

CKP 170
D55

10/1
UNIVERSITY OF LONDON
WARBURG INSTITUTE

William Edward Kelly.

coll: per. H. Drury.
Harrovis.
1817.
C.168.2.

170
D55

38/942J

ROMA
VETVS AC RECENS

VTRIVSQVE AEDIFICIIS
AD ERVDITAM COGNITIONEM
EXPOSITIS

Auctore

ALEXANDRO DONATO

E SOCIETATE IESV.

TERTIO EDITA AC MVLTIS IN LOCIS

*Ne dum aucta, & castigatior reddita; Verum etiam
Figuris Aeneis illustrata.*

ROMÆ. Ex Officina Philippi Rubej
MDCLXV.

SVPERIORVM PERMISSV.

ETER BM Romam, quam accuratè peruestigatis designatisque singillatim Aedificijs postremus eruditorum oculis animisque subiecti, non equidem recenti volumine concludere initio cogitabam: magnique laboris molem subire, in qua doctissimos Viros eximia cum laude defudasse cognoueram. Ambitus Urbis, Portam Triumphalem, Domum Auream Neronis, Forum Romanum, & alia nonnulla peculiari obseruatione adnotaueram. Sed postea aduerſi, si hæc sola prodijſſent, futurum fuisse, vt tanquam mutila, & detruncata membra abstracta potius ex solido corpore, quam integra, & absoluta viderentur. Itaque, quod ædificantibus solet accidere, vt destinati sumptus maiori structuræ accessione augeantur: sic mihi amplificato rerum cumulo factum est prolixioris opere incrementum. Hac de causa, & vetera complecti, & ijs cum sacras, tum recentes fabricas adijcere decreui; non modo vt omnes ædificatæ Urbis ætates in conspectum darem: sed vt prisca nouarum rerum tractatione quidpiam nouitatis afferrem. Quamquam ex recentibus potiora quædam, verius attingi, quam pœne innumera numeravi. Ex antiquis autem aliqua, vel quod essent extra Urbem, vt strata viæ per Italiam, vel minus necessaria, consulto omisi: vel adnotata nescio quomodo typos præterierunt. In his an clarè obscura, & firmiter incerta probauerim, penes te iudicium esto. Certe sine locis veterum Scriptorum nihil definitum hic leges: quorum ductu, monituque communes etiam opiniones interdum posthabui. Cum vero ijs, quæ Antiquarij tradiderunt, adiuncta veterum testificatio nihil addere, vel detrudere permisit; locos saltem, subscriptis libris, & capitibus, quæ illi silentio libenter supprimunt indicavi. Porro Aedificiorum antiquorum uestigia, Iconesque persimiles, & ipsius etiam Urbis prospectum apponere potuissem, quæ, aut peruestigaram, aut assequi accurata meditatione fidebam; nisi, & meo labori, & Typographo festinanti parcere voluissem. Erit igitur ut studiosi obseruata cognoscere, ita eruditi non negligere beneuoli autem, ea, quæ nisi fallor, haud infirmis rationibus nituntur, non labefactare, & si admonet studium ueritatis, perhumaniter tueri.

INDEX CAPITVM

LIBRI PRIMI

Qui ambitum, & Vrbis Aedificia generatim explicat.

<i>INITIVM Vrbis sub Romulo. Cap. j.</i>	<i>pag. 2.</i>
<i>Modus condendi, & forma Vrbis condita à Romulo. Cap. ij.</i>	<i>4</i>
<i>Locus condita Vrbis à Romulo. Cap. iij.</i>	<i>8</i>
<i>Porta Vrbis Romuli. Cap. iv.</i>	<i>12</i>
<i>Incrementum Vrbis sub alijs Regibus. Cap. v.</i>	<i>15</i>
<i>Itiniculum fuisse Vrbem. Cap. vj.</i>	<i>17</i>
<i>Vrbis ambitus sub Consulibus usque ad Syllam. Cap. vij.</i>	<i>22</i>
<i>Campum Martium, & eique adiunctum alterum minorem Campum fuisse extra Vrbem. Cap. viij.</i>	<i>24</i>
<i>Portam Vrbis Carmentalem fuisse ad radices Capitoliij. Cap. ix.</i>	<i>28</i>
<i>Circum Flaminium Capitolio propinquum fuisse extra Vrbem. Cap. x.</i>	<i>30</i>
<i>Circum Flaminium extra Vrbem fuisse alijs rationibus ostenditur. Cap. xj.</i>	<i>34</i>
<i>Quid Sylla, & Iulius Caesar Dictatores Vrbis adiecerint. Cap. xij.</i>	<i>39</i>
<i>Quid Augustus, & Claudius adiecerint. Cap. xij.</i>	<i>41</i>
<i>Quid alijs Caesares Vrbis addiderint. Cap. xiv.</i>	<i>43</i>
<i>Castra Pratoria ubi fuerint, & quomodo Vrbem auxerint. Cap. xv.</i>	<i>44</i>
<i>Inuestigatur post Aureliam. Rome amplitudo, & primo Suburbia. Cap. xvj.</i>	<i>48</i>
<i>Vrbis magnitudo explicatur. Cap. xvij.</i>	<i>51</i>
<i>Quomodo Gothi, & alijs, qui Vrbem ceperunt, mania domosque diruerint. Cap. xvij.</i>	<i>59</i>
<i>Augetur contra sentientibus occurritur. Cap. xix.</i>	<i>61</i>
<i>Mania subinde à Pontificibus instaurata. Cap. xx.</i>	<i>69</i>
<i>De Portis Florentis Vrbis. Cap. xxj.</i>	<i>71</i>
<i>De Porta Triumphali. Cap. xxij.</i>	<i>79</i>
<i>Via Vrbis. Cap. xxij.</i>	<i>88</i>
<i>Qualia fuerint Vrbis Aedificia, & primo Antiquissima. Cap. xxiv.</i>	<i>89</i>
<i>Aedificia Vrbis ab incendio Gallico usque ad Augustum. Cap. xxvj.</i>	<i>91</i>
<i>Aedificia Vrbis ab Augusto ad Neronianum incendium. Cap. xxvj.</i>	<i>96</i>
<i>Aedificia Vrbis à Neronis incendio ad Honorium Cæsarem, sub quo à Gothis capta est. Cap. xxvij.</i>	<i>98</i>
<i>Aedificia Vrbis ab Honorio ad Iustinianum. Cap. xxvij.</i>	<i>105</i>
<i>An Recens Roma cum Antiqua conferri queat. Cap. xxix.</i>	<i>108</i>

L I-

LIBRI SECVNDI

Qui Capitolium, & loca circumiacentia complectitur.

<i>N Omina Capitoliij. Cap. j.</i>	<i>112</i>
<i>Forma, & circuitus Capitoliij. Cap. ij.</i>	<i>113</i>
<i>Vbi Templum Iouis Capitolini cum Arce locandum sit. Cap. iij.</i>	<i>115</i>
<i>Forma Templi Capitolini. Cap. iv.</i>	<i>118</i>
<i>Templi Gradus. Cap. v.</i>	<i>120</i>
<i>Templi Capitolini exteriora ornamenta. Cap. vj.</i>	<i>124</i>
<i>Templi ornamenta Interiora. Cap. vij.</i>	<i>126</i>
<i>Iouis Custodis, Iunonis Moneta, & Fortune Templum. Cap. viij.</i>	<i>132</i>
<i>Bibliotheca, Tabularium, Casa Romuli, Curia. Cap. ix.</i>	<i>134</i>
<i>Asylum, & alia Aedificia. Cap. x.</i>	<i>138</i>
<i>Clius Capitolinus. Cap. xj.</i>	<i>143</i>
<i>Sacra Via. Cap. xij.</i>	<i>146</i>
<i>Templum Iouis Statoris. Cap. xij.</i>	<i>148</i>
<i>Aedes Concordia, & Saturni. Cap. xiv.</i>	<i>151</i>
<i>Velabrum, Boarium Forum. Cap. xv.</i>	<i>158</i>
<i>Circumscribuntur fines Romani Fori. Cap. xvj.</i>	<i>162</i>
<i>Idem alijs rationibus urgetur. Cap. xvij.</i>	<i>164</i>
<i>Alia Rom. Fori loca, & Aedificia inter Capitol. & Palatin. Cap. xvij.</i>	<i>172</i>
<i>Testimonium Carcer Tullian. adducitur, & obiecta reselluntur. Cap. xix.</i>	<i>176</i>
<i>Fori Ornamenta. Cap. xx.</i>	<i>180</i>
<i>Forum Cæsaris, eiusque Domus. Cap. xxj.</i>	<i>184</i>
<i>Forum Augusti. Cap. xxij.</i>	<i>187</i>
<i>Forum Nervæ. Cap. xxij.</i>	<i>188</i>
<i>Forum Traiani. Cap. xxiv.</i>	<i>196</i>
<i>Fora ad alterum Capitoliij latus, inter quæ Boarium. Cap. xxv.</i>	<i>202</i>
<i>Forum Piscarium, & Olitorium. Cap. xxvj.</i>	<i>207</i>
<i>Alia circum Capitolium sita. Cap. xxvij.</i>	<i>211</i>

LIBRI TERTII

Quo Palatium, & alijs Colles, & plana Vrbis exponuntur.

<i>S Itus, & nomen Palatini Collis. Cap. j.</i>	<i>216</i>
<i>Palatium Cæsarem. Cap. ij.</i>	<i>217</i>
<i>Alia Palatini Collis Aedificia. Cap. iij.</i>	<i>230</i>

Romu-

<i>Romuli, & Pacis Tempia, & Arcus Titi. Cap. iv.</i>	234
<i>Domus Neronis Aurea. Cap. v.</i>	250
<i>Aurea Domus, & Amphitheatro propinqua Aedificia. Cap. vj.</i>	259
<i>Amphitheatrum Flauium, & alia Amphitheatra. Cap. vij.</i>	276
<i>Theatra. Cap. viij.</i>	286
<i>Mons Esquilinus, eiusque ambitus, & adiacentes Vie. Cap. ix.</i>	297
<i>Aedificia Esquiliarum. Cap. x.</i>	300
<i>Collis Viminalis. Cap. xj.</i>	310
<i>Mons Caelius. Cap. xij.</i>	320
<i>Mons Auentinus. Cap. xiiij.</i>	326
<i>De Circus. Cap. xiv.</i>	341
<i>Mons Quirinalis. Cap. xv.</i>	355
<i>Aedificia Campi Martij, & Flaminij. Cap. xvj.</i>	370
<i>Vitrinque Campi alia Porticus. Cap. xvij.</i>	392
<i>Aqua Virgo, & alia Aquae, & Aqueductus. Cap. xviii.</i>	399
<i>Therma. Cap. xix.</i>	410
<i>Cloaca. Cap. xx.</i>	433
<i>Tiberis, & Transiberina Regio. Cap. xxi.</i>	434
<i>Quadam Tempia. Cap. xxij.</i>	439
<i>Antiqui Romanorum Horti. Cap. xxiiij.</i>	441

LIBRI QVARTI

Quo Sacra, & recentioris ætatis Aedificia referuntur.

<i>Særa Aedificia ante Constantinum. Cap. j.</i>	455
<i>Basilica Constantini. Cap. ij.</i>	457
<i>Særa Urbis Aedificia vsque ad Totilam Regem. Cap. iij.</i>	461
<i>Aedificia post resecam Urbem à Belisario erecta. Cap. iij.</i>	467
<i>Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ. Cap. v.</i>	469
<i>Giuitas Leoniana. Cap. vj.</i>	473
<i>Arx S. Angeli. Cap. vij.</i>	476
<i>Quæ post Leonem IV. ædificata sunt. Cap. viij.</i>	488
<i>Aedificia Romana post reuerſionem Pontificis à Gallia. Cap. ix.</i>	494
<i>Aedificia Urbis post Clementis VII. præsertim Templum Vaticanum. Cap. x.</i>	507
<i>Alia sub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificib. Aedificia. Cap. xj.</i>	516
<i>Sixti V. & aliorum deinceps Aedificia. Cap. xij.</i>	524

DE

EFFIGIES ANTIQVAE ROMAE EX VESTIGIIS AEDIFICIORVM RVINIS TESTIMONIO VETERVM AVTORVM FIDE NVMMISMATVM MONVMENTIS AENEIS BIVMBAEIS SAXEIS TIGINISQVAE COLLECTA ATQVAE IN HANC TABELLAM REDACTA ATQVAE DE SCRIPTA A PYRRHO LIGORIO ROMANO PER XIII REGIONES IN QVAS VRBEM DIVISIT IMP. CAESAR AVGVST.

CONSTANTIVS Augustinus, teste Ammiano, Romam, quam ante, non viderat specie triumphantis ingressus, cum per otium spectaret, questus est, famam, cum cetera omnia falsis sermone vocibus auget, solam eius amplitudinem diminuer. Magnum, & a veritate profectum de Vrbs maiestatem testimonium. Vicit enim aspectu commendationem famæ, quæ ne vinceretur, eam omnibus linguis commendabat. Itaque communi præconio *Terrarum Dominam, Reginam, Deam* nuncupabant, *Virtutum omnium Domitulum, & Latrem: Mundi Asylum, ac Templum: Dum erant domini ceterarum, Angulus tunc cunctarum Mundi Epitome; & Compensata a Iudæis, & Græcis, Immortaltem, Fælicem, cunctis idolum tunc præcipue Orbis Orbis Terrarum,* & fortassis tanto audacius, quanto breuiore ambitu Orbis miracula, miraculum ipsa augustinus comprehendit, vt gloriosa demum clausula *Vrbem Deorum* proclamaret. Sed hoc inter exempla humane vicissitudinis non vltimum reor: *Vrbs*, quod etiam aiebant, *Aeterna*, non modo perennes, ac stabiles moles defecisse, fed earum memoriam, magna ex parte deletam esse. Viri quidẽ eruditione nobiles conati sunt ædificiorum veterum odorari vestigia, edificque de Antiquitate voluminibus, e suomet puluere, quo obruuntur, excitare. Neque vero hi, quamvis Antiquarii, consensescunt: sed longior ætas, vt palato vinum, ita lectorum ingenio eorum monumenta commendat. Aequiori iure nobis minoræ eruditæ sapientiæ præsidia sortitis est timendum, ne sepulchrum rerum commentatione operis nostri interitum auguremur. Videlicet miseri tragædiam peritura, & cum illis citi dislabimur.

Ammian.
lib. 14.
Mamertini
Paneg.
Martial.
lib. 12.
Epigr. 3.
Ammian.
Lib. 16. 17
Id. lib. 14.
Athenaeu.
lib. 1.
Dion. l. 72.
sive Xiphi-
linus in
epitoma.

A **Initium**

Initium Vrbis sub Romulo. Cap. I.

Lib. 2.

Lib. 1.

Lib. 1.

In Chro-
nico.In Vr. Ro-
ma, & Co-
ment. Fa-
stor.Quo Re-
geludo-
rum con-
dita est
Roma.Lib. 18. c.
17. de Ci-
uit. Dei.

ANnus agitur a partu Virginis MDCXXXIV. ab Vrbe condita MMCCCLXXXV. cum Romulus Vrbem Romam inaugurato condidit xi. Kalend. Maias: post captum Ilium anno CCCXXXII. vt auctor est Dionysius. CCCXXXVII. vt placet Velleio: *sexta Olympiadis, post duos, & viginti annos, quam prima constituta fuerat*: post Carthaginem conditam LXV. annos, vt idem narrat. At Dionysius collatis Græcorum Romanorumque temporum rationibus: *neceesse est*, inquit, *vt primus Romanorumque temporum augustinus sit, anno primo septima Olympiadis*: quod Polybius in eiusdem secundum annum incidisse scripsit. Dissentit ab utroque Eusebius, sequatur vt ait, nonnullos Romanos scriptores; atque in antum Olympiadis octauæ reijcit ædificationem Vrbis quam eiusdem Olympiadis anno primo Fabius Pictor pridem attribuerat. Qui vno discrepant anno, facile conciliari possunt: Nam cum quadriennales Olympiades inciperint mensē Iulio in ipsis ludis: Aprili autem condita fuerit Roma; Alij hoc tempus referunt in primum annum Olympiadis nondum exactum: Alij à Ianuario incipiunt numerare secundum annum. Verum, vt notat Onuphrius, omnes fere Romani auctores cum ipso M. Tullo, & post Cæsarem Dictatorem Populus Romanus communiter sensit, sextæ Olympiadis anno tertio, vt aiebat Velleius; Romam conditam fuisse: à quibus, quia plures, & Romani sunt, recedendum non putamus.

Regnabat tunc apud Hebræos Hierosolymis Rex Achaz Ezechie Patre translato iam ad Medos Assyriorum regno. Ac per ea tempora ceperunt in Palæstina Prophetæ nonnulli simul de Gentium vocatione edere vaticinia, & scriptis mandare, quæ populorum saluti condecabatur. Id vero factum non solum causa Iudæorum, sed etiam nascentium Romanorum, quos Mundi moderator Deus iam Terrarum Principes designabat, arbitratur S. Augustinus. Par enim fuit exordio Vrbis Vrbium, & nationum domine inchoari diuina de gentium vocatione oracula, quæ postquam Roma fide expiata recepisset, relique etiam gentes eius imperio obtemperantes facili amplecterentur. Per ea, inquit, tempora *isui celus fontes Prophetie pariter eruperunt, quando regnum desecit Assyriorum, capitiq; Romanorum; ut scilicet quemadmodum regni Assyriorum primo tempore exiit Abraham, cui promissiones apertissime fierent in eius semine benedictionis omnium gentiū ita in occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Christus imperante venturus, in quo impleverunt illa promissa oracula Prophetarum non solum loquentium, verum etiam scribentium, in tanta rei futura testimonium loquerentur. Cum enim Propheta nunquam fere desuissent populo Israel, ex quo illi Reges esse ceperunt, in eum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestissimè condebatur, quæ gentibus quandoque prodesset, tunc oportebat incipere,*

vt, quando condebatur hac Ciuitas, quæ gentibus imperaret.

Iam quæ dicuntur à Græcis de vetustiore Vrbis origine, attingenda potius, quam explicanda sunt. Eius enim nomen, originem, ac ritus ad se vertunt, si Romæ placet. Alij referunt, conditam fuisse à Pelasgis, qui victores in has oras deuenierint. atque ex suo in armis robore, *populus* nuncuparint. Hos Clauerus putat eosdem esse, qui Euandro duce delato in Italiam, oppidum in Palatino monte condidere. At Solinus tradit in eo Colle antea Vrbem fuisse Valentiam nomine, ab Euandro deinde *populus* appellatam. Quæ vox idem significat. Alij volunt eosdem Achiuos capta Troia ad Tiberim venisse, Vrbemque conditam Romam appellasse de nomine captiuæ Troianæ, cuius impulsu naues Græcorum ab eorum vxoribus fuerant incensæ; salubri vtique consilio, vt postea declaratum est. Alij ædificationem Vrbis referunt ad Romum Vlyssis, & Circes filium. Alij gloriam condendæ Vrbis multo ante Romulum nam, Troianis tamen auferre non audent, argue Aeneam conditorem, faciunt, de filiz Romæ nomine, nomen Vrbis tribuentem. quæ tamen, scemina alijs Aeneæ neptis, & Ascanij filia est. Alij asserunt ab Romo Aeneæ filio nomen sortitam, quem alijs Ascanio filium, alijs (vt dixi) Vlyssis ascribunt. Alijs Roma superior est Troianis temporibus: alijs Fabulosa permiscetur. Quæ, aliaque apud Dionysium, Plutarchum, Solinum, Festum leguntur, vt ex tanta opinionum varietate ipsa se vanitas, & falsitas prodit. *Quæ ante conditam condendamque Vrbem Poetis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur: ea (loquor cum Luitio) nec affirmare, nec resellere in animo est.* Si qui ergo ad Tiberim nauigantes, deinde oppidum in Palatino, aut proximis collibus excitantur; id profecto aliud ab Vrbe Roma fuit, quam postea Romulus posuit. Nam cum vetustius quoddam oppidulum, seu munitione, quo illi aduenæ se recipiebant cum ipso nomine successu temporis defecit: vel locus Romano ambitu fuerit inclusus; verisimile est, scriptores Romæ nomen illi indidisse. Quo modo Salustius etiam est intelligendus, si alicubi videatur Vrbem conditā referre ad Troianos, Quod si Virgilius cecinit.

Tum Rex Euandrus Romana conditor arcis.

Arceem ibi pro Pallantea accepit condita ab Euandro. Arx enim Romana in Capitolio extructa est, non in Palatino, vbi postea Augustorum Palatinum fuit: *quod re vera non est Arx, sed tenet rerum omnium principatum*, vt ait Seruius. Quare Ouid, de Euandro.

Transiit Euander syluestria Numina secum.

Hic ubi nunc Vrbis est, tunc locus Vrbis erat.

Cæterum quod ad locum, & situm Vrbis spectat, quia hunc emendat Scabro criminatur necessitata magis, quam consilio à conditore delectum, non natura munitione, non circumiecto fertilem agro, non celo salubrem; sciendum est, quod viri docti adnotant, Romam in medio Italiz, cuius, ac reliquarum gentium Imperio destinabatur, constitutam esse. Si enim Italia vniuersa, descripta ab Alpibus, inde conuersa per in-

Lib. 3. Au-
thor. Ita-
liz.Dionys. 1.
1. Plutarc.
Romulo.
Solinus c.
1. in pre-
mio ope-
ris.In Coniug-
linz, Cat-
linz.

Æncid. 8.

2. Fall.

Situs Vr-
bis lib. 3.Marfil.
Cagnat.

de Salubr.
Rom.
Cœli.

Lib. 5.

ferum mare ad extremum Leucopetæ angulum, tum per Ionij fines, po-
tissime Adriaticæ longitudinem ad eadem Alpes circumducta linea, de-
signetur: in quadrato huius Italiæ medio sinu Roma, vt gemma in Anu-
lo, cor in Corpore, Sol in Cælo collocatur. Cæli deinde, ac Soli na-
tura cor à Liulo, vel apud ipsum, Camillo, describitur: *Non sine causa*
*Dij, hominesque tunc Vrbis condende locum elegerunt: saluberrimæ col-
les flamen oportu vum, quo ex mediterraneis locis fruges debebant, quo*
*maritimæ commetas, accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec ex-
positum nimia propinquitate ad pericula classium exterrumur: regionem*
Italia medium ad incrementum Vrbis natum emicet locum, argumento eius
magnitudo tam noua Vrbis.

Modus condendi, & forma Urbis conditæ
à Romulo. Cap. II.

Lib. 2

VREBEM Romuli quadratam fuisse plerique autumant ex Solino, Dionysio, Fabio, Catone, alijque. Ab his cum quidam dissentiant, in modo conendi omnes continentur. Fabius Pictor : *Romulus inquit adfeto ex Hetruria vate, atque sacerdote Olympum fecit, pomeriumque sacrasvit, & aratro ab Olympo in vico Tusco per Palatium circumducenti ab imo collis ad verticem, quadratam Urbem signavit.* Olympus autem fossa et rotunda iuxtaodium ac Platorchi, vnde sulcus Vrbi designanda deducebatur. Pergit paulo post idem Fabius : *Item Hercules aratro ubi Olympus, & initium fieri aratri.* Consonat his Tacitus : *igitur a foro Boario, ubi aram Tauri simulacrum apicisimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi captus, ubi magnam Herculis aram completeretur.* (Erat hæc non longe ab Aede nunc S. Anastasie, inter Palatinum, Aventinum, & Capitolium.) Inde certis spatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi : *max. ad curias veteres ; tum ad fascellum Larium, forumque Romanum.*

Modus co-
dendi Va-
bem.

Addit Plutarchus, in eam fossam, siue Olympum primitias delatas fuisse omnium, quibus de more et bonis, natura utebantur ut necessarijs. Tum pergit: *Postremo ex quibusque aduenient regionis, eius terre portionem collatam eo conferunt, & commiscuerunt.* Conditor aratro arcam vomerem adiungit, iunctique bobus mare, & iactima iuss circuli lineamenta profundum inducit fulcum. *Sequentium munus est, ut excitata ab aratro glebas intrensant, nec illam finant extra ferri.* Vbi portam designare visum est, vomere exempto, atque aratro sub lato spatium relinquunt. *Vnde totam habent murum præter portas sacrum.* Eundem morem condendi Vebes fuisse Varro exposuit: *Oppida, inquit, condebant in Latio, hetrusco ritu multa, id est iunctis bobus, iastro, & vacca, interiore aratro circumagebant fulcum. Hoc faciebant religionis causa, id auspicio, ut fossa, & muro essent munia. Terram, unde exalberant, fossam*

vocabant, et introitum factum murum. Postea quod fcebat Orbis, Vrbes.
 Principium quod erat post murum, pomerium dictum, eiusque ambitu as-
 picienda vrbs finitur. Cippi pomeryi sunt et circum Ardeam, et circum
 Romam. Quare et oppida, quae prius erant circum, duella aratro ab Orbe, et
 vrbo Vrbes; et ideo Colonia nosae omnes in litteris antiquis feruntur
 Vrbes, quod item condita, et Roma; et ideo Colonia et Vrbes conduxit,
 quod intra pomerium ponitur. Apparet idem in antiquis numisnatis,
 praefertim Augusti, et Commodi. Ille designat aratro Coloniam: Hic
 referente Dione Romam Coloniam Commodianam nuncupavit, quae
 conditor dicit, etrimque voluit, item cum aratro.

Haec memoria antiquitatis à Varrone traditam aliter Hieronymus
Magius tradendam putavit; & aliqua in vulgata lectione correxit. Nam
vbi legitur: *Poftea quod fiebat Orbis, Vrbis: principium quod erat po-
sterum pomerium diftum* legit ipfe. quodque propterea fiebat Orbis, *est
Vrbis principium*. Orbis autem nomine folius intelligit, quo prima-
ante fu Ici defignationem fiebat, de qua Fabius Pictor, fu fupra. & Pla-
tarcho in Romulo: *ἡ πρώτη οὐραία πόλις, πρὸς τὴν κορυφαίαν καὶ
ἀπὸς αὐτῆς ἡ πόλις ἐγενήθη, ἥ καὶ τὸ δαίμωνιον οὐρανὸν ἔκρινεν*. *Fofia rotunda* da
Comitio circumdada *glafi*. vocant autem banc *foffam* eodem, quo *Olympum*,
nomine. *Mandum*. Et Ovidius.

*Fossa fit ad solidum, fruges iaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita solo est.*

*Fossa repletur humo, plenaque imponitur arx.
Et novus accenso funditur igne focus.*

*Inde premens fluviam, designat mœnia sulco;
Alba iugum niueo cum hœve vacca tulit.*

De hac fossa, siue Olimpo Virgilium loquutum quidam putant.

*Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo
Tres pateat Coeli spatium non amplius ulnas.*

Verum illa Magi coram rege, et interpretatio non placet. Locum autem illum Varro per difficilem sic interpretatur. *Cirumagabant*, inquit, *fulcum*. Hoc facitiam religionis inquit, *ful*, *fulgan*, *fulgent* sunt munia, *hae* *munii*; *vir* legit Turnebus. Quibus *ful* *fulgan* *fulgent* terram citum condita iam mœnia egestam significat. Non idem illi, quod sequitur, *Terram unde exscalparunt, fulgan* vocabant, *et introrium fulgan murum*. Hic enim *fosse* nomine fulcus aratro *et* fundatore designatus intelligitur. Monet peripicue Ouidius:

*Neue quis aut muros, aut factam vomere fossam
Transeat, audientem talia dede neci.*

Itaque Varro fulci ethymon adducit, cum ait, *fossum vocabant*; impressio enim aratro fodiebatur terra: effossa terra, fossa est. quæ tunc quidem exigua erat, & designata potius à vomere, quam facta, sed postea ad murum extruendum profunda egestione magnam in altitudinem dehiscibat. Deinde pergit: *postea quod foveat Orbis*, Vrbis: id est, quod sulco non recto, sed obliquo, & circumquæ foveat Orbis, Vrbis appellata est. Fossæ

p. 2.
Miscellan.
cap. 13.
Quid Or-
bis, & fos-
sa sit.

Fast. 4.

Ecgloga
3.

² Loc. cit.

Locus conditæ Urbis à Romulo. Cap. III.

IS fuit Palatinus Collis, ubi nunc Horti Farnesiani, ut sine controversia auctores. Dubium tamen, an Romulus aliquid aliud præter Palatium ædificavit, vel Pomærio incluserit. Nam Tacitus lococitato, *Capitolium*, inquit, non à Romulo, sed à T. Tatius additum. *Urbis credere*. Sed Dionysius ait ante Sabinum bellum Capitolium, & Auentinum à Romulo fuisse munitum. Lilius quamvis primò scripserit, *Romulus Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, munivit*; tamen paulo post, *Crescebat*, inquit, *interim Urbis munitionibus, alia atque alia appetendo loca*. Idem cum Plutarcho memorat, Capitolium ante Sabinum bellum factum fuisse Arcem Romanorum: *Spurius Tarpeius* inquit, *Romana præerat Arci*: Mœnibus utique munita. Idem paulo post: *Huius filia Tarpeia aquam forte tum sacris extra mœnia petiit inerat*. Eadem apud Propertium sic loquitur flagrante bello:

Romani montes, & montibus addita Roma.

Strabo. Prisci namque Capitolium, & Palatium, Collemque Quirinalem sic munere muris, ut vententibus aliunde exterius factis foret accessus; adeo ut T. Tatius primo aduentans incursum locorum potius sit. Cato: *Romulus*, inquit, cum Palatio etiam Esquilinum tenuit, ab exurbis dictum, quas illi Lucumo dedit more Tusco. Fabius: Forum, inquit, Romanum ædificauit, & post bellum Sabinum sedere illo Romulus Urbis agros diuisit in partes tres æquis collibus. Sabinis & Tatius Capitolium, & Quirinalis: Romulo, sequentes, Esquilinus, & Palatinus, in quo Roma: Galerito: & Luceribus Tuscos Cælius, & Cæliolus obuenerunt. Et ut constaret de habitatione loqui, subiicit: Auentinum Romulus passus est habitare. Sex igitur colles incolis frequentes fuerunt ante obitum Romuli: Forum, & Arx, & alia loca teste Lilio, & Strabone. De Foro Propertius:

Stabant Romano Pila Sabina Foro.

Postremo Valerius: *Huius (Romulo, & Remo) inquit, Ausus Numitor eo loco, ubi educati erant, Urbem condere permiserat, sub monte Palatino*. Tam varia, & incerta est in auctoribus antiquitas.

Verum ut statuatur fines Urbis, non mœnia spectari debent, sed pomærium. Numquam enim propriè Urbis accepit incrementum, nisi producto pomærio. Ut autem constet quid hoc esset; Principium, inquit Varro, quod erat post murum, pomærium dictum: eiusque ambitu auspicia urbana finiuntur. Gellius: Locus per totius Urbis circuitum poni muros, qui facit finem Urbani asspicii: sic Plutarchus *ὁλον τὸν δὲ πόλιν, ἢ μὲν τὰν*, quasi post murum, vel pone murum. Ut neque interiore parte. (quod ait Lilius) ædificia mœnibus continuarentur, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset quam quod murus post id, pomærium Romani appellauerunt. Iam in Urbis incremento quantum mœnia processura erant, tantum hi termini inaugurati consecrati;

pro-

proferebantur: Limes pomærij certa per interualla distinguebatur Cippi, idest lapidibus curuam in formam in summo expositis. Varro: Cippi Loc. cit. *pomærij sunt circum Romam*; Tacitus: *Inde certis spatij interiecti lapides*. His additæ sunt inscriptiones. Duas adduco ex Grutero: primam cum Augustus Urbem auxit.

C. MARCIVS. L. F. L. N
CENSORINVS. ET. C. ASI
NIVS. C. F. GALLVS. COS
EX. S. C.

FIN. POMER. TERMIN

Alteram Clandij:

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICVS
PONT. MAX. TRIB. POT
VIII. IMP. XVI. COS. IIII
CENSOR. P. P
AVCTIS. POPVLI. ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAFIT. TERMINAFITQ.

Aio igitur, Romulum cum Urbem conderet, solum Palatium pomærio inclusisse. Gellius: *Antiquissimum autem pomærium, quod à Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur*. Fabius, & Romulus, in quo Roma: cum tamen dixisset alios Colles habitari. Romulus apud Lilius: *Suppiter*, inquit, *tuis iussu aibus hic in Palatino prima Urbis fundamenta ieci*. Tacitus: *per ima montis Palatini*, loquitur enim de terminis mœnium. Idemque est apud Valerium, *Urbem condere sub monte Palatino*. Messala: *Palatino in monte, auspicio parua mœnia ponunt*. Quod si ante bellum Sabinum Romulus munivit Capitolium, & fortasse Auentinum, teste Dionysio: & Lucumo Hetruscus, teste Fabio, proximo Capitolio Quirinalem; id fecit non habitationis gratia, sed ne editis locis potius hostis grauius inde in Urbem incumberet. Quare & Forum Romanum tunc extra pomærium fuit. de quo sic Dionysius. *Fælo sedere idem Romulus & Tatius planitiem Capitolio subiectam excelsa*. & *agno, quod propter loci cauitatem erat aquarum & vicinis montibus manantium receptaculum, terra congesta repleto, in huius quod nunc est, Fori*

Lib. 1.

Fori usum verterunt. Neque vero, cum supra ex Fabio Pictore dicebam, ædificatū à Romulo Forum, quartam Vrbis quadripartitæ partē, hoc Forum intelligi volui, quod postea *Magnum, & Vetus, & Romanum* dictum est, sed aliquod aliud Forum in ipsomet Colle Palatino à Romulo factum pro nundinis; Noua enim Vrbis loco indigebat, quo conuenirent ciues, negotiarentur, emptionibus venditionibusque necessaria vitæ compararent. Quod ipsemet Fabius confirmat paulo post scribens, inito prælo Sabinorum Romanorumque extra portam Palatinam, Metium Curtium se se cum equo armatum in paludem iniicisse. Ex quo (vt quidam aiunt) nomen loco dedit, qui lacus Curtius dictus est, in medio Romano Foro; sed tunc Palus erat extra Vrbem. quod, & Liuius, & Varro memorant.

Hæc quidem clara sunt, quæ consensit Palatinum Collem Romano pomerio definitum. Illud difficile, an Romulus isto federe cum Tatio pomerium produxerit. Nam sortè subindicat Tacitus, *Capitolium non à Romulo, sed à Tito Tatío additum Vrbis credere.* Mox pro fortuna pomerium auctum. Quasi & illi auxerint, vt sequentes Reges. At Dionysius: *Romulo, inquit, tenente Palatium, eique contiguum montem Caelium; Tatio verò Capitolium, quod primum occupauerat, & Quirinalem Collem.* Idem indicant quæ supra ex auctoribus recitabam de Vrbe, alia atque alia subinde loca appetente.

Idem canit Virgilius, apud quem de Romulo Anchises:

*En huius nate auspicii illa incerta Roma
Imperium terris, animos aquabit olympo:*

Septemque una sibi muro circumdedit arces;

Vbi Seruius: *Grandis est inde dubitatio, & alij dicunt, breuis septem Colliculos à Romulo inclusos, qui tamen alijs nominibus appellabantur. Alij volunt hos ipsos, qui nunc sunt, à Romulo inclusos, id est Palatinum, Quirinalem, Auentinum, Caelium, Viminalem, Esquilinum, & Ianiculare. Alij vero volunt hos quidem fuisse, alijs tamen nominibus appellatos. Hæc ille. At non facile affirmarim cur dixerit Ianicularem pro Capitolino. Ianiculum autem fuit extra Vrbem, vt infra.*

Certum in hac dubitatione primo videtur, non potuisse à Romulo per septem Montes Vrbis extendi pomerium. Nonnulli quidem illo Rege proximos insedere colles, Quirinalem, Caelium, Esquilinum; sed extra Vrbem habitauerunt. Nam et si alij alia scribant, in hoc tamen audientis potissimum est Liuius, & Tacitus. Dionysius vero qui dixerat Tatum, Capitolium, & Quirinalem habitationi destinasse, postea de Numa scribit, *Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus;* quem tamen collem cum reliquis præter Capitolium, & Palatinum adiectos esse ab alijs Regibus testatur Liuius.

At Tacitus, qui additum à Tatio Capitolium ex inueterata opinione, affirmat, negat *Iure præfco terminos Vrbis propagari, nisi ab is qui protulerit Imperium.* Et agro quidem de hostibus capto, vt ait Gellius quod sanxisse Romulum condita Vrbe censendum est. Tattus autem de hoste nihil cepit; nisi adiectio Sabini territorij pro hostico habenda sit. Nihil-

hominus tamen nemo temere inficiari potest, Capitolium vel à Tatio Romuli ritus imitante, vel à Romulo post Tattij mortem inclusum pomerio fuisse. Nam & Sabinos nouam gentem receperat in Ciuitatem, quæ causa fuit posteris Regibus proferendi pomerium. Liuius: *sequiturque, inquit, morum Regum priorum, Ancus Martius, qui rem Romanam auxerant, hostibus in Ciuitatem accipiendis.* adiecta quippe multitudine, addebatur habitationi locus. Quare primo Capitolinus mons Sabinis, deinde Caelius Albanis, tum Latinis Auentinus datus est. Præterea, nusquam legitimus, deinceps Capitolium Vrbis additū, quod de alijs Collibus memoratur. Demum quia non licebat captare vrbana auspicia, extra pomerium; sequentibus autem ætatibus in Capitolio præsertim de Caelio est obseruatum. Quare Collis ille celeberrimus finibus inauguratis & pomerio circumscriptus est.

Hic tamen negotium facessit Plutarchi auctoritas. Ait enim: *Vulcani Templum iam inde ab initio ædificatum à Romulo, vt ibi una cum collega suo Tatio Curiam haberet, & colendum quidem Deum ignibus præpositum; sed extra Vrbem locum illi assignandum statuisse.* Quibus consentiunt ea quæ tradit Vitruuius ex Aruspicum hetrusca disciplina. Atqui huius Templi locum designat Dionysius loquens de Foro Romano; *Vbi, inquit, magna hominum frequentia negotiabatür circa Vulcani Templum paulum supra Forum eminens,* ibique narrat Romulum dedicasse quadrigas æreas, & suam effigiem; quod & Plutarchus testatur in Romulo. Eandem Vulcani ædem, siue Vulcanale supra Comitium in Foro collocat Sextus Pompeius. Ex quibus deducitur ædem Foro imminente extra Vrbem fuisse; quod tamen recepto intra Vrbem Capitolio esse non potuit, interiacente Foro Palatino, & Capitolinum Collem. Constat autem illam ædem non ante conditam, quam Romulus, & Tattius pari potestate regnarent. Quod cum Plutarchi verba demonstrant: tum Liuius, vbi Iouis Feretrij Templum omnium primum Romæ sacra-

tum scribit in Capitolio. Nodus hic facile explicatur. Ædes enim Vulcani frustra est à Romulo extra suam Vrbem, nempe Palatium; & extra Tatiānam, nempe Capitolium. Verum postea ad parandum Forum cōplanata, repurgataque; valde intermedia, vt Vrbem vtramque coniungerent, ibi quoque pomeriū continuari debuit, intra eius fines recepta cū Foro Æde Vulcani. Crediderim autem Romulum satis fecisse voluntati suæ, si Ædē Vulcani incendiōrū prædis sua Palatina Roma amandasset, vt ignes ab ea remoueret.

Iam vt congrua Vrbis auctæ delineatio sit: A sinistro Capitolijs latere, vbi postea Carcer Tullianus, pomerium Colossium, versus producitur, vt Sacram quoque viam in qua Romulus, & Tattius fœdus fecerant, aliqua parte includat. Inde conuersum per radices Palatini, vallemque Circi Maximi tendat ad Tiberim. Ad quem alia pars muri pertinebat, dextrorsum Capitolio accubantis, productūque secundū Theatrum Marcelli. Ibi Porta Carmentalis.

Portæ

Porta Ia-
nualis.

Tertia porta Inualis est dicta ab Iano, ut ait Varro, & idcirco ibi posuimus Iani signum, & institutum à Numa Pompilio, ut sit clausa semper, nisi cum bellum sit. Non facile statui potest, ubi hæc porta fuerit. Onuphrius collocat in foro Romano, deque ea loquutum putat Lium ijs verbis, ut Hostius cecidit, confectum Romana inclinatur acies, fusaq; acie ad veterem Portam Palatj. Sed ibi sermo est de porta Mugonia ad Sacram viam, & Templum Iouis Statoris. Subdit enim Lius, Romulum turba fugientium aqum, votum eodem in loco nuncupasse, Templumq; Ioui obulisse. Quod Templum inibi postea ædificatum propè portam, ut supra dixi, Mugonium fuit. Macrobius ponit sub radicibus collis Viminalis. sed hic locus ab Vrbe Romuli non parum aberat. Quidius inter duos fora collocat (Boarium, & Piscarium, ut interpretatur) subijcens quæ causam ait: Tatium Sabinorum Regem, occupata iam arce descendisse in forum per clium Capitolinum; Hic enim est intelligendus. Tum subdit, Iano loquente.

Et iam confiterant portam : Saturnia cuius
Demferat oppeditis inuidiosa feras.
Cum tanto veritus committere Numine pugnam,
Ipse me moui callidus artis opem.
Oraque, quae pollem: ope sum: fontana relusq;
Sumque repentina eiulatus aq uas.
Ante tamen madidi subieci sulphurea uenis :
Clauderet vs Tatio feruidus humor iter.
Cuius vs utitilis pulsus precepta Sabinis :
Qua fuerat tuto reddita forma loco ess.
Ara mihi posita est paruo coniuncta felleto;
Hæc adoleb flammis cum stirre færa suis.

Eadem fabulam loco citato refert Macrobius. Porro locum, & portam fuisse ad Aedem Iani, indicem pacis, ac belli, indicant Ovidij sequentia.

Sed cur Pace lates, motisquè recluderis armis?

Omissis quæ de hoc Templo alibi dicenda sunt, portam Ianualem Templo Iani propinquam arbitror vbi Palatio colle, quæ ipsecat Capitolium, primo fuisse. Romanos Sabinæ bello partim ad Mugoniam cum Romulo, partim ad Ianualem, diuina fuga venisse. De Mugonia Iulium: De Ianuali Ouidium, & Macrobiū, mutato portæ sitū, loquuntur: de vtraque Dionysium, *παλαιὰς πόρτας τὰς πάλαι, ἀπὸ προκίνας πύργου, ἀπὸ τῆς πόρτης* ad Mugoniam stetit Romulū, impetque in subeuntes hostes facit, Sabinos fudisse: eisdem Ianuali portæ appropinquantes fuisse aures aliorum fuga, & Curtij Sabini periculo, qui in proximam paludem confluentibus aquis se coniecerat. Inde exortam fabulam Iani aquam effundentis committentisque sulphuratis humores; nam ad Ianum geminum, *ut ait Varro, aqua sulphurata fuerunt*. Quod ad Iani ædem, pertinet; putarim quoque simulacrum, & Aediculam Iano fuisse factam à Romulo ad radices Palatii, vbi porta Ianualis. Servius, *constat, inquit,*

Fuga Ro-
man. vt se
habuerit.

1. *Æneid.*

quit, *Iani templum patuisse sub Romulo*. Postea ampliato pomerio cum Capitolium & Palatium idem murorum ambitus cingeret, translatumque à Numa signum, Templumque extra mœnia, & quasi bellum excluderetur, clausas Templi fores aperas sub Romulo. In eodem translata sic porta Ianalus mihi exploratum non est. Hoc quidem, & eiusdem portæ claudendæ aperendæque morem indicat locus Varronis. Fauent & Ovidij carmina: quamquam ipse de ea porta sic est loquutus, quasi & in Palatio, & ad ipsum Argiletum sub Capitolio esset. Ex confectione videlicet Potarum, quibus per anachronismos mutare in rebus rationem temporum religioni non est.

Quarta est Porta Carmentalis ad radices Capitoli, & forum nunc Porta Carmentalis. De ea postea.

Alterius Portæ meminit Varro, quæ Saturnia diceretur ad ædem Saturni sub Capitolio, quam nunc, inquit, vocant *Pandanam*. Hæc quamvis fortè in Vrbe Romuli aucta, & complèctente Capitolium vixiſſet, tamen non cènſetur in Romanarum Portarum numero, quia ſupererat ex vetere oppido, quod in Capitolio ſitum Saturnium dicebant. Apud 6. Falſt. Quidum ſic Inno :

A Patre diēla meo quondam Saturnia Roma iſt.

Hæc illi à Cælo proxima Terra fuit.

Ex his animaduerctes haud recte à M. Fabio Rauennate, deinde à Iano Iacobo Bufiardo, qui eius vestigijs inficitur, Romam quadratam Romuli delineatam fuisse. Quatuor enim montes menibus comprehendunt. Capitolinum, Palatinum, Equilinum, Auentinum. Atque vr̃s alia, quæ ibi peccant, prætereant; frustra expromunt quadratam Romam confici quatuor monticulis, dolatis quodammodo; & in quadrum dispositis. Nam ex quatuor illis muro inclusis nunquam Vr̃bs quadrata existeret. Quæ si fuit, solum secundum radices Palatii fuit.

Incrementum Urbis sub alijs Regibus.

Cap. V.

Numa Secundus Romanorum Rex nihil addidit. At refragatur Dionysius, qui sic ait: *Numa & Quirinalem Collem complens amplius moenibus*. Sed contra, Livius adiectionem Quirinalis Servio Tullio attribuit. Vbi fola certatur auctoritate, auctorem sequor Livium; cum quo sentit Plinius, siue quis alius de Viris illustribus. Numa quidem in Quirinali domum sibi paravit, sacrauitque Aedulam, vnde alibi referam; sed momentum Verbi non addidit.

Cœlium hodie Lateranum addidit Tullus Hostilius, traductis Romam Albanis. Dionysius factum astringit ante bellum Albanum; nec, puto, persuadet. Causa enim, quam supra attigi, dictum oppugnat: Vrbis videlicet terminos neminem auxisse, nisi aucto Imperio, & agro de hostibus capto.

Lib. 2.

capto. Qua conficitur, nihil adieciſſe Numam, qui ſerere in animis religionem, quam bello capitis agris frumenta maluit.

Ancus Martius recepto more dandi Civitatem vicis hoſtibus, pro Latinis munivit Auentinum, ubi Tempa SS. Sabinae, & Balbinae: iſdemque habitandam dedit Murtiam Vallem, duobus ſubiectam colibus, Palatino, & Auentino. Murtia autem à Venere dicitur, quae olim Myrtia de myrto eidem dicata dicebatur, teſte Plutarcho. Idem Rex Ianiculum mœnibus ſepſit, ne illo potiretur hoſtis: ſtadium illico ponte iunxit, quem Sublicium dixere, vt ex Auentino peruium in Ianiculum iter eſſet.

Quæret aliquis: Cùm hoc Rege Vrbs terminaretur Capitolio, nec Quirinale, aut Eſquilias attingeret, Cur ſcripſerit Lilius: *Carcet media Vrbe imminens foro adificatur*. Nam Forum ſub Capitolio erat, Vrbs autem verſus Palatinum, & Celium, & Auentinum longius producebatur. Sed media Vrbs pro loco Vrbs celeberrimo habenda eſt, in quo ſere degere populus, negotiaretur, otareturque. Huiusmodi enim loco pro Vrbum medittullo habentur.

Tarquinius Rex Quintus Vrbi nihil ſoli, muti plurimum adiecit; De quo ſic Lilius, *muro lapideo Vrbum cingere parat*. Meſſala, *muro lateritio circuit Vrbe, Aquas Cloacis eſt ſaſtigio in Tiberim ductis ſecat*. Poſtremus Seruius Tullius Rex Sextus Quirinale, hodie Caballum, in quo aedes Pontificia: Viminalem, in quo Templum S. Laurentij in Palisperna, & Therae Diocletiani: Eſquilinum collem adiunxit, in quo Tempa S. Petri ad Vincula, & S. Mariae Maioris: mœnia, & pomerium protulit.

Hic ſuboritur dubitatio. An Tullius Hoſtilius, & Ancus Martius pomerium protulerint. Nam Lilius ſolum à Seruio fuiſſe prolatum ſcribit, cum Gellio. Ancum quidem conſtat non auxiſſe, quamvis eodẽ modo de hoc Rege, ac Tullo Hoſtilio loquantur Lilius, Dionyſius, Plinius, & tamen de Anco eſt negandum, addito Auentino, quod affirmatur de Tullo Hoſtilio, adiecto Celio. Auentinus enim mons infelix, & inauſpicatus credatur eſſe; *Quid eo monte*, inquit, Gellius, *Remus Vrbiſ condenda gratia auſpicauerit, auſque irritas habuerit ſuperatusque in auſpicio à Romulo ſit*. Idcirco (vt ait Meſſala apud eundem) omnes, qui pomeriũ protulerũt, montem iſtum excluſerunt, quafi auibus obſcænis omniſoſum. Fabius autẽ Picior, Auentinum, inquit, Romulus neminẽ paſſus eſt habitare: Nam fratri Remo illum ſacrum eſſe voluit eſque Helernam. Lucus eſt hic Auctini ad Tiberim. Sed quoniam Ancus propter locorum ſitus Vrbum ab ea parte non ſatis munitam animaduertit, prætulit collem muris, & adificiis occupauit; illum tamen extra Vrbum non produco pomerio reliquit. Pomerium enim religioſe, vereque Vrbum terminabat inauguratum, conſecratumque. Seneca: *Hoc inquit, ſeire magis prodeſt, quãdã Auentinum montem extra pomerium eſſe, propter alteram ex duabus cauſis: aut quod plebs eo ſeſſeſſet, aut quod Remo auſpicante illo loco aues non addiſſent*. Sic vero ſe habuit vique ad Claudium Cæſarem. Quo auctore, inquit Gellius, receptus, & intra pomerij ſines obſeruatus eſt. Et quoniam

Ta-

Tacitus, *Claudius terminos poſuerit, facile cognitu, & publicis actis præſcriptum*. Hi vtique, de quibus Gellius; aliter non facile eſſet cognoscere.

At Celius collis aduerſa de cauſa pomerio includitur; non enim inauſpicatus eſt collis, neque inſiciantur auctores ibi fuiſſe pomerium. Tacitus quidem, eodem loco, plures Reges auxiſſe pomerium notat. *Regum*, inquit, *in eo (pomerio) augendo ambitio, vel gloria variè vulgata*. Quod ſi Tullius Hoſtilius non auxit; qui Reges, præter Seruium, auxerunt? Neque deinceps Celium ab alio intra pomerium incluſum conſtat. Quamvis autem Plinius ſcribat Auentinum Vrbi additum: & Dionyſius Ancum Regem Vrbum non mediocriter auxiſſe, Auentinum complexum eiſdem mœnibus; Lilius tamen ait, Auentinum nouz multitudini datum; quaſi non receptum intra Vrbum.

Ianiculum fuiſſe extra Vrbum.

Cap. VI.

IS Mons eſt imminens Tranſiberina regionis, in quo Templũ colitur S. Petri, cognomento Montorij. Hunc Montem Ancus etiam munivit. Plinius: *Ancus Auentinum, & Ianiculum Vrbi addidit*. Lilius: *Ianiculum quoque adiectum*. Dionyſius: *Muro cinxit & Ianiculum Montem in aduerſa ripa imminens Tiberi collocauitque in eo præſidiũ, vt ab Hetruſcis tutior eſſet ſtuminis nauigatio*. Onuphrius his permotus, *Quamuis autem*, inquit, *Ancus Auentinum extra pomeriũ eſſe voluerit; illud tamen Ianiculo, & Tranſiberina regione Vrbi adiectũ, quartas à Romulo protulit*. Ego autem quidquid eſſet trans Tiberim, fuiſſe extra Vrbum, & pomerium cenſeo. Neque id oftendendũ difficile eſt. Nam Dion; cum ſcripſiſſet Metellum Celerem Augurem, Prætoremque à Ianiculo Vexillum reuelliſſe, ſubdit. *Quod de Vexillo dixi, ſic habet*. Cum antiquitus multi hoſtes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne dum ipſi Comitia Centuriata agerent, hoſtes per inſidias Vrbum aggredirentur, Ianiculumque occuparent (*Τὸ ἱανικὸν καὶ τὰ βαλάντια*) ſtatuere non omnes ſimul ire in ſuffragia, ſed vt ſemper aliqui armati per vices eum locum cuſtodirent. In Ianiculo igitur quandũ populi conuentus durabat, cuſtodia agebantur. Cum autem ſoluenda iam erat *ἐκκλησία*, ſeu Conuentus, ſignum à Ianiculo remouebatur, cuſtodesque diſcedebant. Non autem licebat cuſtodijs ab eo loco remoti quicquid amplius Hætuere. Is autem mos ſolis Centuriati Comitij obſeruabatur, cum extra Vrbum omnes in armis adſeſſe res poſtulabat, & id bodieque Religionis cauſa fieri ſolet. *ἀλλὰ πᾶς* inquit, *αἱ ἐν πόλει τὸ καὶ ἐν κέντρῳ ἐκ δὲ δόξης πολεῖται, & αὐτὸ ἐὼς αὐτὸ ἡ ἐκκλησία ἢ ἐξέρχεται. ὁποῦ ἡ ἐκκλησία εἰς ἐμάλλει, τότε σημαίνει καὶ ἀφαιρῶ, & οἱ φύλακες ἀπὸ τῶν ἀσπίδων. & ὅς αὐτὸς μὴ περὶ ἐκκεντρίων τὸ καὶ ἐν κέντρῳ, εἰδὲν ἐν χειρὶ καὶ ἀπὸ τῶν ἀσπίδων.*

Loc. cit.

Lib. 1.

In Vrbis Roma.

Lib. 37.

Loc. cit.

Lib. 1.

Auentinus extra Vrbum.

De breuit. vit. cap. 4.

B

Quod

Quod etiā probatur explicaturque à Gellio: *Centuriata autem Comitia intra pomerium fieri, necesse est, quia exercitum extra Urbem imperari oportet: intra Urbem imperari ius non sit: propterea Centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari praesidij causa solum, quantum populus esset in suffragijs ferendis occupatus.* Ex geminis horum auctorum locis hæc peripicuè deducuntur. Exercitum intra Urbem imperari ius non erat: Imperabatur autem Centuriatis Comitibus, & collocabatur in Ianiculo. Hic igitur erat extra Urbem. Non video quid inficiari quispiā queat, nisi prædicet, in Ianiculo quidem, at extra mœnia positas fuisse custodias, & cum vexillo militari exercitum; non enim mœnia occupant totum Collem. Cum responsioni vix videtur occurrendum; pugnat enim perspicuè cum sensu Dionis, qui ait: recepto à praeis more aliquos armatos in Ianiculo egisse custodias. Vbi autem Custodias fiebant nisi ad portas, & in ipsis mœnibus? in quibus videlicet signum ponebatur ut ex editi collis præcelsa Turri prospiceretur à Campo Martio. Deinde quando de Ianiculo post Urbem conditam loquuntur auctores, nisi quid obstat, partem collis mœnibus cinctam debemus intelligere. Sic enim Liuius: *Ianiculum quoque adiectum non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Et: cum captum repentino impetu Ianiculum. Et: velut agmine iam uno petijt Ianiculū.* Et clarius paulo post; *Via qua Sublacio Pontem ducit ad Ianiculū. In eo cliuo, cum L. Albinus de plebe Romana, &c. Sic apud Appianum: Oclavius in medio Ianiculi perstans. Et: Nam pars Collem qui Ianiculus dicitur, in quem pecunia omnes collocata fuerant, insererat.* vbi vides partem Collis intelligi, quæ muris munitur. Nec tamen intra Urbem esse dicenda est; hoc enim est, esse intra pomerium; non intra muros, ut de Auentino dicebam. Nec inficias ierim, interdum hoc nomine totum significari collem, seu verius continuatos colles. Dubiè Ouidius:

*Arx mea collis erat: quam vulgus nomine nostro
Nuncupat: hæc etas Ianiculumque vocat.*

Nam in eo colle Urbem Antipolim condiderat Ianus. Martialis non de munitione solum Ancii loquutus est, cum ait:

*Tulli iugera paucæ Martialis
Longo Ianiculi iugo recumbunt.*

Apertè enim verticem indicat, cui subiacet campus Vaticanus, quæ sequuntur;

Illic Flaminia Salariæque Gflator patet. Et: cū sit tam prope Miluius. Ex quibus videtur Martialis impropiè loquutus; & accepisse montes Vaticanos pro Ianiculo: Hi enim sunt colles, qui perpetuo iugo ab Ianiculo per tria circiter millia passuum tenduntur ad Miluium Pontem. Cicero: *A ponte Milui Tiberim duci secundum montes Vaticanos.* Et Horatius:

*... datus in Theatro
Cum tibi plausus,
Chære Mecenas æques: et paterni*

Flu-

*Fluminis ripa, simul & iocosa
Redderet laudes tibi Vaticanis
Montis imago.*

*Cacubam, & praelo domitam Calæno
Tu bibes enam: mea nec Falerne
Procula colles.*

Loquebatur autem de plausu facto in Theatro Pompeij, quod serè cōtra ipsum Ianiculum erat, ex quo plausus resaltauit Echo à Vaticano colle.

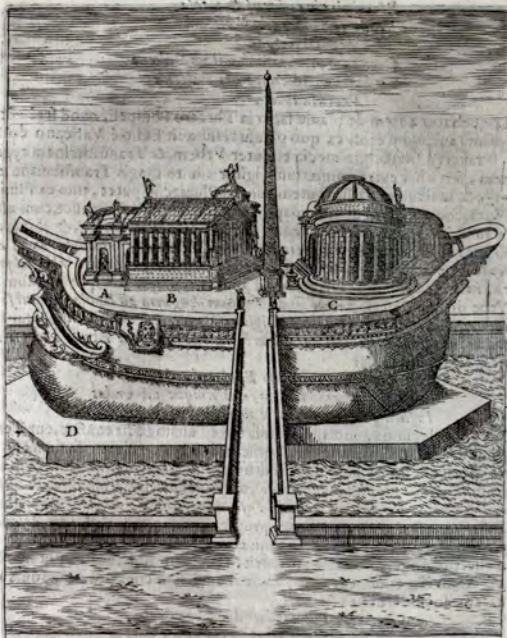
Præterea Insula, quæ media est inter Urbem, & Transiberinam regionem, fuit olim extra pomerium. igitur multo magis Transiberina regio, & Ianiculum. Illud autem tum ex Plutarcho patet, tum ex Plinio. Plutarchus querit, cur Aesculapij Templum extra Urbem esset, cum esset in Insula Tiberina, tresque reddat causas; *Vel quod purior, & salubrior sit aer extra, quàm intra Urbem; vel quod Epidaurio peste laborantes Aesculapium accersendum curauerint; Epidaurij autem non in Urbe, sed procul inde Templum habuerint, quod Liuius quinque millibus passuum ab Urbe distans describit: vel quod Romani Anguem ab Epidaurio, qui se in eorum Nauem contulerat, in quo ipsum Numen esse putabāt deportauere: eoque in Insulam Tiberis egresso arbitrati sunt Deum locum Templi indicasse.* Claudianus:

*Huc depulsurus morbos Epidaurius hostes
Reptauit placido tractu, celsumque per undas
Insula pæonium texit Tiberina draconem.*

Idemque legimus apud alios. Plinius vero aliam addit causam, cur Templum extra Urbem fuerit; quod prisci illi artem medicam damarent, & ut Medicos, ita Aesculapium illorum Principem nollent in Urbem admittere: Ideo, inquit, Templum Aesculapij, etiam cum reciperetur is Dæus, extra Urbem scisse iterumque in Insula traduntur; arbitror legendum, Tiberis; que in Insula traduntur. propterea Dionysius, *Insulam Aesculapio sacram* appellat. quæ nimirum etiam in eius effigiem Nautis, qua est aduētus Anguis conformata fuerit. Cæterum Kal. Ianuar. (ut hoc loco etiam ista commemorem) fuisse illam ædem cum proxima Iouis dicatam docuit Ouidius.

*Sacrare Patres, hæc duo Tempia die.
Accepit Phœbo, nymphæque Coronide natum
Insula; diuidua quam premit annis aqua.
Iuppiter in parte est: caput locus vnus utrumque:
Iunctaque sunt magno Tempia Nepotis Auo.*

Sed Iouis ædes multo post dedicata est an. Urb. cond. DLVIII. ut Liuius testatur.

INSULA IN EFFIGIEM NAVIS AESCVLAPIO SACRA

- A. Templum Fanni. C. Templum Iovis.
B. Templum Aesculapij. D. Platea Navis.

Eadem Insulam extra Urbem fuisse confirmat Varro vbi ait: *Amnis id flumen est, quod circuit aliquid, nam ab ambitu Amnis. Itaque Tiberis Lib. 4. de Amnis, qui ambit Campum Martium, & Urbem.* Si Ianiculum ponatur intra Urbem Tiberis non fluendo ambiret illam sed interfluere, quare extra fuit. Confirmat Dionysius, qui lib. 3. de Tiberi sic ait: *Qui ex Apenino*

191

INSVLAE VESTIGIA

- A. Antiqua navis platea. C. Pons fabricius.
B. Navis puppis. D. Pons Caestius.

192 καὶ ἀντὶ τοῦ δὲ πάλω ῥέων, & prater ipsum Roman flumens. De eodem Auctor Panegy. ad Constantium. Tu munitor mœnibus ambiendis.

Ad hæc Festus scribit: In Ianiculo Ludium sepultum fuisse, qui quondam fulmine in circo ictus fuerat, cuius ossa postea ex prodigijs, oraculorumque responsis Senatus decreto intra Urbem relata in Vulcanali quod fu-

B 3

pra

2. de Legi-
bus.In Quest.
Rom. 9.
79.

pra Comitium effe, obruta sunt. Non enim licebat in Vrbe hominem sepelire ex lege duodecim Tabularum, quae memoratur à Tullio. *Hominem mortuum* inquit, *lex in duodecim Tabulis in Vrbe ne sepelito, neque orito*, quamquam, ut Plutarchus scribit, eius qui ad triumphum esset mortuus, cremati os sumptum in Vrbe inferre, atque honoris causa deponere soliti sunt. Et Fabricio propter virtutem, post conditas duodecim Tabularum leges datum, ut in Foro sepeliretur. Relicto ergo Ianiculo, quamquam & Cluener contra sentiat, extra pomerium, intra illud statuatur sex colles, & post Claudium septem: Capitolium, Palatium, Auentinus, Caelius, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis. Sit extra Vrbē quidquid trans fluuiū est: & collis hortorum, postea Pincius, nunc Trinitatis.

Vnde & 2.
dies septi-
montium
ab his se-
pte mon-
tibus, ut
ait Varro.In 6. Ae-
neid.

At inquit, nonne Roma semper dicta post Reges in *septem collibus*? Itā sanē, non enim cum septem colles numerant, excludunt Auentinum, is enim quamvis extra pomerium esset, dicebatur tamen vnus ē septem Vrbis collibus, quod mœnia ceteris adiuncta haberet, perpetuamque omnium munimentum esset; contra Ianiculi mœnia fluuiū intermissa longe amoueantur ab Vrbe. Quare hic extra numerum collum: Auentinus vnus ē septem fuit. Rursus inquit, alij dissentiunt, & vnum pro alio collem substituunt, de quibus Ludouicus Cerdā. Sed hi auctores montes non multiplicant, sed nomina montium. Neque enim, vt idem ait, *octo montes facit Fessius, memorando Palatium, Veliam, Fagutalem, Suburram, Germalum, Caelium, Oppidum, Cispium*. Quatuor enim ibi tantum colles enumerantur, *Palatinus*, cuius summa pars est *Velia*, & *Germalus* ima: qui locus à Germanis Romulo, & Remo ibi ad fluuium, & sicum ruminalem inuent, sicut est, ut Varro scribit. *Fagutalis*, qui & *Viminalis*. Suburra collis non est, sed locus sub Esquilis, cum cliuo in eadem Esquilias: postremo *mons Caelius*, & *Esquilinus*, qui & *Oppius*, & *Cispius*, teste Varro ab Oppio viro Tusculano, Cispio Anagnino qui ibi stationes habuerant, ut Festus ibidem. Non ergo montes enumerat, Festus, sed loca vbi fiebat sacrificium septimontium. Nam paulo post. *Septimontium appellabant diem festum, quod in septem locis faciebant sacrificium, Palatio, Velia, &c.*

Vrbis ambitus sub Consulilibus vsque ad
Syllam. Cap. VII.

Lib. 2.
Lib. 1.

ROMA sub Regibus fuit annis ducentis quadraginta quatuor, ut Dionysius, & Lilius testantur. à quo anno vsque ad Syllam Dictatorem, nempe Vrbis annum sexcentisimum septuagesimum quartum fluxerunt anni quadringenti, & triginta, quo tempore, quia nihil Vrbis adiectum est, quanta esset eius magnitudo statui debet. Ducendi ergo muri sunt à Tiberi iuxta Theatrum Marcelli ad Saxum Tarpeium, tum in colle Capitolino per eius crepidinem, quā

Romæ
ambitus
sub Regi-
bus.

quā vergit ad planiciem Romanam: inde Columnam Traianam versus, quæ pars collis Quirinalis olim fuit. Hinc ad eius collis iugum versus Pontificium Palatium: tum S. Sufannæ Templum. Hæc enim crepido montis perpetuò decurrens, imminet subicte valli; quamquam aliqua nunc molliori petuntur cliu, quæ olim abrupta, & aspera fuere. ultra ædem S. Sufannæ Collina porta, quæ & Salaria secundum viam Numen-tanam: à qua ad portam Esquilinam directus est agger Tarquinij Regis nongentos circiter passus; ut murus, qui nunc flexurus, angulique conuersus amplius spatium propter causas post afferendas complectitur, rectè producat. A porta Esquilina versus Basilicam S. Marie Maioris mœnia deducta tendebant in Caelium montem, eiusque dorsum insidebant, vsque ad eam partem, quæ deuexa est, ultra hortos Matthæorum: tum delapsum in valles pomerium iuxta viam Appiæ per radices Auentini montis, extra ipso relicto decurrebat in Tiberim. quamquam & Auentinus suo cinctus muro vrbis munimento fuerit. Hic est ambitus, quem Reges reliquerunt. neque ulterius processit religionibus, quod ait Dionysius, *et fertur non permittebantur ex iur. &c. quæritur à iuristis*. Hic verò quoniam quædam certa, quædam incerta dicuntur; separanda, & dubia confirmanda sunt.

Lib. 4.

Primum ergo certum est, Auentinum extra pomerium, & Vrbem fuisse; quod supra diximus. Alterum paulominus incertum: Vrbis mœnia secundum iugum Quirinalis collis, in fine aggeris Tarquinij, in summo item Esquilino, & Caelio colle fuisse. Plinius. *Clauditur, Roma, ab Oriente agger Tarquinij superbi inter prima opere mirabili. Namque cum muris equauit, quā maximè patebat aditu plano: cetero munita erat præcessis muris, aut abruptis montibus*. Dionysius: *Vrbis, inquit, mœnia erant partim in montibus sita, & rupibus; medio crepi præsidio propter loci naturam opus habentibus: partim munita Tiberi fluuiū. Qui vero fuerint abrupti hi mœnes præter Capitolinum, Quirinalem, & Caelium dicere nemo potest, nisi forte illa ætate Esquilinus inter ortum, & meridiem non modico & ipse iugo tollebat, quod nunc ferè siue ruinis, siue aggesta humo complanatum est. Præruptus & Auentinus, si ascribatur septem Vrbis collibus. Muri interiectas valles occupabant: Agger autem Tarquinij sic ab eodem Dionysio eodem loco describitur: *Quæ verò maximè hostibus Vrbis esset obnoxia: ab Esquilina porta Collinam vsque opere manifesto munita est, fossa lata centum pedes, quā minimè, alta triginta: cui imminet murus alto, & lato intus suffultus agger, nec arietibus quassari, nec cunulis suffodi facilis. Ea munitio septem ferme stadiis longa, lata quinquaginta pedibus*. Strabo: *Aggerem, inquit, porregerunt super fossæ supercilio interiore, murumque cum turribus à Collina porta vsque ad Esquilinam impositurum*. Hic ergo agger longus erat passus octingentos septuaginta quinque, tantumque porta Collina, & Esquilina inter se distabant. Onuphrius aggerem parū ultra Thermas Diocletiani adhuc spectari docet, additumque postea murorum circuitum latiore. Sed Plinius contra, *Vrbis, inquit, clauditur ab Oriente agger Tarquinij superbi*. Igitur lon-*

Lib. 3. c. 5.

Lib. 9.

Lib. 5.

B 4 ge

ge ultra Thermas ad menia pertinebat, quā tenduntur à porta Numantina nunc Pia ad portam Sancti Laurentij, olim Elquilinam.

Lib. 1. c. 5.

In Vrbs
Roma.

Magis ambigū est, an Capitolium Vrbem terminarit ab Occasu, & Septentrione, quā parte imminet planicie, in qua nunc ædificia Romanā sunt. Marlianus sic ait, *Arbitramur partem Vrbis planā prius etiam tempore fuisse intra Vrbem, deducto videlicet muro à Collina ad Tiberim, & regione murorum ab Anco in Transiberina regione collocatorum.* Huic subscribit Onuphrius. *Muri, inquit, band longe à ponte, qui nunc dicitur Xystus versus Farnesiorum Palatium inchoabant ex aduerso murorū ab Anco Marcio Rege in Transiberina regione structorum, & porte, quā nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Vrbem planam circa Campos Floræ, Agonalem, & Pantheum vsque ad Quirinalis radices ea parte, in qua Cardinalis Carpenſis borti sunt collocati protendebantur.* Sed vir eruditissimus non meminit eorum, quæ alibi scripte de Circo Flaminio. Alij, vult, & Blondus, Plinii terminos illi attribunt, de quibus postea; huius temporis ambitum minus diligenter inquirunt. Res à me fufius discutienda, fiet in aperto quorundam locorum accurata cognitione.

Lib. 1. Antiquitat.
Lib. 1. Inst.
Romæ.

Campum Martium, eique adiunctum alterum minorem Campum fuisse extra Vrbem. Cap. VIII.

Lib. 1.
Dec. 1.
Lib. 5.
Antiquitat.
Romæ.

CAMPVS Martius ex eo dictus, quod Marti dedicatus erat. Ambigitur quos fines haberet. Liuius: *Ager Tarquiniorum, qui inter Vrbem, & Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* Dionysius: *Agrum, quem illi Tarquinij priuatim possederant, inopibus ex plebe disuerunt, uno tantum campo excepto, qui situs est Vrbem inter, & Fluium.* Is iam ante Marti sacer erat, Pratum Equis, & Iuuentuti in armis exercende accommodum. Vterque auctor videtur asserere, quidquid campi inter colles, & Tiberim iacet, esse Martium. Quia tamen Dionysius ante exaſtos Reges: Liuius post pulſos Tarquinos Marti consecratum refert; Liuium ſequor. Quod si dicas cum Dionysio, Romanos decreto Consulū maturam faris messem proieciſſe in Tiberim, quia religioſum erat eam conſumere, quod antea Marti eſſet campus dedicatus; aio, non id cauſe fuiſſe, sed quia, cum illo ipſo tempore dedicaret, omnia è campo collecta putarunt in plebem diuidi non oportere, ideoque proiecta in Tiberim.

Ex his conficiet aliquis, Campum Martium planā Vrbis omnia occupasse. Verum alia ex parte certum est præter Campum Martium, olim fuiſſe alium Campum inter Tiberim, & Vrbem, nec illum Marti dedicatum. Erant enim inter Campum Martium, & Vrbis menia, Prata Flaminia. Liuius: *Conſules ad Vrbem accedere; Senatūque in Campum*

Mar.

Martium euocare. Vbi queſti primores Patrum, Senatū inter milites, dedita opera terroris cauſa haberet; Conſules, ne criminatioſi locus eſſet in Prata Flaminia, ubi nunc Aedes Apollinis eſt, Circum iam tum Apollinarem euocabant, auocare Senatū. Idem: *ea omnia in Prati Flaminij conſilio plebis acta.* Clarius Strabo, qui cum deſcripſiſſet Campum Martium, ait; *πλυντρίων δὲ τῶν ἐστὶν ἐν τῷ τότῳ ἐδάδῳ μέσῳ.* Proximus autē eſt huius Campo, Martio, & alius Campus; porticusque circumcirca permulte, tum luci, tria Theatra, Amphitheatrum; Tempus, unum alteri ſubinde contiguum, magnifica, quorum reſpectu ipſa Vrbis quaſi additamentum quoddam videri poſſit. De hoc Catullus ad Camerium:

Te quaſimus in minore Campo.

Te in Circo, te in omnibus libellis.

Maiores enim erat Martius, idemque à Spartiano videtur dici Campus Iouis: forſaſſe propter Pantheon in eo Ioui vitori dicatum. Domus, inquit, *eius hodie Roma viſitur in Campo Iouis.* Denique prope Pontem Xyſtum Templum hodieque colitur Sancti Saluatoris cognomento in Campo, nec tamen ibi Martius Campus olim fuit. Huius Campi Prata Flaminia, & alter, qui Campus Tiberinus eſt dictus, partes luere. De hoc Plinius: *Inuenitur ſtatua decreta, & Tarracia Cata, ſive Suffitia Virgini Veſſali: quod Campum Tiberinum gratificata eſſet ex populo: Gellius: Cata Tarracia, ſive illa Suffitia eſt, nomen in antiquis annalibus celebre eſt, quod Campum Tiberinum, ſive Martium populo Romano condonaſſet.* At quando Martium, cum hic Ager fuerit Tarquiniorum? ſed & ex his, quæ diximus, perſpicere poſſet, Martij nomine, latiore ſignificatione intelligi quidquid interiaceret Fluium, Capitolium, Quirinalē, & Pincium; preſſa vero, & aſtriſta quod ſolum Tarquinij poſſederant, & Marti poſtea dedicatum eſt. Priore, Campus Flaminius, & Tiberinus Tarracia, pars Martij ſunt: poſteriore Martio excluduntur. ſic etiam Dio exponitur, ne pugnet cum Strabone, qui Amphitheatrum Statilij ſtatuit in Campo Martio, nam huius nomine vniuerſam planiciem intelligit; Quæ interpretatio inter legendos auctores interdum repetenda erit. At preſe ſumptus Martius quos fines habebit? A Monte Quirinali, ubi nunc Palatium Pontificis, ducenda eſt ad Tiberim linea, quæ per Collegium Romanum, Pantheon, Campumque Floræ producta ad Aedes Farnesiorum in Tiberim deſinat. Erit Campus Martius quidquid extra lineam erit; quidquid reliqueret propinquius Capitolio, erit minor Campus, Tarracia, Tiberinum, & Prata Flaminia complexus; hodieque Campus Martius in Vrbe vulgo dicitur, qui à nobis designatus eſt.

Quidam vsque ad Pontem Milium bis mille, & amplius paſſus Campum extendunt. Atqui Marti consecratum eſt, quod Tarquiniorum erat. Quis autem tam vaſtum illis agrum tribuerit? Itaque ſicut Campus Martius terræ ſpatium relinquebat Vrbi propinquius: ſic aliud propinquius Milio Ponti, medius ipſe. Nec dixerim ampliorem ſpatium, quod patet inter Pantheon, Flaminiam Portam, Fluium, & Hor-

Pompeii,
Balbi,
Marcellij,
Statilij,
Tauri.In Peſce-
nio NigroLib. 34.
cap. 6.

Lib. 6. c. 7.

Quanta
eſſet ma-
gnitudo
Campi
Martij.

Orat. 3. in
Catil.Lib. 2.
Hist.Campus
Martius
extra Vr-
bem.
Dec. 1.
lib. 2.

Hortorum collem. Certè constat ex Cicerone, ad pontem Miluium villas, fundolque fuisse primatorum ciuium. Martius autem Campus propter veterem consecrationem, nec feri, nec coli poterat. Quis autem dixerit eum, qui eis pontem Miluium venisset, venisse in Campum? At dicebatur esse in via Flaminia, vt Tacitus scripsit, cum de Flauianis ad Vrbem contra Vitellium venientibus loqueretur.

Iam Campus Martium, quem per antonomasiam Campum ferè antiquiores nuncupant, olim fuisse extra Vrbem paulò eruditioribus adeò est notum, vt superuacuum videatur exponere.

Probant primò Liiij allata verba: *Ager Tarquintorum qui inter Vrbem, ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* cui subscribit Dionysius. *Erat Campus situs inter Vrbem, & fluium.* igitur extra Vrbem. Secundo probat consuetudo centuriatorum Comitiorum, quæ in Vrbe, siue intra pomerium haberi non poterant; sed in

Comitia
haberi so-
lita in Câ-
po Mar-
tio.
Lib. 15.
c. 27.

Lib. 37.

Dec. 1. 13.

Dec. 3. 14.

Lib. 5. An-
tiq. Rom.
Lib. 2.Dio. li. 39.
Lucan. l. 2.
Dio. li. 54.
Sueton. in
Claud. c. 1.
Lib. 1. Bel-
lii Civil.

Campo Martio iam ab initio, iussu Serui sexti Regis habebatur. Is enim, auctore Lilio, *Edixit ut omnes eius Romani equites, peditesque, in suis quisque centurijs, in Campo Martio prima luce adessent.* Cicero pro Rabirio: *In Campo Martio comitijs centuriatis auspicato in loco.* Gellius ex veteri auctore: *Centuriata autem Comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra Vrbem imperari oporteat, intra Vrbem imperari ius non sit.* Propterea centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præsidij causa solitum. quoniam populus esset in suffragijs ferendis occupatus. Is autem mos adhibendi præsidium in custodiam Comitiorum (scribit Dion.) Solis Centuriatis Comitijs obseruabatur, cui extra Vrbem omnes in armis adesse res postulabat, & id bodieg; religionis causa fieri solet. Hæc vero exporatifima sunt. Tertiò Lilius alibi confirmat: *Consules ex composito, eodem biduo ad Vrbem accessere, Senatuique in Campum Martium euocauere.* Et vero hi Consules petebant triumphum; petentibus autem non licebat esse in Vrbe; morabantur tamen cum exercitu in Campo Martio, vt infra dicam. Idem de Q. Fabio Maximo sic ait: *Romani Comitiorum causa veniens in eum, quem primam diem comitalem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter Vrbem, in Campum descendit.* Et paulo post: *Quia in Vrbem non intraret, prolium in Campum, ex itinere præsidij, admonuit eum securibus sibi falcem præferri.* Nam Consulibus in Vrbe soli falcem præferebantur, extra Vrbem etiam securès. Dionysius; *Valerius Consul ademit securès fascibus, moremque post se reliquit Consulibus, ut tantum extra Vrbem securibus utantur, intra mœnia contenti insignijs fascium.* Præterea hominem mortuum sepelire in Vrbe non licebat. At in Campo Martio frequentia fuerant sepulchra. Strabo: *Cum locum istum religiosissimum esse cogitassent clarissimorum virorum, ac seminarum monumenta in eo construxerunt.* Vt aliquot recenscam: *Julia Cæsaris Filia: L. Sylla. M. Agrippa: Drusus Claudij Pater: in Mausoleo Augusti Cæsarès: & vt ait Appianus, eo in loco Principes bumari consuevere.* Appianus de Augusto loquitur: *Cæsar, inquit, exercitum propius adiecit Vrbis, in Campum, qui Martius dici-*

dicatur, & paulo post; *Hæc agens Vrbe abstinuit, quoad Consules electi crearentur:* postremò vt Consul Vrbem ingressus est. Herodianus, cum post mortem Severi Cæsarès referret Apotheosim Augustorum, *muta dicitur*, inquit, *Βασιλευς & ἄλλοις ἑκαστοῦ τῶν τῶν πόλεως εἰς τὸ καλὸν ἰδόντος* πρὸς τὴν πόλιν. Post hæc autem tollentes lectum ferunt extra Vrbem in vocatum Martii Campum. Herodianus autem sub Gordiano paulo ante millesimum annum ab Vrbe condita, vixit, scripsitque. Alia legenti occurrunt.

At quando, & à quo est in Vrbem receptus Campus? Onuphrius putat id Aurelianus fecisse, & muros à porta Collina per collem hortulorum subiectamque planiciem deduxisse ad Tiberim. Sed vt hoc verum sit, adhuc tamen vacuus erat adificijs. Nam Vopiscus in Tacito, qui successor fuit Aureliani, cum illum creatum Cæsarem in Senatu scripsisset, subdit; *Inde itum ad Campum Martium, ibi comitiale tribunal ascendit.* Ibi Præfæctus Vrbis Aelius Cæcilianus sic loquitur est: *Vos sanctissimi milites, & sanctissimi vos Quirites habetis Principem.* Ex quo patet Campum non fuisse mutatum, cum eo & milites, & Romanus populus conuenisset. Suam quoque adhuc viriditatem, amœnitatemque retinuisse probabile est. Perpetuis enim semper antea fuerat obstitus herbis, & gramine. Cicero de M. Lepido; *Cum, ceteris in Campo exercerentibus, in herba ipsa recubuisse; vellem hoc esset, inquit, laborare.* Dionysius: *Is ign ante Marti sacer erat, pratum Equis, & Luventuti in armis exercenda accomodum.* Ovidius.

*Altera gramineo spectabaris Equiria Campo,
Quem Tiberis curvis in latas urget aquis.*

Et.

*Tunc ego me memini ludos in gramine Campi
Aspicere, & dici lubrice Tibi tuo.*

Et Horatius:

*Quamuis non alius spectare equum sciens
Acque conspiciatur gramine Martio:*

Fusè Strabo. Horum plerique habet Campus Martius cum natura, tum hominū prudentia ornatus. Nam & magnitudo eius mirabilis est, & curvum; eorumque decursonibus libera patet, tantaque multitudinis pila, circò, ac palæstra se exercitium; tum opera circumiecta, salumque toto anno verba vires, tumulorumque corona supra amem usque ad aluceum sceæ quamdam offendant speciem, à cuius spectaculo difficulter quis auellatur. Hæc ille. At de militaribus ijs exercitationibus Trebellius in Claudio: *Fecerat etiam adolescens in militia, cum ludicro Martiali, in Campo ludæm inter fortissimos quosque monstraret, quod Decio principe factum est.* Sed aliam quoque causam attulit Vegetius cur Iuuentus armorum exercitationem in Campo obiret assidue: *Romani, inquit, veteres Campum Martium vicinū Tiberi delegerunt; in quo Iuuentus post exercitū armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem cursus natandū labore deponeret.* Tenuitque consuetudo usque ad prolapsionem Imperij, descendente

Lib. 3. Bel-
lorum Ci-
uil. Lib. 4.Quando
intra Vr-
bem sit
receptus
Campus
Martius.Amoeni-
tas Cam-
pi Martij.
ade Orat.

Fast. 1.

Et Fast. 6.

Horat. li. 3.
Od. 6.
Lib. 5.In campo
exercita-
tur Roma
na Iuven-
tus.Lix. c. 10.
Iuuentus
& Campo
Martio ad
parādum
ludæm

Itaque

bat in Ti- Itaque quamvis Campus menibus septus, vacuus tamen ædificijs man-
beri c. 12. sit. Liplius putat, muro cinctum fuisse ante Plinium, de qua re infra.

Minor quoque Campus, & Prata Flaminia fuerunt extra Vrbem.
Quod probat locus Liuij allatus: *Consules ad Vrbem accedere, Senatumque in Campum Martium euocare, ubi quæsti primores Patrum, Senatam inter milites dedita opera terroris causa haberi; Consules ne criminationi locus esset, in Prata Flaminia, ubi nunc Aedes Apollinis est, Circum iam tum Apollinarem vocabant, euocare Senatum.* Hi ergo ad Vrbem magis appropinquarunt, tamen extra Vrbem erant, petentes triumphū. Sed hæc clarius constabunt ex sequentibus.

Portam Vrbis Carmentalem fuisse ad radices Capitoli. Cap. IX.

QVONIAM supra duximus muros Vrbis à Tiberi rectà ad Capitolium; addotandus est locorum situs, qui reliquuntur extra Vrbem in Romana planicie. In eo igitur murorum tractu, qui à Tiberi pertinet ad Capitolium sub ipso Capitolio erat porta Carmentalis: extra hanc Forum Oltorium: Tum Aedes Apollinis; deinde Circus Flaminius in ipsis Pratis Flaminis: post hæc Campus Martius. hi ergo loci extra Vrbem. Portam quidem Carmentalem fuisse ad radices Capitoli, ibique muros Vrbis, multa probant, ibi enim erant aras, & Templum Carmentæ. Dionysius: *Carmenta sicut alijs Heroibus, & genijs aras erectas vidi: Carmenta quidem sub Capitolio iuxta portam Carmentalem.* Solinus: *Parti autem Capitolini montis infima habitaculum Carmenta fuit. Vbi Carmentis nunc sanum est, quæ Carmentali Porta nomen datum est.* Idem ostendit, quod extra eandem Portam erat Forum Oltorium: *Antiquum, ut habet, Varro, macellum, ubi olerum copia.* Asconius: *Aedes, inquit, Apollinis est extra portam, Carmentalem inter Forum Oltorium, & Circum Flaminium.* Liuius: *Aedem spect, quæ in Foro Oltorio est fulmine ictam.* Idem: *Alteri refectendis Aedibus Fortune, & Matris Matuta intra portam Carmentalem: sed & Spei extra portam, quæ priore anno consumpta fuerant.* Aedem Spei dixit esse extra portam, quam dixerat esse in Foro Oltorio. Porro in Foro Oltorio erat Templum Pietatis, de eo sic Liuius: *Aedes duæ eo anno dedicate sunt; altera in Foro Oltorio Pietatis. Eam Aedem dedicauit M. Acilius Glabrio Duumvir, statuatque auratam, quæ prima in Italia statua aurata est, Patri Glabriori posuit.* Is erat, qui ipsæ eam Aedem vouerat, quo die cum Rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locauitque idem ex Senatus consulto.

At Plinius: *Locus ille eadē consecratus est Deæ Pietati C. Quinto, M. Acilio Cofi. Templo Pietatis extructio in illius carceris aede, ubi nunc Marcelli Theatrum est.* Igitur cū Aedes Pietatis in Foro esset Oltorio; & vbi posita

stea Marcelli Theatrum, in quo nunc videntur Aedes Principū Sabellorum; Forum autem Oltorium esset extra portam Carmentalem; constituit, portam Carmentalem fuisse inter ædem Virginis cognomento in Porticu, & plateam vulgo Montanariam. quæ ut arbitror à Carmentali dissimili quamquam voce, vocabulum traxit. Displicet enim eius loci etymon, quod quidam deriuant à montanis rusticis illò confluentibus, ut operam suam conductoibus locent. Eiusdem portæ situm ostendit Plutarchus in vita Camilli, ubi ait: *capta à Gallis Vrbe, obfessioque; Capito, ut in Arcem euaderet. Pontius Cominius miles secundo summine, incubans cortici tranauit ad Vrbem, & coniungens hostem vigilare ex ignibus, ac firepitio iudicij deus, & τὸ καριώτιδα πύλλω, καὶ λώϊον ἐξ ἐνὸν ἡγας, & μέλιντα κατ' αὐτὴν ὄρεθιτο, ὃ τὸ καριώτις λόγος ἀνέσκη, καὶ πύργος καὶ ἡ πόλις πολλὰ καὶ χαλκὴν ἀπείριπτα.* Iuit ad Carmentalem Portam, quæ maiorem habebat quietem, & iuxta illam maximè arduus Capitoli collis assurgit, & saxum undique multum, & asperum natura faustum est. Quid clarius, ut ostendatur porta Carmentalis ad rupem Tarpeiam sita?

Dicere aliquis posset, quod innuit Blondus: aucta post Romulum Vrbe, Carmentalem portam sine forma, & vsu portæ, nomen aliquandiu retinuisse. Atqui hoc pugnat cum Liuiò, qui ait: *Ab Aede Apollinis boues femina alba duæ, porta Carmentali in Vrbem ductæ.* Igitur cum extra portam, extra Vrbem erant. Pugnat cum Ouidio:

Carmentis Porte dextra est via proxima Iano;

Ire per hanc noli, quisquis es, omen habet.

Illà fama refert Fabios exiisse trecentos;

Porta vacat culpa; sed tamen omen habet.

cui consentit Liuius: *Infelici, inquit, via à dextro Iano Porta Carmentalis profecti. Ideoque, ut ait Festus, Porta illa dicta est Scelerata, quoniam Fabij illa egressi sunt omnes ocelli.* Quod si alia vitra Carmentalem fuisset porta Vrbis, illa potius extrema non hæc media dicenda fuisset Scelerata. Denique idem Ianus indicat, quem dextrum portæ fuisse Liuius, & Ouidius asserunt. Intelligunt enim Ianum, quem ad imum Argiletum indicem pacis, bellicque fecit Numa. Vbi vero Argiletum, & Iani Templum fuerit, demonstrat Seruius. *Sacrarum hoc, inquit, Numa Pompilius fecerat Circum imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli.* Festus, *Religionis est, inquit, quibusdam porta Carmentali egredi, & in Aede Iani, quæ est extra eam, Senatum habere: quod ex egressi sex & trecenti Fabij, apud Cremeram omnes interfecti sunt, cum in Aede Iani Senatus consultum factum est, ut proficiscerentur.*

Pompeius Vgon. de Station. Vrbis.

Lib. 1. Instaur. Romæ. Dec. 3. 1. 7.

Fest. 2.

Lib. 2. Porta Carmentalis dicta est Scelerata.

Lib. 7. E. necid.

Cir-

Circum Flaminium Capitolio propinquum,
fuisse extra Urbem. Cap. X.

Nihil æque, ac Circus Flaminius probat Urbem, & mœnia vltra Capitolium non fuisse producta. Hic enim Circus cum esset extra Urbem, proximus erat Portæ Carmentalis. Blondus quidem putat, hunc fuisse Circum Agonalem, nunc media in Vrbe situm cognomento Naonium. Sed hic auctor vt meretur laudem, quod inter primos de Romanis antiquitatibus scripsit, ita in multis errauit: deque eo Pius II. *Neque satis diligenter quæ scripsit, examinauit, non quam vera, sed quam multa scriberet, curam habuit.* In re verò nostra non solum male sensit, sed bene sentientes errore aspersit. Nam inter cetera, quæ scribit de Circo Flaminio, hoc docuit ex Cassiodoro. *Eadem, inquit, in Epistola satis innuit Cassiodorus, sollos ab Augusti Mausoleo sex portis dimitti iunctos currus, qui per B. gutriam in Flaminium Circum currerent, vt consilare credamus locum, cui nunc Agoni est nomen, Circum esse Flaminium.* Epistola citata Cassiodori est, in qua de Circis generatim, & Circensibus agit, & Circo Maximo; nec vquam illi venit in mentem, equos ab olijs Mausolei, quæ non habebat, mitti currus in Circum Flaminium. Itaque satis causa non erat, cur id docentem Blondum, Fuluius, & Marlianus audirent, qui tamen ab illo in Circi Flaminij situ statuendo maximè discrepant. Cassiodorus quidem hæc scribit. *Sed Mundi Dominus ad potentiam suâ ex tollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in Vallem Martiam tetendit Augustus, vt immensa moles firmiter præcincla montibus contineret, ubi magnarum rerum indicia clauderentur.* Sermo hic est non de Augusti Mausoleo, sed de Circo Maximo inter Palatinum, & Auentinum situm. Nec Martia Vallis est, vt illi putant Martius Campus, sed vallis inter Palatium, & Auentinum, quæ Muria dicebatur à sacello Veneris inibi posito; hæc enim Myrtea, & olim Muria dicta est, vt supra docebam ex Varro: *Intimus Circus ad Martium vocatus, vt Proculus aiebat, ab aruis, quod in locus esset inter Figulos. alij esse dicunt à Marteto declinatum, quod ibi id fuerit. Cuius vestigium manet, quod ibi sacellum etiam nunc Muria Veneris.* Liuius: *Latinis in Ciuitatem acceptis, vt ingereretur Palatio Auentinum, ad Muria data sedes.* Hanc ergo Vallem intelligas apud Cassiodoro, non inscitè Campum Martiū, & Martiam pro Martiam, legas, vt probè Cæsar Bulergerius legendum ad monet. Quod vero Cassiodorus Augusto auctori Circum non Cæsari ascribit, cum Cæsar illum ædificauerit, vt constat ex Flinio; causa est, quia Augustus eundem Circum insinauerit, ornauitque, vt eius Nummus adhuc testatur, teste Onuphrio. Quæ sequuntur ad eundem Circum pertinent: *Biffena quippe Ostia, ad exprimendum Mundum duode-*

cim Signorum posuerunt. Itaque ubi Mausoleum cum sex portis Blondus ibi inuenient, ignoro. Quod autem spectat ad situm Circi Flaminij, Blondi opinio, vt bene admonet Fuluius, inuenio Asconio Pediano, qui Nicolaus V. Pontifice litterarum, & litteratorum patrono inuentus est, penitus corruit. locus Asconij est ille, de quo supra: *Aedes Apollinis extra portam Carmentalem, inter Forum Olitorium, & Circum Flaminium.* Quod enim Aedes Apollinis dicitur extra portam esse inter Forum, & Circum; nec ipsa Aedes, nec Circus procul fuit, cum Forum Olitorium esset ad portam. Quomodo enim rectè diceret Asconius, Aedes inter Forum Olitorium, & Circum Flaminium, si ponatur Circus abesse ferè mille passus à Foro? interpositis tot ædificijs, & publicis, & priuatis. quod testatur Strabo. Fuerunt ergo hæc quatuor loca propinqua, ac ferè contigua: Porta Carmentalis, Forum Olitorium, Aedes Apollinis, Circus Flaminius. Erat autem Aedes propinquier Capitolio & muris, quàm Circus; tamen quia extra Urbem erat, datus esse interdom in ea Senatus his, qui nondum inire possent Urbem, quod essent exercitus Duces, vt infra. Liuius: *L. Aemilio Regillo, qui classe Præfectum Anthiochi Regis deuicerat. extra Urbem in Aede Apollinis cum Senatus datus esset.* Idem: *Marcus Fuluius ad Aedem Apollinis in Senatu petijt à Patribus vt æquum censerent, & Dijs immortalibus honorem habere iubere, & sibi triumphum decernere, cum dixisset Tribunus se intercessurum: tum ille ait non fuisse serendum Imperatorem rebus egregijs victoremque exercitum cum præda. ac captiuis ante portas stare.* Lib. 2. ad Q. Fratre Epist. 5. & Cicero: *Senatus ad Apollinis fuit, vt Pompeius adisset.* Degebat enim in hortis extra Urbem; Cum Hispaniam, & Africam teneret exercitibus, regebatque per Legatos, Ascon. *Tum Pompeius Proconsul ad Urbem erat.* Dion. *Pompeius paulo post ad Urbem venit. Tum circumsuso præsidio extra Pomerium ad Theatrum Senatus est habitus.* Nam Theatrum Pompeij, vt postea dicam ad Campum nunc Floræ situm erat, extra Urbem. Cum igitur hoc Templum Apollinis tam prope Capitolium esset; alij collocant, ubi aedes S. Maræ sub Capitolio, alij vbi Cænobium Turris Speculorum. Ego tamen proprius aliquanto flumen collocarem, qui propinquus erat Forum Olitorium.

Iam vt redeam ad Circum Flaminium, cum situs esset in Pratis Flaminij, quæ sub Capitolio, & secundum illi adiuncta mœnia iacebant, etià ipse prope Capitolium fuit. Fuluius atque Fl. (scripsit autem Clemente Septimo Pontifice Maximo) extitisse ad huc formam Circi, & veterum sedilium signa commemorat, atque in eius cauea erectum Templum, S. Catherinæ cognomento ad Funarios; ibi enim, propter loci commoditatem, & arcæ longitudinem funes confici solebant. Porro Circi latitudo spatium cepit, quod inter officinas vulgò Obscuras Foruncque Iudæorum est interiectum. Ad eas porro officinas nuper vidimus, inibi ædificante Cardinali Gimnasio, refodi ingentes columnarum spiras, & scapos e Tiburtino lapide, & quadrata faxa eximie magnitudinis. Summus Circus curuatus in hemicyclum ad plateam vulgo Marganam prop-

Lib. 2. ad Q. Fratre Epist. 5.

In Or. pro Milone. Lib. 40.

Vbi situs esset Circus Flaminius.

Circum Flaminium Capitolio propinquum,
fuisse extra Urbem. Cap. X.

Nihil æque, ac Circus Flaminius probat Urbem, & mœnia ultra Capitolium non fuisse producta. Hic enim Circus cum esset extra Urbem, proximus erat Porta Carmentalis. Blondus quidem putat, hunc fuisse Circum Agonalem, nunc media in Vrbe situm cognomento Naonium. Sed hic auctor vt meretur laudem, quod inter primos de Romanis antiquitatibus scripsit, ita in multis errauit: deque eo Pius II. *Neque satis diligenter qua scripsit, examinauit, non quam vera, sed quam multa scriberet, curam habuit.* In re verò nostra non solum malè sensit, sed bene sentientes errore aspersit. Nam inter cetera, quæ scribit de Circo Flaminio, hoc docuit ex Cassiodoro. *Eadem, inquit, in Epistola satis innuit Cassiodorus, solitus ab Augusti Mausoleo sex portis dimitti iunctos currus, qui per B. gutriam in Flaminium Circum currerent, vt constare credamus locum, cui nunc Agoni est nomen, Circum esse Flaminium.* Epistola citata Cassiodori est, in qua de Circi generatim, & Circensibus agit, & Circo Maximo; nec vnquam illi venit in mentem, equos ab oliis Mausolei, quæ non habebat, mitti currus in Circum Flaminium. Itaque satis caussa non erat, cur id docentem Blondum, Fuluius, & Marlianus audirent, qui tamen ab illo in Circi Flaminij situ statuendo maximè discrepant. Cassiodorus quidem hæc scribit. *Sed Mundi Dominus ad potentiam suâ opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in Vallem Martiam tendit Augustus, vt immensa moles firmiter præcincta montibus contineretur, ubi magnarum rerum indicia clauderentur.* Sermo hic est non de Augusti Mausoleo, sed de Circo Maximo inter Palatinum, & Auentinum sito. Nec Martia Vallis est, vt illi putant Martius Campus, sed vallis inter Palatium, & Auentinum, quæ Muria dicebatur à sacello Veneris inibi posito; hæc enim Myrtea, & olim Muria dicta est, vt supra docebam ex Varro: *Intimus Circus ad Martium vocatus, vt Procius aiebat, ab aruis, quod in locus esset inter Figulos. alij esse dicunt à Martio delectatum, quod ibi id fuerit.* Cuius vestigium manet, quod ibi sacellum etiam nunc Muria Veneris. Liuius: *Latinis in Ciuitate acceptis, vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Muria date sedes.* Hanc ergo Vallem intelligas apud Cassiodorum, non inscitè Campum Martiū, & Martiam pro Martiam, legas, vt probè Cæsar Bulengerius legendum admonet. Quod vero Cassiodorus Augusto auctori Circum non Cæsari ascribit, cum Cæsar illum ædificauerit, vt constat ex Flinio; causa est, quia Augustus eundem Circum instaurauit, ornauitque, vt eius Nummus adhuc testatur, teste Onuphrio. Quæ sequuntur ad eundem Circum pertinent: *Biffena quippe Ostia, ad exprimendum Mundum duode-*

cim Signorum posuerunt. Itaque ubi Mausoleum cum sex portis Blondus ibi inuenit, ignoro. Quod autem spectat ad situm Circi Flaminij, Blondi opinio, vt bene admonet Fuluius, inuento Asconio Pediano, qui Nicolao V. Pontifice litterarum, & litteratorum patrono inuentus est, penitus corrui. locus Asconij est ille, de quo supra: *Aedes Apollinis extra portam Carmentalem, inter Forum Oltorium, & Circum Flaminij.* Quod enim Aedes Apollinis dicitur extra portam esse inter Forum, & Circum; nec ipsa Aedes, nec Circus procul fuit, cum Forum Oltorium esset ad portam. Quomodo enim rectè diceret Asconius, Aedes inter Forum Oltorium, & Circum Flaminium, si ponatur Circus abesse ferè mille passus à Foro? interpositis tot ædificijs, & publicis, & priuatis, quod testatur Strabo. Fuerunt ergo hæc quatuor loca propinquas, ac ferè contigua: Porta Carmentalis, Forum Oltorium, Aedes Apollinis, Circus Flaminius. Erat autem Aedes propinquier Capitolio & muris, quàm Circus; tamen quia extra Urbem erat, datus est interdom in ea Senatus his, qui nondum inire possent Urbem, quod essent exercitus Duces, vt infra. Liuius: *L. Aemilio Regillo, qui classe Præfectum Anthiochi Regis deuicerat. extra Urbem in Aede Apollinis cum Senatus datus esset.* Idem: *Marcus Fuluius ad Aedem Apollinis in Senatu petijt à Patribus vt. equum censerent, & Dijs immortalibus honorem habere iubere, & sibi triumphum decernere, cum dixisset Tribunus si intercessurum: tum ille ait non fuisse serendum Imperatorem rebus egregijs viroremque exercitum cum præda. ac captiuis ante portas stare.* Lib. 2. ad Q. Fratre Epist. 5. & Cicero: *Senatus ad Apollinis fuit, vt Pompeius adisset.* Degebat enim in hortis extra Urbem; Cum Hispaniam, & Africam teneret exercitibus, regebatque per Legatos, Ascon. *Tum Pompeius Proconsul ad Urbem erat.* Dion. *Pompeius paulo post ad Urbem venit. Tum circumfuso præsidio extra Pomarium ad Theatrum Senatus est habitus.* Nam Theatrum Pompeij, vt postea dicam ad Campum nunc Floræ situm erat, extra Urbem. Cum igitur hoc Templum Apollinis tam prope Capitolium esset; alij collocant, ubi aedes S. Maræ sub Capitolio, alij ubi Cænobium Turris Speculorum. Ego tamen proprius aliquanto flumen collocarem, qui propinquus erat Forum Oltorium.

Iam vt redeam ad Circum Flaminium, cum situs esset in Pratis Flaminij, quæ sub Capitolio, & secundum illi adiuncta mœnia iacebant, etià ipse prope Capitolium fuit. Fuluius ætate sua (scripsit autem Clemente Septimo Pontifice Maximo) extitisse ad huc formam Circi, & veterum sedilium signa commemorat, atque in eius cauea erectum Templum, S. Catherinæ cognomento ad Funarios; ibi enim, propter loci commoditatem, & aræ longitudinem funes confici solebant. Porro Circi latitudo spatium cepit, quod inter officinas vulgo Obscuras Forumque Iudæorum est interiectum. Ad eas porrò officinas nuper vidimus, inibi ædificante Cardinali Gimnasio, refodi ingentes columnarum spiras, & scapos e Tiburtino lapide, & quadrata saxa eximie magnitudinis. Summus Circus curuatus in hemicyclum ad plateam vulgo Marganam propè

Lib. 2. ad Q. Fratre Epist. 5.

In Or. pro Milone. Lib. 40.

Vbi situs esset Circus Flaminius.

Onuphrius de Circo c. 18, die 8 Maij Ecclesia S. Michaelis in summo Circo Flaminio. In annotatione ad Martyrol. die 8 Maij & 19. Septembris.

pé Capitolium; pertinens scētebatur ad Aedem S. Angeli in Foro Piscario; ima pars, ubi Circi carceres, versus S. Nicolaum cognomento ad Calcaris; & Aedes Ducum Caesarinorum. Hæc Circi longitudo.

Referunt Historie Ecclesiasticæ, recitaturque inter Breviarij præces, *Bonifacium Romanum Pontificem Roma in summo Circo S. Michaelis Ecclesiam dedicasse III. Kal. Octobris*. Hunc Circum Flaminium esse opinor. De hac enim re triplex opinio est. Prima eorū qui Circum fuisse Neronianum, eique appositam volunt Aedem S. Michaelis in Vaticano. Quos confutat Baronius: tum quia Aedes illa celsitatem non habet, quam eadem attribuant auctores: tum quia eius conditorem, Leonem IV. Pontificem ex antiquo lapide recognoscit. Altera opinio ipsius Caesaris Baronij est, qui Templum à Bonifacio dedicatum statuit in summa Ad iani Mole: recitatque Adonis verba: *Roma venerabilis etiam Bonifacius Pontifex Ecclesiam S. Michaelis nomine construxit etiam in summitate Circi, cryptatim miro opere altissime porrectam; Vnde & idem locus in summitate sua continens Ecclesiam. Inter Nubes, situs vocatur*. Hæc verba gravissimus auctor accommodat Moli Adriani, ab a. i. o scriptore, affini loquutione, *Turri inter Calos*, appellatæ; vt eius verticem Templum S. Michaelis insideret. Idem pro, *Circi Circuli* legendum putat; vt forma molis in orbem ducta declaretur: vel si Circum quis velit retinere, ait, illi loco proximum fuisse *Circum Domitiæ*, quæ amica Neroni fuit.

Bonifacius Pontifex, quod Templum S. Michaelis in summo Circo dedicavit

Tertia opinio nostra est. Putamus autem in summo Circo Flaminio Templum S. Michaelis à Bonifacio fuisse dictum: quod nunc à Foro Piscario dictum in Vrbe vetustissimum est. Positus enim Templi veteri locorum memoriz, & summo Circo Flaminio ad amissum responderet. Adonis autem verba in *summitate Circi* iuxta Breuiarij Rom. narrationē intelligi possunt. Summus enim Circus est caput Circi, cuius aduersa pars ima erat, ubi Circi carceres, vnde emittuntur equi: in summa vero metæ, ad quas cursum scētebant. Quidius de capite Circi Flaminij opposito carceribus loquens, ait:

Prospecti à tergo summum brevis area Circum.

Lib. 6. Fast.

Aedes ergo S. Michaelis dedicata in summo Circo, est Aedes sita in extrema Circi parte, que in semicirculum desinens circumflectendis curribus apta erat. Quo loco nunc Templum S. Michaelis spectatur. Quod si Ado summitatem pro excelitate videtur usurpare (idque significant ea verba, *Ecclesiam construxit in summitate Circi cryptatim miro opere altissime porrectam*. Et clausus sequentia: *Vnde & idem locus in summitate sua continens Ecclesiam, inter Nubes, situs vocatur*) atque vtrumque intelligit, caput Circi, & in eo loci altitudinem; hanc quoque nostro olim Templo non desuisse probabiliter dicimus. Nam cum olim muta essent in Circo Flaminio partim extruata, partim adiuncta Deorum Tempia, Neptuni, Herculis, Vulcani, Martis, Castoris, Iononis, Dianæ, vt suo loco dicam; aliquid ex his eminens è sediliū gradibus, imminensque eorum cryptis, & fornicibus, aut inter Circi porticus fuisse verissimile est: sicut in Theatris supra scenam dedicabantur Tempia.

Illud

Illud ergo instauratum rescēdumque expiauit, dicauitque idem Pontifex qui Pantheon in honorem Beatissimæ Virginis, Sanctorumque Martyrū dedicauit. Dīctum porro est, Inter Nubes, quoniam à terra sublatum supra Circi gradus erat: postea vero collapsō penitus Circo, ac veterum molibus, redactum est in eam, quam videmus formam, & humiliorem situm. Quadrat enim in Romana præsertim opera Poetæ vox:

Tantum aui longinqua valet mutare vetustas.

Ita sane Templum, quod statuerat in summa Arce S. Angeli, deinde in subiectam planiciem traditum asserit Cardinalis Baronius. Quod si Aeliz moli addidit cognomentum *inter Calos*: nihil prohibet alterum ædificium propter minorem altitudinem dici, *inter Nubes*. Vt enim Nubes Cælo sunt inferiores: ita è nubibus deducta appellatio inferiori ædificio congruit; ideoque alterum ab Adriani Mole esse cōficitur, quæ esse dicebatur *inter Calos*. Hæc quidem coniectura potius, quam rationibus nituntur; sed in re antiqua vbique agitur coniectura. Iisdem tamen eliciamus, non esse cur apud Adonem, *Circuli*, legamus. Quod si ijs verbis Circus Domitiæ intelligitur propinquus sepulchro Adriani; animaduertere oportet, hunc Circum à monumento Adriani fuisse distinctum, vt colligi potest ex Procopio, qui eum describens non meminit Molis Adriani: eoque præterea ostenditur, quod Cæsarei Mausolei religio postulare, vt vacuum vadique solum relinquere. nam quis vnquam scripsit illud in summo Domitiæ Circo fuisse conditum? Itaque summus Circus, aut summitas Circi fabricam sibi quidem proximam, sed nihilominus separatam haud recte significat. Deinde si in ipsa Adriani Mole Templum situm erat: cur hanc Ado præterijt, & alterum ædificium, in quo Templum non erat, nominauit? Cur Circum absolute, & antonomastice dixit, ad significandum Domitiæ Circum rudi opere impositum, & ignobilem? Quod tamen usurpatum legimus de Circo Maximo, & Flaminio propter eorum nobilitatem, ac vetustatem.

Hæc in re dubia breuiter adduximus. si quis ad alias opiniones inclinat, habet quod in omnem partem expendat.

Multo ante eadem scripseram. cum animaduerti verba Adonis planius explicari posse. Est ergo illi *summitas Circi* pro summo Circo. Ibi dedicata est Ecclesia *cryptatim miro opere altissime porrecta*: id est fornicato opere altissimoque sublata. Ideoque locus in *summitate sua continens Ecclesiam, inter Nubes, situs vocatur*. Ideoque locus in summo Circo, ubi Templum est, propter fabricam altissime fornicatam, Inter Nubes, appellatur. Quo innuitur, illum fornicem Tholi, qui hodie in hemisphærium vbique attollitur, & maxime erigitur, similem fuisse. Neque inconsulte *cryptatim* quasi fornicatim expoli. Nam quamvis crypta, tectudinem subterraneam significet, aliquando tamen propter curuitatē ad quemcumque fornicem videtur posse transferri. Sic Cryptoporticus non semper subterraneam porticum significat, sed munitam sepimento parietum. Vt apud Plinium: *Subest Cryptoporticus subterranea similis*

Initio lib. 2. de Bello Gothico.

Lib. 5. Ep. 6.

C

Cir.

Circum Flaminium extra Urbem fuisse alij rationibus ostenditur. Cap. XI.

Templum
Bellonæ
vbi fuerit.
Dec. t. l.
10.

6. Fast.

Lib. 35.
cap. 3.

IN loco à nobis demonstrato fuisse Caput Circi, eundemque extra Urbem situm, ostendit etiam Aedes Bellonæ. Huic enim quasi Duellonæ, ac Deæ Bellorum Appius Claudius Aedem extruxit, quam Petrus Victor ait, *Esse versus portam Carmentalem*. Linius: *Dicitur Appius in medio pugna discrimine ita precatus: Bellona si bodie nobis victoriam davis: est ego Templum tibi vovco*. Ovidius.

Hæc sacra die Tusco Bellona duello

Dicitur: & Latio prospera semper adest.

*Appius est auditor: Pirro qui pace negata,
Multum animo vidit; lumine captus erat.*

Idem Aedem ornavit depictis maiorum imaginibus. Plinius: *Suorum clypeos in sacro, vel publico priuatim dicare prius instituit Appius Claudius, qui Consul cum Servilio fuit anno Urbis CCLIX. Fecit enim in Bellona Aede maiores suos, placuitque in ecclesia spectari; & titulos bonorum legi*. Quo loco perspicuum in codice mendum est. Appius enim Claudius, & P. Servilius, non multo post exactos Reges, illo ipso anno, quo mortuus est Tarquinius Superbus Consules fuere. Neque ille Appius Claudius Aedem Bellonæ vovit, sed alter cognomento Crassus, qui fuit Consul cum L. Volturno, anno Urbis CCCCLVII. & postea cæcus est dictus. Hæc constant ex Lixio, & Ovidio. Itaque locus Plinii corrigendus. Pergit porro Ovidius:

Prospectit à tergo summum brevis area Circum;

Est vbi non parva parua columna note.

Hinc solet basta manu belli pronuncia mitti

In Regem, & gentes, cum placet arma capi.

Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est:

Quod Deus Rufoe carmine munus habet.

Ex his liquet inter Templum Bellonæ, & Circum solum fuisse breuem. Arcam interiectam, in qua esset Columna Bellica. An vero Circus esset à tergo Templi, vt Quidij verba videntur indicare, dubium est, nam Sext. Pompeius ante Templum Bellonæ collocat Columnam Bellicam. Petrus Victor in regione nona ait; *Ante hanc Aedem esse Columnam indicit belli inferendi*. Sic enim, vt alios omittam; Dion. de M. Antonino: *Cumque hæc dixisset, inquit, bastam cruentam, iuxta Bellonæ Templum in hosticum contorsit*. Ad Ovidium autem exponendum, nam Interpretes non satisfaciunt; aio, à tergo, coniungendum esse cum Circo, non autem cum Templo; vt sit sensus: Arca brevis summum Circum prospectit, à tergo ipsius. Nam cum ibi esset pars Circi, quæ ad metas hemicycli formam efficit, atque externis muris arcem attingeret; recte area po-

nitur

nitur à tergo Circi, pars enim Circensis fabricæ huic aduersa, est anterior, vbi sunt Carceres, & initia cursus. Templum igitur Bellonæ breui area à Circo Flaminio discretum fuit. Cuius germanus locus si quæ ritur, fuit inter Palatium Sabeorum: Theatro Marcelli superimpositum, & Aedem S. Angeli in Foro Piscario: sed nihilominus extra Urbem. Linius: *P. Scipioni, Senatu extra Urbem dato in Aede Bellonæ*. Plutarchus: *Veniens Senatus extra Urbem datus est in Aede Bellonæ*. Idem Linius: *Senatus Marcello ad Aedem Bellonæ datus est, postulat, vt triumphanti Urbem intrare liceret*. Idem: *L. Furius Senatum in Aede Bellonæ habuit, expositisque rebus gestis, vt triumphanti sibi in Urbem inuehi liceret*, petit. Idem: *Macedones deducti extra Urbem in Villam publicam, ibique ipsi locus, & laetitia præbata, & ad Aedem Bellonæ Senatus est habitus*. Idem: *Cn. Manlius Proconsul Romam venit, cui cum Senatu ad Aedem Bellonæ datus esset, & ipse postulasset, vt sibi triumphanti Urbem inuehi liceret*. Idem: *Manlio postulanti ab Senatu in Aede Bellonæ triumphum*. Petrus Victor, *Tertium Senatulum memorat citra Aedem Bellonæ in Circo Flaminio, vbi dabatur Senatus legatis, quos in Urbem admittere volebant*. Denique vt monet Vitruvius, *Templum Martis extra Urbem collocatur* (more videlicet antiquorum) *ne sit inter ciues belligera diffinitio*, quæ ratio & Bellonæ Tempia extra collocari probat. Neque vacat hic aut Blondum, aut Interpretes Ovidij refellere, qui Bellonæ hanc Aedem, & Columnam Bellicam ad Circum Maximum, nempe in media ferè Vrbe collocant: errant enim in Circo; & cum vna, Aedes Bellonæ, vt vidimus, extra Urbem fuerit, aliam opinor, proferre non possunt.

Hæc, quibus fines Circo Flaminio circumscriptimus, probant etiam Circum fuisse extra Urbem. Si enim Aedes Apollinis, & Bellonæ extra Urbem fuerunt, multo magis Circus paulo remotior ab Vrbe. Sed tamen alia clariora supersunt. Varro idcirco ait hunc appellatum fuisse Circum, *Quod ibi quoque ludis Tauricis Equi circum metas currunt*. Instituti autem Taurici ludi, inquit Festus. *Dij Inferis regnante Superbo Tarquinio cum magna incidisset pestilentia in mulieres gravidas, quæ facta fuerat ex Taurorum carne diu vendita populo*. Ob id Taurici ludi fuit in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur *Dij Manes*.

Præterea duæ leges, ac Romana instituta id clarè demonstrant, quæ spectabant ad Imperatores habentes sub signis ex eorum: vel triumphaturos. Neutri enim poterant Urbem ingredi; qui tamen leguntur fuisse in Circo Flaminio. Meminit harum legum Plutarchus in vita Pompeij, & Cæsar. *Non interfuit, inquit, Senatus Pompeius; ei de ægypto exercitus ad usque pædis ex ægypto Imperatores enim exercituum in Urbem non ingrediuntur*. Pompeius autem Africam, & Hispaniam tuæ suis exercitibus tenebat. Alconius: *Horum magna pars tabellas laudauerunt, quæ aberant; inter quos Pompeius quoque: nam quod erat Proconsul, extra Urbem morabatur*. Ibidem Plutarchus: *Inter de ægypto, inquit, & de ægypto pædis ad usque pædis. Quando autem Lex non sinebat*

C 2 ante

Dec. 3. l. 8.

In Vita

Scipionis.

Dec. 3. l. 6.

Dec. 4. l. 1.

Dec. 4. l. 8.

Lib. 9.

Lib. 1. c. 7.

Instr. lib.

Rom. lib.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

3.

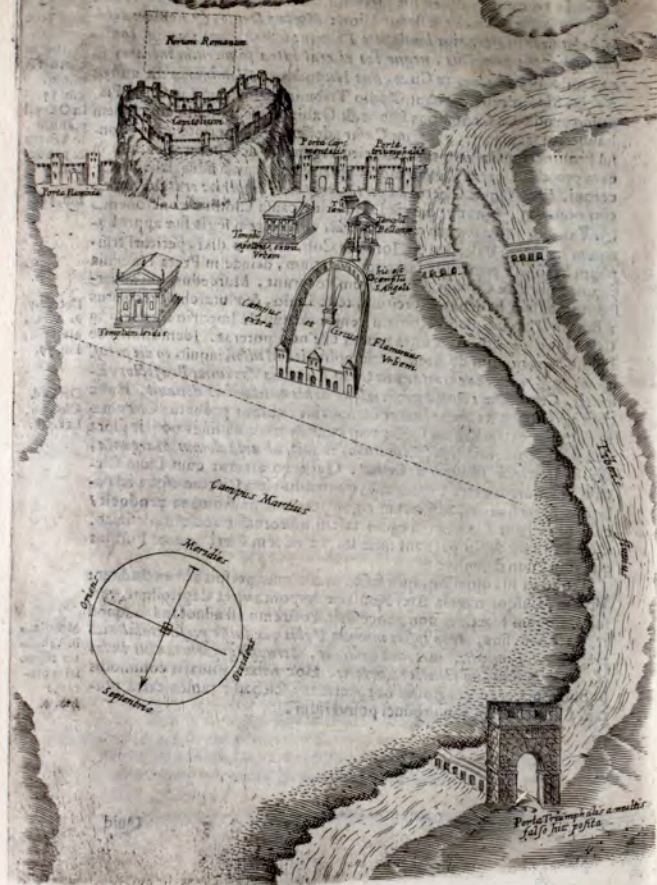
3.

3.

3.

3.

3.

Quid Sylla, & Iulius Cæsar Dictatores Vrbi
adiecerint. Cap. XII.

MQS erat à Romanis Regibus deductus, vt ij. Vrbem au-
gerent, qui Imperium propagarent; quasi cum Imperij cor-
pore deberet etiam caput Roma crescere. Nec tamen
(post Reges) Duces Romani, vt ait Tacitus, *Quamquam*
magnis Nationibus subactis Ius proferendi pomerij usurparunt, nisi L.
Sylla, & Diuus Augustus. Cæterum Dionysius, qui Augusto iam princi-
pum tenente scripsit, ait, *Post Reges vltierius non processisse Vrbis am-*
bitum, religionibus, vt fertur, non permittentibus. Quod si velit ad sua
vsque tempora pomerium, ne à Silla, quidem, cuius Dictatura Asia-
cam victoriam annos plus quinquaginta præcessit, fuisse mutatum; i
ego illi non assentior. Taciti enim auctoritatem, & Gellij, qui idem
scripsit, pluris facio. Verius autem Sylla titulum proferendi pomerij,
vt ait Gellius, quæsiuit quam habuit. Ille enim territorium, populi Ro-
mani de hostibus ante occupatum recuperauit, non auxit. Ius enim
Vrbis dilatandæ habebat, vt idem Gellius, *Qui Populum Romanum*
agro de hostibus capto auxerat. Magis ambiguum est qua parte muro
produxerit. Onuphrius: *Syllam, inquit, eam Vrbis partem, quæ est ver-*
sus Hortos Salustianos, portasque Collinam, & Viminalem ampliasti ere-
derem. & paulo post, *liquet murorum ambitum, qui est à Collina ad Ca-*
penam, & muros protrahos fuisse vel à Sylla, vel à Iulio, aut Augusto Ca-
sare. Nam ante Sylla tempora, *mania Vrbis Aggerem Tarquinij non*
exceedebant. Hic cum aliqua sint probabilia; quod tamen putat murorum
ambitum ultra Aggerem Tarquinij, vel à Sylla, vel à Iulio, aut Augusto
Cæsare fuisse protrahum, est contra Plinium. Qui cum scripserit Prin-
cipe Vespasiano, nempe centum quinquaginta amplius annos à Sylla
Dictatore, scribit tamen; vt supra dixi: *Clauditur Roma ab Oriente Ag-*
gere Tarquinij Superbi: isque à porta Collina Esquilinam vsque tende-
bat. Eorum igitur nemo ultra Aggerem muros ædificauit. Probabile
autem est; Sylla ad portam Collinam produxisse pomerium; quamquod
nullum huius rei vestigium, mihi saltem notum sit apud veteres aucto-
res. Ideo autem in hoc potissimum inclinavi, quod fortè ibi Vrbem
non munivit, animaduertit, cum bello Mariano à Samnitibus, Thele-
no Duce, qui ad Collinam castra posuerat, & sinistram Syllæ cornu su-
derat, pæne capta fuerit. Quare Lucanus, *nonnulli autem*
Aut Collina tulit stratas quot porta cæteruas,
Tunc cum pæne caput Mundi, rerumque potestas
Mutauit translata locum: Romanaque Samnis
Vltra Claudinas sperans vulnera Furcas.
Sylla ergo, siue vt muniret Vrbem, siue vt ibi victoriæ monumentum
poner-

Qui impe-
rium pro-
pagarent.
Vrbem au-
gere pote-
rant.
Lib. 12.
Annal.

Lib. 13.
cap. 14.

Lib. 3. c. 5.

Sylla qua-
pate Vr-
dem aux-
derat.
Lib. 2.

C 4 pone-

poneret, ubi hostem vicerat, muros ad Collinam perduxit; ut porta, ubi est sita, locaretur: & muri vallem S. Susannæ Templo subiectam, hortosque adiacentes, ubi & Horti quondam Salustiani, complecterentur: conuerſique ad portam Pincinam seu Collatinam, excluderent Collini Hortorum, ubi nunc Templum Sanctissimæ Trinitatis, cognomen in Montibus.

Qui Vrbis pomæriū possidet, inquit, *Diuis Iulius cum pomæriam proferret, intra effato Vrbis auxerint. finis inclusit.* Dion: *Leges, inquit, præterea Cæsar tulit, pomæriumquod auxit.* Quod deinde repetit in oratione, quam in Cæsaris funere habuit Antonius Consul. Dionysius vero Syllam & Cæsarem videtur omiſſiſſe. Tacitus Syllæ, Augusti & Claudij meminisse, Cæsarem reliquit. Seneca ex quodam referente narrat, *Syllam vltimum Romanorum protulisse pomærium, quod nunquam prouinciali, sed Italico agro acquisito mori proferre apud antiquos fuit.* Hic ergo omnes post Syllam excludebat. At contra Flau. Vopiscus in vita Aureliani: *Pomærio, inquit, nemini Principum licet addere, nisi ei, qui agri barbarici aliqua parte Romanam Rempublicam locupletauerit. Addidit autem Augustus, addidit Traianus, addidit Nero, sub quo Pontus Polemoniacus, & Alpes Cottia Romano nomini tributa.* Hic vero auctor Syllæ, Cæsaris, & Claudij non meminit. Suetonius rem adeo insignem in omnibus suppressit. Quare cum tanta

Scriptorum varietate consentit, qui vnum forte non sentiet. De Iulio Cæsare M. Tullius ad Atticum sic scribit: *Sed casu sermo de Capitone de Vrbe agenda. A ponte Miluio Tiberim duci secundum montem Vaticanum, Campum Martium coadificari: illum autem Campum Vaticanum fieri quasi Martium Campum.* Et paulo post. *Ista lex perferetur, quæ tantum Cæsar.* Voluit ergo Cæsar Vrbis addere Campum Martium. Sed quia in eo Comicia fiebat ad creando Magistratus, quæ necesse erat fieri extra Vrbem; ea in Campum Vaticanum Tiberi à Martio diuisum transferre cogitauit: atque, vt ij duo Campi coniungerentur, Tiberim dextrorsum deriuare, vt allueret montes Vaticanos; nempe ubi Villa Farnesiana est, tum montis vulgo Marij cliuius, tum Aedes Pontificia; tum Sancti Onuphrij, tum Sancti Peetri in Ianiculo Tempia, & Cænobia. Sic enim repleto, obturatoque alueo Tiberino, laxatus Ager Vaticanus, & Martio finitimus Comitij relinquebatur. Verum hoc Cæsar morte præuentus facere non potuit, nec dum Tiberis mutauit alueum. Constat autem ex Epistolis superioribus Ciceronis, Cæsarem nihil egisse; ibi enim dicitur iturus in Parthos. Atqui cum ab Vrbe ad Parthicum bellum profecturus esset, occisus est: nondum scilicet lata lege augenda Vrbis: & Martius Campus diu remansit extra Vrbem; immo & Campus, in quo erat Circus Flaminius, vt supra vidimus. At Cæsar alio in loco muros produxit? Hoc quidem mihi, & puto, alteri non constat. Certe Tacitus eos recensēbat qui pomæriū protulerant, cur ergo magno historici lapsu Cæsarem omisit? Non sciebat Scriptor accuratissimus? Cognouerat de Sylla antiquiore, de Cæsare nihil audiuerat? Crediderim potius, quid

quid scribant Gellius, & Dion, Cæsarem non auxisse, sed augere Vrbem voluisse. Fauet Suetonius. Nam, inquit, *de ornanda, instruendaque Vrbe plura, ac maiora in dies destinabat. Talia agentem, atque meditantem mors præuenit.* Iulius Cæsar Vrbem non auxit. In Vita. Cæli. c. 24.

Quid Augustus, & Claudius adiecerint?

Cap. XIII.

DION: *Augustus, inquit, pomærij quoque terminos protulit.* Lib. 15. Tacitus, & Vopiscus locis ante laudatis testantur Augustum protulisse pomærium, & veterum lapidum Inscriptiones. Hanc ante adduximus.

C. MARCIVS. L. F. L. N
CENSORINVS. ET. C. ASI
NIVS. C. F. GALLVS. COS
EX. S. C.

FIN. POMER. TERMIN

Hi fuere Consules anno Vrbis DCCXVI. sex annos ante Christum natum. Alia quoque Cippi Inscriptio sic habet.

IMP. CAESAR. DIVI. F
AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNIC. POTEST. XVII
EX. S. C. TERMINAVIT

R. PROX. CIPP. PED. CLXVIS

Nec tamen constat qua parte protulerit. Mihi probabile est, iuxta Aggerem Tarquinij, à porta Esquilina, nunc S. Laurentij, versus portam Labicanam, nunc Maiorem, & Cælium montem mœnia dilataſſe. Argumento est, quòd, cum in Campo Esquilino extra Vrbem plebs humaretur, vnde Populus Romanus odoris, ac Cæli grauitate laborabat, Augustus locum repurgauit, Vrbemque adificijs auxit, ornauitque. Puticuli ante, ubi Augustus Vrbem locum appellatus, quod vetustissimum genus sepulturae in puteis fuerit; & dicti puticuli, quia ibi cadauera putrescerent, vt ait Festus. Horatius.

Hug

Sat. 8. l. i.

*Huc prius angustis ciuita cadauera cellis
Conferunt vili portanda locabat in ara.
Hoc misera plebi stabat commune sepulchrum.
Pantalabo scurra, Nomentanoque nepoti.*

Lib. 2.
cap. 54.

Cum Patritij, & Nobiles, nonnullis dumtaxat exceptis, cremarentur, teste Plinio: collectique è busto cineres vris, tumulique conderentur. Campus ergo ille fuit extra Vrbem, cum in ea non ticeret mortuos sepelire. Postea vero quàm amota sunt sepulchra, receptusque intra Vrbis ambitum Campus, loci amœnitatem, tectorumque frequentiam sequuta est noua Cœli salubritas. Horatius ibidem.

*Nunc licet Esquilij habitare salubribus, atque
Agere in aprico spatij, quod modo tristes
Albis informem spectabant ossibus agrum.*

At præter cætera, quæ ibi structa sunt, Hortos Mæcenias fecit, Turrimque nobilem, quæ Mæcenatiana est dicta, erexit. De Hortis videtur loqui eodem in loco Horatius.

*Alti importunas volucres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque nouis considere in hortis.*

De Turri idem:

*Fastidiosam desere copiam, &
Molem propinquam nubibus arduis.
Omitte mirari beatæ
Fumum, & opes, strepitumque Romæ.*

Hæc nostra coniectura aut ex Vrbis in Esquilij est non planè est inutilis, rem tamen clarè non conficit. Sed in re incerta alij certiora proferant.

Lib. 12.
Annal.

Post Augustum, terminos Vrbis septuaginta circiter post annis auxit Claudius. Et quos tum Claudius terminos posuerit facili cognoscitur, & publicis actis perscriptum, scripsit Tacitus. Quia tamen Gellius clarius tradidit, ut supra dixi, Auentinum extra pomerium exelsum, post auctore D. Claudio, receptum, & intra pomerij fines obseruatum; ibi tantum pomerium protulisse Claudius dicendus est, ut à porta Capenæ, nunc S. Sebastiani vique ad Tiberim mœnia deduxerit: & portam Trigeminam, nunc S. Pauli, ad eum, vbi hodieque sita est, locum transtulerit; cum ante cis Auentinum fuerit, vbi nunc Templum Sanctæ Mariæ cognomento in Cosmedin, siue ad scholam Græcam. Id probat Liuius:

Lib. 1. De
ca 5.
Lib. 4. c. 7.
1. u. Flor.
lib. 3. c. 15.
& Plutar-
chus in vi
ta Græc.

*Seniores extra tandem portam Trigeminam, in Auentinum, porticum
silice strauerunt. Et Valerius, vbi de C. Graccho sermo est: Is fugiens
vix Opimij Consul, se ex Capitolio receperat in Auentinum, in ipsum
Diana Templum. Mox superuenientibus armatis ex eo loco pulsus, ut flum-
men ponte subicio traiceret, fugit cum duobus amicis. Quorum Pom-
petius, quo is Gracchus facilius euaderet, coniectum sequentium agmen
in porta Trigemina aliquandiu acerrima pugna iniecit. Erat ergo cis
Auentinum hæc porta, quò veniebat C. Gracchus, sicuti & pons Subli-
cius prope locum, vbi nunc pons S. Mariæ cognomento. Verum adie-
ctæ Auentino verius Roma septem via sibi muro circumdedit Arces.*

Ve-

Veterem Claudij Inscriptionem pomerium prolatis supra adductam repetimus.

TI. CLAVDIVS
DRVSI. F. CAISAR
AVG. GERMANICVS
PONT. MAX. TRIB. POT
VIII. IMP. XVI. COS. IIII.
CENSOR. P. P
AVCTIS. POPVLLI ROMANI
FINIBVS. POMERIVM
AMPLIAFIT. TERMINAFITQ

Quid alij Cæsares Vrbis addiderint.

Cap. XIV.

CLAUDIO successit Nero, qui teste Flauio Vopisco, auxit Vrbem. Constat quidem, Neronem voluisse augere Vrbem, in eius Vi vel potius mutare, ut ait Suetonius. *Destinabat, inquit, Ho-* in eius Vi
stia tenus mœnia promouere, atque inde fossa mare veteri Vrbis ta c. 16.
inducere, & Romam Neronem nuncupare: sicuti mensiem Aprilis N- Cap. 55.
ronem appellauerat. Tacitus: Incensa Vrbe, videbatur Nero cond- Lib. 15.
da Vrbis noua, & cognomento suo appellanda gloriari querere. Nam Annal.
domus meliore forma restituta: laxata, directaque via, addita porticus,
quæ frontem insularum, domorumque protegerent. Itaque renouatam
Vrbem à Nerone hi auctores non auctam esse voluit. Si audimus Fla-
uium Vopiscum, non modo renouauit, sed etiam auxit: at quo loco, auget.

Nero Vr-
bem non
auget.

Nonus à Nerone, trigésimo primo post anno regnauit Traianus; qui & à Vopisco dicitur mœnia dilataste. Verisimile est in hac Romana planicie Traianum Vrbem auxisse, Dacia subacta. Nam cum Forum suum effossa quoque uersus terra, & complanato Quirinali cliui extruxerit, credibile est muros à colle Hortulorum per Forum Columnæ ad Tiberim duxisse; ut Campus Martius extrâ relinqueretur, quamquam hæc de re libenter alios audire, quàm ipse audiri mallet.

Traianus
auget Vr-
bem.

Post Traianum nullus Romanorum Principum vique ad Aurelianum pomerium protulisse legitur. De Aureliano sic Vopiscus. *His actis ad-* in eius Vi
hibito consilio Senatus, muros Vrbis Roma dilatauit, nec tamen pomerio ta.
addidit eo tempore, sed postea. nam consecris maximis bellis, & pacato
terrarum Orbe, cum triumphans redisset ad Vrbem, tum demum et
idem

Aurelianus
Vrbem
auget.

idem ait, *Muros, Vrbis Romae sic ampliavit, ut quinquaginta prope milia murorum eius ambitus teneant.* At qua ex parte tantum spatii adiecit? De spatio, & verbis Vopiscii dicam infra. Nunc aio cum Onuphrio, inclusum fuisse pomerio Campum Martium. Itaque à porta Collatina per longitudinem Collis Hortorum muros deduxit, tum ad Tiberim eo in loco flexit ubi murum obliquum hodieque conspicimus. Nec placet quod Zosimus narrat, ab Aureliano inchoatos, à successore Tacito muros fuisse perfectos. Quid enim fecit, qui nec vivere potuit, nisi sex menses in Imperio? Et, ut ait Vopiscius, *Propter brevitatem temporum nihil magnam gessit.* Qui sane auctor non omisisset, si tantum opus de illo Casare referendum habuisset. Quamvis autem Aurelianus mœnibus Campum cinxerit, remansisse tamen in eo vacuum herbidamque panicem supra memorauimus, idoneam habendis concionibus ad Populum Romanum, cum Augusti crearentur, aut alia se praeberet occasio.

Castra Praetoria ubi fuerint, & quomodo Vrbem
auxerint. Cap. XV.

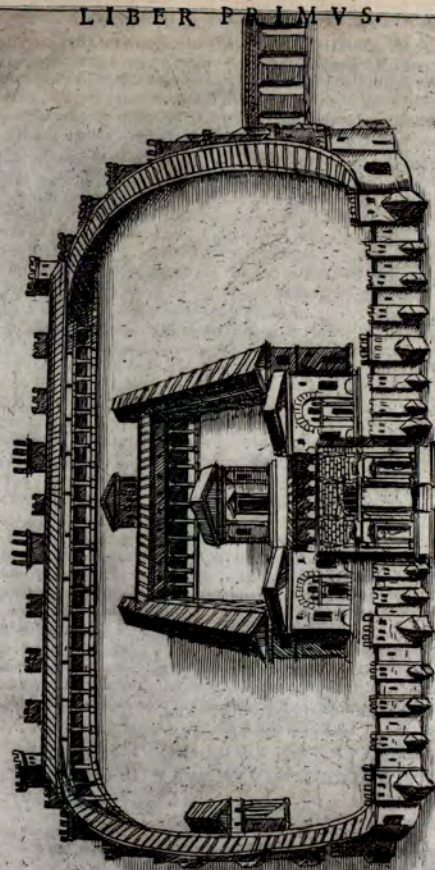
Lib. 4. An.
nal.

CASTRA Vrbis adiecta extruxit Tiberius monitu, ambituque Aelii Seiani Cohortibus Praetorijs Praefecti. De eo Tacitus: *Vim Praefectura modicam antea intendit, dispersas per Vrbem Cohortes una in Castra cōducendo, ut simul Imperia acciperent, numeroque, & robore, & visu inter se fiducia ipsis, in cetero: metus crederetur.* Pratendebat lasciuire militem diductum: siquid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subueniri, & seuerius acturos, si vallum statuatur procul Vrbis illecebris. Durarunt Castra usque ad Constantinum: eumque Castrorum spatium Vrbis addidisse indicat Zosimus his verbis: *Praetorianis militibus è medio sublati* (nam Maxentio fauerant) & *Castellus seu Castris dirutis, in quibus esse consueuerant.* Ex quo quidem loco perspicue non infertur. quod ait Onuphrius: Zosimi testimonio, Constantinum Vrbis Castra addidisse; conijctur tamen ex situ, & forma murorum ad portam Viminalem. Sunt enim ibi mœnia ultra reliquos muros quadrata; quam formam vallo, fossaque munitam Romani vsurpabant in Castris. Et quæ ab ea porta, nunc Pia, ad portam Esquilinam, nunc Sancti Laurentij, recta ducerentur, interiecta extrinsecus, & angulis incisâ structura, proijciuntur ac protenduntur vterius. Quamquam iniuria temporum, & hominum incuria multa vitiauit, mutauitque. Et vero ibi fuisse Castra militum Praetorianorum cū Onuphrius de ijs agens, & Lipsius tradunt, & communiter Antiquarij (quamquam alij perpetim attribuant Diocletiani militibus, quasi non & alijs tribuenda sint) tum Suetonius ostendit in vita Neronis. Vbi refert, iturum Neronem in Suburbanum inter Salariam, & Numentanam viam circa quartum miliarium, equum iocundasse, & audiuisset ex proximis Castris clamorem militum.

Lib. 1.
Hist.

Castra
ubi fue-
rint.

In Côm.
Taciti lib.
4. Cemp.
48.

CASTRA A VIMINALI AD PORTAM ESQVILINAM

milium, & sibi adversa, & Galba prospera ominantium. Erant ergo vie proxima, quæ Nero vehebatur, seu Nomentanæ, quod verosimilius est, seu Salariæ. Porro aliquo intervallo fuisse ab Vrbe secreta inde carebat Herodianus, nisi aliud nos Græcus codex monuisset. *Milites*, inquit, *erumpunt patentibus Castrorum portis, congreffuque multitudinis fugientem in Vrbe usque persequuntur.* At Græca sic habent: οἱ δὲ στρατιῶται πύλας ἀνοίξαντες ἐπὶ τῆς πόλεως, καὶ ἄρῃ κατεπαύοντο, & οὐκ ἐπὶ τῆς ἡμέτης, ὅτι πολὺ τῆς πόλεως δόκοντες οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν. *Milites* autem apertis foribus eruperunt, fassaque aspera pugna, & fuga popularium, ad multum Civiuitatis perficientes procefferunt. Aliud ergo est in Vrbe usque persequi: aliud persequi ad multum Civiuitatis. Primum rem discretam, vnde profecti persequuntur, significat: secundum non item. Quare solo muro, & Turribus munitionem castrorum in reliqua Vrbe Castris fecerantur, & paulo supra ἐπὶ τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς πόλεως.

Caffra Ro-
mae qua-
drata mo-
re veteri:
muris, pro-
pugnaculis,
Turribusque
munita, in-
struita Tem-
plo, Armamento,
Balneis, &
Fontibus. Formam
indicant men-
tia Turrium Castren-
sium meminit Herodianus
ἡ τὸν ἀσπίδων ἐκδορὰς
πρὸς τοὺς τοξεύωνται
κατασκευασμένη. Monium, & Tu-
rium Tacitus: *Munitio seminebris super Urbes,*
& propugnacula muni-
tione vestit. Templi quoque, ac forum

Exspirare. Tempus, in quo signa, ac simulacra exercitus adorarentur. Idem Herodianus. *ἡ νῆξ, ἡ τοῦ τοῦ σημεῖα καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ εὐσεβήσαντο*. *Templum in quo Signa, ac Imagines exercitus adorantur.* Et paulo post: *ἐκδιώκας οὐ Ἀρσένιον, οὐ καὶ τὴν νῆξ, manens Antoninus in.* *Tempus, Suggestus, est, quo Imperator verba faceret ad milites, & Sacramētum ab illis acciperet, meminit Tacitus: In Suggestu, in quo paulo ante aurea Galba statua fuerat, mediū inter signa Othobem occisiliū circumdarent.* Idem Armamentarij Castrensis. *Aperire deinde Armamentarium, iussit. rapta statim arma sine more, & ordine milita.* Inibi tussie Balineas ad usum militum indicat Herodianus: *Re militibus nunciata, ὅτι ἡ πύλη ἦν κλειστή, ἡ δὲ πύλη ἦν κλειστή, ἡ δὲ πύλη ἦν κλειστή, quorum alij quidem iam in balneis lausabant, alij quiescebant.* Herodianus, & Capitolinus, aequē deducti in Castrum Prætorium meminerunt, interceptæquē à plebe Romana: quæ potandi, laudandique commodò præbere potuit. Hac Martia fuit, vix veteres Inscriptioes in tubis, seu fistulis plumbeis, apud Paniniū

Q. AQVILLIO. SABINO. II.

SEX. AVR. ANVLLINO CoS

CASTR. PRAET. L. VRVAS. OFF. PED. CCCLXXXIII

AQVA. MARC

Et.

T. VESPAS. AVG. VII. FLAV. DOMIT. VI. COS.

Q. CLAVD. SER. OFF. FEC. CASTR. PRAET

Et.

CLARO. ET. SEVERO. COS. QVADRAT. SER. FEC
CASTRVM. PRAETOR. P. CC

Amplificatam Urbem à Constantino Castrorum ambitu nemo deinceps auxit. muros tamen fuisse interdum refofos constat. Id scilicet Arcadium, & Honorium, qui (mortuo Theodosio Patre) simul regnare, cœperunt ab obitu Constantini annis quinquaginta septem, vetus Inscriptio testatur, quæ super Portuensem portam in Transiberina regione hodieq; legitur.

Ultimum
inremen-
tum Vrb.

Muri sub-
inde refe-
cti.

S . P . Q . R

IMPP. CAESS. DD. NN. INVICTISSIMIS
PRINCIPIBUS. ARCADIO. ET. HONORIO
VICTORIBVS. AC. TRIVMFATORIBVS
SEMPER. AVGG

OB. INSTAVRATOS. VRBI. AETERNAE
MYROS. PORTAS. AC. TVRRES. EGGESTIS
INMENSIS. RVDERIBVS. EX. SVGGESTIONE
V. C. ET. INLVSTRIS

MILITIS. ET. MAGISTRI. VTRIVSQVE. MILITIAE
FL. STILICONIS. AD. PERPETVITATEM
NOMINIS. EORVM. SIMVLACHRA
CONSTITVIT

CVRANTE. FL. MACROBIO. LONGINIANO
V. C. PRAEF. VRBIS. D. N. M. Q. EORVM

Tunc autem non in ea solum parte, sed vbique fuisse muros instauratos cecinit Claudianus:

Sic oculis placitura tuis, insignior anhelis
Collibus, & nota maior se Roma videndam
Obtulit, aedebant pulcherrima noua membra cultu.
Auditio perfeda recens rumore Getarum:
Profectique opifex decori timor: & vice mira
Quam Pax intulera, bello discussa senectus,
Erexit subitas Turres, cinctioque coegit
Septem continuo montes iungere sacro muro.

Post hoc inflaurasse legitur Theodoricus Gothorum, & Italiz Rex, vt in-
fra. Deinceps diminutus est potius, quam auctus ambitus. Itaque cum
maxima Vrbis amplitudo fuerit Aureliani, Constantino, & Honorio
Principibus, quærendum est in quantum magnitudinem illa ætate ex-
creuerit; vt constet, quid incrementi, decrementiue habuerit consequen-
tibus sæculis.

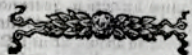
In 6. Cōf.
Honorij.

Inuc.

gies centena milia, seu septem miliones peruenit? Cum praesertim, tradente eodem Tacito, in numerum Patriciorum multos ascriuerit Claudius, Paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellauerant: exhaustis etiam, quas Dictator Caesar lege Cassia, & Princeps Augustus lege Senia sublegere. Sane cruenta Tiberi, & Caligula tempora plurimos absumperant. Quare ne demus locum Taciti esse corruptum: dixerim Claudium non modo Cives Romam incolentes, sed omnes extra Urbem, atque Italiam, militum, negotiationis, cuiuslibet rei gratia commorantes, & Coloniarum cives censuisse. Nam & hos fuisse interdum censitos recte docet ex Livio, & Dionysio Sigonius, nec tamen frequentiam Romae habitantium diminuisse. Nam si Crasso, & Pompeio Coss. fuerunt CCCCL. milia, demus Claudio Principe sexcenta milia, & amplius fuisse: tunc ex computatione, calculoque Lippi summopere crevit habitatorum numerus. Nam mulieres puerique, qui usque ad annum XVII. aetatis non censebantur, duplo triploque plures erant. adde turbam & seruatorum greges: adde opifices, & inquilinos (nemini enim Cui Romano, ait Dionysius lib. 9. aut caponari, aut officia sordida exercere licebat.) Adde externos ex toto terrarum Orbe ambitionis, necessitatis, officij publici, legationis, luxuriae, locique vitij opportuni, liberalium studiorum, spectaculorum, causa in Urbem confluentes: profecto numerum Taciti aequalem, aut superiorem feceris. Seneca: Cogitate in hac Ciuitate, in qua turba per lib. c. 6. latissima itinere sine intermissione defluens eliditur, in qua consumitur, quicquid terris omnibus aratur.

Loco cit. Seneca loc. cit. De Clem. lib. c. 6. His ita declaratis, multi putant nodum se facile dissoluere si, vt Blondus dicant, Romam adiunctis Suburbij quinquaginta miliaria comprehendisse. Hi vero Vopisei verba non explicant, sed elidunt. Nam Otriculum recto itinere distat, fere ab Hostia quinquaginta passuum millibus, quod spatium & discij occupatum supra memorauimus. Adde reliqua Suburbia multa, & magna: Adde Romae ambitum: numerum quanto ampliorem quinquagenario subduces? ducenta amplius milia passuum non implebunt circuitum tam late protensum, tot viarum duabus discretum. Deinde, vt supra, ex Dionysio, Suburbia nuda, & sine muro fuerunt: At Vopiscus ait, Aurelianus sepius muros Urbis ampliavit, vt quinquaginta prope milia murorum ambitus teneant.

Itaque seclusus Suburbij, de ipsa Roma mœnibus, & pomerio conclusa loquendum est, cuiusque magnitudo inuestiganda.

Vrbis

Vrbis magnitudo explicatur. Cap. XVII.

TAM ET SI Vrbis varijs temporibus varia sumpsit incrementa; tamen murorum ambitus, ante Aurelianum minor illo habendus est, quem hodie videmus: post Aurelianum, & Constantinum aut idem, aut alicubi paulum differens; vt sepius mœnia diruta; & collapsa ipsidem prope vestigijs, ac fundamentis fuerint restituta; & idem fere terræ spatium in maxima sua amplitudine Roma inledegit, quem retinet vineis, & hortis, constat. Cruique domibus cis septem montes in planicie collocatis, vbi olim Prata Flaminia, & Martius Campus fuerit. Ita & Marrianus, & Blondus sentit. Marrianus: Credimus super fundamentis præficti muros nunc existens extructos fuisse. Blondus: Quamquam, inquit, muri partim collapsi, & corrosi sint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipso tamen remanent præficti vestigia veteris fundamenti. Sed quod hi Auctores verbo tenus pronuntiant, ego conabor ostendere. Contra sentit Lippius. Onuphrius autem: Omnino hunc murorum Urbis circuitum paulo minore eo esse existimo, qui ante Belisary tempora fuit.

Primo ab omnibus antiquis Vrbis sita dicitur in septem montibus. Dionysius: & de Tullia ita ait: ἐν τῷ λόφῳ ἐν τῷ τῷ ἀκροπόλει. Postquam autem Tullius septem colles uno muro complexus est, & ambitus, vt ante dixerat (vsque ad Augustum) ulterius non processit. Plinius: Completa montes septem ipsa diuiditur in Regiones quatuordecim. Virgilius.

Septemque una sibi muro circumdedit arces. Ouidius. Et quæ de septem totum circumspexit Orbem. Montibus. Martialis Ianiculi Hortos ab Vrbe excludens: Hinc septem domini videre montes: Et totam licet estimare Romam.

Propertius: Septem Vrbis alta iugis, totique præficti Orbis. Claudianus: Quæ septem scopulis Zonas imitatur Olympi. Idem: Cinctoque cingit.

Septem continuo montes iuuenescere muro. Ammianus de Constantio loquens: Deinde, inquit, intra septem montium culmina per accliuates planiciemque posita Vrbis membra collustrans. Nihil ais, dicit aliquis, nam Vrbis montes includebat, & alia plana, & tumulosa loca, quæ sunt circa & extra Montes, Verum aliud indicabit, qui diligentius verba expendere. Nam quid est apud Claudianum, Honorij ætate Septem montes iuuenescere cinctos continuo muro, nisi muros aut ipsos montibus fuisse impositos, aut prope ipsorum radices ductis munitionibus præcinctos, receptis tantum intermedijs vallibus? Non enim Montes cinguntur, ornaturque (quod poeticum est

Lib. i. c. 5.
Initio Romae instituta raze.

Lib. 3.
Lib. 3. c. 5.

1. Georg.

2. Trist.

Lib. 4. Epi-
gram. 64.

Lib. 3. Ele
lib. 10.

Fanez. 2.
in Silico-
nem.

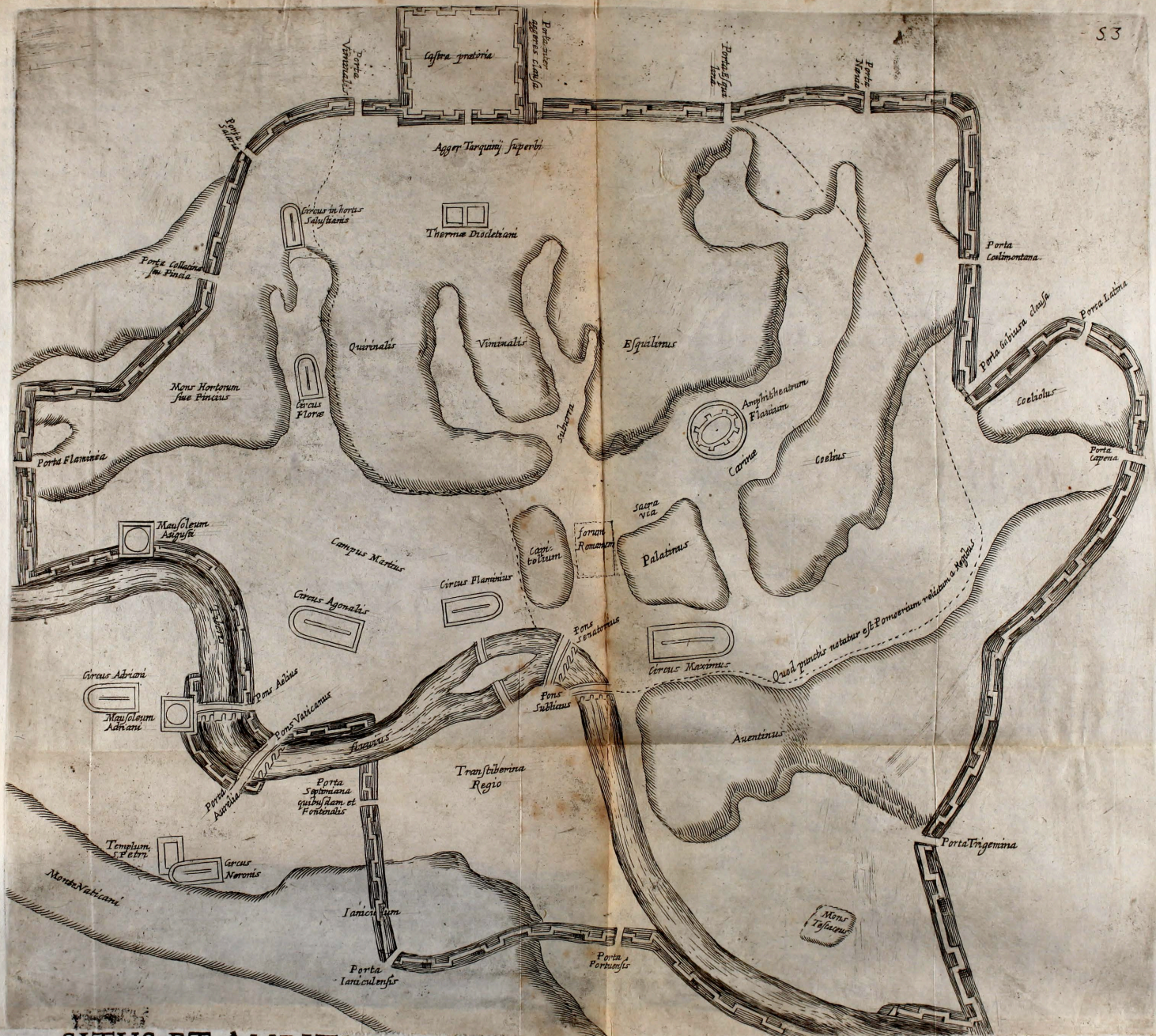
In 6. Cef.
Honorij.
Lib. 26.

D 2 iur.

iuuenscere) renouatis mœnibus, si mœnia aliquot millia passuum absint à montibus. nec probè dixisset Virgilius: *Septem arces*, idest Colles muro circumdedit. Immo & Montes fuisse pro mœnibus testatur Plinius: *Ceterum munita erat præcellis muris, aut abruptis Montibus*. Muri enim præcellis in vallibus interiacentibus altos Montes inter se iungebant, qui prærupta, & sua altitudine absque manufactis operibus munitantur. Ideo Ammianus, *Vrbis membra, seu partes intra septem Montium culmina per accliuitates, planiciemque intermediam videlicet positas* dixit. Si erant partes Vrbis intra Montes Constantij æuo, cur tu tanto loco: um spatio extra constituis? quamuis enim Martius Campus tunc edificatus, esset extra montes, quia tamen reliquæ Vrbis partes montibus continebantur, à porioribus, & pluribus iure dicantur esse intra montes. Sunt autem colles Vrbis in circulum dispositi, & Palatinum vndique modicis vallibus secretum, quasi centrum, & si non omnino medium relinquunt. Ideo eum collem in mediuillo ferme Vrbis posuit Dionysius: ne hac de causa cogatur Cluuerus; Transiberinum tractum intra Vrbem censere. Iam nostram Romam ad veterem referendo, optimè apparet, quomodo septem montes pomerio concluderet. Nam Auentinus deficiens ad portam Trigeminam, planiciem, vbi naualia fuerunt circumiacentem habet: Caelius in muris ipsis definit: Esquilinus aut interiecto campo longe à pomerio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurrit, qua parte ductus est Agger Tarquinij, qui plana Collis Quirinalis terminabat, hodieque terminat. A porta Collina deinde murus latiori circuitu descendit in Martium Campum; cum sub Regibus per prærupta montis Quirinalis rectè in vallem, vbi Columna Traiani, inde in summum Capitolium, tum ad Tiberim duceretur. Hic ergo murorum ambitus antiquo septicolli respondet. Porro si, vt aiunt, cum adiectis in Ianiculo mœnibus, Vrbis nihilominus hodie vix tredecim millia passuum implet: si alia decem, aut etiam triginta septem millia adicias, tam infano extra colles ambitu; quomodo aut muros in Collibus, aut Vrbis partes intra septem Colles collocabis?

Secundo muros Vrbis circumeunti, eorum partes ac portæ idem indicant. Incipio à Tiberi, & porta Flaminia. Hic ab ætate Iulianiani, præter portæ situm, qui tunc in editiore loco, vltra Templum Virginis cognomento à Populo, videtur fuisse, eadem sunt spatia murorum, vt constat ex Procopio. Ait enim, Vitigem Gothorum Regem ad Vrbem, proximè obsidendam accessisse, venisseque ad pontem fluminis decem, & quatuor stadia distantem ab Vrbe: qui Miluius fuit, vt patet tum ex Turri in summo ponte, quæ à Belisario inibi extructa adhuc visitur: tum ex ipsamet narratione historici. Gothi enim locatis castris inter Prænestinam, nunc Maiorem, & Flaminiam portam: in Præstis Neronianis, & ad Molem Adriani alia castra munierunt; vt medium pontem Miluium, quem occupauerant, & trans Tiberim omnia in tuto haberent. Hic ergo pons illo æuo ab Vrbe aberat stadia quatuordecim, hoc est passus mille septingentos quinquaginta, siue duo non planè absoluta miliaria.

Sta-

SITVS ET AMBITVS VRBIS ROMAE A CAESARIBVS AMPLIATVS:

PROPERTIVS. *Omnia Romanae cedant MIRACULA terrae,
Natura hic posuit, quidquid VBIQUE fuit.*

Stadium enim continet passus centum viginti quinque: nec puto minore spatio nunc pons Miluius abest ab Vrbe.

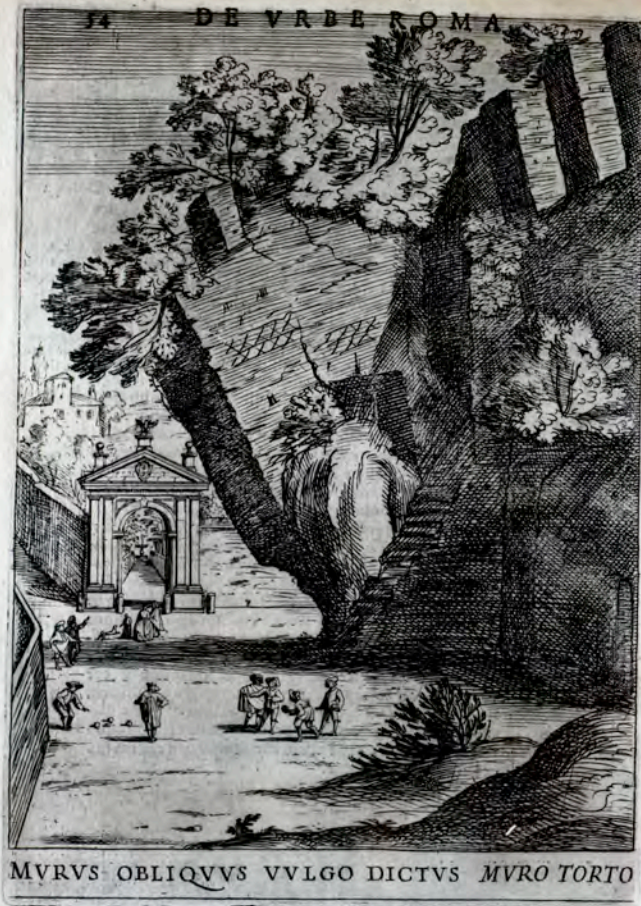
Idem ex conflictu Constantini, & Maxentij ad pontem Miluium patet. Nam Maxentius, vt aiunt Incertus, & Nazarius in Panegyricis ad Constantinum, transmissio flumio suos instruxit sic in ripæ margine locatos, vt à tergo Tiberi premerentur, & ultionum vestigia præfugio quodam euentura eladis fatalis allueret. Ad primum enim impetum Constantiniani exercitus, territi, fugatique, locum, quem pugne ceperant, texere corporibus: vel in fluium cum ipso Duce abiere præcipientes siue angustijs Miluij pontis exclusi, vt Incertus in Panegyrico, siue diffracto ligneo ponte, quem Tyrannus fabricauerat propè Miluium, vt dissolutis compagibus hostem immergeret; quod Zosimus, & Eusebius, aliique tradiderunt. Hic ergo vbi pugnatum est, locus longissimè ab Vrbe distans dicitur ab Eusebio: *Ne, inquit, Tyranni gratia, Constantinus Romanos bello affligere cogeretur* *ὅτις διὰ τὸς οἷα δὲ τοῖς πόντιον ποταμὸν πλεῖστον ἐξέλασεν: Deus ipse veluti vinculis quibusdam Tyrannum longissimè à portis extrahit.* Quod si cuiuspiam fortè videatur Eusebius non integra fide loquutus; quod intervallum, quo porta Flaminia distat à ponte Miluio pro *longissimo* habendum non sit; intelligat primo, Urbis mœnia longe à ponte distans, vt hodieque sunt, illo xuo fuisse: deinde, pro *longissimo* habendum esse intervallum, quo viatores milites, credibus direptionibus, incendijs Vrbi nocere non potuerunt.

Iam vitra portam Flaminiam, versùs Collatinam, seu Pincianam flectuntur mœnia, & murum obliquum vulgari vocabulo appellant. Cuius eandem formam sic Procopius describit: *Inter portam, inquit, Flaminiam, & alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia est qua Pinciana vocatur.* Huic proximi muri pars quedam lapidum laxata iam pridem compage sciuncta spectatur, non tantum à solo, sed à mediis ad summum fastigium scissa, nec sane collapsa, nec alias resoluta; sed utrinque sic inclinavit, vt cætero muro extrinsecus partim prominentior effigat, partim retractior. Deinde cum dixisset, eam muri partem, quæ opinio Romanorum erat, Gothico bello Beati Petri Apostoli defensione munitam, subdit: *Nec scire in posterum quisquam, nec de integro restituere ausus est, sed ad hanc diem ea regione sciunctus remanet murus.* Ita prorsus hodieque angulus ille inclinatus spectatur: quare non est, cur aliquis ex hac Urbis parte strictius murorum spatium, quam olim fuerit, esse contendat. Confirmat idem S. Gregorius in Epistolis scribens, iuxta portam Flaminiam, viamque publicam occultas fuisse cryptas, quod Monachi fugitui se receperint. Quæ etiam hac tempestate eodem in loco obliqui mœnium anguli videntur.

Lib. 2.
Lib. 1. Vir.
Constant.
cap. 31.
Vbi pugnauit Constantinus cum Maxentio.

Murus inclinatus in mœnibus Urbis. Lib. 1. de bello Gothico.

Lib. 1. Epist. 38.

At Collinx, seu Salarix portæ moenia ibidem olim fuisse, & Horti Salustiani, & Christianorum sacra monimenta ostendunt. Hortos quidem Salustianos ad Collinam fuisse nemo dubitat, ut alio in loco dicam. Tacitus: *Tertium agmen per Salariam Collina porta propinquabat.* De quo Hist. lib. 3. paulo post. *Ita tantum conficiati qui in partem sinistram Urbis ad Salustianos Hortos per angusta, & lubrica viarum flexerant. Superstantes mæceris Hortorum Vitelliani ad serum usque diem faxis, pilisque subeuntes arcebant; donec ab Equitibus, qui porta Collina irruerant, circumcuncti rentur.* Ad hos Hortos domus olim Sanctæ Sufannæ regiz virginis fuit, quæ postea in Templum eius nomini dicatum conuerfa est, hodieque percelebre visitur. Constat ex eius ædificiis, & Ecclesiastica Historia, quam refert Cardin. Baronius. *Domus, inquit, S. Sufannæ, & Gabini Patris erat coniuncta domui S. Caij Papa in sexta regione, Alta olim Semita, nunc via Pia. Apud Vicum Mamuri ante Forum Salustij, siue apud Arcus porta Salaris, iuxta ades Salustij.* Tum subdit Baronius: *Est apud Gentiles auctores mentio de adibus, Hortisque Salustij in eadem regione positis. Persuerat hæc nobilis memoria S. Sufannæ eodem in loco, qui nostra ætate auctus est nobili Monasterio sacrarum Virginum.* Ex his, quæ à me non eodem verborum ordine relata sunt, conicere sic quisque potest. Templum S. Sufannæ est, ubi fuit eius domus: domus ad Hortos Salustianos: Horti ad portam Collinam; igitur hæc porta ætate illius B. Virginis, nempe Diocletiano Principe, latiore, quam nunc abest, spatio ab eius domo, ac Templo abesse non poterat: interiectis videlicet tantum Salustianis Hortis. Nunc certè longè sita est ab æde S. Sufannæ, & spatiū in medio relinquit, quod Salusticum suo tempore nuncupatum, ab Hortis videlicet Salustij, testatur Fulvius: hodie Salustiam vulgò appellane.

Aliud extra portam Viminalem, nunc Piam pro eius muris indicium est. Nam Templo S. Agnetis extra Urbem condito à Constantino proximum est Templum, & sepulchrum S. Constantiæ sororis Constantini. De quo sic Pomponius Latius in vita Galli Cæsaris, qui eiusdem magni Constantini patruelis fuit. *Constantia corpus delatum ad Urbem, & in Suburbano via Numentana post primum lapidem sepulchro maiorum illatum.* Recens auctor rei antiquæ, ut olim est gesta, seriem & modum exposuit. neque spatium viæ mutatum est à porta Urbis ad ædem ad S. Agnetis proximam, & Constantiæ sepulchro insignitam.

Hinc extenditur rectus ad portam Esquilinam murus, interiecto quadrato Castrorum intervallo, quod ut supra dicebam, demonstrat reliquias Tarquiniani Aggeris, quo Urbs ab Oriente claudabatur.

Porta verò Esquilina in latiori murorum ambitu non fuit. Argumento est Templum S. Laurentij antiquis etiam temporibus dictum extra muros. ibique conditum à Constantino Augusto, quod B. Martyr in Viminali ubi nunc Aedes Sancti Laurentij cognomento in Palisperna ardentibus prunis super cratem ferream visitatus, eadem nocte sublatus à S. S. Laurentij. Hyppolito, & per Esquilias extra Urbem in Cæmeterio Ciriace in agro Verano depositus, sepultusque est. Locus ergo ille, in quo postea Tem-

Domus, & Templum S. Sufannæ ad Hortos Salustij, Tom. 2. Annal. an. sal. 394. & 395.

Sepulchr. S. Constantiæ.

Templum S. S. Laurentij.

Mœnia
fuerunt in
ripa Ti-
bris.

Propterea antiquitus Romani, & Collem, & iuncta ipsum fluminis ripam muro comprehendere decreuerant. Vt neque hostibus possibile esset molas euertere, & fluium traiciendis facile mœnibus Urbis insidiari. Ad- ditque, itaque iungentes inibi fluium ponte, & mœnia coniungere voluerunt: & crebras domos in loco, qui est ex aduerso, adificantes medium Urbis Tiberis alium fecerunt. Hæc puto, ostendunt mœnia cis Tibe- rim contra Ianiculum, non in Transiberina ripa fuisse. Itaque non ducē- da sunt à porta Septimiana secundum eandem ripam ad Molem Adria- ni. Sed quoniam alia eiusdem Procopij verba videntur negocium facere- re; ea primum afferenda: tum quid probabilis consequatur, depre- mendum est. Igitur loquens de Mole Adriani *Ἀδριανῆς*, inquit, *ἡ ῥο- μέναι αὐτοκράτορος τοῦ τοῦ πάλαι ἀδελφῆς ἑνὸς ἀπὸ τοῦ τοῦ βασιλέως ἑνὸς τοῦ βασιλέως*. Adriani Romanorum Imperatoris tumulus extra por- tam Aureliam est, distans à mœnibus, quantum iactus est lapidis. Pergit- que paulo post: Hæc autem sepulchrum prisce homines (visum enim id Ciuitati) maris duobus ad ipsum à mœnium circuitu pertinentibus, eorū partem esse fecerunt. simile enim est præclsa turri ad eius loci portam pro- minenti. erat igitur ibi munitio tutissima. Huic autem monumento Con- stantianum Belisarius præfexit: cui etiam mandauit custodiam muri con- tiguū curare, leue, & non magni momenti præsidium habentis. *ἡμεῖς δὲ ταῦτα ὁρῶμεν ὅτι ἡ πόλις αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀφαιρέσθαι ὀφείλει. Hic enim minime expugnatu facilis murus erat præterlabente flumine. Et paulo post: καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀφαιρέσθαι ὀφείλει, εἰς τὴν πόλιν ἀφαιρέσθαι ὀφείλει. δὲ τὰς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀφαιρέσθαι ὀφείλει. Constantianus au- tem (etenim nunciabantur hostes in Tiberim tentantes aditum) metuens illi, qui inibi erat muro, ipse quidem cum paucis opitulatum venit: plures curare iussit ad portam, & sepulchrum, idemque vicior rediit, cum fugasset. *ἡ πόλις αὐτῆς ἀφαιρέσθαι ὀφείλει, εἰς τὴν πόλιν ἀφαιρέσθαι ὀφείλει*. Si autem hæc ad portam Aelium, & Molem ponatur; alia ponē- da esset in aditu pontis Triumphalis (vt aiunt: sed Petrus Victor *Va- sticanum* nominat) quæ vicinior illi Basilicæ fuisset. Murus autem à Mo- le quasi brachium ad pontem illum pertinens; interposita porta patefaci- endus non erat, cum ripam vndique clauderet.*

Porta Au-
relia om-
nium vici-
nissima
Templo
S. Petri.

Sic ergo his in locis, saltem ævo Procopij murorum ambitum se ha- buisse reor. Antiquissima mœnia è supercilio Ianiculi ab Anco Martio

Rege

Rege ad Tiberim, dextrâ, lauaque perducta sunt. Deinde propè Septi- maniam portam ædificatus pons, qui à Pontifice ultimo conditor: nunc XYSTVS dicitur plana Urbis, interfluente flumine, coniunxit. Ab eo ponte murus in citiore ripa versus pontem Triumphalem excurr- bat: ultra quem porta Aurelia; cò translata, cum antea sub Ianiculo fuis- set. Moles verò Adriani, duplici brachio extenso, vno quidem ponti Au- relia portæ coniungebatur: alterum laursum ad aliam murorum par- tem Aelio ponti commissam dirigebat. Hæc mœnia cis Tiberim ite- m, struata sunt, ab Aelio ponte versus portam Flaminiam. An eius por- tæ mœnibus coniungerentur, & Campum Martium à flumine perpetuo di- uiderent, alij certius decernant. Probabile quidem est, murum subinde habuisse arcuatos aditus; vt Romana iuentus post armorum exercita- tionem posset è Campo Martio in Tiberim, natatum, lauatumque descē- dere. Sic autem constitutus in citiore fluij Ripa mœnibus, clarè in- telligitur quod in Panegyrico ad Constantinum ait affatus Tiberim Ora- tor: Tu munit mœnibus ambiendū.

Quomo-
do se mœ-
nia habe-
rēt ad ri-
pam Tibe-
ris.

Quomodo Gothi, & alij qui Urbem ceperunt,
mœnia, domosque diruerint.

Cap. XVIII.

FREQUENTES clades à Barbaris Urbis illatas quemadmo- dum opes ac Ciues: sic magnum soli spatium mœnibus antea, conclusum abstulisse, multorum opinio fert. Quomodo enim, aiunt, fieri potuit, vt diuturno temporis intervallo, quod ab Aureliano ad Iustinianū vsque destitit, Roma ab exteris aliquoties expugnata atque directæ, muris nunquam disturbatis, eandem formam, & amplitudinem retinuerit? Itaque etiam Belisarius Urbem instaurauit, bel- lorum incendio ante diminutam, minorem tamen reddidit, quàm flo- rentem olim Cæsares fecere.

Successum ordinemque temporum hæc quæstio inuoluit, quem paucis perstringam. Annorum ergo spatium quod inter Aurelianam, & Iustina- num primo inauguratos Principes intercessit, fuit ducentorū quinquaginta septem, quo tempore Urbis mœnia è suo loco, statumque nota non sūt. Nam Urbis integra vsque ad Honorium Principem, nouisque semper aucta ornamentis, denique expugnata est ab Alarico Gothorum Rege: anno eiusdem conditæ M C L X I V. sed Gothus maiore ignominia, quàm damno Urbem depopulatus, pauca ædificia incendit, muros intactos reliquit, non multa onustus præda, Placidiam abduces paucis post diebus profectus est. Hæc passim auctores. Inter quos Cassiodorus in Chroni- co: Roma, inquit, à Gothis Alarico Duce capta est, ubi clementer est visio- ria sunt. Mortuo Alarico, reducere Gothi ad eandem diripiendā Ataul- pho Rege, sed manus ab ædificijs, ac mœnibus abstinerunt.

Tertio

Tertio capta est Vrbs à Vandalis, quos ex Africa in Italiam Genserico Rege acciuit Eudocia Augusta, vt viri sui Valentiniani necem, Maximi dolo illaram vlcisceretur. Gensericus quidem, teste Eutropio, illico vacuum praesidio Ciuitatem cepit, & occursa Leonis sanctissimi Pontificis, quod passim Ecclesiasticis annales memorant, mitigatus ab incendio, cædibusque, ac supplicijs Vrbem seruaui immunem.

Quarto Odoacer Herulorum Rex Vrbe potius est sublato Augusto, quamquam aliter de eo scripsit Procopius, initio libri primi. In qua & regnauit, postea à Theodorico Gothorum Rege ipse occisus, qui Vrbem quintum cepit. Ex qua Gothi sexaginta post annis ductu Belisarii, nono anno Iustiniani pulsati sunt, vt testatur Procopius. Sed hi duo postremi Reges non quærebant Vrbs incendium, & ruinas, cum in ea regnare vellent. Itaque nemo dixerit muros ab his dirutos, ac diminutos, immo, vt constat ex Cassiodoro, qui Theodorici nomine scribebat Epistolas; Theodoricus muros Vrbs vetustate collabentes, diligenter reficiendos curauit. Nam ad Sabinianum Vrbis Senatorem scribens, ait: *Dudum, siquidem propter Romana mœnia ciuitatis, ubi stadium nobis semper impendere insatigabilis ambitus erit, portum Lucrini deputatis redditibus reparari iussio nostra constituit.* Et ad Artemidorum Praefectum Vrbes: *Pecunia, inquit, qua fuerat fabricis deputata Romanis sine aliqua dilatione, & vobis ordinantibus iterum Romanis manibus applicetur.* Quanto vero laxitas non sine firmitate murorum illo aucto esset idem pluribus in locis testatur Cassiodorus: *Illa, inquit, mirabilis sylua mœnium diligentia subueniente seruetur.* Et, *Absit enim ut nostris temporibus Vrbs illa mœnibus videatur protegi, quam constat gentibus, vel sola opinione fuisse terrori.* Et: *Teslantur enim turbas Ciuium amplissima spatia murorum.* Quomodo etiam Procopius eodem ætatis auctor magnum ambitum, & Circuitum Vrbs appellat. Atque ex his clare conficitur, muros Principum studio sumptuque subire refectos ante immanem Totilæ procellam fuisse illatos, & integros. Successit bellum Gothicum, in quo defensa primum aduersus Vitigem Roma, à Totila deinde expugnata est. Quid verò Barbarus ille demolitus sit, constat ex Procopij libro tertio.

Nam, vt ibi ait, Totilas Gothorum Rex cum cepisset Vrbem, velleque in Campaniam discedere cum exercitu, *Romam in primis dirutam solo aquare decreuit* ἡγοράν ῥομῆς καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει, sic ille. τὸ μὲν οὖν αἰεθόλου ἐκ χειρὸς πολλοῖς τοῖσιν καὶ δαλιν, ὅτοι ἐς τὴν πόλιν τὰ παρὰ τὸ μέγα. Id est, *Muri quidem in partibus multis tantum diruti, quantæ tertia pars totius ad summum esset.* Additque: *Incerisus autem erat adificiorum pulcherrima, & dignissima, Romamque pascuam, & desertam facturus.* Sed tamen Barbarus litteris Belisarii mitigatus Vrbem seruaui, discessitque in Campaniam abactis ciuibus. ἐπείδ' οὖν, ait Procopius, ἐρῶντες ἐν τῷ πόλει ἀρχαῖς περὶ αὐτῶν ἔδιν; *Persuasus est, Totilas litteris Belisarii, & Roma nihil mali amplius intuli.* Tum Belisarius, qui ad Hostia Liberina morabatur, in Vrbem incolis vacuum venit; *Quemque*

Lib. 3. in
Mariano.

Lib. 1.

Lib. 1. var.
Epist. 15.

Theodo-
ricus refi-
cit mœ-
nia Vrbs.

Lib. 2. E-
pist. 34.

Lib. 7. E-
pist. 15.

Lib. 10.

Epist. 18.

Lib. 11.

Epist. 39.

Lib. 1.

Lib. 3.

Quomo-
do totius
mœnia di-
ruerit.

non posset, inquit Procopius, eam mœnium partem, quam Totilas diruerat, breui instaurare lapides, qui in proximo erant, in unum coacturum nullo ordine componebat, nec ulla profus intermixta materia; vt cui cæmenti nihil pretio esset, nec eiusmodi alius quicquam. Sed id duntaxat efficere mitebatur, vt edificij saltem facies seruetur. Exteriori vero ex parte ingentem vim sudium fixit. Ad hac accedebat, quod fossam, & hanc quidem profundiore circa muros produxerat. Vnde totius exercitus incredibili promptitudine operantis per dies continuos quindecim, quod muri fuerat per Totilam disturbatum refecit. Hæc ille. Ex quo factum est, vt ad obsidionem reuersus Barbarus Vrbem frustra tentaret. Cumque he Tibur cum copijs receperet, Belisarius soribus ferro contectis, portas obserauit, & clauis ad Imperatorem transmissit. Deinde, quod illi promptissimum, atque in tanta rerum copia pœne necessarium erat, iidem terminis muros instaurauit, neque omnino contraxit, dilatauitque. Quare Totilas cum tertio redisset ad Vrbem, non aperta vi, sed incuria Ducis, dolo, & proditione militum eam cepit. Et Narfes paulo post à Iustiniano missus muris instructam reperit, atque manitiam, quos, & ipse munimentis additis firmavit, & instruxit. Itaque vehementer errant, qui putant mœnia à Belisario refecta, & Vrbem hodieque ingentia, angustiora esse, quàm antea.

Denum quomodo Totilas Vrbs mœnibus, atque ædificijs pepercit, ex sese postea dissolutis, & collapsis, scripsit S. Gregorius lib. 2. Dialog. cap. 15. vbi de S. Benedicto sermo est. Illum enim alloquens Canisius Antistes sic ait: *Per hunc Totilam, Ciuitas ista, Roma, destruetur, et iam amplius non inhabitetur.* Cui vir domini respondit: *Roma à gentibus non exterminabitur: sed tempestatibus, coruscis, turbinibus, ac terræ motu fatigata in semetipsa marcescet.* Cuius Prophetia, pergit S. Gregorius, mysteria nobis iam facta sunt luce clariora, qui in hac Vrbe dissoluta mœnia, entes domos, destructas Ecclesias turbine cernimus, eiusque adificia longo senio lassata, quia ruinis crebrescentibus prosternantur, videmus.

Belisarius
idem si-
nibus mœ-
nia totius
rat.

Auctoribus contra sentientibus occurritur.

Cap. XIX.

I VSTVS Liplius in antiquitate oculatissimus maiorem, quam nos intra muros, è longinquo Romam aspexit: & post illum, Philippus Cluuerus. Liplius tamen optauit & Romæ tantisper esse, vt ex propinquo aliquid certius videret. Sic enim ait: *Abierunt Roma nunc paucos dies sum? Cur non obambulo, video, melior? Cur non cum viris doctis inibi consero? firmitus fortasse, certiusque definirem.* Definisset, credo, qua erat sapientia, si oculis locorum situs, & spatia subiecisset. Nec tamen illi ad contra sentiendum rationum momenta defuerunt: & fundamentum, quod Græcorum scri-

Lib. 3. de
Magnit.
Rom. c. 1.

pro.

ptorum ope struxit ipse, Plinianum. Nititur enim Dionysio dicenti, Romam Athenis parem esse, cum sublimit: Athenæ pares Syracusis, teste Plutarcho. Syracusæ autem, referente Strabone, CLXXX. stadiorum, quæ sunt nobis miliaria XXII. cum dimidio. Tanra igitur Roma. Quo fit, ut Plinius ascribens Urbis XIII. millia passuum corrigatur, & XXIII. millia cogatur ascribere. Quæ circumducta ratio nos, qui Romæ pedem fiximus, minus mouere debet.

Plinii locus sic habet. *Mœnia eius colligere ambitu Imperatoribus, Censoribusque Vespasianis, anno condita DCCGXXV III. passuum XIII. M. CC. complexa montes septem ipsa diuiditur in Regiones XIV. compita earum CCLXV. eiusdem spatii mensura currente di milliario in capite Romani Fori statuto ad singulas portas, quæ sunt hodie numero XXXVII. ita ut duodecim porte semel numerentur, prætercanturque ex veteribus septem, quæ esse deserunt, efficit passuum per directum XXX. M. DCC. LXXV. Ad extrema verò teliorum cum Castris Prætorij ab eodem milliario per vicis omnium viarum mensura colligit paulo amplius LXX. M. passuum.* Huic loco, qui teste eodem Lipsio magnas habet tenebras, mutatis ab illo numeris, lux n. hilo maior affulsit. *Ut mihi, inquit, nunc videtur Plinii numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. Mœnia colligere ambitu passuum XXIII. millia. Hoc primum pono, tantum fuisse Romanam: aut si placet XXII. parum in uno, alteroque milliari est. Verum non sunt corrigendi numeri XIII. M. & addito X. spatium Urbis pæne duplicandum. Nam nostra lectio è manuscriptis libris excepta vulgatissima est, quam sequitur Onuphrius, hoc ipsum accuratissime persequitur. Vidi ego septem Codices Bibliothecæ Vaticanæ: è quibus vnus vetustissimus, omnes habent XIII. M. præter duos qui habent XIV. in libris autem cur verba corrigenda sunt, nisi locus perspicue deprauatus appareat? Plinius sane de ea Vrbe loquebatur, quam ipse præsentem videbat, nec dum aucterant Traianus, & Aurelianus, Lipsianis terminis multo angustiorum. Nam vt supra ex ipso dicebam Plinio, sineque, constitutum ab ipso præscriptos: Urbem ab Oriente Agger Tarquinij claudebat, cis Castra Prætoria à Collina ad Esquilinam protensus, Castrorum autem formam, quadrata, & angulosa mœnia adhuc cernimus, & Aggeris reliquias in ipsis mœnibus. Eodem teste Plinio Urbis complexa montes septem ipsidem abruptis muniebatur. Horum fines omnes lustramus, & contemplanur, quique abrupti Urbem munire tunc poterant, fuer, Quirinalis versus Septentriones: Esquilinus ad Orientem: Caelius meridiem versus: Auentinus, & Capitolium. Nam Campus Martius duo Plinii extra Urbem fuit.*

M. S. Codices laud.

Lipsius Romæ tribuit XV. III. M. passuum.

Plinii Urbis minor, quam sub Aureliano.

At Lipsius: *Pater, inquit, extra pomerium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nonne idem in Auentino? qui vsque ad Claudij tempora in pomerio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore Urbis inclusus. Et Campus quidem Martius est olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: qui scio an non Augustus fecerit: nam & si pomerium protulit: an denique Nero? quem*

quem ego præcipue puto in tota Roma mutasse, & innovasse. Atqui Auentinum, & Ianiculum mœnibus leptos fuisse Scriptorum auctoritate constat; quamuis extra pomerium habitos. De alijs locis non docemus, sed diuinamus. Martius autem Campus illo æuo nec mœnia, nec pomerium habuit; vt supra dicebam. Illo quidem ipso tempore, *Concurrere in Campo Martio infesta acies*, vt ait Tacitus; Vitellij, vt Urbem tuerentur: Vespasiani vt caperent. Quare ante Urbem, & mœnia conficius. Quomodo enim Vitelliani ad defendendam Urbem hostem intrare portas, deinde cum eo pugnare voluissent? Sed & Vespasiani Triumphum idem ostendit: de quo infra. Referente enim Iosepho Vespasianus ac Titus è Palatio migrarunt ad ædes propinquas Isidis Templo. Triumphaturos enim egredi Urbem necesse erat. Aedes autem Isidis prope Pantheon fuit, cis Campus Martium, in altero & minore Campo. At non debebant extra mœnia, posthodie ingressuri portam Triumphalem? Itaque neque Augustus, neque Nero hac parte Urbem produxit. Et porta Flaminia tunc prope Capitolium erat.

Sed quoniam correctionem, opinionemque suam Lipsius confirmat auctoritate Dionysij, quid ex ea inferatur, videndum est. Comparat enim Græcus historicus cum Athenis Romam: Cuius, inquit, ambitum siquis metiri voluerit, & conferre cum eo, quod Atheniensis Urbis continetur, & πολλὰ τῆς μεγάλου τῆς πόλεως ὁμοία κῶκα. Non multo maior Roma ambitus apparebit. At Circuitum Athenarum, scribit Dion ab eodem allatus, cum Pyraeo & longis mari fuisse ducentorum circiter stadiorum: quæ sunt nobis viginti quinque miliaria: Sed an ea, pergit Lipsius, inclusa Athenis suis Dionysius in hac collatione voluerit, baremus. Et merito. Nam ibi Dionysius fecerit Suburbia, & quidquid est extra Romam; tum ait: *Si quis mœnibus inuentu difficilibus propter undique coniunctas ædes, vestigia tamen strudura multis in locis seruantibus, metiri eius ambitum voluerit, &c.* Urbem igitur Urbis comparat septem mœnibus: quæ extra sunt, prætermittit. Piræum autem extra Athenas iussisse quid dubitet? Dion eo loco significat: *Quamquam, inquit, ducentum sit stadiorum ambitus Athenarum, si Piræum una complectamur, & quod mari medium est inter eum, & Urbis ambitum.* Clare Plutarchus in Sylla. Cum enim narrasset, ab illo obfessas, & captas Athenas: *Urbem, inquit, capta, Tyrannus in Arce, quod confugerat obfessus est.* Arce expugnata, Non multo post, ait, venit in Sylla potestatem Piræum. Perspicue portum se iunxit ab Vrbe. Liuius: *Muros Piræum Urbis iungentes.* Iungebant, sed intermedij diuidebant.

Dices: cum Vrbe Arx capta non esset, quæ tamen potuit esse in Vrbe; vt hodieque Arces videmus. Sic etiam Portus, quamuis in Vrbe non esset, post illam capi potuit. Hoc nempe vim Arcium attingit; quæ quamuis intra Vrbes sitæ, tamen propter munitiones non statim expugnabantur ab hostibus. Portus autem præsertim tante magnitudinis, si intra Urbem fuisset; quomodo non cum Athenis captus esset? Sicut ergo Dionysius de Romæ amplitudine loquens, *immensam longitudinem Sub-*

Lib. 3. Hist.

Cap. 11.

Lib. 4. & 9. Antiq. Romæ. Athenæ ex Dionysio patet Romæ, ambitu.

Orat. de Tyranno.

Dec. 5. l. 5.

Athenæ quomodo cum Roma comparatur. Suburbio.

Lib. II.

urbiorum, & quidquid extra esset, separauit: sic ab Athenis, & portum extra positum, & suburbia semouit, ut iusta fieret comparatio. At quantae fuerunt Athenae sine Piraeo, alteroque Portu, quem Munichiam dixerunt? Ostendit Thucydides prolatus à Cluero: Phalericus, inquit, murus erat Stadiorum XXXV. ad ambitum usque Urbis. Ipsius ambitus pars, quae custodiebatur XLIII. Nam pars eius media longum murum inter, & Phalericum sine custodia erat. Longi vero muri ad Piraeam usque continebat XL. quorum exteriora custodiebantur. Piraei cum Munichia cunctis ambitus erat LX Stadiorum. Quae simul collecta, ita sunt CLXXVIII. At sublati LX. quae habent duo Portus extra Urbem: Athenis attribuit stadia CXVIII. id est minus quam XV. milliaria. Deinde Phalericus murus ad ambitum usque Urbis, nescio an aliquod spatij adiciat, siue intra, siue extra ponatur. Ex quo non male interit, per vin compingi in Urbem Romanam XXIII. millia passuum. Quod si Plutarchus Syraculas Urbem Athenis non angustiores appellauit, quam CLXXX. Stadiorum fuisse docet Strabo: eo loco Athenas cum portu perspicue accepit, sicuti Syraculas: quae terra marique ab Atheniensibus obside etiam in portu validas classes, & ante portum nauale praedium spectarunt.

In Nicia.

Lib. 6.

Denique ex verbis Dionysij non bene corrigi Plinij locum, pater ex eo; quod Dionysius Romam describit auctam postremum à Seruio Tullio Rege, anno eius conditae creiter CC. annos amplius DCXX. antequam Plinius scriberet. Ille autem Rex septem nec totos Colles vno muro complexus fuerat, non excedente Capitolij crepidinem, selungen te Prata Flaminia sub Capitolio & longius ab Urbe Campum Martium. Quem ambitum nondum Sylla: Iulius Caesar, ut placet Cluero: Augustus, Claudius, Nero, ut placet Lipsio, dilatauerant. Itaque Romam archiorem describit Dionysius quam tot incrementis auctam Plinius videret: atque, ut sensit etiam Onuphrius, illa aetate, & post exactos Reges, multo, quam nunc est, angustiores. Quomodo igitur ab eius temporis ambitu qui tot incrementa nescit, licet eundem post sexcentos amplius annos inducere & Plinium cogere, ut sui aui Romam antiquam parem faciat, cum longe maiorem, & pene aliam videbat?

Neque inferas: Iure ergo statuitur aetate Plinij Urbs XXII. milliario, siquidem tam ampla erat ante sexcentos annos, qualem describit Dionysius. Aliud enim hic agimus: An videlicet haec consequitio recte deducatur: Dionysius scribit, Urbem tantam Rege Seruio fuisse: igitur aetate Plinij eiusdem amplitudinis fuit; quae intermedijs seculis magna incrementa perceperat. Immo nec ipse Dionysius id consequi vellet: qui iustam offensionem Romanorum effugere non potuisset, si narrasset, sexcentis post annis eiusdem esse magnitudinis, quae erat ante illos.

Magnitudo Urbis ab Serui aetate non potest inferri ad aetatem Plinij.

Crediderim potius, Dionysium vulgari quadam estimatione fuisse loquutum, quae seculis ipsi, quae extra adiungebantur, illa principes Urbes inter se aliquo modo comparabiles videbantur esse, nec Geometricam trutinam in vtriusque pensanda magnitudine adhibuisse. Et verò hic Graecus historicus, ut in ceteris accuratus ac diligens, hoc tamen nomine mihi

mihi non probandus videtur, quod praeter Urbis initia, Romanorum mores, Magistratum, Religionem, Cereemoniarum, Ludorum institutiones ferè omnes deriuat à Graecis; cum rudes homines haec instituerint, qui an esset Graecia vix audierant: Quod ad praesentem collationem spectat; placet in rem Athenarum loqui Salutis: Atheniensium res gesta, fuisse ego existimo, satis ample magnificaeque fuisse. Verum aliter quosdam minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia promerere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum Orbem Atheniensium facta pro maximis laudantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuerunt extollere praecleara ingenia.

In Coniur. Catilinae.

Eodem loco Pliniano altera mansura erat à milliario ad singulas portas. Et efficit, inquit, passuum per directum XXX. M. DCCCLXV. Ego describenda ∞ ∞ ∞: id est tria millia, docet Lipsius. A milliario ad portas tria milliaria, & passus septingentos sexaginta quinque. Ergo in plena diametro, septem milia quingentos triginta: hanc triplica, nonne, XXII. & semis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit; aut insuper habuit de dimidio, & rotunde XXII. aut XXIII. dixit, sic illa. Hae interpretationes ex proportionem diametri ad vniuersum ambitum quid conficiunt, nisi pro certo habeatur, Romam rotundam fuisse? Atqui Romae circuitus potius ad quadratam formam accessit, ut vestigia demonstrent: & muris quia longius procurrebat, quae contrahebatur angustius. Neque id mirum, fuit enim reapse necessitas natae coaeva Romae, quod Strabo testatur: Roma, inquit, super Tiberim iacet: de qua iam dictum est iam non delectu, sed necessitate conditam esse. Qui etiam aedificia quadam ex parte addiderunt, non sane potiora in sua potestate habuerunt: verum idcirco ante a fundamentis seruierunt. Et paulo post, Ancus Martius montem Caesulum, & Auentinum, & iacentem inter hos campos assuens urgente necessitate prioribus copulauit. Hinc exitit ille modo flexuosus, modò cuneatus, modò directus, modò angulis incisus murorum circuitus, quippe qui situm montium sequeretur, quod etiam confirmatum leges à Marliano. Et pomerium post Seruium Regem usque ad Syllam intactum, si deinde alicubi promouebatur, alibi veteres terminos ex augurum religione retinebat. Quare partes aequaliter distare à centro non poterant. Hinc etiam varia spatij mensura breuior, longiorque à milliario decurrit ad portas. Porro milliarium erat aurea Columna in capite Fori Romani posita, in quam viae militares Italiae difinebant. Et quia in loco Urbis celeberrimo erat, eius vmbilicus dicebatur. Ab eo loco ad Tiberim brevis est tractus, interiectu Fori quondam Romani, & Fori Boarii. Par sere ad Campum, vbi erat illa aetate porta Flaminia. Multo productior ad alias portas, praesertim Collinam, & Viminalem, Neuiam, Capenam. Dicat ergo Plinius immutatis numeris: Mensura à milliario ad singulas portas efficit passuum per directum XXX. M. DCCCLXV.

Lib. 5. Roma non rotunda, sed angulosa. Libro 1. cap. 5. editio 1.

significat autem, praeter spatium ambitus murorum, dimensum quoque fuisse spatium à milliario ad singulas portas: recensitque passibus à milliario ad portas singillatim interiectis illum numerum initum fuisse.

M. S. codices habent XX. M. DCCCLXV.

E Post-

Postremo, mensuram, quæ à militario ad extrema testorum Plinio colligit LXX. milia, Lipsius putat colligi *septem milia*, ut ex hac semidiametro inferat XXXIII. *miliaria* pro ambitu testorum extra muros Urbis.

Hoc etiam nobis, qui magnitudinum murorum Urbis inuelligamus, non aduerfatur, tamen, ut de mœnibus dicebam, nisi ea testis in orbem prout be figures, nihil ex septem millium diametro conficiet. Sed quomodo ædificia quæ pro Ciuium, & aduenarum voluntate Urbis adiungebantur, in circulum nec potius in longum, aut nullam in figuram surgebant? Deorum, quid negamus. Urbis non septem mœnibus LXX. miliaria, quæ illi sua magnitudo, & felicitas attribuit, si tamen mensura per vicos omnium viarum excurret? Tunc enim sine dubio tantus numerus efficeretur. Codices Vaticanæ omnes præter vnum habent XX. M. passuum, & facilius auctor explicatur, ut quemadmodum mœnium ambitus XIII. M. passuum & CC. ita circuitus testorum, extra mœnia XX. M. passuum amplecteretur. Cluuerus hoc spatium aliter dimensus sic ait: *Ad extrema vero testorum, id est ædificiorum ab eodem militario per vicos omnes etiam, id est per singula Suburbia quæ vijs publicis, Hostiensis, Appia, &c. circumiecta erant, mensura colligebat paulo amplius septem milia passuum.* Huius mensura ambitus efficitur ad passuum milia XLV. Sed hoc fieri non potuit, ut mensura excurrens per singula Suburbia per directum colligeret paulo amplius septem milia, & in ambitu XLV. milia passuum, cum quindecim, aut viginti, aut triginta miliaria vel vno Suburbio contineretur: & omnium ambitu teste Dionysio Urbis quodammodo nec ditium, nec finem haberet.

Mouit etiam Lipsium Olympiodori auctoritas, qui ait: *Romana Urbis mœnia mensuratus ab Ammone Geometra, quo tempore Gotbi primam inuasionem fecere, habebat spatium omnia, & viginti miliarium.* Ac hic si docet primo Gothico bello fuisse vni & viginti miliariorum: cur dicenda est ætate Plinij tredecim fuisse? cum posterior accessio tantum illi ambitum non dederit? Deinde nec primo Gothico bello sub Alarico, nec secundo sub Theodorico, nec tertio sub Vitige diruta, vel angustata sunt Romana mœnia: & aliquod passum detrimentum, postea restita, & insinuatæ priorem firmitatem receperunt. Tertio autem bello Procopius interfuit, nobisque Urbis ambitum circumscriptis, qualem fere huic quem vetustas, ac vis temporum nondum perdomuit ac deiecit, respondentem oculis intuemur. Hunc ergo potius Geometram, quam Ammonem nescio quem præoptamus.

Martino Polono respondendum non est, qui nec pro antiqua, nec pro nostra Roma loquitur. *Roma*, inquit, *fuit miliaria viginti duo præter Transiberim, & Leoninam Ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo miliaria.* Leoniana Ciuitas recens ostendit eum loqui de recenti Roma. Hic autem Innocentij IV. Penitentiarius vixit anno salutis MCL. Itaque nemo ab illo tempore circuitum Urbis decuratum dixerit. At Transiberina Regio, & Leoniana Ciuitas cognomento Burgus, quæ quatuor amplius patet miliaria, cur viginti efficeret dicitur?

Reli-

Reliqua pars Urbis cis Tiberim explebit viginti duo? Sed illi auctori multa iungere licuit in libro de quatuor maioribus Regnis, si tamen illi hic liber est adscribendus, ut quidam aiunt. Nam præter hoc quod scribit cap. 4. ait cap. 5. *Porta Salaria, quæ ducit versus S. Sabina.* In Sabina dicere volui: nam ab illa longissimè abducit. *Porta Collina, quæ est præpe Templum Adriani circa portam S. Petri.* Atqui Co lina eadem est cum Salaria in Colle ad ortum, non ad ripam Tiberis: ubi scilicet Adriani sepulchrum, non Templum est. Et cap. 6. *Palatium Neronis Lateranense dictum à latere septemtrionis plaga in qua situm est.* Palatium Neronis ad Sacram viam sub colle Palatino, sed in Laterano nunquam struxit, nec habuit. Hoc autem non ad Septemtrionem, sed Australi plagam est situm. Et: *Palatium, ubi Romulus posuit flatum suam auream, dicens: Ne cadat, donec Virgo pariat.* Nugæ. quod enim Palatium ætate Romuli, cum opprobrio non fuit sacra fine arte casa? Quæ illi statua videnti aurea, qui forte nec luteam, nec scorteam habuit? Quod situm in ore Ethnici hominis vaticinium? Et: *Palatium Titii, & Vestigianum ad Catacumbas.* Et: *Tempore Tiberij venerunt Romam duo iuuenes Philosphi, Praxiteles, & Phidias.* Et alia, ne rudi quidem saculo, & ingenio digna. Atque hic in testimonium historice eruditæ onis adducitur.

At Vopiscus sua quinquaginta milia passuum nobis obrudit. Huic vero & Lipsius, & Onuphrius, & exteri omnes respondeant necesse est. Onuphrius quid dicat fatetur se ignorare: existimare autem, vel historicum errasse: nec, quid diceret, intellexisse; vel in numeri nota erratum Lib. c. 5, esse. Liberalius se expedit Marlianus. Ait, producta fuisse mœnia, transmissa Tiberi per viam Flaminiam vsque ad Tabernam, quam Primam. Portam vulgo nominant distantem ab Vrbe milia passuum VIII. totidem miliaria è regione portæ Flaminie, via Latina muros occupasse, hinc existere diametrum XVI. M. passuum, cuius ambitus efficit L. M. passuum. Mirum sane commentum. At nemini placeat vacare in fabulis. Addit idem successu temporis muros fuisse contractos, ut nostris maioribus ex parte sedem præberent. Lipsius vero, qui duo, aut tria supra viginti miliaria mœnia per amplius Romæ includit, quanto laxiora Vopiscus spatia nihilominus expunxit? Vbi erunt viginti, & octo passuum milia? quomodo post Constantinum tanti spatij mœnia deserunt? quis diruit ante Gothicum tertium bellum, quæ custodia Principum, & hostium reuerentia conseruauit?

Aut ergo locus ille corruptus est: aut ita quispiam dicere posset: Quemadmodum Plinius scripsit, in mœnium ambitu XIII. miliaria, & mensura currente à militario ad singulas portas amplius XXX. id est simul sumpta XLIII. amplius miliaria fuisse collecta: sic post auctam Urbem Campo Martio, mensura à militario ad portas recurrente, & muros circumueante, collecta miliaria quinquaginta. Sed libentius probabiliora audirem. Cassiodorus, & Eusebius non auctam ab Aureliano, sed munitam Urbem scribunt. *Aurelianus*, inquit, *Templum Solis ædificat, & Urbem firmitioribus muris vallat.*

In Chro-

nics.

E 2

Ex

Ex his quæ dicta sunt obicitur aliquis: Hæc nostra ætate murorum circuitus, cum includat Campum Martium, Pliniano ambitu maior erit; nunc tamen vix, aut ne vix quidem æquat, teste Marliano tredecim milia passuum; Plinius verò tredecim millia statuit; & ducentos: Deinde cum aucta fuerit postea Vrbs Traiano Principe, vt auitur; certissimè tamen Casare Aureliano quanto erit amplior nostro antiquis ambitus? Hæc antea mihi soluenda in hunc locum potissimum reieci, quæ Marliano, & Blondo, & Onuphrio, & omnibus, qui hunc ambitum antiquo paulò minorem agnoscunt, soluenda sunt. Aio igitur: Terminos Plinianos tantò temporis decursu alibi fuisse mutatos (neque enim isdem omnino vestigijs immutabiles moris fuisse volumus) alibi vero dimensos, sed eius mensuræ nullam nos habere rationem. Nam Plinius loquitur de circulo murorum; scribit enim *Mœnia collegere ambitu*. Quare, & Transiberinam regionem cinctam muris, quamuis extra pomerium, inclusit; & alia loca, in quibus nunc mœnia deficiunt. Nam primo Capitolium (hæc enim tum Arx Romana) *Magnis*, vt ait Tacitus, *exercitijs in se ingnabilis*, vndique præaltis muris, ac Turribus cingebatur. Tunc etiam a porta Collatina (quæ vel erat in eodem vestigio, vbi nunc alio nomine Pinciana est, vel non longe aberat) murus conuersus ad Quirinalem, & in eius crepidinem ascendens, postea secundum illam tendebat Capitolium versus eiusque munitionibus iungebatur: vel certe planicie Romanæ, non longe ab eodem Capitolio, aliquam partem occupabat, vt ad Tiberim excurreret. Ad hæc, Castra murum Aggeris Tarquinij non abstulerant, quo, vt ex eodem Plinio sæpe dixi, Vrbs clauderetur ab Oriente. Castra autem quadrato spatio illis extrinsecus adiecta sunt. Nunc vero mœnia Tarquinianorum in castris illo spatio reliquæ nullæ supersunt. Præterea ad portam Neuliam, vbi veteres Arcus Aquæ Claudiz; & in ultimis Esquilij ad Templum S. Crucis, vbi rude Amphitheatrum aspiciunt, fortasse aliquanto latiora mœnia, & magis directum angulum spectauit Plinius, vt Arcus, & Amphitheatrum includerent. Tunc etiam mœnia prope Auentinum, secundum Tiberim, & planiciem Testacei montis probabiliter ferebatur; Quid, si & alibi prope flumen fuerunt? nam contra Ianiculum in ripa fuisse constat. Quando, & a quo sint extructa, non constat. Horum autem vestigia nulla extant. Itaque etsi deat quo Pliniano Campus Martius; mœnia cum aliquot loca, in quibus esse defecerunt, occupant, tredecim amplius millia passuum expleri, minore tamen quàm nostro, ambitu potuerunt. Nec etiam multum vrget inclusus ab Aureliano Campus Martius, etsi plus vno milliari adiecit. Tunc enim præter eas, quas memorauimus murorum partes stantes Plinij ævo, nunc autem penitus sublata, secundum Tiberim muri Vrbs, vt dixi, a ponte nunc Xysto versus portam Flaminiam excurrerant; & a flumine seu temporum morsu consumpti sunt. Hos verò, & illos, Campi Martij si Plinianis adnumeremus, nonne quindecim millia passuum efficiet, & tamen terræ spatium, in quo nostri videntur, nisi forte ad angulum illum Esquiliarum augebit? Mœnia enim quæ aliquot in locis intra nostrum ambitum

Lib. 3.
Hist.

Mœnia
ætate Plini
nij ali
quot in
locis erant
in quibus
esse defice
runt.

Quomodo
intra
minorem
ambitum
maiora
mœnia
esse potue
runt.

tum collapsa, nec rescissa: vel diruta, & sponte sublata præcis mensuram augebant, nos necessario præterire cogimur.

Quamuis autem hæc vera sint; tamen scribente Plinio, & Principe Vespasiano dici absolute non potest, Urbem fuisse, quam nunc est angustior propter ædificia, & ciuiles domos, quæ moribus vndique adherentes ea parum agnosci sinebant, & omnem in partem late fundebantur. Neque enim hæc pro Suburbij habenda sunt. Plinius autem, vt dixi, pro tredecim millibus passuum solum habitam rationem ambitus murorum tradit. Iam qui Urbem ad XXII. aut XXIII. millia passuum extendunt sine Campo Martio, quoniam illam compingunt? Ad Anienem & Castra Annibalis? An ad Puteolus, vel Appia via ad sepulchra Metellorum? Quod nam struere vestigium extra Urbem possunt nobis demonstrare mœnia indicantis? Durant adhuc multis in locis atuari Aquæductus: cur alicubi ea non extant?

Mœnia subinde à Pontificibus instaurata.

Cap. XIX.

HÆC de ambitu, & muris Urbis diligenter à nobis peruestigata, & explanata sunt. Cæterum cura eosdem instaurandi ab Augustis, ac Regibus transiit ad Pontifices. Et septimo quidem sæculo in id vehementer incubuerunt, quod iam venturate, & oppugnationibus quassata mœnia, multis fortasse in locis satisficerent, vel diruta iacerent. Refertur ab Anastasio Sisiniius dicere, viginti Pontifex, tam breui Pontificatu calcis tamen fornaces ad murorum instauracionem parari iussisse anno DCCVIII. Gregorius II. qui septem ab illo annis Pontificatu est euectus, statim eodem Anastasio referente, vt muros reficeret, calcarias fornaces expediri, conueni camenta, & à porta S. Laurentij opus inchoari iussit; tamen aliqua parte rescissa, emergentibus intus pestibus tumulibus cessare coactus est. Gregorius III. eidem successit. De eo sic Anastasius. *Huius temporibus plurima pars murorum huius Ciuitatis Roma refusa est. Alimoniam, quoque artificum, & pretium ad emendam calcem de proprio tribuit. Tringenta post annis Adrianus I. Ecclesie præfuit. Is teste eodem Anastasio muros atque Turres Urbis, quæ dirutæ erant, & vsque ad fundamenta collapsæ, instaurauit, magnamque vim auri in alimenta mercedemque opificum, & struaturam operis insumpsit. Posterioris sæculi anno XLVII. Leo IV. nactus est Urbem à Saracenis antea oppugnatam, direptis religiosissimis Sanctorum Petri, & Pauli Templis. Itaque referente eodem Anastasio totius Urbis muros renouari, & in priorem firmitatem restitui, portas edificari, præualidisque valuis obstrui præcepit. Quæ vt prota, & Ciapere ad exitum perduceret, equo insidens, aut pedes ipse cum famulis conus.*

Et Platina
in eius vi
ta, & Ciapere
ad exitum
perducentem

E 3 in

Plinio. in
vita.
Ciccon.
in vita.

in vtraque ora Tiberis hodieque stantes ingenti lapidum mole erigi infestis, firmis catenis inuicem obligatas, ne quisquam deinceps per vim aduerso Tiberi posset irrumperere. Partem Vaticanam propinquam Templo S. Petri circumductis mœnibus munivit, cui à Conditor accepto nomine, Leonina Ciuitas, hodie Burgus, nomen fuit: addita, vt aiunt ingenti Turre, quæ à tergo Basilicæ insidet Collem. Adeo stetit cum illo Pontifice Vrbis securitas. Callistus deinde II. muros collabentes iterum resecit. Clemens III. annuam pensionem ad eosdem reficiendos decreuit. Gregorius XI. qui sedem Auenione Romanam retulerat, quomodo in ea tutus degeret, mœnibus resecitis prouidit. Idem Martinus, & Nicolaus VV. Pius, & Paulus II. Sixtus IV. Alexander VI. munificè curarunt. Paulus III. ingenti murorum structura inchoatam in Auentino munitionem non absoluit. Paulus IV. ingruente bello terreos passim Aggeres, & munimenta excutauit: Leoninam Vrbem validis mœnibus propugnaculis totierem reddidit, cuius antea muros Vrbanus quoque, & Nicolaus VV. inflaurauerant. Pius IV. additis Arci propugnaculis, & munimentis, muros quoque Vrbis Leoninæ firmavit: dedicatæ Portæ ex priore suo Angeli nomine, nomen dedit. Imposita denique passim Pontificum stemmata, indicant muros vetustate collabentes, aut iam collapsos, postea eorum opera restitutos. Iuliorum II. & III. Clementis VII. Gregorij XIII. Sixti, & Pauli VV. Gregorij XV. Vrbani VIII. quæquam Vrbanus VIII. Arcem S. Angeli maiori operis mole tutissimâ, & munitissimâ fecit, vt suo loco dicam.

Vrbis turres, ac muri non tam diruti, & collapsi vetustate, quàm veteri forma inutiles, atque inualidi, hostium inuasionibus facile patebant. Discretim verò, metumq; agebat Ianiculus Vrbis imminens; namque à leuium Equitum (vt vocant) Castris, ad Ianiculensem vsque portam, munitionibus penitus desitutus, vinetis tantum, eorumque septis claudabatur: reliquis ambitus vsque ad Tiberim, perantiquâ struè parum fultus, pari periculo, laborabat. Itaque Vrbanus VIII. pacis, & bellique laudibus insignis, prospiciens (quod olim Rex Ancus) ex Ianiculo, tamquam, ex Orionis plagâ, hostiles aggressorum elusiones in subiectâ Vrbem effundi: vt ille montem ipsum pomœrio adiecit, ne quando ea arx hostium esset, ita ipse pontificatus initio Vrbis fax securitati, incoluntatiq; consulens, Armamentarium instructo, Arceq; munitâ, sepe cum Eminētis, ac Reuerēdis. Vincentio Maculano à Florentiola, tit. S. Clementis, de renouandis Vrbis, ac primò ipsius Collis mœnibus consilium inierat. Amplissimum Cardinalis, in sacro Prædicatorum Ordine, iam Fidei Quæsitore, ac Sac. Ap. Palatii Magister. Melitâ abs se nouis propugnaculis sortiter instructâ Româ redierat, pari famâ summis virtutibus illustris. Imminente demum Parmensis Ducis bello, Vrbanus ad reficienda mœnia, mentem, animumq; conuerterat; & sic vniuersâ murorum cura eidem demandata est Maculano, qui operis molitionem celeriter æquè, ac mirificè aggressus, ab ipsidem Castris, ubi Alexander VI. desierat, ad Portuensem vsque portam, noua condidit mœnia, Leoninamq; Vrbem, atque vniuersam Transiberinam regionem validam, tutamq; reddidit. Interior

Viba-

Vrbano vita sancto, Summus Pontifex Innocentius murorum flexu, tractumq; retinuit in ipsa fluminis ripa. Gentilitio stemmate imposito Portuensi portæ, quam ipse ad absolutionem perduxerat, & aperiendâ curauerat, inscripto nomine INNOCENTIVS X. PONT. OPT. MAX. Satis quidem fuit à Maculano, sapienterq; prouidum, cū prauis propugnaculis decem, & amplius excitatis, mirum sit quam aptè eadem se se inuicè tuerentur, quàm certò bombardæ collineant, defendantq; interdictorum murorum loricas, quam acriter aggressorum impetum retundant; sublatiq; collis accliuatibus, quam venustè Aggeres emineant, ac tamquam & speculâ, subiacentem Vrbem respiciant, abundant, protegant. Hinc exteri, nostriq; rei militaris periti Romanas Arces collaudant, Auctoremq; concelebrant. Vix CXLIII. millia nummum in tanta murorum struè, impensa sunt, Architectorum cœtū ad CCCC. & amplius vnanimiter reclamante, & molitionem pluris constitutam affirmante. Merito igitur super Ianiculensem portam immortalis memoris, ac nomini Pontificis Vrbani, pomœrij sinibus Ianiculo autis, conditiq; Vrbis æternæ muris, vt monumentum extaret, inscriptus est lapis:

VRBANVS VIII. PONT. MAX.

ABSOLVTIS CIVITATIS LEONINAE MVNIMENTIS
ET MOENIBVS AC PROPVGNAVCLIS AD TIBERIM
VSQVE EXCITATIS
IMMINENTEM VRBI IANICVLVM ET
TRANSIBERINAM REGIONEM CIRCVMDVCENS
PVBLICAE SECVRITATI PROSPEXIT
ANN. DOMINI MDCXLIV. PONTIF. XXL

De Portis Florentis Vrbis. Cap. XXI.

AD HVC Plinii locus supra explicatus explanationem repositi. Mensura, inquit, currente ad singulas portas, quæ sunt hodie numero triginta septem, ita vt duodecim portæ semel numerentur, prætereantur quæ ex veteribus septem, quæ esse desierunt. Onuphrius sic habet: Quæ sunt hodie numero XXXIV. alias XXIV. vt legit Marlianus. Lipsius hæc verba præterijt. Codices Vaticani omnes habent XXXVII. Plinii mentem fortasse assequimur, si dicamus: Portæ duodecim semel numerandæ, idell pro vna habendæ sunt: septemque prætereundæ, quæ iam desierunt. Sed tamen quid explanatio significet, non bene intelligo. Sic autem ex portis triginta septem relinquerentur decem noæ. Consentit hoc cum verbis Procopij. Habet autem, inquit, circumiectus Vrbis murus portas quatuordecim, portulasq; alias quasdam. Fulvius. Portæ, inquit, apud veteres viginti, vt vulgior fama habet. Quatuor addit Marlianus. Ego, cū ætate Procopij paulo plures quam quatuordecim fuerint, non video, quam ob causam, si Plinio duo triginta septem erant, esse desierint: cū maiora deinceps incrementa Vrbis cepere: acceperit vero nunquam, vt ostensum est, grauiâ difficiorem, muro-

Lib. 3. c. 5.

In Vrbem.
Rom. lib.
1. cap. 6.
editio 2.

Lib. 1. de
Bell. Got.

Lib. 1.

E 4 muro-

rumque usque ad Belisarium detrimenta. Itaque porras illas triginta septem: ut mendosas, & in locum suspectum illas, accuratius peruestigandas non censeo; sed quas vidit Procopius, & adhuc retinet idem, fere murorum ambitus. Harum sita, & ordinem, quem hodieque servant, idem scriptor prope oculis subiicit; eundemque ex parte perextitit Liius, ubi interruptionem Romanorum in praedatores Hetruscos commemorat. Quare verosimile est, semper vel easdem, vel una, aut altera diminutas. Plures quidem reperire difficile est, sed plura earum nomina.

Igitur ut de singulis agam, incipenti à Tiberi occurrit primo Flaminia, à via Flaminia, cui est imposita, sortita nomen, quam C. Flaminius occisus ab Annibale stravit, & Circum Flaminium extruxit. Hæc ab antiquis Flumentana dicta est, quod Tiberis partem ea fluxisse affirmant, ut ait Festus. Eratque, ut opinor, in valle inter Capitolium, & Quirinalem; quæ olim angustior, postea ad adificationem Fori Traiani, egesta terra, laxior fuit. Liius: *Tiberis loca plana Vrbis inundavit, circa portam Flumentanam etiam collapsa quadam ruinis sunt.* Meminit & Cicerone. Cur, cum portam Flumentanam Cælius occupavit, ego Puteolos non faciam meos? Vario deinde murorum ambitu, varios nacta locorum situs eadem via, quæ recta tendit ad Capitolium; & adhuc nostrum inde recessit, ubi nunc Belisarii erat. De ea enim Procopius, *Nec portam Flaminiam Gothi tentarunt, ut loco præcipiti sitam, atque adeo ut adiri non facile queat.* Quare credibile est, tunc in proximo colle, post Cænobium Augustionorum locatam fuisse; quo & pons Milvius recta videtur ipe- stare. Nunc in planicie traducta, egregia lapidum struenda, Doricis columnis, epistylisque, singulari Pij IV. Pontificis Maximi munificencia exornata est. Cur mutato nomine, Populi dicitur, causam quidam esse putant, quod propinqua Mausoleo Augusti proceras *populos* aditas habuit, quibus illud sepulchrum ad Aedem nunc S. Rocchi conditum insubatur. Vel ergo ab ijs arboribus: vel quia eas operi circumiectas syl- lus in vsum Populi Augusti publicavit: aut verius, quia propinqua Aedes B. Virginis Populi dicitur, à Populo Romano, Paschale II. Pontifice primum extructa cognomentum sumpsit.

Porro eadem fortasse Ratumena est, nisi hæc Carmentalis olim Flaminie propinqua. Nam actis apud Veios ludis, *Maximum*, ut ait Plinius, *augurium fuit, in Capitolium peruenisse ab Veijs, cum palma, & corona effuso Ratumena, qui ibi vicerat, unde postea nomen porta est.* Expeditissimus quidem hac porta ingressus illi fuit, qui ludico quadrigarum certamine vicerat in Hetruria, & ab equis in Urbem raptus intra muros excussus est. Plutarch. in Poplic. de eodem Ratumena: *Iuxta Capitolium, ad portam, quam nunc Ratunenam vocant, effuderunt eum.* De eodem Festus, & porta scriptis.

Quæres cur ego portam Flumentanam inter Quirinalem, & Capitolium antiquitus positam fuisse censeam potius, quam prope flumen, ubi statuunt alij: & propinquam sibi Tiberis, illa fluens demonstraverit. Respondeo, hac de re me diu suspensum dubitasse, id enim indicat allata ratio.

ratio. Sed spatium illud inter Quirinalem, & Capitolium vtrique olim modica acclivitate coniunctum (cuius partem Coruorum Macellum, hodie nuncupant) & mittens ad initium Fori Romani, necessario obstrui mœnibus debuit; igitur & media porta fieri peruium. Hæc autem quæ alia esse potuit, nisi Flumentana? Carmentalis enim erat ex alia parte, ut vidimus. Immo & Tiberis eidem illas id demonstrat. Non enim mirum fuit, illum fluxisse Carmentali tam propinqua, sed hanc longius seculum cum ad unctis ædibus iundasse, ut postea recedens merito Flumentane nomen illi reliquerit. Hæc dicimus, dum probabiliora expectamus.

Proxima porta in Colle sita, Pinciana est; quæ sit nê à Pinciorum Nobilium Romanorum vicinis quondam ædibus dicta, alibi dicam. Antiqui Collatinam dicebant, quod Collatiam Oppidum Sabiorum non longe ab Urbe mitteret, Cui videlicet collata aliarum Civitatum opes dederunt nomen, ut ait Festus. Procopius ait: *Inter hanc portam, & Flaminiam, & alteram ad dexteram huius proximam portulam, porta alia est quæ Pinciana vocatur.* Huic proximi muri pari quadam laxata iam pridem compage &c. ubi murum, quem Inclinatorum vocant, describit. Portula vero illa iam desit. Pinciana, quæ media inter hanc, & Flaminiam mœro inclinati proxima dicitur, forte Flaminie ante propinquior in eius portulæ locum successit.

Sequitur Collina, siue Salaria. Collina vel à Collibus Quirinali, & Viminali, æquata ibi planicie coniunctis: vel ab Urbis Tribu: cuius nominis & Regio antiquitus fuit, sed tribus potius à loco nomen sumpsit. Varro, *Partes Urbis Tribus dictæ: & ab locis Suburana, Esquilina, Collina, Palatina.* Salaria, quoniam illa sal in Sabinos portare consueverat, ut ait Plinius, siue ut Festus, *Quia per eam Sabini sal à mari deferrebant.* Quamvis uterque de via, non de porta loquatur, sed par vtriusque ratio est. Celebris hæc porta Historicorum rerumque ibi gestarum memoria. Hanc obsequitavit Annibal usque ad Templum Honoris, quod erat extra, ut ait Liius, & intra muros bastiam emisit, ut ait Plinius. Hæc ingressi Senones Galli Urbem euerterunt. Ante hanc Sylla cum Samnitibus Romam invadentibus pugnavit. Ab hac ad Æquilianam Agger Tarquinij protensus est.

Eadem porta Quirinalis, vel à Quirini, idest Romuli sacello, vel à Monte Quirinali, in quem mittebat. Eadem Agonia, & Agonenfis. Circensem enim planiciem inundante Tiberi, ad hanc portam dabatur ludus Agonales dicti, quod Hostia in illis mactata diceretur Agonia: vel quod Montes Agones dicerentur. Eadem Salutaris ab Aede Salutis illi proxima, ut ait Sextus Pompeius.

Collinæ Viminalis porta succedit in extremo Viminali sita, unde etiam nomen traxit, quamquam non eo loci olim posita.

Extra portam Viminalem Dea Nenix sacellum fuit, ut ait Festus, quæ canu querulo aduocabant, ut adesset funeribus. Extra eandem lucus Rubiginis, in quo canis, & ovis immolabantur inclinante Aprilis, canis can-

Lib. 2.

Porta Flaminia. Quæ & Flumentana.

Dec. 1. 5. Ad Attic. lib. 7.

Lib. 1. de Bell. Got.

Et nunc Populi.

Strabo lib. 1.

Sueton. in Aug. cap. 100. Eadem forsitan Ratumena.

Porta Pinciana antiquitus Collati- na. Lib. 1. de Bell. Got.

Porta Collina, quæ & Salaria. 4. de ling. Lat. Lib. 31. cap. 7.

Eadem Quirinalis, & Agonenfis, & Salutaris.

Porta Viminalis quæ & Nummentana.

ni caelesti, Rubigini ouis: illi, ne segetes exureret: huic, ne exederet. Testis Ovidius.

Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem;

Obstitit in media candida turba via.

Flamen in antiqua lucum Rubiginis ibat,

Extā canis flammis, extā daturus ouis.

Pro Cane sycereo canis hic imponitur ara:

Et, quare fiat, nil nisi nomen habet.

Eadem. Hinc porta Catularia nomen. Festus; Catularia porta Roma dicta est, quia non longe ab ea ad placandum Canicula sycus frugibus inimicum.

ruse canes immolabantur, ut fruges flauiscentes ad maturitatem perducerent. Eandem hodie S. Agnetis nuncupant, ab Aede illi sacra extra pomerium, & Piam, quod Pius IV. Pontifex refecit.

Magna agitatur questio inter Antiquarios, an porta S. Laurentij, quae proxima est, olim Esquilina fuerit. Quidam affirmant: Alij Tiburtinam hanc nominant; alij Neuiæ sequenti, vulgo Maiori, Esquilinae nomen attribuant. Me Liiui auctoritas cegit, Dionysij, Strabonis, ut Esquilinam appellem: nec quemquam priscorum inuenio, ait Marrianus, Tiburtinam nominasse.

Lib. 2. Liiuius, cum referret Romanos Hetruscis praedatoribus insidias parauisse, ait: eos emissis peditum portam Esquilinam, ut hostem elicerent, in eam postea partim Collina egressos, partim Neuiam, partim Caelimontanam, & Gabina etiam via occultos confedisit. Quo loco cum ageretur de obfisione Porfene Regis, qui Ianiculo occupato, In plano, ripis que Tiberis castra posuerat, dicitur porta Esquilina ab hoste auerissimum. Quod ad amissum quadrat in portam S. Laurentij, Ianiculo recte oppositam. Dionysius autem, & Strabo Aggerem a porta Collina ad Esquilinam processisse tradunt, qui sane hanc portam non excessit. Menia enim, quae, ut supra dixi, a porta S. Laurentij, Viminalem versus ad lineam excurunt, Aggerem illum indicant, quamquam postea intermissa, siue extrorsus protensa Castris Pratorij. Addit Strabo, In medio Aggere perducto ad Collina ad Esquilinam, aliam portam cognomento Viminalem. Igitur Viminialis proxima Esquilina, ut hodieque visitur. Sic Annibale ad Anienem habente Castra, Romani inter Esquilinam, & Collinam Castra posuerunt. Erat enim locus hosti oppositus, & Aggere, fossaque munitus. Quae contra obijciuntur, non eius momenti sunt, ut pluribus diuere necesse sit. Porro haec porta etiam Taurina ab insculpto Tauri Capite, & Libitinenfis, puto, dicta est, quod per eam cadauera mortuorum in Campum Esquilinum commune plebis sepulchrum efferrentur.

Lib. 5. Proxima Esquilinae Neuiam a plerisque dicitur. Quod in Nemoribus Neuiis, ut ait Varro. Nauis enim loca, ubi ea sit dicta coluit. Neuiam sylvam dictam iuxta Vrbem, quod Neuiam cuiusdam fuerit, ait Festus. Eandem Mziam esse Plauto putat Onuphrius. Haec porta celebris nunc in Vrbe, & Maior cognomento, sita est in formis Aquae Claudiae. Dicebatur hac olim Labicana, inquit Fuluius, & Praenestina: siue in eodem ambitu altera diuersa ab hac porta; quae multum a Procopio celebratur in bello Gothico. Quod ergo mittat Praeneste, & in Labicos, id vehementer vrget Onuphrius, ut ex Neuiam faciat Esquilinam. Strabo enim ortum Praenestinae, & Labicanae vias deducit a porta Esquilina. Verum cum reuolutis tot saeculis antiquarum viarum strata silicea perierint; non eodem terra solo, ac limite teruntur vias, quo terebantur antiquitus. Quare, mutatis finibus eundem processum, & frequenter initium non habent, ut in pluribus demonstrari posset. Immo Onuphrius censet portam hanc ex alio loco translatam in arcum, ubi cernitur, siue ductum Aquae Claudiae commigrasse. Fuit ergo alia porta Esquilina de qua loquutus est Strabo, unde via Praenestina, & Labicana derivantur. Varro postquam dixit de porta Neuiam, subdit: Deinde porta Raudusculana, quod Aerata fuit, & a Raudusculum. Hinc porta Lauernalis ab Ara Lauerna, quod ibi Ara eius Deae. Cum ergo post Neuiam sequeretur Raudusculam, totasse porta Esquilina, nunc S. Laurentij, etiam Rauduscula dicebatur: & proxima Viminialis, Lauernalis. Lauerna autem fuscum Dea habebatur. Illi si extra hanc portam Ara fuit: extra Collinam propinquam lucum habuit, referente Acrone in Horatium, lib. 1. Epistolarum. Sed quoniam ignoramus, sinistra, an dextera Neuiæ fuerit Rauduscula; si in aliam partem te conuertas, Esquilina non erit Rauduscula, sed Caelimontana: quae hanc sequitur Lauernalis.

De ea re L. Luc. 3. lib. 6. Eadem. Taurina, & Libitinenfis. Porta Neuiam nunc Maior.

Porta Latina est proxima, inde nomen sortita, quod mittit in Latium. Eadem Ferentina est; Ferentinum enim Latina in via erat, ut docet tina. Strabo. Multo nobilior est ea, quae nunc S. Sebastiani, olim Capena; cuius nominis varia fertur derivatio. Aut enim a Capenatibus populis Latinis: aut a Capenate Fluuio: aut a Capena Vrbe prope Albam ab Italo Rege condita: aut a Camenis, quarum extra portam, & lucus, & aedes fuit.

ambitu altera diuersa ab hac porta; quae multum a Procopio celebratur in bello Gothico. Quod ergo mittat Praeneste, & in Labicos, id vehementer vrget Onuphrius, ut ex Neuiam faciat Esquilinam. Strabo enim ortum Praenestinae, & Labicanae vias deducit a porta Esquilina. Verum cum reuolutis tot saeculis antiquarum viarum strata silicea perierint; non eodem terra solo, ac limite teruntur vias, quo terebantur antiquitus. Quare, mutatis finibus eundem processum, & frequenter initium non habent, ut in pluribus demonstrari posset. Immo Onuphrius censet portam hanc ex alio loco translatam in arcum, ubi cernitur, siue ductum Aquae Claudiae commigrasse. Fuit ergo alia porta Esquilina de qua loquutus est Strabo, unde via Praenestina, & Labicana derivantur. Varro postquam dixit de porta Neuiam, subdit: Deinde porta Raudusculana, quod Aerata fuit, & a Raudusculum. Hinc porta Lauernalis ab Ara Lauerna, quod ibi Ara eius Deae. Cum ergo post Neuiam sequeretur Raudusculam, totasse porta Esquilina, nunc S. Laurentij, etiam Rauduscula dicebatur: & proxima Viminialis, Lauernalis. Lauerna autem fuscum Dea habebatur. Illi si extra hanc portam Ara fuit: extra Collinam propinquam lucum habuit, referente Acrone in Horatium, lib. 1. Epistolarum. Sed quoniam ignoramus, sinistra, an dextera Neuiæ fuerit Rauduscula; si in aliam partem te conuertas, Esquilina non erit Rauduscula, sed Caelimontana: quae hanc sequitur Lauernalis.

Lib. 5.

Porta Sancti Ioannis Caelimontana ab antiquis est dicta, quod in Caelij Montis cliuo sita est. Meminit eius Cicero in Pisonem: antiquissime dicta est Querquetulana.

Ep. 16.

Sequitur porta in murorum angulo, sed clausa. Hanc plerique Gabi-fam fuisse arbitrantur, ait Marrianus. Mittebat enim in Gabios, vulgo Gallicanum, Gabina via. Vtriusque meminit Liiui: illam de Caelo ratam, hac stetit Romanos commemorans. Hanc quoque Metrodij portam fuisse appellatam docent, quoniam S. Gregorius Metrodij appellat; Per Metrodij aut portam exeuntes, ut eos in Latium, vel Appiam viam, sequerentur. Huius ergo via proxima erat Latina, ut re vera esset, si esset in vfu. In hac parte Urbis erat Regio XII. Piscinae publicae: cuius finis regionibus porta Capenae, Caelij Montis, Auentini, Circi Maximi terminabantur. In regione autem Piscinae publicae Petrus Victor enumerat Vicum porta Neuiam, & vicum porta Raudusculana. Quas portas fuisse propinquas memorauimus. Hinc subaspi potest suspicio de porta Neuiam: an in hoc potius tractu post Caelimontanam, an ante illam, ut posuimus, ponenda sit. Quod alij vident.

Porta Latina est proxima, inde nomen sortita, quod mittit in Latium. Eadem Ferentina est; Ferentinum enim Latina in via erat, ut docet tina. Strabo.

Multo nobilior est ea, quae nunc S. Sebastiani, olim Capena; cuius nominis varia fertur derivatio. Aut enim a Capenatibus populis Latinis: aut a Capenate Fluuio: aut a Capena Vrbe prope Albam ab Italo Rege condita: aut a Camenis, quarum extra portam, & lucus, & aedes fuit.

Porta Gabi-fam.

Fuluius, & Marrianus.

Lib. 9. Epi. Epit. 38.

Porta Latina.

fuit, mutata littera Capena dicta est. Hinc redebatur Appia via. Longarum, vt ait Statius, Regina viarum.

Quoniam autem Afinarie portæ meminit Procopius scribens, Totila Rege illa Gothos in Urbem fuisse ingressos; quænam hæc fuerit ambigitur. Felsus ita scribit: *Significat aquam eo nomine, quæ est supra viam Ardeatinam inter lapidem secundum, & tertium: quæ irrigantur horti infra viam Ardeatinam, & Afinariam, &que ad Latinam.* Ex quibus verbis quid eliciam, nescio. Fuisse hoc ordine stratas vias, vt primo Latinam, deinde Afinariam, postea Ardeatinam esset? Id vero negant Antiquarii, qui inter Ardeatinam, & Afinariam, medias Appiam, & Laurentinam constituunt. Portam Afinariam fuisse prope Latinam, cum via prope esset? Atqui prope Latinam portam fuit Capena. Nam de Gabiis quæ supra Latinam erat, hic sermo esse non potest. Quid ergo statuerem? Nihil equidem certi, sed tamen in his locis fuisse Afinariam viam, & portam. Via quidem diuersa ab Appia, & Latina fuit: sed in alteram illarum incidens, tendensque ad portam siue Capenam, siue Latinam suum etiam nomen alterutri tribuebat. Fulgius Cosimontanum, Afinariam putat; in causa afferenda ridiculus magis, quam eruditus. Honestior, quam ille, deriuatione deducere ab hortis Afinianis, qui erant in regione Piscinæ publicæ, vt refert Petrus Victor; aut aliquo Romano Afinio auctore, vel instauratore. Suetonius de Augusto. *Desumpta sibi, inquit, Flaminia via Arimino: tenuis munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubriali pecunia sternendas distribuit.* Quid? si tunc vel Afinius Pollio, vel Afinius Gallus, qui sub Augusto fuerunt Consules, ab hortis Afinianis inchoantes viam sternendam curarunt?

Proxima Tiberi Trigemina est, nunc S. Pauli. Trigeminæ nomen Termini Horatii fratres inde ad pugnandum cum tribus Curiatij egressi fecere; fuisse portam cis Auentinum in minore Urbis pomerio supra relictam, cum Aediles extra Trigemina in Auentinum porticum strauerunt. Eadem Hostiensis.

Iam in ambitu Transiberino portæ tres. Prima Portuensis, quod Portum Hostiensis deducere, vbi muri relictum ab Honorio, & Arcadio. eadem Naualis dicitur.

Altera in edito Collis, nunc Sancti Pancratij, Aurelia fortasse videtur, nisi Procopius eam statueret prope Molem Adriani, ac Templum S. Petri, vt diximus. Hanc autem veteri nomine Ianiculensem appellat.

Vltima ad Tiberim in Septimiana portæ est, & Septimio Sæuro Imperatore sic dicta. Hic enim felle Spartiano Thermas Septimianas in Transiberina regione ad portam fidei nominis ædificauit, vbi Ianiculum, & ara Septimiana. Maritæ Sæuri nomen vique ad Alexandrum VII. Pontificem Maximum qui portam instaurauit, Titulum abstulit.

Portæ Septimiana, an Fontinalis etiam dicenda sit, ambigitur. Fontinalis autem, quod ad illam Pontium sacra fierent coronatæ pueris, & Fœtib. Fontinalis quidem nonnullis Capena est quod ad eam magnæ fontium copia, ideoque madida à Iuvenale, & Martiale grandi plure gutta

Onuphr.
de Vrbe
Rom.
Marlian.
l. i. cap. 8.
editio 2.

In vita
cap. 30.

Porta Tri-
gemina
nunc San-
cti Pauli.

Porta Por-
tuensis.

Porta Ian-
niculensis
nunc San-
cti Pancra-
tij.

Porta Sep-
timiana.

An eadē
Fontina-
lis.

gutta dicitur. Huc etiam accommodant Liuij locum: *Aediles alteram Porticem ad portam Fontinalem ad Martis Aram, quæ in Campis iter esset, perduxerunt.* Cum enim esset extra Capenam Templum Martis, & Horatorum sepulchra, putant illic geminum fuisse Campum, eoque Porticum perduxisse. Onuphrius Campos Vaticanos intelligit, quod Porticus è porta Septimiana, eademque Fontinali perducta sit: Plinius enim scribit Fornacem ædificatam in Campis, vt conderetur patina Velleio Cæsari, quos fuisse Vaticanos argumentum est; quod ipsi in Campis sint hodieque fornaces. Neque hæc interpretatio, ac sententia, quam sequuntur Blondus, & Marlianus satisfaciunt. Nam loco citato Liuij est, Campum, legitur; quæ sola voce significatur Campus Martius. Deinde tametsi, Campos legatur: duo citi Tiberini in Romana planicie Campi fuerunt, de quibus supra. Sed loco citato Liuij sermo non esse de Campo Martio, & Campum, legendum; alterius loci perspicue demonstrat: Comitijs, inquit, confectis, et traditum antiquitus est, Censorem in Campo ad Aram Martis solius curnilibus confederant. Erat igitur Aram Martis in Campo Martio, quæ illi dicatur fuerat, & ibi habita fuerant Censuræ Comitia. Præterea maior necessitas in eo ædificandæ Porticus, cum quotidie ad inambulationes, exercitationesque bellicas Campus Martius adiretur. Quod si verum est, aliqua alia portæ pro Fontinali statuenda esset: Nec tamen magnopere pugnandum, si aliquis voluerit aut Septimianam, aut Capenam Fontinalem dicere, aut alibi Fontinalem quærere.

Itæ sunt portæ, quas suo loco in Vrbe fuisse notat Procopius, præter alias quasdam minoris notæ. Primo quidem portulæ cuiusdam prope Collatinam, seu Pincianam ipse meminit, cuius nullum appareat vestigium.

At inter Viminalem, & Esquilinam prope murum Calstrorum clausam pridem portæ visitur, quam nonnulli antiquarij Inter Aggeres appellant, & portæ quidem Viminalis Inter Aggeres à Strabone esse dicitur. In Aggere autem medio tertia est portæ eiusdem nominis cum Colle Viminali. Aut ergo hic erat portæ Viminalis, nunc alio translata, & vulgo Pia, aut hæc non est Inter Aggeres. Onuphrius Querquetulariam portam noncupat, inde dictam, quod vt est apud Sextum Pompeium, querquetum muros Urbis iuxta se habuerit. Ita vero opinatur, quia præter Petri Victoris, Sexti, Ruffi, & M. Varronis verba locum Plinius adducit: *Fugati sunt, inquit, Ioues, etiam nunc vbi lucus fagus fuit, portæ Querquetulanæ, Colle, in quem Viminia petebantur.* Vnde inserti portam Querquetulanam in Colle Viminali: & hanc de qua loquimur fuisse. Reſtat autem his Tacitæ.

Haud fuerit, inquit, absurdum tradere, Montem cum Cælium, antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis sylua frequens facundusque erat: mox Cælium appellatum à Cælio Vibenna, qui Dux gentis Hetruræ. Ii ergo Querquetulanus Mons Cælius est, in Cælio portæ Querque uana erat. Non me latet, ait Onuphrius, Tacitum hæc scribere, vicumque autem sit, Varroni, Plinio, Petri Victori, & Sexti Ruffi magis

Dec. 4.
lib. 10.

Portæ
clausa
Inter
Aggeres,
olim
Viminalis
lib. 5.

Ex lib. 1.
cap. 16.

Li. 4 Ann.
Mōs Cæ-
lius Quer-
quetula-
nus.

Templum
Ididis vbi
esset.

Sat. 6.

Lib. 2. E.
pigr. 14.

Lib. 9. E.
edit. 2.
Antiquit.
lib. 4.

Lib. 9.
Simula-
crum Os-
ridis Ro-
mae ioue-
tum.

Eius for-
ma. In
Idide Iff-
di, & Os-
ri.

Senatus, Ducum proceres, & honorati Equites eorum praefolabantur ad-
uentum. Factus autem suggestus erat ante porticus. Hic primo quae ren-
da nobis est Ididis Aedes: Ium Octauia Porticus. Plura quidem fuerunt
in Vrbe Tempia Ididis; Hic tamen de illo, quod erat in Campo Martio
sermo est. Nam Vespasianus, & Titus more veterum, qui triumphaturi
degebant extra Urbem, Vrbe egressi, venerunt in Campum Martium si-
tum extra portas. Erat autem Templum prope Septa, in quibus Comi-
tata ad ereandos Magistratus habebantur; quae quod populum in clausum
cogerent, veluti Caule gregem, olim Onile dicta sunt: luuenalis:

... Ve spargat in Aede

Ididis, antiqua quae proxima surgit Onili.

Martialis. Si nihil Europe fecit, tum Septa petantur;

Si quid Phyllirides praeficit, & Aesonides

Hinc quoque deceptus Memphis ita Tempia frequentat;

Assidet & cathedris, massa luuenculae.

Nam Isis etiam specie luuencae colebatur, cuius Aedem Septis egressus
adibat ille cenarum venator Silius, in quem scribit Martialis. Septa vero,
de quibus alibi, inter Forum nunc Columnae, fontem Aquae Virginis,
seu Treuentis, Montemque Trinitatis, quondam Hortulorum fuisse. A
fonte Trivii, finitrosus euntibus in Collem Pincium, Templum occur-
rit Sancto Andreae dicatum, quod antiqua Septa fortasse indicat. idem
enim est Italis, *Pratte*, vnde cognomen traxit, quod Latinis *Septa*.
Itaque Templum Ididis Marius in via Lata, ad Sancti Marcelli, nunc
Aedem collocat: Fulvius prope viam Latam, & Templum S. Mariae in
Agiro. Referens enim, fuisse quasdam columnas in proximo Templi
horto, subdit: *Nec desunt qui velint ibi fuisse Templum Ididis, quod in
hoc ambitu fuisse constat.*

Sed iam vbi fuerit Templum Ididis, ambigi non potest, resosso Osiri-
dis simulacro, simul enim tamquam vir, & vxor colebantur ab antiquis.
Nam Dominicanis Patribus peramplè eleganterque edificatis: ad
nouam fabricam Cœnobii, & fundamenta iacienda cum terra egeretur:
haud longe ab eo loco, quem notat Fulvius, ac verus Mineruae Delubrum,
prope viam, quae descendentes è Quirinali deducit ad Pantheon, ore-
prono, ac pedibus (qui postea seorsim reperti sunt) mancum simulacrum
est inuentum. Id erat ex atro lapide: oblatumque est à Patribus Patro-
ni Eminētissimo Antonio Cardinali Barberino, qui eodem in loco, po-
nendo iuniorum tyrocinio edificat. Ne verò quicum dubitet, an illa
fit Osiridis effigies, argumento primum est color. Nigrum enim fuisse
Osirim putabant Aegyptii, teste Plutarcho: Thebisque in Aegypto im-
manem statuum ex Basalte ferrei coloris atque duritiae fuisse narrat Se-
rapidis, quem alio nomine eundem cum Osiri habitum testatur idem.
Plutarchus: *Ambo, inquit, vnus Dei, seu facultatis vocabula censet:*
Et: *Præstat autem cum Osiride eundem sacre Serapim.* Idem auctor est,
Osirim, quod Solem significaret, Accipitris forma representatum. Ea
quippe avis, & visus acumine, & volatus celeritate pollet. Cum vero
cel-

SI MVLA CRVM OSIRIDIS

Lib. 4.
cap. 17.
Lib. 7.
cap. 15.
In cap. 9.
Ecclh.

Lib. 1. Ery
molog.

Sar. 4.
Lib. 7. Epi-
gram. 36.
Leges He-
ron. Prad.
in c. 9. Eze-
ch. & Jac.
Gretser.
Lib. 1. d. c.
Cruce.
cap. 51.
Lib. 10.
Antiqua
lect. c. 1.
Lib. 5.
Strom.
Lib. 1.
Satur.

Sic & ima-
gines in
Tab. Hiero-
glyphi.
magis ge-
stiant.
Ann. 130.
In eius vi-
ta cap. 7.

celeritatem in Sole admireretur, eidem videndi facultatem plerique antiquorum tribuebant. Ideoque statua capitis formam accipitri similem praefert. Quod autem notatam T. littera tabellam manu gestat, id quoque Osirim demonstrat. Hanc enim Aegyptij habuerunt vnam ex arcanis, & sacris notis: cuius tam fuisse significationem interpretatione sapientum Socrates, & Doxomenus docent, *Vita ventura*. Iidemque cum Suida referunt: In delubro Serapidis diruto repertas esse litteras lapidibus incisas, quae Crucis praeserent formam. Hoc autem T. littera praecipuum est. Quare S. Hieronymus: *Antiquis, inquit, Hebræorum litteris, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema T. littera Crucis habet similitudinem*. Ideoque Tau pro signo Salutis, & vitæ legitur in sacris paginis, Ezechie hic est cap. 9. Quod sane arcanum mysterium Hebræi cum vaticinationibus Prophetarum, & Sacerdotum responsis didicissent: ab his deinde ad Aegyptios, ab Aegyptijs ad alias gentes dimanavit. Quare tam Græcis, quam Latinis T. littera symbolum vitæ, & moris erat. Nam & superfluum bello militum nomina, docente Lido, littera T. mortuorum vero Θ, notabantur, Iudices retere Alconio T. absoluebant, Θ, damnabant. Ideo Θ, nigrum Persio, nempe infausum est.

Et potis est nigrum vitio praefigere Theta.

Et Martialis: *Nosti mortiferum quæstori, Castrix signum;*
Est opere pretium dycere Theta novum.

Gentiles igitur Aegyptij sacrorum mysteriorum depravatores Osiridæ, siue Serapidem symbolum salutis, & vitæ modò pectore, ut refert Cælius: modò manu gestare voluerunt, cui mortis signum merito dare debuerant. Neque animaduersione vacat, quod super T. est insculptum O, quā ansulam esse, siue annulum nonnulli existimant. Sed quia, ut dixi Osirim Solem esse putabant, illum etiam notabant hoc signo, Clemens Alexandrinus. *Qui Solem volunt scribere, faciunt circulum*. Alij tamen circello T. litteræ superposito, quod alibi videmus, oculum intelligit quæ & Osirim prisca designabant. Macrobius: *Osirim Aegyptij ut Solem esse asserant, insculptum spectrum, in quo eo speciem oculi expriment: & hoc signo Osirim monstrant significantes hunc Deum Solem esse, quia Solem Iouis oculum appellavit antiquitas*. Alii Plutarchus: *Osirim oculum, & septor pectus expriment, oculo providentiam, septoro potentiam demonstrant*. Iidemque signari docet *Osirim Regem & Dominum*. Qui demum scripsit, *Vbiq; ostendi eius simulacrum humana specie*. Hæc probent, statum esse Osiridis. Id ergo simulacrum inuentum fuisse ibi Aedem Isidis, seu potius vtriusque communem demonstrat: apud quam postludie triumphaturus Vespasianus, extra Urbem pernoscere voluit. Et vero in vtriusque cultum cum propensum fuisse probabile est, propter ea, quæ Alexandria mira illi accidisse narrat Tacitus, & Suetonius, monitu Serapidis, siue in eius Templo, dæmon scilicet illudente.

Iam Octavianus ambulationes, quod ab Iside Vespasianus perrexerit, Blondus esse arbitrat, quæ circa suum Mausoleum confitis altissime populi fecerat Octavianus Augustus. At hic auctor, & idem docens Marrianus

ant-

animaduertere poterant apud Iosephum verba sequentia *βίσην τῶν τῶν. ἵσχυρὸν ἀντιπορτικόν*. Itaque priora verba *ὁ δὲ βασιλεὺς ἐβόησεν*, non sunt referenda ad nemorosas, & siluestres deambulationes, sed spatia edificata porticus. Onuphrius *Porticum credo*, inquit, *Octavia in Campo Martio sitam intelligit Iosephus*. Verum quæ est illa Porticus Octaviae in Campo Martio, cuius nec P. Rufus, & Petrus Victor, nec alij, quos legerim, meminerunt? Porticus enim Octaviae, ut ait Festus, due appellantur: quarum alteram Theatro Marcelli propiorum Octaviae, foror Augusti fecit: alteram Theatro Pompeij proximam Cn. Octavianus, Cn. Filius, qui fuit Aedilis Curulis, Prætor Consul, Decemvir sacris faciendis, triumphavit de Rege Persæ Nauali Triumpho, *Quam combustam rescindendam curauit Cæsar Augustus*. Prior illa adiuncta alias Porticus habuit à Metello Macedonico extructas. Velleius. *Hic est Metellus Macedonicus, qui Porticus, quæ fuerat circumdata duabus edibus sine inscriptione postit, quæ nunc Octavia porticibus ambiuntur fecerat*. De altera Velleius idem: *Porticum in Circo Cn. Octavianus multo amoenissimum molitus est*. Plinius. *Inuenio, & à Cn. Octavio, qui de Persæ Rege Naualem Triumphum egit, sacrum Porticum duplicem ad Circum Flaminium, quæ Corinthia sit appellata à Capitulis greis Columnarum*. Eandem Philander à structura, & symmetria Corinthia: modulis Corinthiam nuncupat. Neutra ex his Porticibus fuit in Campo Martio. Prior enim Octaviae sororis Augusti erat intra Urbem, ubi nunc Templum Virginis, cognomento in Porticu: à veteribus Octaviae Porticibus, ut monent antiquarij, nuncupatum. Ac Corinthia Cn. Octavij, quamvis fuerit extra Urbem, in Campo tamen Martio non fuit, sed in altero illi finitimo, Vrbique propinquiore Campo, in quo plurimæ aliae Porticus, & publica, ædificia videbantur, ut supra memorauimus.

Hæc ergo Cn. Octavij porticus intelligitur à Iosepho, & Octavianus ambulationes dixit: quia duplex erat porticus: siue duplici ordine columnarum in eodem solo: siue duplici concatenatione, ut altera superiorem, & columnarum columnas sustinerent, vtriusq; modo prima Romæ constructa est, ut ait Petrus Victor. Causa vero, cur hæc potius quàm altera Octavij porticus sit intelligenda est: quia Vespasianus, & Titus triumphaturi more maiorum Vrbe egressi sunt, ut postludie triumpharent: ideoque apud Isidem pernoscantur: ut ex antiqua lege viderentur agere. Simile quid Tacitus de Druso: *Drusus Vrbe egressus repetendis auspicijs, mox hanc ingressus est*. Inde vero ad porticum propinquiorē portæ, vbi venturos Cæsares præstolabatur Senatus, tū ad portam Triumphalem, triumphum initiari perrexerunt.

Cum igitur Porticus esset ad Circum Flaminium, & Theatrum Pompeij testibus Plinio, & Festo: & nos in eodem Circum ad ædes Ducis Cæsariorum statuerimus: inter has, & vicum Thoracopæorum, ut vocant, fuisse verisimile est: Ibi enim post ædes Ducum Vrsinorum ad Campum Floræ Theatri Pompeiani vestigia apparent, Marrianus putat cognomen S. Nicolai in Chalcaria ab ea porticu derivari, *καλάρια* enim es di-

Porticus
Metelli.
Lib. 1.

Lib. 2.

Lib. 34.
cap. 3.
Porticus
Corinthia
eadē quæ
Octaviae,
& ubi ef-
fect.
Lib. 5. Vi-
trouianus c.
9.

Lib. 3. An-
nal.

F 2 citur.

citur. Sed non placet. Nam Romani non à Græco nomine, sed Corinthiam ab æreis, & Corinthijs Capitulis dixerunt. Templo autem Calcariz propinque cognomentum dare potuerunt.

Hinc autem manifestæ eorum deceptio apparet, qui portam Triumphalem in vltiore ripa Tiberis ad S. Spiritum in Saxia locauerunt. Cum enim porticus, vbi erant Imperatores esset ad Circum Flaminium, quomodo inde ad Circum Neronis, Camposque Vaticanos retrocessere, vno circiter millario distantes? peractoque itinere venerunt ad portam Vrbis, qui ante, tanto intervallo propinquiores, nihilominus erant extra Vrbem? Non ergo scitiam ad illam portam retro vēdi, sed ad aliā vere Triumphalem proveci sunt Cæsares. Quod eunice non hic solum Vespasiani Triumphus, sed multo efficacius veteri Triumphi Consul, ac Prætorum. Nam porta Triumphalis fuit in Vrbe ante Cicconem; cum, vt demonstraui, Romana moenia à rupe Capitolina per Forum nunc Montanarium rectā tendebant ad Tiberim. Erat propē Circus Flaminius, in quo multi antequam triumphantes inirent Vrbem, leguntur fuisse: qui ergo in tam propinquo erant extra Vrbem, quomodo plusquam mille passus retro cedebant, vt ad eius portam venirent? Facies ipsa, situsque locorum per sese hoc demonstrat: & scita hanc fabulosamquē in Vaticano triumphorum portam obruet aliquando. Quam locorum descriptionem supra Cap. 11. lineauimus.

In lib. de
Script. Ec-
clesiast.

Templum
S. Petri in
via Trium-
phali, sed
non prop-
portam.

Neque hic metum quod obijciat ex S. Hieronymo: *Petrus Apostolus sepultus Romæ in Vaticano iuxta viam Triumphalem, totius Orbis veneratione celebratur.* Quod item ex S. Damaso: qui scribit ab Anacleto erectam fuisse Basilicam B. Petro iuxta viam Triumphalem, & Circum Caii, & Neronis. Nempe hac via Triumphali quidam auctores triumphant; sed ita, vt, quemadmodum olim Cæsar triumphans, excusus est et curru, sic isti loco, & opinione moueri debeant. Aliud enim porta, aliud via est. In Vaticano via fuit Triumphalis. Porta non fuit. Via enim Triumphalis à porta Triumphali deducta nomine, per vtrumque Campum Flaminium, & Martium tendebat in Vaticanum, supra pontem strata, qui dictus Vaticanus, & his Triumphalis, prope Nomenclium S. Spiritus sui vestigia in alueo Tiberino reliquit. Hinc, sub ipsum Templum D. Petri Hetruriam versus via producebatur. Sepultus est ergo Apostolus iuxta viam Triumphalem: at Porta longe distabat à sepulchro. Sic prorsus Campaniam, & Apuliam Appia via intercurrentes attingit extremos Italæ fines. At porta, vnde via produciat extra moenia non fuit. Quod & in alijs perspicuum est. Vbi ergo portam Triumphalem edificauimus?

Equidem porius vbi non fuerit, quam vbi ponenda sit, possum ostendere. Videor tamen quibusdam quasi vestigijs germanum eius locum persequi posse. Reduentes è bello victores Duces Castra metabantur in Campo Martio, datoque illis extra Vrbem Senatu, perebant Triumphum. Dion. *κατὰ γὰρ τὸν δρόμον ἔξω τῆς πόλεως ὡς τὸ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τῇ τοῦ Θελαμίου ἀναστάσει.* Castra metantes extra Vrbem in Campo Mar.

Martio, qui petunt Triumphum. Eodem in loco eius, qui triumphabat Lib. 11. exercitus per Legatos, Tribunosque instruebatur; vt in manipulos, Cæturias, Cohortes dispositus laureatum Ducem lequeretur, quod factum in Triumpho Vespasiani narrat Iosephus. Ibidem instructa, & digella pompa Triumphalis est propter laxitatem, & amoenitatem loci. Denique triumphaturos in proximis Campo ædificijs fuisse legimus, in Circo Flaminio, in Aede Apollinis, in Aede Bellone, in Porticibus, quæ Campum specabant. Ex quo licet conicere portam Triumphalem in camænium parte, quæ ad Arcos, & Campum Martium vergeret, fuisse. Idque indicant auctores, qui Imperatores triumphaturos in via Flaminia conserunt. Martialis de reditu Traiani.

Pompa
Triumph
institue-
batur in
Campo
Martio.

Porta
Triumph
alis verge-
bat ad Câ-
pum Mar-
tium.
Lib. 10.
cap. 16.

Paucg.

Quando erit illa dies, quo Campus, & arbor, & omnis

Lucet Latia culta fenestra nurit

Quando mora dulces, longusque à Cæsare puluis,

Totaque Flaminia Roma videnda viat

Claudianus de reditu Stiliconis.

Quæ tunc Flaminiam stipabant millia vulgi

Idem de reditu Honorij Augusti in sextum eius Consulatu.

Palatino quæ pons à Colle recedit

Miluius, & quantum licuit consurgere sedis

Vna replet turba facies. vndare videres

Ima viris, altas effulgere matribus ades.

Tunc quidem Traianus, Stilio, & Honorius non triumpharunt; sed tamen Honorij ingressum instar Triumphalis fuisse, illa declarant.

Tunc tibi magnorum merces fortuna laborum

Perfoluit Stilio, curru cum vicibus eodem

Vrbe triumphantem generum florente iuuenta

Conspiceres

Eadem progressus Vitellius à ponte Miluio insigni equo paludatus, accin-
susque Senatum, & populum ante se agens, quominus vt captam Vrbem
ingredieretur, amicorum consilio deterritus, sumpta prætexta, & composito
agmine incescit, vt ait Tacitus.

Idem indicant Arcus, quorum vnus adhuc extat è marmore trium-
phanti, vt aiunt, Domitiano erectus. Sed ille triumphanti quidem, at
Domitiano dicatus non est, vt alibi. Alios in eadem via, nunc celebri
Cursus nomine insignita, fuisse arcus testatur Fuluius, quos deinde vel
hominum, vel temporum iniuria demolita est.

Lib. 1.
Hist.

Alij verò duo qui supersunt Triumphales Arcus Constantini, ac Sep-
timij Seneri, est trans Capitolium siti, remotique à via Flaminia no-
bis videntur obflare; magis tamen cæteros turbant, quibus porta pla-
cet in Vaticano. Verum & hi nobis fauent, si Triumphalis pompa pe-
riodus cogitatione lustretur, & iter, quod per Vrbem peregerit trium-
phantes proponatur ab oculis. Pompa enim Triumphalis per medios
Circos, vheebatur, vt populus non modo è via, sed multo commodius
è gradibus, sedilibusque Circensium cauearum cuncta sedens aficeret.

Processus
Triumph
tium per
Vrbem.

F 3 Id

Id memorat Plutarchus in vita Aemilij Pauli, eiusque Triumpho descri-
ptione: ὁ πόρ δ' ἡμῶν τοῖς ἰππικαῖς διαζεύς, ἀ κίρδης χαλδοί, ἀπὲρ τῶν
ἑσπερίων ἐκείνη ἀνέστη, & ἡ ἀλλὰ τῆς πόλεως μὴν ἐκταλαβόντες, ὡς
ἐκείνη παρῆντο τῆς πόλεως ἐκείνη, ἡ δ' ἡμῶν. Populus quidem in Eque-
stribus Theatris, siue Hippodromis, quos Circus vocant, & circa Forum
tabulata figentes, & occupantes alias Urbis partes, ut pompa singula su-
bicerent visui spectarent. Pauli quidem ætate solum Circus Flaminius,
& Circus Maximus vsui esse poterant ad spectandum. Ideo crediderim
in Circo Flaminio fuisse interdum à Ducibus donatos coronis, & mune-
ribus milite, quia Ciccum sedebat contemplator, laudatorque populus;
Iosephus etiam locorum ad spectandum meminit in Triumpho Vespasiani,
& Tit: ἱπποὶν δ' ἐξ αἰμάτων δὲ τῶν διαζεύων διακρίναντες, ὅπως οἱ
τοῖς κίρδοις ἐκείνη πόλιν. quod vertit interpretes, inter spectacula trans-
summes Triumphum ducebant, ut multitudini facilius praeberetur aspectus.
Quid autem est transire inter spectacula, nisi per loca spectaculorum, &
Circos, quorum gradus infederat populus, ut spectaret facilius, atque
commodius? Vespasianus autem discedens ab Ostiaui Porticu per Cir-
cum primum Flaminium, & deinde Circum Maximum transitorus erat, sed
omnis Triumpho pompa & Campo Martio, ubi instruebatur, incipiens,
etiam per Circum Agonale, hodie Nauonum, ab Alexandro extru-
ctum, vltimis saltem ætatis, cum rari triumphis, traduci poterat. Ambigi
posset an etiam per Theatra primum Pompeij, tum Balbi, deinde
Marcelli, & Amphitheatrum Statilij in Campo, & Flauium prope Sacra-
m viam, postquam extructa sunt, pompa Triumphalis transiret. Sed
fortasse horum aditus non ceperunt machinas, pegmata, carros, & imma-
nia illa fercula, quibus manibus, imagines, atque hostium spolia
vehiebantur. Dixerim præterea, Theatra, propter adiunctum scenæ
pulpitum, & clausum fabricæ semicolum, pompæ transitum non præ-
buisse. De Amphitheatris dubitauerim.

Ad hæc constat triumphantes Sacra via perrexisse, quæ prope Pala-
tium descendebat in Forum; & ideo triumphales Arcus prope Sacram
viam extructi sunt.

Propertius: *Aus Regum auratis circumdata colla catenis,*

Atque in Sacra currere rostra via.

Horatius: *Cæsarem, quandoque trabet ferocis*

Per sacrum celsum merita decorus

..... fronde Sicambros.

Et: *Intactus aut Eritannus est descendere*

Sacra catenatus via.

Erat enim sub Arcum Tiri decliuis via in Forum, ut nunc etiam apparet.
Denum inuestigandæ viæ triumphorum conferunt triumphales, qui ex-
tant, Arcus; illos enim Cæsares triumphantes subire, cum veherentur
in Capitolium.

His probe animaduersis, via primum in Vrbe triumphalis, tum porta
ipsa,

Per Cir-
cos vehi-
bant. r.
Trium-
phantes.

Triumphantes
vesti
Sacra via.
Lib. 2. Ele-
gia 1. de
Triumpho
Augusti.
Libro 4.
Oda 2.
Et lib. 2.
Epodon
Oda 7.

Via Tri-
phalis.

ipsa, minori quamquam probabilitate, peruestigatur. Nam pompa in-
structa in Campo Martio cum moueri cepisset, Imperatoribus dunta-
taxat ad portam præstolantibus, vt de Vespasiano, & Tito dictum est; pri-
mum offendeat frequentissimas Porticus, & Tempia in Campo Flami-
nio, tum iuxta Porticum Ostiauiam petebat Circum Flaminium: quo
egressa intrabat portam Triumphalem. Hinc iuxta Theatrum Marcelli
ad alias Porticus Ostiaui nomine ab Augusto extructas ferebatur. Inde
per medium Velabrum, & Forum Boarium veniebat ad Circum Maxi-
mum. Hinc laurorum conuersa tendebat ad Curias veteres, ubi Arcus
Constantini. Vnde alio flexu per Sacram viam descendebat in Forum.
quod circumire necesse erat, vt frequentissimos, qui aderat populus,
commode spectaret. Tum iuxta Templum Saturni, ubi septimij Arcus
ascendebat, iterum flexo curru, in Capitolium. Hæc via, & circuitus
Triumphalis est, quem præter Plutarchi, & Iosephi allata verba confir-
mat Suetonius in Cæsare: *Gallici, inquit, Triumphi die Velabrum præ-*
teruebantur pane curru exussus est, axe defracto. Apud Fanum Fortuna,
vt Dion adiungit. Considero rem gettam in Velabro, ubi hodie Aedes
S. Georgij. Nam nisi à Velabro Cæsar venisset in Circum Maximum,
sed flexo in Forum curru, Capitolium ascendisset, Sacram non vidisset
viam præter morem maiorum. Venit ergo à porta proxima Circo Flami-
nio, quæ per Velabrum mitteret in Circum Maximum, ut inde con-
uersus veniret in Sacram viam, tum Foro in Capitolium.

Iam vt tandem portæ situs statuatur; hæc, quæ memorauimus, Carmentali
propinquam, inter Capitolium, & Tiberim faciunt. Putarim etiam
portam Triumphalem solum ad vsum Triumphorum patuisse, alijs tem-
poribus clausam, & obseratam. Innotuit Marcus Tullius: *Qua, inquit,*
porta introieris, modò ne Triumphali, quæ porta Macedonici semper Con-
sulibus ante te patuit. Innotuit & Religio inferendi cadaver Augusti per
hanc portam. Si enim, illa semper patente, quilibet alius vel ciuis, vel
iuumentum ingredi poterat; quæ tandem Religio vetabat inferre mor-
tuum Augustum, quæ aliarum portarum aditum non prohibebat? Le-
ues equidem coniecturæ. Sed porta folijs Triumphis patens eorum di-
gnitate augebat. Ideoque vix numeratur ab antiquis, quod raro esset
in vsum, & postea senescente cum Imperio omnino desijt. Nam qui pro
numero Triumphorum portas Triumphales multiplicat, & nouissime
confidunt in Flaminia, audiendi non sunt. Sicut qui Capenam faciunt, vt
Pomponius Lætus, in vita Diocletiani. Inferrebantur, inquit, sed omnes
Triumpho via Appia, porta Capena. Quod & Fulsius scripsit. Placet por-
ro in rem conclusio Martialis:

Hæc est digna tuis Germanice porta Triumphis;
Hos aditus Urbem Martis habere decet.

Cap. 37.

Lib. 43.

Porta
Triumphalis
ubi ef-
fret.
Orat. in
Pison.

Nec por-
ta Flami-
nia; nec
Capena
est Trium-
phalis.

F 4

Viz

Viæ Urbis. Cap. XXIII.

VIAE ut ait Varro, *Quæ uehebantur diſſa: quæ anguſti ſemita, ut ſemiter dictum.* Quod li neque vehiculum, neque lumentum ea inire poſſit, iter magis quam via uidebitur, ut habetur ff. Tit. 1. de Seruit. L. ſitam angulū. Eodem enim teſte Varrone, *Iter eſt, quod cundo teritur.* At uici, ut idem habet, *A via, quod ex utraque parte via ſunt diſſicia.* Iam Vrbs condita, & aucta ſub Regibus vicos, viſque meliori forma direxiſſe credenda eſt, quam poſt Gallicum incendium. Quia eſti tunc opes anguſtiæ erant, non tamen prohibebant, quominus ex mandatis Regiſ per accliuia collum, & imavallium iuſta diſenſione producerentur viæ. Qui vero poſt Romulū colles Vrbi addiderunt, id fecere receptis in Ciuitatem finitimis, quos bello uicerant, populis, eorumque opibus traductis: cum Vrbs muro lapideo, Aggere, foſſa in planioribus locis munita: excicata, & purgata eſt Cloacis minoribus primū, tum Cloaca maxima. Quæ cura publicorum operum oſtendit non omiſſa viarum, vicorumque ornamenta. Ceterum poſt Gallicam cladē, anno Vrbs trecentiſmo ſexageſimo quinto, Feſſinatio curam exemit vicos dirigendi, ut ait Liuius, *Dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in uacuo diſſeant, & domus, ut ait Tacitus, Nulla diſtinctione, & paſſim erectæ. Vrbs artibus itineribus, buccæ, & illuc flexis, atque enormibus uicis.* Ut Cicero in Rullum, *Non optimis uici, anguſtiſſimis ſemitis.* Ut ibidem Liuius: *Forma Urbis ſit occupata, quam diuſa ſimilis.* Inuit ang. ſtias, & Martialis: *Vicinus meus eſt, manuq. tangi De noſtris Nouius poteſt ſeneſtris.*

Viz Urbis
flexæ, &
anguſtiæ.
Lib. 5.
15. Ann.

Lib. 1. E.
piſt. 87.

Sat. 3.

Loc. cit.
Viz poſt
Neronem
laiz, &
recte.
Dec. 5.
lib. 1.

Viz Urbis
latiſ ſilici
bus ſtrata

Iuuenalis: *..... rbedarum tranſitus arſto Vicorum inflexu, & ſtantis conſuetudine mandra.* Hæc deformitas, & anguſtiæ viarum manere viſque ad Neronis principatum, cum eius flamme reddidere, quod gallicæ abſtulerant. Nam teſte Tacito, *Dimenſiſ uicorum ordinibus, & latiſ viarum ſpatiis, ac pateſciſ arciſ diſſicatio peracta eſt.* Nec tamen omnium vicorum anguſtiæ fuiſſe ſublataſ credibile eſt. Silicæ ſtrataſ ſunt veteres illæ viæ anno Urbis conditæ quingentiſmo octuagetiſmo. Liuius: *Conſores vias ſternendâ ſilicæ in Vrbe, glareæ extra Vrbeſ ſubſtrundâſ, marginandâſque primi omnium locauerunt.* Erat autem ſilex non malleis, dolabrique particulatim diſſectus, & conciuſ, uti hodie moſ eſt; ſed craſſus, & in fronte latus binoſ, ternoſ, quaternoſque pedes multiplici forme angulo perpolitus, ut aliſ inæqualiſ craſſitudinib. facile committeretur, nec ſe commiſſura laxaret. Quod cum antiquarum extra Vrbeſ viarum reliquiæ demonſtrant: tum intra Vrbeſ ad locanda fundamenta, egeſto in altitudinem ſolo obſeruauimus: reſoſſiſ vna grandibus, eoque ordine coagmentatiſ ſubteriacentium viarum ſilicibuſ.

De

De hiſ Iuuenaliſ: *..... ſeneſtris Vafa cadunt, quanto percuffum pondere ſignent, Et ledant ſilicem.*

Sat. 3.

Amnianus. *Per ampla ſpatia Urbis, ſuluerſaſque ſilicib. ſine periculi metu equoſ agitant.* Sed quamuis eo lapide ſtrataſ eſſent viæ, quas M. Antoniuſ diligentiffimè craſſe teſta: ur Capitolinuſ in vita; nihilominuſ propter anguſtiâſ, planitiem, multitudinem hominum, iumentorum, vehiculorum, cænoſaſ, & lutulentâſ fuiſſe neceſſe eſt. Iuuenaliſ:

Lib. 14.

Viz Urbis
Connoſe.
Ibidem.

Pinguiâ crura luto, Et Prætor medio cogitat ire luto. Et alibi: Et nunquam ſiccio Jordani ſaxa gradu. Nec refragatur illo verſu Horatiuſ: Pura (ſic enim legendum) Sunt plateæ, nihil ut meditantib. obſte.

Lib. 6. Epi.
gr. 60.
Lib. 5. cap.
15.
Epi. lib.
2.

Quo ſignificatur Puras, adeo ac deterſaſ eſſe Romanâſ viâſ, ut etiam Poëtiſ de carmine cogitantib. præbeant expeditum iter. Nam ille improprie loquutus de viſ (Plateæ enim illiſ latioriſ aræx ſunt) negant id licere in ſequentib. Ut quamuiſ alicubi id forte liceret; id tamen de reliquiſ, aut de omnib. dicere abſurdum ſit. Quod ex eo loco, & Iuuenaliſ citato quique poteſt conſpicere. Nobiliores quædam viæ intra Vrbeſ, quarum ſcriptoreſ meminerunt, ſuiſ quæque lociſ recenſendæ ſunt.

Qualia fuerint Urbis ædificia, & primo Antiquiſſima. Cap. XXIV.

AD intuenda Urbis ædificia neceſſe eſt in certoſ quodaſ ætatiſ gradus creſcentem Romæ domorum amplitudinem diſtinguere: ut quæmadmodum L. Floruſ ſiſ proceſſum Imperiſ diſtinxit, ita ædificandi incrementa ſcintillant. Prima æraſ eſt a condita ad inſtaurataſ poſt Gallicum incendium Vrbeſ per annoſ trecentoſ ſexaginta quinque. Altera ab Vrbe reſtituta, viſque ad primū Auguſti Conſulatuſ annos continet trecentoſ quadraginta ſex. Tertia viſque ad decimū Imperantiſ Neroniſ annum, quo Vrbeſ cremauit, annos habet centum quinque. Quarta viſque ad Gothicam obſidionem, captamque Romam duce Alarico trecentoſ quadraginta ſeptem annos complectitur. Quinta ad Juſtiniani principatuſ annū XXI. producit, annos comprehendit centum triginta ſeptem, qui eſt annuſ Urbis MCCC. eoque à Totila Gothorum Regē magna ex parte Urbis euerſa, & incenſa Ciueſ aut expulſoſ, aut ad exteraſ regioneſ traduſoſ amiſit. Sexta ætaſ ad noſtra viſque tempora decurrit.

Ann. Urb.
711.
Ann. Urb.
816.

Ann. Urb.
1163.
Alij 1164.
Alij 1164.

Prima ætate exiguaſ rudelſque domoſ habuit Roma, cum ſub Regibuſ, & poſteaſtoſ Reges regnabat nihilominuſ Ciuium paupertateſ; atque, ut eſt apud Catonem, ampliffimè laudari exiſtimabatur, qui dicebat: *bonuſ agricola, bonuſque Colonuſ: & poterat agro colendo familiâ, & diu-*

Prima Ro
manorum
paupertateſ
exiguaſ

domos ha-
buit.
De re ru-
stic.
Lib. 4. c. 4.
3. Fall.

diuturnorum impendia bellorum, quæ sine publico stipendio gerebantur, sustinere, itaque illi qui sit ab aratro Consules, & Dictatores quæ domos ædificarent quæ erendum non est, Quos, ut ait Valerius, pericula Reipublice Imperatores accersiebant, angustia rei familiaris ambules fieri cogeant: Et Romulus quam domum incolerit, Mars apud Quidius sic admonet.

*Quæ fuerit nostri, si queris Regia nati,
Assice de canna, straminibusque domum.
In stipula placidæ capibat mœnia somni;
Et tamen ex illo cœnit in astra thoro.*

Lib. 6.
Fall.

Idem Poeta de Domo Numæ successoris.

*Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intarsi Regia magna Numæ.*

Loc. cit.
Aedes au-
tiquorum
humiles.
4 de ling.
Latin.

Valerius: Per Romuli Casam, perque veteris Capitoli humilia tellus, æternos Vestæ focos fœdibus etiamnum vasis contentos: Idco tunc Pro-
peritij testificatio.

Non fuit opprobrio facta sine arte Casa.

Lib. 2. c. 8.

Quare quod sine contiguatione, ac solario extrueretur domus, ædes appellatae sunt. Aedes, inquit Varro, ab aditu dicta, quod illas plano pede adibant. Plani autem pedis ædificia leguntur apud Vitruvium ad contiguationum differentiam. eodemque referente. Cum Area plana posita non posset populi recipere multitudinem ad habitandum, ad altitudinem ædificiorum res ipsa coegit deuenire. Et vero, cum, ut ait Quidius:

Iuppiter angusta vix totus stabat in aede:

Fasces atque suas ipse Senator quis.

Nec pudor, in stipula placidam cepisse quietem,

Et sanum capiti supposuisse iuit.

Tura dabat populi posito modo Prator aratro;

Et kuis argenti lamina crimen erat.

Angustia:
& pauper-
tas vete-
rum Ro-
manorum
Lib. 8. c. 3.

cum, ut est apud Valerium, Septem iugera aride terre, & voluptatis causa Heruli, atque astuosissimum solum versabant: deliciarumque ignari vastissimas glebas plurimo cum sudore dissipabant: cum erant, ut scribit Plinius, dona amplissima Imperatorum, & fortium Civium quantum quis uno die plurimum circumaraxisset, & quartarii farrii, aut bœmine consensente populo; quomodo per amplas ædificationes ædificare, aut domos peristylis, triclinijs, conclavibus magnæ fœdè distinguere poterant. Casula profecto, & humillima testæ habuerunt vix Soli descendendo arendique imbribus idonea. Nimium, ut ait Plinius, sic habitaverunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes, triumphosque referendos ab aratro, aut fove redentes; quorum agri quoque minorem obtinent modum, quam cellaria islorum. Subito vero cogitatio, quanta portio barum fuerint area illa, quas iniunctis Imperatoribus decernebant publicæ ad ædificandas domos; summusque illarum bonorum tractus adici decreto, ut domus eorum fores extra aperirentur, & ianua in publicum regeretur. Hæc erat clarissimum insigne inter Triumphales quoque domos. Hæc ille. Huius ætatis opera publica paulo ampliora fuisse: Porcius circa Forum rudes

vide-

videlicet à Tarquinio Prisco factæ: Templum Iovis Capitolini à Tarquinio Superbo, de quo infra. Lilius: Urbem quoque (Veios) Urbis Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum, privatorumque telorum, ac locorum præponebant.

Ædificia Urbis ab incendio Gallico usque ad Augustum. Cap. XXV.

PRIMIS hæc temporibus paupertati, duritiæque rusticæ dedicatis fœda clades, & Urbis eversio supereminet, unde altera ætas initium sumit. Capta enim à Gallis, incensaque Urbis, trucidatis omnibus, præter eos, qui extra profugerant, aut confugerant in Capitolium, omnia eversa, ac solo penitus exaquata sunt. Lilius de Iuventute, quæ se in Arcem receperat: Quocumque, inquit, sonitus flammæ, & fragor ruentium telorum auertisset, pauperes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis Patriæ. At pulsis, necatisque tandem hostibus, quæ nam ex illo incendio renasci Roma potuerit, hæc aperte demonstrant. Cunctæ erant præter Capitolium, ferro, & igne consumptæ. Omnes, præter milites, & paucos, qui ex fuga se in Urbem receperant, cæsi: res familiaris accisa: exusti vastæque circum agris, vix vix vitam ægre tolerarent, conuhere poterant. Sunt qui dicant, scribit Festus, post Urbem à Gallis liberatam, ob inopiam cibatus captos, exaginta annorum homines iaci in Tiberim. Ex quo numero unus filij pietate occultatus sape profuerit patriæ sub persona filij. Id ut sit cognitum, ei iuueni esse ignotum, & sexagenarius vita concessa, deponatis autem semibus iudicia appellati. Hoc ut in ambiguo sit, illud certo constat ex Plutarcho in Camillo, & Lilio, Populum rerum omnium egeum, ac desperatione coactum, Patribus diu obstrictum, qui censebant restituendam Urbem; ut, ne inflammata instaurare patriam cogeretur, altera pœne flamma seditionis, ac ciuili tumultus exarserit. Itaque malebant exilium, quam ædificationem: & Veios, in proximam Hetruriam Urbem paulo ante captam, addititibus Tribunis, legemque de habitu iam ferentibus, discebant. Sed tandem Camilli Dictatoris eloquentia, vocibus bene omnibus, sacrorumque victi religionibus sublitare: Et, ut ait Lilius, Antiquata lege Urbis promissum ædificari capta. Regula publicè præbita est: saxi, materque cadenda, unde quisque vellet, ius factum, prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Pestinatio curam eximit vicis dirigendi, dum omisso sui, alienoque discrimine in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc priuata passim subactæ tellæ formæque Urbis sit occupata magis, quam diuisa similis. Idem, Et Roma, inquit, non frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificijs, & Republica impensas adiuuante, & adhibitis velut publicum exigentibus opus, & ipsi priuata.

Ann. 15.

privatis, admonerat enim desiderium usus, festinantibus ad effectum operis, intraque annum nova Vrbs stetit. Et: nulla distinctione, & passim erecta domus, ut ait Iacitus. Ex quo intelligere quisque potest, Romam ab egenis, & publica, privataque calamitate oppressis, festinanter sine lege ductum artificum plerisque ædificantibus, domos non ad splendorem, & luxum, sed ad necessitatem, vitamque imbricibus, ac rebus ab iniuria temporum defendendam habuisse. Quare ingeniose magis quam vere de Gallico incendio L. Florus: *Pastorum casus ignis ille, & flamma paupertatem Romuli abscondit*. Cases enim, ut ante, minore etiam direitura r. dicuntur, arcta itinera, busque & illuc flexi, & enormes vici, ut ait Tacitus: *Deformitas adfectorum, angustia flexuraque vicorum, ut Suetonius: Suspensa Vrbs, non optimis viis, angustissimis semitis, ut Cicero: nixæ cloacis subeuntibus domus*. Et, *forma Vrbs occupata magis, quam diuisa similis*, ut Luitius, In hac etate per annos amplius ducentos quadraginta nihil privatim magnificè extructum reperi: pauca etiam publicè, præter substitutionem Capitolij. Nam secundo post eladem acceptam anno, Capitolium saxo quadrato substructum est, opus vel in hac Vrbs magnificèntia conspiciendum, ut ait Luitius. Quæ sanè substitutio non exornando Iouis Templo, sed monti, & arce sustinendæ, ut tutior esset aduersus hostem facta est. Quod ad priuata ædificia pertinet, crescere illa non sinebat paupertas, quæ à maioribus recepta adhuc erat in pretio apud posteros. Exiguus enim ex auro census, & rarus usus argenti. Ideo Cornelius Rufinus duobus Consulatus, & Dictatura speciosissimè functus, quod decem pondo vasa argentea comparasset, à Fabricio Censore Senatu motus est, teste Valerio. Manij Curij post Triumphos, ait Plinius, Immensumque terrarum adiectum Imperio, nota concio est: perniciosum intelligi Cuiem, cui septem iugera non essent satis. Hac autem mensura plebi post exactiones Reges assignata est. Iugurum autem, ut ibidem vocabatur, quod vno iugo bonum in die exarari posset. Iuuenalis:

Sat. 14.

*Mox etiam fractis etate: ac Punica passis
Prælia, vel Pyrrum immanem, gladiisque Molossos,
Tandem pro multis vix iugera bina dabantur
Vulneribus; merces hæc sanguinis, atque laboris,
Nullis vixæ vnaquam meritis minor, aut ingrata
Certa fides Patriæ saturabat gubulata
Patrem ipsum, turbamque casa: qua fata iacebat
Vxor, & infantes ludebant quatuor, vnus
Vernula, tres domini: sed magnis fratribus borum
A scrobs, vel sulco redeuntibus, altera Cæna
Amplior, & grandes fumabant pulvis olla;
Nunc modus hic agri nostro non sufficit borto.*

Lib. 16.

cap. 10.

Lib. 1.

Idem indicat quod pro tegula tabellis igneis domus contegebantur, quæ dicuntur scandulæ. Plinius: *Scandula contegam fuisse Romam ad Pyrrhi usque bellum anni CCCCLXX. Cornelius Nepos auctor est*. Denique, teste Veileio, & Cassius Metellus primus omnium Roma adem

IK

ex marmore in ijs ipsius monumentis molitus vel magnificentia, vel luxuria princeps fuit. Quod actum est post eius Triumphum de Pseudophilippo anno Vrbs sexcentesimo septimo: post incendium Gallicum ducentesimo quadagesimo secundo. Hic est Metellus Macedonicus, ait idem, qui Porticus, quæ fuisse circumdata duabus adibus sine inscriptione positis, quæ nunc Obælia Porticibus ambiuntur, fecerat quique banc turmam statuarum Equestræ, quæ frontem adium spectant, bodieque maximum ornamentum eius loci, est Macedonia detulit. Et cum Scipio Asia item Porticus in Capitolio, Cn. Octavius in Circo moliti essent; publicam magnificentiam, ut idem Velleius ait auctor, secuta priuata luxuria est. Adhuc tamen Principes Cui tatis modicæ ædes, tum ex tradita consuetudine, tum ex Romana viuendi frugalitate habitabant. Vt de reliquis coniectura fiat, quibus tenuis census, aut plebeia generis humilitas erat. Catoni Consulari, Censorique penates angusti fuisse. Pompeio ante tertium Triumphum parua domus in Carinis: amplioreque factam ingressus Pompeij sector Antonius quaesuit, vbi nam cœnarit Pompeius Magnus. M. Crassus cum fratribus est educatus. Auctor Plutarchus in eorum vita. Idem in Pau. o. Aemilio, & Valerio de Aeliis patricijs: *Sexdecim eodem, inquit, tempore Aeli fuerunt, quibus vna domuncula fuerat eodem loci, quo nunc sunt Mariana monumenta, & vnus in agro Valentinus fundus*. Eadem gens nullum ante scrupulum argenti habuit quàm Paulus Perse Rege deuictio. Q. Aelio Tuberoni genero suo quinque pondo argenti ex prada donaret. Cæsar, teste Suetonio, modicis adibus habitauit in Suburra; & Augustus in Palatio modicis adibus Hortensianis; & neque laxitate, neque cultu conficiis; ut in quibus Porticus breues essent Albanarum columnarum (Hunc lapidem forte hodie Piperinum vulgo nuncupant.) & sine marmore villo, aut insigni pavimento conclusa; ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æstate mansit dominus Terrarum M. Lepidi Consulis triginta quinque annis ante Augustum Consulem dicitur à Plinio Romæ domus pulcherrima fuisse. Quod si huius domus quæris ornamenta; hæc inuenies apud eundem eodem libro. Columnas, crustasque Numidici maris iuldemque solidas glebas, & massam in liminum vsu. Sed anno Vrbs DCLXII. ante primum Augusti Consulatum quadagesimo nono, ut idem refert Plinius, & Valerius, L. Crasso Oratori magnifica domus fuit in Palatio. Nam præter sex lotos arbores ibi confitas, Columnas quatuor Hymettij marmoris, aditanti gratia ad fernam ornandam aduersas in eius atrio statuerat, cum in publico nondum essent vlla marmorea: ideoque à Cn. Domitio vna Censuram gerente grauiter reprehensus; eademque de causa Crassus Venus Palatina à Bruto dictus est. *Tam recens*, pergit Plinius, *est opulencia*; qui post centum sexaginta sex annos hæc scribebat, Principe Vespasiano anno Vrbs DCCC. XXVIII.

Vbi nunc
Aedes S.
Mariz co-
gnouit
in Porti-
cu.

Lib. 3.

Lib. 4. c. 4.

Lib. 36.
cap. 6.

Lib. 47.
cap. 1.
Lib. 9. c. 1.

Iam si hac tempestate modica priuata ædificia fuisse, quid publica? nempe Tempia, Porticus, Basilica ad æternitatem factæ ex manubijs provinciarum.

Nam quid tam miserum, tam solum vidimus, ut non Deterius credas horrere incendia, lapsus Teclorum affluens, at mille pericula sua Vrbis? &c.

Deinde: *Nam si procubuit, qui saxa Ligustica portas Axis; & euersum sudit super agmina montem, Quid superest de corporibus?* &c.

Plinius in Panegyrico. *Itaque non ut ante immaniam transuersione sacrorum Vrbis tecla quatuntur. Stant secura domus, nec iam Tempa nantia. Quae pertinent ad posteriora Domitiani tempora. Neque minor successoribus Augusti cura edificata fuit; nam & Palatium Tiberiana domo Tiberius auxit, Aedem vastitate aut igni abolita, captaeque ab Augusto Libero, Libera, & Ceres, & Flora iuxta Circum Maximum, & Iano apud Forum Olitorium dedicauit: Spei autem adem Germanicus, ut scribit Tacitus, tum Calus Caesar sua domo Vrbem cincti, ut ait Plinius. Et Cuius immensa laxitatis domos peregrino marmore vestiebant; cum primus Mamurra Eques Romanus Carulli vel conuicio nobilitatis, Totius domus sua in Caelio monte parietes crista marmoris operuerit; ac totis aedibus nullam nisi & Carystio, aut Lunensi marmore Columnam habuerit, ut ait Plinius. Hac eadem aetate, vel deficiente iam altera, publicis aedificijs ornata est admirabiliter Ciuitas: duobus Foris, Caesaris, & Augusti: tribus Theatris, Pompei, Marcelli, Balbi: Amphitheatro Statilij Tauri: Porticibus, Basilicis, Balneis, innumerabilibus Pontibus tum stagnantibus, tum salientibus, Plinius; Agrippa in Aedilitate sua, aedificia Virgine Aqua, ceteris corruunt, atque emendatis, lacus DCC. fecit: praeterea salientes CV. Castra CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus his signa CCC. area aut marmorea imposuit, Collinas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo spatio. Deinde Claudius quartus ab Augusto perditos Caruleum, & Curtium Fontes, & Anienis riuu diuisit in plurimos, & ornatisimos lacus. Denique moriens Augustus iure gloriaris est, Vrbem fe marmoream relinquere, quam latericiam accepisset. Ut esset pretiosior seruitus Ciuitatis, itaque ex Cuius Reges facere videretur, quibus Regias insignes est marmore ipse scississet.*

Aedificia Vrbis à Neronis incendio ad Honorium
Caesarem, sub quo à Gothis capta est.
Cap. XXVII.

VERVM in tanto decorum apparatu adhuc angustis ille flexuraeque vicorum manebant. domus plerumque non directae ad lineam, non conuerse ad normam, sortitui potius natae, quam prudentia cōditoris. Itaque Nero teste Sue.onio, *Quasi offensus deformitate veterum aedificiorum, & angustij flexurisque vicorum*

Lib. 2. Ann.
Lib. 36.
cap. 15.

Lib. 36.
cap. 6.

Cap. 38.

*rum incendij Vrbem, Quo praesertim incendio accidit, Quod, referente Seneca, aiebat Timagenes felicitati Vrbis inimicum: Roma sibi incendia ob hoc onum dolori esse, quod sciret meliora resurrectura, quam arsisset. Nam cum in quatuordecim Regionibus Roma diuideretur, quatuor integra manserunt: tres solo tenuis detrita: septem reliquis pauca teclorum vestigia supererant, & semiuulsa, ut ait Tacitus. Consellum tamen Vrbis multo pulchrior Quarta iam aedificationis aetate, decimo Neronis anno, suis resurrexit à flammis. Nam, ut idem Tacitus, Domus non ut post Gallica incendia nulla distinctione, vel passim creta; sed dimensis vicorum ordinibus, & latius vicorum spatij, cohibita aedificiorum altitudine, affabri factis aereis, additisque Porticibus, qua frontem Insularum protegerent. Eas Porticus Nero sua pecunia extrudendum, purgataeque areas dominis traditurum pollicitus est. Addidit praemia pro cuiusque ordine, & rei familiaris copia, sinistitque tempus, intra quod effectus domibus, aut insulis adipsicerentur. Ruderi accipiendo Hortensius paludes destinabat, etque naves, qua frumentum Tiberi subuectissent, onusta rudera decurrerent. Aedificiaque ipsa certa sui partem sine trabibus, saxo Gabino, Albanoque solidarentur, quod si lapis igni imperuius est. Iam aqua priuatorum licentia intercepta, quo largior, & pluribus in locis in publicum fluere, custodes: & subsistat reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet: nec communione partem, sed proprijs quoque muris ambirentur. Ea ex utilitate accepta decorum quoque nouae Vrbis attulere. Erant tamen qui crederent veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustia itinerum, & altitudo teclorum non perinde Solis vapore perirumperebantur. At nunc paulatim latitudinem, & nulla umbra defensionem grauiora aestu ardesse. Tunc Nero non in alta re damnosior quam in aedificando, ut ait Suetonius, Domum à Palatio Esquilias usque, antea sacram, & incendio absumptam resecit: parique nomine Auream nominauit. cuius tanta fuit laxitas, ut Roma poene fieret domus Principis, quae nihilominus humani generis capax relinqueretur. Hæc verò est ætas, qua pulchritudinem Vrbis vix cogitando assequi licet, nedum narrando exprimere, tantus inerat aedificijs splendor, & luxus. Tacitus. Nero extruxit domum, in qua baud perinde gemma, & aurum miraculo essent, solita primum, & luxu vulgata. Quare et si tunc Suetonio cuncta ibi distincta gemmis vnionumque conchis erant; admirationi non fuisse, visu, luxuque vulgata. Plinius fratras argento mulierum balineas reprehendit. Seneca de Balneis loquens; *Pauper, inquit, sibi videtur, ac sordidus, nisi parietes magnis, & pretiosis orbibus resuscitent: nisi Alexandrina marmora Numidici crustis distincta: nisi illis undique operosa, & in pictura modum variata circumstantia preteritur: nisi vitreo absconditur camera: nisi Tibastus lapis, quondam rarum in aliquo spectaculo Templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus. nisi aquam argentea Epithonia fuderunt: & adbus plebeas fistulas loquor. Quid cum ad Balnea libertinorum perueniret?**

Lib. 19.
Annal.

Loc. cit.

In vita Neronis cap. 32.
Lib. 33.
cap. 12.
Epil. 86.

G 2 quoniam.

Iuxta a-
dificiorū
Romano-
rum.

quantum statuarum, quantum columnarum est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum impense causa i quantum aquarum per gradus cum fragore labentium i eo desieram peruenimus, ut nisi gemmas calcare velimus. Quid loquar, inquit idem, marmora, quibus Templis, quibus domus fulgent i quid lapideas moles in rotundum, ac laue formatas, quibus porticus, & capacia populorum tecta suscipimus? Et rursus, Desolant nos ingentium macula columnarum, siue ex stegiptijs arenis, siue ex Africā solitudinibus aduecta porticum aliquam, vel capacem populorum exanationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, & cum auro tecta persundimus, quid aliud, quā mundacio gaudemus i Idem: Deinde in istas domus impenditur cura, et in laxitate ruris excurrant, ut parietes aduectis trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta variarent auro, et lacunaribus pauimentorum respondeat mitor. Idem: Vrsatilia exanationum laquearia ita coagmentant, ut subinde alia facies, atque alia succedat: & toties tecta quoties fercula mutantur. Ibidem de precibus loquens, Non habebant, inquit, domos infra Vruium. Et: quoniam tecta nondum auro fulgebant: quorum Templum nondum gemmis renebant. Idem de Ira: Hi nempe oculi, qui non ferunt, nisi variatum, ac recenti cura nitens marmor: qui mensam nisi crebris distinctam natis: qui nolunt domi nisi auro pretiosa calcare. Ammianus de Constantio Romam inuolens loquens, Perque omne latus, inquit, quo se oculi contulissent, miraculorum densitate perstrictus. Plinius: Ad Vrui nostrae miracula transire conueniat: & sic quoque Terrarum Orbem victis ostendere. Quod accidisse toties pene, quot referuntur miracula apparebit. Vniuersitate vero acerrata, & in unum quemdam cumulum coniecta, non alia magnitudo exurget, quā si Mundus alius: quidam vno in loco videretur. Et deinde: Computet in hac estimatione qui volet marmorum molem, opera priorum impendia regalia, & cum pulcherrima, laudatissimaque certantes centum domos, posteaque eas ab innumerabilibus alijs in banc diem victas. Iuuenalis:

Sat. 4. Quid refert igitur, quantis iumenta fatiget
Portibus i quantis nemorum velletur in umbra?
Sat. 3. Et: Ingere quot vicina foro, quas emerit ades i
Syl. lib. 1. Quod spatium tectis sublimibus? &c.
Statius de Ciuili domo.

..... pandit nitidos domus alta Penates,
Clarāq; gaudentes plausuerunt limina Cyeni.
Digna Deae sedes nitidas nec sordet ab astris.
Hic Libycus, Phrygiusque silex, hic dura Laconum
Saxa vident: hic flexus Conyx, & concolor alto
Vena mari, rursusque nitent, qui purpura saepe
Oebalis, & Tyri moderator fuit abeni.
Pendens innumeris fastigia nixa columnis:
Robora Dalmatico lucent satiata metallo:
Excludunt radios, stylis decussa vestigijs

Pri.

Frigora: perspicui viuunt in marmore fontes;
Nec seruat Natura vices, hic Sirmus algens
Bruma tepet; versumque domus sibi temperat annum.
Eodem libro admiranda priuati Balnei admirabili carmine hic refert.

Sola nitet flauis Nomadum decisa metallis
Purpura: sola cauo Phrygię quam Sytiados antro
Ipse cruentauit maculis lucentibus Atys:
Quasque Tyrus niueas secat, & Sydonia rupes.
Vix locus Eurotę viridis, cum regula longo.
Synnada distinctu variat; non lumina cessant:
Effulgent Camerę, vario fastigia vitro,
In speciei, animosque nitent. Stupet ipse beatas
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis.
Nil ibi plebibus: nusquam Temesae notabis
Aras; sed Argento salix propellitur vnda,
Argentoque cadit, labrisque nitentibus, instat
Delicias mirata suas, & abire recusat.

Camera
ē vitro.

Hic inter cetera ornamenta vitreę Camerę laudantur.

De his Plinius: Pulsa deinde ex humo pauimenta in cameras transferre, Lib. 36.
ē vitro: nouitium & hoc iumentum, tum de Agrippa: non dubie vitreas cap. 15.
in Thermis facturus Cameras: si prius inuentum id fuisset: aut & parietibus scēng, ut diximus, Scauri peruenisset in Cameras.

Martialis de Thermis Tuccę:

Idem beatas lautus extruit Thermas,
De marmore omni, quod Carystos inuenit,
Quod Phrygia, siue Afra quod Nomas mittit,
Et quod virenti fonte lauit Eurotas.

Ep. 17. 19.

Additum parietibus aliud ornamentum, pictura. Plinius: Sed nulla gloria
artificum est, nisi eorum, qui tabulas pinxere; eoque venerabilior apparet cap. 10.
antiquitas. Non enim parietes excolebant dominis tantum, nec domos
vno in loco mansuras, quę ex incendijs rapi non possent, nondum libebat
parietes totos pingere.

Præterea Columnarum in ijs præcipuus decor. Iuuenalis:

Parte alia longis Numidarum sulca columnis
Surgat, & argenteam rapiat exanatio Solem.

Sat. 7.

Iulius Capitolinus de domo priuati Cuius, in vita Antonini Pij, Cum domo,
inquit, Omulsi essent, mirasque Columnas porphyreticas, requisisset,
vnde eas haberet. Flauius Vopiscus in vita Taciti Imperatoris, Regum
suam, inquit, destrui precepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato
sumptu iussit. Columnas centum Numidicas pedum vicenarium terminum
Hostiensibus dari. Hæc illi priuato fuit. Iulius Capitolinus de domo
mo suburbana Gordianorum: Villa eorum via Prænestina ducentas colū-
nas vno peristyllo habens, quarum quinquaginta Cbrissee, Claudianę
quinquaginta, Numidicę pari mensura sunt. In qua Basilica centena-
ria tres. Cetera huius operi conuenientia, & Thermae quales præter Vr-
bem,

In Gord.
lun.

G 3

- Lib. 7. Romana ædificia luculenter expressit Herodianus. Nam de Pratorianis Cohortibus scribens cum plebe Romana certantibus, ait: οἰκίαν & ἡγεγασμένον ἔτι θυμῷ, & ἂν πῶς ἤσαν ἔξωχοι, πολλοὶ δὲ αὐτὰ καὶ τὸν πόλιν, πῶς περὶ στήθεσιν. ῥᾶ σὰ δὲ ἔξω πυκνότητι τῶν σωματικῶν, ἔχουσιν τὴν πόλιν, καὶ ἐπὶ πολλὸν μῆγον τῆς πόλεως τὸ πᾶν ἵκνυνται. Domorum, & Tabernarum sortibus, & signa erant ex ligno proiectura, huiusmodi autem multa in Vrbe sunt, ignem milites admoventur, facillime autem propter domorum densitatem, & lignæ materia copiam continuatam magnam partem Vrbs ignis deglutiit. Quem morem decorandi domorum, & Templorumque frontes ligneis ornamentis, antiquis etiam Reipublicæ temporibus fuisse, usurpatum didicimus à Tacito. Nam loquens de Templo Iouis Capitolini restituto à Sylla, perfectò, dedicatòque à Q. Catulo: Inde, inquit, lapsus ignis in porticus appositas Aedibus. Mox suffulgentes fastigium Aquila vetere ligno traxere flammam, alueruntque. Itaque epistilia, & coronas, aliaque ornamenta, quæ prominent, ex ædificijs, non marmore solum, vel Tiburtino lapide, sed etiam ligno, præsertim fenestrarum antas, mæniana, testorumque proiecturas non infrequenter conformabant, vt bracteato auro relucientia tegerentur. Itaque non minus in hac, quam in interiores concamerationes, & laquearia tantum auri profundebatur, vt Aurelianus teste Vopisco prohibere voluerit; & Seneca scripserit; Lacunaria auro graui penderent. Idem: Et cum auro tella perfundimus quid aliud, quam mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro sedea ligna latitare. Nec tantum parietibus, aut lacunaribus ornamentum tenue præstiditur: omnium istorum, quæ incedere altis vides, bracteata felicitas est. Plinius: Laquearia, quæ nunc & in priuatis domibus auro teguntur, post Cartaginem ceciderunt: primo inaurata sunt in Capitolio Censura L. Mummi. Inde transire in camera, in parietes quoque, qui iam, & ipsi tanquam vasa inaurantur; cum sua etas varia de Cavalo existimauerit, quod tegulas græas Capitolij inaurasset primus. Nazarius in Panegy. ad Const. Celeberrima quæque Vrbs noui operibus enitescunt; nec obsoleta modo per vetustatem reductio cultu insigniuntur, sed illa ipsa, quæ ante hac magnificentissima putabantur, nunc auri luce fulgentia indecoram maiorum parsimoniam prodiderunt. Idcirco ipsæ maxime sublimes porticus, & rutilantes auro Columnæ tantum innsitatis ornatus dederunt, vt illo non minus cupide contuentur loci gratia, quam spectaculi voluptate.
3. Stil. Claudianus: Quæ luce metalli, &c.
- Lib. 4. Aemula vicinis fastigia conserit astris. Pictilibus creatæ Deis hæc aurea Tempia. Flamma nitore suo Templorum verberat aurum. Aurea Fortuna reduci si Tempia priores.
1. Fast. Onidius: Et Tempia igitur, & domus aureæ; nempe parietibus, lacunaribus, testis, sed his rariùs inauratis fuisse. Aderant & alia decora, & pigmenta: marmoreæ cruxæ, cameræ vitro coagmentatæ, tessellatæ & verniculatæ

Ornamen-
ta domo-
rum inau-
rata.

Epist. 90.
Epist. 115.

Lib. 33.
cap. 3.

3. Stil.
Lib. 4.

1. Fast.
De Cōf. 6.
Hon.

Parietes
marmore

culata pauimenta, curuata æqualiter ac versatilia laquearia, conclauia, & cœnationes auro, ebore, gemmisque elaboratæ, porticus inauratæ duplices, crassiss, ac pretiosis fuita Columnis, cuncta statuis referat. Quam ædium elegantiam non modo patrij, sed plebei, ac libertinij homines sibi vendebant. Quare Constantius Constantini filius Romam veniens, Miraculorum, vt ait Ammianus, densitate perstrictus, quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat. Et Poeta apud Photium:

ἡς δὲ μὲν ἄνθρωποι πόλιν, πόλιν δὲ ἄνθρωποι κούρῃα καὶ δα.

Vrbs est quæque domus, Vrbs continet oppida multa. Eminabant tamen Cæsarium moles. Mamertin. in Panegy. ad Iulian. Huc esque solus hic fructus Imperij putabatur, vt Imperator à cæteris ciuibz non sortibus factis, nec splendore gloriæ sed magnitudine sumptuum separaretur. Inde nihil necessarie substitutionem in aedibus moles, ingentes aulicorum caterua legionum sumptum facile vincebant.

Ædificia Vrbs ab Honorio ad Iustinianum.

Cap. XXVIII.

TANTVS Aedificiorum splendor Gothici belli de tonante procella, longè, lateque nihilominus illuxit, Quinta videlicet ædificandi Aetate, quæ profecto senium quoddam Vrbs venerabile complectitur: & ab illa capta ad Iustiniani Principatum perducitur. Nam Alaricus, qui Honorio Cæsare Romam inuasit, expugnauitque, paucis ædificijs incensis, parua onustis prada, sexto die quam Vrbein cœperat, egressus est. Sic in compendio ex antiquorum auctoritate, Pomponius Latius. Et Orosius: Tertia die Barbari, quam ingressi Vrbein fuerant, spontè discedunt, facto quidem aliquantulum ædium incendio. Sed miseria Zosimus vir Ethnicus, neque in contemptum nostrorum atrociam prætermittitur, si habuisset. Ait igitur constata è veteribus inanium Deorum simulacris, numeratæque pecunia, & datis à Romano Populo obsequijs, Alaricum victorem, non modo à direptionibus, atque incendijs temperasse, sed vitro cum Romanis inisse societatem, vt deinceps pro Maiestate Imperij adiutor ipse, ac propugnator dimicaret. Nec Gensericius ab Eudoxia Augusta ad vilescedam viri Valentini cadem ex Africa vocatus in secta desessit: cum captiuus, & optima prada discessit. Odoacer Vrbein, in qua erat regnaturus, non attrigit. Eoque pulso, Theodoricus Italiae, Goethorumque Rex noua extruxit, vetera instaurauit, quibus vel hostium iniuria, vel temporum, aliquid de pristina firmitate, ac splendore detraxerat. Quidquid demum Gothi, Vandalique fecerint, infra de ne ab Vrbe præcipientes eruperint, an aliqua inflammariq; omnia vel sumptu Ciuium, vel lequentium Principum munificentiâ instaurata sunt, ac resti-

vitro ve-
stra Ca-
meræ.

Lib. 16.

Lib. 7.
cap. 29.

Lib. 5.
Alaricus
Romanas
Fabricas
non demo-
litur.
Nec Gen-
tericus.

Theodo-
ricus in-
staurat.

Lib. 1. vtr.
Epist. 25.

L. 7. ep. 5.
Epit. 6.

restituatur. Testis locupletissimus, eiusdemque etatis est Cassiodorus Theodoricus nomine regis scribens Epistolam. Is ea, inquit, custodiri volumus maxime, quae Urbis faciem videntur ornare. Quis enim dubitet, fabricarum miracula hac prouisione seruata? Et pendenti saxo formatae camerae regularum tegmine custoditas? Et antiqui Principes nobis merito debeant suas laudes, quorum fabricis dedimus longissimam iuuentutem; ut pristinam nouitate reluceant, quae iam fuerant vetustissima senectute fuscata. Et antiqua in nitorem pristinum continetur, et noua simili antiquitate produratur; ut ab opere veterum sola distet nouitas fabricarum. Eodem libro. Quamuis Romulae fabricae collatae sibi uix possunt praecipua reperiri, quia totum admiratione nobiscum exquisitam, quod ibi cernitur esse fundatum; tamen interesse arbitramur, quod utilitas necessaria gratificat, et quod pulchritudinis tantum causa commendat. Traiani Forum uel sub affiduitate uidere miraculum est. Capitolia celsa conscendere, hoc est humana ingenia superata uidisti. Tum forum fabricam admirabilem, tum Thermarum pulchritudinem commendat, iubetque, siquid conficere senio fuerit demolitum, per uigili celeritate reparetur. Et: quidam populi copiosissimus statuarum, Graeci etiam abundantissimi Equorum isti sunt caute seruandi, quali et cura videntur affixi. Vbi si esset humanis rebus ulla consideratio, Romanam pulchritudinem non euigila, sed sola deberet reuerentia custodire. Quid dicemus marmore, metallicis, et arte pretiosis, quae si uacet eripere, raris manibus, quae possit à talibus abstinere? Vbi illa exposita quae facere potuerunt diuites generales, et labor Mundi. Et: Hoc enim studio largitas nostra non cedit, ut et sicula veterum exulsi desolibus inuenerimus, et noua vetustatis gloria uisum. Vbi post magnam laudem statuarum, Quid dicamus, inquit, Columnarum tunc tam proceritatem, et moles illas sublimissimas fabricarum, quae quibusdam erectis bastilibus contineri? Demum enumeratis septem Orbis admirandis, sed quibus, ait, illa ueteris praecipua putabit, cum in una Urbe tot suspenda, conspexerit? habuerunt honorem, quia praecesserunt tempore, et in radi seculo quicquid emerisset nouum per ora hominum iure ferebatur exitum. Nunc autem potest esse ueridicum, si omnia Roma dicatur esse miraculum.

Lib. 3.

Summum Urbis conseruandae, instaurandaeque studium Regi Theodorico fuit, qui uices optimi Principis exhibens, magnificus in publicum, id maxime prouidit, ut liseret ruinas, solitudinem pelleret, atque ingentia opera, eodem quo extructa erant, animo, ab interitu vindicaret. Quare non erga homines modo (ut ait in Traiani Panegyrico Plinius) sed erga tota ipsa summopere promeruit. Extat praecipua à Donato Epistola ad Sabianum Urbis Senatorem, quae Theodoricus constituit, ut viginti quinque milia regularum, annua illatione, in aedificiorum reparatione praestarentur. Harum regularum scilicet nonnullae Theodoricus nomine inscriptae, nostro aeno reperta sunt, uisusque fragmentum nuper adseruabatur, in praclarissimo Francisci Angeloni Museo, hisce signatis notis RG. DN. THD. B. R. R. F. hoc est Regnante Domino Nostro Theo-

Theodorico Bono Romae felix. Huic adimplantur aliae duae tegulae: bipalmaris magnitudinis, sublatæ et teo veteris Templi, olim Martis, nunc S. Martinus V. M. ad Arcum Septimii, quas integras adseruat Petrus Berretinus insignis Pictor, noui Templi Architectus, ad subterraneum sarcophagi pius aedificator; utramque libet exprimere, alteram quidem REG. DN. THEODORICO BONO ROMÆ alteram vero REG. DN. THEODORICO FELIX ROMA. Hic recensendum est numisma ipsius uel Theoderici, exhibens ex uno latere caput Romae galeatum, cui inscriptione ROMA IN VICTA, ex altero simulacrum Virtutis, litteris uero DN. THEODERICVS REX. Notandum porro tantam fuisse Romae maiestatem, ac numen, ut ipsi met hostes, ac barbari, quamquam Urbem uicerint, ac cepierint, eam tamen inuictam, ac felicem dixerint. Vbi per similes numeros Athalarici Theodonatque Regum.

His addantur quae scripsit Procopius tempore belli Gothici. Belisarius in litteris ad Totilam missis: Roman, inquit, omnium Urbium, quae sub Sole sunt maximam, et nobilissimam esse in confesso est. Neque enim unius uiri potestate, atque opere extructa est, neque breui tempore constructa, sed multi Reges, longinqua aetas, fortissimorum uirorum numerus frequens, diuitiarum, ac potestatis excessus cum alia omnia ex toto Orbe, tum uero artifices eo congregare potuerunt, et ita paulatim tantam Urbem, quantam uides, archibellati monumenta omniumque potentis posteris reliquerunt. *μνησται τὰς παλαιὰς ἀπορίας.* Et lib. 4. Omnium certe hominum, quos scimus, Romani maxime Urbem suam amant, studetque omnia, quae à patribus acceperunt, conseruare, et prosuare sedulo. *ἵπτος δὲ μὲν ἀποκαταστάσει μὲν παλαιῶν κορυφῶν.* ut nihil perdat Romana antiqui decori. Qui longo iam tempore cum à Barbaris regantur, aedificia Urbis conseruant, et ornamenta plurima, quantum fieri possunt. Et tanto tempore cum Roma neglecta sit ab Imperatoribus, ob struendum praesentiam diuturnitati resistit, et monumenta maiorum quaecumque relicta sunt, conseruant. Quae omnia satis probant aetlicae moles quam senescentes Urbis in eadem formam, vetustisque amplitudine subinde resitutas. Permanet ergo, neglectus licet, atque incultus, aut etiam diminutus ille Gentilium aedificiorum nitore, inualecente praesentem Christiana Religione, quae populum Romanum ab illis reuocabat. Quare S. Hieronymus: Anstratum squalis Capitolum: fuligine, et armarum telis omnia Romae Tempia cooperta sunt: mouetur Urbis sedibus suis, et inundans populus ante delubra seminat, currit ad Marigranum tumulos. Demum Totilas Gothorum Rex Urbem, quam longa obsequio, fameque affixerat, captamque pulsas, aut abductis ciuibus exhausta, regias eius moles magna ex parte demolitus, vacuum ac deformatam reliquit. Deinde tamen, referente Procopio, cum in ea quasi regiam appellationem optulset, potius instaurare, et conseruare studuit, quam nouis ruinis obruere. Deinceps autem Romana aedificia cum resiceret nemo,

Roma Vr-
biam quæ
sub Sole
fuit, ma-
xima.Epist. 7. ad
Lectam.

Hom. 18.
in Ezech.

nemo, vetustas vero, visque temporum concuteret, deficere necesse habebant. S. Gregorius, qui quinquaginta circiter, post annis scribebat: *Qualis, inquit, remanserit Roma conspicimus. Immensi doloribus multiplicitate attrita, desolatione Civium, impressione hostium, frequentia ruinarum.* Et: *Quid autem ista de hominibus dicimus, cum ruinis crebrescentibus ipsa quoque destrui despecta videmus?*

Et vero, quæ Sexta Aetas est, priorem in cultum pudit illam refurgere, cum in Italia omnia seu civilium artium, seu litterarum studia intermortua iacuerent. illis sero resurgentibus, quomodo resoruerit postea exponemus.

An Recens Roma cum Antiqua conferri queat. Cap. XXIX.

SERMO est non de potestate, vel imperio, sed de Aedificijs. An videlicet recentium forma, ac species cum veterum splendore, conferri aliquo modo queat. Quod breui expediā. Nam quod ad duas primas ætates pertinet; nempe vique ad captam Vrbe[m] à Gallis: tam vique ad bella Civilia Syllæ; Marijque quadraginta annos ante Augustum Consulē, non dubito, quin præfens forma Civitatis non modo cum veteri conferenda, sed illi etiam anteferenda sit, Decus, & pulchritudinem Urbis tria præfens efficiunt: laxitas, & directio viarum; sublimitas, ornatus, & amplitudo ædificiorum: situs, siue in planicie, æqualiter extensus, siue curvatus in Collem, aut in summo editus, & apertus: ad Austrum ne, an Boream: Ortum Solis, an Occasum vergens. Situ vincimus non modo ad ædificandum aptiore, sed salubriore ad vivendum. Quod etiam adnotavit Marcellus Cagnatus Medica facultate clarus, cum scriberet de Salubritate Cæli Romani. Situs enim veteris Urbis testificatione Strabonis, virgente necessitate, ne hostis ex arduo mœnibus incumberet, paulatim septem in montes excurrit. Quibus comprehensis magna tegetur, ac Cæli inæqualitas coorta est; quod præcella in montibus ædificia Solem, ventorumque flatus libere acciperent, domus vero ab his opacatæ in subiectis, angustique vallibus grauem, ac nebulosum aërem, nec Solis calore extenuatum includerent, unde spiritus impurus, & noxius decederet. Iam vero in peramplam, & apertam planiciem Civitas descendit; vt quæ de Campi Martij amenitate, ac magnitudine Strabo, Dionysius, & alique auctores prædicant, in suam dignitatem, commodumque converterit. Eadem Tiberi interfluente, ab Occasu, Vaticanisque montibus: à meridie, Capitolio, Palatio, Aventino: ab Ortu, Quirinali, & Hortorum colle latissime inclusa, atque his veluti munitionibus aduersus Austri, Euri, Africi, aliorumque ventorum nocentes impetus circumseptæ, Aquilonaribus tamen flatibus plana exponitur, vt humidam hyemis gravitatem tempestive resoluat: aut hiber-

Roma recens cum veteri aliquot seculis conferenda, & anteferenda est.

Quæ in Vrbe optandæ sit.

Lib. 5.

Situs recentis Urbis.

Recentes quos ven-

nos

nos tepores, quibus abundat, modica Cæli tenuitate, quam arctius, quam arctius, ac purus efficit spiritus, salubriores reddat, nec raro ætatis immodice depellat ardores. Quamvis enim non modo Aquilonem, & Boream, sed etiam Austrum, Africumque Roma excipiat; hos tamen quasi per canales, & anfractus recipit obiectu Collium: illos accipit aperta, & obuia; cum antiquitus in septem Collibus, Austrinis, & Africis flatus viro obuerfa maxime quateretur. Quo fit, vt pestilentes annos, qui veterem Romam frequenter exhauriebant, numerare non possimus.

Ad vias venio, quarum plurimæ latæ, ac rectæ antiquas multum excedunt. Prisci enim suam Rectam habuere in Campo Martio, herbis duntaxat obdito, non ædificijs: vna Lata dedit nomen integræ Regionis. Cæteræ flexuosæ, & angustæ, ipsi damnantibus Romanis vendentium, plures rectæ adhuc pilis, & caducis impeditæ. Quod vitium Neronianus ignis postea decoxit.

Vix Urbis plures rectæ ac latæ.

Iam verò Aedificiorum vique ad annum Urbis DCLXII. rarus decor, & cultus; cum, vt supra dicebam ex Plinio, nullæ in publico erant columnæ marmoreæ: & pro Crassi magnifica domo, in qua videlicet sex octo, patulæ arbores, quatuor columnæ Hymettij marmoris (hæc enim præfens commendantur ornamenta) Domitius Censor quamvis ad fingendum inimicum, sextertium milles promitteret, idest aureorum vicies quinquies centena millia, siue duos miliones, & dimidium. Quamvis autem in fine secundæ Aetatis multum decoris, splendorisq; domibus adiectum sit; tamen non dubito, quin recentes Pontificis Maximi, Purpuratorum Patrum, nobilissimorumque Principum ædes, & laxitate, & structura, columnis marmoreis, pilis Tiburtinis, marmoreis incrustationibus, inauratis laquearibus, pictis cameris, aulæis opere Belgico, Phrygio Damascenoque peristomatibus, ac reliquo argenti, aurique laetissimo instrumentu o illius ætatis ædibus pares sint, atque ex his aliquot etiam illis superiores. Nam de Templis quid dicam? quæ illis non magna, & ferè alitudine columnarum, quibus epistilia ad imponendas trabationes nitebantur, definita: Columnæ Albane, vel Tiburtine, vel pilæ lateritice in speciem columnarum tegetorio expolite: nullæ marmorum crasse: nulla ad exquisitiorem cultum segmentato, laeuigatoq; lapide calata facella: raræ inibi picturæ, nisi quas exercituum Imperatores translati è Græcia tabulis sero inuhere ceperunt. Cætera ex auro, argento, gemmisq; ornamenta, si Capitolium excipias, ante Augustum omnino rara. Anno Urbis DLXXXI. Q. Fulvius Flaccus Censor vt ait Linius, *Aedem Fortunæ Equæstris faciebat enixo studio, ne ullum Rome amplius, aut magnificentius Templum esset. Magnum ornamentum se Templo ratus adiecturum, si tegula marmorea essent, profectus in Brutus Aedem Iunonis Lacinie ad partem detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod adificaretur. Quæ tamen tegulæ iussu Senatus ad Templum Iunonis relatae, ac restitutæ sunt. Sed quod tandem illud ornamentum erat, vt Aedes Fortunæ esset Roma omnium amplissima, & magnificentissima? At nostrorum Templorum, omitto*

Templa omitto primum laxitatem, & amplitudinem, fontes Tiburtini candidique lapidis compage admirabili machinatorum artificio solidantur: tholi, & Hemisphæria non solum educit parietibus effusa, sed ex altissimis arcibus, ac velut in aëre pendentes in Cæli sublata. Quot deinde ad aras, aut locentes è marmore, aut ex ære aureis solidisque lamellis vestita, ac fulgentes Columnæ? quot in adiunctis facellis commissorum marmorum verficolors maculæ? Quæ miracula picturarum? quis decor marmorati operis? quis inauratorum lacunarum, & concamerationum, sigillatarum splendor? quæ musivi emblematis dignitas? quis ornatus pavimentorum, quæ seu tessellis vermiculata, seu laticioribus crustata, segmentis pretiosissimos lapides Oppides, Alabastrites, Lacedæmonios, vires tanquam glebas, pedibus proculcandos subiiciunt? Quantum in aris argentum? quanta vis auri, ac gemmarum? Quam pretiosa vestium suppellex? quanta denique pulcherrimi operis, atque ornatus species, ac maiestas? ut, quemadmodum veri Numinis Religione vincimus: sic eorum quæ Deo consecrantur, elegantia, cultuque vincamus. Vna illa Petri Apostolorum Principis Vaticana Basilica, illud Pontificie munificentie, atque incomparabilis structuræ miraculum, nonne huius ante Augustum, & sequenti ætatum quælibet Tempia, Theatra, Amphitheatra, Circos, Balnea, Mausolea magisterio artificum, molitorum lumpitibus, ædificationis perennitate, immensitate molis, admirabilem varietate rerum, lucentium vndique claritate marmorum, coniectis vnum in locum veterum æquæ ac recentium præclaris operibus æquare videtur aut vincere? Multa præterea in Vrbe sunt, quæ oculos, animosque deuinciunt exterorum. Horti amenissimi, Obelisci, Columnæ, Fontes, Pontesque, alia denique, quæ prioribus sæculis Roma vel non vidit, vel minus laudanda spectauit. Caro us V. Cæsar Tuneto in Africa expugnato, fugatisque cum Hasiadeno Archipirata Turcarum copiis triumphans Neapolim primum: deinde Romam Paulo III. Pontifice, cum venisset, dissimulata persona Urbem inuiseus, ut semel vniuersam in conspectum daret, plumbeos per gradus in ædis testudinate fastigii, summumque Pantheon euasit. Inde Urbem contemplatus eius amplitudinem maiestatemque magnopere commendauit. Sed ille Romam vidit, quam paulo ante hostilis furor igne, ac ferro vastauerat. Nondum Vrbi pulcherrimorum Templorum, ædiumque nobilissimarum, quæ postea Cuium, ac Principum nobilis contentio extruxit, splendor accesserat. Nondum eiusdem Pauli Pontificatu in Flaminia, & Campo Martis, successorumque Pontificum in Vaticanis Campis, ad Forum vetus, in Subura, in Æquilis, in Viminali, & Quirinali Colle, ad Collem Hortorum, & Piam olim Tiburtinam latus longissimæque vias direxerat, crexeratque multarum Urbium domos studium ædificandi, munificentia Cuium, & consuetum populorum multitudine. Ut hoc tempore si Urbem Carolus spectaret, nescio an priorem despiceret, qui Romam se ipsa pulchriorem videret.

Hactenus veramque Romam considerandam iudicauit. Augusto iam Prin-

Carolus
V. Romæ
est summo
Pantheo
spectauit.

Basilica
S. Petri.

Principe tribusque ætatibus vsque ad Gothicum excidium, cedendum omnino est: cum aceruata vniuersitate victus est Terrarum Orbis, ut ait Plinius. Quamquam & nunc vijs compluribus rectis, longis, latissimæ Roma nostra sit pulchrior veteri ante Neronem: & præclara quædam Principum Palatia, ac Diuum Tempia non inferiora prisceis domibus, ac delubris etiam laudatis fateatur esse: Vaticanam vero Basilicam cuiusque huius, & consequentium temporum molibus iure opponat. Deinceps postrema ætate nunquam pulchrior quam ævo nostro restituit, ut referemus Lib. iv.

His tamen ætatibus adhuc spectandum se offert, quo recens Roma præcellat, ex ipsa veteri, suscepio argumento. Hæc enim Orho Cæsar, referente Tacito, retulit ad milites Prætorianos: *Quid? vos pulcherrimam hanc Urbem, domibus, & testis, & congestu lapidum stare creditis? Muta ista, & inania intercidere, & reparari promiscue possunt. Aeternitas rerum, & pax gentium, & mea cum vestra salus incolumitate Senatus firmatur. Hunc auspicio à parente, & conditore Urbis nostræ institutum, & à Regibus vsque ad Principes continuum, & immortalem, sicut à maioribus accepimus, sit posteris tradamus. Nam vi ex vobis Senatores, ita ex Senatoribus Principes nascuntur. Quæ si ad Collegium Eminentissimorum Patrum transferantur, & Pontifices maximos, qui Vicariam CHRISTI DOMINI potestatem gerentes ex amplissimo ordine deligi solent: quis fateri non audeat, Urbem tanto Senatu, Patribus, ac Religionum Principe memorabilem priori iustitiam antecederendam? Quæ alij accuratius considerant, & fusiùs persequuntur.*

Lib. i.
Hist.

FINIS LIBRI PRIM.

DE

nomenque exoleuit *Tarpeia*, excepto *Saxo*, quod vocant etiam nunc *Tarpeium*, ex quo precipitare *sceleratos* solebant. *Arx* significat editorem eiusdem Montis partem. Reliquum Collis Capitolium est. Ista sæpe distinguunt auctores. *Liuius*. Ne quis *Patricius* in *Arce*, aut *Capitolio* habitaret. *Dionysius*, Locum enim *Capitolium* inter, & *Arcem* sitam. Quamvis autem ita distinguantur, frequenter tamen *Arx* totum montem: Item *Capitolium* eundem significat. *Tacitus*; *Diversos Capitolij aditus* inuadunt, quam paulo ante *Arcem Capitolinam* appellauerat. *Liuius*. *Roma*, inquit, satis iam omnibus, et in tali re ad tuendam *Arcem* compositis; nempe totum *Capitolium*, nam paulo post ait; *Circumferentes oculos ad Templum Deum, Arcemque solam belli speciem tenentem*, inde modico relicto presidio, ne quis in dissipatos ex *Arce*, aut *Capitolio* impetus feret. Quo loco *Arcem* primum pro Colle, deinde pro parte accepit. Ideoque hæc duo promiscue ponuntur, quia, ut scribit *Seruius*, *Capitolium, Arcem esse Urbis, manifestum est*. Præterea *Capitolium* *Aedem Iouis* in summo Colle sitam significat. *Cicero*; *Annus post Capitolij incensionem vigesimus*. *Tacitus*; *Capitolium conflagrauit*. *Salustius*; *Ab incendio Capitolio, illum esse vigesimum annum*. His enim aliisque locis non totus Collis, sed Templum *Iouis* incensum, *Capitolium* est. Denique eadem *Iouis Aedes*, *Arx* interdum dicitur. *Liuius*; *Sedem Diæ Victoria dedit Templum Iouis Optimi Maximi*. In ea *Arce Urbis Roma* sacrata. Ex quibus pro uerbium apud Romanos fluxit *salua Urbe*, atque *Arce*; expressitque *Horatius*.

Incolam Ioue, & Urbe Roma.

Alia de his *Iustus Riquus*, qui alia notione pro *Dijs* inibi cultis apud Christianos scriptores sumi aliquando *Capitolium* animaduertit. Cæterum hic *Mons olim Saturnius*, & *Urbis* in eo à *Saturno* condita *Saturnia* est dicta. *Virgilius* de Ianiculo, & *Capitolio*.

Hanc Ianus Pater, hanc Saturnus condidit Urbem:

Ianiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen:

Hunc ante Montem, ait *Varro*, *Saturnium* appellatum prodiderunt; Et ab eo latè *Saturniam Terram*, ut etiam *Ennius* appellat, *Antiquum oppidum* in hoc fuisse *Saturniam* scribitur. Eius vestigia etiam nunc manent tria. quod *Saturni Fanum* in faucibus: quod *Saturnia porta*, quam *Iunius* scribit, quam nunc vocant *Pandanam*: quod post *Aedem Saturni* in edificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti. Hæc ille.

Forma, & circuitus Capitolij. Cap. II.

FORMA veteris Capitolij in modum Arcis fuit. Ea à summo ad imum saxo quadrato substructa, cincta muris, munita turribus. Additæ fores in summis cliuis, per quos ascendeatur in Arcem. De substructione *Liuius*: *Capitolium quoque saxo quadrato substructum est; opus vel in hac magnificentia Urbis conspicendum.*

H

Lib.
Lib.
Situ:
pito.

Cap
oua
ra,
uert

Trip
guit
Cap

In R
io.

in vita.
Camilli. dum. De muro Plutarchus. Loquens enim de Pontio Cominio, qui per
rupem Tarpeiam euasit in Capitolium, ait: *ἔτι παρὰ τοῖς τοῖς πύλαις τῶν
τοῖς ἀντιπύλαις. & accessit ad eos qui murum custodiebant.* Et paulo post
de Gallis: *ὅτε δὲ τῶν ἀντιπύλαις οὐκ οὐκ ἦν τὰ πύλαις, καὶ ἀντιπύλαις.
ut dispositi iam murum tangerent.* Et ibidem de Manlio *ἀντὶ τῶν
τῶν πύλαις. ἀντὶ τῶν πύλαις, ὅτε τῶν πύλαις, ὅτε τῶν πύλαις.* retro precipitavit de
3. in Capit.
Lib. 3.
Hist. saxo, inde superflans muro cum iis, qui concurrerant. De Turribus Cice-
ro: *Memoria*, inquit, *tenetis, Cotta, & Torquato Cossi, complures in Ca-*
pitolio Turres de Caelo esse percussas. De Foribus Tacitus. *Erigunt aciem*
per aduersum Collem usque ad primas Capitoline Arcis fores. Et paulo
post: *diuersos Capitolij aditus inuadunt, iuxta lucum Asyli: & quæ Tar-*
peia rupes centum gradibus aditur. Primæ fores vndique cinctæ parietibus
atque ubi
fuit? At quæ
primæ fo-
res? quæ
secundæ?
atque ubi
fuit?

Sed ut demus, ibi fuisse fores, & aditus, ut ait Tacitus: tamen quia
Arx pressiori significatione erat dexter Capitolij apex editus, & abrup-
tus hic potius crediderim fuisse alterum circuitum murorum, & Secun-
das fores, quibus in editum ascenderetur. Primæ itaque fores erant in ca-
pitate Cluii, mittebantque in Aeream, vbi nunc Equus M. Antonini: Sec-
undæ vero, vbi hodie, alijs gradibus muro, & porta munitis, post Æ-
des Conseruatorum euaditur in altiore verticem, vulgò montem Cap-
rinum. Aliæ demum fores ad rupem Tarpeiam centum gradibus im-
minentes fuere. Quæ sane formam expriment perfectæ Arcis sitæ in edito
& abrupto, opere naturaque munitæ. Itaque iure Tacitus: *Munitis-*
simam Capitolij Arcem, & ne magnis quidem exercitiis expugnabilem
nuncupauit. Cæterum præter aliquot domos Ciuium, Aræ, Sacella,
Templa simul omnia in Capitolio sexaginta, teste Fulvio, colebantur.
Et pulcher
rima. Lib. 22. et Cicero, *Deorum domicilium* appellare. & P. Victor scripserit, *In*
eo Deorum omnium simulacra celebrari. Tanta vero loci pulchritudo ex-
stitit, ut Ammianus dixerit: *Capitolium, quo se venerabilis Roma in*
æternum tollit. Iouis Tarpeij delubra quantum terrenis diuina præci-
lunt. Denique Cassiodorus: *Capitolia celsa conscendere, hoc est humana*
ingenia superata videre.

Vbi Templum Iouis Capitolini cum Arce locandum sit. - Cap. III.

QUAMVIS in editiore iugo Arcem strictè acceptā statuerim;
tamen quia Collis duplici exurgit capite mediisque subsidit, Area in
locum quæstioni reliquit. Is quidem vbi ab utroque vertice
demittitur in aream, olim percommodam conuentibus, & Area in
concionibus populi præbebat sedem, quas ibi non raro Consules, Tribu-
ni, alique habere solebant. Velleius de Tiberio Graccho concionante,
& Scipione Nafica cum Senatu in eum irruente: *Nafica ex superiore parte*
Capitolij summis gradibus insilens hortatus est: qui saluum vellent Res-
publicam se sequerentur. Tum Optimates, Senatus, atque Equestris Ord-
inis pars melior, & maior, & intacta perniciosi consilij irruere in Grac-
chum stantem in area cum cateruis suis, & concientem pane totius Italie
frequentiam. Is fugiens, decurrensque cliui Capitolino.

Porro alterum verticem ad Orientem, incolunt Cænobitæ Obseruan-
tes è Familia S. Francisci: Templo adhuc nobilem Magnæ Virginis, co-
gnomento ab Ara Cæli. Alter ad Occasum, & Tiberim vergens partem
Aedium Conseruatorum ut vocant, & alias quasdam Aedes sustinet, aut
nudo teritur solo: Vter ergo vertex dicendus sit Arx, quidam dubita-
runt; vterque enim pari altitudine editus est, contra quàm, quidam re-
ferant, qui forte non viderunt: Ideoque Arcem ad Tiberim locant, quod
ibi altior crepido sit. Marrianus vero Arcem statuit in altero vertice, Lib. 2.
vbi Fratrum Obseruantium Cænobium est; leuissima ex allatis supra
Taciti verbis coniectura: *Diuersos Capitolij aditus inuadunt.* Milites
enim Vitelliani pulsi è cliuo Capitolino, qui prope Cænobium adhuc
visit, alium Capitolij cliuium, aditumque iuxta Asylum inuadere, ut
in Collem euaderent. Hæc ergo, ut ait Marrianus, *pari Collis, cum à Ta-*
cito dicatur Capitolium, ab Arce seiungitur iuxta cliuium sita, unde reces-
serant milites. Sed hæc nihil vrgent. Nam Asylum non erat in Arce,
sed in ea parte, quæ pressius, Capitolium dicebatur. Præterea promi-
scue totus mons, ut supra dicebam, Arx, & Capitolium dictus est, id-
que Marrianus eodem loco perspicue docet.

Sed statuendum est, Templum Iouis Capitolini fuisse in Arce: & ad
rupem Tarpeiam: tum conficietur, & ipsam Arcem ibidem fuisse. Quod
spectat ad Templum, multa germanum eius situm demonstrant. Primò,
sæpe memorata narratio Taciti. Milites enim recedentes à cliuo Cap-
itolino, cuius fores obstructas irrumpere non potuerant, alios aditus iux-
ta lucum Asyli, & quæ rupes Tarpeia descendentes in vallem gradus ha-
bebant, tentauerunt; cumque ibi pugnaretur, iniectum proximis rectis
ignem comprehendit Templum Iouis, & incensum est. Erat ergo Tem-
plum non longè à rupe; quandoquidem cum ad eam, & Asylum pugna-
retur,

Area in
medio Ca-
pitolio o-
lim ad po-
puli con-
uentus per-
comoda.
Lib. 2.

Lib. 2.

Templum
Iouis Ca-
pitolini
fuit in Ar-
ce versus
Tiberini.

retur, incensa inibi adificia adiunctas Templi porticus, tum Aedem Iouis succederunt.

Galli ascēderunt in Capitolii faxo prope Portā Carmentis Lib. 8. Idem probat Liviana de Gallis narratio. Galli enim capta Vrbe Capitolium obidentes, *Animaduēso*, vt ait Livius, *ad Carmentis faxum ascensu aquo, subleuantēque inuicem, & trabentes alij alios, tanto silentio in summum euasere, vt non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem sollicitum animal ad nocturnos strepitus excitarent. Anseres non fecerunt lunoni sacros quorum clangore, alarumque crepitu excitus M. Manlius hostes, qui iam in summo confisterant, decubauit, abegitque.* Hi ergo anseres ad Aedem Iunonis, vt ait Plutarchus, alebantur; quæ in ipso Iouis Templo fuit, vt postea dicam. Cum vero aduentum Gallorum, qui vix in summum euaserant, atque in Arcem penetrarant, anseres praesenserint, indicant, locum vbi alebantur, faxo Tarpeio propinquum fuisse.

In Camillo.

Eodem faxo Pōtius miles ascendit.

8. Aeneid.

Quæ ratio maiorem vim habet, si aduertatur, Gallos deprehensis ante vestigijs illac ascendisse, quā Pontius Cominius ante ad Romanos missus ascendere. Ille autem iisdem scriptoribus referentibus, secundo Tiberi ad Vrbem delatus, quā proximum fuit à ripa, per praeceptum rupem, Capitolium tenuerat. Idem confirmat Manlius, qui anserum clangore excitus Gallos abegit; non enim longe aberat cum solus crepitum senserit. Atqui de illo Virgilius:

*In summo cussos Tarpeia Manlius arcis
Stabat pro Templo, & Capitolia celsa tenebat.*

Quo loco Templum Iouis in Arce positum, & Manlius pro Templi custodia, stare in altiore Collis iuge consulto dicitur. Poetica vero fide dictum crediderim, Manlium stetisse pro Templo, cum potius domi fuerit in proximo sitæ. Habitauit enim in Arce, vbi postea Templum Iunonis Moneta: & antea Tarius Rex habitauerat. Ouidius:

*Arce quoque in summa Iunoni Templo Moneta
Ex voto memorat sacra Camille tuo.
Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino repulsi arma tone.*

In Romulo, & Camillo. Lib. 8. Cap. 2. Domus Manlij in Arce prope rupem Tarpeiam.

Idemque Plutarchus, & Livius, & Solinus testantur. Post autem, Manlio perduellionis damnato, sanctum est, ne quis Patricius, vt ibidem Livius, in Arce, aut Capitolio habitaret. perinde ac vetaret lex, vt Patricij non modo non habitarent in Arce, vbi Manlius habitauerat, sed neque in Capitolio, altera videlicet Collis parte. Hæc ergo domus non procul à faxo, sed propinquior Templo fuit, cum enim non maneret in custodia Manlius, vt reliqui vigiles, (nihil enim de hac re Plutarchus, & Livius) est domo sua anseres strepentes, & Gallos sensit cum silentio subeuntes. Ex quibus demum deducitur, Templum quoque Iouis Manlianæ domui propinquum ad rupem, & in Arce fuisse extructum. Postremò Templum ad rupem fuisse consecratum euincit locus Plutarchi in Romulo de Tarpeia inibi sepulta. Cæterum, inquit, à Tarpeia illuc sepulta Collis ille vocatus Tarpeius fuit, donec locum eum Tarquinius Rex consecrauit. Quo tempore ossa eius aliò fuere delata, nomenque exoleuit Tarpeia, excepto Saxo,

Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpeium. Si Templum Iouis, vbi condita fuerant Tarpeia ossa, consecratum est: ijque exportatis, nihilominus rupes Tarpeia nomen retinuit, argumento est, prope rupem sepulchrum fuisse, vbi & postea Templum. Et ita quidem de Templo sentiunt Antiquarij. Quamuis enim Marlianus Arcem in altero montis iugo constituerit; Templum tamen cum alijs ad rupem posuit. idem sine fabulis prædicant antiqui Poetæ. Silius de Domitiano.

*Aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro Temporum culmina Cælo.
Ipse Tarpeio sublimis culmine cuncta,
Et ventos simul, & nubes, & grandinis iras
Fulminaquæ, & tonitrus, & nimbo conciet atros.*

Propertius: *Tarpeiusquæ Pater nuda de rupe tonabas.*

Prudentius contra Symmacum:

*Lamque ruit paucis Tarpeia in rupe relicta,
Atque ad Apostolicos Euandria Curia fontes
Aeneadem soboles.*

Claudius: *Luauit intra tecta tonantis*

Cernere Tarpeia pendentes rupe gigantes.

Idest eximie magnitudinis statuas Colossicas. Cicero: *Nunc ego te Iuppiter Optime Max. Iuno, Minerva, ceterique; Dy, Deaq; immortales, qui excellenti tumultu Ciuitatis sedem Capitolij in saxo incolitis constitutam.*

Hæc cum ita sint, tamen non ita facile deduci posse quispiam iudicabit, Arcem ibi fuisse, vbi Templum. Quamuis enim, hoc fuerit in Arce; tamen Arcis nomine totus mons non absurdè intelligitur. Verum eaque de Manlij domo diximus, sita prope Templum in Arce, hac interpretatione difficile est eludere, & alios item locos adnotandum, qui Aedem Iouis in Arce collocant, deque ea tamquam de re à Capitolio distincta loquuntur. Lucretius.

Romulidarum arcis seruator candidus anser.

Ouidius: *Quique tenes altas Tarpeius Iuppiter arces.*

Et: *Iuppiter arce sua totum cum spicet in Orbem.*

Virgilius: *In summo cussos Tarpeia Manlius arcis.*

Silius: *Tarpeius iterum scopulos, præcipitiq; saxa
Scandatis licet, & celsam migratis in arcem.*

Propertius: *Et sua Tarpeia residens ita flectit ab arce
Vulnera vicino non patienda Ioui.*

Et similia passim occurrunt, quæ, si quis ab Arce remouet Templum Iouis, probè germaneq; explicare non potest. Denique id prima Templi Iouis adinatio demonstrat: De qua sic Dionysius: *Hic Templo Iouis Tarquinius Rex Quintus sedem cum designasset in tumulo, qui difficili aditu erat, nec in summo planus, sed præruptus, & fastigiatus, multis ex partibus amplexus est eum altis substructionibus, inter quas & verticem, congesto Aggere, planam efficit arcam, ad excipiendam sacram aedem aptissimam.* Hæc sanè forma est Arcis sita, Aggeribus, & munitionibus

Templum Iouis ad rupem Tarpeiam. Lib. 3.

Iuppiter.

Lib. 4. Eleg. 1.

De 6. cōf. Honor. In Orat. Antiretin exilium.

Arc fuit vbi Templum Iouis Capitolij.

xij. Metam. 1. Fast. 8. Aeneid. Lib. 2.

Lib. 4. Eleg. 4.

Lib. 3.

nibus edificare, atque vallare: quamquam hac ætate tanta loci altitudo non apparcat; quod ruinis inferiora nonnihil extenuerint.

Forma Templi Capitolini. Cap. IV.

QUONIAM de Templo Romanorum Templorum princeps agimus, id sedulo contemplari, atque exprimere debemus. Vouit ergo Templum Iouis, Iunoni, Mineræ Tarquinius Rex quintus, quibus ægria facella Numa Rex in Quirinali constituerat, quod Capitolium vetus dictum est, ut aliis dicam. Aream quoque extruendo Templo parauit Tarquinius, quod eius Nepos Tarquinius Rex septimus edificauit. Quamquam, ait Tacitus, a priore Tarquinio iacta fundamenta, & a Servio successore sociorum studio pariter edificatum. Mox Regibus, regioque nomine pulso ex Vrbe dedicant Horatius Pulvillus Consul. Incensum CCCCXXV. post annos Sylla Dictator restituit; eoque vita sancto Catulus dedicauit; arsit iterum sub Vitellio, resecitque Vespasianus: rursus incendio correptum Tito Principe instaurauit Domitianus. Auctores Tacitus, Plutarchus, Suetonius, Dion, Eutropius, Statius, & recentes Antiquarii. Porro figuram Templi sic descripsit Dionysius: *Templum, inquit, situm est, & fundatum in alta crepidine, octo iugerum ambitu, ducentis ferme pedibus patens per latera singula, paripropemodum longitudine, atque latitudine vix quindescim pedibus differentia. Quæ summa ad rationem relata nostrarum dimensionum palmos efficit ducentos sexaginta sex, & bessel, hunc vncias octo longitudinis: latitudinis vero ducentos sexaginta vnum, item cum bessel. Pes enim pro antiquo habitus Romanum palmum, decretum vni architectorum quatuor partibus in vtroque paribus excedit: quæ in palmo quidem vnciæ, in pede digiti sunt: & in illo XII. at XVI. in pede. Qui & maiores suas in vncias XII. diuiditur; ut in atrio Aedium Capitolinarum propositæ sunt ex decreto Senatus publicæ mensuræ: Hic autem dimidium pedis, & palmi Rom. lineandum curauimus. Frons eius, pergit Dionysius, meridiem spectat. Porticum habet, cum triplici ordine columnarum: in lateribus ordo duplex est, tres Aedes pares communibus continetur lateribus: media Iouis, dinc, & inde Iunonis, & Mineræ sub eodem templo, & pinnaulo. Erat ergo Templum in tres partes diuisum, mediæque latiori adiectæ alæ duæ, interstructos parietes sustentibus pilis lateribus dealbatis, quæ postea in columnas mutatae sunt à Dictatore Sylla, adiectas è Templo Iouis Olympici,*

pici, teste Plinio. Porticum triplicis ordinis columnarum similem hac etiam ætate Agrippæ Pantheo adiunctam videmus. In summo tres Aediculæ visebantur.

Iam, quoniam aliqua ex his controuersiam parere possunt, cum Templi frons Forum, & Palatinum respiceret, videtur potius ortum spectasse quam meridiem. Nam Cicero sic ait: *Isdemque iusserunt simulacrum Iouis, quod erat in Capitolio, facere maius, & in excelso collocare, & contrà, atque ante fuerat ad Orientem conuertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtur, quæ clarescent inita contra salutem Vrbi, atque Imperij illustrarentur, ut à S. P. Q. R. perspicui possent. Atque illud quæ collocandum Consules illi locauerunt. Si ergo Forum è Capitolio spectare, est ad solis Ortum vergere, non est tam certum quam putat Lipsius, Frontem, Templi, ad meridiem spectasse, id est Forum Romanum, Lib. 3. de adm. c. 5. & Palatinum versus, frequentissimam Vrbi partem. Ne pugnetur cum Tullio, repetendum est, quod initio dicebam, nempe latera Capitolij non recta, sed oblique vergere ad Mundi plagas; quod ego diligenter adnotaui. Igitur Templi frons secundum alterum collis latus extructa, non directæ erat ad meridiem, sed potius inter meridiem, atque Orientem. Ideoque statua illa Iouis Cicerone Consule reiecta (quæ sanè non intra Templum in ipso sacello, sed extra Templum fuit in excelso collocata) cum antea Templi faciem, & Septentrionem spectaret, simul Occasum æliui Solis potuit aspicere, qui ad Septentrionem accedit, attingitque solstitia in circulo Cancræ. Postea vero conuersa cum Forum, & Curiam, & Solis ortum aspiceret, non ortum æliuum, sed hibernum aspexit. Nam cum versa esset ad Forum, & Curiam, ad Meridiem quoque vergebat. Forum enim, & Palatinum Collis præ Capitolio meridia-nus est, ut patet adeonti. Itaque cum Meridie, & Ortum spectaret, Ortum hiberni Solis meridiei propinquum spectare potuit. Si enim ortum æliui Solis spectasset, non ad montem Palatinum Forumque Romanum, sed Collum Quirinale conuertere debuisset, qui obuertitur æliuo Soli. Eodem ergo statua Iouis, quo frons Templi spectauit, nempe inter Meridiem, & Orientem. Sique consentiet cum Tullio Lipsius.*

At tres intra Templum Aediculæ, non loculi ad imponendas statuas habendæ sunt, sed tres Cellæ communibus quidem iunctæ parietibus, verum diuersæ inter se, & ab extimo Templi muro diuise. Vndeque in Templis veterioribus ad cultum, ornatumque maioris ære è marmore cameratum fornicem quatuor ferme sulum columnis pro summa testudine, vel altiore tholo erectum intueamur. Nam Tarquinius Ioui, Iunoni, Mineræ Tempia vouerat, quæ deinde maioris ædis ambitu conclusa sunt. Nec solum Cellæ, aut Aediculæ, sed Tempia, & delubra nominantur à scriptoribus: Linius: *Clauus, inquit, fixus fuit dextro latere Aedis Iouis Optimi Maximi ea parte, qua Mineræ Templum est. Eum clauum, quia rarè per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt; eoque Mineræ Templo dictam legem, quia numerus Mi-*

Lib. 3. de adm. c. 5.

Capitolium, & Templum Iouis quo modo Forum, & Orientem spectaret.

Oblique spectabat etiam Meridiem.

Tres Aediculæ intra Templum

Lib. 1. Quæ Templi dicta.

Clausus **figi** solitus in Capitolio pro no-
tio annori
Lib. 3.
Lib. 35.
cap. 10.
a. Fast.

nerua inuentum sit. Præterea pro vetustis Templis pronatum, sen porticus, seu vestibulum struebatur quod hinc ædicolis appositum videretur fuisse. Nam Dionysius loquens de aris Termini, & Iuuentutis, quæ in ædificatione Templi neque exauguratæ, neque loco motæ sunt, scribit. *Εν τῷ ὠρῷ τῆς ἐκείνης ἐστὶν ἡ τοῦ προναοῦ τῆς ἀδελφῆς, ὃ δὲ ἐπὶ τῷ αὐτῷ τοῦ σκαφῆ πλοῖον ἔχουσιν.* Et nunc altera, ara, est in vestibulo Minervæ: altera in ipso delubro prope marginem, seu murum. Sic enim placet interpretari. Iuuentuti autem non modo ara, sed etiam ædicola ibidem fuit. Plinius: *Proserpina Tabula fuit in Capitolio in Minervæ Delubro supra Ædicolam Iuuentutis.* Terminus autem rude videlicet saxum, sed cultum pro Numine, ne quid supra se præter Cælum haberet, foramen illi impendens in Templi tecto fecere. De eo Ovidius.

*Nunc quoque, se supra nequid nisi sidera cernat,
Exiguum Templi tecta foramen habet.*

Ædicularum **ornamenta.**
Lib. 4.
Lib. 3.
Histor.
Iustus Riquius.

Ad hæc tres illæ sedes muneribus exornabantur, quorum aliqua fornicibus, & cameris superponere duntaxat oportuit. Sic Linus. *Quadrige, inquit, aurata posite in Capitolio in Cella Iouis, supra fastigium Ædicolæ.* Quoniam ergo tres Cella inter se distinctæ fuerunt, nunc communi Templi pariete clausæ, illic affixæ: quod sensit Lipsius. Equidem potius à Templi pariete secretas dixerim; pertinet enim ad decorem, ornatumque Templi Cellarumque maiestatem ut libero vndique transitu, trium Deorum delubra in medio relinquerentur; à muro quidem totius Templi secreta, communibus autem parietibus inter se coniuncta, ut testatur Dionysius: *ἐν δὲ αὐτοῖς τῆς ἐννοιῆς σκαφῆς ὡς ἀλλήλοις κινεῖσθαι ἔχοντες πλάγας. μὴ οὐ μὴ οὐ τῶν δὲ. ὡς ἀπὸ τῆς ἐκείνης δὲ τὸ μέγεθος, τε τῆς νεῆας, ὃς οὐκ ἀδελφῆς οὐκ ἐνός ἀντὶς, ὃς μὴς τῆς τῆς καλῆς τοῦ μοῦ.* In ipso autem tres Cella pares sunt communia habentes latera. media quidem Iouis; ex utraque parte, altera Iunonis, altera Minervæ, aperta uno fastigio, atque tecto. Hic sanè, ne id omittam, ædicolæ fastigium, seu Cimatium Templi significat; quod nempe triangulari forma supra rectam coronam attolitur instar volantis Aquilæ. At cum Tacitus ait, *sustinentes fastigium Aquila veteri ligno*, veras Aquilarum effigies à ligno factas fastigique coronæ subiectas, intelligit; Nam quid viri docti hæc super se nos monere voluerint, non bene percipio. Sed de facillis infra commodius.

Templi Gradus. Cap. V.

Lib. 8.
Loc. sup. citato.

CAPITOLINO Templo fuisse gradus exploratum est quibus in eius vestibulum ascenderetur. Iuius cum dixisset, Annio Latinorum Prætoris, ac Legato datum in Templo Iouis Senatum, subdit, *Cum commotus, Annus, ita se ab vestibulo Templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus capite graviter offensus impatiens imo ita est saxo, ut sopiretur.* Velleius: *ex superiore parte Capitoli sum-*

Lib. 3. c. 2.
Gradus **Templis** **ad-** **dit digni-** **tatem.** **Lib. 3. c. 5.**
Lib. 8.
Lib. 60. **In annot.** **rol. die 14** **Martij.**
1. Fast.

summis gradibus insillens. Vitruvius quidem non querit, an gradus Templis sint apponendi, sed tamquam necessariam partem eos ponit; quod, ut ibi interpres, non parum faciat ad maiestatem, & dignitatem Templi, si à cætero Vrbis solo extet. Verum in rem certa ob varias eruditior sententias exorta controuersia est. Lipsius enim centum gradus ex Tacito constituit. Ergo, inquit, ab ea quoque parte, Foro Romano, centum gradus, quibus, ut Tacitus, atque alij superbè adibatur. Gradus autem isti baud dubi ad maiestatem: eoque, & in alijs Templis, & si pauciores, soliti usurpari. Sed ibi ratio, hic necessitas, & locus editor voluerunt. Verba autem Taciti sunt illa, de quibus supra: *Qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur.* Alij vero qui sine auctores saltem antiqui huius rei testes non bene teneo. Forte Dionem Lipsius intelligit: ubi Cæsar, inquit, triumphans gradus in Capitolio genibus ingressus consendit. Et de Claudio Cæsare: *Tum per gradus in Capitolio genibus ascendens.* Quibus locis allatis auctor Eminentissimus Cardinalis Boronius in eadem quoque sententia est, ut putet centum Taciti gradus à Foro incesse: hoc tamen discrepans, quod his ascensum tribuat in Iunonis Moneta, non autem Iouis Capitolini Templum. De quibus gradibus Ovidius:

*Candida te niueo posuit lux proxima Templo,
Qua fert sublimis alta Moneta Riquus.*

Cap. 12.
Lib. 2. **cap. 10.**

Deinde vero Baronijs vestigijs cum insitit Riquus, Lipsijque verbis, quæ citavi, allatis: *Quo equidem in loco, inquit, vir magnus, Lipsius: Centum gradus ad Moneta cum gradibus Iouis Capitolini confudisse videtur.* Alia tamen omnia, ut sentiam. M. Varronis apud Agellium verba facit in Epistola ad Sulpitium: In memoria sibi esse quod Q. Catulus curator restitueret Capitolij dixisset, voluisse se Arcem Capitolinam deprimere, ut pluribus gradibus in eadem conscenderetur, suggestusque pro fastigio magnitudine altior fieret; sed facere id non quisse, quoniam Fauisla impediret. Id esse Cellas quasdam, & Cisternas, quæ in arca sub terra essent, ubi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo Templo collapsæ essent, & alia quadam religione donarij consecratæ. Ex quo inferre Riquus, Gradus Templi ad arcem vsque Capitolinam solum fuisse demissos. Si enim ad Forum vsque, tota Colliis altitudine descendissent, Catulus, qui gradum augere voluit, non arcem in monte deprimere, sed Fori valem ipsam debuisset.

Equidem cum arbitrer gradus ad Forū pertingere non potuisse, hac tamen ducta ex Gellio ratione parum vrgeri Lipsium iudico. Ille enim non cōtinuatus gradus, sed intermissos, & subinde per intervalla planis arcolis retratos constituit, in quibus consisterent ascendentes, ac respiraret. Cur ergo non diceret? Gradus à Foro ad arcem vsque Capitolinam fuisse minoribus retraditionibus interstitios: ibi vero, ubi erant Fauisla, in plateam laxatos, ut ex ea ad Templi vestibulum minores identidem arcolas, & præcinctiones haberent. Ut hodieque ad Ædem D. Petri Vaticanam extructos videmus gradus. Area enim per ampla, & intermedia

dia diuiduntur, neque carent retractionibus qui magis distant à Templor Catulus ergo poterat magis arcam Capitolinam deprimerè, vt, diminutis gradibus, qui ab illa pertinerent ad Forum, pluribus ab eadem ascenderetur in Templum, nisi Fauisæ impediissent. Hæc pro Lipso dicta.

Templum
Iouis non
habuit gra-
dus de mif-
fos in Fo-
rum.

Nec tamen ad eius sententiam accedo. Nam apud Tacitum sermo non est de gradibus Templi Iouis Capitolini, vel Iunonis Monetz: sed ipsi, quibus adiretur Tarpeia rupes ab Occidente, flauium versus, quod Vitellianorum mil tum pugna quam ibi historicus narrat, perspicue demonstrat. Hi enim cum Capitolium inuasissent, vt supra dicebam, relicto cliuio Capitolino, à quo repulsi fuerant, iuxta Asylum, & paulo remotius per gradus Tarpeiz rupis ascendere cœperunt, sed propior, inquit, atque acrior per Asylum vis ingrebat: cum milites per vicinias Asylum irumpere, quam per centum illos gradus remotiores mallent.

Deca 1.
lib. 3.
Deca 1.
lib. 5.

Ad hæc tamen apud Liuium bis Arcem è Foro fuisse oppugnatam, semel à Romanis ipsis, cum ab exilibus Herdonio quodam Duce teneretur, iterum à Gallis reliqua Vrbe incensa, atque euersa. Verum tam Galli, quam Romani per cliuam Capitolinum aciem direxisse dicuntur, nulla graduum facta mentione. Cum tamen per hos laros, & expeditos facile potuissent in Capitolium euadere.

Sed quod vehementius vrget, si Templi Capitolini gradus inceperunt à Foro, ibi triumphantes Duces è curru descendere debuerunt, perque eos cum reliqua comitantium turba in Templum ascendere. Nam ad Templum Iouis desinebat triumphus, cuius pars gradus erant. Atqui triumphantes curru ascendeabant in Montem Capitolinum è Foro. Cicerò: At etiam qui triumphant, eoque diutius hostium Duces seruant; Tamen cum de Foro in Capitolium currum scelerè incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemque dicit, & victoribus Imperij. & victis finem vite facit. Eumenius: Remouisti Imperator veterem illam Romani Imperij fiduciam, qua de capitis hostium Ducibus vindictam morte sumebat, tunc enim captiui Reges cum à portis usque ad Forum Triumphantium currus bonaflassent, simulatque in Capitolium currum scelerè cœperat Imperator, abrupti in carcerem necabantur. Neque enim, vt hoc etiam attingam, sacrificium fiebat à triumphante in Capitolio, nec Templum inibat, antequam constaret, teste Iosepho, aliquem è captiuis hostibus fuisse trucidatum. Sed de ascendentibus curru in Capitolium Liuius: @quod si inquit, in curru scandentes Capitolium auratos, purpuratosque ex inferiore loco

7. Verr.

In Paneg.
ad Con-
stantia.
Triumphantes
curru
ascende-
bant in Ca-
pitoli-
um.
Lib. 7. Iud.
Antiquit.
cap. 24.
Dec. 4. 1.
2. de Pôr.
El. 1.
Lib. 9.

L. Paulus in turba togatorum quous priuatus interroget. Ouidius: Te quoque Vitiorem Tarpeias scandere in arces, Lata coronatis Roma videbit equis. Lucanus de Pompeio, qui ter triumpharat: Non domitor Mundi, nec ter Capitolia curru Inuictus, &c. Ibidem paulo post: Non mihi nunc tellus Pompeio si qua triumphus Vita dedit, non alta terens Capitolia currus.

Ibi.

Ibidem paulo post de Catone per Africam iter faciente: Hunc ego per Syrtis, Libysque extrema triumphum Ducere maluerim, quam ter Capitolia curru Scandere Pompeij.

Flautus Vopiscus: Fuit alius, inquit, currus quatuor ceruis iunctus, qui fuisse dicitur Regis Gothorum, quo, vt multi memoria tradiderunt, Capitolium Aurelianus inuictus est, vt illic caderet cernus, quos cum eodem curru captos vouisse Iouis ferebatur. Similia passim occurrunt. vt apud eos, qui de rebus Romanis scripserunt, in confesso sit triumphantem curru ascendisse, non per illos gradus in Capitolium. Neque vero negotium facessunt allati supra Dionis à me loci. Ex quibus valde miror, Iulium Cæsarem Bulengerium virum eruditissimum vniuersè deduxisse, eum morem seruari solitum à triumphantibus, vt per gradus ascenderent in Capitolium. Nam etsi daremus, quod tamen inficiamus, Cæsarem, & Claudium genibus ascendisse per gradus non propterea triumphantes omnes ascenderunt. Verum & ipse Claudius, & Cæsar more maiorum per cliuam Capitolinum curru in Arcem inuicti, deinde per gradus ab Area Capitolina in Templum genibus ascenderunt. quod ipsa Dionis loquutio innuit. ἀναβαδνους, ὅτι ἐν τῇ κερραιῳῃ. gradus, qui sunt in Capitolio. id est in ipso Templo Capitolino. Hos, inquit Dion, Cæsar genibus ingressus ascendit, nulla neque currus, qui ei ex aduerso Iouis postus fuerat, neque imaginis Orbis terrarum pedibus suis subiecia, neque inscriptionis eius habita ratione. Hæc autem erant in Templo Iouis, in quo & gradus. Multo minus affirmandum est, quod loco citato idem Iulius Cæsar retulit ex Cedreno; nempe Gradus Capitolij fuisse trecentos sexaginta quinque. Hic enim Græcus auctor falsâ aliqua vulgi opinione, ac fama deceptus est; cum Tacitus Romanus, & Romæ scriptor in rupe Tarpeia, vbi mons erat edicissimus, centum numeret. Itaque si cœpissent à Foro, plures centum non fuissent. Ego verò ex his, quæ dixi, nullos à Foro: aliquot ab Area Capitolina scilicet mihi persuadeo. Vbi ergo, quæret aliquis ponendi sunt centum illi gradus Taciti? Vbi idem ille positos tradit; nempe ad rupem saxumque Tarpeium, prope veterem Carmentalem portam, & Theatrum Marcelli ad Occidentem. Rupis enim Tarpeiz nomine significatur abrupta illa, & abissica pars montis, quæ vergit ad Tiberim. Quamquam hac etate saxi Tarpeiz reliquæ exiguæ super sunt propter ædificiorum, atque adeo ipsius montis prolapsiones. Saxum enim tophium est, quod paucis ante annis cum soffores proximè cæderent ad ædificandum, factam egeffione cauernam vidi ipse, dehiscente lacunati lapidis pondere, obstrui cæmentorum ruina, ultimo pœne exitio operarum.

Atque ex his postremò intelligitur, nec Templi Capitolini gradus in Forum descendisse: neque eos Iunonis Monetz, qui potius ad Orientem spectabant, vt infra dicam, cum gradibus Tarpeiz rupis esse petmfcendos.

In vita
Aureliani.

Inscriptio
erat, Se-
mideus
est.

Centum
gradus Ca-
pitoliij ali-
enis à Fo-
ro pertine-
bant ad
Rupem
Tarpeiam

Templi

Templi Capitolini exteriora ornamenta.

Cap. VI.

Porticus
Templi
Capitolini.

3. Histor.
S. Aecid.

Lib. 23.
cap. 3.
Multa in-
aurata in
Capitolio

Lib. 2.

An trium-
phantis
antiqui
domi re-
dirent coe-
nabant in
Capitolio

De Trium-
ph. c. 33.

Decad. 3.
Lib. 4.

ORNAMENTA Templi exteriora, & interiora sunt. Primum de primis. Extra fuere porticus, non modo quae Templi frontem, sed quae latera cingebant. Illae triplices, hae duplices fuere, ut supra dicebam ex Dionysio. Tacitus: *Inde lapsus ignis in porticus appositus aedibus.* Virgilius: *Atque hic auratis volitans argentus anser Porticibus &c.*

Hoc enim, ut notat Servius; retulit Poeta ad tempus florentis Reipublicae, cum inauratae sunt. Sed quae ibi auro lita? nempe opus marmoratum, & toreumata in parietibus, & laquearia. Quod enim scripsit Plinius: *Post Carthaginem eversam laquearia in Capitolio inaurata esse*, non solum de interiore Templo est intelligendum, sed etiam iis, quae extrinsecus adstructa fuerant. *Parietes quoque iam tamquam vasa inaurantur*, ait idem. Ad haec in zophoris, & coronis, in fronte, fastigioque Templi multa inaurata esse oportuit. Ideo enim aliqua ex his fiebant e ligno. Vitelliano quidem incendio, ut supra ex Tacito referamus, *Sustinentes fastigium Aquile, vetere ligno, traxere flammam*. Ceterum porticus Capitolinas Roma primum extructas vidit, molitore Scipione Nafica, ut ait Velleius. Sed dubium est, an praeter has veluti Templi exteriores alas, aliae fuerint in atrij formam circum arcem aut saltem ad Arcem latus erectae. Nam in his porticibus a Triumphantem post sacrificia, & caeremonias in Templo peractas, depositamque lauream in sinu Iouis, dabatur publicum epulum Senatoribus, & Principibus viris. Quod moris erat & Consulibus vocare: deinde rogare, ut venire superfederent, ne quis eo die maioris in eodem conuiuium esset imperij, quam triumphator.

De eo cenandi more Zonaras: *Triumphans, inquit, in Capitolio crebatur, ibique aliquot caeremonias peractis, & donariis dedicatis cum in porticibus ibi canatus esset &c.* Appianus in Libyco, de Scipione Africano *Vbi vero, inquit, Capitolium ascendit Scipio finita pompa, epulum amicis ex more in Templo praeiit: is vero iteg. ad, vel apud Templum.* Bulengerius ad Zonaræ verba respiciens, vertit, *in Templi porticibus.* Quo tempore nondum Scipio Nafica suas porticus extruxerat: quas postea, ut credibile est, addidit Templo, per amplexu perillyo circumductas, ut atrium in medio constitueretur angulare, ac patens. Quod forsitan est Atrium publicum, de quo Liuius: *Tactum de Caeso Atrium publicum in Capitolio.* Itaque Scipio Africanus in ipso Templo pronao, & vestibulo decus conuiuium credendus est, idemque ante illum

illum alij Triumphantes fecisse. Id significat, is vero iteg. neque enim dixerim Templum illud ante Nasicam instructum adeo: & exornatum, ut triplicem in fronte, duplicem in latere porticum habuerit; quae fortassis vsque ad Syllam simplices fuere.

Eodem Templo eximium splendorem inauratae tecti tegulae addidere, quas areas in instauratione Capitolij Q. Catulus primus inaurauit, teste Plinio; ideoque fulgentia, micantia, aurea passim dicuntur a Poetis Capitolij, aliisque Scriptoribus. In summo fastigio fuere quadrigae primum fictiles, tum ex aere inauratae: aliaeque statuae mediisque volantis signa nubibus, omnia, ut arbitror, ex aere inaurata potius quam e marmoribus. Sub fastigio Aquilae id sustinentes, aliaeque coronarum, & epistyliorum ornamenta item inaurata, ut fulgente Sole, splendido lucis repercussu oculos non tam perstringerent, quam in admirationem animos perducerent. Claudianus tertio Panegyri, in Stiliconem,

..... qua luce metalli

Aemula vicinis fastigia confert asiris.

Rutulius: *Confunduntque vagos delubra micantia visus.* Aerea praeterea fuere portarum limina: De quibus Liuius: *Fanerosos aliquot multatos, & ex eo, quod in publicum redactum esset, aeneae in Capitolio limina Aediles posuisse.* Fores item caelata magno artificio, laminis aureis magni ponderis obductae, quas Stilico auferendas curauit. Tanta edificij magnificentia creuit resciente Vespasiano. Et post tertium incendium, Domitiano. Tunc enim, ut de reliquis iudicium fiat, *το τὸς πρὸς τὸν αὐτὸν πλεον ἢ διὰ τὸν αὐτὸν, & μνησὶν ταύτων ἡσυχίαν*, ut ait Plutarchus. *Inaurationis sumptus plusquam duodecim millium talentorum fuit, id est plusquam septem millionum, & ducentorum millium aureorum; cum talentum sexcentis coronatis nostris aequetur;* ut ait Budzus.

Postrémò quæres, quomodo certum sit, ad Templum Iouis fuisse nobile atrium cum porticibus? an hæc alibi in Capitolio statui possint cingentes atrium publicum, cuius meminit Liuius? Respondeo probabile esse, præter porticus appositas Templo Capitolino, alias fuisse propter loci dignitatem, quæ atrium constituerent ad ipsum Templum: & has fortasse a Nafica extructas. Sed quia in eam Capitolij partem, quæ inter duos vertices depressior est, frequenter populus ad conciones, & suffragia ferenda, aliaeque ob causas conueniebat; probabile etiam est, porticus ad instar fori ibi fuisse ambientes Arcem, ubi nunc Equestris Marci statua, & Aedes Conseruatorum; locum etiam illa tempestate ampliore propter substructiones, quæ vndique Capitolium sustinebant. Hoc ingens atrium cinctum porticibus an potius sit dicendum publicum dubitauerim. V quo etiam loco, & ad Templum Iouis factum dixerim, quod de Cesare narrat Suetonius: *Comitium, ac Forum Basilicæque, etiam Capitolium ornauit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur.*

Tegulae ex
aere in Ca-
pitolio in-
auratae.

In itinere.

Claudia-
nus ibid.

In Val-
erio Publi-
cola.
Lipsius lo-
co cit.

In V. cap.

Templi

Templi ornamenta interiora. Cap. VII.

Tres Cel-
le in Tem-
plo Capito-
linio.
Lib. 3.

Dec. 4. l. 5.

Lib. 7.

Lib. 4.
Statua Io-
vis fœdilis.
Lib. 35.
cap. 13.

1. Fast.

Lib. 2. d. c.
cad. 3.

In Oſta-
uio Aug.
cap. 91.

6. Fallor.

Eodem
capite.

Lib. 45.

IA M intra Templum occurrit primum tres Cella, seu minora, delubra. His vestibulum erat iuxta allata Dionysii verba, & *πρὸς τὴν ἀδύναν*. Quod ita est intelligendum, ut ibi, sicut in cæteris Templis, brevis esset in fronte porticus, quæ adiret delubrum; effusa videlicet columnis, coronis, epyllio, fastigioque sublata. Fastigij Aedis Iouis meminit Livijs: *De multa*, inquit, *damnatorum quadrigæ inaurata in Capitolio posita in Cella Iouis supra fastigium Aedificata; & duodecim clypea inaurata*. At Cella curuatæ in fornice æqualiter se mutuò terminabant: media Ioui, dextera Minervæ, sinistra Iunoni. Id vetera numismata, & scriptores demonstrant. Livijs: *Fixus fuit clavi, dextero latere Aedis Iouis Opt. Max. ea parte, qua Minervæ Templum est*. Onuphrius in Vrbe Roma: *Templum Iouis Capitolini, alijs Opt. Max. in quo erant tria delubra Medium Iouis, Dextrum Minervæ, Levum Iunonis, ibique in arca lapidea servabantur Libri Sibyllini*. In Cella tamen subterranea vt ait Dionysius. Iam statua Iouis sedens in curuli sella primum fuit, vt ait Iuvenalis:

Fœdilis, & nullo violatus Iuppiter auro.

Plinius: *Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Torquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicendam. Fœdilem tum fuisse, & idem mirari solitum. Fœdiles in fastigio Templi eius quadrigas*. Ovidius:

Inque Iouis dextra fœdile fulmen erat.

Sed postea Decemvrorum monitu decretum fuit, *Fulmen Ioui aureum quinquaginta pondo ferret: Iunoni Minervæque ex argento, vt Livijs*. Inde fulminans dictus Iuppiter. Idem sceptrum gerebat manu oblongum in similitudinem hastæ, vt vetera numismata ostendunt. Suetonius: *Sequentis, inquit, nocte statim videre visus est. Cæsar, filium mortali specie ampliorem cum fulmine, & sceptro, exuvisque Iouis Opt. Max. ac radiata corona*. Et ad signum Iunonis videtur Ovidius respexisse:

Cur igitur regina vocor, principique deorum?

Aurea cur dextra sceptrâ dedere mea?

Dubitationem tamen non leuem iniecit Suetonius, qui eidem Ioui parum Reipublicæ, seu Romæ sigillum attribuit; vt me vidisse memini in antiquis Domitiani aliorumque nummis. Quod simulacrum qua manu teneret non video, si altera fulmen, altera sceptrum gerebat. *Somniauit, inquit, Catulus Iouem Opt. Max. prætextatis compluribus circum Aram ludentibus unum secretiss, atque in eius sinum signum Reipublicæ, quod manu gestaret, reposuisse*. Idemque Dion testatur. Sed fortasse illi modo sceptrum: modo iumen gestandum dabant. Cum utroque enim exprimitur in numismatis. Erat præterea statua fœdilis, vt veteres nummi demonstrant. Quamquam & hi statuem cum Pallade ac Iunone designant. Sed nihilominus sedere dicenda est in sella curuli, siue throno,

vt

vt loquuntur auctores; sicque in eius gremio percommode laurea coronabatur à Triumphantibus. Seneca: *Scilicet minus beatè vivebat Dictator noster, qui Samnitum legatos audiit, cum vilissimum cibum in foco ipse manu sua versaret, illa, qua iam saepe hostem percussisset, laureamque in Capitolini Iouis gremio reposuerat*. Dion. *In Capitolium ascendens, Augustus, lauream fascibus detraxit, & ad Iouis eam genus apposuit*. Plinius: *Ex his in gremio Iouis Opt. Max. depomitur, quoties laetitiam nova victoria attulit*. Latinus Pacatus in Panegy. ad Theod. *Depositis in gremio Capitolini Iouis laureis, triumphales, viri rusticabantur*. Plinius: *Traiani lauream Nervæ in gremio Iouis collocarat*. Statius:

Nondum gremio Iouis indica laurus.

Idem simulacrum quercæ corona aurea coronabat. Id Iustus Riquus cap. 16. de Capitolio, probat ex Plantine Trinummi allatis versibus;

Nam nunc ego si te surripuisse suspicer.

Ioui coronam de Capite è Capitolio,

Quod in culmine astat summo, &c.

Quos alij aliter componunt. Auream pergit idem opinor eam coronam fuisse, ad similitudinem Hetruscaram, quas Tertullianus noster descripsit libro de Corona Militis: *Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis, & solijs ex aure quercinis ob Iovem insignes, ad deducendas Tennes cum palmatis togis sumunt*. Quercum certe Ioui dicitur antiquitas, ideoque in ludis Capitolini Iouis corona dabatur è quercu. Iuvenalis: Sat. 6.

An Capitolinam deberet Pollio quercum

Sperare, &c.

Martialis: *Perque manus tantas plurima quercus eat.*

Idem: *O cui Tarpeias licuit contingere quercus.*

Ex eadem verò arbore corona Civica data est, nempe Civi, qui Civem servasset; *Quoniam cibis, victusque antiquissimus quercus capi solitus est, vt ait Gellius*. Demum toga palmata, & triumphali vestiebatur Capitolinus Iuppiter; quam qui ferret, ferre exuvias, & ornatum Iouis dicebatur; aut etiam, vt Suetonius, *Iouis tunica, & exuvias Deorum*. Nam Prætores, Consules, Triumphantes de Templo Iouis Capitolini prætexam, piktamque togam accipiebant, quæ & Capitolina dicta est. Lampidius. *Prætexam, & piktam togam nunquam nisi Consul accipit, & eam quidem, quam de Iouis Templo sumptam alij quoque accipiebant, aut Prætores, aut Consules*. Quamquam Gordianus senior primus Romanorum privatus suam propriam habuerit, cum ante Imperatores etiam de Capitolio acciperent, vel de Palatio.

Sed quandiu mansit fœdilis hic Romanorum Deorum Augustus? Riquus exigua sanè coniectura putat, exemplo Olympici Iouis primò cboro Statua Iouem, post deivictam Asiam, aureum factum à Traiano. Mihi probabile vis fœdilis ex auro in libello tuam Iouis ciuili illo incendio, testis est Plutarchus. Nam Catulus qui de Templi tegulas inauravit, cur Iouem auro illustrare noluit? cum præfretum statuarum inauratarum vñs multo ante in Vrbe cœpisset. Et postea de.

Domiti-

Lauream
trifidus
deponen-
dant in
gremio
Iouis.

De Con-
folad He-
lu. c. 10.
Lib. 54.
Lib. 15.
cap. 30.
In Paneg.
4. Silu.

A. l. c. 3.

Lib. 4. E.
pigr. 1.
Et ep. 54.

Lib. 5. c. 6.

In Alexā-
dro Scue-
ro.

Interpre-
tes Iuven.
loc. cit.

Domitianus cum statuas fidei nonnisi aureas, & argenteas dicari patere-
tur magnificentissimus Capitolii Restitutor, aurum Ioui adimebat? *Paulo ante*, notat Plinius in Panegyrico, *aditus omnes, omnes gradus, totaque*
area hinc auro; hinc argento relucebat, seu potius polluebatur; cum inu-
isti Principis statuis per mixta Deorum simulacra sorderent: Itaque ante
Syllam Dictatorem, an illud simulacrum ex ebore fuerit, densita Asia
conformatum; an antiquum illud fidele religio conferuaret, incertum
duxerim. Fictile tamen tum potius dixerim; & Sylla, vel Catulo non-
nisi aureum factum fuisse affirmari. Quod si Martialis, cum Deos pro
Nerua Traiano precaretur, ait;

Scriptus es aeterno nunc primum Iuppiter auro.

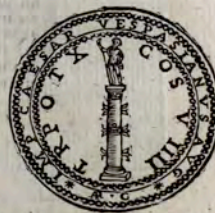
Id r. ferendum est ad aternitatem, non autem operis nouitatem. Signi-
ficat enim Iouem tunc ex auro conflatum diu duraturum, cum incendiū
alios citō consumperit, qui vel Sylla Dictatore, vel Vespasiano, aut etiam
Domitiano Principe conlatis fuerant. Porro eiusdem Templi eximia,
& innumera ornamenta recensere mei negotij non est, quæ Marlianus,
Lipius, & Riquius multo fufius prosequutus est. Hæc fuere, simulacra
tum hominum, tum Deorum, et marmore, varioque metallorum genere.
P. Victor. *Capitolium ubi omnium Deorum simulacra celebrantur*. Ci-
cero; *cum in Capitolio, & simulacra Deorum immortalium depulsa sunt*,
& statua veterum hominum deiecta. Clypei, etiam, & vasa summorum
artificum; gemmarum, & auri rudis, ac signati vis maxima vel cora-
narij, vestes, & picturæ admirandæ. Hæc vel à victoribus, & triumphan-
tibus, vel à Magistratibus, & Senatu multæ, muneris, aut voti causâ
oblata. Vt cum quadrigæ aureæ in Capitolio, auctore L. uio posite sunt.
Augustus in *Gellam Capitolini Iouis XVI. millia pondo auri, gemmasque*,
ac margaritas quingentes HS. una donatione contulit. Vel ab externis
Regibus, & Ciuitatibus missa. Vt cum Carthaginenses coronam aureâ
Dec. 4. 12. pondo XXV. Attalus Rex alteram pondo CCXLVI. Philippus Mace-
donum Rex pondo C. Alabandenus pondo L. Lampaceni pondo LXXX.
Dec. 4. 6. Pamphylus alteram ex XXX. millibus Philipporum factam. Hiero Sy-
racularum Rex Victoriam auream pondo CCCXX. L. uio auctore. Ari-
Dec. 4. 14. stobolus Iudæorum Princeps vitæ auream quingentorum talentorum.
Lib. 14. 10. Aegyptij coronam quatuor millium aureorum, Iosepho referente, & alij
passim alia Reges, populi, Cæsares obtulere. Inibi tabulæ æneæ legum.
Iulius Obsequens: *Tabula legum ex a litteris liquefactis*. Cicero; &
legum æra liquefacta. Statuæ Regum Romanorum, quibus postea Cæ-
saris, & Augusti adiectæ sunt. Plura etiam Iouis simulacra. Prænestini,
quod T. Quintius Dictator præfeste aduectum inter cellam Iouis, & Mi-
neræ dedicauit. Iouis Imperatoris quod à Tiro Flaminio impositum
Columnæ summopere laudatur à Cicerone. Iouis ænei, quod Spurius
Carullius ex ocreis, galeis, pectoralibus Samnitium conflauit. Sed hæc
duo in area extra Templum fuere. De illo Iulius Obsequens; *In Capito-*
litolio Lupam Remi, & Romuli fulmine itam, signum Iouis ad Calum-
nam adiectum. Quod postea resecum excelsius collocatum, & ad Forū
con-

conuersum memorat Cicero. At Carulliani tanta fuit amplitudo, ut, Loc. cit.
quod ait Plinius, *conspiceretur à Latario Ioue*. Hunc Latialem putat Ri-
quius, qui in Monte Albano colebatur, & pro Latario reponit. Sed La-
tariis Iuppiter in Quirinali, opinor, fuit. Collis enim Quirinalis, aliqua
Lib. 4. de
saltem sui parte, dictus est Latariis, ut constat ex Varrone. Latariis au-
tem Iouis in eo Colle fortasse delubrum fuit, quod Capitolium Vetus di-
cebat. Ibi enim Iuppiter, Minerva, & Iuno, ut in Capitolino Colle
colebantur. Potuit autem Tarpeius ille, & excelsus Iuppiter à Latario
videri, quia propter propinquitatem loci, facilis est à Quirinali in Capito-
lium aliquo saltem signo prospectus. At contrâ ex Albano, illa tem-
pestate videri credo non poterat, interiectis Palatino, & Cælio, quos
præalta ædificia editiores olim, quam hodie, fecerant; præsertim Palati-
um in quo Augustales Cæsarium Aedes altitudinem Turrium, Templo-
rumque Capitolinorum, vel æquauerant, vel excefferant. In eadem area
Capitolij Hercules Colosseus Tarento à Fabio Maximo; & Apollo tri-
cap. 7. ginta cubitorum à Lucullo ex Apollonia Ponti Vrbe translatus. Inibi,
seu potius in adiunctarum porticuū intercolumnijs inauratæ Equestris
statuæ à Metello posite, de quibus Cicero scripsit. Tantus denique sta-
tuarum numerus viris illustribus locatarum, ut Augustus ex area Capito-
lina propter angustias in Martium Campū transfulerit, referente Sue-
tonio. Ibidem æneæ Columnæ Rostratæ quatuor, quas conflatis nauium
rostris confecit Augustus, quæ postea à Domitiano sunt locatæ, ut ait Ser-
uius. Virgilius:

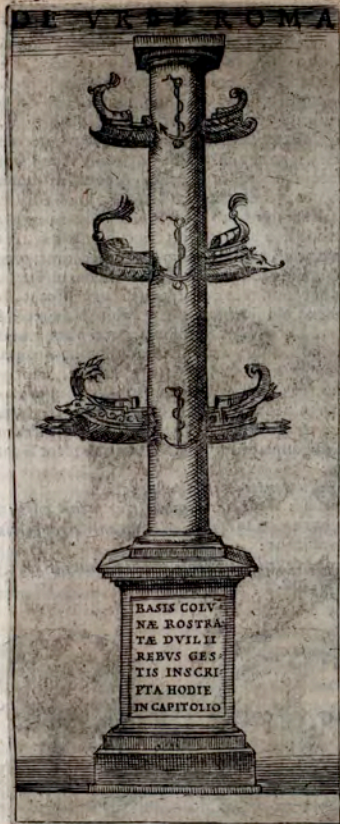
Nauali surgentes ære Columnas.

Quamquam Seruius: *Rostratas Iulius Cæsar posuit victis Pænis nauali*
certamine, & quibus vnâ in rostris, alteram ante Arcum videmus à parte
ianuarum. Claudianus:

Æreæ vestitis numerosa puppe Columnis
Constita, &c.

Columnæ Rostratæ meminit etiam Lilius: *Nocturna tempestate Colum-*
na Rostrata in Capitolio tota ad imum fulmine discussa est.

Demum, ut in Templum redeam, ibi Ducum Trophæa etiam aurea, arma, & hostium spolia affixa cernebantur. Tabulæ vero pictæ, aut res gestas, & titulos Victorum referebant: aut è Prouincijs propter laudatos artifices transferrebantur.

In-

Inscriptio in basi Columnæ Rostratæ à PETRO CIACONIO suppleta.

C. DVILIOS. M. F. M. N. COS. ADVORSO. CARTACINIENSIS IN SICELIAD
REM. CERENS. AICESTANOS. COGNATOS. POPLI. ROMANI. ARTISVMAD
OBSEDEONE. EXEMET. LECIONES. CARTACINIENSIS. OMNEIS
MAXIMOSQVE. MACISTRATOS. LVCEIS. BOVEROVS. RELICTEIS
NOVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACELA. MOENITA. VRBEM
PVCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MACISTRADOD. PROSPERE
REM. NAVEBOS. MARID. CONSOL. PRIMOS. CESET. REMECOSQVE
CLASESQVE. NAUALES. PRIMOS. ORNAVET. PARAVETQVE. DIEBOVS. LX
CVMQVE. EIS. NAVEBOS. CLASEIS. POENICAS. OMNEIS. PARATASQVE
SYMAS. COPIAS. CARTACINIENSIS. PRAESENTED. MAXIMOD
DICTATORED. OLOROM. IN. ALTOD. MARID. PVCNANDOD. VEGET. XX
XIQVE. NAVEIS. CEPET. CVM. SOCIEIS. SEPTERESMOSQVE. DVCIS
QVINRESMOSQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. XX. DEPRESAI
AVROM. CAPTOM. NVMEI. CID. CID. CID. DCC.
ARGENTOM. CAPTOM. PRAEDA. NVMEI. CCCCXXX. CCCCXXX
GRAVE. CAPTOM. AES. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX
CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. CCCCXXX. P.
TRIOMPQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLOM. ROMANOM. DONAVET
CAPTIVOS. CARTACINIENSIS. INCENVOS. DVXET. PRIMOSQVE
CONSOL. DE. SICELIENS. CLASEQVE. CARTACINENSEOM. TRIOMPAVET
OR. ASCE. RES. S. P. Q. R. COLOMNA. IN. FORO. POSSEIVET.

I 2

louis

Iouis Custodis, Iunonis Monetæ, & Fortunæ
Templa. Cap. VIII.

In Vita
Domitiani.
cap. 1.

Cap. 5.
Lib. 3. Hist.

Vt est a-
pud Ful-
lib. 2. &
Macl. lib.
cap. 4.
Templum
Iouis Cu-
stodis Ca-
pitolino
adiectum.
Lib. 4.
Epig. 4.

1. de Di-
uin.
Templum
Iunonis
Monetæ.
6. Fast.

Plutarch.
in Rom.
Iul. Solim.
cap. 2.
Dec. 1. 17.

Lib. 6.
Lib. 4.

1. Fast.

IOVIS Custodis Templum Aedi Capitolinæ adiectum est. Ibi enim
empli fundator seruatus est Domitianus Vitelliano bello. *Con-
fugit, inquit Suetonius, in Capitolium; sed irrumpentibus aduersarijs,
& ardente Templo apud editum clam pernoctauit: ac manē Isiaci
celatus habitu, interque sacrificulos vana superstitionis cum se trans Tibe-
riem contulisset, &c. Ideo, vt idem, Nouam excitauit Aedem in Capitolio.*
Tacitus verò, Domitianus, ait, *solertia liberti, lineo amictu turba sacri-
colarum immixtus, ignoratusque apud Cornelium Primum paternū clien-
tem, iuxta Velabrum delituit; ac potiente rerum patre, disiecto Aeditui cō-
tubernio modicum sacellum Ioui Conseruatori, aramque posuit, casusque
suos in marmore expressit. Mox imperium adeptus Iouis Custodi Templū
ingens, seque in sinu Dei sacrauit.* Frustrā ergo quidam hoc Templum
vbi sunt Aedes Romani Senatoris locarunt. Nam cum Domitianus in
ipso Aeditui contubernio, vbi pernoctauerat, ædificaret; id profecto, Tē-
plum Iouis adiectum, aut in adiunctis ædibus esse debuit, non
longe à rupe Tarpeia. De ambitu, & figura Templi, nihil quod refe-
ram legi. sed à Domitiano nihil nisi magnificum, ac splendū parari
potuit. Et verò non modo de Capitolino, sed de hoc etiam videtur lo-
quutus Martialis:

Pro Capitolinis quid enim tibi soluere Templis?

cum in eodem colle propinqua essent.

IA M VERO Iunonem Monetam à monendo prisci dixere. Cicero,
Cum terramotus factus esset, vt sua plena procuratio ferret, vocem ab A-
ede Iunonis ex Arce extitisse. Quocirca Iunonem illam appellatam Mone-
tam. Hæc Aedes in Arce fuit. Ouidius:

Arce quoque in summa Iunoni Tempia Monetæ

Ex voto memorant sacra Camille tuo.

Ante Domus Manij fuerat, qui Gallica quondam

A Capitolino reppulit arma Ioue.

Ibidem multo ante Tatiū Rex collega Romuli habitauerat. Sed L.
Furius Camillus, M. Furij Camilli filius cum Auruncis bellum gerens,
inter ipsam dimicationem, vt ait Liuius, Aedem Iunoni Monetæ voutit. Se-
natus Dismuiros ad eandem Aedem pro amplitudine Pop. Rom. faciendam
creari iussit. Locus in Arce destinatus, quæ arca Aedum M. Manij Ca-
pitolini fuerat. Anno postquam vota erat, Aedes Monetæ dedicatur. Eodem
in loco vt idem Liuius, officina Monetæ fuit. Vbi & Magistratum Lin-
teos Libros fuisse repositos tradit. Cæterum Aedes Monetæ cum esset in
summa Arce, descendentiū gradibus pertinebat ad Aedem Concordiæ
sitam prope clium Capitolinum, & Forum Romanum. Ouidius de
Concordiæ.

Can-

Candida te nives posuit lux proxima Templo,

Qua fert sublimis alta Monetæ gradus.

Idque locum dubitationi fecit, vnde ab imo inciperent gradus, & vbi
ante Templum desinerent, quod summa in Arce collocavit Ouidius.

Riquus quidem, vt gradus Monetæ Aedemque designaret, tria docet.
Primum, clium Capitolinum, quo ascendebatur in Capitolium, à Foro
Romano, & Aede Vestæ, secundum Concordiæ Templum, centum gradi-
bus ad rupem Tarpeiam fuisse protensum: adducitque hæc verba Taciti:
Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Alterum: Hos cliui gradus, quia
proximi erant Templo Concordiæ, appellatos Concordiæ gradus. Ter-
tium: cum his gradibus ascenderetur ad Aedem Monetæ Templo Concor-
diæ imminetentem, in ipso Arcis ingressu fabricatam fuisse. Quibus gra-
uis, & eruditus auctor quatuor inter se miscere videtur, atque confunde-
re: nempe clium Capitolinum, de quo infra: gradus Tarpeie rupis,
Concordiæ, & Iunonis Monetæ, quæ omnino separanda sunt. Et gradus
quidem Tarpeie rupis, vt supra constitutum est, ad Occidentem, Tibe-
rim versus locati fuerunt; cum Aedes Concordiæ, vt hodieque apparet aspi-
ciat Orientem, in altera dorsi Capitolini parte prope arcum Septimij.

Nullo autem modo gradus Concordiæ, & Monetæ, permiscendi sunt.
Nam Aedes Concordiæ de qua loquitur Riquus, suos habuit gradus, vt
patet ex Templi reliquijs; adhuc enim superest integra fere porticus, terre
solo, quamvis vndique ruinis oppletum sit, elata. Deinde Ichographia
Templi id ipsum ostendit, quam præter cæteros Palladius nobilis Archi-
tectus lineauit, & ipse Riquus adducit, in qua viginti quinque gradus
enumerantur, in vnam Aedem Concordiæ mitterentes. Demum qui pote-
rant gradus duobus Templis esse communes, quorum alterum Concordiæ
in imo fere Capitolio situm vergebat ad ortum; alterum Iunonis Mo-
netæ in summo colle, quo spectaret, incertum est: Gradus autem Mone-
tæ ipsum etiam fastigium Templi Concordiæ altitudine facile æquabant.
Igitur Tullius cum scripsit: *Equites Romani, qui frequentissimi in gra-*
dius Concordiæ steterant, nihil peritius ad Monetam intelligere po-
tuit. Neque Ouidius, qui Concordiam posuit.

Qua fert sublimis alta Monetæ gradus.

Aliud significat, nisi Monetæ gradus non longe ab Aede Concordiæ in-
cepisse, indeque euasisse in summam Arcem. Hæc illi dicenda sunt, qui
voluerit Ouidium loqui de Aede Concordiæ, cuius reliquias ad radices
Capitolij prope Forum Romanum videmus. Sed aptior erit, & clarius
ædificiorum locorumque collocatio, si aliud Concordiæ Templum in
Arce prope Aedem Monetæ statuamus, vt dicam Cap. xiv.

Iam vt certius designetur Iunonis Monetæ sedes opera pretiū est ad-
uertere quod tradit M. Tullius pro Domo sua. Ergo, inquit, M. Manij Aedes Mo-
netæ. Locus inter duos lu-
cos Asylum erat, situm inter duo Capitolij iuga, vbi nunc statua Eque-
stris M. Antonini visitur, de qua paulo post. Cum ergo Aedes Monetæ in
arca Manlianæ domus sit condita, videri potest ibi fuisse, vbi nunc Sena-

I 3

toris

gnatis Tabellis publicis, clausaque Tabulario negarunt, &c.

In hac re primò, ne pugnet inter se tanti auctores, dicerem, Luculli Bibliothecam omnibus quidem patuisse; sed id factum magis ex quadam humanitate hominis, quam publica tificatione, monumento, ac titulo, quo constaret, Bibliothecam omnium voluntati, & commodis parere. Pollio autem qui publicavit, hoc solemnè notaque omnibus dedicatione, præfixoque titulo testari debuit; ut omnes scirent, communi utilitati fuisse comparatam, & publicatam: & libenter, audacterque, quasi ad rem suam accederent. Deinde cum de Capitolina Bibliotheca nihil certi quisquam posset asserere; non improbabile existimarem, eam ad Adriano Cæsare, vel fundatam, vel magna ex parte auctam, & exornatam fuisse. Hic enim Gymnasium bonarum artium instituit in Capitolio, cui Bibliotheca adiungenda fuerat. *Carminibus*, inquit *Sext. Aurelius Victor, leges, Gymnasii, Doctoresque curare occupat: adeò quidem, ut etiam ludum ingeniarum artium, quod Athenarum vocant, constitueret.* Porro Athenarum erat in Capitolio; ut constat ex Codice Iustin. Lib. II. Tit. 18. De studiis liberalibus. Vrb. Romæ. *Sin autem*, inquit, *ex eorum numero fuerint, qui videntur intra Capitolij auditorium constituti, & paucos post: Nihil penitus ex illis privilegij consequantur, quia his, qui in Capitolio tantummodo docere præcepti sunt.* Locabant autem ibi sub Theodosio II. Oratores tres, Grammatici decem, Sophistæ quinque, Philosophus vnus, Iuriconsulti duo. Ex qua docendi, discendique exercitatione appellationem loci dimanasse Dion tradit *ἀδριανὸν καὶ τὸν πορτοῦ δὲ τῶν ἀντιφάσεων ἀδριανὸν. Athenarum dictum, ab exercitatione eorum, qui in eo erudiuntur.* quod mirum videtur Causaubono iudicanti id melius referri oportere *αἰτ. τ. ἀδριαν.* Sed profecto illa exercitatio *Mineralis* est, quod Dion non addidit, quia satis, superque notum erat.

In eodem Poëte, & Oratores sua recitare scripta solebant, audientibus interdum Augustis, ut Lampridius in Alexandro Severo: & Iulius Capitolinus in Pertinace, & Gordiano maiore, tradiderunt. De Alexandro: *Ad Athenarum audiendum & Græcorum, & Latinorum Rhetorum, vel Poetarum causâ frequenter processit.* De Pertinace: *Ex die processionem, quam ad Athenarum parauerat, ut audiret Poetam ad sacrificij præfagium dissulisset.* De Gordiano: *in Athenæo controversias declamavit audientibus Imperatoribus suis.* Ideoque Sidonius Athenæi cuneos, & Athenæi cuncta subflessa propter frequentiam Auditorum nominavit. Cum igitur hi Iudi litterarij, qui à P. Victore in viij. Regione Fori Romani, in qua & Capitolium est, numerantur, antiquitus, ut constat ex Liuijo, in ipso Foro locati Bibliothecam habere debuerint; Adrianus loci conditor, fortè Librorum collector, & Bibliothecæ vel fundator, vel amplificator fuit. Traiani præsertim exemplo præuentus, qui Vipsiam Bibliothecam in Vrbe celeberrimam publicauerat. Athenarum in Arcem non in Arce; non enim tot ædificia capere potuit, sed in alio vertice Capitolij statuendum est; vbi scilicet & Bibliotheca statuenda erit, si ad-

si addita Gymnasio ad Adrianum referatur. Aliud Gymnasium Dion commemorat in Traiano. *Eo*, inquit, *diuitiarum, atque potentie Sura Licinius processerat, ut Gymnasium Populo Romano suis impensis strueretur.* Aliud Tacitus; *Gymnasium eo anno dedicatum à Nerone, præbuitque oleum Equiti, ac Senatui græca facilitate.* Sed hæc animi exercendi gratia facta sunt, an corporis?

Iam TABVLARIVM ædificium est, in quo Tabulæ publicæ continentur. Et in Romano quidem omnia Senatus Consulta, Plebiscita, Privilegia, Leges, & alia Patrum, Populi, & Principum decreta seruabantur. Plutarchus: *Cicero*, inquit, *per absentiam Clodij magna frequentia ascendit in Capitolium, Tabulasque, quæ acta continebant Clodij Tribunatus, reuulsit, corruptique.* Idem in Catone minore de iisdem: *Quas publicæ Clodius in Capitolio fixerat, reuulsit.* Ex quo inferri potest, quæ solitas Capitolini parietibus, has, aliasque eiusmodi Tabulas publicæ affigi solitas. Clarè Polybius loquens de sedere facto inter Pænos & Romanos: *Hæc*, inquit, *cum ita sint, & in bodiærum diem Tabulis æreis inscriptis, conspiciantur in Templo Capitolini Iouis, vbi ad Aedilibus diligentissime custodiuntur.* Sed quamuis in Templo Iouis multa intra, extrae in porticibus, præsertim leges æreis incisæ tabulis apponerentur; negandum tamen non est, publicum quoque Tabularium aëtorum Senatus Populique Romani ibi fuisse. Huius Tabularij mentio fit in veteri inscriptione Capitolina, ut est apud Fuluium, & Marliamum.

Q. LVATIVM. ET. Q. CATVLVM. COSS.

SVBSTRYCTIONEM. ET. TABVLARIVM. DE. SVO. COERAVISSE.

Porro Tabulas Riquas antiquiori ætate, ligneas, postea facie eboreas, certius reor, fuisse æreas, non modo legum, sed aliorum scitorum, Ciceroni: *Et legum ara liquefacta. Iosephus: Dedicari; præcepit Cæsar, æream Tabulam hæc continentem in Capitolio.* Idem: *Patribus præcepit, Claudijs, ut donationem incisam æreis Tabulis in Capitolio collocarent.* Nec modo æræ Tabulæ Capitolinæ fuere, sed etiam Columnæ. Iosephus: *Quando enim tam manifesta argumenta exhibuimus nostræ cū populo Romano amicitia ostensis aëcis Columnis, & Tabulis in Capitolio nunc existantibus, atque etiam in Capitolio, & Columnis inscriptæ sunt æreis. In differenter alibi loquitur de scriptura Capitolina: Deditque, Cæsar, hæc de re in Vrbem litteras ad Consules, ut decretum hoc scriberetur in Capitolio. Rursus de Tabulis æreis Suetonius: Tria milia ænearum Tabularum, quæ simul cum Templo conflagrauerant, restituta suscepit, Vespasianus, undique inuestigatis exemplaribus, tum de Tabulario subdit: Instruendum etiam Imperij pulcherrimum, quo continentur ab exordio Vrbis Senatus Consulta, Plebiscita de societate, & sedere, ac privilegio cuiusque concessa. Quod sanè monumentum Vespasianus Templi Capitolini rector eidem splendide adiecit. De alio Vrbis Tabulario ad Atrium Libertatis, alibi dicemus.*

Ha-

Habuit & Capitolium CASAM Romuli, quam illo regnante cannis, & viminibus tectam, deinceps Sacerdotes, si forte vetustate consumeretur, instaurabant, isdemque stramentis contegebant, ut semper integra permaneret. Ideo licuit Ovidio canere:

Quæ fuerit nostri si quævis regia Nati,

Adspice de canna, straminibusque domum.

Seneca de Cons. ad Hel. cap. 9. *Ne tu pusilli animi es, & fordidæ se consulas: si ideo id fortiter pateris, quia Romuli Casam nosti. Dic illud potius: Ipsi humile tugurium nempe virtutes accepit.*

Propter hanc CVRIA nomine Calabra fuit. Calabræ nomen à calando deductum est, quod vocare significat, ἀνὰ τὴν καλῶν. quod omnis iuxta eam Populus vocaretur, ut ait Macrobius. Nam præfatus temporibus Pontifex minor observat nonne Luna exorta, calata, id est exorta in Capitolium plebs iuxta Curiam Calabræ, quæ Casa Romuli proxima est, quot numero dies à Calendis ad Nonas supersessent pronuntiabat. Hanc etiam stramentis contegebant, ut præfata maiorum paupertatem indicaret. Deque ea dictum putat Servius à Virgilio.

Romulæque recens horrebat Regia culmo.

Nisi forte rectius regia, seu Casa Romuli significetur. quo loco Virgilii prope Templum rupemque à Manlio defensam collocat. Quoniam vero è Curia domui proxima observabatur ortus Lunæ, loco editissimo, locata est prope Templum Capitolini Iovis. hic enim plage inter Meridiem, & Occidentem oppositus semitam errantium syderum, & aspectum egregie contemplandum dabat.

Astylum, & alia Ædificia. Cap. X.

ALTERA pars Capitolini Montis item exurgens, atque edita, Arcique obvia præfioris significatione Capitolium dicebatur. Hoc enim præter alia, quæ attuli, significat Livius: *Præfida in Arce, in Capitolio, in muris, circa Urbem ponuntur.* Partem autem, instar valliculæ, utriusque subiectam verticem, Inter montium nuncuparunt. Ibi Astylum quod significat *Miseri cordia Templum*, ut ait Servius, in ea Virgilij verba:

Tum lucum ingentem, quem Romulus acer Astylum
Rettulit.

Id Græcorum inuentum, ut se ab inimicis loci religione defenderent. Romulus transiit ad multiplicandam Romanam gentem; ut quiquis advena illud confugisset, reciperetur in Civitatem. Ovidius:

Romulus et saxo lucum circumdedit alto,

Quilibet hic, dixit, confuge: tutus eris.

Livius: *Locum, quod nunc septus densis sentibus, inter duos lucos, Astylum aperit.* Dionysius: *Locum enim Capitolium inter, & Arcem situm, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur, ab utroque elino*

condensis septus arboribus famo in hoc, incertum cui Deo sacro, Astylum aperuit. Ex his docemur: lucum Astyli in Arce nunc Capitolina fuisse, ad ipsam substitutionem, & murum Capitolij, qui forum respiciebat, inter fines utriusque elini, quæ secundum latera Aedium Senatorij ascenditur. Sed hoc aliter tradit Tacitus loco citato 3. Histor. Nam milites pulsi eliuo Capitolino, diuersos, inquit, Capitolij aditus inuadunt: iuxta lucum Astyli. Hic ergo aditus erat in capite alterius elini, quo nunc ascenditur secundum carcerem. Quare Astylum iuxta hunc elinum solum aliquam partem Aedium nunc Senatoris, ad ipsum carcerem, non spatium, inter verumque elinum, quod videtur docere Dionysius, occupabat sentibus, & dumis præseptum. Præterea discimus, fuisse non modo sentibus, sed etiam saxo, ut ait Ovidius, nempe saxo muro circumdatum. Postremò Iovis Templo in medio extructo diremptum, & discretum ita fuisse lucum, ut duplex videretur; ideoque locum inter duos lucos nuncupatum. Neque aliter Templum locat Ovidius cum ait:

Vna notæ est Martis nonis, sacra quod illis

Templa putant lucos Veionis ante duos.

Quamvis enim anterioribus angulis sanum prostraret, luci tamen arboribus latera eingeantur: quare inter duos lucos dici poterat. Iam quod ait Dionysius, incertum cui Deo Astylum dicatum fuerit, fortasse ad initia retulit, cum à Romulo statutum est. Historici enim ætate constabat, Iovij dedicatum esse, aditus luci quercibus, item Iovij dicaris. Iuppiter autem iuuenis, & imberbis eiusque simulacrum absque sagittis, & fulmine cum altrice Amalthea Capella fuit. Neque enim ante bellum gigantem sagittas, & fulmina transauerat; ideoque Inermis nomen traxit Veionis, quasi parvi Iovis. vè enim minuendi vim obtinet in nonnullis. Sic vegrande significari alij aiunt male grande, quod ait Festus; ut vecors, velans, male cordis, male que sanus; alij paruum siue minutum, ut cum dicimus vegrande frumentum. Quare concludit Ovidius:

Vt ea si verbi est; cur non ego Veionis Ardem,

Adem non magni suspicere esse Iovis?

Et Iuvenis Iovis in arce Claudij nummo conspicitur effigies.

Ceterum ius Astyli an ademptum aliquando Vbi fuerit, iure ambigitur. Nam Suetonius de Tiberio, *Aboluit, inquit, ius movemque Astylum, quæ usquam erant.* Sed Tacitus questionem agitatam refert in Senatu de externis Astylis. *Crescebat enim, inquit, Græcas per Urbes sententia, atque impunitas Astyla statuendi, complebantur Tempa pressuris ferustiorum. nec plane apud eundem constat quid à Patribus decretum sit.* Quare si Tiberius Astyla aboluit, ea de quibus agebatur, abstulit, Nihil de Romano decrevit, de quo nihil questum erat.

At sedes Astyli semper fuit in Capitolio edito illo inter montio? Nam quidam aliò transferunt. Primo quidem lucus cum Templo, totam arcem, vbi equestris Antonini statua, implere non potuit, ut quidam volunt. Quota enim Collis portio Capitolinis molibus relinquatur? Et nos ibi porticus atrium cingentes ad populum recipiendum, eiusque conuentus ha-

Loc. cit.

Ibi Templum Iuvenis Iovis.

In Vit. Tiber. c. 37. Annal. 3. & 4.

Riq. c. 49.

Vbi effe
Asylum.

habendos statim. Itaque Forum Romanum versus, vbi pars Aedii pontificis Senatoris, modica latitudine, paulo ampliore longitudine, Asylum fuisse protensum credendum est. Nam laetiorum iuxta gradus Cœnobij Franciscanorum fores erant clui Capitolini: dextrorsum aditus alterius clui (iuxta verba Dionysij) Ab utroque clui condensis septus arboribus) tum gradus Monetæ: reliquum aræ intervalum; porticus, atrijs, Templis, alijsq; ædificijs distributum.

Asylum
non erat
ad radices
Tarpeie
rupis.

Secundo: Quomodo Blondus ad radices Tarpeie rupis Asylum statuit, non video; & Marianus è Capitolio eundem in locum transferat, vbi repositum putat à Tacito; cum Tacitus Capitolini Iouis Templo proximum fecerit: Tullius verò ad Aedem Iunonis Monetæ in Arce cõditam, & duobus lucis conuexitam, vbi fuerat Manlij domus: Dionysius in intermontio, inter Arcem & Capitolium: Ibidem Lilius, ibidem Strabo collocarit: neque aliud doceat Ouidius.

Fast. 2.

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,

Quæ petit aquoreas aduena Tiberis Aquas.

Eruditi enim interpretes, non Asyli, quò nomine deprauatus sit locus, sed Auerni legunt. Locum autem prope lucum intelligunt, de quo Felius, *Lucaria Festa in loco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit, pro eo quod victi à Gallis fugientes è prælio ibi se occultauerant.*

Templum
Iouis Fe-
retrij.
Lib. 1.
Dec. 1.

TE M P L V M IOVIS Feretrij primum omnium in Capitolio, & Vrbe sacratum est, vt testatur Lilius. Causa fuit, quòd fundata vix Vrbe, cum Ceninenses bellum Romanis intulissent; Romulus non modo abegit hostes, sed occiso Atreone eorum Duce, Regis arma trunco suspensa detulit in Capitolium, Iouique dedicauit. Templo designato, in quo cõderentur: & reliqua deinceps opima Ducum spolia ab Romanis Imperatoribus, qui eos occidissent, eidem Ioui dedicauerunt; siue prima Ioui: secunda Marti: tertia Quirino, vt monuit Plutarchus. Quò reperiit Virgilius cum de Marcello ait:

Tertiaque arma Patri suspendet capta Quirino.

Nam secunda A. Cornelius Cossus dedicauit. Iuppiter autem Feretrij siue à Feriendo est dictus, precatum enim fuerat Romulus, vt hostem feriret: siue à ferendo, quòd alatum ipse Trophæum, & ad quercum appositum Ioui consecrauit. Porro Templum perexiguum, & latum quindecim pedes fuit in Capitolio vertice, teste Dionysio. Audum deinde ab Anco Martio quarto Romanorum Rege: post vetustate dilabens ab Augusto refectum est, vtremque testatur Lilius. De Augusto quidem sic ait: *Hoc ego, cum Augustum Cæsarem Templorum omnium conditor, aut reparatorum ingressum Aedem Feretrij Iouis, quam vetustate lapsam resecit. Factum est id hortatu Attici iam senis.* Cornelius Nepos in eius vita: *Ex quo, inquit, accidit, cum Aedes Iouis Feretrij in Capitolio ab Romulo constituta vetustate, atque incuria detecta probaretur, et Attici admonitu Cæsar eam reficiendam curaret.* Fuit in ea Capitolij parte, vbi Magnæ Virginis Templum, cognomento ab Ara Cœli,

Vbi effe
Templum

Secd

Sed ab hoc recenti præsum illud sic amplitudine, opere, ornatuque superatur, vt inter se conferri nullo modo queant.

In eodem Capitolio alie duæ IOVIS Aedes, de quibus Lilius. *Aedes duæ Ioui in Capitolio dedicate sunt. Vouerit L. Furius Purpureo Prætor Gallico bello vnam, alteram Consul. Dedicauit & Marcus Ralla Duumvir.* Aliam Iouis Fidei Sponsoris ex Faluio Vrino refert Riquus cap. 29.

Ibidem Aedis MENTIS, & VENERIS Erycinæ. Hanc Fabius Maximus Dicator: illam Atilius Prætor vouerunt. postea Veneri idem Fabius: Menti T. Osciilius dedicauit. *Vtraque, inquit Lilius, in Capitolio est, canali vno discreta.* De Mente Laetantius: *Eadem vanitas, Mentem quoque inter Deos collocavit Senatus: quam profecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset.* De Erycinæ Veneris cognomento alibi. Addunt & Aedem Veneris CALVÆ. Nam, referente Laetantio, *Vrbe à Gallis occupata obfessi in Capitolio Romani celi è capillis mulierum tormenta fecissent, Aedem Veneri Caluæ consecraverunt.* Certe non alibi, quam in ipso Capitolio, vbi tormenta fecerant.

Ibidem AEDIS OPIS, quam conuagum Saturni mentiebantur. Lilius: *Aedes Opis in Capitolio de Cælo iacta erat.* Cicero: *Vbi est optes miles scelerum, quod in Tabulis, quæ sunt ad Opis patebat: Erant hi miliones septemdecim, & quingenta scuratoreum milia: quæ pecuniam à Cæsare ad Aedem Opis depositam dissipauerat Antonius.* Vitarum Romanis ibi pecunias quasi in tuto reponere; vt de Templo Castoris dixit Iuuenalis:

Et ad vigilem ponendi Castora nummi.

Neque intelligas vicinos trapezitas. Quippe Tempia ista præsertim vigilijs militum custodiebantur. Congruens porro erat Opis Templo, custodie causâ, aurum ciuile committere: cum in Aede Saturni Aerarium esse Reipublicæ; & vterque communem ædem haberet in vico Iugario. Id etiam indicant vetera æquipondia. Quorû duo in nostro Collegij Romani promptuario ærea sunt, à pastinatoribus resossa; quibus prominentibus litteris argenteis inscriptû est. TEMPL. OPIS AVG. II. TEMPL. OPIS AVG. V. Pensat enim alterum libras duas, quinque alterum: sed minus nostra facomata, seu libramenta, fere vnciam excedit, maius vncijs duabus. Cicero: *Tanti nummorum æceri construntur, vt iam appendantur, non numerentur pecunia.* In multorum Cæsarium nummis inscriptis M O N E T A A V G. tres videntur virginis cum lancibus subiectis auri cumulis; quibus nempe lancibus aurum pendebatur.

Cæterum illi morem conferendi pecunias in Templo cõfirmat Herodianus loquens de Templo Pacis; quòd incensum multis, inquit, ex diuitibus pauperes fecit. Nam *ex quo & ex quo exierit id nouum, vniufque quæ habebat, illuc vt in thesaurum congrebat.*

In eodem Capitolio culta est Isis, & Serapis. Quos tamen, ait Ter- Apologet. tullianus, Capitolio prohibitos, id est Curia Deorum pulsos Pifo, & Gabinij Cossi. euerfis etiam eorum aris abdicauerunt. His vos restituit summam maiestatem contulissis. Et fuisse restitutos in Capitolium (alibi enim

Iouis Fe-
retrij.

Aedes Io-
uis, Mentis,
& Veneris.
Dec. 1. 1.

Lib. 2.
Lib. 2.
Lib. 2.
Lib. 2.

Lib. 1.
cap. 10.

Loc. cit.

Aedes O-
pis.
Dec. 1. 9.
Philip. 2.

Sat. 14.

P. Victor
Reg. viij.

Loc. cit.

Contra-
Symmac.
lib. r.

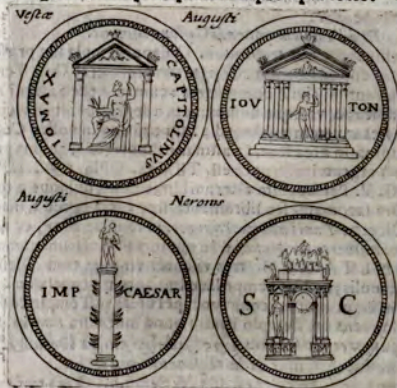
enim ibi Vrbe colebantur) ostendit Prudentius;
*Isidis amissum semper plangentis Osirim
Mimica, ridendaque suis solemnia calvis,
Et quacunque solent Capitolia claudere larvas.*

Ibidem locant Templum Martis Vitoris, seu Bisultoris ab Augusto ere-
ctum. De quo infra. Horum adificiorum sedes designari non potest.

Aedes
Martis.

Lib. 15.
Annal.
Lib. 5.
Annal.
Frontin.
de Aquæ
ductib.
Cic. pro
Rabirio.
Plutarch.
in vita
Marij.
Aqua Mar-
tia, & Te-
pula in
Capitolo.

Ibidem Arcus, & Trophæa Neroni erecta in medio Capitolio, cir-
cumstructis antea, ut dicebam, ad commodum, & dignitatem porticibus
in area inter duos vertices. Tacitus; *At Roma Trophæa de Partbis, ar-
cusque medio Capitolini Montis sistebantur.* Eodem Aqua Martia, quam-
quam Libri Sybillini Anienem perducendum præcepissent, ad Iouis Té-
pli vsum, cum se in sacrificijs abluerent; & aliorum habitantium com-
modum perducta est. Cuius futilitas in seditione Saturnini, quod se in
Capitolium cum eiusdem factionis ciuibus recepisset, Marius Cōsul præ-
cidit, sitique aduersarios perdomuit. Eodem & aqua Tepula corruata.
Ibidem posite vbiq; *statue, decora maiorum, ut ait Tacitus.* Priuatae
præterea Ciuium domus, exclusis tamen Patricijs, post Manlij Capito-
lini supplicium. Alia quædam adificia sponte omisi; quod non ita cer-
ta, nec quibus asseruntur argumentis, probè ostendi iudicauerim. Adie-
cta numismata Capitolini Templi, Iouis Tonantis, Columnæ Augusti
Rostratæ, ex insigni Museo Francisci & Bruti Gottifredis; Arcus Ne-
ronis ex Collegij Romani promptuario deprompta vides.

Clivus

Clivus Capitolinus. Cap. XI.

QVONIAM, celebris est de germano situ Romani Fori con-
trouersia, ut illud certis finibus circumscribam, & quasi con-
cludam, loca Foro proxima ante designabo: tum de mea sen-
tentia constabit.

Et legenti quidem veteres scriptores Romanos, vix Fori Romani vi-
detur querendus locus; cum inter Palatinum, & Capitolium Collem
ab ijs perspicuè collocetur. Sed tamen viri perquam eruditi doctique
contra sentiunt, quorum est princeps vir clarissimus non magis Roma-
na purpura, quam virtute, ac sapientia Cæsar Baronius: cuius auctori-
tas, validum tamquam pondus plerumque mentes inclinat, eorum præ-
sertim, qui Romam nunquam viderunt, nec locorum situs cum veterum
annalibus conferre potuerunt.

Quod ergo descendenti è Capitolio se primum offert, via declivius, seu
ad Arcum Septimij Seueri clivus cognomento Capitolinus est, quæ de-
scendebatur in Forum. In quo quidem designando Blondus audiendus
non est, cum senserit in ea Capitolij parte fuisse cliuam, quæ respicit
Auentinum. *Conflare dicimus, inquit, cliuum Capitolinum publicum
fuisse ad eam Arcis partem, quæ versa in Auentinum nunc Ecclesiam
S. Georgij ad velum aureum è regione respicit.* Probat ex Liiij verbis,
qui scribit, Numidas quosdam tendentes in Auentino iussu Consulum,
transisse ad Esquilias. Quos, inquit Lilius, cum ex Arce Capitolioq; cliuo
publico, in equis decurrentes quidam vidissent, captum Auentinum con-
clamauerunt. Cuius loci hæc videtur. Blondo sententia: Numidas de-
currentes ex Arce, Capitolioque cliuo publico fuisse spectatos, cui assen-
titur Marlianus; quamquam deinde quid de cliuo statuat, incertus sit.

Sed longè alius est intellectus eorum verborum. Ita enim ad germanum
sensum eliciendum verba construenda sunt. Cum ex Arce, Capitolioque
quidam vidissent Numidas cliuo publico in equis decurrentes. Videbant
enim Romani ex Capitolio, & Arce obuersa in Auentinum descendentes
ex illo Numidas. Itaque non loquitur Lilius de via in Capitolium
aclivius, sed in Auentinum. Quod ipsa ostendunt Historici verba: Cum
ex Arce, Capitolioque quidam vidissent; idest, Romani spectabant ex
vtraque montis parte, altera, quæ Arx dicitur, altera, quæ Capitolium.
Cur ergo his adiunges? cliuo publico. Quomodo enim vnus, idemque
clivus ad vtramque Montis partem pertinebat? Deinde cliuus Capito-
linus Publici nomen non habuit, sed qui ducebat in Auentinum. In quo
pariter aliqui interpretes Ouidij decepti sunt, Quod patet ex Lilijs; cum
enim dixisset fuisse in Auentino Aedem Iunonis Reginæ, & Decemviris
sacrificium illi cum pompa destinasse, subdit: Inde, ex Foro, vico Tiberis,
Velabroque per Boarium Forum, in cliuum Publicum, atque Aedem
Iunonis perrextum. Quem & Publicium dicebant. Varro: Clivus Pu-
bli-

Clivus Ca-
pitolinus
ad Arcum
Septimij.
Lib. 1. Inst.
Rom.

Dec. 3. l. 3.

Lib. a. c. 8.

Clivus pu-
blicus per
tinebat ad
Auentinū.
nō ad Ca-
pitoliū.

1. Fast.
Dec. 3. l. 7.

5. Fast. *blicius ab Aedilibus Plebis Publiciis, qui eum publice adificarunt; & ut Festus addit, ut in Auentinum vehiculi Vclia venire possint. Quidius: Parte locati cliui, qui tunc erat ardua rupe: Vtile nunc iter est; Publicumque vocant.*

In Annot. ad Martyrol. die 14 Martij. *Diuerfa de cliuo Capitolino, decernit Baronius, qui scribit: Errare quidam conuincuntur: qui cliuum Capitolinum viam aliquam arbitrati sunt, per quam in ipsum summum Capitolium ascenderetur. Et paulo post ait; locum illum à maioribus esse dictum cliuum Capitolinum ascensum ipsum modo leuem, olim autem difficultem quā ē via deorsum posita prope Ecclesiam S. Mariae in Porticu sursum ascenditur versus Ecclesiam S. Mariae Consolationis dictam. quem olim fuisse eminentiorem, atque longiorē nullum est dubium.*

Sed alij in Capitolij saltem intermedium deducunt, à quibus dissentire non possim. Cum enim cliuus arduam viam, & paulatim sublatam significet, si in ima valle modicus sit ascensus, cliuus dici vix poterit. De hoc autem nostro Quidius:

Inde, velut nunc est, per quem descenditis, inquit, Arduus in valles, per fora cliuus erat.

Dec. 1. 15. *Qui locus ostendit, Romanos ē Capitolio per cliuum Capitolinum descendisse. Quod clarissimè alij auctores tradunt. Liuius de Gallis loquens, qui Urbem ceperant, & Capitolium capere vellent: Prima, inquit, luce, signo dato, multitudo omnis, Gallorum, in Foro infirmit. Inde clamore sublato, ac tessitudine facta subeunt. Aduersus quos Romani nihil temere, nec trepidè ad omnes aditus stationibus firmatis, quā signa ferri videbant, tā robore virorum opposito scandere hostem sinunt. quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliuē facilius rati. Medio ferre cliuo resistere, atque inde ex loco superiore, qui prope sua fronte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina sudere Gallos. Quo quidem loco apparet cliuum non fuisse extra dorsum montis. cum enim omnia in Vrbe, præter Capitolium, essent in Gallorum potestate; liberum tamen illis non erat per cliuum excurrere. Totus ergo cliuus extra*

Dec. 1. 15. *Capitolij monimenta non erat. Eodem modo Liuius cum loqueretur de Romanis, qui captum à feruis Capitolium recuperare volebant, ait; Hunc Ducem sequuti nequique reclamantibus Tribunis in cliuum Capitolinum erigunt aciem. Tacitus de Vitellianis militibus, qui obederunt, ceperuntque Capitolium: Cito agmine Forum, & imminenti Foro Tempia præteruerti erigunt aciem per aduersum collem, vsque ad primas Capitoline Arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere cliui, dextra subeuntibus. In quarum tectum egressi, aduersarii, facis, tegulisque Vitellianos deturbabant. Qui facies in prominentem porticum iecere. & sequebantur ignem, ambusque Capitolij fores penetrascent nisi Sabinus reuulsus undique statuas, decora maiorum, in ipsa aditu vice muri obieciisset. Ex quo loco hic fuisse locorum situs elicitur; ut primum esset Forum; deinde cliuus ē Capitolio deexus in Forum, in collem accliuus, cui dextrorsum porticus essent adiunctæ: tum fores Capitolij in summo cliuo.*

Vitell.

Vitelliani igitur cum per cliuum ad primam vsquē portam Capitolij acie extendissent, repulsi sunt ab hostibus egressis in tectum porticus. Mox incensa porticu, hostibusque igne summotis, ad fores venerunt in summo cliuo positas, & mox eodem igne combustas. Hic est eius loci germanus sensus, quem tamen, si Tacito placeat, in rem suam alij deducunt. At de porticu cliui Liuius: Censores vias sternendas silice in Vrbe, & Cliuum Capitolinum silice sternendum curauerant, & porticum ab Aede Saturni in Capitolium ad Senaculum.

Præter hanc Porticum ad lauam cliui, erat in dextera eiusdem parte Templum Iouis Tonantis ab Augusto ædificatum. Aedem, inquit Suetonius, Tonantis Iouis in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica per nocturnum iter læticam eius fulgur perstrinxisset, Ierumque prælucentem exanimasset. Idem: cum dedicatam in Capitolio Aedem Tonanti Ioui assidue frequentaret somniauit queri Capitolinum Iouem, cultores sibi abduci. seque respondisse, Tonantem pro latinitate et appositum. Ideoque mox tintinnabulis festiugum Aedis redimit, quod ea fere ianuis dependebant. Idemque Dion testatur. Verum P. Vidor in Regione cæstaua, Aedis, ait, Iouis Tonantis ab Augusto dedicata in cliuo Capitolino. Quare ne cum eo Suetonius pugnet, dicendus est cliuum facere partem Capitolij. Neque Antiquarij alibi præterquam in cliuo collocant. Huius Templi præter effigiem expressam in Numismatis, reliquæ dicuntur extare in ipso cliuo, tres columnæ marmoreæ cum epistilio egregij operis pæne sub terram capitulo tenus defossæ. Is vestibuli seu pronai veteris angulus est, cuius Zophorus ab Aedis latere quædam veterum sacrificiorum vasa, & instrumenta: à fronte verò in latioris marmoris tabulas diductus pro longiore inscriptione, quæ inerat, vnum verbum videndum præbet absque R, essitur. Instauratio Templi ex eo cognoscitur. Cæterum cum suppetit Tonans Ianitor Capitolini Iouis, & in Capitolio pertinaciter loctur à Suetonio, suspitione dat locum, an prope Templum eiusdem Capitolini Iouis in Aede ponendus sit.

Iam ut situs, & solum cliui designetur, dicendum est, cliuum Capitolinum fuisse, quā ascenditur ab Arcu Septimij Seueri in Capitolium. Indicat ipse Arcus, sub quo vectus curru Seuerus, deinde ascendit ad Aedem Iouis. Triumphantibus enim Sacra via in Forum, inde per cliuum, fledebant in Capitolium, ut supra dixi. Sic autem cliuus Sacra via ē regione respondet, de qua paulo post. Idem patet ex Plinio: Caesar Dissertat, inquit, totum Forum Romanum interit, viamque Sacram, ab domo sua ad cliuum vsque Capitolinum. Habitabat enim ipse Pontifex Max. domo publica in Sacra via, ut scribit in eius vita Suetonius. Sacra autem via ad Arcum Seueri cum cliuo coniungebatur. Quare ibi cliuus, quo rectè ascenditur. Vbi & domus quondam Milonis. Cicero: Domus in cliuo Capitolino sentis referta.

Dec. 5. lib. 1.

Templum Iouis Tonantis. In vita. Aug. c. 14 Cap. 9.

Lib. 34.

Lib. 9. c. 1.

Pro Mile.

K

Sacra

Sacra Via. Cap. XII.

Lib. 1. An-
tiquit.
Sacra via
vnde sit
dicta.

4. de ling.
Latina.

Cap. 34.

SACRA Via dicta est Romæ, quod certis sacris, & ceremoniis
sædus inter se in ea fecerint Tadius Rex Sabinorum, & Romu-
lus, vt Dionysius testatur. Sic, inquit, ante Aras istius fœderis
circa mediam Sacram viam permixti se invicem consilauerunt.
Addit festus aliorum opinione dici Sacram, quod eo itinere utantur Sa-
cerdotes Idulium sacrorum consiciendorum causa. Idulia autem ab oue
dicta quæ singulis idibus Ioui immolabatur. Varro: Oritur caput Sacra
via ab Strenia sacello, quæ pertinet in Arcem, quæ sacra quotquot men-
sibus feruntur in Arcem, & per quam Augures ex Arce profecti solent, in-
augurare. Neque verò clivus Capitolinus ea de causa dictus esse facer,
vt putat Riquus. Neque illi fauent Horatii verba.

Trabet
Per sacrum clium merita decoros
Fronde Sicambros.

Ibi enim partem Sacræ viæ Poeta intelligit, quæ ad radices Palatii de-
clivus erat in Forum; vt hodieque conspicimus. Alconius: Cum ab Sa-
era via descenderis, & per proximum vicum prodieris, quoniam sane Sacræ
viæ partem solum vulgo fuisse notam testatur Varro. De hoc cliuo Mar-
tialis.

Inde sacro veneranda petes palatia cliuo.

Exeunti enim à Foro prope Templum Vellæ, Iouis Statoris Aedes, &
pars Sacræ viæ acclivis occurrebat; vt paulo post.

Vbi esset
Sacra via.

Verum vt fines Sacræ viæ statuatur, repetendum est quod Varro loco
citato ait. Cærolensis à Carinarum iunctu dictus Carina, postea Cæro-
nia, quod hinc oritur caput Sacræ viæ. Et paulo ante: Cum Cælio con-
fusa Carina. Carinæ autem locus erat prope Amphitheatrum Flavianum,
qui quod olim domus instar Carinarum haberet, Carinæ dictus est, pos-
tea domo Pompeii nobilitatus. Porro Carinæ, cum in valle inter Cæ-
lium, & Esquilias se continerent, & circa Aedem S. Clementis incipe-
rent, ad ipsum Amphitheatrum, initium dabant Sacræ viæ. Ea verò
iuxta Montem Palatinum ad Templum Iouis Statoris, producebatur.
Plutarchus: in vita Ciceronis: αὐτὸ τὸ ἱερὸν διὸν ἵερὸν, ὃν εἰσὶν αἱ πο-
ταὶ καὶ λαὸν ἰδὲ τοῦτον ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς οὐδὲν περὶ τὸ παλαιὸν αὐτῶν.
quod interpres vertit, In Aedem Iouis Statoris, quæ est in capite Sacra
viæ, quæ ascenditur in Capitolium. Sed vt primâ omittam, quæ Græ-
cis quoadtenus respondent, postrema corrigenda omnino sunt. Ne-
que enim Capitolij, sed Palatii meminit Plutarchus, quod à Sacra viâ
ascendebatur. quod alij passim tradunt. Dionysius: Romulus Ioui Sta-
tori Templum consecravit apud portam Mugoniam, ducentem à via Sa-
era in Palatium. Alconius: Domum Scauri in ea parte Palatii esse,
quæ cum ab Sacra viâ descenderis. Dion: Cîsonem ducenti Sacra viâ,

Lib. 1. An-
tiquit.
In Orat.
pro Scau-
ro.

et perducant in Palatium. Herodianus: Vestales Virgines, raptum Palladi-
um, media Sacra viâ in aulam Imperatoris transfulerunt. Martialis: Lib. 1.
Ep. 71.
Inde sacro veneranda petes palatia cliuo.

Cliuum enim in Sacra viâ posuit Varro, & Horatius: hodieque ibi de-
scenditur. Herodianus: Lectum è Regiæ, & Palatii vestibulo attollunt,
perque viam Sacram in vetus Forum deferunt. Vbi & alterius loci sit
mentio, quæ viâ mittebant, nempe Fori Romani. quod & lib. 2. tradit
Herodianus: Videt Seuerus per quietem, magnum quemdam, & genero-
sum equum ornatum phaleris Imperialibus, qui Pertinacem per Urbem
vehere media Sacra viâ. Sed ubi ad ipsum Fori peruenit ingressum, &c.
Suetonius de Vitellio: Seminudus in Forum tractus est inter magna re-
rum, verborumque ludibria per totam viâ Sacra spatium. Idemque
confirmat domus Numæ, vulgò Regia, quæ proxima Templo Vellæ
erat in Sacra viâ; cum ipsum Templum ad Forum esset. Alconius: Fa-
cit & locus pugna: nam in Sacra viâ traditur commissa, in qua est Re-
gia. Ouidius:

Paruit; & ducens: Hæc sunt Fora Caesaris, inquit;
Hæc est à sacris quæ viâ nomen habet.
Hic locus est Vellæ, qui Pallada servat, & ignem:
Hæc fuit antiqui Regia parua Numæ,
Inde petens dextram, porta est, ait, ista Palati:
Hic sator: hoc primum condita Roma loco est.

Porro ad Regiam erat Fornix Fabianus, vt idem Alconius: Fornix
Fabianus Arcus est iuxta Regiam in Sacra viâ à Fabio Censore constru-
ctus, qui à deniciis Allobrogibus Allobrox cognominatus est; ibique sta-
tuseius propterea posita est. Erat Fornix prope Templum Faustine. Tre-
bellius in Salonino Gallieno. Fuit denique bæstus statua in pede
Montis Romulei, Palatini, hoc est ante Sacram viam intra Templum
Faustine aduclæ ad Arcum Fabianum. Prope Arcum Puteal Scribonij
Libonis locatum est. quod erat locus in quo fuit Tribunal Prætoris,
vel ædificium, in quo ius dicebat Prætor à Libone ædificatum, dictum
quæ à Puteo, qui inibi esset. Puteal enim tectum est, quo Pateus ope-
ritur. Horatius:

Rosius orabat, sibi adesses ad Puteal eras.

Et:
Forum Putealque Libonis
Mandabo fidei:

Nec tamen, vt docet Interpres, prope Iani Templum fuit: nisi post Ner-
vam, Iano, qui erat in Foro Transitorio, propinquum dicatur esse.

Iam cum Sacra viâ in Forum mitteret, initium habens ad Iouis Sta-
toris, quæ Aedes in ipsis Fori finibus erat, & ad radices Palatii, vt paulo
post dicam; dubitationem non leuem relinquit, num ibi Sacra viâ desi-
neret, an vsque ad cliuum Capitolinum extenderetur. Nam Trebellius
in vita Salonini Gallieni. Fuit denique, inquit, bæstus statua in pede
Montis Romulei Palatini hoc est ante Sacram viam intra Templum Fau-
stine

Is viâ Vi
tel. c. 17.

In Orat.
pro Mil.
3. Trist.
Eleg. 1.

Or. 1. con-
tra Verr.
Fornix Fa-
bianus.

Puteal Li-
bonis.

Lib. 2.
fermon.
Sat. 6.
Lib. 1. Ep.
ep. penult.
Libanus.

Lib. 19.
cap. 1.
Sueton. in
vita Cæs.
cap. 46.

fine aduecta ad Arcum Vrbium. Adhæc Hermannus Contractus in Chronico, & Anastasius tradit, quod & alij Scriptores Ecclesiastici tradidere, Felicem huius nominis Quartum Pont. Max. Aedem SS. Cosmæ, & Damiani condidisse. In loco, qui appellatur via Sacra, ubi Aedes Remi ac Romuli fuisse aiunt. Et in vita Constantini Papæ scribit, in via Sacra ante Palatium acriter fuisse pugnatum. Plinius autem: Cæsar, inquit, Dissolator totum Forum Romanum velis interit, viamque Sacram ab domo sua ad cliuvm vsque Capitolinum. Præterea Varro, ut aiebam scripsit, Sacram viam pertinere in Arcem: qua sacra quotquot mensibus in arcem ferrentur, & per quam Augures ex Arce profecti solerent inaugurare. Ex quibus perspicue deducitur Sacram viam non vsque ad Templum Iouis Statoris, & initium Fori sub Palatio, sed vsque ad cliuvm Capitolinum sub Capitolio, & ad Arcum Seueri fuisse productam. Quomodo ergo Plutarchus ait? Aedem Iouis Statoris fuisse in apertis hinc usque in principio Sacra via. Videatur Varro hanc soluere difficultatem loco citato. Ait enim: Huius Sacra via pars hæc sola vulgo nota, quæ est à Foro cuncti primore cliuvm. & Festus: Itaque ne eatenus quidem, ut vulgus opinatur, Sacra appellanda est à Regia ad domum Sacrificuli, sed etiam à Regia domo ad Sacellum Stronia: & rursus à Regia vsque in Arcem. Egressi ergo à Foro prope Aedem Iouis Statoris pars viæ communis appellatione Sacra occurrebat, mittebatque ad Amphitheatrum. Reliquam partem versus Capitolium, & cliuvm coniunctam, etsi non ita vulgo notam, & fortasse populari vocabulo aliter appellatam, peritioribus tamen constabat Sacram esse. Et verò, cum ad Aedem Iouis Statoris fuisset olim portam Palatii, credibile est ibi fuisse viæ terminum: eandemque postea processisse angulosam, & conuersam versus Aedem Romuli, nunc SS. Cosmæ, & Damiani: inde ante Templum Faustinae ad cliuvm Capitolinum, & Arcum Septimij Seueri res ædificari. Sic Aedes Iouis Statoris erat in capite viæ vulgari cognomento Sacra. Unde & Triumphantes ingrediebantur in Forum, reliqua parte viæ prætermissa. Nam, ut aiebam supra ex Cicerone, è Foro currum stescebant Triumphantes in Capitolium.

7. Verr.

Templum Iouis Statoris. Cap. XIII.

Lib. 1. Ant.
tquit.
Vbi esset
Templum
Iouis Sta.
toris.
Lib. 1.

POST Sacram viam recognoscendum est Templum Statoris Iouis, de eo sic Dionysius: Romulus Ioui Statori, Templum posuit, apud portam Mugoniam ducentem è via Sacra in Palatium. Quam portam ego supra constitui contra Templum SS. Cosmæ, & Damiani. Hæc melius constabunt ex Livio. Nam cum Tatiæ Rex Sabinorum prodicione Tarpeia Capitolium occupasset, & Romanus, inquit Livius, exercitus quod inter Palatinum Capitolinumque Collem Campi est, compleisset: non prius Sabini descenderunt in aquum, quam mira, & cupiditate recuperanda Arcis stimulante animos, in aduersum Romani

subiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius: ab Romanis Hostius Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo, atque audacia suffinebat. Vt Hostius cecidit, confissim Romana inclinatur acies, susaque est ad veterem portam Palatii. Tum Romulus, & ipse turba fugientium actus, ut fugam suorum siferet: Hic ego, inquit, tibi Templum Statori Ioui voueo. Vbi & postea locatum est, cum Romani, seu forte, siue adhortatione ducis, siue alia de causa constitissent. Quo loco Linius campum, quem inter Palatinum, & Capitolinum Collem dixerat completum Romano exercitu, postea Romanum Forum appellauit. Metius Curtius, inquit, ab Sabinis Principi ab Arce decurrebat, & effusus egerat Romanos toto quantum Foro spaciū est. Nec procul iam à porta Palatii erat. Ex quibus hæc certa deducuntur. Romanos à cliuvm Capitolino cepisse fugam toto Fori spatio fugisse: ibi stetit Romulus, & alios fugientes tenuisse, in finibus Fori ad Palatii portam, ibi postea Templum conditum. Ouidius confirmat:

6. Fast.

Tempus idem Statoris erit: quod komulus olim

Ante Palatini condidit ora iugi.

In oratione, antequam Cicero iret in exilium: teque Iuppiter Stator, cuius Templum à Romulo vicinis Sabinis in Palatii radice cum victoria est collocatum. Porro cum alia Romæ Tempia essent Iouis Statoris, hoc antiquissimum, & princeps fuit. Quamquam, ut ait Linius, multo post Romulum conditum fuerit, contra quam scripsit Ouidius. Fabius, inquit, ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit: inquit ea pugna Iouis Statoris Aedem votam, ut Romulus ante vouerat: sed janum tantum, id est locum Templi effatus iam sacratum fuerat. Ceterum hoc demum anno, ut Aedem etiam fieri Senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata Respublica in religionem venit. Inter cætera, quæ attulerunt Neroniano incendio, Aedes Iouis Statoris vota Romulo exusta est, ait Tacitus. Et tunc vel Nero ipse, vel Senatus Populique Rom. restitendam curauit. Fama est, doctis viris etiam referentibus, striatas tres Columnas in campo nunc Boario, ad hortos Farnesianos, & Palatium adhuc stantes cum admirabilis artificij Epistilio, & Coronæ, eius Templi fuisse: quas in fronte duplici porticu, in latere simplici haberet. Cuius Iconographiam, & Orthographiam Antonius Labaccus nobilis Architectus egregie lineauit. Nec tamen id ita exploratum est, ut omnem dubitationem exhauserit. Videtur enim illud ædificium aliquanto plus à Palatio distare, quam Historici referant.

Lib. 10.

Quando extructū
Templum
Iouis Sta-
toris.

VESTIGIA PORTICVS IOVIS STATORIS.

Hoc Templum altera VIA contingebat vulgari cognomento Noua: Via noua, quæ secundum Palatii radices Foro iungebatur. Lilius: *Ex superiore Lib. 1. parte aditum in nouam viam versa; habitabat enim Rex ad Iouis Statoris, populum Tanaquil alloquitur. Ouidius:*

Fast. 6.

Fortè reuerſebar ſiſſis Veſtalibus, illa;

Quæ Noua Romano nunc via iuncta foro eſt.

poſtea locum deſcribens, ait:

Hic ubi nunc fora ſunt, vda tenuere paludes;

Amne redundatis ſeſſa mædebat aquis.

Ideò in rei memoriam matronæ nudo pede noua via commeari ſolebāt.

Idem: *Huc pede matronam nudo deſcendere vidi.*

Aquas autem, quas deriuarunt, exiccaruntque, vallis colligebat Capitoliū, & Palatinum Montem interiacens, quam poſtea Foro dederūt.

Dionyſius: *Planiciem Capitolio ſubiectam exciſa ſylua, & ſtagno, quod Lib. 2. Rom. Ant. propter loci cauitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congeſta repleto, in huius quod nunc, Fori eſt, uſum verterunt.* Hæc ergo planicies non modo Capitolio, ſed etiam Palatio, vt Forum, ſubiecta fuit. Strata eſt enim ibi via Noua, quæ ſecundum Palatii radices Capitolio obuerſas in Forum deſinebat, & altera ſui parte tenebat in Velabrum.

Ædes Concordiæ, & Saturni. Cap. XIV.

IAM redeundum ad cliuū Capitolinum, & de Concordiæ Templo ſtatuendum eſt; quod ſanè cliuo proximum fuit. Conſtat id ex pluribus Ciceronis locis. hic enim Conſul vocato Senatu in Aedem Concordiæ, eodem comprehenſos coniuratos adduxit, & circum

Ædes Cōcordiæ ad cliuū Capitolinū.

Aedem, cuſtodie cauſa Equites Romanos diſpoſuit, quos in cliuo Capitolino dicit fuiſſe. Cum, inquit, in hac cella Concordiæ, in qua me Conſula ſalutares ſententia dicta ſunt. Et: *Quis enim Eques Romanus, cum*

Philipp. 2.

Senatus in hoc Templo eſſet, in cliuo Capitolino non fuit? Et alibi: *Equites Romanos daturus illius diei pœnas, qui me Conſule cum gladijs in cliuo Capitolino fuiſſent.* Et: *Nonarum Decembriū, qui me Conſule fuiſſent, cliuique Capitolini pœnas ab Equitibus Romanis eſſe repetiturum.* De iſdem

Ibid.
In Or. pro Sext.
In Or. poſt. redin. ten.

Saluſtius: *Nonnulli Equites Romani, qui præſidijs cauſa cum telis erant circum Aedem Concordiæ, egredienti ex Senatu Cæſari gladio minitarentur.*

Cæterum hoc Temp. um inter Capitolium, & Forum extructum eſt, ipſi Foro, & conſonibus imminens, vt teſtatur Plutarchus. Ouidius autem prope gradus Iunonis Monetæ, quæ erat in Arce, collocat Aedem Concordiæ.

In Camillo.

Candida te niuo poſuit lux proxima Templo,

Fast. 1.

Quæ fert ſublimis alta Monetæ gradus:

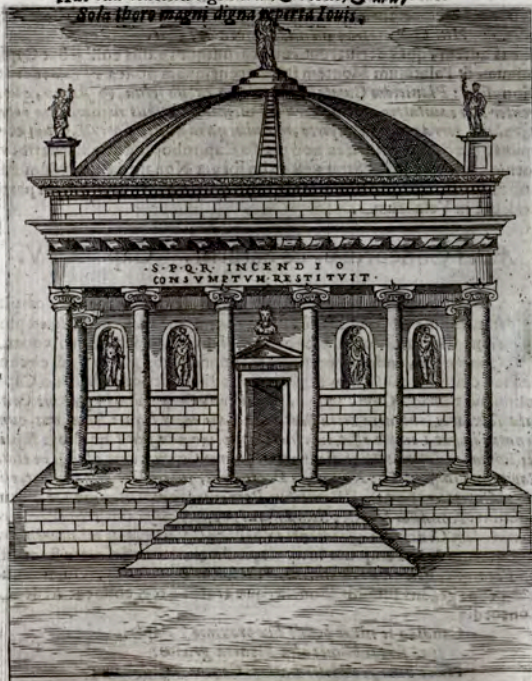
Nunc bene proſpicias Latiam Concordiæ, turbam;

Nunc te ſacrata conſtituere manu.

X 4

Fu:

*Furius antiquam populi superator Hetruscis
Vouerat; & voti soluerat ille fidem.
Causa, quod à Patribus sumptis scefferat armis
Vulgus; & ipsa suas Roma timebat opes.
Causa recens melior: sparsos Germania crines
Porrigit auspicijs, dux venerande, tuis.
Inde triumphata libassi munera gentis:
Templaque sciscijs, quam colis ipse, Dea.
Hac tua constituit genitrix, & rebus, & ara,
Sola thera magis digna reperta Iouis.*

AEDES CONCORDIAE,

In cliui cluuii Septimij

Quip

Quibus sane versibus videtur docere, Templum Concordiæ à Tiberio dedicatum idem fuisse, quod Camillus olim propter populi seditionem crexerat. Et ego ita sentientibus, quomodo cum gradibus Monetæ illud possent componere, supra exposui. Sed tamen aliud omnino esse censendum est. Nam Aedem Concordiæ structam à Camillo, postea incendio consumptam & restitutam, stante adhuc integra porticu, ut monent Antiquarii, videmus ad arcum Septimij Seueri, fere ad finem cliui Capitoliini, & radices Capitoliij.

*Aedes Cō
cordiæ in
cliuo.*

AEDIS CONCORDIAE VESTIGIA.

Gra

Gradus autem Monetæ sublimis fuit in summa Arce. Deinde inter Aedem Monetæ, & Concordiæ, mediæ erant substructiones quadrati lapidis, quæ sustinebant muros, turres, moleque Capitolij. Quare Monetæ gradus, ut descenderent ad Aedem Concordiæ, debuerunt substructiones illas discindere ac diuidere, quod in Arce adeo tuta, & non expugnabili quis factum credat? Cum præsertim Aedes Monetæ XLV. post annos extructa fuerit, quam munitiones Capitolij: nec causa afferri possit, cur eas tunc Romani demoliri voluerint, ut gradus illos apponerent.

Dices: Gradus centum Tarpeie rupis nonne diuidebant substructiones? Respondeo, gradus illos ab ima valle pertinuisse ad summum substructionum. Ibi autem in ipsis muris Arcis, fuisse fores, quibus aditus erat ad rupem, quod etiam seruatum est in duobus cliuis, quorum in capite erant constitutæ fores. Non ita dices de gradibus Monetæ, qui non intermissi, ut in cæteris Templis, in ipso Aedis vestibulo finiebantur, quæ erat in summa Arce. Quod si per hos abruptis substructionibus, in Arcem licebat euadere, cur Vitelliani milites hos ab Aede Concordiæ incipientes, propioresque cliuo Capitolino, & ascensu faciliores reliquerunt? per angustum alium cliuum, & Asyli aditum voluerunt irrumperere? Igitur nulli illi gradus extra substructiones, & frustra ab auctoribus quæsit, vel inducti. Templum vero ab Ouidio descriptum in summa Arce ad ipsos Monetæ gradus statuendum est, longe seiunctum ab eo, quod Camillus struxerat. Legendi hac super re interpretes. Quæ autem de Camillo memorantur à Poeta, id significant; ut quemadmodum ille Aedem Concordiæ propter populi dissensionem vouit, & struxit: sic Tiberius propter pacatam Germaniam: seu Liuiam propter concordiam cum Augusto, aliam ædificauit. Sed quis eorum struxit, dedicauitque? Suetonius Tiberio attribuit. *Dedicauit, inquit, & Concordiæ Aedem Tiberius, item Pollucis & Castoris suo fratribusque nomine.* Dion. *Fanum Concordiæ sibi parari iussit, ut suo id, & Drusi nomine inscriberet, ac deinde triumphauit.* Triumpho perfecto Templum Liuiæ dedicauit cum matre. Et: *Anno sequenti Tiberius Aedem Concordiæ sacravit, inscripto suo, & fratribus Drusi vitæ pridem functi nominibus.* Varius Ouidius:

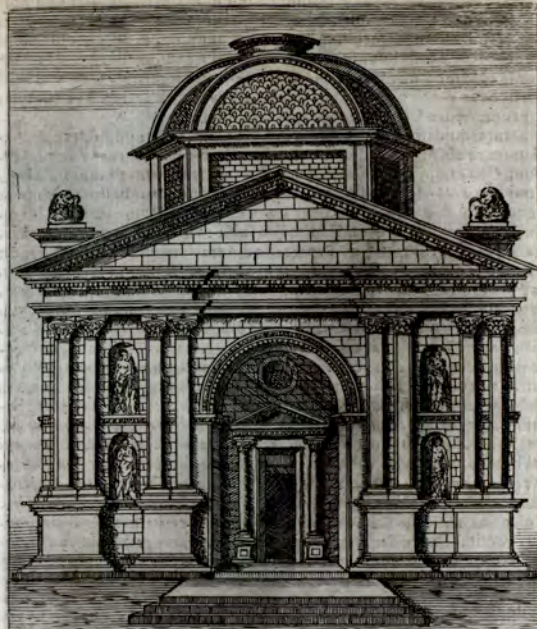
De Tiberio: *Templaque secisti, quam colis ipse, Dea.*
De Liuiæ: *Te quoque magnifica Concordia dedicat ade,*
Liuiæ: quam caro præstitit illa viro.

Et:

Hæc tua constituit genitrix, & rebus, & ara.

Sed ex his colligitur, Tiberium fecisse Templum: Liuiam eius matrem instruxisse ara, suppellectili, & rebus omnibus spectantibus ad sacrificia, & ornatum: eademque cum filio dedicasse. Verum ut ad aliam Aedem Concordiæ reuertamur longe ab arce positam ad Arcum Seueri, cum hæc esset olim ad cliuum, offendit eundem esse, quo nunc ascenditur in Capitolium. Seuerus enim illum Arcum transgressus in Arcem ascendit: sed qua alia via, nisi quam defuimus, ascendere potuit?

Obij-

AERARIVM

*Ex altero cliuo ad radices rupis Tarpeie
nunc Aedes S. Saluatoris in Aerario.*

Obijciunt contra: fuisse Aedem Concordiæ propinquam Templo Saturni, quod & Seruius tradit. Olim vero Aerarium Templo Saturni (causas referente Plutarcho) adiectum est, appensaque eidem statera. Ceterum hac ætate Templum quoddam peruatum S. Saluatoris cognomento in Statera, siue in Aerario Templo S. Mariæ cognomento in Porticu vicinum est. Ibi ergo olim Saturni Templum, & Concordiæ. Ex quo præ-

Plutarch.
in qu. Ro-
man. q. 12
Var. lib. 5
de lingua
Latina,

Dec. §. l. i.

præterea sedem ibi Fori constituunt. Sed hi auctores inficiari non possunt, Saturni Templum fuisse ad Arcum Seueri. Cum enim ibi esset clius, quo vectus est in Capitolium Septimius Seuerus, & ad clium Aedes Concordiæ; conficitur, & proxime Saturni Aedem fuisse. Linius: *Porticum ab Aede Saturni in Capitolium Censores fecerunt. Quæ videl cet porticus in dextera parte clii Capitolini, vt supra dixi ex Tacito, fuit, & prope Aedes Concordiæ, de qua loquimur.*

Saturni
Aedes ad
Aerariū.
Marlian.
lib. 3. c. 16.
Fuldae
Fori.

Cap. 2.
Loc. cit.
In arg. Or.
pro Milo-
ne.

In vita
cap. 49.
Lib. 55.
Lib. 53.

Aerarium
militare.

De quo Li-
ph. l. a. c. 4.

In vita
Aug. c. 38.

Milliarium
aureum.

Lib. 3. c. 5.
Lib. 1. lib.
In vita.
Oth. c. 6.

Saturni quidem Aedes Concordiæ proxima, vbi nunc Aedes S. Adriani, ponitur ab Antiquariis. Consentunt hæc cum veterum dictis. Seruius; *Offa, inquit, Orestis ab Aricia Romam translata, & condita ante Templum Saturni, quod est ante clium Capitolinum.* Festus, qui docet Aedem Concordiæ positam inter Capitolium, & Forum: idem ait, Templum Saturni in imo cliuo Capitolino fuisse: vbi & Aerarium fuit, vt tradit Solinus, & Plutarchus. Præterea ad Aerarium fuisse Forum ostendit Asconius; nam cum Milonis iudicium ageretur in Foro: *Præsidia, inquit, in Foro, & circa omnes Fori aditus Pompeius discessit. ipse pro Aerario, ut pridie cœdit, sepius delecta manu militum. post, tantum silentium toto Foro fuit, quantum esse in aliquo Foro posset.* Quod si ex alia Capitolij parte colitur Aedes S. Saluatoris in Aeratio, vt demus cognomen tum ab Aerario aliquo veteri deriuatum; (quod tamen inficiari quis potest, vt paulo post) idonea responsio est: Quemadmodum non vnum in Vrbe Saturni Templum fuit: ita nec vnum fuisse Aerariū. Testatur Suetonius, *Augustum constituisse Aerarium militare cum vestigaliis nouis.* Et Dion. *Augustus, inquit, pro se, & Tiberio pecuniam in Aerarium, cui militaris nomen indidit, intulit.* Quod & ante dixerat: *Agrippa abdicatus est ab Augusto. eius facultates in Aerarium militare relata.* Capitolinus de Marco: *Cum ad hoc bellum omne Aerarium exhausisset suum.* Vulcatius in Anidio Cassio: *Quæ Antoninus in priuatum Aerarium congeri noluit. Quare Senatu precipiente in Aerarium publicum sunt relata.* Trebellius in Claudio, recitans Epistolam Valeriani Augusti: *Huic, inquit, Salarium de nostro priuato Aerario dabis.* Hoc ergo Aerarium solis stipendijs militaribus constitutum quis neget ab Aerario veteri Reipublicæ fuisse discretum? & fortasse ab altero secernebatur, quod proprium Augustorum fuit, vt ex Capitolino, & Vulcatio recitauit: Cum autem & hoc sub tutela Saturni statuendum esset; huius quoque nouæ Aedes sub Augusto ædificata est à Munatio Planco, cuius meminit Suetonius: *A Munatio, inquit, Planco Aedes Saturni extructa est.* Quare hanc Aedem Aerario adiectam, vbi Aerari cognomen tum aiunt superfuisse, iure suo collocent.

Opponunt adhuc Milliarium aureum, quod verè illis obstat. Erat autem Milliarium aureum, *Aurea Columna*, vt in Othone scribit Plutarchus, *in quam omnes via Italiae definebant: In capite Romani Fori statum, vt Plinius: sub Aedem Saturni, vt Tacitus, & Suetonius.* Hanc igitur prope antiquam illam Aedem S. Saluatoris in Aerario collocant. Probabilis Marlianus: *Erat autem, inquit, Milliarium aureum Columna*

VESTIGIA AEDIS SATVRNI CVM AERARIO
in cliuo Capitolino ad Arcum Septimij
nunc Aedes S. Adriani.

na prope Arcum Septimij. Hic ergo Umbilicus Vrbs, sic enim dicebatur, quod ab eo mensura viarum curterent, & in media Vrbe, hoc est in loco eius celeberrimo esset, si prope Theatrum Marcelli, vt volunt, ponatur, ponetur prope Vrbs muros, cum in propinquo esset porta Carmentalis ad Forum nunc Montanarium, vt alius dixi. Quare Columna Millaria in capite Fori ante Aedem Saturni, nunc S. Adriani verissime collocabi-

Lib. 3.
cap. 18.
Fulda lib. 3.
in For.
Rom.

Lib. 1. An-
nat.

cabitur. Porro ne hoc omitam. Ad Aedem Saturni Arcus suere positi Tiberio Principe. Tacitus: *Fine, inquit, anni propter Aedem Saturni ob recepta signa cum Varo amissa, ductu Germanici, auspicij Tiberij dicantur.*

Dec. 3. 17.
In regio-
ne viij.

Præterea ubi hi auctores Aedem Saturni, & Forum collocant, vicus Iugarius fuit, qui secundum radices rupis Tarpeie, & Capitolij tendebat in Forum. Livijs: *A porta Garmentalis Iugario vico in Forum venerat.* Iugarium autem dixere, quod ibi esset Ara Iunonis Iugæ, quam præesse matrimonio putabant, auctore Sex. Pompeio. In eodem vico fuisse Templum Opis, & Saturni testatur P. Victor: eundemque Thorarium appellat. Igitur ex Iugario, vel Thurario vulgus fortasse facile finxit Aerarium, Temploque S. Saluatoris ibi condito cognomentum adiecit in Aerario.

Velabrum, Boarium Forum. Cap. XV.

4. de ling.
Lat.
Lib. 4.
Eleg. 10.

VLTIMO fines Velabri, & Fori Boarii nobis circumscribendi sunt. Fuit autem Velabrum inter Forum Romanum, Palatium, & Aventinum, quia, ut ait Varro: *Olim ex Vrbe in Aventinum à reliqua Vrbe paludibus disclusum vehebantur rationes.* Propertius:

*Quà Velabra sua stagnabant flumine, quàmque
Nauta per urbanas velificabat Aquas.*

Velabrum
vbi esset.
Lib. 1.

Pertingebat autem Velabrum ad radices Palatini Collis, ut idem insinuat Varro, qui ait: *Sacrificium fit in Velbro, quâ in Novam viam exiit.* Hæc autem via, ut supra dixi, à Templo Iouis Statoris bipartita, vel desinebat in Forum, vel secundum radices Palatij exibat in Velabrum. Certum verò est tam ibi, quam in proxima Valle Circi Maximi inundantes aquas Tiberis stagnasse. Fuisse id Ovidius:

FaB. 6.

*Forè reuertebat fissis Vestalibus illa;
Quâ via Romano nunc Nova iuncta Foro est.*

*Huc pede matronam nudo descendere vidi:
Obstupui tacitus, sustinuique gradum.*

Sensit anus vicina loco, iussumque sedere

Alloquitur, quatiens voce tremente caput.

Hic ubi nunc fora sunt, ada tenuere paludes;

Amne redundantis fossa madebat aquis.

Curtius ille lacus, secas qui sustinet aras,

Nunc solida est tellus, sed lacus ante fuit.

Quâ Velabra solent in Circum ducere pompas,

Nil præter salices, crassæq; campæ fuit.

Sæpe suburbanas rediens convivia per ovædas,

Cantat; & ad nautas ebria verba iacit.

Non dum conveniens diversis ille figuris

No.

Vertum-
nus.

*Nomen ab averso ceperat amne Deus.
Hic quoque lucus erat iunonis, & arundine densus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna recesserunt; & aquas sua ripa coëctet;
Siccæque nunc tellus; mos tamen ille manet.
Hic, ubi nunc Fora sunt, lintres errare videres,
Quæque iacent valles, Maxime Circe tua.*

Idem.
lib. 1.
FaB.

Hæc stagna, & paludes quamquam ante Romam emittere, & derivare voluerant, egregio tandem opere substructis cloacis Tarquinius Romanorum quintus Rex exicavit. Neque, quod ego legerim, aliud averso Tiberi patefactum iter, aut alueus detortus est, quod insculcant Poëta; sed solum ex planis iniquè vallibus, quas Tiberis inundabat, euectæ sunt aquæ, simul fortasse repurgato laxatoque alueo, ne fluvius effunderetur. Propertius:

El. 1. lib. 4.

*Hæc quondam Tiberinus iter faciebat; & aiunt
Remorum auditos per vada pulsa sonos.*

*At postquam ille fuit tantum concessit alumnis,
Vertumnus verso dicor ab amne Deus.*

Ovidius: *Non dum conveniens diversis ille figuris
Nomen ab averso ceperat amne Deus.*

Ovidius
FaB. 6.

Hic est Vertumnus, seu Voltumnus, cuius signum erat in vico Tusco, qui pars Velabri fuit. Cicero: *Quis à signo Vertumni in Circum Maximum venit?* Velabrum hodieque indicat Aedes S. Georgij cognomento in Velbro. ibi enim erat; aliterque in Velo aureo corrupto cognomine.

Var. lib. 4
de lingua
Latina.
3. Ver.

Adiunctum Velbro fuit Boarium Forum. immo aliquâ Velabri partem Forum Boarium cepit. De cuius appellatione infra. Ovidius:

*Pontibus & magno iuncta est celeberrima Circo
Area, qua posito de Boue nomen habet.*

6. FaB.

Quæ verba fines Fori circumscribunt. Circus enim Maximus longitudinem valles inter Palatinum, & Aventinum occupavit. A quo ad Tiberim, quem eo loco pontes Senatorius, & Sublicius iungebant, secundum Aventini radices area producta, & ad Templum S. Georgij conuersa, inde rediens ad Circum, spatium definit Boarii Fori. Livijs: *Incendio à Foro Boario orto diem, noctemque ædificia in Tiberim versa arserunt.* Quare fluvio iungebatur. Situm præterea Boarii Fori notat Inscripção in veteri Arcu quadrato marmoreo ad S. Georgium, in quo Severus Augustus, Iulia Augusta, & Antoninus Cæsar, aliaque instrumenta sacrificiorum insculpta sunt.

Fines Fori
Boarii.Lib. 3.
Dec. 4.

IMP. CAES. I. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTH. MAX. FORTISSIMO. FELICISSIMO
PONTIF. MAX. TRIB. POTES. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI. PATRIAE. ET

IMP. CAES. M. AVRELIO. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. TRAI. TOSTEST. VII. COS. III. P. P. PROCOS. FORTISSIMO. FELICISIMIQUE. PRINCIPI. ET
IVLIAE. AVG. MATRI. AVG. N. ET. CASTRORVM. ET. SENATVS. ET. PATRIAE. ET. IMP. CAES. M. AVRELI. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG

PARTHICI MAXIMI BRITANNICI MAXIMI
ARGENTARI ET NEGOTIANTES. BOARI HVIVS. LOCI QVL INVEHENT. DEVOTI NVMINI. EORVM

Erat igitur hic eorum locorum situs .
A porta Carmentalis, nunc Foro Montanario lugarius vicus secundum radices Capitolij porreſſus deſinebat in Forum Romanum . Velabrum aliquis ſui parte vico lugario propinquum fuit, interpoſitis duntaxat domibus, & Baſilicis: tum in parte ipſa Velabri Boarium Forum, quod Palatinum, Auentinum, Circum Maximum, & Tiberim attigit. Lilius : *A porta Carmentalis lugario vico in Forum venire. In Foro pompa conſtitit. Inde vico Tuſco, Velabraque per Boarii* Dec. 1.
Forum in cliuſum publicum, qui duce- lib. 7.
bat in Auentinum, atque Adem Inonisi
Regina perreſcit. Et Plautus, cum
varia Fori loca numeraffet, ſubdit:

Dec. 3.
lib. 7.

In Cur-
cul. 20.4.
(C. I.

Or. 3. in
Verr.
Vicus Tu-
scus.
Lib. 5.
Ant.

Cira

Circumscribuntur fines Romani Fori.

Cap. XVI.

Fori Ro-
manū in-
ter Palati-
nū, & Ca-
pitoliū.

HIS ita circumpositis, Romanum Forum inter Palatinum Collem, & Capitolium collocandum est. Et quia longius aliquanto quam latum fuit, à Capitolio ad Palatium latitudo: longitudo à Sacra via sita olim pro Templo Saturni nunc S. Adriani, vsque ad Aedem Virginis à Consolatione appellatam, aut amplius excurrit. Id Antiquarij rem tanquam certam, & exploratam habentibus ponebant. Sed quoniam Cardinalis Baronius, tantus auctor, refragatus est, qui statuit Forum ad Aedem S. Nicolai cognomento in Carcere Occasum versus; Pompeius Vgonius, cum Italica lingua scriberet de Stationibus Urbis, nonnullis rationibus comprobauit, quibus ego auctis, & roboratis alias subnectam.

Lib. f.

Primò ergo probant allata Liiij verba: *Effusus egit Romanos toto quantum Foro spatium est.* Hanc ego rationem vix repetitis ijs, quæ supra de Templo Iouis Statoris dicta sunt. Conditum est enim Templum ad radices Palatij, vbi steterunt Romani, qui antea Sabinos ex Arce Capitolina decurrentes, toto quantum Foro spatium est, fugerant. Igitur Forum definebat ad Templum, quod cum esset ad veterem Palatij portam Mugoniam nomine, eo quod iuxta Forum pertinebat. Hæc vt clariora essent cum locorum situ describenda cui aui.

Confirmat Sacra via, è qua, vt ex Dionysio dicebam, porta Mugonia mittebat in Palatiam, ea nempe parte, quæ exurgit è regione Aedis SS. Colmæ, & Damiani. Ad eum ergo Palatij angulum pertingebat etiam Forum. Demonstrat idem, & via Noua, quæ prope Templum Iouis Statoris definebat in Forum.

Tacit. l. 3.
Annal.

Secundò, Tacitus describens fines Urbis conditæ à Romulo: *Igitur, inquit, à Foro Boario sulcus designandi oppidi captus. Inde certis spatijs interiecti lapides per una montis Palatini ad aram Consi: mox ad Curias veteres: tum ad sacellum Larium, Forumque Romanum.* Quæ loca prisca insignita nominibus, ita nouis adiectis recenseremus. In area, ante Templum S. Anastasie designari cæpta sunt mœnia. Inde dextrorsum secundum Circensem vallem hortorum, radicesque Palatij ducta: tum flexa versus Arcum Constantini, inde ad Arcum Titi, iacentemque vallem inter Palatinum, & Capitolium, vbi postea Forum fecere. Quare non alio in loco fuisse dicendum est.

Templum
Pacis Fo-
ro proxi-
mum.

Tertiò, Suetonius in vita Vespasiani: *Fecit, inquit, & noua opera: Templum Pacis Foro proximum.* Superlites eius Templi reliquias videmus, quibus & Fori situm definire possumus. Respondent, Templum Pacis fuisse Foro proximum, nempe regioni octauæ Urbis, quæ Forum Romanum inscribitur. Qua responsione multas dubitationes amoueri posse autumant. Verum hac responsione quamvis forte vim verborum Suetonij possent effugere, quæ non regionem, sed Forum ipsum videri si-

gnifi-

gnificant: tamen alios scriptorum locos non rectè interpretantur; Nam via Noua quam supra diximus Foro fuisse iunctam, à Sexto Rufo ponitur in regione ipsa Fori Romani, quomodo igitur regioni iuncta erit? Deinde quod antea ex Liiuo asseribam, *Romanos fugisse: toto quantum Foro spatium est;* Num intelligit fugisse tota regione Fori? hæc enim præter tot alia locorum spatia, ipsum Capitolium complectebatur, quo Romani ascendere non potuerunt. Nec opinor proferri possunt verba scriptorum, quæ huiusmodi loquutione, in Foro, vel in Foro Romano, regionem significant. Neque enim tueri se quisquam potest P. Victoris, aut Sexti Rufi auctoritate, qui in descriptione regionum Urbis, earum nomina prescribere debuerunt. Quando enim absolute Forum, vel Forum Romanum scribitur, ipsum Forum est intelligendū, non regio octauæ Urbis, in qua Forum est. Alioqui bene diceretur, Capitolium est in Foro: Templum Iouis Feretrij est in Foro, quod quis dixit, aut legit? rectè autem dicitur Templum Iouis Feretrij est in regione Fori. Sic etiam cum legimus aliquid fuisse ædificatum, aut peractum in Circo, intelligimus Circum Maximum, aut Flaminium, non regionem vnde decimam Circi Maximi, aut nonam Cici Flaminij.

Quarto asseruntur Di. hysij verba: *Post mortem vero Bruti Collegæ eius Valerius plebi suspectus sit, tanquam sibi regnum comparans, quia domum sibi loco inuidioso extruebat, Collem elgens imminentem Foro, valde altum & præruptum, quem Romani Veliam vocant.* Respondent, Veliam fuisse in Capitolio, & Foro, quod collocant ad Theatrum Marcelli, imminetentem; nempe, inquit, eminentiorem partem Tarpeij Collis, quæ in Occidentem obuersa est. Sed mirum, Veliam poni in Capitolio, cum P. Victor Veliam in Palatio, decima regione Palatij numeret: & Capitolium sit in octaua. Varro autem, cum de Palatino dixisset, *Natus Balantium appellat, pergit: huius Germalum, & Velias conueniunt.* Idem: *In Velia apud Aedem Deum Penatium.* Hæc sunt in imo Palatio. Solinus: *Tullius Hostilius, habitauit, in Velia, vbi postea Deum Penatium Aedes facta est.* Liius: *Aedes Deorum Penatium in Velia de Cælo tacta erat:* Dionysius: *Templum, Deorum Penatium, Romæ non procul Foro ostenditur, secundum viam, quæ ad Carinas fert compendio, situm in loco obscuro propter circumiecta ædificia.* Hæc via, vel est Sacra, ortum ducens à Carinis, ultra Amphitheatrum, vel Sacra proxima, Et hic Dionysij locus ostendit Forum ibi, vbi nos ponimus fuisse non longe à Carinis, vt & Virgilius;

Velia vbi
effect.

Cap. 2.
Dec. 5.
lib. 5.
Lib. 1.

Lib. 8. Ae-
neid.

passimque armenta videbant

Romanoque Foro, & laetis migrare Carinis.

Tacitus loco supra citato: *Mox ad Curias veteres, tum ad sacellum Larium, Forumque Romanum.* Curie veteres ad Arcum Constantini ponitur ab Antiquarijs, inde fines Urbis ducti ad sacellum Larium, seu Penatium, prope ingressum hortorum Farnesiorum, tum in Forum Romanum. Idem Tacitus loquens de Templis, quæ ascenderunt Neroniano incendio ait *Aedesque Iouis Statoris exita Romulo, Numæque Regi, & delubrum*

Lib. 15.
Annal.

L. 2 Velia

Velle cum Penatibus Populi Romani exsilia. Erant autem Aedes prope contiguae ad radices Palatii. Demum Varro Velas dictas ait, *Quod ibi Pastores Palatini ex ouibus ante tonsuram inuentam vellere lanam sint soliti, ex quo vellera dicuntur.* Velas dixit, quoniam erat ima, & summa Velia; summa in summo Colle, in imo ima, apud quam Aedes Penatium. Lilius: *Et edificabat, Valerius, in summa Velia.* Plutarchus: *In Velia quam vocant, Foro imminet.* Sed Valerius Consul cum propter adificationem in summa Velia, ubi habitabat, regnum affectare diceretur, ut refert Lilius; in concione ad Populum: *Ego, inquit, si in ipsa Arce Capitolioque habitarem, metui me credere posse ad Civibus meis.* Velia ergo alibi quam, in Capitolio quaerenda. Ige, qui idem docent Antiquarius.

Lib. 1.
In vita
Valer.

3. Catil.
Forum.
Romanū
ad Orientem.

Quinto. Cicero signum Iovis in Capitolio excelsum factum tradit, & iussu Aruspicum conversum ad Orientem: *Ac se, inquit, sperare dixerunt, si illud signum, quod videtur, Solis Ortum, & Forum, Curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem Vrbis, atque Imperij illustrentur.* Capitolium, ut primo libro constitui Forum versus Orientem, aut inter ortum, & meridiem spectat, obversumque Palatinum, ad cuius radices Curia, in qua habebatur Senatus, fuit. At planities iacens dextrorsum sub Tarpeia rupe ad Aedem S. Nicolai spectat Occasum; nec sibi Tullius contabuit. Nec vero hic Forum interpretari possunt regionem Fori. Hæc enim Capitolium, & loca circumiecta comprehendens tam Ortum, quam Meridiem, & Occasum spectavit.

Sexto. Plutarchus in vita Ciceronis commemorans supplicium eorum, qui cum Catilina in patriam coniurauerant. *Primum, inquit, à Palatio Consul Lentulum sumit, eumque per viam Sacram, mediumque Forum adducit. Per egressus Consul cum ad Carcerem ventum esset, tradidit licitori Lentulum, eumque strangulari iussit.* Sacrae viæ terminos supra definiimus, nempe à Carinis vsque ad Templum Statoris contra Aedem nunc SS. Cosmæ, & Damiani; ibi enim mittebat in Forum, & altera fuit parte conuertebatur ad Aedem Faustine. At Forum si collocatur ad Aedem S. Nicolai plus nimio distat Sacra via.

Idem alijs rationibus vrgetur. Cap. XVII.

HAEC Pompeius, aliquæ viderint, à me partim propugnata, partim fusius expofita. Iam idem alijs non leuioris momenti rationibus conabor pervincere, quod circumposita Foro edificia abundè demonstrant. In primis Aedes CASTORIS, quæ olim fuit in Foro. Neque vero hic aliquis inculcet regionem octauam, Fori appellatione nuncuparam. Nam Augustus, teste Suetonio, *Spatium Vrbis viciusque diuisit in quatuordecim regiones.* Quæ antiquitus quatuor erant, auctore Varrone, *Suburana, Esquilina, Collina, Palatina* in qua, eodem Suetonio referente, natus est Augustus. Sed Castoris Aedes ante Augustum fuit in Foro, cum octaua Vrbis regio Fori nomine, non dū erat.

Non-

Aedes Castoris ubi esset.

In vita
Aug. c. 30.
In vita
Aug. c. 5.

Nonne, inquit M. Tullius, ab Aulo Posthumio Aedem Castori & Polluci in Foro dedicatam vides? Et alibi pluries. Lilius: *Castoris Aedes eodem anno. Idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello, Posthumio Dictatore. Filius Duumvir ad id ipsum creatus dedicauit.* Aliam causam affert Dionysius: Quod nimirum eo bello duo Iuvenes humanis maioribus redeuntibus ex prælio visi fuerint ex equis descendere seque lauare ad fontem proximum Templo Veltæ, quos populus, cum paulo post euuissent Castorem, & Pollucem esse ratus, isdem Aedem posuit, ubi se videndos præbuerunt, prope Aedem Veltæ, quæ fuit ad Statoris. De fonte idem Dionysius: *Qui, inquit, ad Aedem Veltæ profuerunt paruum, sed profundam facit lacunam.* Iuturnæ lacum dixere: Ouidius:

3. de Nat.
Deor.
Lib. 2.
Vrbis 270
Lib. 6.

Faß. lib. 1.

*Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
Circa Iuturna composuere lacus.*

Nam illud Tiberius suo, & Drusi fratris nomine restituit. Cæterum Aedes Castorum non modò erat in Foro, sed etiam ad radices Palatini Collis. Pomponius Lætus in Decio: *In Aede, inquit, Castoris, & Pollucis in parte Fori Romani versus Palatium cuius vestigia effodi vidimus.* Et vero cum in eo Colle esset Domus, & Palatium Cæsarum (Augustus enim ibi habitauit, & alij deinceps Augusti) C. Caligula partem Palatii ad Forum vsque promouit, ut ait Suetonius, atque Aede Castoris, & Pollucis in vestibulum transfigurata, consiciens sæpe inter fratres Deos, medium se adorandum, ad euntibus exhibebat. Pensitanda sunt verba. *Promouit Palatium,* quod erat in Colle Palatino, vsque ad Forum. Non ergo tanta loci distantia, ut putant, sed subiectum Colli, ubi & Templum. Nec sanè eò pertingere potuit Forum positum ad Aedem S. Nicolai. Nam inter illud, & Palatinum Capitolij pars, Forum Boarium, & Velabrum statuenda necessariò sunt. Porro Aedem Castoris (quod prætereundum hoc loco non est) referente Asconio, de Manubijs L. Metellus instaurauit, qui Metellus subactis Dalmatis, Dalmaticus appellatus est. Hæc eadem à Tibero postea resecta, & dedicata est. Suetonius in vita Tiberij. *Dedicauit, inquit, & Concordia Aedem: Item Pollucis, & Castoris suo, fratrisque nomine de Manubijs.* Claudius item postquam à Caio mutata erat in vestibulum domus, isdem Diuis, Dione referente, restituit. Domitianus etiam vel instaurauit, vel ornauit. Martialis:

Suer. in
Cal. c. 22.
Dion. lib.
59.

In 3. or. in
Ver. oratione
orat. pro
M. Scauro.
Cap. 10.

Lib. 60.
Lib. 9. Epi
gram. 4.

*Quid loquar Alciden, Phebunumque, potiusque Laconas?
Addita quid Latio Flauia Tempia polo?*

Eodem in loco Forum statuendum est, propter Aedem VESTÆ, quam Numa Rex condidit ad imam partem Palatii prope suam domum, cognomento Regiam. Regia autem ut supra dixi ex Asconio, erat in Sacra via. Itraque autem prope veterem Palatii portam, Mugoniam nominè ad ima Collis, è regione Templi SS. Cosmæ, & Damiani. Ouidius:

Aedes Væ
Aæ, & Ne
mæ do
mus vul
go Regia
vbi esset.
3. de Trill.
Eleg. 1.

*Hæc est à Sacris, quæ via nomen habet.
Hic locus est Veltæ; qui Pallada seruat, & ignem:
Hæc fuit antiqui regia parua Nymæ.
Inde petens dextram, porta est, ait, ista Palati.*

L 3

Mar-

Lib. 1. Epi
gram. 71.

Martialis: *Quaritis iter? dicam: vicinum Castra castra
Transiit Vestia, virginamque domum.
Inde Sacro veneranda petes Palatia cliu.*

1. de Di-
uinat.

Cui locus erat adinfectus. Cicero: *alio Vestia, qui a Palatii radice, in
nouam viam deuectus est.* Via autem noua, quod supra exposui, ibi exi-
tum habebat in Forum. Fulvius multis argumentis confirmat Aedem.

Lib. 3. in
Foro Ro-
mano.

Vestae fuisse, vbi nunc Aedes S. Mariae appellatione Liberatricis, & af-
fert Epithaphia Vestalium Virginum in sepulchris ibidem repositis in-
sculpta. De eadem Aede ignem Vestae perpetuum continente Diony-
sius: *Νεμὰς δὲ τὸ ἀργύριον ὡς ἄλλοι θύσαντες ἐκείνῃ τὴν φερεταίαν*

Lib. 2.

*ἑστίας, κοινὸν δὲ κατεστήσαντο πάντων μίαν ἐν τῇ μέλει τῇ χρηστολῇ, ὅτι πα-
ρατὴν χωρίῳ συμπεπολιτοῦσαν ἰδὴ τῇ λῆθον ἐπὶ ἀεὶ βόλῃ, καὶ μὴ οὐκ ἀ-
ποτὸς ὡς πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐν τῇ κατεσκευαστῇ τὸ ἱερὸν τὸ δὲ φερεταίαν τὴν ἑστίαν.*
Nomas autem imperium accipiens priuatus quidem non mouit Curiarum
focos: communem autem constituit omnium unum, in media, inter Ca-
pitolum, & Palatium ora, iam Collibus vno circuitu in Vrbem compre-
hensis; & medio inter utrumque existente Foro, in quo posuit Templum,
& custodem Sacrorum. Quid clarius? vt ostendatur Templum Foro ad-
iunctum, & Forum inter Capitolium & Palatium?

Templum
Caesaris in
Foro.
Lib. 44.

Non dissimili argumento est Templum CAESARIS Dictatoris, quod
Templo Castorum propinquum erat. De eo P. Victor in Regione viij.
Templum Iulij Caesaris in Foro. Scribit Dion, Caesaris cadauer à populo
fuisse in Foro crematum, eodemque in loco aram erectam, in qua Cae-
sari insituit immolari. Sed Consules ante demoliti sacrificia prohibue-
runt. Aliter Suetonius, qui narrat Populum Romanum solidam colum-
nam prope viginti pedum, lapidis Numidici Caesari in Foro statuisse, scri-
psisseque, *Parenti Patriae*, & apud eam longo tempore sacrificare per-
seuerasse. Verum, vt idem Dion postea refert, Triumviri Antonius, Lepi-
dus, & Octavius facellum Caesari eo in loco, vbi crematus fuerat erexe-
runt. At idem *ἑστίαν* Iulij ab Augusto factum, & consecratum affirmat.
Est autem *ἑστία* fanum, & monumentum heroibus poni solitum; atque
adeo ipsum, opinor, Caesaris Templum, quo nomine sic appellauit Ap-
pianus. *Quo in loco, inquit, primum ara erecta est, nunc Templum Ca-*

In vita
Caes. c. 85.
Lib. 47.

saris ipsius residet, quod diuinis condignum celebrare bonoribus. Pre-
ter hoc, & alia illi Tempia cum videret, dedicata sunt, arx, simulacra
iuxta Deos; quod testatur Suetonius. Ceterum perperam à Marliano
Templum Caesaris ponitur post Aedem Faustinae, cum Aedi Castorum
vicinum fecerit Ouidius:

Lib. 2. de
Bello Ci-
uili.

*Fratribus assimilis, quos proxima Tempia tementes,
Diuis ab excelsa Iulius Aede videt.*

In vita
Caes. c. 76.
lib. 3. c. 10.
2. de Pon-
to Eleg. 1.

Et Statius sub Palatino collocat.

*hinc obuia limina pandit
Qui sessus bellis, astricta munere prolis
Primus iter nostris ostendit in aethra Diuis.*

Nam

Nam cum statua Equestris Domitiani Palatium spectaret, vt paulò post
dicam, Caesar Augusti munere relatus inter Diuos, & obuias fuit Tem-
pli fores quodammodo venienti equo aperiens, necessario sub Palatino
colebatur. Quibus rectè, ac verè positus, alibi Forum quarendum non
est, nisi inter Capitolium, & Palatium.

Idem repræsentat FORI descriptio, quam habet Statius quod etiā
innuit Vgonios. Nam statua Equestris Domitiani in medio Foro sita
habuit à tergo Templum Concordiae, & Capitolium: à fronte Palatium,
& Templum Vestae: à latere Basilicam Iuliam, & Aemilij Pauli. Patent
haec ex versibus:

In equo
Domiti-
ni.
Folius
Statius
Equestris
Domitiani.

*Ipse autem puro celsum caput aëre septus
Templa superfulges, & prospicere videris,
An noua contemptis surgant Palatia flammis
Pulchrius: an taeda vigilet sacra Troicus ignis?
Atque exploratas iam laudet Vesta Ministras?*

Spectabat ergo Palatium, & Templum Vestae, vbi ignis perpetuus: &
domum Vestalium Virginum: & Templum Caesaris. Quod ante dixerat:

*hinc obuia limina pandit
Qui sessus bellis, astricta munere prolis
Primus iter nostris ostendit in aethra Diuis.*

Quae autem retrò erant:

Terga Pater, Blandoque videt Concordia vultu.

Erant enim Concordiae Templum ad cliuam Capitolinum: Et Pater, seu
Vespasianus ipse etiam Templo cultus: seu Iuppiter prospectans ex ade
magnificentissima Capitolij; illum enim dici Patrem nemo non nouit.

*At laterum passus hinc Iulia Tempia tuentur:
Illinc belligeri sublimis regia Pauli.*

A lateribus hinc BASILICA Iulia, hinc Pauli Aemilij. Ideo Lippius Basilica
ex suo scripto Codice legendum putat, Iulia testis, ne videatur Statius
redire ad Templum Caesaris. Sed perinde est, si legas Tempia, Templi
enim, quodcumque auguratò conditum antiquis fuit. Itaque Curiam
& Rostra, Tempia dixerunt. Neque dixeris Basilicarum Conditores,
cum eas iudicij, aëisque publicis ponerent, auguria neglexisse. Qua-
re, & apud Martialem, cum loquitur de hac Basilica, & eius iudicij,
quidam, Tempia, legunt.

Basilica
Iulia in
Foro.
Lib. 3. c. 7.
de Magni-
tud. Rom.

*Iam clamor, centiumque viri, densumque Corona
Vulgus, & insanti Iulia Tempia placent.*

Lib. 6. Epi-
gram. 36.

Et si quidam Codices habent testis.

Ceterum ne, quæ ad has duas Basilicas spectant, hoc loco prætermi-
tam. Alteram L. Aemilius Paulus extruxit, qui fuit Consul cum C. Clau-
dio Marcello Anno ab Vrbe condita DCCIV. acceptaque pecunia, vt
ait Plutarchus, & Appianus, à Cesare, qui tum erat in Gallijs, nempe
mille, & quingentis talentis, mirabilem, teste Plinio, Phrygijs columnis
Basilicam erexit. Cicero ad Atticum: *Paulus in medio Foro Basilicam*
iam patet textus ipsius antiquis columnis. Illam autem quæ locavit, facit

Basilica
Pauli Ae-
milij in
Foro.
In vita
Caes. lib. 4.
de Bello
Ciuili.
Lib. 4. E-
pist. 16.

L 4 ma-

*magnificentissimam. Quid quæris? nil gratius illo monumento, nil glorio-
sius. Vbi duarum Basilicarum mentio sit; vnus quam Paulus insin-
auit: Alterius, quam ipse extruxit. Prior illa, vel Porcia, vel Opimia for-
tasse fuit. Alterius Basilicæ Aemiliæ meminit Plinius. Poss eum, inquit,
M. Aemilius Collega in Consulatu & Luciatij non in Basilica modò Aemi-
lia, verum, & domi suæ posuit suorum imagines in clypeis.*

Iam non ita certo Basilicæ Iuliæ conditorem adducere possumus. Sed
certè non alius, nisi Iulij Cæsaris nomine Augustus extruxit, ac dedica-
uit. Dion meminit Curia Iuliæ condita; & dedicata ab Augusto, quam
postea *curia* eius nuncupat. quod confessum non modò Senatorum, sed
etiam Iudicum significat, & videtur accommodari posse ad Basilicam.
Iudiciorum sedem: *Belenthus* autem antea dixerat quod proprie Curia est,
quamquam, & Iudices Arcopagitas *Bellæra*; appellauit Lucianus. Me-
minit Basilicæ Iuliæ Quintilianus: *Certè*, inquit, *cum in Basilica Iulia*
diceret, Trachallus Orator, *primo tribunali; quatuor autem iudicia, ut*
moris est cogerebantur. Meminit & Plinius: *Descenderam*, inquit, *in Basili-*
cam Iuliam auditurus, quibus proxima comperendi natione respon-
debam: sedebant Iudices, Centum viri venerant.

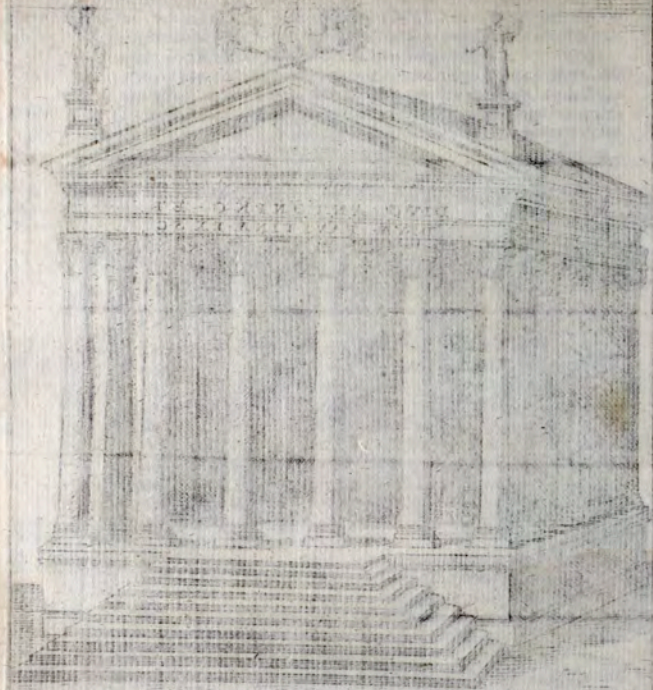
At quoniam erant hæc duæ Basilicæ Pauli, & Iulij à lateribus Statuæ
Equestris Domitiani; vtra læuam seruabat, Iulia nē, an altera? Id mi-
hi hæcenus clarè compertum non est. Marrianus ait, à sinistra collocari
ab Statio Basilicam Pauli eo versu. *Illine belligeri sublimis regia Pauli.*
Sed Statius illis verbis id non expressit. Plutarchus in vita Galbæ narrat
cū ille venisset in Forum, *Conspecti sunt primo equites, mox pedites à*
Basilica Pauli aduolare. Hi missi fuerant è Castris ab Othone, nempe ab
extremo Viminali, vt Galbam occiderent. Venerunt ergo à sinistra par-
te, Forum indidem ingressi. Quod si verum est, Pauli Basilica sita erat
prope Templum Faustinae: Basilica verò Iulia dextrorsum non longe à
Templo Iulij Cæsaris quod sub Palatio collocauimus. Ducitur & co-
njectura ex Suetonio scribente, Caligulam *nummos non medioeris fona-*
ma è fastigio Basilica Iulia per aliquot dies sparsisse in plebem: Idemque
legitur apud Iosephum. Credibile igitur est, Basilicam Colli Palatino
propinquam fuisse, vt Caius è Palatio, siue è ponte, quo Palatium, & Ca-
pitolum iunxit, eius fastigium adire percommode, seseque in Aedes il-
las superiores recipere posset. Iam vt ad Forum redeamus: hæc facies
ædificiorum, quæ erant in Foro, illi inter Capitolium, & Palatium per-
spicue adiungitur, ibi enim illa fuerunt.

Adhuc in huius rei testificationem extat Faustinae Templum. Erat enim
vt suprà dixi in Sacra via, quæ propè mittebat in Forum. Quid ergò ne-
cesse est tanta loci distantia, vt illi faciant, separare? Porro huius Templi
porticus ingentibus columnis sulca adhuc miraculo est, extantibus etiam
extimorum Templi parietum reliquijs, atque Aedem S. Laurentii dicatā
continentibus. Antonino Pio post eius mortem maioriq. Faustinae eius
coniugi extructum fuit. Iulius Capitolinus: *Meruit, & Flamini, & Cir-*
censæ & Templi, & sodales Antonianos. Spartianus. *Ante Templi D. Pij.*
Alia

In vita
Anton.
Carac.

ANTONINI, ET FAUSTINAE TEMPLVM.

VESTIGIA TEMPLI ANTONINI ET FAVSTINAE

Alia Romani Fori loca, & ædificia inter Capitolium, & Palatinum. Cap. XVIII.

Lacus
Curtius
in medio
Foro.
Lib. 4.

LACVS Curtius testimonio fit, qui erat in medio Foro. In Foro lacum Curtium à Curtio dictum, scribit Varro. Nam cum ibi sub Romulo stagnarent aquæ, illò Metius Curtius repulsus è Palatij porta, abdiderat se, atque in stagnum tradito nomine immiserat: siue quod eo loco subsidente terra profundam voraginem, Curtius miles intrarat: siue quòd locum fulguritù seperat Curtius Cos. Sed Linius lib. 7. à Curtio qui se cum equo in specum immiserat, celebre nomen deriuat. Ceterum lacus nomine tenus remansit; nam terræ solum clauum cancellis erat. Ouidius:

*Curtius ille lacus, siccas qui sustinet aras,
Nunc solida est tellus: sed ante fuit lacus.*

Ant. lib. 2. Dionysius: *Lacus iste iam terra congesta repletus est, Romani Fori medietatem fere occupans.*

Hic ergo lacus vel adiunctus Equestri Statuæ Domitiani, vel propè fuit inter Palatium, & Capitolium. Statius:

*Ipse loci custos; cuius sacra ta vorago,
Famosusque lacus, nomen memorabile seruat.*

Et paulo post: *Nunc veneranda Palus, cum te propè nosse, tuumque
Immortale iubar vicina sede tuetur
Concessum:*

Vbi sermo de Statua Domitiani. Cùm ergo germanum eius Statuæ locum antea designauerim inter Palatinum, & Capitolinum, simul & Curtij lacus terminos defixisse necesse est.

Confirmat quæ diximus Galbæ mors, & eorum qui cum illo necati sunt in Foro. Nam Galba iuxta lacum Curtium occisus est. Titus Iunius, qui fuerat eius legatus in Hispania, ante Aedem D. Iulij iacuit in, utrumque latus transuerberatus. Piso à Galba adoptatus in Aedem Vestæ peruasisse, extractusque è labea, & in foribus Templi trucidatus est. Hæc Tacitus. Nec dissimilia Plutarchus, & Suetonius in vita Galbæ prodiderunt.

Galba occisus in Foro.

Lib. 1. Hist. Lib. 8.

De 6. col. Honor.

Idem ROSTRA proclamant, & in Foro. Linius: *Rostriisque earum, navium, suggestum in Foro extruendum adornari placuit, Rostraque id Templum appellatum.* Erant autem Rostra ad radices Palatij. Claudianus loquens de Palatio Cæsarium ait:

Attollens apicem subiectis regia Rostris.

Cum ergo essent in medio Foro ad conciones, & ad Palatij radices, non poterit Forum ad Aedem S. Nicolai situm ad Rostra pertinere, interpositum, ut sæpe dixi Velabro, & Boario Foro.

In vita Ner. c. 29.

Reditus Neronis in Urbem è Gracia quem Suetonius narrat, idem.

con-

confirmat. Alba enim veniens Romam ingressus est Appia via, & porta Capena, nunc S. Sebastiani. *Diruto*, inquit, *Circi Maximi arcu, per Velabrum, Forumque, Palatium & Apollinem petijt.* Liqueat igitur Neronem à porta S. Sebastiani rectè venisse vique ad Templum S. Anastasie, ubi erat finis Circi Maximi: tum dextrà conuersum in Velabrum, & Forum inter Palatium, & Capitolium: inde iterum dextrà conuersum per Sacram viam in Aedem Apollinis, & Palatium venisse. Quare aliud Forum longè sepositum Nero non inuenit, neque eo in Palatium venire potuisset. Certior argumentatio ducitur ex via Triumphantium, quoniam certior, & exploratio est. Hi ergo, ut supra diximus, venientes à Theatro Marcelli per Velabrum, & Circum Maximum vertentes ad Arcum Constantini Sacram viam ingrediebantur: hæc exibat in Forum: è Foro, quod circumbant, stetebant in Capitolium. Quod si Forum abstractum è Valle inter Capitolium, & Palatium ad ipsum Marcelli Theatrum constituitur; Triumphantes neque Circum Maximum, neque Sacram viam videre potuerunt, contrà quàm veteres scriptores diserte tradant.

Via Triumphantium in Vrbe.

Ex oppugnatione Capitolij sub Vitellio principe idem conficitur. Lib. 3. Nam cum Sabinus Vespasiani frater eo se recepisset, *Milites*, inquit, *Tacitus, Forum, & imminetia Foro Templi prateruelli erigunt aciem per aduersum Collem.* Hi venerunt è Palatio ut patet ex superioribus. Misum enim à Sabino Cornelium Martialem internuntium pacis monuerat Vitellius, ut per secretam ædium partem occultè abiret, ne à militibus interficeretur. Et vix dum regresso Martiale furens miles aderat. Quod si Forum inter Capitolium, & Palatium non fuit, quod iter tenerunt, ut in Capitolium ascenderent? cum præsertim per clium Capitolinum irrumpere voluerint, propè Aedem Concordiæ, ut dictum supra est.

Idem habemus ex Comitio, in quo sedus à Romulo, & Tatius dictum fuit, eratque ad radices Palatij contra Capitolium. Nam Ficus, seu Capricus, sub qua, in spelunca, quæ Lupercal est dicta, expositi sunt ad Tiberim Romulus, & Remus, in Comitio fuit. Tacitus, *eodem*, inquit, *anno*, septimo Neronis, *Ruminalem arborem in Comitio, quæ super occingentis, & quadraginta annos Remi, Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & crescente trunco diminutam prodigij loco habitum est, donec in novus factus reuinceret.* Plinius: *Ficus arbor in Foro ipso, & Comitio Romæ nata, sacra fulguribus ibi conditis.* Eundem locum indicat Ouidius de ijs loquens, qui pueros ad Tiberim exponebant.

In fin. 13. Annal.

Lib. 15. cap. 18.

Faust. 2.

Hic, ubi nunc Fora sunt, litres errare videris;

Quæque iacent valles maxime Circæ tuæ.

Huc ubi venerunt (neque enim procedere possunt

Longius) ex illis vnus, & alter ait.

Seruius in illud Virgilij:

8. Aeneid.

Et gelido monstrat sub rupe Lupercal,

Sub Palatino monte est quadam spelunca, in qua de Capro luebatur, idest sacri-

sacrificabatur. Vnde & Lupercal dictum. Sed aliam nominis causam asserent Ovidius, alijque: quod nempe
Venit ad expositos Lupa facta gemellos.

Lib. 1. Ro- Verum Lupercal, & antrum Ruminale ætate Dionysij, vt ipse testatur,
 man. ant. Romanæ adificijs adornantur, vt vix speluncæ introversum actæ situs agno-
 Lib. 4. sceretur. Caterum de Comitio fi Varro: ante Curiam Rostra. Sub dex-
 In 3. conf. tra butus à Comitio locus substruendus, quo videmus Comitium prope Cu-
 Ver. riam fuisse. Alconius: Comitium, inquit, locus est propter Senatum,
 Comitij quo coire Equitibus, & Populo Romano licet. Porro idem Varroni est;
 & Curia. A dextra Curia, quod Alconius, propter Senatum. Curia autem circa

Lib. 4. medium Forum ad radices Palatii fuit. Quod & innuit Propertius:
 Eleg. 4. Murus erant Montes, ubi nunc est Curia septa;
 Bellicus ex illo fonte bibebat equus.

Lib. 1. Nam cum Rostra in medio essent Foro; Curia ante quam Rostra fue-
 runt, ibidem est ponenda, & ad eius lævam Comitium. Livius: Statua
 Lib. 47. Arcij capite velato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsi ad
 lævam Curie. Dion. Curiam, inquit, Iuliam ab eo, Cæsare, dictam ex
 decreto prius factio adificauerunt propter Comitium. Curia igitur, & Co-
 mitium, & Lupercal cum sub imo Palatio essent constituta, nihilominus
 erant in Foro. Quare Forum Palatino monti aditum reposcunt, quod
 illi auctores remouent.

Templum Fuit etiam in Foro AVGVSTI Templum à Tiberio factum, vt est
 Augusti in eius Nummo, à C. Caligula perfectum, & dedicatum. Suetonius: Au-
 In vita. gusti Templum, restitutionemque Pompeiani Theatri imperfecta post tot
 Tib. c. 47. annos Tiberius reliquit. Idem. Templum Augusti, Theatrumque Pom-
 Sueton. in vita c. 11. peij Caius absoluit. Deinde Caius, inquit, Dion, habitu triumphali Tem-
 Dion. Tem- plum Augusti dedicauit, nobilissimis pueris ætate florantibus, cum virgini-
 59. bus eiusdem ordinis bymnium canentibus. Marrianus, Templum, inquit,
 Lib. 3. c. 8. Augusti in Foro Romano positum erat. Antiquus scriptor, quia non legi,
 hac in re mihi auctor esse non potuit. Sed argumento est, quod, vt ait
 In vita. Suetonius, Caius super Augusti Templum ponte transiit ad Palatium,
 Caligul. Capitolumque conianxit, vt frequentius iret in Capitolium exoratus, vt
 cap. 25. aiebat,

aiebat, à Ioue, & in contubernium vltro inuitatus. Perperam autem
 Marrianus arbitratur tres columnas cum epistilio in Foro nunc stantes,
 reliquias esse eius pontis. Pons enim pertinebat ad alteram Capitolij
 partem, vbi erat Templum Capitolini Iouis prope rupem Tarpeiam
 conditum; hoc enim frequenter adire Caius voluit. Porro Templum
 Augusti instaurauit Antoninus Pius vt constat ex eius Nummis. Cui ad-
 iecta est Bibliotheca. Plinius: Videmus certè Apollinem in Bibliotheca
 Lib. 34. cap. 7. Templi Augusti Tuscanicum L. pedum à pollice, dubium are mirabilio-
 rem, an pulchritudine. nisi aliquis interpretetur Templi Augusti, Tem-
 plum Apollinis ab Augusto factum in Palatio.

Postremo, quod aduertit Pompeius Vgonius, Historiz Ecclesiasticæ
 Templum S. Adriani ad Arcum Septimij Seueri nuncupant in tribus Fo-
 ris, dextrorsum enim erat Romanum: retrò, seu leuorsum Forum Cæ-
 saris, & Augusti: hæc enim tria litibus præsertim, causisque forenibus
 dedicata erant, vt norunt periti antiquitatis. De Foro Romano id cer-
 to constat. De Foro Cæsaris Appianus. Non id quidem veram venali-
 sed ad literas aut negotia conuenientium. De Foro Augusti Suetonius: Cau-
 sa extruendi fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quæ videbatur non
 sufficientibus duobus etiam tertio indigere. De his Martialis:

Causas, inquit agam Cicerone disertius ipso,
 Atque erit in triplici par mihi nemo Foro.

Et alibi. Foroque triplici sparsus ante equos omnes.
 Et iterum. Lis te bis decima numerantem frigora bruma

Conterit vna tribus Gargiliæ Foris.
 Statius: Nec saltem tua dicta continentem,
 Quæ trino luuentis Foro tonabam.

Sed quoniam quidam locum Martialis interpretatione deprauant, Ale-
 xander ab Alexandro longam de triplici Foro disputationem ita conclu-
 dit: Ex quibus sine controuersia liquet, triplex, de quo querimus Forum,
 de Romano, deque Cæsari, & Augusti Foro, in quibus hies actitari, &
 iudicia reddi consueverant, non de alijs intelligi oportere. Neque eruditio
 viro in alia opinionum diuertacula discedendam est. Ex quibus demum
 conficitur, Forum Romanum, tam propè sacram Aedem D. Adriani,
 quam inter Palatinum, & Capitolium fuisse. Nec sufficit respondere
 Forum Capitolio fuisse subiectum. Non enim quacunque parte Capito-
 lii, sed ea solum, quæ vergit ad Palatium, vtrique monti, medium
 ipsum, subiectum erat.

Templum
 S. Adriani
 in tribus
 Foris.

Lib. 2. Bel-
 ciul.
 In vita
 ciuldem
 cap. 39.
 Lib. 3. E-
 pig. 38.

Lib. 8. Epi-
 gram. 44.
 Lib. 7. Epi-
 gram. 64.
 Lib. 4. Syl.

Lib. 2.
 cap. 12.
 Lib. 2.
 cap. 12.

Testi-

Testimonium Carceris Tulliani adducitur, & obiecta refelluntur. Cap. XIX.

SUPEREST vltima ratio, quæ prodians ex Carcere Tulliano, suo acumine cum vulnerare studet, & ipsa vulneratur. Neque immerito; nam prima rumores, & controuersias excitauit. Carcer quidem Tullianus imminet Foro. quare vbiunque fuerit, sibi Forum adiungit. Lilius de eo loquens: *Carcer*, inquit, *ad terrorem incrementis audacia media Vrbe imminet: Foro adificatur.* Varro: *In hac pars, quæ sub terra, Tullianum ideo quod additum à Tullio Rege. Hanc partem ita Salustius describit: Est locus in Carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderit ad lauam, circiter viginti pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta sed inculta tenebris, & odore fœda, atque terribilis eius facies est.* Caterum hæ proprietates appimè conueniunt Carceri, qui hodieque visitur sub Capitolio, superextructa Aede S. Petri cognomento in Carcere. Dicitur enim fuisse Carcer à Lilio imminens Foro, media Vrbe. Foro, ut patet, imminet. Nam Forum sub Capitolio, Palatioque fuisse, probatum est. In media Vrbe habitatis vndique montibus; nam & Cælius, & Auentinus additus fuerat: & aliqua pars Quirinalis, quamuis pomerio non includeretur, ab Numæ vique temporibus, qui eam incoluerat, ædificijs frequens erat. Loci vero Tulliani subterraneam faciem ita hodieque perdurare, ut Salustius describit, afficit. At Vgonius argumentum hoc fusè persequutus, & nos videmus.

At obijcitur: Aedes S. Nicolai ex altera Capitolij parte ad Occasum propè vetus Theatrum Marcelli, in Carcere Tulliano, aliquot ab hinc sæculis, appellata est. Ibi ergo Carcer, & Forum fuit. Verum hæc Telli appellatio orta rudibus sæculis cum apud imperiū vulgus inualuisset, eam postea scribæ in tabulis publicis, & illorum temporū scriptores suis in voluminibus, qui hæ accuratius non excuterent, adhibuerunt. sequitur nempe sermonem populi, penes quem *Ius est, & forma loquendi.* In Romanis quidem antiquitatibus hodieque multi quam multa peccant! Reliquias marmorei ædificij, quod in Quirinali, & hortis Ducum Columnensium nuper dirutum Campum Martium spectabat, vulgus Neronis Turrim appellauit; quasi ex ea Romanum incendium Nero aspexerit, non è Turri Mecenatis longe distita in Esquilij. Statuam Equestrem M. Antonini vulgus ad hæc vique tempora Constantini esse voluit. Templum Pacis nonne dicunt nascente CHRISTO DOMINO corruisse? Pyramidem ad portam Trigeminam sepulchrum Remi? Et alia passim populus peruertit. Atqui vt appareat, eos non errare, qui Templo S. Nicolai titulum Carceris tantum apponerent, leguntur antiquæ inscriptiones dempta voce, Tullianus qualis in marmorea tabula prope

Templi

Templi fores hodieque legitur, ut ait Vgonius: *Ego Romanus Presbyter diuina dispensationis gratia Sanctissimi Confessoris Christi Nicolai, & Ecclesie, quæ in Carcere dicitur, Procurator, & Rector.*

Infant acris. Certum est eo loci fuisse Carcerem. Testis Plinius: *Templo Pietatis, inquit, extructio in illius Carceris sede, ubi nunc Marcelli Theatrum est.* Eundemque Carcerem indicat idem Plinius: ait enim: *à Columna Mænia ad Carcerem inclinato sydere supremam promitciabat.* Nec alium potuisse Carcerem intelligi ostendit Iuuenalis:

*Fœlices proauorum atavos, felicia diças
Sæcula, quæ quondam sub Regibus, atque Tribunis
Viderunt vno contentam Carcere Romam.*

Quamvis enim postea duo Carceres fuerint, vnum tamen vidit antiquissima ætas. In eo autem Carcere fuisse locum testatur Festus, quod *Robur dicebant, ex quo præcipitaretur malefactorum genus;* Idemque dictum esse saxum Tarpeium aliorum quoque auctoritate confirmatum est.

Vt hæc omnia diluantur: constat primò oportet, duos olim Romæ fuisse Carceres, quorum vnus diuersus à Tulliano quando exdificatus fuerit, non constat. Tullianus quidem in Regione viij. Fori Romani; alter in Regione ix. Circi Flaminij à P. Victore, & Sexto Rufo numerantur. Ille imminens Foro ædificatus media Vrbe: hic autem Carcer CL. XVII. dicitur à P. Victore. Parum autem refert, utrum hic Carcer dictus sit *Centum virorum* an *CL. xuir.* idest *Claudij Decemviri*, de quo magna inter auctores agitur controuersia; dum constat, quod negari non potest, alterum esse à Tulliano. Neque enim illi conueniunt Tulliani proprietates. Est in regione ix. Tullianus in viij. Non imminet Foro, longe seiunctus: non in media est Vrbe, immo fuit extra Urbem. Siquidem teste Plinio, ibi postea conditum est Templum Pietatis, quod erat in Foro Olistorio: nempe extra portam Carmentalem, ipsamque Urbem, ut supra ostendi. Quomodo ergo in media Vrbe? Porro de hoc loquitur Plinius, non autem de Tulliano, cum ait: *ad Carcerem inclinato sydere, supremam horam pronunciari.* Vergit enim illa pars Urbis ad occasum: cumque sine appposito Carcerem nuncupat, ut ante bis nuncupauerat. Nam quod spectat ad versus Iuuenalis, quibus vno Carcere sub Regibus, & Tribunis Romam contentam euehit; non intelligit Satyricus Tribunos Plebis, aut Tribunos Militum, qui pro Consulibus Republicam aliquando tenebant; sed eos Tribunos Militum, quos Romulus primus creasse fertur, cum tres Equitum Centurias, quorum opera in omni Republica discrimine vteretur, adscripsit. Dicit autem Tribuni, quod Terni ex tribus, Rammenum scilicet, Tatiensium, Lucrum electi interpreti.

cum exercitu ad expeditiones mitterentur. Sine quod tres tribus Romanas à Romulo constituti regerent. Dionys. lib. 2. *In tres partes diuisa vniuersa multitudo, Romulus, singulis præclarum aliquem virum, ijs preposuit. Illas tribus vocari voluit. Præfectos Græci phylarchos, & tritarchas dicerent, quos Romani Tribunos.* Sit ergo illis temporibus vnus Carcer Tullianus, & nostro imminens Foro.

M

Quod

Lib. 1.

In Coniur.
rat. Catil.

Carcer
Tullianus
ad radices
Capitolij,
Foro imminens.

Cur dicatur
Ædes
S. Nicolai
in Carcere
Tulliano.

Olim Romæ
duo
Carceres.

Lib. 1. c. 4.
Lib. 7. c.
60. & vit.
Eod. libro
cap. 36.
Tribuni
qui fuerint in
Vrbe antiquissimi.

Quid sit
Carcer.

Quod dicitur de Robore, & saxo Tarpeio, ne Festi auctoritate firmetur, Festus ipse verbo, *Robum*, docet, *Robum rubro colore, & quasi rufo significari, ut bouem quoque rustici appellant, manifestum est. Vnde & materia, qua plurimas venas citra coloris habet dicta est Robur. Hinc & homines valentes, & boni coloris robusti.* Tum subdit: *Robus quoque in Carcere dicitur is locus, quod precipitatur masculinorum genus, quod ante arcu robuleis includebatur.* Vbi, quo precipitatur, non tam, ut volunt, significat vnde, quam in quem locum precipitatur. Scio equidem

Lib. 6. c. 3.

apud Valer. Max. legi de Robore precipitati sunt, sed nihil ibi significatur cum saxo Tarpeio commune. De robore precipitari, sic ait Oliuierus Interpres dicebatur, quod ante robuleis arcis includebantur, ibique per aliquos dies seruati, atque inde postea de prompti precipitabantur. Sed præstat audire Turnebum. Explicans enim quid sit apud Iurisconsultum, mala mansio, ait: *Ego eo nomine suspicor, sed suspicor tantum, arcas in quas coniciebantur serui, de quibus questio, erat habenda; sed & alij masculi interdum.* Cicero pro Milone: subito accepti in questionem, tamen separantur à ceteris, & in arcas coniciuntur, ne quis cum his colloqui possit. Arca autem illa olim robulea erant, vnde & robur præci appellabant. Festus: *Robur*, inquit, in carcere dicitur locus is, quo precipitatur masculinorum genus, quod ante Robuleis arcis includebatur. Quem locum etiam robustum Carcerem Plautus in Cureulione vocauit. ex illis etiam arcis fontes interdum precipitabantur, & interficiebantur. Valer. Max. quin etiam famulantes eorum, Nequis Reipublica inimicis amicus esse vellet, de robore precipitati sunt, nisi quis de alto stipite intelligat. Hæc Turnebus. Interpres autem loco citato Plauti. At ego vos ambo in robusto carcere, ut pereatis: dixit, inquit, in robusto carcere, vel pro insulso carcere: vel pro, in robore. Erat autem robur, seu robus, ut docet Festus, locus in carcere lignis, seu tabulis robustis septus, in quem masculi precipites agebantur. Robur igitur, docentibus his sanè permagnis auctoribus, locum in ipso carcere significat, ex quo vel in quem masculi precipitabantur. Primaria quidem significatione notatas reor arcas illas, siue angustæ ligno Conclauia, quibus includebantur; deinde profundiorum, depressumque humi locum illis arcis infestum, hiatque intructæ Cameræ patentem, quò damnati, oneratique vinculis, & ferro precipites agebantur; vt vel ijs collum obstringeretur, frangerenturque ceruices: vel fame, alioque teterissimo tormenti genere necerentur. Linius: *Quæ Plinius, qui propter multa in Deos, hominesque scelera Locris admissa in carcerem conieciis fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis Urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu Civitate refringi carcer posset. Ea res indicio conscientiorum palam facta, delataque ad Senatam est. Plinius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.* Hunc Calpurnius Flaccus robur Tullianum dixit. In hunc abiecti rei robur Tullianum afficiunt, Nec alium Salustius describit. Non ergo, vt robur teneas, necesse est exire à Carcere, & ad saxum Tarpeium impingere. Quod si dicant in ipso saxo, Tar-

Aduersar.
lib. 8. c.
21.

Lib. 6.
cap. 13.

Dionys.
Lambin.
Act. 5. Cur
cul.

Dec. 4. 1.

Tar-

Tarpeia partem Carceris dictam Robur fuisse, rem non perinde credibilem dicunt, nempe apud Templum Iouis Capitolini locatū aliquid Carceris. Nam ad summum daret aliquis, Saxum, quò eduçū è Robore interdum ex eo precipitatur, Rchur sortè appellatur. Erat enim totus Carcer ad radices Capitoli in ipso Fori flexu, vt hodieque conspicimus. Ibi & ponte adibatur, vt constat ex Paterculo: *Inliso*, inquit, *capite in pontem lapideum ianua Carceris, effusioque cerebro expirauit.*

Porro idem Carcer, nam hoc quoque obijcit, rectè à Varrone vocatur, *Latomia*; Carcer, inquit, à coirrendo, quò exire prohibet. In hoc pars, sub terra Tullianum, ideo quò additum à Tullio Regi, quò Syracusis, ubi simili de causa custodiuntur vocatur *Latomia*: & de *Latomia* translatus, quò hic quoque lapidicina fuerunt. Quo nomine Linius item sæpe appellat. Triumviri Carceris Latomiarum interiore custodiam habere iussit. Et: Principes Atolorum Romanum deducit, & in Latomas conieci sunt. Et: Cato Atria duo, Manium, & Titium in Latomij faciendam curauit. Dictæ sunt ergo Latomiz, quò quemadmodum effosii agri sububanui tophaceos rubri coloris lapides Romanis fabricis perpetuo suppeditant: sic etiam Capitolium suppeditauit. Nec modo antiquitus, sed hæc nostra ætate nos vidimus, eo ipso latere Capitolij, cui Tullianus Carcer est affixus, institutis sub monte lapidum lodinis fuisse rubros tophos abundè diuquæ causa ædificationis egestos. Quare credendum omnino est, similes lapidinas Anco Martio Tullioque Regibus occasionem extruendi Carceris in cauis Capitolinis præbuisse, & Robum nomen à defosso rubro lapide fuisse deductum.

Reliquum est Mamertini nomen, quò huic Carceri pro Tulliano Ecclesiastici scriptores imponunt. At potuit id ab insigni aliquo viro fortassis instauratore proxime vè incolente superaddi Tulliano. Non semel autem Mamertini referuntur in Fastis, semel Commodi Principis, iterum Constantini Consulibus. Qui verò in fronte Carceris titulo mutilato inferibuntur literis pedibus,

C. VIBIVS. C. F. RVFINVS. M. COCCEIVS. M. F. NERVA. EX. S. C.

Fuere Consules, vt ex Onuphrio refert Riquus, Anno Urbis DCCCLXXXIV. suffecti ex Kal. Iulij.

Hæc de germano Fori situ prolixius sorte, quam cogeat necessitas disputata sunt. Antiquarii enim omnes hætenus pro certo posuere quod sentimus, neque id in controuersiam vocandum putabant. Blondus in Instaur. Rom. Fuluius de Foro Romano. Onuphrii in Vrbe Romæ, de Capitolio, Marlian. Bernard. Gamucci. L. Faunus. Raphael Volaterranus in Geographia. Pomponius Lætus. Franciscus Albertinus, Vgonius, & alij, vt Iusto Riquo, qui contra sentiens nihil tamen noui ad probandum attulit, videndum iure sit, an rectè inferat: *si quis contra sentiat, nihil sentiat.* Immo si positum ipse constituit, videat, an id consentiat cum ijs quæ scribit cap. 34. & 39. & 42. Ibi enim cliuam Capitolinum, collocat prope Aedem Concordiæ, qua erat, inquit, in-

7. Verr.

Lib. 2.

Carcer
Latomia-
rum.

Dec. 4. 1.

Dec. 4. 1. 7.

Dec. 4. 1. 9.

Carcer
Mamer-
tinius.

Lib. 2.

Lib. 3.

Lib. 3.

cap. 15.

Lib. 2. de

Foro.

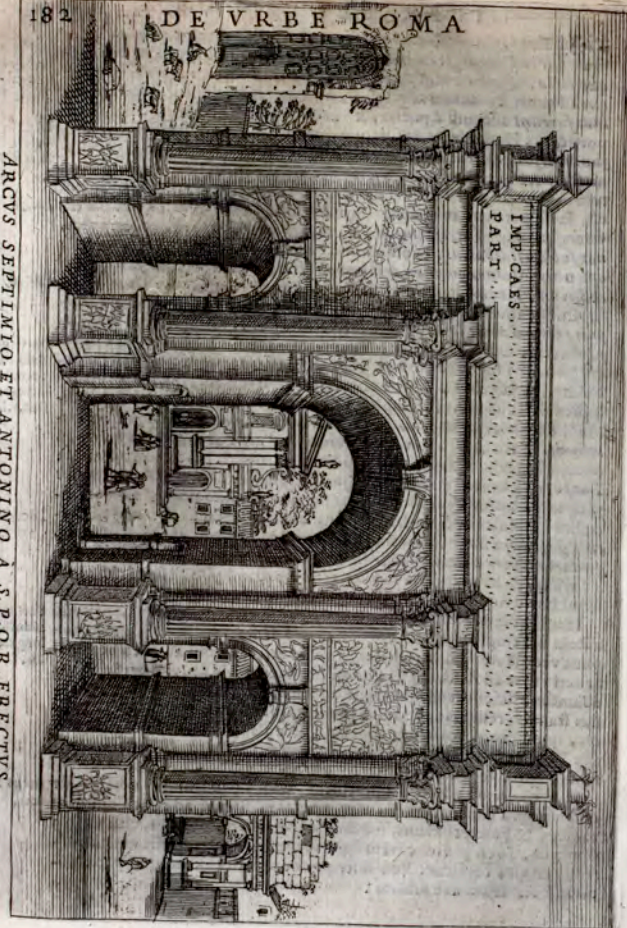
Lib. 2. 6.

Cap. 47.

Capit-
tolio.

M 2

cl. 10

IMP. CAES. LVCIO. SEPTIMIO. M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. PATRI. PATRIAE. PARTHICO. ARABICO. ET

PARTHICO. ADIABENICO. PONTIFIC. MAXIMO. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET

IMP. CAES. M. AVRELIO. L. FIL. ANTONINO. AVG. PIO. FELICIT. TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P.

OPTIMIS. FORTISSIMISQVE. PRINCIPIBVS

OB. REM. PVBLICAM. RESTITVTAM. IMPERIVMQVE. POPVLI. ROMANI. PROPAGATVM

INSIGNIBVS. VIRTVTIBVS. EORVM. DOMI. FORISQVE. S. P. Q. R.

Templum TITI, & Vespasiani sub Capitolio, contra Palatinum, quod Domitianum dedicasse credibile est. P. Victor

Græcostasis in Foro. Lib. 7. c. 6.

GRÆCOSTASIS verò, ubi nationum subsisterent legati, qui ad Senatum essent missi, ut ait Varro, sub dextra Curiae, à Comitio locus substructus. Plinius: Cum à Curia inter Rostra, & Græcostasim prospexisset Solem. Varro: Senatum idest Curia supra Græcostasim, ubi Aedes Concordiae, & Basilica Opimia ab Opimio utraque condita post eadem C. Gracchi: atque in ea inscriptum à quodam est, Opus Concordiae Templum Concordiae fecit. Plinius: Aedulam arcam fecit in Græcostasi, qua tunc supra Comitium erat. Sed ex his constat Græcostasim prope Curiam fuisse. Sicni autem placeat fuisse sub Curia, propter verba Varronis, Plinium animaduertat id citatis antea verbis pernegantem. Iulius Capitolinus ascribit Antonino Pio Græcostasim post incendium restitutum.

Lib. 11. cap. 1.

In eodem Foro Columna Mœnia, cui Mœnius nomen dedit, de quo infra. Altera erecta C. Duilio, qui primus navalem triumphum egit de Pœnis, quae est etiam nunc in Foro. Sic Plinius, ubi & Columnæ C. Mœnij meminit Latinorum Victoris, sed locum non adscripsit. Alia in Foro Columna aenea pro solariorum orologio Statua secundum Rostra, deportata ex Sicilia ut loco citato Plinius.

Columna Mœnia in Foro. Et Duilij. Lib. 34. cap. 5. Marfias in Foro.

Ante eadem Rostra Marfias Statua, quod convenirent litigatores. Horatius.

Lib. 2. Sat. 6.

Non sollicitus, mihi quod eras

Lib. 21. cap. 3.

Surgendum sit mane obediens Marfias

Plinius: P. Munatius, cum demptam

Marfiam coronam è floribus capiti suo imposuisset. Nam cum haud procul ab ea

Statua causae agerentur qui dicendo placuerant, Marfiam coronabant. Seneca:

Forum ipsum ac Rostra, quotidianum ad

Marfiam concursus.

Lib. 6. de Benefic. cap. 32.

In viij. re-
gione Fo-
ri.

Statua Do-
mitiani in
Foro.

Et Dolio-
la . . .
Lib. 1.
Lib. 3. An-
tiquit.

Lib. 19.
cap. 1.

Minervæ delubrum in Foro collocat Sext. Rufus, cuius sane germa-
nus locus positusque non liquet, nisi fortasse ad radicem Capitolij con-
tra Palatium constituendum sit.

In medio item Foro *Colossus equestris Domitiani* ex ære inauratus fuit.
Sed hic cum ceteris eius monumentis, ac titulis post eius mortem iussu
Senatus sublatus, atque euerfus est.

Demum & locus *Doliola* dictus in Foro fuit in quo spere non lice-
bat, quod inuadentibus Urbem Gallis, Sacra quædam ibi dolis inclusa,
recondita fuerint. In eodem Foro *Horatia Pila*. Livius: *Spolia Curia-
tiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur*. Dionysius: *Angu-
laris columella, à qua altera Fori Basilica incipit, cui affixa fuerant Tri-
geminorum spolia, sed illa vetustate consumpta sunt, columella tamen pri-
mam appellationem retinet, Pila vocatur Horatia*. Alia Fori ornamen-
ta, præsertim statuas suas recensere necesse non est. Illud addam, quod
narrat Plinius. *Marcellus Octavia sorore Augusti genitus in Aedilitate
sua Kal. Augusti velis Forum inumbravit, ut salubrius litigantes consi-
stissent*. Quantum enim tunc in Vrbe Solis ardor? Idem fecerat Cæsar
in ludis.

Forum Cæsaris, eiusque Domus. Cap. XXI.

HOC Cæsar inchoavit cum in Gallia bellum gereret, arca co-
empta sextertium millies, id est vicies quinquies cætenis mil-
libus aureorum. Plinius testatur, & supra id stesit Sueton-
nius. Appianus: *Atrium quoque Foro circumduxit, quod Ro-
manum Forum esse voluit: non rerum quidem venalium, sed eorum qui
ad iura convenirent*. Dion. *Forum Cæsar extruxerat, quod ab ipso nomen
obtinebat, Romano pulchrius*. Forma ædificij eadem fuit, ac Fori veteris,
cum latitudo duas tertias complecteretur; pulchrioribus tamen portici-
bus, quas statuz intetecolumnijs positz distinguebant. Inter has etiam,
*sibi Cæsar loricateam dicari passus est, cum Romana militum, ac Ducum
statue Thoracæ ferrent, ut ait Plinius*. Qui & locum inter Urbis orna-
menta perspicuum fuisse affirmat. In medio Foro Templum Veneri Ge-
nitrici, nam ab ea genus ducere per Aeneam, & Iulium iacebat, extru-
xit; votum, teste Appiano ante prælium Pharsalicum, & Cleopatra, sub-
dit idem, *perillustrem Dea imaginem Templo contulit, quæ à nobis adhuc
visitur*. In eodem Veneri consecravit Cæsar Thoracem ex Britannicis
margaritis factum: Et sex *dactyliothecæ*, ut ait Plinius. De *dactyliotheca*
idem alibi. *Gemmas plures, quod peregrino appellat nomine Dactyliotheca;*
quasi Thecam gemmarum. Pro Aed. statua Cæsaris ex ære
inaurata fuit. Equus autem illi persimilis, quo insigni fuerat *æsus pedi-
bus, propè humanis, & in modum digitorum ungulis fissis, cumque non
patientem fessoris alterius primis offendit, cuius etiam insar pro Aed.
Veneris Genitricis postea dedicavit*: Suetonius, & Plinius. quo etiam in
loco

Lib. 36.
cap. 15.
In vita.
Cæf. c. 26.
Lib. 2.
ad iura convenirent.
Dion. *Forum Cæsar extruxerat, quod ab ipso nomen
obtinebat, Romano pulchrius*.
Forma ædificij eadem fuit, ac Fori veteris,
cum latitudo duas tertias complecteretur;
pulchrioribus tamen portici-
bus, quas statuz intetecolumnijs positz
distinguebant. Inter has etiam,
*sibi Cæsar loricateam dicari passus est, cum Romana militum, ac Ducum
statue Thoracæ ferrent, ut ait Plinius*.
Qui & locum inter Urbis orna-
menta perspicuum fuisse affirmat.

Lib. 34.
cap. 5.
Templum
Veneris
Genitricis
in medio Fo-
ro Cæf.
Loc. cit.
Lib. 9. c. 35
Lib. 37. c. 2

In vita.
Cæf. c. 61.

loco sedens Cæsar Senatum excepit; magna eiusdem Senatûs indigna-
tione, ut idem Suetonius. Equi porro effugiem fecerat ante Alexandro
Macedoni Lyfippus, expressam, ut arbitror est Bucephalo, quam Cæsar
mutatis ungulis suæ Statuæ accommodavit, locavitque contra Templi
frontem. Statius.

*Cedat Eques, latia qui contra Tempia Diones
Cæsares stat sede Fori, quem tradere eis ausus
Pellæo Lyfippe duci, mox Cæsaris ora
Aurata ceruice tulit.*

Iam ut constet ubi esset Cæsaris Forum, primo ad Sacram viam est po-
nendum. Ovidius:

*hec sunt Fora Cæsaris, inquit,
Hæc est à sacris qua via nomen habet.*

Nec mirum, cum ibi esset domus Cæsaris. Nam post Pontificatum maxi-
mum, habitavit in Sacra via, domo publica, ut ait Suetonius: & Plinius
scribens, A Cæsare Forum Romanum, & Sacram viam ab domo sua car-
basinis velis fuisse contexam. Domus ergo Cæsaris in Sacra via prope
Forum. Sed ubi tandem est ponenda ut de Foro Cæsaris statuatur? Pul-
nius, & Marlianus docent fuisse ubi Templum Pacis conditum postea
est, eiusque reliquæ cernuntur. Aiunt enim domum Cæsaris fuisse euer-
sam, ibique conditam porticum Iuliam, tum Pacis Templum. Quod &
Ovidij interpretes inculcant.

*Disce tamen veniens atas, ubi Iulia nunc est
Porticus, immensa testæ suæ domus.
Hæc aquata solo est nullo sub crimine Regni,
Sed quia luxuria visa nocere sua est.
Suffinit tantas operum subvertite moles,
Totque suas heres perdere Cæsar opes.*

Aiunt, autem, domum Cæsaris, quæ deinde Augusti Pontificis maximi
fuit, ab eodem fuisse eversam, quod Iulia Vxor, seu Iulia Filia, vel Ne-
ptis eam profuse exornasset; ibique porticum Iuliz nomine excitatam. In eius vi
Sed neutrum veritati consentaneum est. legi equidem de Augusto apud ta cap. 72.
Suetonium: *Ampla, & operosa prætoria grauebatur, & neptis quidem
sua Iulia presens ab ea extructa etiam diruit ad solum*. At ibi perspicue
sermo est de Villis elegantioribus, earumque sumptuosiss ædificijs, ut se-
quentia declarrant: *Sus vero quamvis modica*. Quom autem Cæsaris post
Lepidi obitum, Augusto non hereditate, ut ait Ovidius de domo euerfa,
obuenerat (neque enim haberi sic poterat;) sed quia Lepidi successor in
Pontificatu, in domum publicam transitorus erat, post obitum eiusdem
Augusti ad alium item Pontificem transitorum. Qui tamen ea uti noluit,
teste Dione. *Augustus, inquit, cum esset creatus summus Pontifex, ne-
que domum publicam accepit: sed cum omnino publicam esse Pontifici ma-
ximo habitationem oporteret, suarum ædium partem ipse Pontifici esse
iussit, ac regis sacrificul domum virginibus Vestalibus dedit, quoniam
earum ædibus contigua erat*. Hæc domus, quam *scamæus* & *regius* Ro-
gis

Lib. 8.
cap. 42.
In vita.
Cæf. c. 78.
In Equo
Domitia-
ni.

Lib. 3. de
Trist. lib. 1.

Lib. 3.
Lib. 3.
cap. 13.

Falt. lib. 6.

For. max.
Publica.

Lib. 54.

gis *sacerum* Dion appellat, fuerat Cæsaris, & Pontificis maximi, qui eidem *apud* *Principes sacerum*, seu *Pontifex Maximus* dicitur. Quare *basilicæ* *idem* est hoc loco Dioni, atque *apud* *Principes sacerum*, seu *Pontifex Maximus*. neque enim hic sermo est de *Rege sacerum*, seu *Sacrificulo*, ut vertit interpres, qui alius erat à *Pontifice Maximo*, & curabat quædam sacra à Regibus olim fieri solita. Quod patet. Nam Augustus domum dedit Vestalibus, quæ ut *Pontifici Maximo* illi obuenerat, eamque ipse habitare noluit: ac deinceps Pontificibus in Palatio domum parauit. Quid? quod idem auctor testatur, alterius Aedem fuisse, in cuius area extructa est Liuiæ porticus. Vedium enim Pollio libertinus genere, & Equestris ordinis, nec magis diuitiarum copia, quam crudelitate nobilitatus, quod murænas in piscinis, traditis mancipiis alet, moriens multis multa legauit: *Augusto autem magnam hereditatis partem, & Pausilippum villam inter Neapolim, & Puteolos iacentem, iussitque, ut is populo aliquod splendendum opus faceret. Eius operis causa faciendi verbo, re autem, ne quod Vedit in Vrbe resideret monumentum, fecit Pollio funditus euerit Augustus: Porticunque ibi circumdedit, non Pollio, sed Liuiæ nomen inscripsit.* Hæc Dion. Quod ergo huius domum propter eximiam crudelitatem, & luxum Augustus diruere voluerit, scripsit Ouidius:

Hæc equata solo est, nullo sub crimine regni;

Nam ædes diruebantur eorum, qui Romæ regnare voluissent, ut Sp. Melij, Sp. Cassij, M. Manlij.

Sed quia luxuria visa nocere sua est.

Sed neque hæc domus fuit, ubi postea Templum Pacis. Nam cum Liuiæ porticus in eius area extructa fuerit; hanc post conditum Templum diu superstitem, & simul extare Roma spectauit. Itaque Plinius qui *Pacis Templum pulcherrimum operum* appellat, tibi; *Vna, inquit, citis Romæ in Liuiæ porticibus subdiales inambulationes umbrifos pergulis opacat, eadem duodenis musti amphoris sacunda.* In eadem Traianum Cuius, anres dedisse aliquot annis post Vespasianum Templi Pacis conditorem testatur Dion. Et Martialis:

Claudia diffusas ubi Porticus explicat umbras.

Vltima pars aule descendentis erat.

Quo tempore, cum hæc Poeta scriberet, Vespasianus sua opera perfecerat. Cum igitur simul extarent Liuiæ Porticus, & Templum Pacis, hoc in area eius domus extructum non est, in qua fuerat edificata Porticus Liuiæ.

Atque ut rem difficilem quoquomodo concludam. Si domum Cæsaris, seu Pontificis ædibus Vestalium proximam ipsidem cecit Augustus, perspicue elicitur ad radicem Palatini fuisse, ubi Vestæ Templum, & Aedes Vestalium erant: atque adeo Sacram viam, mediam inter hanc domum, & Templum Pacis fuisse productam. Hoc enim venientibus ab Arcu Titi dextrorsum, leniorum domus occurbat. At Forum Cæsaris in eo Urbis spatium productum est, quod patet post Templa Pacis, &

Fau-

Faultinæ. sic enim Sacra via, & Foro veteri, & ipsius domui propinquius, iuxta Forum Augusti collocabitur. Demum porticus Liuiæ ultra Forum Cæsaris, Esquilij vicinior, & cliueo, quo ascenditur ad D. Petri cognomen, to ad Vincula. Quod clarius constabit, cū de domo Neronis infra dicemus.

Forum Augusti. Cap. XXII.

FORVM Augusti inter precipua eius opera numerat Suetonius. In vita cuius extruendi causa fuit hominum, & iudiciorum multitudo, Aug. c. 29. que videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere. Itaque festinantius, nec dum perfecta Marti est publicatum. Scribit Macrobius: Cum multi Suetonio Cassio accusante absoluerent, & Architectus Fori Augusti expectationem operis diu traheret, ita iocatum esse: Vellem, Cassius & meum Forum accusasset. Sed in eo sic Saturnalis lib. 2. publicato cautum est, ut separatim publica iudicia, & sortitiones ludicium fierent. Suetonius:

Ceterum Augusti Forum prope Forum Cæsaris constituit, ut ab illo Jo. serè vique ad Capitolium, & Templum nunc S. Martini, ultra Aedem S. Adriani pateret, quam ut supra dixi, scriptores Ecclesiastici in tribus Foris nuncupant. Erat enim ibi antiquitas Saturni Aedes cum Aerario, media inter Forum Romanum, & Forum Augusti, cui post Templum Faustinae iungebatur Forum Cæsaris. Forma Fori eadem cum superioribus, nisi forte propter angustias, quia non ausus est Augustus extorquere possessores proximas domos, vel longitudini latitudo, vel contra longitudo latitudini non respondebat. In medio Aedem Marti V. Fori votam Philippensi bello, quod cum Bruto, & Cassio gesserat, posuit: Et statuas omnium Ducum Romanorum triumphali effigie in ostraque Fori sui porticu dedicauit: Proffusus edicto, commentum id esse, ut ad illorum velut exemplar, & ipse dum ciueret, & insequentium statum Principes exigerentur à Ciuibus. Suetonius. Sed Fori, ac Templi ornamenta luse complexus est Ouidius:

Mars venit, & veniens bellica signa dedit.

Vltor ad ipsos suos Cælo descendit honores.

Templaque in Augusto conspicienda Foro.

Prospicit arripotens operis fastigia summi

Et probat, inuictos illa tenere Deos.

Nempe in Templi fastigio statuas Deorum. Et, quæ deinde enumerat, Arma, & Spolia de hostibus capta, affixa positibus: Simulacra illustrium Regum, & Romanorum longa serie ab Aenea vique deductorum Romulæ de Acone triumphantem titulos subiectos statuis, & inscriptiones rerum præclarè gestarum. Addit fuisse votum ab Augusto Templum pro victoria, cum in vitionem Cæsaris bellum ciuile gerendum suscepit.

Templa feres, & me victore vocaberis Vltor.

Vouerat, & suso letus ab hoste redit.

In vita.
Aug. c. 31.
5. Fast.

Sueton. in
vita c. 56.

Templum
Martis Vi
toris.

Nec

Cognomē
Vltoris vñ
de traxe-
rit Mars

Signa red-
diderunt
& obli-
des.

Duo Tem-
pla Martis
Vltoris.
Cap. 29.
Vitz Au-
gusti.
Lib. 50.

Lib. 2.
Annal.

In vita
Adriani.

*Nec satis est meruisse sui cognomina Marti;
Persequitur Partii signa retenta manu;
Partib. refert Aquilas, victos quoque porrigit arcus;
Pignora iam nostri nulla pudoris habes.
Rite Deo, Templumque datum, nomenque Bisulcor,
Emeritus voti debita soluit bonor.*

Ex quibus verbis ambigi potest, an duplici cognomento Mars in eodem Templo sit cultus, an duo essent Tempia Vltoris, & Bisulcoris. Riquus auctore Ouidio. Duo Martis Tempia constituit Vltoris, & Bisulcoris, & huius collocat in Capitolio, quod ante obseruauit in Suetonio Leuinus Torrentius. Sed & Dion perspicue id tradidit, Templumque Martis Vltoris, quem Bisulcorem appellat Ouidius, statuit in Capitolio. Nam cum recepta ab Augusto de Phartii signa dixisset: *Itaque, inquit, & sacrificia eius rei causa, & Templum Martis Vltoris in Capitolio ad imitationem Iouis Feretrij, quo signa ea militaria suspendebantur, decerni iussit, ac deinde perfecit.* Duo ergo Tempia Martis Vltoris, & Bisulcoris, alterum in Foro Augusti, alterum in Capitolio statuenta sunt. Quod autem erat in Capitolio, quia ad similitudinem Templi Iouis Feretrij factum est prope illud etiam probabiliter est collocatum. Struati sunt etiam Arcus ob signa recepta, ut apparet in nummis, & post, sub Tiberio ut ait Tacitus: *Struati & Arcus circum latera Templi Martis Vltoris cum effigie Cesarum Germanici, & Drusi, Igitur Tiberio, quia pacem sapientia firmauerat.* A Templo autem Forum ipsum Martis aliquando dicitur. Quod sane praeter Romanorum Statuas, alijs quoque simulacris, & picturarum insignibus & Graecia aduectis decoratum est, & inter pulcherrima, qua unquam operum adscriptum a Plinio, Adrianus, deinde auctore Spartiano instaurauit. Martis ludi in Foro Augusti facti. Dion. lib. 56. Martialis querendos ibi carminum quosdam recitatores monet:

*Pompeium queras, & nosti forsitan, Auclum,
Vltoris prima Martis in Aede sedet.*

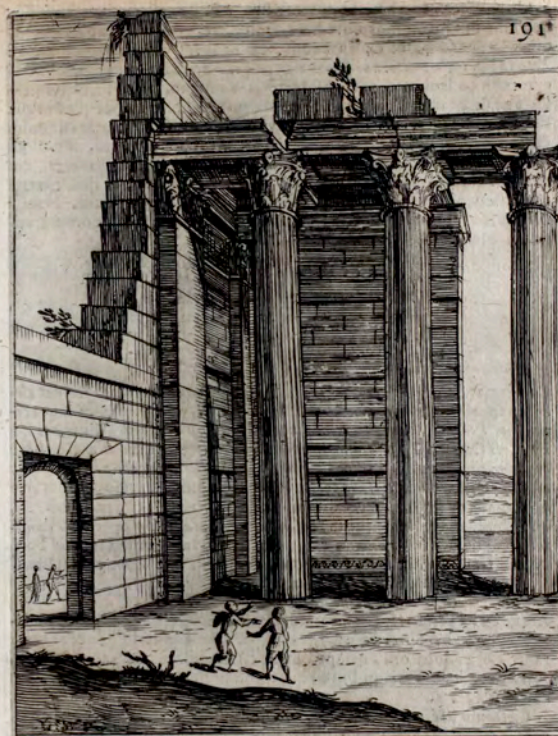
Forum Neruae. Cap. XXIII.

Forum
Neruae
ubi fue-
rit.

FORVM Neruae post Forum Augusti, & remotius a Foro Romano fuit. Quaedam adhuc vestigia in via publica eius Fori superesse probabile est. Hae, duae sunt columnae insculpto marmoreo parietis egregij operis adiunctae. eodemque in loco superioribus annis Columnae maiores imposito epistilio, fastigioque extabant; adiecto titulo: IMP. NERVA CAESAR.

Quz

FORI VESTIGIA EX ALTERO ASPECTU.

In vita
Domic.
cap. 5.
Forum.
Neruz cur
Transito-
rium.

Lib. 10.
Epig. 18.

Quæ deformate, ac pœne corrosæ Paulo V. Pont. Max. deiecit & secunda que sunt in tabulis marmoreis ad Ianiculum Aquæ Braccianæ fontem extruendum, & exornandum. Porro Suetonius de Foro Neruz: *Excitauit, inquit, Forum Domitianus quod nunc Nerua vocatur.* Occiso enim eodem, antequam aboluisset, Domitiano, Nerua successor perfecit ac dedicauit; dictumque est Transitorium, non quia per illud in alia Fora viaque oportune transiretur, vt Marlianus & alij putant; sic enim & Forum Augusti, & Cæsaris, & alia Transitoria dicebantur, nam & ab his transitus erat: sed quia, vt alias dixi, Iani Templum haberet, cui quatuor inerant portæ, siue arcus. Iani autem eiusmodi quadrilateri transiciones dicebantur, quod semper transeuntibus paterent. Nam Nerua Ianum quadrifrontem ex humiliori delubro suum in Forum transtulit. Martialis:

*Publica quem primum vota precesque canunt,
Peruius exiguis habitabas ante Penates,
Plurima quæ medium Roma terebat iter.
Nunc tua Cæsaris cinguntur limina donis,
Et Fora tot numeras Iane quot ora geris.
At tu sancte pater tanto pro munere gratus;
Ferreæ perpetua claustra tuere sera.*

7. *Æneid.* Confirmat Seruius: *Sacrarium, inquit, Iani Numa Pompilius fecerat circa inum Argiletum, iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breuissimis Templis, duobus autem propter Ianum Bifrontem. Postea captis Phaleris Ciuitate Tuscie inuentum est simulacrum Iani cum frontibus quatuor propter quod in Foro Transitorio constitutum est illi sacrarium aliud, quod nouimus quatuor portas habere.* Loquitur Seruius de sacrario quadrilatero, quod Iano conditum captis Phaleris idem esse probabile est, quod hodieque conspicitur in veteri Boario Foro, cui propterea Transitorio cognomen fuit. Verum ex eo translatum Iani simulacrum ad Forū Neruz transtulit secum & cognomen. Illi verò erant exigui Penates, quos vt ait Martialis, *peruius ante Ianus habitabat,*

Ianus qua-
drifrons.

Ita Ful-
nius lib. 3.
de Foro
Boario.

De Cæsa-
ribus in
Nerua.

Plurima quæ medium Roma terebat iter.
Atque ex ijs peruius ipse asportatus, fecit etiam Forum Neruz appellatum peruium. Sic enim Aurelius Victor nominauit. In quo tot numeravit Fora, quot ora, nempe quatuor: *Romanum, Cæsaris, Augusti, Neruz.* nam de Traiano Foro, quod postea factum est, loqui Martialis non poterat.

Ceterum Neruz Forum fuisse ornatissimum, tria persuadent. primum, quia ædificauit Domitianus quadam videlicet æmulatione Cæsaris, & Augusti, nec ille opera fecit nisi eximia, & egregia. Deinde præter Templum Iani Aedem Palladis ibi extruxit, quam velut sibi propitiā præcipue colebat. De Iano Statius:

*Ianus agit, quem tu vicina pace ligatum
Omnia iussisti componere bella, nouique
Inlegis iurare Fori.*

Lib. 4.
Sylu.

De

De Templo Palladis Aurelius Victor: *Dedicato, inquit, Foro, quod appellatur Peruium, quo Aedes Mineruz eminentior consurgit, & magnificentior.* Dubitat Lipsius an hæc Aedes Palladis, an illa Iani in medio Foro locata fuerit. nam & de hac scripsit Statius.

Sed qui limina belliosa Iani

Iussu legibus, & Foro coronat.

Foro coronata, id est cincta Fori porticibus. Non dubitarim tamen, Aedem illam sublimem Palladis in medio: Ianum vero quadrifarium, peruium potius in transitu, adituque fuisse. Id enim videtur huic præsertim Deo tributum, quod extrema coniungeret. De Iano quidem Bifronte Ouidius:

Hic ubi ianæ Foris Tempa duobus habes.

Quod autem Aedes illa Palladis è medio Foro, eius duntaxat præsidis extaret, Forum dictum est Palladium. Martialis.

Libertum docti lucensis quare Secundum,

Limina post Pacis, Palladiumque Forum.

Observant id præter ceteros Onuphrius, & Lipsius, tanti viri. Sed mihi duo aliquam de ea re suspicionem iniiciunt. Primum: quod Martialis illud Epigramma scripsit, cum primo libros suos euulgare cepit non omnes simul, sed vt quemque aboluisset, in lucem editos, circa initia, vt arbitror, Imperij Domitiani. Hic autem, cum quindecim annos imperaret, tunc fortasse non dum Forum inchoauerat, quod imperfectum tanto post moriens reliquit, aut certe minimam eius partem exerebat. Cur ergo nondum extructo iam cognomen inditum? Deinde cur Forum Neruz, seu Palladium coniungitur cum Templo Pacis, cum intercederet Forum Cæsaris inter vtrumque, aut etiam Augusti? hæc ergo primum asserri debuerant. Itaque vel Martialis de alio Urbis ædificio scripsit: vel poetice, quod potius dixerim, adulatorio, & suo more loquutus, nomen inchoato vix Foro dedit; & solum Flauia gentis ædificia, quamvis seiuncta recensuit, vt Domitiano assentaretur. Sed Palladium nomen cum Foro non perennauit; Transitorio, vel Neruz post dedicationem appellato. Accessit tertio eiusdem Fori exornandi singularis cura Alexandri Cæsaris. Hic enim teste Lampidio, *Statuas Colossas, vel pedesres nudas, vel Equestres Diuis Imperatoribus in Foro D. Neruz, quod Transitorium dicitur, locauit omnibus cum titulis, & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in Foro suo è marmore collocauit, additis gestis.* Ambigit Lipsius an æræ columnæ statuas essent pro basi; an additas porticus sustineret; de quæ ijs, & hoc Foro scripserit Pausanias, quod Fulvius, & Marlianus affirmant. Verba Lipsij sunt. *Quæ autem ista columna? an quibus loco basim insisterent, & aëta inscripta essent? an & alias interlexit, quæ forsim porticus sustinuerunt? Non de nihilo ambigo.* Quoniam in Pausania lego de quibusdam ædificijs ex ære solido discente: lego inquam fuisse Italia vt Mineruz Templum Sparta, quod Chalcidæon idem dicitur, atque item alibi, sed dum addit in fidem, præsentaneis, & sui cui exemplis, & quibus,

De Cælin
vita Ner-
uz.

Lib. 3. de
Magn. Ro-
man. c. 7.

Lib. 1.
Fast.

Lib. 1.
Epig. 2.

Forū Ner-
uz Palladi-
um.

In vita
Alexand.
Lips. Mar-
lianus, Ful-
uius locis
citatis.
Forū Ner-
uz orna-
tum ab A-
lexandro
Imperat.

N

inquit, ἡ ἀγορὴ μεγάλη ἦν, & καλὸν αὖτις τῆς ἀλλοτρίας αὐτῇ δοῦναι παρέρχεται τὸ ὄψον καλόν. Romanis Forū, quod & magnitudine, & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet templum, & camerationem græcā. Quod istud Forum tecto græco vellem nominasset, nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruz capiendum: nisi de alio edificio quod Chalcidæum appellabant quodque Fori solet adiungi. Hæc ille. Quod spectat ad columnas ab Alexandro additas putauerim vel bases statuarum fuisse, vel parerga Fori ad exornandum. Cæterum cum de Fori cameratione ærea scribit Pausanias, non loquitur de Foro Neruz, sed de Foro Traiani. Testimonio est locus alter eisdem ad Foris ferè cum illo geminus, loquens enim de operibus à Traiano in Vrbe factis inter quæ Themas, Amphitheatrum, Circum enumerat: deinde eius Forum sic describit Ἡ ῥωμαίων ἀγορὴ

Columnæ
pro basi-
bus.

Lib. 10.

Lib. 5.

Adificia
cum ca-
meratio-
ne ærea.

In vita
Alexan.

Murus in
Vrbe finis
Fori Neruz.

καρμὺν τι ἀνεκα τῷ λοιπῷ σταθμῷ ἀξία, & μέλιστα ἐς τὸ ὄψον καλὴν πεποιμένην. & Forum Romanorum, tum reliqui ornatus causa spectari digni, tum maxime propter camerationem ex ære factam. Hoc ergo Traiani Forum, de quo paulo post, eo loco nominavit Pausanias; neque eius verba aliò distrahenda sunt. Errat vero si quis pro cameratione, & fornice, tectum, & culmen intelligit æreis instructum tegulis. De adificijs enim æreis loquitur Pausanias; & cum de Mineruz fano ex ære facta, ideoque chalciceo dicto dixisset: ex hoc ærei culminis Romanorum Foro infert, non alienum esse à veritate Templum Apollini ἡμεῖς καλεῖν factum esse aneum.

Denique omittendum non videtur, quod cum alia tria Fora iudicij dedicata essent, in Foro Neruz rei aliquando supplicij mulctati sunt. De Vetrone Turino qui acceptis muneribus multa petentibus nomine Imperatoris falsò promiserat, sic Lampridius: In Foro Transitorio ad stipitem illum ligari precepit, Alexander, & fumo apposito, quem ex stipulis, atque humidis ignis fieri iusserat, necavit, præcone, dicente: fumo puniuntur, qui vendidit fumum. Spatium huius Fori certo definiri non potest, sed & illud exploratum est, veterem murum, qui hodieque visitur, enormem, & angulosum è quadratis magnique lapidibus, & arcu ad viam transitum, interitum in finibus Fori fuisse. Tres vero ingentes columnæ, quibus campanaria Turris Ecclesiæ S. Basilij Monialium imposita est; ad latus marmorei adificij, reliquæ dicuntur esse Templi Neruz Cæsaris. De quo Plinius in Panegyrico; Neruzam lacrymis primùm, et Filium decuit, mox Templi honestasti non imitatus illos qui hoc idem, sed alia mente fecerunt. Eius & adiuncti totius operis ichnographiam, atque orthographiam multi egregie descriperunt. Quamquam ambigendum iudico, an illud Templum Neruz an potius Mineruz, an alteri tribuendum, quodque adificium eo nomine censendum sit.

Forum

EADEM VESTIGIA.

- A. Vetus murus è quadratis magnisque lapidibus in finibus Fori.
- B. Tres Columnæ Templi D. Neruz.
- C. Campaniana Turris Ecclesiæ Monialium Sancti Basilij.

Forum Traiani. Cap. XXIV.

PROXIMUM Foro Neruz fuit Vipium, & Traianum Forum. Cuius Cochlis Columna in medio olim posita hodieque index est. Hoc Forum Apollodoro insigni Architecto Traianus post bellum Dacicum ædificauit: Complinata Quirinalis mōris parte, & æquata vallibus, vt docet inscriptio in Columnæ basi. Fuit autem inter cætera Cæsarum opera Traiani Forum maximè admirandum reificatione Cassiodori: *Traiani, inquit, Forum vel sub assiduitate videre miraculum est.* Et Ammiani Marcellini: *Cum, inquit, ad Traiani Forum venisset, Constantius, singularem sub omni Cælo structuram et optinamur etiam numinum assensione mirabilem, barebat attonitus per gigantes contextus circumferens mentem, nec relatu effabilem, nec rursus mortalibus appetendos. Quid potest de ædificio dici sublimius? Hac sane de causa, cum Fori atrium, quemadmodum cætera, columnis, capitulis, coronis cingeretur, quidam Columnas crassitudine, ac celsitate Cochli formæ æquant. Qui enim alij fuerit gigantes contextus præter has, & immensæ magnitudinis lapides, æreosque fornices, quos sustinebant? Atqui Columna, vt habet P. Victor, est alta pedes CXXVIII. Ait idem, *Forum Traiani cum Templo, & Equo aneo. Num aneum Templum, sicut Equus? qui in medio atrij, teste Ammiano, ipsum Principem vehebat. Id quidem de Templo nō facile dixerim, sicut de camerationibus, & tecto; hoc enim tradit Pausanias. At statuas in fastigio Templi positas, vt ostendit numisma Traiani, æneas inauratas fuisse, sicut in reliquis Fori fastigijs dubium non est. De his Gellius. In fastigijs, inquit, Fori Traiani simulacra sunt sita circum undique inaurata Equorum atque signorum militarium: subscriptumque est, Ex manibus: id est, vt idem eo capite declaratur, ex pecunia, quæ ex venditione prædæ manucapta percepta sit. Hac autem prædæ ex bello Dacico redacta est, quo perfectio, Traianus Forum extruxit, & in eo Columnam posuit. Dion, In Foro suo, ingentem Columnam statuit, siue vt ea pro sepulchro esset, siue in ostentationem eius operis, quod ille circa Forum egit. Cuius arguebat, quem effusa quoque uersus terra ita complanauit, vt undique Columna conspiceretur. Forumque deinde in aræ modum æquatum mansit. Posthæc Armenijs, atque Partibus bellum inferre statuit: At Columnæ inscriptio sic habet:**

SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS
IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE
TRAIANO. AVG. GERM. DACICO. PONTIF
MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P
AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS
MONS. ET. LOCVS. TANTIS. EX. COLLIBVS. SIT. EGESTVS

Lib. 1.
Var. Epist.

Traiani
Ford ad
mirandū.

Columna
Cochlis
in Foro
Traiano.
Loc. cit.

Lib. 13.
cap. 23.

In Trai-
ano.

In postremo Inscriptionis
versiculo aliquæ desunt syllabæ
MONS ET LOCVS TAN...
BVS SIT EGESTVS & hæc
Egnatius TANTIS OPIBVS
Marianus TANTIS OPERI-
BVS, melius Donatus TAN-
TIS EX COLLIBVS... atque
I. Gruterus TANTIS RVDE-
RIBVS SIT EGESTVS. & hæc
loquedi formula repetita com-
probat in Inscriptione Arca-
dij, & Honorij de qua in l. lib.
OB INSTAVRATOS MV-
ROSET TVRRESEGESTIS
IMMENSIS RVDERIBVS.

Porro sculptura anaglyptica in
extima facie admirandi operis
M MD hominum figuras par-
tim integras, dimidias partim,
vel pedore tenus cōtinet, præ-
ter equos, arma, & alia insignia,
& (quod admirabilius est) vna
manu, cuncta, vnoque scalp-
ro insculpta videtur. Vnde trium-
phalis Columna exhibet pro-
fessiones, traiectiones, castra ad-
locutiones, sacrificia, pugnas, Vi-
ctorias, trophæa, sed in tam va-
ria imagine duo adnotanda sancti-
facinus seminarum Daciarum,
quæ in Romanos ita sequebantur,
vt captiuos denudatos viuos
sacibus comborant, & fortitu-
do virotrorum, qui seruitutis me-
tu, incensa Vrbe, vnanimitè se-
stinant ad necem; ipsorum vno
e vase venenum ministrante, sin-
gulis manus porrigentibus ad
poculum; cum interim alij exa-
nimes iaceant, & alij iam con-
dicant morituri. Cæterum in
Columnæ fastigio Colossus Trai-
ani stetit hanc tenentis, atque
auream pilam, in qua eiusdem
cineres recondidit Hadrianus.

Sculpturæ
anaglypti-
ca.

Colossus
Traiani.

N 3 Ex

Ex quo inferes, Columnam rebus Dacicis insculptam prope Quirinalem non ipsum sibi, sed populum, ac Senatui Traiano statuisse. Eius quidem ossa ibi condita fuisse ab Adriano. Dion, *Traiani*, inquit, *ossa in illius Columna condidit*: vel, ut ait Cassiodorus, *ossa in urna aurea collocata sub Columna Fori, qua eius nomine vocatur, recondita sunt*.

In Adri-
no.
In Chro-
nico.
In eodem
Eusebio.
Fori Tra-
iani or-
natu a Cæ-
saribus.
Loc. cit.

Auxerunt postea Fori pulchritudinem alij Cæsares, Marcus enim Antoninus cum multi nobiles bello Germanico interissent, omnibus statuas in Foro Vlpia collocavit. Alexander statuas summorum virorum in Foro Traiani collocavit undique translatas, ut in eodem Alexandro Lampri- dius, Paulanias præter alia Fori ornamenta statuas duas commendat, alteram Augusti Cæsaris ex electro, alteram ex ebore Nicomedis Bithy- niæ Regis.

Spartian.
in vita.

In eodem Foro obita alia Principum munera. Adrianus, cum gratiam hominum aucuparetur, & pecuniam, quæ fisco debebatur, debitoribus remitteret, syngraphas in Foro D. Traiani quo magis securitas omnibus roboraretur, incendit. Aurelianus tabulas publicas ad priuatorum feue- ritatem exuri in Foro Traiano semel iussit. Marcus verò Antoninus profecturus ad bellum Marcomanicum exhausto arario cum extra ordinem aliquid provincialibus imperare nollet, in Foro D. Traiani, teste

In eius vi-
ta.

Capitolino, auctionem ornamentorum Imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & ebrysalina, & murrhina: vasa etiam regia, & vestem uxori- am sericam, & auratam, gemmasque etiam, quas multas in repository sanctiore Adriani repererat, & per duos quidem menses hæc venditio cele- brata est. Commodus, teste Lampridio, cooptatus inter tres solos prin- cipes iuuentutis cum togam sumpsit adhuc in prætexta puerili congiarium dedit, atque ipse in Basilica Traiani præfedit. Ibidem acta fuisse iudicia

In eius vi-
ta.

testatur Gellius: *Pbasorinus*, inquit, *cum in area Fori, Traiani, ambu- laret, & amicis suum Consulem opprimeretur causas pro Tribunali cogno- scerent*.

Loc. cit.
Iudicia
acta in Fo-
ro Trai-
ni.

Hæc autem iudicia in Basilica Vlpia eiusdem Fori celeberrima præcipue habebantur. Illud vero solemne, ac statum, quod Kalendis Ianuarij no- ui Consules in Foro Traiano servos manumittere solebant, Ammianus:

Ma-

Manertino, inquit, *Consule Kalendis Ianuarij ludos edente manu mit-* Lib. 12.
tendis ex more inducitur per admissum proximum. Claudianus de Ho-
norio Consulatum ineunte:

desuetaque egingit

Regius auratis Fora fascibus Vlpia flor.

Idem de Eutropio Consule:

libertatemque daturus

Quem nondum meruit, scandit sublime tribunal.

Sidonius de Antemio Augusto Consule:

Nam modo nos iam festa vocant, & ad Vlpia poscunt

Te Fora, donabis quos libertate Quiriter,

Quorum gaudentes exceptant verbera mala.

Perge Pater Patria felix, atque omine fausto

Captivos vincit nonos, absolve vultus.

Eidem Foro Arcus additus est in honorem Traiani iam per Orientem

victricis. Dion in eius vita: *Triumphalis*, inquit, *tunc Arcus, præter alia*

multa, que in honorem eius & decreta, & sacra fuerant, in illius Foro sub-

struatus est. At Templum de more positum in Foro, cuius supra mentio-

nem fecimus, cui dicatum est? Num eidem Traiano relato inter Di-

uos? Traianus certe ibi Templum habuit. Spartianus: *Cum opera vbi-*

que infinita fecisset, Adrianus, numquam ipse, nisi in Traiani Patris Tem-

plo nomen suum scripsit. Videtur ergo hic esse Templi conditor. Gellius:

Sedentibus forte nobis in Bibliotheca Templi Traiani. Quæ videlicet non

minus Templi, quam Fori alterum insigne fuit ornamentum, sed Dion: *In eius vi-*

Bibliotheca, inquit, Traianus extraxit. Igitur plures. Nam *duæ fuerunt*

in eodem Foro. Meminit Sidonius, vbi statuum æream promeritus:

Cum meis poni statuam perennem

Nervæ Traianus titulis videret

Inter auctores utriusque fixam

Bibliotheca.

Et fortasse Porticu discretæ, vbi simulacra doctorum virorum Græcæ, Latinæque linguæ.

Librorum Bibliotheca Vlpia meminit Vopiscus in vita Valeriani, Ta-

citi, Probi, quos Lintcos, & Elephantinos nominat. De Linteis, qui in

vfu pscis erant, ad Monetæ inuentis, antiquior mentio apud Liliam.

Porro in his Ephemeridas, resque Principum gestas præsertim adnotare

solebant & in Bibliotheca Vlpia reponere. *Quæ omnia*, inquit Vopiscus

ex libris Linteis, in quibus ipse, Aurelianus, quotidiana sua scribi præce-

perat, pro tua sedulitate condices. Curabo autem ut tibi ex Vlpia Biblio-

theca, & libris Lintei præferatur: quasi reconditores sanctioresque. Idem:

habet, inquit, *in Bibliotheca Vlpia in armario sexto librum Elephantinū,*

in quo hoc Senatus Consultum perscriptum est, cui Tacitus ipse manu sua

subscripsit. Nam diu hæc Senatus Consulta, quæ ad Principem pertine-

bant, in libris Elephantinis scribebantur. Libri autem Elephantini sunt

eborei, quamquam alij minus verè pellibus ipsius Elephantis confectos

velint.

N 4

Lib. 9. E-
pigr. 19.

In vita
Adriani.

Lib. 11.

cap. 19.

In eius vi-
ta.

Dec. 1. 14.

In Aure-
liano.

In Tacito.

In Probo.

velint. Porro ad ornamentum suarum Thermarum videtur Diocletianus eò transtulisse Traiani Bibliothecam. Indicat Vopiscus, *ex quo autem*, inquit, *sum præcipue libris ex Bibliotheca Vlpia, atque mea in Thermis Diocletianis*. Sed quoniam hic auctor semper vnam, nos supra duplicem Bibliothecam fecimus; opinari aliquis posset, vnam fuisse ædificio, & structura: duplicem auctoribus utriusque linguae. In hac, vel in Basilica Fori Traiani Oratores, & Poetæ solebant etiam recitare. Fortunatus:

Vix modo tam nitida pomposa poemata cultu

Audit Traiano Roma verenda Foro.

Speñtantur in nummis Icones Fori Traiani, Templi Columnæ, Basilicæ, quas apponimus. Præterea Arcum Septimij Severi, Templum Cæsaris, Templum Augusti. Idemque restitutum duo Tempia Martis Vltoris, vnum in Foro, alterum in Capitolio cum signis receptis:

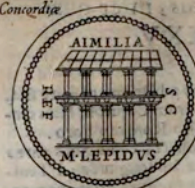
Basilicam Aemiliam, Templum Faustinae, ex eodem insigni Museo Francisci, & Bruti de Gortisfredis.

Quamquam Templum Traiani, & Augusti

restitutum, è Collegij Romani prom-
ptuario damus.

Ad Berthe-
chramni
Episc. Ci-
noman-
sem.

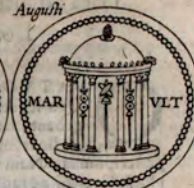
Concordia

Augusti

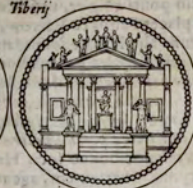
Augusti

Augusti

Tiberij

Antonini

Pij

Traiani

Traiani

Traiani

Traiani

Faustinae

Antonini

Carac

Fora

Fora ad alterum Capitolij latus, inter quæ
Boarium. Cap. XXV.

QVATVOR Fora, quæ descripsimus ad Orientem fuere sita. Quæ sequentur, Occasum versus, alterum Capitolij latus cingebant, inter hæc & priora interposito Romano Foro.

Boarium primo inspicendum se offert, cuius fines anteperscripsimus. Nam à Circo Maximo ad Tiberim longitudo: à Templo S. Georgij ad radices Auentini latitudo producit. Boarij nomen, vel Bouis ærei in medio positi effigies, ut placet Tacito, & Ouidio: vel boues ibi venditæ, ut placet Festo, & Varroni, fecerunt. Alij tertiam addunt causam, Taurum ab Hercule immolatum: Propertius quartam videtur addere, quod ibi Hercules pauerit boues suas:

Herculis ite boues, nostra labor vltime claua.

Bis mihi, quæsitæ, bis mea præda boues.

Aruaque mugitu sancite boaria longo;

Nobile erit Roma pascua vestra Forum.

Certe vetusta, & culta religionibus eo loco Herculis memoria. Nam ab Hispania victo Geryone reuertentem, agentemque præ se boues ibi stetit: tum Cacus, qui duas in Auentini speluncam abegerat, siue oſeo, ubi locasse, ritumque sacrorum decreuisse Poëtæ pariter, atque Historici prodidere.

Virgilius: *Hanc aram luco statuit, qua Maxima semper*

Dicitur nobis, & erit qua Maxima semper.

Propter magnitudinem, ut placet Servio: *cultum & venerationem*, ut Dionysio: *auctorem Herculem*, ut Propertio:

Ara per has, inquit, Maxima sacra manus.

Sed postea sine luco culta est propior Circo, & Palatino, quam Tiberi. Auctor Tacitus, qui tradit, cum Romulus urbem conderet, *fulcum designandi oppidi cepisse à Foro Boario, ut magnam Herculis Aram amplecteretur*. Atqui cum sulcos per ima montis Palatini circumductus fuerit: argumento est, non longe à monte Aram fuisse collocatam, adituque Circi. De hac Ara Solinus: *Suo quoque Numini Hercules instituit Aram, qua Maxima apud Pontifices habetur, cum se ex Nicostata Euan-dri Matre qua à vaticinio Carmentis dicta est, immortalem comperisset*. Ad eam, teste Dionysio, *Romani iurandum, & conuenta, qua vellet esse firma peragebant, & decimas facultatum ex voto sepe illic offerebant: religione videlicet, & cultu, quam apparatu, ornatuque potiore*. Pergit Solinus: *Sacellum Herculis in Boario Foro est. In illud neque Canibus, neque Muscis ingressus erat*. Nam epulum daturus Hercules, Muscarum Deum dicitur imprecatus, & clauam in aditu reliquisset, cuius obſacrum fu-

gerent Canes. Id quæ nunc durat, ait Solinus. Plinius: *Roma*, inquit, Myagrus, in Aedem Herculis in Foro Boario, nec Muscæ, nec Canes intrant. Aedem nuncupat, quam sacellum Solinus. Et adhuc extare quidam volunt, rotundi ambitus inter ripam Tiberis Templumque Virginis cognomento in Cosmedin, titulo S. Stephani decoratam. Sed eam Pomponius Læ-tus Maratæ attribuit, & ex eo Marlianus, in alia eiusdem Fori parte, Herculis Aedem constituens, postea dirutam à Sixto IV. Pont. Max. inibi inuento zneo Hercule, qui visitur in Aedibus Capitolinis. Contra Fuluius ad Aram eius Maximam inuentum id simulacrum affirmat, quod ipse in medium relinquo. Constat tamen Aedem Herculis fuisse rotundam. Lilius. *In Sacello Pudicitia patritia, qua in Foro Boario est ad Aedem rotundam Herculis*. P. Victor in regione octaua. *Aedes Herculis Visloris dua: altera ad portam Trigeminam, altera in Foro Boario cognomine Rotunda, & parua*. Porro alteram illam Aedem eiusdem Herculis fuisse tradunt ab Octauio Herennio consecratam iuxta Tiberim, ubi tunc porta Trigemina, olim, ut antea dixi, ad radices Auentini sita prope idem Templum Virginis in Cosmedin, & propinqua Foro Boario.

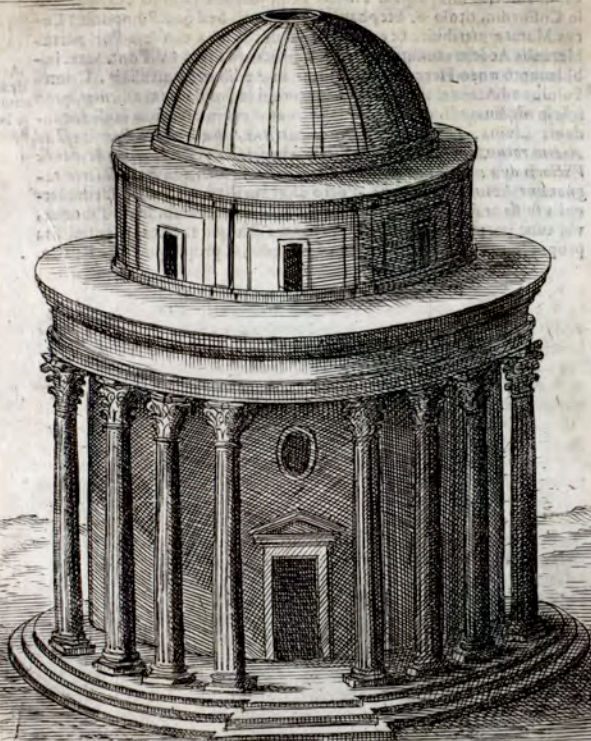
Aedes
Herculis
rotunda
in Foro
Boario,

Lib. 11.
Annal.
6. Fast.
Lib. 4.
Eleg. 10.
Vnde no-
men Boar-
io Foro.

Ara Her-
culis ma-
ximæ, in Fo-
ro Boario.
S. Aeneid.
Ouid. 1.
Fastorum.
Propert.
Lib. 4. Ele-
gia 10.
Lib. 11.
Annal.

Cap. 1.

Lib. 1.
Antiq.

HERCVLIS AEDES IXXTA TYBERIM.

In eodem Foro Matris Matutæ Templum fuit à Seruio Tullio factum, refectum à Camillo, & cum arisset iterum instauratum Q. Fulvio, Appio Claudio Cos. anno Urbis DXLII. cum Aede Fortunæ, illi proxima ab eodem Seruio dedicata, quam nunc Aedem S. Matris Aegyptiacæ appellant. De Aede Matutæ in Foro Boario Ouidius;

Pontifex & magno iuncta est celeberrima Circo

Area, qua posito de Boue nomen habet.

Hæc ibi luce serunt Matuta sacra parenti

Septriferas Serui Tempia dedisse manus.

Idem de Fortunæ Templo paulo post.

Lux eadem Fortuna tua est, auctiorque, locusque.

Sed super iniectis, quis latet iste togis?

Porro Aedem Matutæ, vt ait Liuius, Camillus dictator dictus vocit, se ressectam dedicaturum, iam ante ab Rege Seruio Tullio dedicatam; eodemque libro de eodem; Dedicauitque Matuta matris Templum. Idem auctor: Triumviri vni vni sacris conquirendis doneque perfignandis, alteri reficiendis Aedibus Fortune, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem: sed & Spei extra portam, qua priore anno incendio consumptæ fuerant. Huius Aedis Fortunæ non meminit Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum alias recenseret. De vtraque plura Ouidius. Liuius, L. Stertinius de Manubij: duos Fornices, in Foro Boario ante Fortunæ Aedem, & Matris Matutæ, & bis signa aurata imposuit. Aedem Matutæ perperam quidam locant ad radices Capitolij, nempe extra fines Boarij Fori, & contra Liuium, longè semotam à Tiberi. De sacello Pudicitiae iam dictum est, quod quidam putant fuisse, quod nos Fortunæ dedimus, nunc S. Matris Aegyptiacæ nuncupatum. Sed amplior videtur Aedes quam sacelli angustia paterentur. Quidam eam Basilicam Caio, & Lucio Nepotibus Augusti attribunt ab inuento inibi lapide, cuius inferptio haberet vtriusque nomina, quibus sanè non assentior; Nam ædificium humilior est, ac rudius, quam vt Nepotum nomini factum videatur ab Augusto: & lapis, quorum antiquitus erat magna copia, cum inscriptione inuentus, quod inculcant, nisi rei aliqua memoria apud auctores sit, ædificium loco non affigit.

Ædes Matutæ in Foro Boario.

Fall. 6. quidam legunt, Motibus, sed non placet. Tullij Regis.

Lib. 5. Dec. 1.

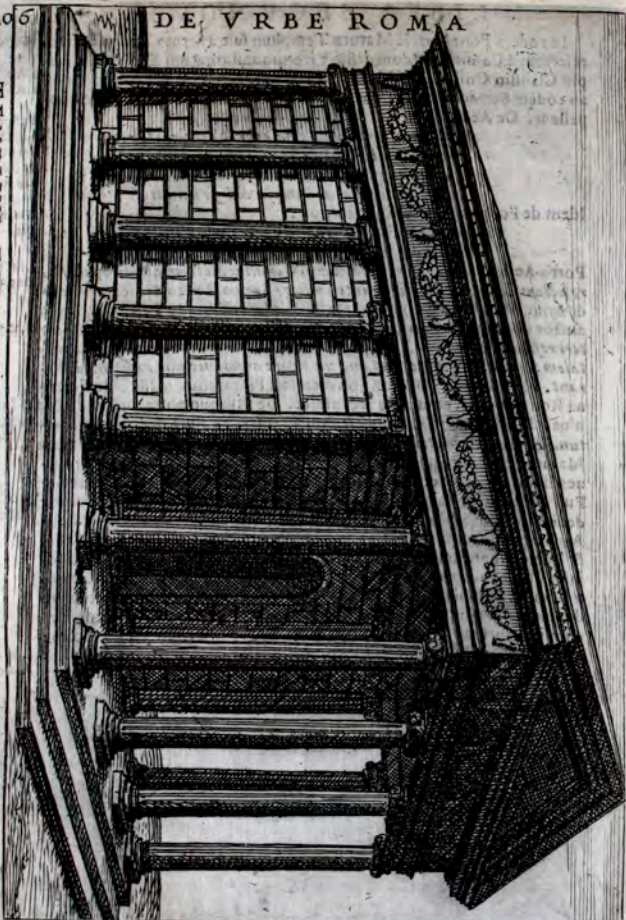
Dec. 3. l. 5.

Ædes Fortunæ. Dec. 4. l. 3.

Sacellum Pudicitiae.

Lib. 4. Antiq.

Fuerit

Fuerit ergo Fortunæ Templum, de quæ eo Dionysius: *Seruius*, inquit, *Plura Fortuna 16-*
duobus Templis conditis, altero Bonæ Fortunæ ob perpetuum eius fauorem
in Foro Boario; altero Fortunæ Virilis, sicut bodieque cognominatur in
ripa Tiberis proneptus iam etate. In Templo Bonæ Fortunæ simulacrum
 Seruij erat velatum, de quo plura Quidius loco citato, & nos vno eius
 versu supra diximus. In Templo Fortunæ, ait Dionysius, ab ipso, Seruio,
 condito, dedicata eius effigies inaurata lignea sola incendio superstit
 integra, absumptis intus reliquis omnibus: & bodieque Templum, & quidquid
 inest infauratum post incendium apparet esse noui artificij. Statua qualis
 prius antiqui est operis, durat enim adhuc, & à Romanis colitur, Alterum
 Virilis Fortunæ idem fortasse est Templum quod Fortis Fortunæ nuncu-
 pat Varro, qui ait: *dies Fortis Fortunæ appellatus est ab Seruio Tullio*
Rege, quod sanum Fortis Fortunæ secundum Tiberim extra Urbem Ro-
manam dedicauit. Non igitur in Foro Boario. Fuit tamen prope illam
 Aedem Bonæ Fortunæ, alia Fortis Fortunæ Aedes. De qua *Liuius*. *Car-*
nilius Cos de reliquo *gre* Aedem Fortis Fortunæ de Manubij faciendam
 locauit prope Aedem eidem Deæ ab Rege Seruio Tullio dicatam.

Loc. cit.

Lib. 10.
Dec. 11.

Forum Piscarium, & Olitorium.

Cap. XXVI.

ABOARIO Foro exitus erat in Piscarium; quod ut ait Var-
 ro, secundum Tiberim fuit, vbi præter pisces varia vendeba-
 tur. Spatium Fori se ipsum demonstrat. Nam cum Boarium
 ad pontem nunc S. Mariæ pertingeret: inde secundum Tibe-
 rim Piscarium protendebatur vsque ad Urbis mœnia, ut alibi dixi, à Ca-
 pitolio ad Tiberim deducita iuxta Templum S. Nicolai in Carcere, quæ
 ætate Augusti vix apparebant.

vbi effec-
 Forum Pi-
 scarium.

Id certo probat Forum Olitorium, vbi olerum copia, ut ait Varro,
 quod Piscario propinquum, nihilominus erat extra Urbem. Id antea
 ostendi, ac perspicue demonstrat *Liuius*: ait enim, *Aedem Spei quæ in*
Foro Olitorio est, fulmine istam; quam postea ait fuisse extra portam
Carmentalem: Aequata, inquit, omnia inter Salinas: & portam Carment-
alem in Templis Fortunæ, ac Matris Matutæ, & Spei extra portam. Por-
 ro hoc Spei Templum voverat *Attilius* primo bello Punico: postea *Ger-*
manicus Cæsar infauratum sacravit, ut relict Tacitus.

Aedes
 Spei.
 Lib. 1. c. 4.
 Dec. 3. l. 3.
 Lib. 5.
 Annal.

Templum Iani Gemini inter Forum Olitorium, & Piscarium fuit. Nec
 certo exploratum est, quis primo Aedem illam Iano condiderit indicem
 Pacis, ac Belli. *Macrobius* ante Sabinum bellum Aedem Iano locatam
 asserit. *Ouidius* pulvis Sabinis aram, & sacellum consilium positum. quod
Seruius confirmat; *Postquam, inquit, Romulus, & Titus Tatius in*
sædera conuenerunt, Iano simulacrum duplicis frontis effellum quasi ad
imaginem duorum populorum. Nec *Plutarchus*, quamquam hic de simu-
 acro

Quis Ae-
 dem Iani
 Bruxerit.
 12. Aeneid.
 dem.

In vita. Iacero loquitur, Numam Templi fecit auctorem. At Lilius de Numā.
 Numā. Ianum, inquit, ad infimum Argiletum, indicem Pacis bellique fecit; aper-
 Lib. 1. tus ut in armis esset Ciuitatem; clausus pacatos circa omnes populos signi-
 7. Aeneid. ficaret. Et seruus: Sacrarium hoc, inquit, Numa Pompilius fecerat cir-
 ca inum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus bre-
 uissimis Templis. Porro Iani statua, ut ait Plinius, dicata est digitis fi-
 guratis ad trecentorum sexaginta quinque dierum notam. Ceterum cum
 hoc Templum ad inum Argiletum, prope Theatrum Marcelli, sub ra-
 1. Fast. dicibus Capitoliij Lilius collocarit, non dissentit Ouidius, qui Ianum
 alloquutus, sic ait.

Cum tot sint Iani, cur sic sacratus in vno es,

Hic ubi iuncta Foris Tempia duobus habes?

At quæ fuerunt hæc duo Fora, inter quæ Ianus? Boarium interpretes, &
 Piscarium intelligunt. Boarium enim à Circo Maximo pertinebat ad
 Tiberim. Huic adiunctum erat Piscarium secundum Tiberim, ut ait
 Varro ad Iunonium: idest ad Ianum. Ianum enim, ut loco citato Macro-
 bius Iunonium dicebant, quasi non solum mensis Ianuarij, sed mensium
 omnium ingressus tenentem. In ditione autem Iunonis sunt omnes Ka-
 lenda. Hæc Piscarij, Boarijque Fori interpretatio non probatur. Nam
 Aedes Iani fuit extra portam Carmentalem: extra quam erat Forum
 Olitorium, ut supra docuimus. Itaque hoc Forum potius intelligendum
 est, ut Ianus esset inter Piscarium, & Olitorium. Vbi aliud quoque Iani
 Templum fuit à Duillio extructum instauratum ab Augusto, dedicatum
 à Tiberio. Tacitus: *Et Iano, inquit, Templum Tiberius dedicauit, quod*
 apud Forum Olitorium C. Duilius struxerat, qui primus rem Romanam
 prosperè mari gessit, triumphumque naualem de Pœnis meruit. Sed hoc
 erat Templum Iani Quadrifrontis, ut habent Augusti nummi apud Gu-
 lielmum Choulthum; cum tamen geminum, ac bifrontem dedicauerit Nu-
 ma. Seruius cum de Iano bifronte sicut ad Theatrum Marcelli dixisset;
 Captis, inquit, Phaleris Ciuitate Tibusia, inuentum est simulacrum Iani
 cum frontibus quatuor. propter quod in Foro Transitorio constitutum
 est illis sacrarium aliud. Quod nouimus hodieque quatuor portas habere.
 In vita. At illud Numæ apud Plutarchum dicitur *ut supra* Templum duarum
 Numæ. portarum: quod, inquit, Belli Ianuam vocant. Et Virgilius:

Sunt gemina belli porte.

Templo ergo signoque Numæ immutato, extructa sunt alia Tempia qua-
 drilatera Iano Quadrifronti. Vnum hodieque cernimus apud Aedem
 S. Georgij in Foro Boario. Quod illa ætate, ut ait Fuluius, Transito-
 rium erat. Idque nomen postea, cum Iano translatum est ad Forum
 Iani Qua-
 drifrontes. Neruæ; quod deinceps Transitorium dictum.

IANI TEMPLVM

Quia

Quia cum quadrilaterum, & quadrifariam peruium haberet Iani Templum, Transitorium ab eius transitionibus nominabant; ut supra dixi, & reliqua eiusmodi quadriformia, peruique ædificia Iani sunt dicta. Suetonius: *Ianos arcusque cum quadrigis, & insignibus Triumphorum per regiones Urbis tanto, ac tot Domitianus extruxit.* P. Victor: *Iani per omnes regiones in circuitu, & adornati signis, duo præcipui ad Arcum Fabianum, superior, inferiorque.* Neque de hoc est loquutus Procopius de bello Gothico, sed de Iano bifronti Numæ. *Foro*, inquit, in medio, & ex aduerso Capitoli facellum extat paulo supra eum locum, quem nunc Romani tres Parcas appellant. Id vero Iani facellum totum ex gre constructum fuisse sat constat, & quadrata quadam dimensione locatum: tantæ amplitudinis quantæ integri Iani statua capi poterat, quæ utique, & ipsa cum aenea sit, non minor quam quinquepedalis esse apparet. per cavea omnia mortali similis, capite duntaxat bifrons; ita ut facies altera in Orientem Solem diuerget, in Occidentem altera. Porta utrinque aenea in faciem alterutram versæ, quas ferme in pace, & prosperis rebus occludi Romani veteres quondam instituerunt, contraque aperiri, dum interea bellum his esset.

Huius Templi vestigium exprimitur in numismatis Neronis. Porro à

Templo Iani via quædam adiuncta dicta est Ianus, in qua seneratores, & trapezice habitabant, eiusque partes summus, imus, medius Ianus dictæ. Horatius:

Prædect hæc Ianus summus ab imo

Lib. 1. de Cicero: *A quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus.* Et: *Ianus medius in Antonij clientela sit.* Hic locus an esset ad Ianum bifrontem, an ad quadrifrontem definire non auiam; potius tamen ad quadrifrontem constituerem. In eodem Foro Iunonis Matutæ Aedes. Linius: *Aedes Iunonis Matutæ in Foro Olitorio vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio Cons. Gallico bello. Censor idem dedicauit.*

Demum Columna Lælaria in Foro Olitorio dicta, quod ibi infantes alendos deserebant, ut scribit Festus.

Alia

Alia circum Capitolium sita. Cap. XXVII.

VELABRVM planiciem inter Capitolium, Palatinum, & Auentium occupabat, in qua & Boarium Forum. Sed Velabrū latius, quantum videlicet aquæ olim Tiberis effusa inundauerunt stagnantis instar paludis. Quibus exiccatis, & coerctis, nomen nihilominus loco mansit. De eo supra scripsimus, in quo fuisse sepulchrū Aecæ Laurenciæ testatur Varro. In eodem Velabro fuit & Vicus Tuscus. Nam Hetrusci, qui Postena Rege venerant ad Urbem, cum deinde essent oppugnatum Ariciam fusi cæsiq; sunt. Pars exigua Romæ excepti, curatique, hospitum, Vebisque charitate retenti sunt. *Hic locus ad habitandum datus, quem deinde Tusculum vicum appellant, ut tradit Linius.* Dionysius: *Hic, inquit, Senatus locus in Vrbe ad edificandum dedit, vallem Palatinum inter, & Capitolium colles, quatuor ferme stadiis, hoc est passibus fere quingentis, protensam, qui usque ad nostram aetatem Tusculum vicus Romana lingua vocatur, quæ transiit à Foro in Circum Maximum.* Hæc ille, quibus patet amplitudo loci: & ambitus, opinor, non rectus vici processus describitur inter Forum Romanum, & Circum Maximum. At Varro scribit multo ante Romulum venisse Tuscos auxilio contra Sabinum Regem, & Cælium montem habitasse: sed mortuo Cælio Vibenna Duce, qui monti nomen dederat, ne nimis munita loca tenerent in planum deductos, & ab eis, inquit, dictus vicus Tusculus: *ideo ibi Vertumnus flare, quod is Deus Hetruria.* Idem sensit Tacitus. Nam cum de Cælij, cuiusque copiarum aduentu non Romulo, sed Tarquinio Prisco regnante, & mora in monte Cælio dixisset; *Cætera, inquit, non ambigua sunt, magnas eas copias per plana etiam, ac Foro propinqua habitauisse.* Unde Tusculum vicum & vocabulo aduenarum dictum. Cæterum cum in parte Velabri Tuscus vicus esset; liquet, eundem locum varias ob causas, varias etiam appellationes sortitum. Nam quia olim lacunosus vehebat nauiculas, Velabrum: quia derivatis in fluuiū aquis, Tuscis habitationi fuit, Tuscus vicus est appellatus.

In fine Vici, ut aliis dixi, statua VERTVMNI fuit, siue à conuersis aquis inundantis fluminis: siue, quod *bis esset Hetruria Deus*, ut ait Varro: siue à perceptis fructibus vertentis anni; quod addit Propertius. Aliam addit causam Aconius, quod *esset intercedendum rerum, id est meratura Deus.* Signum Vertumni, inquit, in ultimo vico Tiburario est, sub Basilica angulo stidentibus se ad postremam dexteram partem. Vicus Thaurarius, siue Iugarius à porta Carmentali mittebat in Forum, & vico Tusco iungebatur in Velabro. Sic cum Varro, alijque auctores dicant Vertumni signum fuisse in vico Tusco, non dissentiant ab Aconio, erat enim in fine vtriusque vici, ubi iungebantur. At quæ Basilica, cuius meminit Aconius? Semproniana videlicet, extructa ubi antea Aedes P. Africani. Linius: *Tiberius Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, posuit Veteres ad Vertumni signum, lantæque, & Tabernas coniunctas in publicum.*

O 2

cum emit, Basilicamque faciendam curauit, quæ Sempronia appellata est. Ideo multa ibi mercimonia. Nam Basilicæ pro actis Iudicum, & antiquis mercatorum extruebantur. Horatius quidem ad Vertumnum, mittebat librum suum, eo scilicet vico vendibilem:

Vertumnus, Ianumque liber spectare videris:

Scilicet ut propter fororum pumice mundus.

Adiunxit Ianum. Erat enim Ianus via Templo Iani proxima, ut supra, celebritate vendentium frequens.

Argileti. Nec longe aberat ARGILETVM sub Capitolio, siue ab Argilla, siue ab Argo Euandri hospite ibi sepulto dictum, ut ait Varro. Sed Virgilio posterior causa videtur probari:

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti

Testatque locum, & letum docet hospitii Argi.

Argileti ima pars desinebat ad Theatrum Marcelli, ubi nunc Forum vulgo Montanarium: summa circa finem Velabri, & vici Tuscii. Seruius de Templo Iani: Saccarium hoc Numa Pompilius fecit circa imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli. Sed aliter Martialis:

Quod quæris, propius petas licebit:

Argi nempe soles subire letum.

Contra Cæsaris est Forum Tabernæ;

Illinc me pете

Et: Tonstritur Suburra faucibus sedet primis, Cruenta pendent quæ flagella tortorum, Argique letum multus obsidet futor.

Hæc sine dubio pugnant. Nam Forum Cæsaris erat post Templum Patris, ubi & principium Suburra, longè à Theatro Marcelli. Aut ergo fuit duplex Argiletum, alterum ad radices Capitolij versus Tiberim, alterum ad initium Suburra: aut Seruius, vel Martialis errauit. Porius inferri potest, duo fuisse, nisi doctiores meliora proferant. Cum autem idem Poëta dixerit, suos versus emi posse prope Forum Cæsaris, in capite Suburra: ibi quoque videntur collocandæ Tabernæ, de quibus ait, alloquens librum suum:

Argiletanas manūs habitare Tabernas,

Cum tibi parue liber scriba nostra vacent.

Eodemque loco librum supra collocauerat:

Limina possi Pacis, Palladiumque Forum.

At vicus Tuscus non modo frequens mercibus, sed etiam turpi questu infamis fuit, quare apud Horatium: Tuscæ turba impia vici: & similis apud Plautum.

Iam vero Liuius Aedes P. AFRICANI constituit prope VETERES. cui sane locutioni non dissimilis alia est, sub Veteribus, sub Novis. Suetonius: Bisariam laudatus est Augustus: Pro Aede D. Iulij à Tiberio, & pro Rosstris, sub veteribus à Druso Tiberij Filio. Nec sane laudabiliter id quidam explicant, Pro Rosstris veteribus, cum fuerint etiam noua referente Alconio; quid enim, sub, reiecitur? Plautus: sub veteribus, ubi sunt

sunt qui dant, qui quæ accipiunt senore. Subintellige ergo, Tabernæ, in Curia, aut alijs ædificijs peruerulis, in quibus sceneratores, & qui scenerari accipiunt verstantur. Varro: Curia Hostilia, cuius id vocabulum, quod prius ædificauit Hostilius Rex sub veteribus. Idem: Sub nouis dicta, pars etiam iam diu vetus. Cicero: Demonstrans digito picium Gallum in Mariano sento Cimbrico, sub nouis distortum eiella lingua, buccis fluentibus. Liuius: Eodem tempore septem Taberna, quæ postea quinque, & argentaria, quæ nunc noua appellantur, arserunt. sic apud eundem, pone veteres, nempe Tabernas, vel domos veteres. Qui locus erat propinquus Foro versus Circum Maximum, ibi enim Vertumnus.

Quod spectat ad reliqua; Liuius, Omnia, inquit, inter salinas, ac portam Carmentalem, cum Aquimelio, Iugarioque vico late vagatus ignis, sacra, profanaque; multa absumpsit. Saline talis publici officina, ac receptacula fuere prope portam Trigemina, & Forum Boarij versus Auentinum.

AEQVIMELIVM, Area domus Spurij Melij Foro item Boario propinqua, & vico Iugario, Capitolium versus. Cicero: Sp. Melij Regnū appetentis domus est complanata. Ecquid aliud æquum acidisse Melio populus Romanus iudicauit! nomine ipso Aquimelii stultitia pama comprobata est. Idem Liuius, qui & Melij vici mentionem fecit: Lupus, inquit, Tusco vico, atque inde Melio per portam Capenam prope intactus euasit. Quare proximi fuere vici Tuscus Iugarius, Melius.

De porticibus Octauia, & Theatro Marcelli, alibi dicemus.

De eius Carceris sede, ubi nunc Marcelli Theatrum est, quod ait Plinius, iam diximus, & Tullianum esse pernegauimus. Nec omitteendum hoc loco est, Aedem S. Nicolai ibi conditam, etiam apud Ecclesiasticos veteres scriptores dici in Carcere, non addito, Tulliano. Quare in Actis Alexandri III. Pontificis apud Cardin. Baronium leges Odo Diaconus Card. S. Nicolai in Carcere. Iam vero eruditore seculo, vtrumque palatium usurpat, in Carcere Tulliano, aut solum in Carcere: & habent Bullæ Pontificum, quibus subscripti sunt Cardinales. In Bulla Clementis VIII. Canonizationis S. Hyacinthi Benedictus Pater, leges: Ego Petrus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Aldobrandinus. In Bulla Canonizationis S. Philippi Nerij edita ab Urbano VIII. Rationi congruit, leges: Ego Carolus S. Nicolai in Carcere Diaconus Card. Pius. In Bulla Sixti V. de prohibitione ad Arma, Dum pro communis, leges: Ego P. Sfortia Card. Diaconus S. Nicolai in Carcere. Et alibi compluries. Quare vetus appellatio iam diminuta quam vim habet, ut ibi dicatur fuisse Carcer Tullianus?

Ex priuatis ædificijs recenseri potest domus MARII prope Forum Romanum. Plutarchus; Domum, inquit, extruxit propter Forum, vel ut ipse dicebat, ne clientibus suis esset longius ire, graue: vel quod ea crederet fore, ut plures alij domum suam celebrarent. Vicinior Capitolio domus Milonis, in Clivio, ut supra. Domus Ouidij iuncta fuit Capitolio. Idem memoriam mandauit.

*Hanc ego suspiciens, & adduc Capitolia cernens,
Qua nostro frustra iuncta fuere lari:
Numina vicinis habitantia sedibus, inquam.*

Iamque oculis nunquam Templum videnda meis.

Coniuncta autem aedificia ut alibi ex Tacito memoravi, in altum edictum solum Capitolij aequabant.

Domus D. B. R. V. T. I. Foro propinqua. Salustius. *Ille eos in domum D. Bruti perducit quod Foro propinqua erat.*

De Aedibus A. T. I. C. I. Velini Consulis quem, detecta multorum coniuratione, Nero quamvis innoxium occidit, idem Tacitus. *Quia Ves-
tibus imminentes Foro Aedit, decoraque servitia, & pariestate habet. Id
vero pro crimine habitum.*

Demum placet in Plauto nonnulla aut iam explicata aut explicanda inspicere.

a. *Qui periurum hominem vult convenire, mitto in Comitium.*

b. *Qui mendacem, & gloriosum apud Cloacina sacrum.*

c. *Dites damnosos maritos sub Basilica querito.*

d. *Symbolarum collatores apud Forum Piscarium.*

e. *In Foro infimo boni homines, atque dites ambulant.*

f. *In medio propter canalem, ibi ostentatores meri.*

g. *Confidentesque, garrulique, & malevoli. Supra lacum*

Qui alteri de nibilo audacter dicunt contumeliam.

h. *Sub Veteribus ubi sunt qui dant, quique accipiunt senore.*

i. *Pone aedem Castoris, ibi sunt, quibus credas male,*

l. *In Tusco vico, ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.*

m. *In Velabro vel pistorem, vel lanium, vel baruspitem.*

Vel qui ipsi vorant, vel qui alij subversandos praebeant;

n. *Dites damnosos maritos apud Leucadiam Oppiam.*

a. Comitium iam diximus radice in Foro Romano ad radices Palatii.
b. *Venus Cloacina* prope Sacram viam colebatur, ubi factum sedes inter Tatium Regem, & Romulum. Plinius. *Quippe ita, inquit, traditur: myrtea verbera Romanos, Sabinesque, cum propter raptas Virgines dimicare voluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cloacina habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.*

c. Quenam Plauto significetur BASILICA, planè ambigo. Tres enim ex antiquioribus Basilicis fuere, Porcia, Sempronia, Optima. Porciam M. Porcius Cato Censor faciendam curavit, de qua Lilius: *Cato atria duo, Manium, & Titium in Latomij, & quatuor tabernas in publicum emit: Basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est.* Plutarchus: *Multum etiam ei obstrepuisset, cum Basilicam faceret, quam pecunia publica sub Curia Foro adiunxit, & Basilicam Porciam appellavit.* Alconius: *Curia flagrant, & item Porcia Basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est.* In ea Tribuni Civibus aures praeberet soliti erant. Ex quibus liquet Basilicæ locos, Curia enim erat in Foro sub Palatio. Quod autem dicitur Maenij atrium coemisse; hic est ille Maenius, qui vendito atrio, ac domo,

vnam

vnam sibi columnam fertur reservasse, ut ex ea, tignis supra impositis, & extorsum proiectis, ludos in Foro, cuique posteri spectarent. Vnde Maeniana, & Maeniae columnæ celebre nomen. Iamvero Plautus Cloacina exorto Punico bello secundo, & vita excessisse dicitur Catone Censore. Gellius. *Bellum secundum adversus Pannonos sumptum est. Atque non nimium longe M. Cato Orator in Civitate, & Plautus Poeta in senatu steterunt.* Non quidem eius belli anno M. Marcellus III. M. Valerius Leuino Coss. Basilicæ in Vrbe non erant, ut ait Lilius. Quare dubium, an Plautus Porciam Basilicam videret factam a Catone Censore, anno post circiter XCVI. Quam si vidit, nonnisi extrema ætate, parum idonea pangendis versibus. Non paucis post annis facta est Basilica Sempronia in Vico Tusco; Et multo post Optima in Foro prope Curiam, & Græcorasim. An fuerit aliqua alia antiquior, quam Porcia, eamque Plautus intelligat mihi esse ignotum. Ab hac subbasilicanis negotiatores, & deambulantes in Basilica. Idem.

Lib. 17.
cap. 17.

Lib. 6.
Dec. 3.

Quorum odos subbasilicanos omnes abigit in Forum.

d. Iam symbolarum collatores, id est collectarum, portionumque, quas pro se quilibet fert, querendi apud Forum Piscarium, ubi nempe variorum copia cibariorum venditioni exposita.

In capti-
uis.
Act. 4.
sc. 1.

e. In Foro infimo: in ima parte Fori alij degunt. f. alij verò in media secundum canalem. Canales enim in medio Foro, sicut & in vijs silicæ stratis positi erant, quibus fluere aqua. Vidi ego aliquot huiusmodi viarum canales, cubitum ferme latos, factosque ex Tiburtino lapide a fossoribus egeri. porro hi, qui circa canales Fori consisterent, homines pauperes, dicti *canalicola forenses*, ut ait Feliuss. g. de lacu Curtio. h. Veteribus Tabernis. i. Aede Castoris. l. Tusco vico dictum supra satis est.

Canales
in Foro,
& vijs
Vrbis.

m. In Velabro lunt, qui vel pistorem, vel lanium fraudant, vel alijs tradunt fraudandos. Ibi enim oblonia vendebantur. Horatius.

Lib. 2. Ser.
Sat. 3.

Cum scurris sartor, cum Velabro omne Macellum.

Nec inde aberant baruspites; quippe qui Hetrusci vel in vico Tusco parate Velabri, vel prope vicum habitabant.

n. Leucadia Oppia quid, aut ubi fuerit, egregij Interpretes eruditus videndum relinquunt, & versum vel minime Plautinum, quamvis alij alter legant, & sentiant, amouendum putant. Ut me quoque, illis nescientibus, nescire non pudeat.

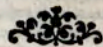
Fuerunt præterea in Vrbe alia quædam, præter ea, quæ descripsimus, Fora. *Suarium* in quo fures vendebantur ad radices Quirinalis. *Archæmorium*, siue Archimonium ad Aedem S. Nicolai de Archimonij. Hæc duo recenset P. Victor in regione septima Vix latæ. Forum *Cupedinis*, a Cupedio, ut ait Varro, quod multis *Forum Cupedinis deupiditate*, nam hoc in Suburra, in qua cibaria venum exponebantur. Forum *Plaminium*, & *Lulium* pro locis negotiationis apud Fessum, ab eorum, inquit, *nomini-
bus*, qui ea loca constituenda curarunt, quæ duo Fora an Romæ fuerint, dubitari potest. Forum *Salustij*, Aedi S. Susannæ propinquum, *Pis-
cium* etiam *Diocletiani*, *Gallorum*, *Rusticorum* recenset P. Victor.

O 4 DE

DE VRBE ROMA

LIBER. TERTIVS.

Situs, & nomen Palatini Collis. Cap. I.

Lib. 4. de
ling. Lat.

Vnde Pa-
latini no-
men,

3. Æncid.

Situs, &
fines Pa-
latini.

POST Forum erigitur mons Palatinus, prima se-
des Urbis, & postea Imperij. Varias nominis ori-
gines adducunt Varro, & Festus. *Quarta regionis*,
inquit Varro, *Palatium, quod Pallantes cum Euan-*
dro venerunt: aut quod Palatini, qui & Aborigines
ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi con-
siderunt. Sed hoc alij à Palatia uxore Latini puta-
runt. Eundem hunc locum à pecore dictum quidā
putant. Itaque Nautus Balantium appellat. Festus:
Quod ibi pascens pecus balare consueverit: vel quod palare, id est errare
ibi pecudes solerent. Alij quod ibi Hyperborei Filia Pallanta habitauerit,
quæ ex Hercule Latinum peperit. Alij eundem quod Pallas ibi sepul-
tus sit existimant appellari. Demum Virgilius, quod Arcades cum eò
venissent Euanthro Duce:

*Delegere locum, & posuere in montibus Urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.*

Mamertinus in Genethliaco Maximiani: *Primam in ea sedem Numinis*
vestri, sanctum illud, venerandumque Palatium Regem aduenam condi-
disse. Principem illum tui generis, ac nominis Herculem Pallantem ma-
nia adijisse victorem, & parua licet tunc Regia, summa tamen Religione
suscceptum futura Maiestatis dedisse primordia, ut esse possit domus Cæs-
arum, quæ Herculis suscepit hospitium. Fines Palatini Collis exurgens &
vallibus ipsi se se produnt. A Septemtrione clauditur Foro Romano, &
anti-

antiquo Velabro, seu valle ipsam interiacente, & Capitolium. Ab Oc-
casu valle inter Palatium, & Auentinum sita, vbi olim Circus Maximus.
A meridie valle inter eundem Palatium, & Cælium intermedia, in qua
olim Septizonium Seueri, viæque Appiæ fines. Ab ortu via olim Sacra,
& planicie, quæ Palatio adiacet, Cælio, Esquilino, & Quirinali. Forma
paulo longior quadrata: olim fortasse rotundo propior. In eo primum
spectandæ Aedes Augustales.

Palatium Cæsarum. Cap. II.

AEDIBVS Cæsarum dedit nomen Palatinus. Dion: *Impe-*
ratoris, inquit, Aedes Palatium nominatur, non quod ita ali-
quando decretum sit, sed quod in Palatino Augustus Cæsar ha-
bitabat, ibique pratorium eius erat, ac domus eius ab eo monte,
propterea quod ibi quondam Romulus habitabat, multis splendoris accepit;
ideoque etiam si alibi Imperator domicilium suum haberet, tamen id quoque
Palatii nomen obtinet. Domus autem Romuli, ut aliàs dixi ex Plutarcho,
fuit ad pulchri litoris gradus, qui locus imminerebat, deusque erat in
vallem, in qua conditus postea est Circus Maximus contra Auentinum.
At Cæsarum Aedes modicæ primò sub Augusto, postea in eximiam am-
plitudinem à successoribus auctæ sunt. Ille cum habitasset primò iuxta
Romanum Forum in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, postea in Palatio;
sed nihilominus Aedibus modicis Hortensianis, & neque laxitate neque
cultu conspicuis; ut in quibus porticus breues essent Albanarum columnarum,
& sine marmore villo, aut insigni pauimento conclauia: ac per annos
amplius quadraginta eodem cubiculo byeme, & æstate mansit.

In huius parte domus Templum APOLLINIS Palatini excita-
uit, quam summe istam desiderari à Deo Atruppices pronuntiarent: edi-
tam, & gradibus sublatam. Ouidius:

*Inde timore pari gradibus sublimia celsi
Ducor ad intonsi candida Tempia Dei.*

Addita porticus cum Bibliotheca Latina, Græcæque. Idemque Augustus
libros Sibyllinos delectu habito condidit duobus forulis auratis, sub Pa-
latini Apollinis basi. Huius statum auctorem facit Scopam Plinius. Mem-
nit, & Dion eius Templi: Apollinis, inquit, in Palatio Templum, & Bi-
bliothecas perfecit Augustus, & dedicauit. De iisdem Ouidius:

*Quæque viri docto veteres fecere, nouique
Pectore, lætatur inspicenda patent.*

Propertius de Porticu:

*Queris cur veniam tibi tardior i aurea Phœbi
Porticus à magno Cæsare aperta fuit.
Tantam erat in speciem poemæ digesta columnis,
Inter quas Danaï semina turba senis.*

Quod explicat Ouidius:

Lib. 33.

Sueton. in
Vita C. 73.

Templum
Apollinis
Palatini.

Sueton. in
Vita C. 39.

Lib. 3.
Trist. Elr.

Sueton. in
Vita C. 31.

Lib. 36.
cap. 6.

Bibliothe-
ca Augu-
sti.

Lib. 3.
Trist. Elr.

Lib. 2.
El. 31.

Ibid.

Signa

*Signa peregrinis ubi sunt alterna columnis
Belidis, & Iheriso stat serus ense pater.*

Ibidem Apollinis statua.

Ibid.

*Hic quidem Phæbo usus mihi pulchrior ipso
Marmoris tacita carmen dare lyra.
Atque aram circum steterant armenta Myronis
Quatuor artificis viuenda signa boues.*

Dein Templum interius.

*Dum medium claro surgebat marmore Templum,
Et patria Phæbo carius Ortygia.
Auro solis erat supra fastigia curvus,
Et valua hybici nobile dentis opus.
Altera delectos Parnassi vertice Gallor:
Altera marebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipse, interque sororem
Pythius in longa carmina veste sonat.*

Hæc fuit Templi ornamenta, quorum non postremum Daëlystibeca fuit, quam Marcellus Othianus genitus in Palatina Apollinis Aede consecrauit, vt ait Plinius. Et aureæ Cortinae, de quibus Suetonius: *Argentæ statuas olim sibi positas conuulsit omnes, ex quibus aureas Cortinas Apollini Palatino dcauit.* Et Lychnus, de quo Plinius: *Placuer, & Lychnuchi pensiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes.* Quale est in Templo Apollinis Palatini. Quod Alexander Magnus Tiberarum expugnatione captum in Cims dcauerat eidem Deo. Denique vt Templum Martis Vltoris votum, & postea factum est propter Philipense bellum: sic Aedes Apollinis Palatini, Propertio referente, occasione Adiaci bellis destinata est, atque condita. Aedificum, vt ait Iosephus admirandis opibus exornatum, cum ante apud Aëtiū vetus Apollinis Templum Augustus amplifasset. In hac Aede referente Horatio etiam Poëtæ sua carmina recitabant.

Lib. 37.
cap. 1.
In Aug.
cap. 52.
Lib. 34.
cap. 3.

Li. 4. Eleg.
El. 6.
De bello
Iud. lib. 2.
cap. 4.

Lib. 1. Sat.
Sat. 10.
Et:
Lib. 1. Epist.
Ep. 2.
Li. 4. Fast.

*Quæ nec in Aede sonent certantia Iudice Tarpa,
Spectamus vacuum Romanis vatibus Aedem.*
In eodem Angulii Palatio Aedes VESTÆ dedicata est ex decreto & auctoritate Senatus. Testis Ouidius:

*Aufert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Limine: sic iussu constituere Patres.
Phæbus habet partem, Vesta pars altera cessit,
Quod superest, illis tertius ipse tenet.
State Palatina laurus, prætexitque quercus,
Stet domosque, æternos tres habet vna Deos.*

Nec solum Ouidius eo loco alifque, meminit quercus, & laurus affixæ augustis postibus, sed Plinius, Valerius, Dion, alique meminere. Nam *Laurus*, teste Plinio, *gratissima domibus ianitrux Caesarum, Pontificumque, quæ sola domos exornat, & ante limina excubat.* Lauro autem superposita est, teste Dione, *Quercus Corona*, data clementiæ Augusti, ac

Li. 16. c. 4.
Lib. 2. c. 3.
Lib. 13.
Lib. 15.
cap. 30.

deinceps aliorum Imperatorum. Hæc autem cum daretur obseruatus Id. loc. cit. Cuius, Augustus, ac cæteris data est, petinde quasi non solum Cuius, sed genus humanum seruassent vniuersum. Quas coronas, & titulos multa veterum Augustorum numismata testantur.

Cæterum cum arfisset Palatium, ab Augusto refectum est. Suetonius: *Palatium in cenulum, Ex qua summa pretiosissima Deorum simulacra mercatus vicatium dedit, cabat, alique in restitutionem Palatina domus incendio absumpti: Dion: Cum forte Palatium incendio perisset, refectam domum Augustus totam publicam esse iussit: siue quod ad eam edificandam populus pecuniam contulisset, siue quod Pontifex Maximus esset, vt simul in proprijs, ac publicis aedibus habitaret. Adiecit ibi Arcum in honorem patris. Plinius: Ea cap. 4. honore apparuit in magna auctoritate habitum Lysie opus, quod in Palatio super Arcum Diuus Augustus honori Othianij Patris sui dcauit, in Aedificula columnis adornata: idest quadriga, curruque, & Apollo, ac Diana ex vno lapide.*

Palatium
in cenulum,
& refectum.
Lib. 55.

Lib. 36.

cap. 4.

Post Augustum, auctum est Palatium DOMO TIBERIANA, quam Tiberius habitauit, aut etiam struxit, quamuis id silentio suppresserit Suetonius, cum opera Tiberij referret. Hanc autem Circum Maximum, & Auentinum spectasse conicitur ex Tacito, Suetonio, Plutarcho. Nam vt refert Tacitus: *Galba sacrificante pro Aede Apollinis, Otho, qui in eum conuauerat, digressus per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum sub Aedem Saturni perrexit. Plutarchus: Per Tiberij, inquit, domum, quam vocant, descendit in Forum. At Suetonius: Quasi venalem domum in specturum abiecit, proripuitque se postica parte Palatii ad constitutum. Posticam Palatii partem nuncupat, quam alij domum Tiberianam; An eandem intelligit, cum de Claudio scribit?*

Domus Ti
beriana.
In vita
& refectum.
cap. 47.
Lib. 1.
Hist.

agere, nec nisi postico euadere in Palatium valuerit. Nec mirum, ex ea Othone venisse in Velabrum, quod Circo Maximo iungebatur, ideoque recte in ferit, anticam Palatii partem, cuiusque gradus, atque vestibulum fuisse conuerfa ad Sacram viam, & Templum Pacis. In Tiberiana domo, vt refert Iulius Capitolinus, habitauit Antoninus Pius, cum Apollonium, inquit, quem Chalcide acceperat ad Tiberianam domum, in qua habitabat, vocasset. Idem Pius Marcus Consulē designatum eodē auctore in Tiberianam domum transgredi iussit, & aulico fastigio reuerentem ornavit. Marci Frater L. Verus educatus est in domo Tiberiana; vt idem scriptor affirmat. Et postea: quem sagis fuso tinctis coopertum in Tiberianam ad se adduci iubeat. Videtur & ibi fuisse Bibliotheca Principum, & libri præsertim ad Imperium pertinentes. Nam Vopiscus in vita Probi testatur, usum se præcipue libris ex Bibliotheca Vlpia: Item ex domo Tiberiana. Dion, descendit Palatium, ignis, ubi adeo multa extiterunt, vt & ex palatio la & rē dēxi & cōmoxa, libri scripturæque ad Imperium pertinentes, omnes forē interierint. Quamuis autem vergeret ad Circum, & Auentinum, prope quod nihilominus habebat in Forum, & Capitulum. Suetonius de Vitellio, cum ab eius militibus Capitolini Iouis Templum incederetur. Cum, inquit, & palatium, & incendium in Tibe-

Inclusi vi.
ta cap. 18.

In eius
vita.

In eius
vita.

Lib. 73. in
Comm.

In vita.

cap. 15.

Tiberiana profpiceret domo. Sed cum pars esset Palatii, fere eius nomine comprehenditur, vt apud Dionem vidimus. Iulius Capitolinus cum dixisset Apollonium Marci magistrum vocatum à Pio in domum Tiberianam, in qua habitabat, venire noluisse; subdit, Risit eum Pius dicens: facilius fuit Apollonio à Chalcide Romam venire, quam à domo sua in Palatium.

Caius auget Palatium. Post Tiberium Caligula Palatium maximè amplificauit: Suetonius. Partem, inquit, Palatii ad Forum esse promouit, atque Aede Castoris, & Pollucis in vestibulum transfigurata. Igitur, dicit aliquis, frons Palatii spectabat Forum, quò pertinebat vestibulum, non autem Sacram viam, & Templum Pacis, vt diximus. Verum id ex verbis Suetonij non rectè inferitur. Hoc enim Caligula vestibulum inusitatum fuit, eoque, mortuo, Templo Castorum sua forma restituta est, conseruato Palatii additamento. Restituit, ait Dion, Templum suum Geminis Claudius Cais successor. Et fortasse de alio Palatii vestibulo idem Suetonius loquitur, de eodem Caio scribens. Stetitque in vestibulo adium Kalend. Ianuarij ad captandam stipem, Cæterum quod ad incrementum Palatinae domus fur Caio spectat; Plinius eam comparat cum domo Neronis, quæ tota stabat in Vrbe. Bis, inquit, vidimus Vrberem totam cingi DOMIBVS Caij, & Neronis. Suetonius longissimas porticus illi attribuit. Ideoque, inquit, Caius magna parte noctis, vigilia cubandique tadio nunc tboro residens, nunc per longissimas porticus vagus inuocare identidem, atque expectare lucem consuevit. Idem Caius, scribente Dione, in Palatio sibi proprio Templum posuit, in quo cum statuisset Iouis Olympij simulacrum suum in effigiem commutatum collocare, id perficere non potuit. De eodem Templo Suetonius. Templum nomini suo proprium, & Sacerdotibus, & excogitatissimas hostias instituit. In Templo simulacrum stabat aureum iconum: amiciebaturque quotidie, velle quali ipse vteretur. At Tiberij plurum Græcæcorum, vt ait Iosephus nullum insinuatium reliquit, & omnes insignis artificij tabulas, atque statas edito ad se comportari imperauit, quidquid obique terrarum pulchri esset in pulcherrimo loco, hoc est Romana sede spectari debere distitans. His spolijs Palatium suum, & hortos exornauit, alioque secessus per Italiam. Idem Iosephus ibidem sic ait: Contulerunt se ad ades Germanici, cuius filium Caium tum neauerant: Ha fuerunt contigua Palatio: quod ita unum erat, vt tamen ex cultum esset adificijs per partes à singulis Imperatoribus, quorum appellationem retinebat.

Lib. 60. In vita cap. 41. Lib. 36. cap. 15. In vita cap. 50. Lib. 60. In vita Cal. c. 22.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Lib. 19. Annal. Lib. 62. in Nero. Lib. 12. cap. 19. Nero Palatium incrementum refecit.

Sed qui id neget, neget Solem in meridie. Indicat Tacitus, qui postea sic de Nerone. Tigillum, & Neruam ita extollens, vt super triumphantiales in Foro imagines, apud Palatium eorum effigies quoque sifteret. Igitur iam refectum. Idem Galba iam Principe; circumflecterat, inquit, interim Palatium publica expectatio magni secreti impatiens. Ibidem: Orbo in Palatium vestitus. An Vespasianus, qui deformem Vrberem incendijs ac ruinis instaurauit: Et Titus Filius, sub quo Romæ sædum incendium per triduum fuit, Palatium vel refecerint, vel auxerint, atque exornauerint, mihi non liquet.

Domitianus in immensum amplificauit, exornauitque. Plutarchus; In vita Poplicolæ. Qui, inquit, Capitolij magnificentiæ admiratur. ei maius adhuc videri domum suam, & Basilicam, vel Pellicum diatam (gynæceum, & domicilium seminarum, an cœnationem?) quasi æqua videns Capitolia, admirationem deponet. Et hæc fecisse Domitianum, constat ex sequentibus. gaudes cum in adificia omnia profundas, qui vt Midas ille, omnia tibi aurea fieri, & gemmea cupis. Suetonius: sollicitior in dies, porticusum, in quibus spatari consueuerat, parietes Phœnice lapide distinxit; & cuius splendore per imagines quidquid à tergo fieret, prouideret. Maiora Poëtæ proloquuntur. Martialis negat ante fuisse commodam conuiuarum sedem.

Qui Palatina caperet conuiuia mensæ, Ambrosiaque dapes, non erat ante locus. Idem externis, & laudatis adificijs sublimius, & pulchrius, & Cælo par ostendit.

Regia Pyramidum, Cæsar, miracula ride; Iam tacet Eoum barbara Memphis opus. Pars quota Parrhasia labor est Marotius aula; Clarius in toto nil videt Orbe dies. Septenos pariter credas assurgere montes, Thesalicum breuior Pelion Offa tulit. Aethera sic intrat, nitidus vt conditus astris Inferiore tonet nube serenus apex. Et prius arcana fatietur lumine Phœbi, Nascentis Circe quàm videt ora patris. Hoc Auguste tamen, quæ vertice sidera pulsant, Par domus est Cælo, sed minor est domino.

Stadius: Tectum augustum, ingens, non centum insigne columnis Sed quanta superos, Cælumque Atlante remisso Sustentare queant stupet bos vicina Tonantis Regia, teque pari latantur sede locatum Numina, ne magnum properes ascendere Cælum. Tanta patet moles, effusaque impetus aula,

Libe-

Domitiani domus, vt Tiberiana domus addita Palatio.

In vita Domitiani. cap. 15.

Lib. 8. Ep. 39.

Lib. 8. Ep. 36.

Sylvar. 4. in epulo Domitiani.

*Liberior campi multumque amplexus aperti,
Aethereo & tantum Domino minor, ille penates
Implet, & ingenti genio iuvat, amulus illic
Mons Lybis, Iliacisque nitent, & multa Syene,
Et Chios, & glauca certantia Doride sacra,
Lunaque portandis tantum suffecta columnis.
Longa super species, & sessis, vix culmina prendas
Vestibus, auraticae putes laquearia Caeli.*

Palatior
namenta.
Lib. 15.
Annal.

Nec solum tam varijs marmorum seu giebis, seu cruillis omnia distinguebantur, sed argento, auro, ac gemmis. Argenti, aurius mentionem supra fecit Plutarchus, aurum item ac gemmas conijcias ex Tacito: *In qua, inquit, Domo Neronis, baud perinde gemma, & aurum miraculo essent, solita pridem, & luxu vulgata.* Si hac vstrata in aedibus Cinium, multo magis in Palatio Principis. Multas eiusmodi gemmas, sed praefertim in peculia constata conformatas Traiano Principe in Capitolium translatas testatur Martialis:

*Quidquid Parvobas nitebat aula,
Donatum est oculis, Desique nostris.
Miratur Scythicas virentis auri
Flammam Iuppiter, & siapet superbus
Regis delicias grauesque luxus.*

Lib. 36.
cap. 9.

Plinius delubrum statuit in Palatio, quod videlicet, ut placet Servio, sub vno tecto plurima complexum est Numina. *Roma, inquit, eius opera sunt, Latona in Palatii delubro. LARARIUM, aut ego fallor, intelligit. Hoc autem duplex fuit, Lampridius in Alexandro: Virgilij imaginem cum Ciceronis simulacrum in secundo Larario habuit: ubi & Aethillae, & magnorum virorum. Alexandrum vero magnum inter Divos, & optimos in Larario maiore consecravit. Vnus meminit Capitolinus in Marco, Vt imagines magistrorum aures in Larario haberet.*

Frons, &
gradus Pa
latij.

Tam vero quia nondum de gradibus duximus in Sacram viam, versus Arcum Titi dictum est, pro certo habendum, GRADVS, & FRONTEM Palatii ex ea parte fuisse, quod inde in Palatinum Collem, ipsaque Caesarum Aedes ascendebatur. Tacitus. *Interclusum alterum iter, idque solum quod in Sacra via pergeret, patebat. Tum consilij inops in Palatium redijt.* Martialis:

*Quaris iter? dicam: vicinam Caesaraeane
Transibis Vesta, Virginiamque domum.
Inde sacro veneranda petes Palatia cliuo,
Plurima qua summi fulget imago ducis.*

Loc. cit.

Paria, scripsit Ovidius:

*Hac est ad Sacris quae via nomen habet.
Hic locus est Vestae, qui Pallada servat & ignem,
Hac fuit antiqui Regia parva Numae.
Inde petens dextram, Porta est, ait ista Palati,
Hic sator, hoc primum condita Roma loco est.*

Dion.

Dion. *Ducant via Sacra, ut perducant in Palatium. Idem de Vitellio: Lib. 77. in Antonia. Carac. Lib. 69. in Vitellio. Lib. 1. Cap. 8. Cap. 15. Lib. 18. sud. Anri. quita. 1. Area, Vestibulum, Porticus Palatinæ.*
Casarem è Palatio, ubi magnas voluptates ceperat, deducunt, trabuntque via Sacra. Herodians: Raptum Palladium Vestales Virgines media Sacra via in aulam Imperatoris transfulerunt. Gradus Palatii memorantur à Suetonio in Nerone: Proque Palatii gradibus Imperator consulatus. Ab eodem in Vitellio: Stantique pro gradibus Palatii apud frequentes milites. A Dione in Traiano: Plotina uxor Palatium ascendens ex gradibus ad Populum conuersa. De AREA ante Palatium, Theatri capace, & porticu inibi extructa: Iosephus: extructa, inquit, ante Regiam scenam, conatuiunt è spectaculo Romanorum nobiles. Deinde vero: confedit, Caius, inter amicos in theatro, quod compactile inflauit ab urbe per singulos annos hoc modo. Duas habet Ianuas: alteram versus subdanialem arcam, alteram versus porticum, per quam actores ingrediebantur, & egrediebantur. VESTIBULI Palatini meminit Gellius: In vestibulo, inquit, Aedium Palatinarum omnis ferè ordinum multitudine operientes salutationem Caesaris confiterant. Ex quo deprehenditur laxitatem loci. De eodem Suetonius: Dicitur etiam exidisse quondam per quietem statum in media parte vestibuli Palatina domus positam examine aquo. De PORTICIBVS Iulius Capitolinus in Pertinace. Ingressique porticus Palatii usque ad locum, qui appellatur Sicilia: sed apud P. Victorum, impressione Aldi, Suelia: fortasse Subsellia. Vellia enim celsa pars Palatini Collis. An Porticus Sicilia dicitur, sicut de Augusto scribit Suetonius? Erat illi locus in edito singularis, quem Syracusas, & in ydyon vocabat.

Ibidem COENATIO IOVIS, ut apud Plutarchum Lucullus, Coenabimus in Apolline, idest in Triclinio, & Coenatione Apollinis. Quibus nempe apposita eorum Deorum precipua simulacra atque imagines nomen fecerant. Sic in eodem Palatio Diæte MAMMEAE, idest Coenationes ab Alexandro Severo nomine matris insignita. Lampridius in eius vita. *In matrem Mammeam uicem pius fuit, ita ut Rome in Palatio faceret diatam nominis Mammeæ, quas imperitum vulgus badie ad Mamman vocat. Ibidem Coenatio Domitiani MICA nomine de qua Martialis:*

*Mica vocor, quid sim cernis? Coenatio parua.
Ex me Casarem prospicis ecce ibolum.
Frangere thoros; pete vima, rosas cape: tingere mardo
Ipse sub et mortis te meminisse Deus.*

HERMAEVM, aliam Palatii diatam, seu Coenationem Mercurij, vocat Suetonius in Claudio. *In diatam cui nomen est Hermæum, recesserat.* Ibidem TRICLINIA versatilia è quibus vnguenta, & flores effunderentur. Lampridius in Heliogabalo: *Oppressit Triclinij versatilibus parastos suos violis, & floribus sic, ut animam aliqui efflauerint, cum eripi ad summum non possent.* Idem, eodem auctore, stravit, & Triclinia de rosa, & lectos, & porticus, & sic per ea ambulavit, idque omni florū genere, hylis, violis, hyacinthis, & narcissis. Maximum numerum Aula-

Lib. 1.
Ep. 59.

Cap. 10.

rum, Conclauium, Cubiculorum indicant illa Plinij iunioris ad Traianum. *Nulle obijces, nulli contumeliarum gradus, superatisque iam mille liminibus, ultra semper aliqua dura & obstantia.* De VIRIDARIO Lampridius. *Montem Niuium in viridario domus astat fecit Heliogabalus aduocis niubus.* De BALNEIS Palatinis Iosephus: *Mox ubi regiam ingressi sunt, descendit ad infrequentem quandam cryptam ducentem ad Balneas.* Has deinde admirabilis Domitianus extruxit, ac deinde Heliogabalus. Lampridius in eius vita: *Lauacrum publicum in aedibus aulicis fecit, simul & palam populo exhibuit.* De Plateis marmore stratis idem in eodem: *stravit & saxis Lacedamonij, ac porphyreticis plateas in Palatio, quas Antonianas vocauit, quas saxa exque ad nostram memoriam manserunt, sed nuper eruta & erecta sunt.* De excelsa turri ab Heliogabalo exaedicata idem: *Feceat & altissimam Turrem substructis aureis, gemmatisque ante se tabulis ex qua se precipitaret, dicens etiam mortem suam pretiosam esse debere.* Sed huc in Palatio an alibi ponenda est? probabilius in Palatio, in quo habitans superuenientibus coniuratis se precipitando eriperet. De Atrio, quod Seuerus transferre voluit contra Caelium Montem, & Templum nunc S. Gregorij, Spartianus in Seuerus: *Nisi absente eo per Praefectum Urbis medium simulacrum eius esset locatum, aditum Palatinis aedibus, idem Regium atrium ab ea parte facere voluisset.* Non fecit, structio in subiecta valle Septizonio. De Porticu stabuli Vopiscus in Carino. *quos in Palatio circa Porticum stabuli pios vidimus.* De marmoreis crustis, & ornamentis Lampridius in Alexandro: *Alexandrinum opus marmoris de duobus marmoribus, hoc est porphyretico, & Lacedamonio primus insituit in Palatio exornatis.* Auditor Panegyrici ad Constantium: *Ne contemnerent qui viderent deambulare, & tantum in illo Palatio marmoratis parietibus incidere.* De Domus amplitudine, innumerisque conclauibus Plinius in Panegyri. *Nulla obijces, nulli contumeliarum gradus, superatisque iam mille liminibus, ultra semper aliqua dura, & obstantia.* Videtur & titulus Palatio a Nerua inscriptus, ARX PVBLICARVM AEDIVM. Idem ibidem: *Magno quidem animo parens tuus hanc ante vos Principes Arcem publicarum Aedium nomine inscripserat; Frustra tamen, nisi adoptasset, qui habitare ut in publicis posset. Quam bene cum titulo isto moribus tuis conuenit? quamquam omnia sic facis, tamquam non alius inscripserit.* Itaque post Domitianum amplioribus semper ornamentis Palatium instructum est. An Traianus quidquam adiecerit, cum dubitem, affirmare non auiam. Plinius in Panegyrico: *At quam magnificus in publicum est? Hinc Porticus, inde delubra occulta celeritate properantur.* Sed aliquis Porticus Fori Traiani intelliget.

Sub Commodo, tertio conflagrauit. Dion. *Incendium noctu excitatum est quibusdam Aedibus ad Templum Pacis peruenit: consumptisque Tabernis, in quibus merces Aegyptiorum, & Arabum erant, descendit Palatium; ubi adeo multa exusta sunt, & libelli qui ad Principatum pertinebant, omnes ferè interierint.* Et paulo post. *Incendium nisi consumptis*

Lib. 19.
Iud. antiq.
cap. 1.

Platea Palatij.

Turris.

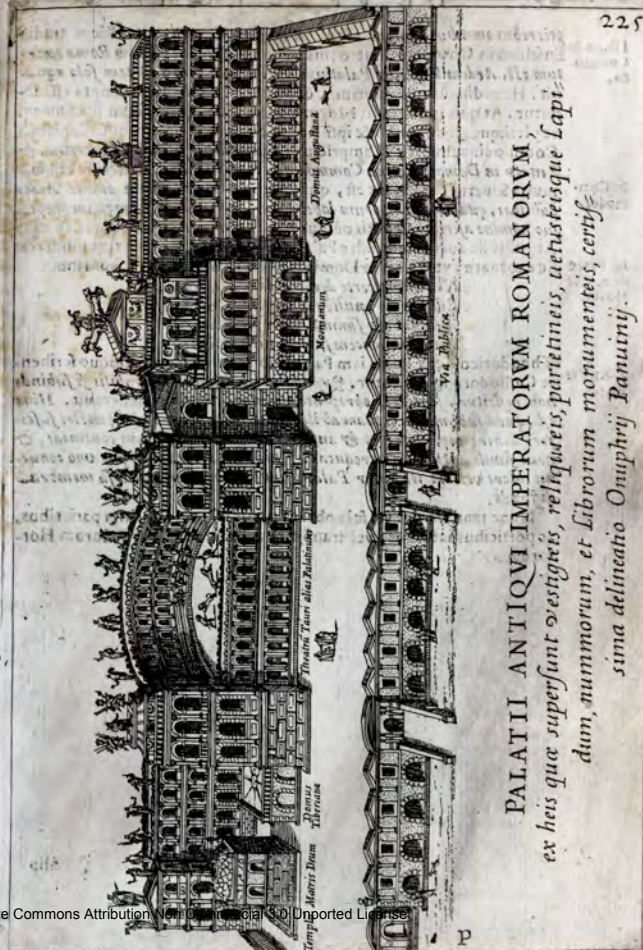
Atrium.

Porticus.

Amplitudo.

Palatium Titulij.

Palatium iterum incensum, & refectum.

PALATII ANTIQVI IMPERATORVM ROMANORVM,

ex his quae supersunt vestigijs, reliquijs, parietineis, uetustisque Lapidum, nummorum, et Librorum monumenteis, certissima delineatio Omphrij Panuinij.

Lib. 10. in
Commo-
do,

ptis rebus omnibus, quibus adhaerere, refingui non potuit. Idem tradit Eusebius in Chronico. Eutropius. Deinde aliud incendium Roma exortum est, Aedem Vestae, & Palatium plurimamq; Urbis partem solo aequavit. Herodianus item plurima, & pulcherri na Urbis absumpta esse testatur. At quis instauravit? Idem Commodus, qui & suum illi nomen, ut plerisque alijs, immo & ipsi Romae commodavit, quam Coloniam Commodianam dixit. Lampridius: Datus in perpetuum ab exercitu, & Senatu in Domo Palatina Commodiana conservandus. Refecisse etiam multa Seuerus credendus est, qui teste Spartiano, Roma omnes Aedes publicas, qua vitio temporum labeantur, instauravit, numquam prope suo nomine ascripto servatis ubique titulis conditorum. Denique ab alijs Augustis sic auctae sunt Aedes Palatinae, ut torum fere montem infideret: sic exornatae, ut terrarum Dominis pares haberentur. Claudianus:

In Paneg
de 6, Cōf
Honor.

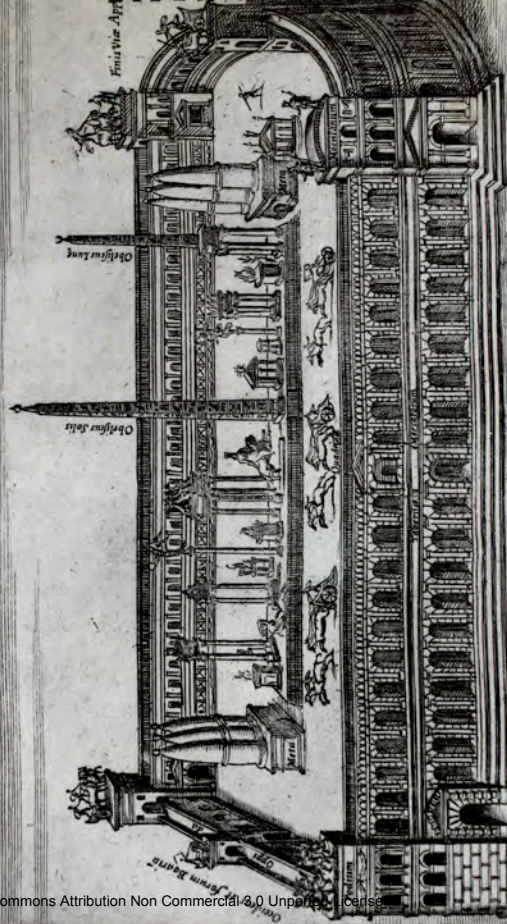
*Non alium certe decuit vestroribus Orbis
Esse Larem, nulloque magis se Colle potestas
Aestimare, & summi sentis fastigia iuris,
Attollens apicem subieclis Regia Rostris.*

Lib. 7. Var
Ep. 5.

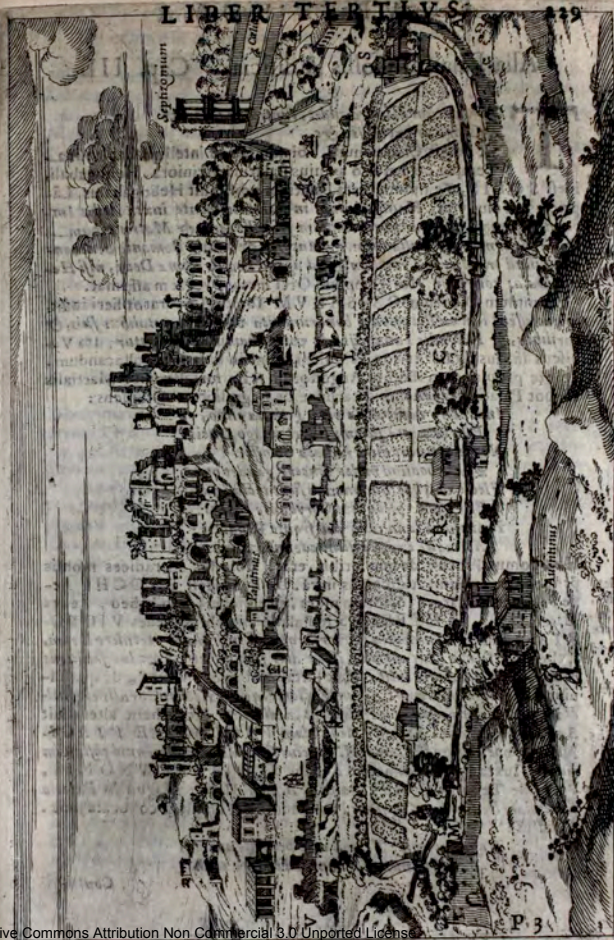
Theodorico Rege Italiae iam Palatii fabrica timebatur. Itaque scribente Cassiodoro ipse testatur. *Quando pulchritudo illa mirabilis si subinde non reficitur, senectute obrepente vitatur. Et refici imperavit. Hinc est, quod sublimitatem tuam ab illa indictione curam Palatii nostri suscipere debere censuimus; ut & antiqua in nitorem pristinum contineat, & nouo simili antiquitate producat. Quia sicut decorum corpus vno conuenit colore vestiri: ita nitor Palatii simulis debet per vniuersa membra diffundi.*

Nunc tanta moles vel suis obruta ruinis est: vel lateritijs parietibus, ac porticibus informis; vel transijt in amenitatem Farnesiorum Hortorum.

Alia

CIRCUS Maximus et Atrium MAXIMVS

PALATIUM, ET CIRCI VESTIGIA.

Alia Palatini Collis Ædificia. Cap. III.

TOT circum delubra videt, tantisque Deorum
Gingitur excubij: &c.
Sic pergit Claudianus. Vbi non modo intelligit Capitolina
Templa, sed multo æquius Palatina viciniore. Heliogabali,
ideft SOLIS, Templum iuxta Palatium ædificauit Heliogabalus. Lã-
prius in eius vita: Heliogabalum in Palatino monte iuxta Aedes Im-
peratoris consecrauit, eique Templum fecit studens, & Matris typum,
& Vellæ ignem, & Palladium, & Ancylum, & omnia Romanis veneran-
da in illud transferre Templum, & id agens, nequis Roma Deus, nisi He-
liogabalus coheretur. Ibi Templum Diuorum CAESARVM Tacitus Imperator fieri iussit,
in quo essent statuae Principum bonorum, ita ut ipsæ natalibus suis, &
paribus, & Kalendis Ianuarij, & votis libamina ponerentur. Ita Vo-
piscus in eius vita. At hoc Templum est ne in Palatino collocandum,
vt pote propinquum Edibus Augustorum? Ibi fortasse fuit. Martialis
aliquot Palatij ædificia nobis carmine depingit librum alloquens:

Inde sacro veneranda petes Palatia cliu,
Plurima quæ summi fulget imago Ducis.
Nec te detineat miri radiata Colossi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.
Flecte vias hæc, quæ madidi sumi tellæ Lyai,
Et Cybeles picto stat Corybante tholus.
Protinus à laua clari sub fronte Penates,
Atrique excelsa sunt aduenda domus.

Hæc domus Proculi, de quo scribit, erat. Colossus ad radices montis
prope Sacram viam, vt dicemus infra. De Lyæ, ideft BACCHI Æe-
di, cuius fundatore, & forma plura, quæ dicam, non habeo. Aedes
Cybeles, Matris Deum, seu CYBELES in Palatio fuit, vbi & Aedes VICTO-
RIÆ. Lilius: In Aedem Victoriam, quæ est in Palatio pertulere Dram,
Cybelem, Pridie Idus Aprilis, ique dies festus fuit. Populus frequens
dona Deæ in Palatium tulit. Hæc fortasse est Aedes Victoriz de qua Li-
uius: Possibimus Consul Aedem Victoriam, quam Adili Curulis ex mul-
titudine pecunia faciendam curauerat, dedicauit. Prope hanc altera fuit
Aedicularum VICTORIÆ. Lilius: Aedicularum VICTORIÆ VIRGI-
NIS s. prope Aedem Victoriam M. Porcius Cato dedicauit biennio postquam
vovit. Iuxta quam collocant Aedem SOSPITE IVNONIS.
Eod. libro Porro de Templo Cybeles Lilius. Aedem Matris Magna in Palatio
faciendam locauerunt Censores. Struendum est Templum collocata stipe.
Quidius:

Nasica accepit: Templi non perstitit auctor,
Augustus nunc est: ante Metellus erat.

Contu-

Contudit at populus, de quo delubra Metellus

Fecit, ait, danda mos flupis inde manet.

Tredicim annis postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus,
Iudique ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Valerius
Antias est auctor Megalesia appellati. Lilius. Cicero de Aruspice Respon. Dec. 4. l. 6.
Nam quid ego de illis iudis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante
Templum in ipso Matris Magna conspectu Megalesijs fieri, celebrarique
voluerunt.

Aedes Deorum PENATIVM in ea montis parte fuit, quæ respi-
cit Aedem SS. Cosmæ, & Damiani, Tacitus prope Templum Vestæ vi-
detur posuisse; cum incendio Neroniano, Aedes, inquit, Statoris Iouis
vota Romulo, Numaque Regia, & delubrum Vestæ cum Penatibus Pa-
puli Romani exusta. Lilius. Aedes Deorum Penatium in Velia de Colo-
sæla erat. Sed cum esset summa, & ima Velia, Aedes circa imam erat.
Summa enim Velia in summo iugo, vt supra dixi. Penates autem fuerat
Dij, quos credebatur Aeneas aduexisse Troia. Hæc Aeneas allo-
quens apud Virgilium.

Sacra suosque tibi commendat Troia Penates.

Et postea. feror exul in altum,

Cum socijs, natoque, Penatibus, & magnis Dijs,

Dionysius sic Templum, locique formam describit. Templum Roma non
procul Foro ostenditur, situm in loco obscuro propter circumiecta ædifi-
cia, quæ Romanis vulgò sub Oliui dicitur. In eo posita sunt Troianorum
Deorum imagines, quas cuius fas est inspicere, cum inscriptione, Dete-
tes, quæ Penates significat. Videntur enim mihi illi prius ante inuentum
P. esurpasse pro eo D litteram. Sunt autem hactenus duo Luueneri habitus se-
dentium admodum antiqui operis. Alii quoque in antiquis Templi hominum
Deorum idola conspeximus, & in omnibus duo Luueneri militari habitu.
Hæc illæ.

CVRIA Saliorum in eodem colle, de quibus postea.

Templum FIDEI in Palatio constituit P. Victor: auctor non facie
proditor. Quidam vetustissimam Templi originem à Troianis tempo-
ribus astruunt. Sed hoc probabiliter Templum est, quod fecit Numa.
Dionysius: Primus publica Templum sacrauit Fides assignatis ex grario
victimis, quemadmodum Dijs ceteris. Recepta enim semet in Civitatem
firmiudo Fidei apud singulos etiam ciues erat valitura plurimum. Lilius:
Soli Fidei solemnis instituit. Ad id sacrum Flamines bigis curru arena-
to vehi iussit, manaque ad digitos usque inuoluta rem diuinam facere, si-
gnificantes, Fidem tutandam sedemque eius etiam in dextris sacratam esse.
Fuit etiam Aedes Fidei in Capitolio. Plinius: Spectata est in Aede Fidei
in Capitolio imago senis. Cicero: Qui iusiurandum violat, i Fidem violat.
quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. ut in Catonis Oratione est, ma-
iores nostri esse voluerunt. Publius Victor eodem loco statuit Deæ VI-
RIPLA CAE Aedem. De ea Valerius, seu facello: In sacellum Deæ
Viriplacæ, quod est in Palatio veniebant, cum in eo coniuges simulantes de-

Aedes Pe-
narium.
Lib. 15.
Annal.

Dec. 5. l. 9.

Lib. 2. Æ-
neid.

Lib. 3. Æ-
neid.

Lib. 1. an-
tiquit.

Dion. lib.
1. l. 1.

Lib. 35.
cap. 10.
Lib. 3. de
Offic.

Val. lib. 2.
cap. 1.

P 4

pone-

3. de nat. *ponerent.* In eodem Palatio *Februs sanum, & Aram* Cicero constituit, & Valerius, qui eiusdem domo Templum alijs in locis dicata commemorat. Ibidem Templum IOVI VICTORI collocatur, quod bello Samnitico, in quo P. Decius filius se pro legionibus Romanis deuouit, votum est ab eius collega Q. Fabio. Lilius: *Ipsæ Aedem Ioui Victori, spoliisque hostium cum conisset ad Castra Samnitium perrexit.* Postea dictaque Idibus Aprilis canit Ouidius:

*Occupat Aprilis Idus cognomine Victor
Iuppiter; hæc illi sunt data Templum diis.*

Hoc Templum sponte perfectum prodigio fuit ante mortem Claudij Cæsaris vt refert Dion.

In eodem Palatio PORTICVS Q. Catuli, quam ille post Cimbriam Victoriam erigendam curauit in area euerse domus Fulij Flacci, qui cum C. Gracco occisus est. Quam postea prolapsum Consules ex Senatus consulto restituendam locauerunt. Et quamquam ad testium pœne perducta, deiccta iterum a Clodio, resecta tamen, & perfecta aliquando est. In proximo DOMVS eiusdem Caruli, nec atq̃ta longe aberat L. Crassi Oratoris. Plinius: *Domus ei Crasso magnifica sed disqu岸to præstantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbro cum C. Mario fudit.*

De domo Catilinæ Suetonius: *Docuitque Verrius Flaccus in atrio Catilinæ domus, quæ pars Palatii tunc erat, idest domus Augustæ.* De domo M. Scæuri, qui Syllam vitricum habuit, Alconius: *Demonstrasse vobis memini me, hanc domum in ea parte fuisse Palatii, quæ cum ab Sacra via descendisset, & per proximum vicum, qui est à sinistra parte prodieris, posita est.* De domo Tiberij, & Caij Gracchorum Plutarchus: *Reuersus primum Caius ex Palatio demigravit sub Forum, velut locum magis popularem, ubi frequentissimi abiecti, & pauperes domicilia habebant.* De Vitruuij, Vacci fundani domo Lilius: *Vitruuius Vacce vir non domiolum, sed etiam Rome clarus. Aedes fuerit in Palatio eius quæ Vacci prædita diruto gædificio, publicatoque solo, appellata.* De eodem Cicero pro domo sua. In eodem colle domus Flaminij Dialis fuit. Dion: *Iguisq̃ue ab ea ad Vestæ usque grassatus, itaut Sacra à Vestalibus in Palatium translatæ, & in domo Flaminij Dialis posita.*

In eodem DOMVS CICERONIS, quod ipse testatur in Pisonem. *An tu eras Consul, cum in Palatio mea domus ardebat? Et: erat non solum domus mea, sed totum Palatium Senatu, Equitibus Romanis, Ciuitate omni Italia cuncta refertum.* Pro Sextio. *Domus ardebat in Palatio.* Pro domo sua. *In conspectu præterea totius Vrbs domus est mea.*

Et de Porticu, quam incensa domo inibi crexerat Clodius. *Hanc vero in Palatio atque in pulcherrimo Vrbs loco porticum esse patiemini? Cum igitur id vnum toties, constantque Tullius prædicet, miror à Fulio, & Marliano collocari ad radices Palatii iuxta Templum Iouis Statoris. Fuit enim in edito, & summo Colle; in conspectu totius Vrbs, & pulcherrimum eius loco; non autem in valle infima, vt videri vix posset. Quod si obijciant Plutarchum scribentem in vita Ciceronis habitauit iuxta Palatium:*

Domus Ciceronis in Palatio

Fulu. lib. 1.
Marl. 1.3.
cap. 5.

tiom: Græcè habet *ἐν τῷ παλάτιῳ*. Quæ præpositio cum accusandi casu etiam, in, significat; & verius interpret vertisset, in Palatio, vt ait Cicero. Idem non recte emptam volunt de L. Crasso, hic enim orator fuit, qui ante decefferat. Empta autem est de P. Crasso. Saluti in Ciceronem. *Cum in ea domo habitares homo flagitiosissime, quæ P. Crassi viri Consularis fuit.* deinde in domo L. Crassi sex loti arbores fuerunt, quæ, teste Plinio durauerunt ad Neronis principis incensia, quibus cremanit Vrben annis post CLXXX. cultu virides, inuensq̃ue, ni principis illæ accelerasset etiam arborum mortem. At domus Ciceronis Clodian incendio penitus corrupta, omniaq̃ue in eo consumpta, & solo æquata sunt, superfructa porticu Libertatis. Porro de eius emptione ipse scribit ad Sextium: *Scripturas velle te bene euenire, quod de Crasso domum emissem. Emi eam ipsam domum milibus nummum XXXV. aliquanto post tuam gratulationem.* Et Gellius. *Cum emere vellet Cicero in Palatio domum, & pecuniam in præsens non haberet, à P. Sylla qui tunc reuerat mutua H.S. vicies tacite accepit.* Quæ tunc L. millia aureorum. Fuerat ante M. Liliij Drusi, qui Tribunus cum de danda Italici populis Ciuitate leges ferret, occisus est. Velleius. *Cum edificaret, Drusus, Domum in Palatio in eo loco, ubi est, quæ quondam Ciceronis (Crassum omisit, qui ante Ciceronem possedit) mox Censorini fuit, nunc Statij Sisenæ est; promitteretq̃ue ei architectus, ita se eam edificaturum, vt libera à conspectu, immunit ab omnibus hominibus esset, neque quisquam in eam despiciere posset; Tu vero, inquit, si quid in te artis est, ita compone domum meam, vt quidquid agam ab omnibus perfici possit.*

Proximè habitabat P. Clodius Ciceronis inimicus. Idem Cicero de Arusp. Respon. *Itaque nequis meorum imprudens introspicere possit tuam domum, ac te sacra illa tua facientem videre, tollam altius testum, non vt eo te despiciam; sed tu ne aspicias Vrben eam, quam delere cõuulsi.* De his Aedibus Clodij Plinius: *P. Clodius, quem Milo occidit, sescertum centies, & quadragies ostiis domo habitauerit: quod equidem non secus ac Regum insaniam miror.* Ibidem Q. Frateris domum fuisse ex ijs, quæ Cicero scribit ad Atticum periculæ infertur. Ibidem & M. Antonius habitauit. Dion: *Cumq̃ue domus in Palatio monte, quæ prius Antonijs, deinde Agrippæ, & Messalæ concessa fuerat, incendio esset absumpta, argentum Messalam donauit, Agrippam in suam domum ad se recepit.* At domus Tarquinij Romanorum Regis V. prope Iouis Statoris Templum, iuxta Palatium fuit. Lilius: *Ex superiore parte Aedium per sanctas in noxam viam versas (habitabat enim Rex ad Iouis Statoris.)* Demum obseruandum est, Aedes Clodium postea cessisse Palatio Principis, vt totum ferme Collem inderet.

Plin. lib. 17. c. 1.

Lib. 5. Ep. fam. Ep. 6. LXXXVII milib. & D. aureor. Gell. lib. 12. cap. 12.

Vell. lib. 2.

Lib. 36. cap. 15. Trecentis septuaginta milibus aureorum.

Lib. 4. Ep. 1.

Dion. lib. 53.

Lib. 1.

Romuli, & Pacis Tempia, & Arcus Titi.

Cap. IV.

Templum
Romuli.

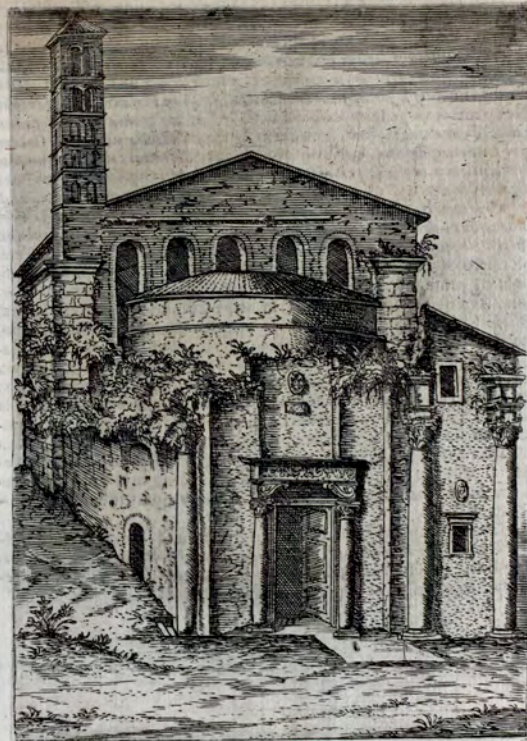
SPHAERICAM Aedem, & quadratam adiunctam Sanctorum Cosmae, & Damiani, quadratisque magnis lapidibus olim extructam alij REMO, cuius Aedem P. Victor locat prope Templum Pacis: alij ROMVLO, seu QVIRINO attribuant. Hic quidem videtur fuisse Aedes Quirini, quam Liuius in fine Libri decimi prope Forum collocat: *Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem inuenio, ab Dictatore patre tota filius Consul Papyrius dedicauit, exornauitque hostium spolijs: quorum tanta multitudo fuit, ut non Templum tantum, Forumque his ornaretur, sed foecijs etiam colonisque finitimis ad Templorum, locorumque publicorum ornatum diuiderentur.* Nouissimè quidam Castori, Pollucique ascripserunt. Verum, vt antea probaui, Aedes Castorum non exiguo intervallo distabat, ad radices Palatii in ipso Foro sita. Cum vero hic duo fuerint Aedes: altera rotunda, altera quadrata; suspicari aliquis posset, utrumque fratrem Romulum, ac Remum gemina Aeде cultum fuisse. Jam rotunda quasi vestibulum alterius est. Quod sane Templum situm in Sacra via, & à Felice Papa IV. SS. COSMAE, & DAMIANO fuisse dicatum, cum alij auctores, tum Anastasius in vita eiusdem Felicis, & Hermannus Contractus docet in Chronico. Idem ab Urbano VIII. nuper exornatum est: vt alibi referam.

Pagliarius
lib. 1. in
Tacit.

Tem-

ROMVLI ET REMI TEMPLVM

ROMVLI, ET REMI TEMPLVM
Prou extabat antiquitus ante Urbani VIII. Pont. Max.
instaurationem.

Templum

Pacis.

Suet. in

vita c. 9.

Plin. l. 36.

cap. 15.

Her. lib. 1.

Ioseph. l. 7.

cap. 24.

Plin. l. 12.

cap. 19.

Plin. l. 35.

cap. 8.

Lib. 1.

Lib. 73. in

Comm.

Lib. 16.

cap. 8.

Templum PACIS, cuius insignes adhuc extant ruinae, post multa bella Ciuilia aedificauit, teste Suetonio, Vespasianus Augustus, *pulcherrimum operum quae unquam, ut Plinius ut Herodianus, opus cunctorum tota Vrbe maximum, atque pulcherrimum. Idem: Templorum omnium opulentissimum, egregietque munitum, multoque ornatum auro, & argento quippe uniuersi ferme suas illic diuitias quasi in thesaurum congeriebant. Nec pauciora ingesserat Vespasianus. Iosephus: omnia in illud sanum collecta, ac deposita sunt, quorum visendorum studio per totum Orbem, qui ante nos fuerunt, vagabantur. Plinius. Coronas ex cinnamomo in ierusalem auro inclusas primus omnium in Templis Capitolij, atque Pacis dicant Imperator Vespasianus Augustus. Idem, statuum Nili ex basalte ferrei coloris, atque duritie, ibi dicatam scribit, sexdecim liberis circaludentibus, per quos totidem cubiti summi incrementi argenti se annis eius intelliguntur. Hoc Templum in quo candelabrum, caeteraque Templi Hierosolymitani vasa, & ornamenta, teste eodem Iosepho, reposita sunt, centum circiter post annos, quam fuerat aedificatum, seu fortuito, seu oblato incendio, arsit, Principe Commodo, ut Herodianus, & Dion (qui ait, erupisse vicinis aedibus) tradiderunt; cum Aedes quoque Vestae, plurima, & pulcherrima aedificia, Vrbiisque partes conflagrarent, plurimosque dies peruagarum incendium non prius sedatum est, quam repentinis imbris extingeretur. Inauso sane prodigio, ut idem ait, quod Pace sublata grauissima deinde in Orbe Romano bella non sine Ciuium innumerabilium sanguine gesta sunt. Vnam huius Templi, quae superuerat è marmore, immanem, striatamque Columnam olim sustinendo fornici impostam Paulus V. Pont. Max. transtulit ad Aedem B. Virginis cognomento Maiorem, & in area ante vestibulum Basilicae ex aere inauratum simulacrum eiusdem Virginis sustentem collocauit.*

Habuit Templum Pacis adiunctam Bibliothecam, cuius meminit Gellius *Commentarium*, inquit, *de Proloquijs Lalij docti hominis, qui magister Varronis fuit, studiose quasimus; eumque in Pacis Bibliotheca receptum legimus. Haec, opinor, cum Templo arsit.*

AR-

VESTIGIA TEMPLI PACIS

Arcus Ti.
ti.

ARCUS TITI non longe abest. omnium qui cum titulo extant, antiquissimus, & quod plerique putant, sic triumphalis, ut triumphantibus Vespasiano, ac Tito fuerit erectus. Sed hanc opinionem Arcus infringit Inscriptio. Sic enim habet.

SENATVS

POPVLVSQVE. ROMANVS

DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F

VESPASIANO. AVGVSTO

Alterum vero in altera fronte titulum vetustas submovit. Eius porro Inscriptio quædam verba paulo fufius explicabo, ut eliciam, Arcum illum non triumphanti, sed mortuo Tito decretum, & dicatum fuisse.

Tria ergo, quæ habet Inscriptio: Quod ARCUS TITO O fuerit erectus, quod ille cum Patre Vespasiano vocetur DIVVS, quod idem dicatur AVGVSTVS, ostendunt, Arcum post eius obitum fuisse extructum. Confesso quidem bello Iudaico, cum ambo, & primus quidem, teste Iosepho, Vespasianus curru veclus fuerit in triumpho, mirum est, Arcum Tito Filio, non autem Patri Vespasiano Augusto dicatum. Nisi forte dicant, Vespasiano alterum dicatum fuisse, cum eius neque in terræ solo, neque in annalium monumentis vllum extet vestigium. Aut asserant, Arcum hunc utrique in vno triumpho fuisse communem, & Vespasiani titulum in aduerfa, & exefa parte consumptum desiderari. Sed mirum item est, anteriorem potioremque partem, quam primo triumphantes inibat, titulo Filij, posteriore vero Patris nomine fuisse inscriptam.

Qui Augusti, qui
Cæsares
vocabantur.
Dion. l. 53

Difficilius soluitur, quod in eo triumpho Titus fuerit Augustus. Non enim Augusti nomen ab Octavio Augusto deducum assumebant nisi Imperatores, quorum esset absoluta potestas in vniuersam Republicam. Qui vero successores sine cognatione sanguinis, siue adoptione futuri erat, Cæsares dicti, Nam Cæsaris, inquit, Dion, & Augusti vocabula, nihil eis quidem ea potentia adiungunt peculiaris; sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. Spartianus in Aelio Vero. Illos vero, qui vel Cæsarem nomine appellati sunt, nec Principes, aut Augusti fuerunt. Et postea. Aelius Verus nihil habet in sua vita memorabile, nisi quod tantum Cæsar est appellatus, non testamento ut antea solebat, neque eo modo, quo Traianus est adoptatus, sed eo prope genere, quo nostris temporibus a vestra clementia, Maximianus, atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam Principum filij viri & designati Augusti Maiestatis heredes. Ante Vespasianum quidem, Tiberius Augusti successor, ut refert Suetonius, ne Augusti quidem nomen, quamquam hereditarium illis, nisi ad Reges ac dynastas epistolis addidit. Id ipsum de Tiberio, & alijs quos recenset; adnotavit Iulius Bulege-rius.

Suet. in
vita Tib.
cap. 26.
Buleng. l. 1.

rius. Caligula, inquit, Cæsar dictus non Augustus, eodem Suetonio teste. Immo, referente Dione, Caligula aliquando cum populus exclamasset; Iuuenis Augusti, ratus sibi iniuriam factam, multos occidit. Claudius ne Imperator quidem dici voluit Cæsar dictus est. ut etiam Nero, & Galba apud Suetonium. Vitellius cognomen Germanici delatum ab emiseri cupide recepit, Augusti dissiuit, Cæsaris in perpetuum repudiavit, narrante eodem Suetonio. His addatur Otho, qui eodem auctore, non Cæsar, sed ab infima plebe appellatus Nero nullum indicium recusat discedit, primisque epistolis suis Neronis cognomen adiecit. Acciperit ne Vespasianus Augusti cognomentum, idem non memorat, sed credibile est accepisse. Tribunitium quidem Potestatem, & Patris Patriæ appellationem non nisi fero recepit.

At viuentis Patre Titum Augustum fuisse appellatum nemo persuaserit, nisi verba ex veteri auctore promat. Contra Xiphilinus *αὐτοκράτωρ ἑσπερας αὐτῶν, & καὶ αὐτῶν ὁν τῶν, & ὁ δυνάστες ἀπὸ τῶν αὐτῶν. Imperator Vespasianus, & Cæsares Titus, & Domitianus declarati sunt. De Tito quidem reuelo in Urbem Suetonius. Neque ex eo dissiuit participem, atque etiam tutorem Imperij agere. Censor idem vnâ cum Patre, Tribunus, & Consul; non tamen Augustus, cum ille viueret; hoc enim solum Patri datum. Plinius in Præfatione ad Titum. Triumphalis, & Censorius tu, sextumque Consul, ac Tribunitia Potestatis participes; & quod bis nobilitas fecisti, dum illud patri pariter, & Equestri Ordini præstas, Præfatus Prætorio eius, omniaque hæc Republicæ. Quæ consentiunt Suetonij loco citato. Quomodo autem Augustus, si Prætorij Præfectus? Quod si Titus ibi a Plinio appellatur Imperator: sic ille veteri more, ut alij duces, re bene gesta, fuerat proclamatus ab exercitu. Cæterum o Augustina circiter post annos cœpere simul esse duo Augusti, Iulius Capitolinus in vita Marci: Fratrem, inquit, sibi participem in Imperio Marcus designavit, quem L. Aurelium Verum Commodum appellavit, Cæsaremque atque Augustum dixit, atque ex eo pariter cœperunt Republicam regere. Tuncquæ primum Romanum Imperium duo Augusti habere capit. Aliud autem esse participem Imperij, & Augustum, Bassianum, tradit Spartianus in Severo. Ob hoc etiam, inquit, filium eius Antoninum, qui Cæsar appellatus iam fuerat, annum xij. agentem participem Imperij dixerunt milites. Getas quoque minorem filium Cæsarem dixerunt: eundem Antoninum, ut plerique in litteris tradunt, appellant. Hæc acta in Oriente, nondum absoluto bello Parthico. Postea vero reuersus triumphans in Urbem Seuerus cum bellum intulisset Britanniz, eodemque auctore; pedibus æger bellum moraretur, idque milites anxie ferrent, eiusque filium Bassianum qui vnâ erant, Augustum fecissent; tolli se, atque tribunal ferri iussit. Adesse deinde omnes Tribunos centuriones, duces, & cohortes, quibus auctoribus id acciderat, sisti deinde filium, qui Augusti nomen acceperat. cumque animaduerit in omnes auctores facti præter filium iuberet, rogareturque omnibus ante tribunal prostratis, caput manu contingens ait: Tandem sentitis ca-*

de Imper.
Rom. c. 17
Suet. in
vita Calig.
c. 22.Suet. c. 8.
Id. in vita
Oth. c. 7.Suet. c. 6.
ia vita.Caracalla
non rite
factus
Augustus
vicio Patre.

In vita
Seu. Anto-
nio. Carac-
allæ, &
Geta.
Herod. l. 3
Bul. c. 9.

Ammian.
lib. 27.

Duo simul
Augusti
post Mar-
cum sero
fuerunt.

Herod. l. 4

In eius vi-
ta.

In eius vi-
ta.

In vita
cap. 52.

Li. 4. Ann.

Li. 4. Ann.

Dion. l. 52

put imperare, non pedes. Peccarunt igitur in Principem merito irascen-
tem, qui Augustum fecerat: cum tamen ante participem Imperij faci-
ciendo, donatum largissimum meruissent. Quare quod Bulengerius
scribit, à Severo viuent Caracallam, & Getam Augustos appellatos,
non legi apud Spartianum, sed solum dictos Antoninos. idque solum de
Caracalla scripsit Herodianus: eum Antoninum vocatum, Marci insu-
per cognomen ex patris voluntate sumpsisse. Immo ipse Bulengerius;
Primus, inquit, omnium Valentinianus Valens, & Gratianum Augus-
tios non Cæsares fecit, præter Marcum, qui Verum socium Imperij ad-
sciscit, vt Ammianus. Lampridius in Diadumeno refert, hunc cum Ma-
crino Patre Imperatore dictum ab exercitu: eiusque epistolæ initium
recitat, Patri Augusto Filius Augustus, quam videlicet eius nomina
magister Celianus Afer scriperat. At ibidem refert, Herodianum scrip-
sisse Diadumenum tantum Cæsarem à militibus appellatum. Sed non
solum Herodianus; Iulius quoque Capitolinus id scripsit in Macrino:
sciendum, inquit, præterea, quod Cæsar fuisse dicitur, non Augustus Di-
adumenus puer, quem perique patris fuisse cum Patre Imperio tradiderunt.
Itaque cum res in incerto sit, tantundem fidei, quantum veritatis, ha-
beat necesse est.

Postea fure duo simul Augusti, aut etiam plures, vt ante Marcus, &
Verus. Sed ad Vespasiani tempora ea consuetudo referri non potest.
Quare Titus viuent patre nec dictus est, nec fuit Augustus.

In eodem titulo Titus cum Vespasiano dicitur DIVVS. Atqui vter-
que post mortem Diuus factus est; nempe per Apotheosim, & con-
secrationem, quæ mortuis contingebat. Herodianus. Mors est enim Ro-
manis consecrare Imperatores, qui superstitionibus filiis, vel successoribus
moriuntur. quique eo sunt honore affecti, relati dicuntur inter Divos.
Quod sane nemini tribuebatur nisi corpore iam affecto sepultura: per-
fectique ceremonijs, & pyra incensa, Ex illo, ait Herodianus, una cum
cæteris numinibus Imperator colitur. Solebant quidem etiam Proconsu-
libus decerni Diuum honor: s. poni Aræ, ac Tempia in Prouincijs, adeo
superstitio valebat, & vanitas. Tito Flaminio, teste Plutarcho, Græci
sacrificabant inter libandum, & Præna caneant Djs, & MARIO,

vt idem ait; populus Romanus in cæna libauit. Suetonius de Augusto:
Templa quamuis fieret etiam Proconsulibus decerni solere: in nulla ta-
men Prouincia, nisi communis suo, Romaque nomine recepit. Nam in

Vrbe quidem pertinacissime abstinuit. Nummi passim occurrent inferi-

Li. 4. Ann. pti, Roma, & Augusto. Tiberius apud Tacitum, Volente Hispania il-

li, ac Liuii delubrum condere: Cum Diuus, inquit, Augustus sibi atque

Vrbi Roma Templum apud Pergamum filii non prohibuisset. Idem Tac-

itus: Descreuere eidem Tiberio Asia Vrbes Templum, Matrigue eius

ac Senatui, & promissum statuere. Dion: Ad statuas etiam Seiani, tan-

quam Tiberij solebant, Romani sacrificauerunt. Idem. Edicisses etiam Ti-

berius, ne cui homini sacrificaretur. atque res sacra Seiano fieri solebat.

Suetonius de Iulio Cæsare: Tempia, Aras, simulacra iuxta Deos, pul-

uinar,

uinar, Flaminem supercos, ac nonnullos honores ad libidinem cepit, ac de-
dit. Id ipsum de Augusto Tacitus: Nihil Deorum honoribus relictum,
cum se Templis, & effugit Numinum per Flamines, & sacerdotes coli vel-
let. Facta sunt alij sacra, & oblatæ victimæ ac dona; vt Tiberio, & Ca-
io Gracchis, de quibus Plutarchus: Loca, in quibus interempti fuerant,
consecrant; primitias ibi omnium, quæ temporum articuli serunt, li-
babant. Multis etiam ibi sacra faciebant; & adorabant, eò sicut ad Deo-
rum Tempia committentes. Vt C. Caligulæ: Qui, teste Iosepho, se Deum
putabat, & volebat vocari: seque pro Deo gerebat non contentus huma-
nis honoribus coli à subditis, Ionemque appellatione fratris salutabat.
Idemque, referente Suetonio, conficiens sape inter Fratres Deos, Calto-
rem, & Pollucem medium se adorandum aduentibus exhibebat. Templum
etiam nomini suo proprium, & Sacerdotes, & excogitatis hostias immo-
lavit: cum catera gentes, auctore Iosepho, eisdem sacrificia vltro face-
rent dicatis Ariæ ac Templis. Vt Neroni, cui eodem Suetonio referente,
incenditi passim victimæ casa, sparsæ per vias identidem croco, ingesque
aues, ac lemmisæ, & bellaria. Vt Claudio, cui Templum, & Aræ Bri-
tanni posuerunt. Vt Vespasiano, & Adriano, qui sibi Tempia Balen-
gerio teste erexerunt. Vt Domitiano, de quo Plinius: Cum sanctissimi do-
mini atrocissima effugis tanto victimarum cruore coleretur, quantum ipse
humani sanguinis profundeabat.

Quamvis ergo hisce superstitionibus Romani Imperatores coleren-
tur, non tamen assequuti sunt, vt viui dicerentur Diui. Immo perique
eorum, quos recensui, ne post mortem quidem Diui facti: & quidam
vitijs detestabiles in communi odio mortalium omnibus execrationi-
bus, & conuicijs merito lacerati sunt. Qui vero meritis, ac virtute ha-
bebantur insignes, ij post mortem ac sepulcrum in Diuorum numerum
relati. Quamuis & improbis interdum id tribuerit vanitas successorum,
vt Commodus Seuerus. Sic enim conciliata populi beneuolentia firma-
bat Imperium. Tacitus de Augusto: Sepultura more perfecta, Templum,
& cælestes religiones decernuntur. Velleius: Sacrauit parentem suum Cæ-
sar, Tiberius, non imperio, sed religione, non appellauit eum, sed fecit
Deum. Iulius Capitolinus in Marco: Denique priusquam sunus conde-

retur, ut perique dicunt, quod nunquam ante factum fuerat, neque de-

dit, Senatus, Populusque non diujs locis, sed in una sede propitijs Deis

dixit. Tacitus. Reperio in commentarijs Senatus, Ceriale Anticum.

Consulem designatum pro sententia dixisse, ut Templum Diuo Neroni

quod tum vivebat, quam maturime publica pecunia poneretur. Quod

quidem ille decernebat tamquam mortale sanguinem egresso, & veneratio-

nem hominum merito: quod ad omnia olim sui exitus videretur. Nam

Deum bonor Principi non ante habetur quam agere inter homines dese-

rit. Symmachus: Diui recepti Cælo Imperatores mortui. Tertullianus.

Maledictum est, ante dno. Deum Deum Cæsarem nuncupare. Plinius ad

Traianum: Quem tu, Neruam, lacrymis primum, ita ut alium deuit

mox Templis honestasti, non imitatus illos, qui hoc idem sed alia mente

Ann. lib. 1.
In eorum
vita.

Lib. 2. de
Bell. iud.

cap. 9. &
Ant. iud.

Lib. 19.
cap. 17.

In vita Ca
lig. c. 12.

Ioseph. iud.

Ant. l. 18.
cap. 18.

Euseb. l. 2.
Hist. Eccl.

c. 5. & 6.

Lib. 1. c. 4.
aut 9. de
Imp. Rô.

In Paneg.

Tac. lib. 1.
Annal.

Vell. lib. 2.

Tacit. lib.
15. Annal.

Sym. lib. 4.

cap. 5.

In Apol.

cap. 34.

In Paneg.

Q 3

fice-

fecerunt. Dicaunt Caelo Tiberius Augullum, fed et Maieftatis numen induceret: Claudium Nero, fed ut irideret: Vefpafianum Titus: Domitianus Titum, fed ille, ut Dei filius, hic ut frater videretur. Ex quo sane conftat Vefpafianum, & Titum non ante obitum; fed à fuccelforibus Diuus appellatos & factos. Vefpafianus quidem, narrante Suetonio, prima morbi, quo mortuus eft, acceffione, ut, inquit, puto, Deus fuit. Huc pertinet quod Adrianus adoptato Aelio Vero languido ac perituro, dixit, auctore Spartiano: Ego mihi Diuum adoptauit, non filium. Quod item Antoninus Caracalla apud eundem Spartianum, occifo fratre Geta, cum vereretur Tyrannicam ex patricio notam, audiretque poffe mitigari facious, fi Diuum fratrem appellaret, dixiffe fertur, fit Diuus, dum non fit viuus. Scio Augullum, & Domitianum Deos, dum viuerent appellatos. Propertius de Augufto.

Arma Deus Cafar diues ditatur ad Indos.

Martialis de Domitiano.

Edictum Domini, Deique noftri.

Idemque alij de vtroque. Sed Augullum Poëtarum vanitas, & populorum adulatione. Domitianum eiufdem arrogantia, tumorque ita nominauit. Se enim ipfe Deum, ac Dominum dixit in Epiftola. quod reliqui deinceps profequuti funt. Hic tamen post mortem Diuus non fuit. Illa enim veneratio priuato ftudio, metuque à populo exhibitæ eft, non publico decreto: nec Diui cognomentum foemni fæctione ac more maiorum tribuebat; quod fcilicet confecratio post mortem attulit, & decreta cum publicis cæremoniis Apotheofis. Concludam cum Tertuliano. *Qui Pater Patriæ eft, quomodo Dominus eft? Sed & gratius eft nomen Pietatis, quam Potestatis. Etiam familia magis Patres, quam Domini vocantur, tanto abeft, ut Imperator Deus debeat dici, quod non potest credi, non modo turpiffima, fed & perniciofa adulatione. Define alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui Deo opus eft.*

Non defunt Romæ eruditi viri veterum numismatum diligentes inueftigatores, qui putant multos inueniri nummos cuſos viuentis Augufto cum infcriptione *Diui*. Quos enim, ut aiunt, post eius obitum fuccelfores excudi Augufto curarunt, fuam quoque ipſorum imaginem infcriptionemque nummis indiderunt; quæ defunt nonnullis Diui Auguſti nummis. Ex quo inferunt, *Diui* appellationem Augullum ante mortem conſequutum.

Sed verum non eft, id ſemper ſuccelfores feciſſe, ut nummis, quos defunctorum honori cudabant, fuam effigiem, nomenque apponerent. Nam ſiue ob maiorem eorum cultum, ſiue alias ob cauſas, eiufmodi nummis fuam ipſorum imaginem ac nomen non raro detrahebant. Quod ipſa indicant Auguſti effigie ſignata nummata, vltima præteream. Vñ enim altera parte expreſſo Auguſti capite ſic inſcribitur, *Diuus Auguſtus Pater*. altera vero designatum Templi frontem cum infcriptione oftendit, *Providentia. S. C.* Quis autem dubitet, quin hoc à Tiberio cuſum ſerit, cuius nomen ſupprimitur? Alterum præter caput Auguſti,

& In-

& Infcriptionem, *Diuus Auguſtus*, Aquilam verſa facie ſemipaffis alis globo infidentem, aut potius attolentem, & S. C. oftendit. Id ſane, post Apotheofim ſe cuſum demonſtrat, in qua Aquila è pyra euolans in altum ferebatur: eademque frequenter in nummis antiquis, ut ſignum confecrationis viſitur. Neque vero ex Senatus Conſulto dictum vnquã, vel tamquam Diuus cultus eſt viuens Auguſtus, qui, ut ſupra dicebam, ab hiſce honoribus pertinaciſſime abſtinuit. Idem cultores antiquitatis Tito viuenti nummo *Diui* appellatione fuiſſe cuſum volunt. Nam & *Conſulatus* in eodem aſcribuntur qui *Diui* post mortem aſcribi non ſolent. Sed neque hoc vrget. Nam etiam post mortem in nummis *Diui*, & *Auguſti* non omnes quidem, ac complures nominantur, cum ſimul honores diuinos arque humanos illis componerent. Sic dicitur *Diuus Claudius Aug. Pat. Diuus Traianus Aug. Pat. Diuus Fauſtina Auguſta*. Et in Arcu Titus *Diuus & Auguſtus*, qui ab obitu Auguſtus non erat. Ibidem curru veſtus, & triumphans, & ſpolia de Iudeis capta viſuntur. At ſub Arcu eiufdem effigies volanti Aquilæ infidens inſculpta eſt. Quod certum eſt argumentum confecrationis factæ post mortem. Quare honores viuents, vitæque ſuncti in eo monumento ſane quam pulcherrimo expreſſi ſunt. Quod autem aiunt, eodem nummo ære medietate magnitudinis *Tito Diuo Conſulatus* aſcribi; alij periti veterum nummorum, & antiquitatis eum reiſciant, tanquam ſuppoſitum, & à falſariis nuper cuſum: Quia nec hæcenus quiſquam in nummiſmatis vidiffe dixit, neque in codicibus hæc de re impreſſis legiſſe ſimul *Diui* nomen, & *Conſulatus*, ac *Tribunitias poteſtates*.

His conſecitur, Diuorum cognomenta non conuenire Tito, ac Vefpafiano triumphantis. Et Arcum illum post obitum vtriuſque erectum fuiſſe à Senatu, Populoque Romano, vel ſub Principe Domitiano, qui Titum Diuum fecerat: vel Traiano imperante, quem certe in honorem Titæ nonnulla ædificaffe conſtat: & vetus docet Inſcriptio, quam celebrat epiftilium columnarum Baſilicæ veteris S. Petri in Vaticano. quem lapidem ex altero ædificio translatum religio Conſtantini in vſum Aedis ſacræ conuerterat. Hæc porro Inſcriptio cum vetus Baſilica Paulo V. Pont. Max. ad nouæ ædificationem dirueretur, ita ſe nobis aperuit.

In nummis Auguſti non ſunt dicti Diui ante mortem.

Arcus Titæ post eius obitum erectus.

D. T I T O

D. VESPASIANI. F. AVGVSTO

IMP. CAESAR. D. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS

GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX. TRIB. POT. COS.

PP. FECIT

Vbi Titus iam mortuus & Diuus, & Auguſtus dicitur.

Q 4

Adde

TITI ARCUS

Adde Inscriptionem, quâ, vivente adhuc patre, Titum, & Domitianum, Cæsares tantum, non Augustos contat fuisse appellatos:

T. Cæsari	Imp. Cæsari	Cæsari. Aug. P
Vespasiano	Vespasiano. Aug	Domitiano
Pontif. Tr.	Pont. Max. Tr. Pot	Cof. Desig. II
Pot. II. Imp. III	IV. Imp. IX. Cof. IV	Principi. Iuventutis
Cof. II	P. P.	
C. Papirius. Aequos. 7.	Leg. III. Aug. Testamento. Poni. Iussit	
	Ex. Auri. P. X	

Gruterus
pag. 144.

Nec obstant nummi I. & II. Consulatus Titi, in quibus habetur VICTORIA AVGVSTI. PAX AVGVSTI: hæc enim, in obsequium patris, sunt potius intelligenda, qui solus erat Augustus; vt ex titulis, vtriusque patet nummi, abique Augusti nomine, Tito inscriptis:

Occo in
Tito.

Atque eadem Pacis, Victoriæque monumenta, in Vespasiani quoque nummis, recententur. Animaduertendū insuper est, in alijs nummis IV. & VI. Consulatus eiusdem Titi, per Occonem editis, non integras legi Inscriptiones; itaut Titum Augustum dictum iidem Consulatus, possit videri. IMP. T. CAES. VESP. AVG. P. M. TR. P. P. P. COS. IV. & VI. supple IMP. T. CAES. VESP. AVG. F. P. M. TR. P. P. P. COS. IV. hoc est Imperator Titus Cæsar Vespasiani Augusti Filius Pontifex Maximus, Tribunitia Potestate Pater Patria Consul Quartum.

Gruterus
pag. 103.

VICTORIAE AVG. SACRVM
PROREDITV
IMP. CAES. T. FLAVI
VESPASIANI AVG. F
PONT. MAXIM.
TRIB. POT. COS. II. P. P
STATVAM EX AERE
ORDO SPOL. CONLOC

Alterum verò Divi nomen, non nisi post mortem, consecuti sunt Romani Imperatores, atque inde colligit Donatus Arcum, Tito iam vita functo fuisse erequum annuente Domitiano; vt is non tantum Filius, sed etiam Dei Frater videretur. Typum verò Consecrationis Titi Aquilæ infidentis, sub Arcus fornice, insculptus exhibet lapis.

Plin. in
Panegy.

Adde

Adde Apotheoscos, siue consecrationis pompam, quæ sub Inscriptio-
ne, per totum epistilium orientalis frontis, paucis quidem figuris, victi-
marios, flamines, arasque designat; lectum item, cum imagine Impera-
toris accumbentis. Tabulæ verò utrinque, sub fornice, hæ sunt Titus
in triumphali quadriga: à tergo Victoria Idumeam palmam altera gerit
manu; altera; super eius caput, lauream sustinet. Roma ipsa, hastâ
galeaque insignis eorum regit habenas. Incedunt Magistratus lau-
reati, ramos ferentes, lictoresque xxi. Testimonio scriptorum constat,
Titum, cum patre triumphasse at solus hic aspicitur in curru, quod Arc-
us erectus fuit, post eius mortem à S. P. Q. R. In opposita tabula cer-
nitur triumphus pompæ, atque inter laureatos Arcum ingredientiæ duo
præcipue secula cum mensa aurea, & septilatre Candelabro.

Domus Neronis Aurea. Cap. V.

HÆC Domus cum Domino stetit; bis à Nerone ædificata,
bis conflagrauit. Semel cômuni totius Urbis incendio, quod
ipse patricia furiam tumens agitatus excitauit. Iterum ab
eius obitu, cum alijs ædificijs locum dedit. De finibus, & si-
tu ædificij ambigi iure potest, quem nos inuestigamus in præsentia, tum
formam ædificij, & opes demonstrabimus.

Tres potissimum auctores ad AVRÆ DOMVS terminos inue-
stigandos nos quasi manu ducere possunt. Tacitus, Suetonius, Martialis.
Tacitus. *Non ante, inquit, Urbem ingressus est, quam domus eius, qua
Palatium, & Mæcenatis Hortos continuauerat, ignis propinquaret.* Sue-
tonius. *Domum à Palatio Esquilias usque fecit, quam primo Transito-
riam, mox incendio assumptam, restitutamque Auream nominauit.* Ex
quibus locis patet domum inter Palatium fuisse, & Hortos Mæcenatis
Esquilinos. At Martialis fines eisdem describendo, eiusdem Domus
partes designat.

Hic, ubi sydereus propius videt astra Colossus,

Et crescent media pægmata celsa via;

Inuidiosa feri radiabant atria Regis,

Vnâque iam tota stabat in Vrbe Domus.

Hic, ubi conspicui venerabiles Amphitheatri

Erigitur moles, stagna Neronis erant.

Hic, ubi miramur velocia munera Thermae,

Abstulerat miseris tellus superbus ager.

Claudia diffusas ubi porticus explicat umbras,

Vltima pars aula deficiens erat.

Stagnum Vt igitur fecernamus certa ab incertis; ubi est Amphitheatrum Flauii
nunc Colossæum, & TAGNA Neronis erant, hoc est, vt loquitur Sue-
tonius in eius vita, stagnum maris instar circumseptum ædificijs ad Vr-
biæ speciem. Ab Amphitheatro Orientem versus ascenditur in Esqui-
lias,

lias, ubi Templum Sancti Petri cognomento ad Vincula, & dextrorsum
inter vineta spectantur Titi Caesaris THERMAE, vulgari vocabulo,
septem Aulæ. De his Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermisque
iuncta celeriter extructis, Titus munus edidit apparatusum, largissimū.*
Hæc etiam pars Urbis septis Neronianæ Domus iuncta est: Nam
teste Martiale:

Hic ubi miramur velocia munera Thermae,

Abstulerat miseris tellus superbus ager.

Hic enim erant rura hortensia. & syluæ septis domus incluse. Igitur hæc
ex parte Domus cum HORTIS Esquilinum Collem infederat vsque
ad Templum S. Martini cognomento in Montibus, nisi ampliori adhuc
spatio producebatur. Et quia, teste Tacito, *Hortos suos, & Domum
Nero MÆCENATIS HORTIS continuauerat*, hinc illi su-
mebant initium ad Orientem extensi in parte Collis, ubi Esquilinæ Vir-
ginis vulgò Maioris, Diuicquæ Antonij Tempia: desinebantque in hortis
Perettinis. Porro cum Hortos Mæcenatis Nero possideret, quod Mæ-
cenas Augustum heredem dixerat, & ab illo ad Cæsares successores bo-
na deuenerant, eisdem Domui suæ Nero adiecit; vt à Colle Palatino,
Palatioque Principum totas ferè Esquilias occuparet, & non imme-
rito Urbem domum factam dictam sit. Hæc vero explorata sunt, & ve-
ritati consentanea. Non ita certa locum designare possum, ubi vastissi-
mum atrium, & frons ipsa Domus Neronis fuit; tamen, vt arbitror, sci-
re cupientibus fiet satis. Redundum ergo est ad Amphitheatrum, ubi
Stagnum erat. Propè, ATRIUM cum porticibus, cœnationibus,
& aulis vixebatur. Sed statim ambigitur, an Atrium vergeret ad Arcum
Titi; ibique cum Palatio coniungeretur domus: an vero ultra Constanti-
ni Arcum vallem inter Cœlium, & Palatinum occuparet. Blondus, &
Marlianus hic putant fuisse. A quibus vt dissentiam, aliæ me rationes
grauiores monent. Nam de atrio, seu vestibulo fæ Suetonius. *Vestibu-
lum eius fuit, in quo Colossus CXX. pedum flaret ipsius effigie; tanta la-
citas, vt porticus miliaras haberet.* At Martialis:

Hic ubi sydereus propius videt astra Colossus,

Et crescent media pægmata celsa via.

Inuidiosa feri radiabant atria Regis.

Porro utriusque auctoris locum componendo; Martialis propriè atrium
intelligit, seu vestibulum domus, non rotam domum poetice, vt quidam
interpretantur. Vestibulum autem interdum accipi pro atrio docet Gel-
lius. At Suetonius id intelligit vestibuli nomine, quod verè, germanice
quod significat. Est enim, vt idem Gellius, *Vestibulum non in ipsi adibus,*
neque pars adium, sed locus ante Ianuam domus vacuus, per quem à via
adibus, accessusque ad ades est. Qui domos igitur per amplas antiquitas fa-
ciebant, locum ante Ianuam relinquebant, qui inter fores domus, & viâ
medius esset. In eo loco qui dominum eius domus salutatum venerant,
priusquam admitterentur, consistebant: & neque in via stabant, neque
intra ades erant. Hæc ille. Vestibulum quidem dicit aliquis, vt ex his
dedu-

In vita
Titi c. 7.

Celeriter
à Tito ex-
structas.

Horti Mæ-
cenatis
ad Tem-
pli S. Ma-
rie Maio-
ris.

Amplitu-
do Domus
& Horto-
rum Nero
nis.

Vbi esset
frons, &
atrium
domus.

Suetonius
vita c. 3.
Vestibulum
domus, &
Colossus.

Gell. lib.
16. c. 5.

Id ipsum ostendit; ad illud enim secundo digredior, quod translato Colosso, in ea sede, ubi ante steterat, edificauit Adrianus. Ait enim Spartianus: *translulit, Adrianus, Colossum stantem, atque sustensum de eo loco, in quo nunc Templum Vrbis est.* Fuit enim & Romæ Templum, quæ tanquam Dea impie colebatur ab Romanis. Alabandæ pridem in Citate Cariz, quæ regio est Minoris Asiæ, factum fuerat, de quo Lilius: *Alabandenses Templum Vrbis Roma se fecisse commemorauerunt in Senatu, ludosq; anniuersarios ei Diuæ instituisse.* Ante hos fecerant, & Smyrnæ, quos Tacitus in eodem Senatu loquentes inducit, *se primos Templum Vrbis Roma statuisse M. Porcio Consule.* At Romæ fecit Adrianus, eiq; Templum VENERIS adiunxit. Dion in Adriano *αὐτὸς ἑλπίσας* quod male vertit Interpres, *descriptionem, & formam Templi Veneris, quod Roma fabricauerat, ad eum misit.* vertendum enim fuerat: *Ipsæ quidem, Adrianus, descriptionem Templi Veneris, & Roma ad eum mittens, Apollodoro in signem architectum: quippe, significans, pergit Dion, sine illius opera, & ministerio etiam ingentia ædificia extrui posse, quæbat, an edificium illud recte, & commodè se haberet. Rescriptit de Templo, sublimè illud, & concauam fieri oportere, vbi ex loco superiori in Sacram visque visum inferior prospectus esset, & magis conspicius. Concauam ad excipiendo ludorum machinas, qua in eo latenter compingi, & item ex occulto in Theatrum duci possint.* Cassiodorus in Chronico: *Itaque, inquit, Consulibus Templum Roma, & Veneris factum est, quod nunc Vrbis appellatur.* Eusebius in Chronico Veneris tantum appellat: *Templum, inquit, Veneris ab Adriano Roma factum.* P. Victor. *Templum Veneris in Regione quarta. Notitia Imperij, Templum Veneris, & Roma. Templum Vrbis Spartianus.* Et Ammianus: *Vrbis, inquit, Templum, Forumque Pacis.* Sed quod est Forum Pacis? An sanum, potius legendum? Prudentius:

*Langiroque Deum Templis astare ministros,
Ac sacras resonare viam mugitibus ante*

Delu-

*Delubrum Roma; colitur nam sanguine & ipsa
More Dea, nomenque loci, cœu Numen habetur:
Atque Vrbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura Deabus.*

Claudianus:

*Elusa, domine pergunt ad limina Roma
Conueniant ad tecta Dea, qua candida lucent
Monte Palatino.*

Et:

Ex quibus locis Templi sedes, & pulchritudo deprehenditur. Erat enim in Colle Palatino, quæ deueus est in Sacram viam prope Arcum Titi. Anastasius alibi collocat. ait enim in Felice IV. *Hic fœcit Basilicam SS. Cosmæ, & Damiani in Vrbe Roma, in loco, qui appellatur via Sacra, iuxta Templum Vrbis Roma.* cui quidem assentiri non possum. Nam si ibi fuit Vrbis Templum, vnde transferri eximie magnitudinis, & politæ Tiburtinos lapides nuper vidimus; in depresso, & humili loco situm, non in edito, & Monte Palatino fuit. Idem ergo sit Anastasio iuxta Templum Vrbis, ac non longe à Templo Vrbis. Vbi autem Aedes est SS. Cosmæ, & Damiani, fuisse Templum Quirini, vel Romuli simul, & Remi non improbabilis opinio fert, vt supra dictum est. Porro frons Templi Romæ, vt indicat Dion, & Prudentius, Sacram viam è superiori loco spectabat; vt area ante Templum ex eadem via cœpisse videatur, & inde sublata gradibus eminentiorem fecisse prospectum Templi. Magnificentiam ostendit Claudianus. Quod enim Aedes candida lucret, vim Parij, aliorumque marmorum ostendit, quibus conestita commedaretur inter Cæsarum moles. Et Ammianus post Capitolium, & Pantheon memoratu dignam duxit. Et quia quærebatur ab Adriano simul Veneris, & Romæ, quasi parentis ac sobolis cultus; ideo Aedes magnificentior ac pulchrior ab illo est facta. Tectum sane tegulis æreis instructum fuit, quas ad Templum S. Petri translata ab Honorio I. Pontifice rellis in eius vita Anastasius. *Cooperuit, inquit, Ecclesiam omnem. B. Petri ex tegulis æreis, quas leuauit de Templo quod appellatur Roma.* At Prudentius dum canit:

Atque Vrbis, Venerisque pari se culmine tollunt.

Videtur Tempia duo simul iuncta constituisse. Cur enim ait? *pari, nec potius, vno se culmine tollunt?* An licentia poetica loquutus rei veritatem inuoluit, historiæ luce euoluendam? An fortè significat, vt quemadmodum in Templo Capitolino tria facella sunt posita Iouis, Iunoni, Minervæ: ita hoc Templum communi ambitu, tectoque pares duas ædificulas Veneris, ac Romæ comprehenderet? Inter nummos æreos Antonini Pii vaus est cum effigie Templi pulcherrima, inscriptus: *Æterna Roma.* Credibile est, Templum ab Adriano patre extructum, vt Antonino in imperium ascito fuisse aliqua parte resectum, aut perfectum. Hæc de Vrbis Templo.

Iam vt redeam ad Domū Neronis; cum Colossam Adrianus loco mouerit; in quo deinde Vrbis Aedem ædificauit paulum supra Sacram viam, quam

Lib. 2. in
Stilic.

Templum
Romæ v-
bi esset.

Frons Tem-
pli cœuen-
ta ad Sa-
cræ viâ.

Tectum
Templi Ro-
mæ cum
tegulis æ-
reis.

Dec. 5. l. 3.
Id recte
runt anno
Vrb. 584.
Abao Vr-
bis 559.
Tac. lib. 4.
Annal.
Anno Vr-
bis 887.
Templum
Veneris,
& Romæ.

Pompeia-
no, & At-
tiliano
sub Adria-
no.

Loc. cit.
Am. l. 16.

Prud. l. 1.
Contr. 2.
Symm.

Domus Aurea cur primo Transtoria. quam è superiore arca despiciebat: Colossus autem steterit in vestibulo, aditugue domus: ibi quoque hanc incepisse, frontemque explicasse necesse est. Ibi iuxta Tacitum Palatio iungebatur. Ex quo causa affertur potest, cur TRANSTORIA, ante quam Aurea, dicta sit à Nerone. Suetonius: *Domum à Palatio Esquilias usque fecit, quam primo Transtorianam: mox incendio absumptam, restitutamque Auream nominavit.* Cum enim Aedibus Augustalibus iuncta, ad quas è Sacra via ascendebatur, inde domus versus Esquilias laxaretur in planicie, ubi Arcus Titi, & S. Marie cognomento Nouæ Templum est, Sacram ipsam viam cum alijs vicis sibi subiectam inclusit, atrioque recepit, sic ut omnes illac transire, & libere commeari possent. ATRIUM porro à Palatio Esquilias usque protensum & Suburram, ibi desinebat, quæ nunc mollis clius exurgit versus frontem Aedis Sancti Petri ad Vincula. Hæc Atrij longitudo. Nam latitudo spatium à Templo Pacis usque ad Amphitheatrum, eoque amplius patens complectebatur. STAGNUM autem, quod, referente Martiale fuerat, ubi postea Amphitheatrum, etiã ultra eius molis terminos Orientem versus, extensum, credo, est; ut deinde aliquam eius partem Amphitheatri structura solâ occuparit. Quod sufficit explicando Martiali, ampliorque sit, & magnificentior atrij latitudo. In atrio fuere PORTICVS triplices, & milliariæ. Porticus triplices capiunt triplicem ordinem columnarum quod rarum, & omnino magnificum fuit. Milliariæ vero non topheæ, ut imperitè quidam apud Beroaldum, sed vel mille passus, vel mille columnas complexæ, ut alij aliter explicant. Meminit Cicero faciendæ porticus mille passuum: *eaque cingemus excessu porticus, ut mille passuum conficiatur.* Ut hanc quoque passuum mensuram in fabricis Romanis admittat Levinus Torrentius; qui, quod velis eas metiri pedibus, atrium quoque Neronianum redegit ad mille pedes; quamquam non magnopere contrasententibus repugnaturus. Certe nimium detraxit, qui pro passibus pedes subiecit, passus enim quinque pedes sunt. Nec video, cur Romani, qui decempeâ, seu decempedali calamo ædificia metiebantur: eadem calamo quinquepedali, qui passus, metiri non potuerint. Ceterum dicere aliquis posset, porticum vtrumque habuisse mille columnas, & passus; tanto enim intervallo triplici ordine columnarum potuere disponi, ut mille passuum circuitus vndique efficeretur. Iulius Capitolinus *Basilicas centenarias* appellauit in Gordiano iuniori, centum forte columnis fultas, & passibus dimensas. Aliam huiusmodi porticum milliariensem memorat Vopiscus in Aureliano. *Milliariensem*, inquit, *denique porticum in Hortis Salustij ornauit.* De altitudine ædificij nihil accepimus: sed cum tanta esset longitudo, credibile est optimos Architectos Severum, & Celerem, sic enim Tacitus nominat, superiores porticus, aulas, conclauia, & cœnationes ita extulisse, ut longitudini ad symmetriam, & aspectum responderent.

Quod ad reliquum ornatum spectat; *Cuncta*, inquit, Suetonius, *auro lita, distincta gemmis unionumque concubis erant. Cœnationes laqueata tabula.*

Sueton. loco citato.

tabulis eburneis, versatilibus, ut flores: fistulatis, ut onguenta desuper spargerentur. Præcipua Cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus vice Mundi circumageretur. Balineæ marinis, & albulis fluentis aquis. Illæ porro Cœnationes, & Aula fuisse videntur prope porticum Liuiam, quæ ut dicebam, ultra Templum Pacis, & Forum Caesaris propinqua fuit Esquilij. Martialis.

Claudia diffusas ubi porticus explicat umbras, Ultima pars aula deficientis erat.

Aut certe Domum ipsam Poëta significat extremo ibi angulo cœuersam? Sed quomodo Liuiæ porticus dicta est Claudia? Quidam duas faciunt: vnam ab Augusto extructam, alteram à Claudio: Alij vnam, sed binominem, quibus assentior. Eam quidem porticum probabile est arsisse, Neroniano incendio, quod & Domus Neronis proxima, & reliqua circum ædificia conflagravit. *Delubra Deum*, inquit Tacitus, & *porticus amantitati dicata latius procidere*. restitutam deinde ab ipso Claudio Nerone: & priori Liuiæ nomini additum Claudio. Quare à Martiale Claudia: à Plinio, P. Vistore, & Ouidio dicta est Liuiæ. Dion aliorum nomini etiam ascribit: *Porticus*, inquit, *Liuiæ in honorem C. & L. Caesaris edificata, tum dedicata fuit.*

Iam quæ de Cœnationibus, cœclauibus, parietibus Domus Aureæ dicta sunt, quamquam admirationis modum excedunt; tamen, ut referat Tacitus, *gemma, & aurum baud perinde miraculo fuerunt, solita pridem, & luxu vulgata, quàm arua, & stagna, & in modum solitudinum hinc sylua, inde aperta spatia, & prospectus.* Et Suetonius. *Rura aruis, atque vineis, & pascuis syluisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum, ac ferarum.* omnia vna domo contenta, quæ magnis Viribus contineri vix possunt. Accedunt ornamenta picturæ. Meminit Plinius Amulij graui, seueri, floridi pictoris, qui ibi tantum fere artem exercuit. *Carcer*, inquit, *eius artis Domus Aurea fuit, & ideo non extant ex Templo alia magnopere.* Idem de signis: *Ex omnibus, inquit, quæ rebus, clarissima quæque in Vrbe iam sunt dicata à Vespasiano Principe in Templo Pacis, aliisque eius operibus violentia Neronis in Vrbe conuersa, & in sellarijs Domus Aurea disposita.* Quare in illa iniussa, ut ait Tacitus, & spolij Ciuium extructa domo rarus egressus, atque in Hortis Neronis morabatur. Eam tamen cum absolutam dedicaret, referente Suetonio, *hactenus comprobauit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare cepisse.* Peiora Vitellius, qui teste Dione, dicebat, *Nerone male habitasse, ipsumque fuisse paruo, & humilis apparatu.* Atqui splendidior illo esse qui poterat? summam quidem erogata pecunie computare non possum, quod de ea mirum apud auctores silentium. Suetonius in Othone. *Nec quidquam*, inquit, *prius pro potestate subscripsit, quam quingentis sextertium ad peragendam Auream domi;* id est duodecies centena quinquaginta milia aureorum. Hic vero quid illi addere tandem potuit, quàm ante, eodem Suetonio auctore, Nero absolutam dedicauerat? Quare ex tantulo Othonis additamento conijci potest, quid Nero

Epig. cit.

Porticus Liuiæ eadem quæ Claudia, Tacit. lib. 15. Ann.

Dion. l. 56.

Tacit. lib. 15. Ann.

Plin. li. 35. cap. 10.

Plin. li. 34. cap. 8.

Tacit. loc. citato.

Dion. l. 55.

Sueton. in vita c. 7.

Tacit. lib.
15. Annal.

Nero insumpserit. *Conferendis pecunijs*, ait Tacitus, *peruastata Italia, Provincia euerfa, socijque populi, & qua Ciuitatum libera vocatur: In quæ tam prædam etiam Dijs cessere spoliatis in Vrbe Templis, egestoque auro, quod Triumphis, quod Votis omnis populi Romani etas prosperè, aut in metu sacrauerat. Enimvero per Asiam, atque Achaïam non dona tantum, sed simulacra Numinum abripiébantur. Et si tantam vim auri, non modo in suæ Domus, sed aliorum etiam ædificiorum structuram Nero effudit. Sed quamuis tantus fuerit impendij furor, ac splendor ædificij, tamen Ioannes Baptista Villalpandus neque impensis, neque opere Domum hanc Auream celeberrimo Salomonis Templo contendit esse cõferendam; quod verissimum reor.*

Tom. 2. in
Ezech. 15.
cap. 64.

Cænatio
retrunda.

Illud postremo adiciam, quomodo intelligi queat, *præcipuam Cænationem rotundam* perpetuo motu circumactam. Nam quia Cænatio erat, Cæsarem in ea non raro cenasse credibile est; cum præsertim eboreis, ac versatilibus et tabulis superne vnguentæ, & odores per fistulas effunderentur. At quomodo pauimentum stabile, si omnes circum parietes mouebantur? quomodo ad illam patebat ingressus, ianuis continuo lapsu vel sublati, vel depressi? quomodo sphericum hoc Cælum compactum? quibus machinis mouebatur? Haud sane dubito, quin alij hæc ingeniosius vel cogitatione comprehendant, vel sermonibus eulgent; ego tamen sic mente complector. Primo concipiendi animo sunt quatuor recti, quadratique parietes ad perpendicularum, & normam erecti, quibus Cænatio spherica suspendebatur. Hæc in medio stabilem, ac magnum massæ ferreæ axem habuit, duobus parietibus dextra, leuæque affixum in plano æqualiter collocatum, atque immobilem. Iam cum axe valida tigna, & asseres committi possunt, arcuissima inuicem commissura compacti, clauis, & cuneis inter se ad sustinendum pauimentum colligati; quod certe immotum nulla lababit ex parte. Globus vero axi ex vtraque parte circulus ferreis inferus, nec pauimento adhærens denticulatis rotis ab axe remotissimis facile potuit moueri extrinsecus ianua prope axem constituta fuit, ubi minimus est motus: seu potius patentes in rectis parietibus ianuas globus ibi vacuus, & supra incipiens attingat. Machinæ ad mouendum vel ferreæ fuerunt rotæ, deorsum aqua subeunte in girum actæ, quibus aliæ longis teretibusque sudibus ferreis illigatæ, sursum dentatis globi circulis immittebantur, ut illum versæ conuerterent; quo pacto continuus sit, & ordinatus motus; vel certe grauia pondera continuo lapsu descendentiæ, quod spectamus in Horologio, mouere Cænationem poterunt. Sed prior mouendi ratio magis probatur. Versatiles huiusmodi aulas fuisse etiam in Palatio Cæsarium supra diximus.

Quomodo
compacta fue-
rit.

Quomodo
moue-
ri potue-
rit.

Domus
Neronis
cito cor-
ruit.

Demum quod miseris in tanta Domo, est festinata ruina. Nam tam immensas opes, ut gemmæ, aurumque omnibus placent, quæ violentæ manus, quæ flammæ non totis septem vententibus annis raperunt: ac diruta Amphitheatro extruendo, alijsque Circum ædificijs locum dedidit. Eusebius scribit Romæ Auream Domum incendio cõflagasse sexto Tra-

iani

iani anno, ut stetit triginta sex annos vellet. Huic consona scribit Eutropius lib. 10. in vita Traiani: *Roma, inquit, Aurea Domus à Nerone totis priuatis publicisque rebus impensis condita, repente cõflagauit incendio.* Sed certiora, & veriora nos cum alijs auctoribus protulimus.

Aureæ Domui, & Amphitheatro propinqua Ædificia. Cap. VI.

INTRA ambitum Domus Aureæ Templum Fortunæ, quam à Scetibus SEIAM dixere, fuit. Plinius: *Nerone Principe in Capadocia repertus est lapis duritie marmoris, candidus, atque translucens.* Hoc construxerat Aedem Fortunæ Aurea Domo complexus. Quare etiam foribus clausi interdum claritas ibi diurna erat, baud alio quam specularium modo tanquam inclusa luce, non transmissa. Quæ verba indicant cum Domo, Templum perisse.

In Hortis Cænobij S. Mariæ Nouæ duarum simul coniunctarum, & Templum ædium reliquæ sunt, quas alij *Solis*, & *Luna*: alij *Concordiæ*, & *Aesculapij*: ISIDIS alij, ac SERAPIDIS volunt esse. Quæ opinio non dupliciter. Cum enim tertia Vrbs Regio, in qua modo versamur, ab his nomen coniunctim assumat apud P. Victorem, & Sextum, Rufum; credibile est, eos coniuncta etiam Tempa habuisse; quos alibi vno Templo cultos simul, supra diximus. Idem ex eo Fuluius autumat, quod præcipit Vitruuius Tempa Dijs sic distribuenda. *Mercurio in Foro: Isis, & Serapidi in Emporio.* Varro autem ibi ad Sacram viam. Emporium statuit illis verbis: *Huiusce inquam pomarij summa Sacra via.* Confirmat Ouidius:

*Rure suburbano poteris tibi dicere missa,
Illa vel in Sacra sint licet emptia via.*

Ouid. de
Arte.

Et prope aderat Suburra, in qua nasci sibi poma, nempe venalia canit Martialis. Neque obiciat aliquis Templum Isidis dirutum fuisse à Tiberio, statumque merfam in Tiberim, aliquot sacerdotibus actis in Crucem, quod turpe flagitium in eius Templo patrari curasset, ut tradit Iosephus. Non enim semel horum Tempa diruta, & restituta sunt: atque in cultu Isidis, & Serapidis Romæ variatum est. Dion: *Decretum, quod prioris anni exitu de Serapi Isideque factum erat, inter prodigia non extremum videtur locum obtinuisse.* Eorum Diuorum sana, quæ priuatum nonnulli extruxerant, Senatus demoliri iussit, quod eos non magnopere inter numina numerabat. Vbi ea sententia obtinuit, ut publice iam colerent, extra pomærium eos Deos collocauerunt. Quo loco affirmat id Senatus Consultum factum anno Vrbs DCC. cum Tertullianus, ut supra dixi, id factum asserat Pisone, & Gabinio Coss. nempe anno Vrbs DCXCVI. Idem Dion de Augusto loquens ait: *Aegyptijs Dijs sacra fieri intra pomærium non est passus.* Idem de Agrippa: *Sacra Aegyptia, quæ*

Mart. 10.
Epigr. 93.
Ioseph.
antiqu. Iu-
daic.
li. 18. c. 7.
Lib. 50.

Templa
Isidis diru-
ta, & ite-
rum stru-
ta.
In Apo-
log. cap. 6.
Tertull.
lib. 1. c. 21
Dion. 153

R 2

ite-

Dion. l. 54
Loc. Cit.

Sueton. in
vita Do-
mit. c. 1.
In vita
cap. 12.

iterum in Urbem iam insinuabant, repressit, edicto, ne quis in suburbano intra D. passus ageret. At Tertullianus: Hic vos restitutus summam maiestatem contulistis. Licet Serapidi iam Romano Arae restructeritis. Quae verba ostendunt intra Urbem postea receptos. Sic Domitianus, referente Suetonio, è Capitolio fugit mane Isiaci celatus habitu interque sacrificulos vana superstitionis. Qui scilicet illic sacra curabant. Othonem autem scripserat, Sacra etiam Isidis saepe in linthea religioaque veste pro-palam celebrasse. Spartianus de Antonino Caracalla: Sacra Isidis Romam deportavit, & Templum ubique magnifice eidem Dea fecit. In quo quidem mihi mirum videtur, quemadmodum Sacra Isidis primum per hunc Romam venisse dicantur; cum Antoninus Commodus ita ea celebraverit. Quare non mirum si Regioni III. intra Urbem nomen dederunt, cum intra, & extra pomerium colerentur.

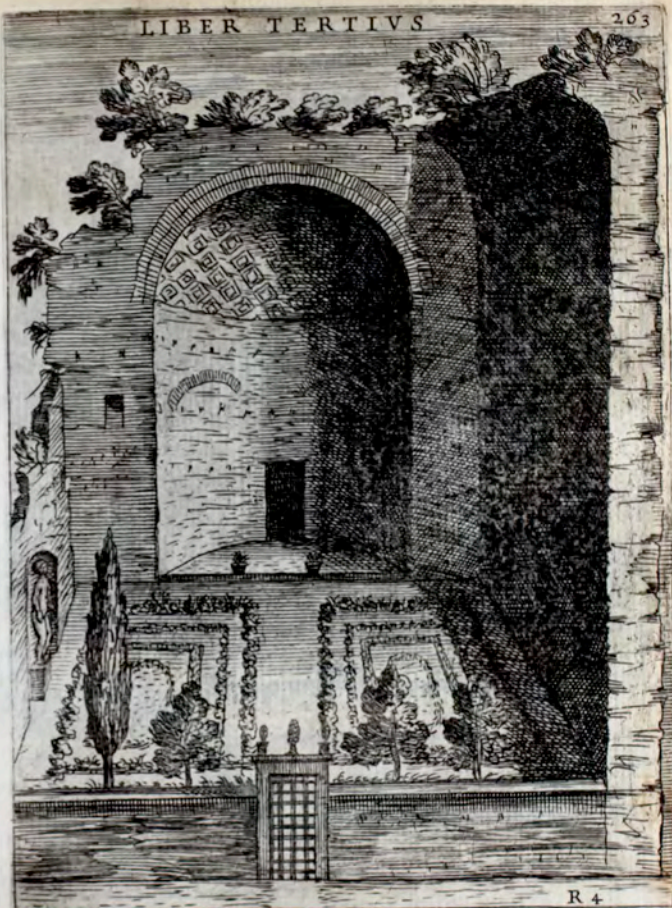
Non

BER. TERTIVS

261

SOLIS SIVE SERAPIDIS TEMPLVM

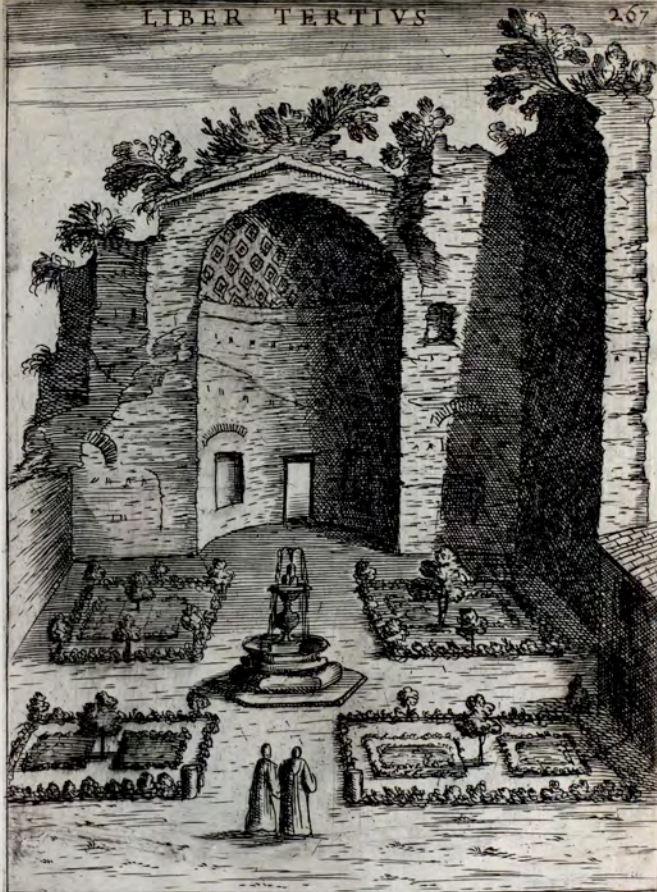

R 4

ILLI SOLIS
In Hortis Sanctæ Mariæ Novæ in Foro Boario.

JUNAE SIVE ISIDIS TEMPLVM

VESTIGIA TEMPLI LVNAE

In Jona's Sancte Marci Novae in Foro Boario.

Non longè ab his, quæ flebatur ab Appia in Sacram viam inter Pa- Arcus Cæ
latinum, & Cælium erigitur Triumphalis ARCVS Constantini pro- stantini.
pior tamen Palatio. Positum debellato Maxentio indicat titulus.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO

P. F. AVGVSTO. S. P. Q. R.

QVOD. INSTINCTV. DIVINITATIS. MENTIS

MAGNITVDINE. CVM. EXERCITV. SVO

TAM. DE. TYRANNO. QVAM. DE. OMNI. EIVS.

FACTIONE. VNO. TEMPORE. IVSTIS

REMPVBLICAM. VLTVS. EST. ARMIS

ARCVM. TRIVMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

Sub Arcu medio ex vtroque latere cernitur effigies Constantini expressa marmore inter signa, & militares cuneos, quæ insidentis equo, & accidentium hostium cateruas incurrentis, quæ stantis, imperantisque victis gentibus, lauream supra verticem sustinente Victoria, adiectisque titulis: LIBERATORI. VRBIS FVNDATORI. QVETIS Quid ef-
Quod autem extrinsecus ab vtraque fronte legitur VOTIS X. VOTIS sent Vota
XX. vota decennialia, & vicennialia indicantur, eius salutis, Imperioque decennalia
totidem annis à populo nuncupata. Qui mos ab Augusto deriuatus ad decennalia
illam vsque vigebar ætatem. Dion: *Cæsar*, inquit, Augustus, quo lon-
gius Romanos à suspitione Regie potestatis sibi propolite abduceret, Im-
perium in suos decennale suscepit. Eicum primum decennium exiisset, *lib. 53.*
aliud quinquennium, atque eo circumactio rursum aliud quinquennium:
post decennium, ac eo finito aliud iterum decretum est, ita ut continuatis
decennijs per totam vitam summam Imperij obtinuerit. Quam ob causam
posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne
vita spatium y, Imperium deferatur, tamen singulis decennijs festum
pro eius renouatione agunt, quod bodie etiam fit. Frequens in antiquis
numismatis mentio Votorum X. XX. XXX. XXXX.

Cætes

Cæterum Arcum illum Triumphalem inæqualis artificij marmoribus cōpactum multi obferuant: eximijis quibusdam: alijs vero rudioris ſculpturæ operibus. Et præclara quidem ex aliquo Auguſti, vel Traiani monumento detracta arbitrantur. Verum quoniam hi Arcus triumphatus ſeſtinatō erigebantur, & complures ſculpendi magiſtros necesse erat adhibere; non male ſentiat, qui putet eadem ætate inſignes alios, alios minus laudatos ijs lapidibus figurandis ſuam operam impendiſſe.

Non congruē ſentiunt, qui inſculpta huius Arcus opera, eiſdem ætatis Conſtantini, artiſtibus laudatis alijs, aliſque minus laudatis tribuūt: affabrē namque, ac miro ſtudio quædam ſunt, quædam inculto ſtylo, ac ruditer elaborata. Quæ porrō, ſub Arcu medio, ex utroque latere, cernitur, Traiani effigies eſt, non Conſtantini expreſſa; atque hæc duæ cum ſuperioribus tabulis, numiſmatis, ac ſimulacris captiuorum Dacum, ex Traiani Arcu ſueræ detractæ, vel ab eius ædificijs in Foro: Arcus enim ſtructura eſt congeſtitia, ex aliorum ruinis. Tanta quidem ſuit temporum inſcelicitas; tamque citus, ac dirus bonarum artium iſtus, ut Roma ſculpturæ modō officina, modō penuria artiſticum, ad vnus triumphum exornandum, præclariffima Traiani monumenta demoliri, atque ad interitum perducere ſit coacta. Verum ut immortalia optimi Principis, atque laudatiſſima artis exempla memoriæ eluceſcant breui deſcribenda propoſui. Tabulæ inſculptæ duæ vtrique ſub fornice medio, ſimulatq. duæ extantes aliæ in ſummitatibus Orientalium, atque Occidentalium laterum, vnā tantum olim conſciebant tabulam, quæ nunc in quatuor partes diuiſa conſpicitur. Hinc veſtus equo Traianus haſta fulminat in Dacos, eoſdem proſigat, calcat; hinc Romani milites hoſtes inſequuntur, ſodiunt, ſternunt, vinculis irretitos trahunt, auſſaque ipſorum capita oſtendant: hinc demum ipſe met Traianus adſtat, militari amictu, ante legionum ſigna lauream ſuper eius verticem ſuſtinente Victoria: adſtat ſimul Roma parazonio; galea, haſtaque inſignis, ad quam reſpicit, manumque protendit Imperator.

Ab ſeptentrionali verō fronte, aliæ viſuntur tabulæ quatuor, in faſtigio, circa Inſcriptionem.

I. Eminent Traianus in ſella curuli, inter ſigna: Satrapas ad eius pedes, iuuenem Parthamaſtrū abſque diademate, & ſupplicem admouet; atque Imperatorem humiliter precatur, ut Armeniæ Regnum Pacoropatri ablatum filio reſtituat.

II. Sedet publicus parens, cum toga, & pallio, circum Senatoribus ſtantibus, ſupra ſuggeſtum; ſubſiſtantq. cum liberis, viri atque vxores, per vniuerſam Italam, puerorum alimentis conſtitutis, populoque Romano congiarijs acuto.

III. Mulier ſeminuda humi, rotæ curruſ incumbens, imago viæ eſt, quā Apſim Beneuentō, Brundifum Traianus perduxit, cum Arcu triumphali S. P. Q. R. Beneuenti erecto. In numiſmate verō ipſius met Imperatoris, conſpicitur mulier curri aditens rotam, atque arundinem tenens, cum litteris VIA TRAIANA. De qua Dio; & hæc videtur eſſe viæ ſimulacrum, per pontina paluſtria (quæ arundine deſignantur) communita.

IV. Ultra Euphratem, ac Tygrim, ad Oceanum vſque propagatiditione, Roma tenet Orbem Imperij, quem ipſi adſignat Imperator; ſuperaduolante Victoria, laurigerum ſertum, hinc, inde, utraque extendens manu, comitantibus Pietate, atque Salute, cū angue, & Amalthææ cornu.

Subſequentur toridem numiſmata quatuor, infra columnarum ſpacia, cum venationibus, & ſacrificijs de quibus Plinius. *Inſtar reſectiōis exiſſimat mutationem laboris, luſtrare ſaltus, excutere cubilibus ſeras, piamente adire lucos, & occuſſare numinibus.* I. Venatio Apri. II. Apollini ſacrum. III. Imperator inter Venatores, atque eius ſubiacet pedibus Leo ſtratus. IV. Marti ſacrum. Sequitur aduerſa Arcus meridionalis frons, in cuius ſuperioribus tabulis hæc ſunt inſculpta.

I. Cteſiphonta profectus Traianus ex ſuggeſtu multa præſatus Parthenaſpatem Regem Parthorum deſignat. Adſtat Parthenaſpates, inſpellita clamide, atque braccatus, ante ſuggeſtum ſub Imperatore: adſtant Romani, ac milites prope caſtra cum ſignis velatis, ac ſerculis victoriarum.

II. Ex transfugis vnus ad occidendum Traianum in Myſiam profectus, ante Imperatorem ſiſtitit, cui Decebal patefacit inſidias.

III. Allocutio. Militum Præfectus, Signiferos, more in caſtris conſueto, Traianus alloquitur.

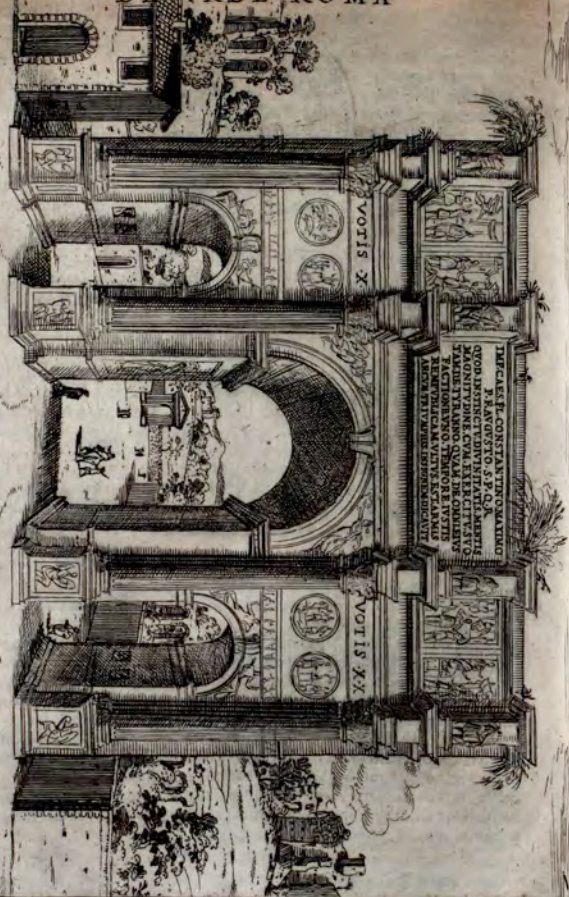
IV. Traianus Pont. Max. habitu, capite detecto pateram tenens, ante accenſam tripodem, celebrat Sueouetaurilla, in victimas caſurus Taurum loui, luem Marti, ouem Iano Quirino; quorum auſpicijs auctū eſt Imperium. Numiſmata I. Herculi ſacrum. II. Venatores, canis, & equi cuſtodes. III. Dianæ ſacrum. IV. Venatio Vriſi.

Hæc triumphalia Traiani ſunt ornamenta; quæ inconſultō in Conſtanti Arcu vides deſtributa. Cæterum Victorias, Flumina, ſupra fornices, captiuosq. ac Signiferos in baſibus columnarum, cum paruiſtabellis, ſub numiſmatis, ad Conſtantini ætatem, atque res geſſas pertinent. Dat Conſtantine Congiarium populo, alloquitur in Senatu, aggreditur muros, pugnat, triumphat.

Ad

Dion ex Theodol.

Plin. in Panegy.

Ad Arcum Constantini sub imo Palatio CVRIAS veteres olim fuisse, probabilis opinio est. Sunt autem docente Varrone, *Curia duorum generum. nam & ubi curarent Sacerdotes res diuinas, et Curia veteres: & ubi Senatus humanas, et Curia Hostilia.* Romulus ergo cum in triginta Curias populum discreuisset, quibus postea additæ sunt quinque, & vnique suos dedisset colendos Deos, etiam *Curiones*, idest Curatores sacrorum, & Curias, vbi tractarentur res sacræ, decreuit; vt in sua quisque Curia, quod ait Festus, *sacra, publica faceret, seriasque obseruaret.* Hæc sacra *Curionia* dicta, & *Curionium* as, quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curionatus. Curias autem eo loci fuisse indicat Tacitus, conuersiones flexumque describens Vrbis fundatæ à Romulo. Inchoat enim, vt aliis dixi, ad Aram Herculis in Foro Boario, prope Aedem nunc S. Anastasii: tum deducit ad Aram Confiquæ erat in Circo Maximo fere contra Templum S. Gregorii: mox, inquit, ad *Curias veteres*, nempe ad Arcum Constantini; tum ad *acellum Larium Forumque Romanum*, in angulo Hortorum Farnesiorum contra Aedem SS. Cosmæ, & Damiani. Blondus posuit sub Esquilij, & prope Aedem S. Petri ad Vincula, sed Curiarum sedem mutauit.

Ann. l. 12.

Curia veteres ad Arcum Constantini.

Ante Arcum Constantini, & Amphitheatrum *METAM* sudantem Fontem videlicet eorum, qui ludos frequentabant, extinguendæ siticommodum eminente Iouis simulacro, extante adhuc vestigio constituunt; quam in nummis expressam habemus.

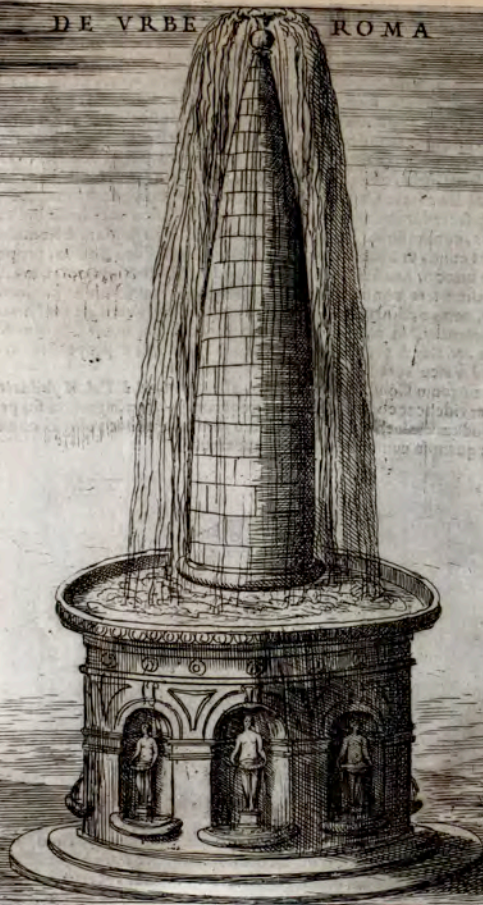
Meta sudans.

Templum TELLVRIS, cuius Cicero sæpe meminit, inter Esquilias, & Palatium, incerta tamen sede collocat. Prope Sacram viam contra Constantini Arcum, præterque Colossum, quâ modico cliuo versus Templum D. Petri ad Vincula ascenditur, fuisse credibile est, in ipsa forte nunc strata via; nam & olim in via erat. P. Victor recent in Regione

Templum Telluris.

S. R. E. M. I. N. A. S. P. E. R. T. I. V. S.

META SVDANS IYXTA AMPHITHEATRVM

ne quarta Palatii, Servius perobscure loquitur lib. 8. Aeneid. *Carinae*, inquit, *sunt aedificia facta in Carinarum modum, quae erant intra Templum Telluris*. Virgilius quidem loquitur de Carinis; qui postea locus in Vrbe ab ijs aedificijs dictus, & Caelio iunctus vltra Colofseum, versus Templum Sancti Clementis, producebatur. Ibi domus Pompeij, de qua postea dicam. Hanc cum possideret Antonius Consul, occiso Caesare Senatuum vocavit in Aedem Telluris, suis aedibus scilicet propinquam.

Verum quid sit apud Servium, aedificia facta in modum Carinarum, esse intra Templum Telluris, non plane intelligo. Huiusmodi enim aedificia Vrbi condita à Romulo instar suburbij fuerunt in valle media inter Palatium, Caelium, & Esquilias: & quod eò se pauperes reciperent, rudis & impolita structura. Haec ergo, Roma iam Mundi Domina, magnisq; molibus nobilitata, tanto temporum intervallo intra Telluris Templum compulsa, & contenta fuit? An ut prius paupertatis exemplum extaret, aliquod eiusmodi aedium vestigium in Aede Telluris reconditum servabatur? an potius pictura expressus colores spectantibus referrebat? Quod sane frequens in Templis fuit, Hoc probabilius videtur. Nam ibi alia picta cernebantur, ut constat ex Varrone. *In Aedem Telluris*, inquit, *veneream: offendi ibi spectantes in pariete pictam Italiam*. De solo, in quo Templum est conditum, dissentiant auctores. *Invenio*, inquit *Liuius, datum Spurius Cassium populi iudicio: dirutaque publice Aedes*. Ea est *Area ante Telluris Aedem*. Damnatu vero est Cassius Consul, quod primus legem Agrariam promulgasset, venissetque ea largitione in suspicionem affectati Regni. At Cicero, *Sp. Cassij*, inquit, *domus ob eandem causam eversa, atque in eodem loco Aedes posita Telluris*. idemque Valerius tradit. *Dionysius vero, Aedes, inquit, diruta sunt, ubi nunc quoque ante Telluris patet Area, in cuius parte postea Deam hanc consecravit populus in via, quae ad Carinas fert*. Fortasse locus eversa domus, area ante Templum, & Templi capax fuit. Causam vero extruendi asserunt, quod P. Sempronius Sophus bellum gerens cum Picentibus, teste Floro, *tremente inter praelium campo, Tellurem Deam promissa Aede placavit*. De eodem terrae motu Orofius, & Frontinus, qui Tiberium Sempronium Gracchum appellat. Sed mendose legi autumat Sigonius. Ad Telluris, fuit Armamentarium, de quo M. Tullius in Orat. de Arusp. Responsis.

Basilicam CONSTANTINI, & Porticum ABSIDATAM, nempe sinuatam, & vna abside, vel plurius terminatam in eadem Regione quarta numerat P. Victor. Locus certò designari non potest. Manutij codex habet *Asidatam*, quod explicari vellem. Dion alterius Porticus meminit in hac vicinia prope Forum Romanum constituta. *P. A. V. L. I.*, inquit, *PORTICVS incendio absumpta est: ignisque ab ea, ad Vestem usque grassatus, ita ut sacra à Vestalibus in Palatium sint translata*. Haec postea Porticus verbo quidem ab Aemilio, qui ab eo, qui primus hanc fecerat, genus suum traxerat, re autem ab Augusto, & Pauli amicis rescisa est. Forte aliquis pro Porticu intelliget Basilicam Aemilij Pauli, quamvis Graece sit στα η παύλου.

Carinae v. bi essent.

Quomodo Carinae in Templo Telluris.

Var. l. de re rust. Decad. 1. lib. 3.

Lib. 6. c. 3. Ant. Ro. lib. 8.

l. l. c. 19. lib. 4. c. 4. Front. l. 1. In Fast. de Coll. An.

Dion. l. 54.

In eius vi-
ta cap. 19. Castra Milenatium Porticui Linix idem in Regione tertia subscibit.
Hi Classarii erant, interdum ad Urbem venientes. Augustus enim, re-
ferente Suetonio, *Classem Mileni, & alteram Ravenna ad tutelam Su-*
per, & *Inferi maris collocavit*. His classis militibus seu vocatis, seu alia
de causa venientibus ad Urbem attributa hospitia. Neque his solum,
sed alijs in classe degentibus. De his Suetonius in Galba. *Nam cum*
Classarios, quos Nero ex remigibus iustos milites fecerat, redire ad pristi-
num statum, Galba cogeret.

Amphitheatrum Flauium, & alia Amphi- theatra. Cap. VII.

Quid sit
Theatri.

OFFERT iam senobis AMPHITHEATRUM FLAVIUM,
cuius occasione de alijs Amphitheatris, postea de Theatris di-
cendum. *Haec* Graece spectaculum est, & locus ipse, in quo
eduntur spectacula. Hoc ædificium in hemicycli, aut circuli
formam extruebatur. Illud cum scena ad ludos dramaticos Theatrum
dictum: hoc duobus quasi Theatris compactum ad ludos Gladiatorios,

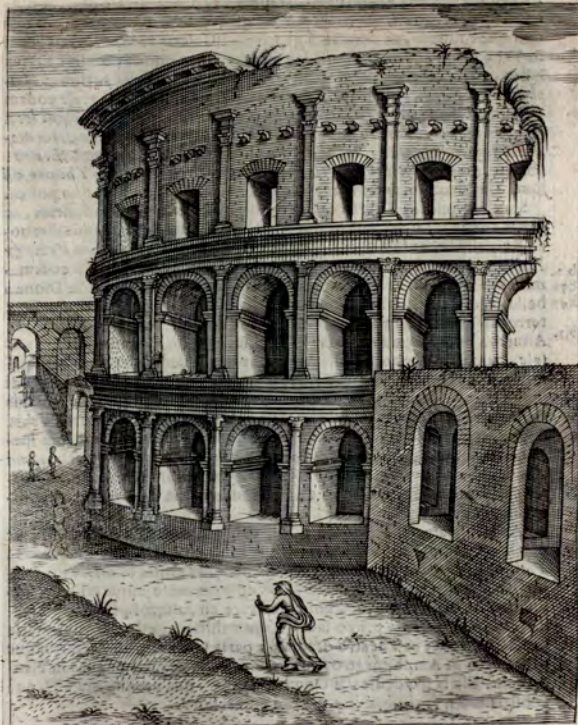
Amphi-

Amphitheatrum. Cassiodorus: *Cum Theatrum, quod est hemisphaerium* Lib. 5. Va-
græce dicatur: Amphitheatrum quasi in *omni iuncta duo visoria, rellæ* nat. ep. 12
constat esse nominatum. In utroque dispositi gradus, ac sedilia, vt com-
modè cuilibet liceret ludos intueri. Romæ quidem vsque ad Pompeium
temporaria fuisse Theatra, & Amphitheatra: quod huiusmodi fabricæ
putarentur nocere bonis moribus. Linius: *Cum locatum à Censoribus* Lib. 48. in
Theatrum extrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tamquam inutile, &
nociturum publicis moribus ex Senatus Consulto destructum est: populuf-
que aliquandiu stans ludos spectauit. Appianus: *Theatrum quod L. Cas-* App. lib. 1.
sius coepit, ac ferè absoluerat, Consul Scipio evertit. Velleius: *Cassius* App. lib. 1.
Censor à Lupericali in Palatium versus, Theatrum facere instituit cui in Vell. lib. 1.
demolendo eximia Ciuitatis seueritas, & Consul Scipio resistere. Quod
ego inter clarissima publicæ voluntatis monumenta numerauim. Id actum
anno Urbis DCCIX. Tacitus: *Quippe erant, qui Cn. quogue Pom-* Tacit. lib.
petium incusatum à senioribus ferrent, quod mansuram Theatri sedem Tacit. lib.
posuisset. Nam antea subitarijs gradibus, & scena in tempus struella lu-
dos edi solitos: vel si vetustiora repetat, stantem populum spectauisse.
Quod confirmat apud Ciceronem de Amicitia Lælius: *Stantes autem*
plaudabant in re ficta. Vbi de fabula data à Pacuio sermo est. Ludi
tum ferè fiebant in Foro, cum extructis gradatim ligneis subfellijs cir-
cumfedeabant, aut ex area, & porticibus spectabant. Plutarchus in vi-
ta Gracchorum: *Ludi Gladiatorij in Foro exhibendi erant, & plerique* Antiqui-
eorum, qui Magistratibus fungebantur, cuneos in Orbem ad spectandum *stares*
instruxerant, quos locabant. Eos Caius imperauit illis, vt tollerent, quò *Romani*
inopes ex cauea spectare gratis valerent. Nemine auscultante, præstola- *ludos spe-*
tus noctem, cui spectaculum illuc ferebat, evertit per opifices, quos habu-
bat penes se conductos, cuneos illos, populoque postridie locum vacuum *ciabant*.
exhibuit. Suetonius de Augusto: *Athletæ, inquit, edidit extructum in*
Campo Martio sedilibus ligneis. Quo sane more maiorum non modo
cum Theatra nulla erant, sed etiam postquam è lapide posita sunt, nihi-
lominus lignea locabantur, siue quod certis in locis à Theatro vacuis lu-
di essent edendi: siue quod maior eorum, qui edebant, videretur muni-
ficientia splendido ludorum, & ipsius loci apparatu. De primo genere
ludorum Iosephus loco supra citato. *Dum ludi, inquit, aguntur in Pa-* Ioseph.
latio: bi celebrantur in honorem Caesaris, qui primus dominationem à po- lib. 19. c. 1
pulo in se transfudit, & extructa ante Regiam scena. Deinde: Peractos sa-
ero consedit, Caius, inter amicos in Theatro, quod compactile inflaura-
batur per singulos annos. Tacitus: *Cæpto apud Fidenam Amphitheatro* Tac. lib. 4.
Attilius quidam libertini generis quo spectaculum Gladiatorum celebra- Annal.
ret, neque fundamenta per solidum subdidit, neque firmis nexibus ligneâ
compagem superstruxit. Cuius deinde molis conuulsæ ruina quinquagin-
ta hominum milia, vel debilitata, vel obtrita fuisse. Posterioris ludos
dedit Caesar facta è ligno theatri mole, vt testatur Dion: deinde Nero Dion. 43.
in Campo Martio extructo ab se ligneo Amphitheatro, vbi iam lapi-
deum erat. Tacitus: *nisi cui libeat laudandis fundamentis, & trabibus* Tacit. lib.
13. Annal.

In vita.
Ner. c. 12. *quis molem Amphitheatri apud Campum Martii Caesar extruxerat, volu-
mina implere. Suetonius: Munere, quod in Amphitheatro ligneo in Re-
gione Martij Campi intra anni spatium fabricato dedit, neminem occidit.
Hæ moles interdum versatiles erant. Quod de duobus Curionis Thea-
tris, & auctis scripsit Plinius, quæ postea sedente populo conuersa effi-
cerent Amphitheatrum. Et quamvis temporaria mora, tamen non so-
lum è ligno, sed è lapide, ac marmore, exquisitissimo luxu extruebant-
ur: quod auctor idem tradit de Scauri admirabili Theatro, in quo, &
alijs adilitatis muneribus Scaurus opes suas absumpsit, magnumquæ as
alienum contraxit, vt ait Alconius. Ideo plerique putabant à Pompeio
Consultum, vt ait Tacitus, parsimonia, quod perpetua sedes Theatro lo-
cata sit potius, quam immenso sumptu singulos per annos confurgeret, ac
srueretur.*

14. Ann.
In vita.
Aug. c. 29.
Lib. 51. *Primus AMPHITHEATRUM in Vrbe stabile, ac lapideum
posuit STATILIUS TAVRVS; alterum VESPASIANVS
cuius pars adhuc extat. Suetonius: Et multa à multis extructa sunt bor-
tante Augusto: à Cornelio Balbo Theatrum, à Statilio Tauro Amphithea-
trum. Dion: Statilius Taurus Amphitheatrum in Campo Martio suis stæ-
tibus absoluit, inquit eius dedicatione munus Gladiatorum exhibuit. Idẽ
recenset P. Victor in Regione nona Circi Flaminij. Ne cogamur nouis
Antiquarijs assentiri, qui id collocant in vltimis Esquilij prope Tem-
plum S. Crucis in Hierusalem. Extat quidem eo loci, stantibus adhuc
pilis, & parietibus lateritium Amphitheatrum. Sed illud est quod in Re-
gione quinta Esquilina P. Victor nuncupat Amphitheatrum CASTREN-
SE. Nunc in ipsis mœnibus, aut pro mœnium monumento, quamvis
non magno circuito, est.*

Amphit.
Tauri in
Campo
Martio.

AMPHITHEATRI CASTRENSIS VESTIGIA
Prope Templum Sancte Crucis in Hierusalem.

Lib. 19.

Seu vt ad Amphitheatrum Statilij redeam, causa eius ædificandi fuit, quod Augustus Principes viros sæpe hortabatur, vt pro facultate quisque monumentis, vel nouis, vel resecatis, & ex cultis Urbem adornarent: & victo cæsoque Antonio, ac subacta Ægypto post Cæsaris reditum, spectacula in Vrbe magnificentissima edenda forent. In eo postea, & alij Cæsares ludos dederunt. Suetonius. *Munera, inquit, Gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, aliquot Caligula edidit.* At de eodem Dion: *Exhibuit autem spectacula ista primum in Septis, effosso omni loco, & aqua repleto, vt etiam nauem introducere posset. Post alibi etiam maxima ædificia demolitus, tabulata fixis, contempto Tauri Amphitheatro.* Ibidem. *Sicubi esset vehementior Solis ardor Diribitorio pro Theatro effundunt.* Diribitorium autem erat ædificium tecto coopertum, de quo postea.

Vell. lib. 1.

Dion. l. 54

Dion. l. 49

Vell. lib. 2.

Dion. l. 53

& 53.

Lib. 15.

Annal.

Statilius quidem Taurus homo nouus in Vrbe fuit, sed industrius, ac fortis, eoque maximè post Agrippam vsus est Augustus in administratione Reipublicæ, vt testatur Paternulus. Dion de Augusto. *Dein Urbis & Italia gubernatione Tauri iniuncta ab Vrbe profectus est.* Ab eodem missus in Africam, Prouinciam recepit. Contra Dalmatas teste Dione bellum gessit. Bello Actiaco contra Antonium, reserente Paternulo, Dux terrestrium legionum, equitatum Antonij, fudit. Domuit Cantabros, Astures, Vaccæos in Hispania: Consul factus cum Augusto VIII. Consule, cum quatuor ante annis Amphitheatrum dedicasset, exhibitoque munere id ei populus indulgisset, vt quotannis vnum Prætozem eligendi potestatem haberet. Hæc ex Dione. apud quem legimus, Neronianis facibus arsisse montem Palatinum, & Tauri Theatrum, & cæteras Urbis duas partes. Sed dubium, an hic pugnet cum Tacito, qui hæc ipsa spectauerat; scripsitque. *Solatio Populo exturbato, & profugo, Campus Martis, ac monumenta Agrippæ: Hortos quin etiam suos Neronem patefuisse.* Intactus ergo ab igne Campus Martis, in quo Tauri Amphitheatrum.

In vita.

Vesp. c. 9.

Sueton. in

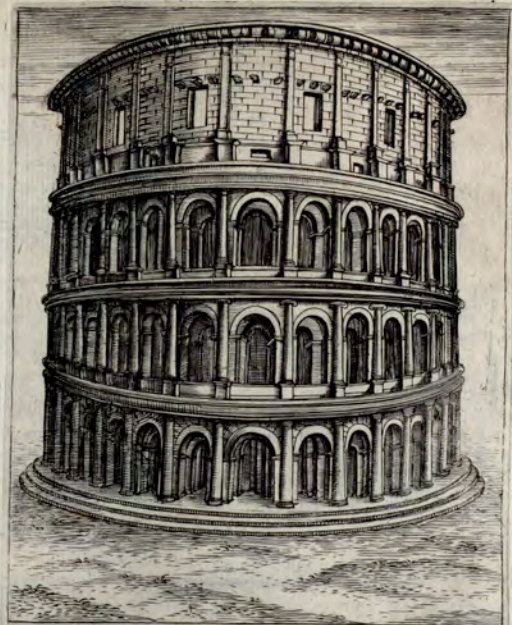
vita Titi.

cap. 7.

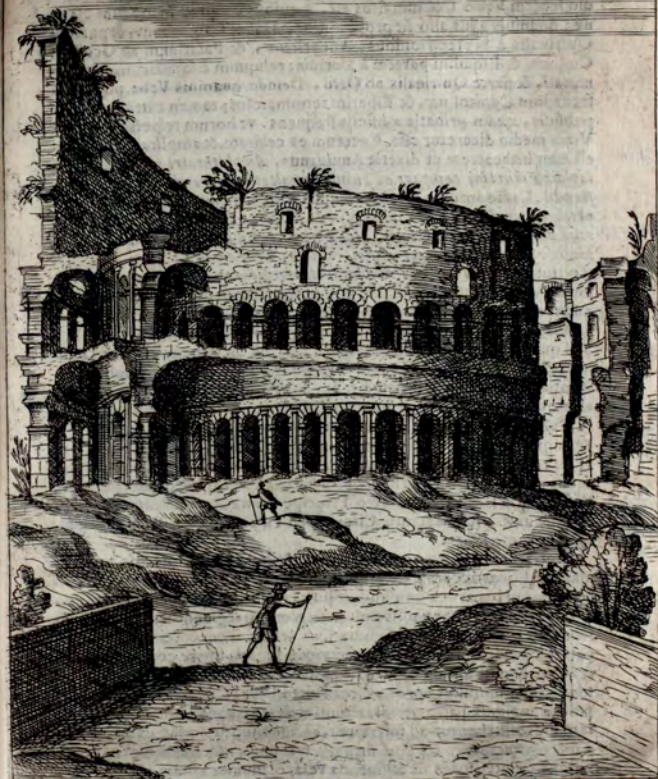
Sueton. in

vita c. 32.

Amphitheatrum FLAVIVM, vulgo COLOSSAEVM, vt pulchrius & amplius, ita potentiori manu extructum est. Suetonius. *Fecit, inquit, Amphitheatrum Vespasianus Vrbe media, vt destinasse competerat Augustum.* quod postea Titus edito munere apparatissimo largissimoque dedicauit. Hoc enim dedicare est, aliquid publicè splendendum, ac magnificum primo fabricæ vsu exhibere ex ijs, quorum gratia perfecta est; vt, in Theatro dramata, paria Gladiatorum, ferarumque venationes in Amphitheatro, cursus in Circo, navales pugnas in Naumachia. Sic Nero dedicasse Domum dicitur, quâ varijs conuiuijs, quâ publicis ludis, sparsisque in populum muneribus.

AMPHITHEATRVM FLAVIVM
VVLGO COLOSSAEVM

AMPHITHEATRI VESTIGIA

Quomo-
do Colo-
rum in
media Vr-
be.

Iam quia quosdam dubitatio solet incescere, quomodo Amphitheatrum media Vrbe ab Augusto destinatum edificavit Vespasianus, cum adeo distet a porta Viminali, Esquilina, Nævica, minus à Capitolio, ubi illa tempestate pomerium, sacris responso est. Locus enim ille in medio septem Vrbis Collium situs est, à quibus cingitur in modum coronæ; quamvis alius alio sit propinquior. Habet Capitolium, & partem Quirinalis à Septentrionibus; Avenentium, & Palatinum ab Occasu; Caelium, & Esquilinam partem à Meridie; reliquum Esquiliarum cum Viminali, & parte Quirinalis ab Ortu. Deinde quamvis Vrbis pomerio secundum Capitolium, & Tiberim terminaretur; tamen extra erat tam publicis, quam privatis ædificijs frequens. ut horum respectu, verè in Vrbis medio diceretur esse. Cæterum ea celsitate, & amplitudine factum est Amphitheatrum ut dixerit Ammianus. *Amphitheatrum molem solidatâ lapidis Tiburtini compage ad cuius summitatem agere visio humana concedit.* Cassiodorus in Chronico opus Tito attribuit. *Titus, inquit, Amphitheatrum Roma edificavit, & in dedicatione eius quinque millia ferarum occidit.* Et in Epistolis. *Hoc Titi potentia principalis diuitiarum profuso flumine cogitavit ædificium fieri, unde caput Vrbium potisset.* Rectius Aurelius Victor, *Amphitheatrum perfectio opere.* Præventus enim morte Vespasianus ut dedicare non potuit, ita nec omnino absolvi; quem videlicet auctorem tam nummi veteres, quam cæteri auctores proclamant. Capiebat autem loca ex P. Victore LXXXVII. millia. Sed quamvis Amphitheatrum tanta vis esset; ut ait Aurelius Victor; nihilominus sæpe vel incendijs, vel tempestatibus, alijsque de causis labefactum, & aliqua parte dirutū refici debuit. Itaque Capitolinus refectus ab Antonino Pio *inlastratum Amphitheatrum;* & Lampridius inter opera Heliogabali memorat *inlastratum Amphitheatrum post exustionem.* Idemque scribit de Alexandro; *Lenonum velligal, &c. sumptibus publicis ad inlastrationem theatri, Circi, Amphitheatri, & Aræry deputavit.* Quæ sane de hoc Principe Amphitheatro accipienda sunt, uti apud Eusebium in Chronico. Decio Principe *Roma Amphitheatrum incensum,* & antè, sub Macrino Circensibus Vulcanaliorum Romæ *Amphitheatrum incensum.*

Spectator eius forma apud Lipsium, & Italicos Architectos, qui Romanas fabricas accurate descriperunt. Tota moles constructa Tiburtino lapide nixos arcus immanibus pilis, triplicique ordine porticus incirculum erigit. Attixæ pilis columnæ plurium segmentorum scapo. Doricæ imæ; Ionicæ mediæ; summæ Corinthiæ. Tum continuatus paries patentibus identidem fenestris, interque locatis opere composito quadratis columnis distinguitur. His epistilâ, atque è zophoro prominentibus crassis mutulis, corona circum attollitur. Cuius quia supremi lapides æqualibus spatij perforati sunt, traiecit quondam, immixtæque antennis demittebantur ad inferiores mutulos sub foraminibus ad lineam è muro prostantes. Ita sane firmatis trabibus, isdemque supra fabricæ coronam elatis, funes ad sustinenda vela, & innumrandum circumfeden-

tem

rem populum alligabantur. Interior cauea ovata est; in quam declivius fornice, & impositi olim sedentium gradus, areolis certa per intervalla intercurrentibus ex tertia, altioreque Porticu descendebant. Quamvis omnia iam vetustas, vel labefacta, vel exederit, vel euerterit. Inferiores pile, & arcus extrema facie crebris foraminibus deformati sunt. Id docet, indodici referunt in feritatem barbarorum, qui capta in Vrbe quod dclere non potuerunt, vi, ferroque mutilam fœderunt. Equidem probabilius semper duxi, idque de Bernardino Stephonio, nato illo quidem ad eximiam poesim, sed vna summæ eruditionis, & eloquentiæ viri auctui: Hoc peractum opera artificum, & institorum. Illi enim cum ibi nundinas agere, venumque mercimonia exponere consueissent; adactis solo fureculis, ex aduerso perruptos Amphitheatri lapides fodiebant, ut petri-cas immitterent sustinendis tabernaculis, merciumque tegminibus, & caducis. Eam quippe Vrbis partem vicis splendideque tædis spectabilem Cives cum ipso Romano Pontifice in Lateranis ædibus de gente, incolebant; donec Robertus Guiscardus ut Gregorius VII. in Adriani Mole conclusum ab obsidione Henrici III. liberaret, ex consilio Cincij Romanorum Consulis ignem Vrbi iniecit, ut ex Leone Olfensi refert Card. Baronius, & maiorem Vrbis partem, præsertim Caelium inter, & Capitolium sitam euercit, anno salutis M L X X X I V. Quare superfuerunt hæc potius signa nundinantis industria, quam barbaræ levitatis. Cencius Camerarius, qui floruit anno M C L X X X I I. inter varios opifices refert *Bandonarios Colossai;* ibi scilicet exercentes opificium, quos nunc Banderarios vocant, & serica vela confluens.

Illud postremo referendum, in medio Amphitheatro Aram fuisse positam, in qua Deo sacrificaretur, in cuius honorem fierent ludi. Iosephus: *Progressus, inquit, deinde Imperator, Caius, rem diuinam facit Augusto Cæsari, ad cuius tum honorem ludi celebrabantur.* Clarius paulo post. *Tandem irrumpentibus militibus clamor toto theatro tollitur. & circumlata caesorum cum Apprenate capita, & in Ara deposita.* Vbi quamvis de Theatri Ara sermo sit, par tamen, immo potior Amphitheatri ratio est, cum munus Gladiatorum instar sacrificij esset. Iulius Capitolinus *Multis, inquit, dicunt apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut Cuius sanguine litato, specie pugnatum se Nemejs, id est vis quadam. Fortuna satiaret.* Ara autem erat Iouis Latiaris, aut Stygij, ut Lipsio placet. Nec solum in Amphitheatro pugna, sed etiam Navalia prælia dabantur. Dion: *Aliquando Nero, bellum interfecit, ac subito aqua in Theatrum ducta bellum navale confecit.* Et aqua secundum hæc emissâ, præbuit certamen Gladiatorum. Tandem aqua rursum introducta, publicis sumptibus cena epulatus est. Idem: cum Titus, inquit, dedicaret, Amphitheatro repente aqua impleto in ipso equos, tanquamque, aliaque mansueti animalia introduxit, qua facere didicerant ea, qua in terra consueverant. *Introduxit et homines in navibus.*

Præter hæc tria Amphitheatra, vnum in Vrbe inchoatum, postea omifsum est. Suetonius. *Inchoavit, Caius Caligula Amphitheatrum iuxta Septa,*

Bertold.
&c. Leo
Olfensis
apud Ba-
ronium.
ann. 1084.
Platina in
Vita Gre-
gorij VII.

Anr. Ind.
lib. 19. c. 1.

In Vita
Max. &
Baib.

De Amph.
cap. 4.
Dion. 62.

Lib. 66.

In eius vi-
ta cap. 21.
In Vita
Adriani.

Septa, quod à Claudio omiffum est. Alterum à Traiano perfectum demolitus est Adrianus. Spartianus: *Theatrum, quod ille, Traianus, in Campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit.* Theatrum dixit pro Amphitheatro, ut alij frequenter. De eo Pausanias *Στάδον μέγα κικλήσκοντες παρὰ τὸν δῶν.* Theatrum magnum undique circulare. Hæc vero in Campo Martio propter loci amplitudinem extra Urbem extruebantur.

Theatra. Cap. VIII.

In August.
cap. 45.
De Clem.
lib. 1. c. 6.

VT duo in Vrbe Amphitheatra, sic & tria THEATRA perrennarunt. Suetonius: *Vi Stephanionem togatarum per trina Theatra virginis cæsum relegauerit.* Seneca: *In qua Ciuitate tribus eodem tempore Theatris via postulatur.* Ea fuerunt POMPEII, MARCELLI, BALBI. Theatrum Pompeij in Campo Floræ, vbi nunc Aedes Ducum Vrfinorum, fuit. Marcelli in Foro Montanario, vbi Aedes Principum Sabellorum: Balbi incertior sedes. Omnium primum Pompeianum fuit, de quo postremò dicam.

In vita
cap. 44.

Sueton. in
Aug. c. 29.
Plutarch.
in Marcell.
Dion. l. 53
Lib. 1. c. 2.

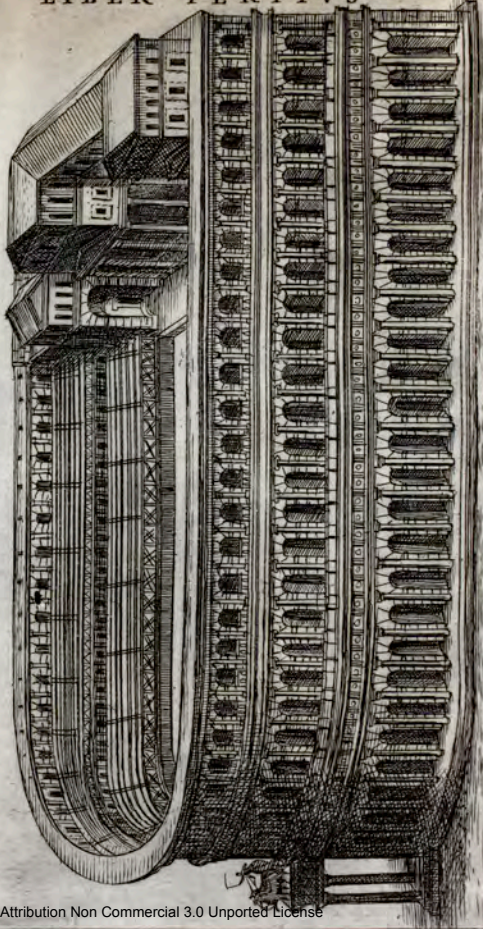
THEATRVM MARCELLI Augustus condidit, vbi ante Iulius Cæsar destinauerat. Suetonius: *Destinabat Iulius Cæsar, extruere Theatrum summa magnitudinis Capitolesimo Monti accubans:* Dicitur est autem Marcelli, quoniam Augustus quædã opera fecit sub nomine alieno: inter quæ Porticum Octauiae, Theatrumque Marcelli. Octauiae Porticus, quæ soror Augusti, Marcelli mater fuit, Theatro contigua erat. Ipsum porro egregium structura capit teste P. Victore loca XXX. millia, & Iani aliud Templum. Eius architectum plerique Vitruuium faciunt. Negat Philander eius interpres, quod peccasse videatur in Doricæ coronæ partibus concinnandis. Doricam tamen symmetriam inde præsertim eliciunt architecti.

Dion. l. 54.

In vita
Aug. c. 43.
Lib. 53.

Idem Augustus cum dedicaret ludis, ut ait Dion, eius gratia factis, Troiam inter alios Patricios pueros nepos Augusti Caius lussit: *fera Africana sexcenta occise.* Quibus ludis euenit, ut, quod scribit Suetonius, *laxatis selle curulis compagibus, Augustus caderet supinus.* Idemque, ut ait Plinius. *Tigrin primus omnium, tum, Roma ostendit in cauea mansuefactam;* lussitque, teste Dione, *ut ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaque corona, & sella curulis in Theatrum inferretur, mediaque inter præfatos ipsi ludis Magistratus collocaretur.* Huius scenam Vespasianus restituit. Suetonius: *Ludis, per quos scena Marcelliani Theatri restituta dedicabatur, vetera quoque acroamata dedicauerat.* Voluit & Alexander Severus, teste Lampridio, *Theatrum Marcelli reficere, nec tamen fecisse dicitur.* Id tamen facti iam incendij, ruinæque indicium est. Obijt Marcellus referente Dione, ante dedicationem Theatri. Itaque cum eius mortem desleret Propertius, de hoc Theatro loqui non potuit, cum caneret:

Aut

THEATRVM MARCELLI

THEATRI MARCELLI VESTIGIA

Aut modo tam pleno fluitantia vela Tbeatro,

Intelligit autem eius munera ædilitia, cum videlicet non modo Theatrum Pompeij, aliud enim stabile non erat in Vrbe, velis obtexit; sed, quod supra dixi, & sine ludis velis Forum inuibravit, vt salubrius ligantes confisterent. Idemque sub Caligulæ factum scribit Dion l. 59. Quod de Theatro Marcelli scribit, cum eius liber iussus abire Palatio ait:

Altera Tempia peto, vicino iuncta Tbeatro.

Quod Templum siue Pietatis est, factum in eius carceris sede, vbi nunc Marcelli Theatrum est, vt scribit Plinius: atque adeo fabricato etiam Theatro, nec tota carceris occupata sede, Templum consecrari potuit siue Iunonis Aedis, quæ Plinio auctore, in *Ostia Porticus* fuit. Addendum ex Tacito, statum Augusti à Liuià ad Theatrum Marcelli positum. Neque enim, inquit, multo ante eam band procul Tbeatro Marcelli effigiem Diuo Augusto Iulia dicaret, Tiberij nomen suo posseripserat. Idque ille credebatur, vt inferius maiestate Principis, graui, & dissimulato offensione abdidisset.

THEATRVM BALBI iuxta Circum Flaminium fuisse autumât, & eius quædam vestigia apud Casarinas Aedes extare, nec tamen rationem video, quæ id probat; nisi pro ratione fit affirmantium auctoritas. L. Cornelius Balbus vir triumphalis magnis in Africa rebus gestis, Garamantes, vt ait Solinus, subegit, & primus ex hac victoria triumphauit: primus sane de externis, vtpote qui Gadibus genitus accessit ad gloriam nominis triumphalis. Plinius vero: omnia, Garamantum, armis Romanis, superata, & à Cornelio Balbo triumphata omnis omnium externo curru, & Quiritium iure dotato; quippe Gadibus nato Ciuitas Romana cum Balbo maiore patruo data est. Maior hic fuit L. Cornelius Balbus Pompeij amicus, & ab illo Ciuitate donatus, cuius crebra mentio in Epistolis M. Tullij, à quo & luculenta Oratione, quæ extat, defensio est. Postea Ciuili bello inter Casarem, & Pompeium, excedente, vt ait Paternulus, humanam fidem temeritate ingressus castra hostium, sepiusque cum Lentulo colloquutus Consule, dubitante quanti se venderet: illis incrementis fecit viam quibus non Hispania sua natus, sed Hispanus in triumphum, & Pontificatum assurgeret; fueritque ex priuato Consularis. Factus est Consul cum P. Canidio Crasso anno Urbis DCCXIII. in aliorum qui se magistratu abdicauerunt, locum cum collega successus. Porro minor Cornelius Balbus suauis, hortatuque Augusti Theatrum extruxit, vt Suetonius, dedicauitque datis ludis tæte Dione, Tiberio primum, & Quintilio Varo Coss. anno DCCXXXI. quo tempore Tiberis inundauit, vt non nisi naui in Theatrum veniri posset: reuersusque est Augustus è Germania: Tiberius autem Consul in honorem Theatri Cornelium Balbum sententiam primum omnium rogauit in Senatu. Eodem anno dictum ab Augusto Marcelli Theatrum, idem est auctor.

THEATRVM POMPEII primum omnium dedicatum est anno Urbis DCCXCI. Pompeio, & Crasso II. Coss. vt est apud Dionem. Id Pompeius reuersus è bello Mitridatico expressum à *Mitylenao*, vt ait Plu-

Plutarchus; grandius tamen, & pulchrius faciendum curauit. Quod etiâ nunc insignis habetur, scribit Dion trecentis fere post annis, Alexandro Severo Imperatore. Idemque auctor est, id Theatrum non à Pompeio extructum esse, sed Demetrium libertum eius id ex pecunijs, quas dum miles sub eo esset, parauerat, condidisse. Isque reliquissimè nomen eius facti ad Pompeium retulit ne male audiret, quod libertus tantum pecunie collegisset, unde tantos sumptus facere posset. Certe nam supra dignitatem liberus ille polleret, expulsi Plutarchus in Catone minore. Qui tamen, alijque scriptores Pompeio: eiusque sumptibus Theatrum ascribunt. Tertullianus: Pompeius, inquit, Magnus solo Theatro suo minor cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoria sua Conserior animaduersionem, VENERIS AEDÈM superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans non Theatrum, sed Veneris Theatrum nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum. Gellius ex Tirone Ciceronis liberto Aedem VICTORIAE, non Veneris Theatrum attribuit. Cum Pompeius, inquit, Aedem Victoriae dedicaturus foret, eius gradus vice Theatri essent. At Plutarchus VENERIS VICTRICIS appellat: Vñum est, inquit, Pompeio in formis Theatrum ingresso sibi populus plaudere, Templumque se Veneris Victricis multis spolijs ornare, Græcè inquit ἀγορῆς, νεώρου, Tempia Veneris Victricis: Num vnum quasi bipartitum, & duo coniuncta videtur hæc saltem indicare Suetonius: Ludos dedicationis Pompeiani Theatri, quod am- bustrum restituerat, è tribunali posito in Orchestra commisit, Claudius; cum prius apud superiores Aedes supplicasset. Erant enim posita (supra scenam, vt populus conueniens in Theatrum videretur in Deæ honore conuenire. Vnius Aedis meminit Plinius: Pompeij quoque altero Consulatu, dedicatione Templi Veneris Victricis pugnare in Circo viginti. Loqui enim de Aede Veneris in Theatro ostendunt ludi in eius dedicatione facti. Sufficiebat large hoc Theatrum, teste eodem, quadraginta milibus, habebat: exiguò diffitas intervallo Pompeij PORTICVM, REGIAM, seu BASILICAM, & CVRIAM. Porticus fuit à tergo scenæ Theatri, cuius curia pars Campum Floræ attingebat, vt adhuc indicat flexura Aedium Vrsinarum. Quare Porticus, quæ fuit ad rectam Theatri partem, vbi & scena, vicinior quoque Circo Flaminio, & Capitolio erat, versus Aedem nunc S. Caroli. Vitruuius: Post scenam Porticus sunt constituenda, ut cum imbes repentini ludos interpellauerint, habeat populus quo se recipiat ex Theatro, Choragiasque lacumamentum habeant ad Chorum parandum, uti sunt Porticus Pompeiana. Appianus: Spectacula tunc quidem in Pompeij Theatro agitabantur: Senatus in proximis Aedibus conuocabatur. Brutus interim in Porticu, quæ ante Theatrum sita erat, exigentibus ab eo veluti Prætorius administrabat. Hæc Porticus ab antiquis magnopere commendata, à nobis alibi describitur. Curia etiam, quæ Pompeij dicta est, proxima Theatro fuit. Dion: Habituros se auxilium Gladiatorum, quos multos in Pompeij Theatro, à quo non procul Curia aberat, tanquam ad spectaculum exhibendum

adorauerant. Hæc occiso in ea Cæsare occulsa est. Ibidem Basilica eundem. Suetonius: Pompeij quoque statum contra Theatri ejus Regiam marmoreo Iano suppositum translata est Curia, in qua C. Cæsar fuerat occisus. Alia, egregiaque fuit ejus Theatri ornamenta. Plinius: Pompeius, inquit, magnus in ornamentis Theatri mirabiles fama posuit effigies, ob id diligentius magnorum artificum ingenij elaboratus. Tacitus: Lepida Theatrum cum claris sceminis ingressa, lamentatione stentibus maiores suos ciens, ipsamque Pompeium, cuius ea monumenta, & adstantes imagines viscebat. Inter cæteras fuit GENTIVM effigies. Suetonius: Modo à simulacris gentium ad Pompeij Theatrum dedicatum circuire, arcerique progressus. Plinius. Idem Varro, & à Comptio XIV. nationes; quæ sunt circa Pompeij Theatrum factas, auctior est. Ibidem Tiberij Arcus. Suetonius: Tiberio marmoreum Arcum iuxta Pompeij Theatrum, decretum quidem olim à Senatu, verum ornissum, Claudius, peregit. Ibidem COLOSSVS IOVIS. Plinius: Motes excogitatas videmus statuarum, quos Colossos vocant, turribus pares. Talis in Campo Martio Iuppiter à Claudio Cæsare dicatus, qui vocatur Pompeianus à vicinitate Theatri. In eodem inaurato ludos dedit Nero. Plinius: Nero Pompeij Theatrum operuit auro in unum diem, quod Tiberidati Regi Armenia ostendit. Et quota pars ea apparatus fuit Aureæ domus ambientis Urbem? Totum, inquit Dion, Theatrum intus cum scena inauravit Nero, auro etiam ornatis qua intromittebantur extensis supra velis, quæ stellis aureis distinguebantur. Quare ille ludorum dies aureus nominatus est. Quibus sane ludis Regem iuxta se latere dextero collocavit, & Imperator consalutatus, Nero, laurea in Capitolium lata, ut ait Suetonius.

Cæterum Theatrum sæpe ignium, aut temporum iniuria detrimenta cepit: sæpe etiam refectum est. Primum sub Tiberio; cum referente Tacito, igne fortuito haustum Tiberius extructuram pollicitus est, eo quod nemo è familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompeij. Seneca: Decernebat illi (Sciano) statua in Pompeij Theatro ponenda, quod exustum Cæsar reficiebat. Sed non aboluit. Suetonius: Augusti Templum, restitutionemque Pompeiani Theatri imperfecta post tot annos reliquit. Caligula perfecit, ut idem auctor est. Mox iterum ambustum Claudius restituit. Ludos, refert Suetonius, dedicationis Pompeiani Theatri, quod ambustum restituerat à Tribunali posito in Orchestra commisit. Dion: Memoriam Theatri Pompeij scena addita inscriptione nominis Tiberij, qui eam incendio haustum refecerat, ac suum non inaurationis, sed dedicationis causa nomen adiecit. Qui tamen, nisi vellet Theatrum à Claudio inauratum, corrigendus est. Scena rursus arsit sub Tito. Dion: Multa Roma conflagrauerunt, Theatrum Balbi, scena Pompeij. Titus inauravit Urbis incendio, ut ait Suetonius, nihil, nisi sibi publicè perijisse testatus, cuncta Prætoriorum suorum ornamenta operibus ac Templis desinavit, præposuitque quamplures ex equestri ordi-

ordine, quo quaque maturius peragerentur. Post hæc arsit sub Philippo ludis secularibus millesimo Urbis anno. Eusebius in Chronico: Theatri Pompeij incensum, & Hecatonstylon. Ex eo Pomponius Lætus: Quæ omnia in Circo Maximo exhibita, & scenicos ludos in Pompeij Theatro tribus diebus, totidemque noctibus, mirum dictu, pervigil populus spectavit, fœnalis, atque lychnis tenebras vincentibus: & cum multitudo solemnibus ludis intenta esset, incendium aut ex luminaribus, aut ex ignibus coalitum in Curia diuagatum est. Theatrum Pompeij arsit, & ei propinquum Hecatonstylon, centum columnarum in Campo Martio opus. Centenariam Porticum appellabant. Quis deinde inauraverit incertum. Sed nisi ipse Philippus, vel Gallienus, vel Aurelianus inaurasse, qui & alia moliti sunt, probabile est. Incertum item, an de scena huius Theatri loquatur Vopiscus in Carino: Pegma prætea exhibuit, cuius flammis scena conflagrauit, quam Diocletianus postea magnificentior reddidit. Refecit postremo Theodoricus Rex, cum iam vel novis incendijs, vel vetustate collaberetur. Scribens enim ad Symmachum ait: Et ideo Theatri fabricam magna se mole soluentem consilio vestro credimus esse roborandam. Quid non solvas à senectus quam tam robusta quassata Montes facilius cedere putantur, quam soliditas illa quateretur, quando & moles ipsa sic tota de cautibus fuit, ut præter artem additam, & ipsa quoque naturalis esse crederetur. Et deinde. Vnde non immerito creditur Pompeius hinc potius Magnus fuisse vocitatus. Et ideo siue masculis pilis contineri, siue talis fabrica refectiois studio potuerit renouari, expensis vobis de nostro cubiculo curavimus desinare, ut & vobis acquiratur tam boni operis fama, & nostris temporibus videatur antiquitas decentius innouata.

Castiod.
lib.5. var.
cap.51. &
vlt.

Theatro Pompeij eius DOMVS tamquam appendix subiicienda est, nam & hanc illum fecisse notavit Plutarchus. *Prope Theatrum*, inquit Marlianus, *Atrium siue Curiam, & Domum, & ante ipsam, Porticem Pompeius habuisse dicitur*, Sequitur Fuluuius, qui: *Habebat, inquit, olim Theatrum ipsum longas appendices, ubi eius Domus, & Curia, & Porticus*. A quibus & alij acceperunt. Verum hi auctores, si id affirmant, Pompeium ædificationi Theatri, Domus suæ, quam auxit, ornauitque, ædificationem subiecisse, nihil à veritate alienum dicunt: si vero Domum Pompeij Theatro proximam volunt, cum veritate pugnant. Plutarchus quidem, quo maxime nituntur, hæc habet. *Atque Pompeius ipse usque ad tertium Triumphum mediocriter, & simpliciter habitauit* ἡσυχῇ δὲ πόλει ποτὶ τοῦ θεοῦ καλῶν, & φιλοπονοῦντας θεῶν, & ἀφελόντων τὴν πατριᾶν λαμπροτέρων οὐκ ἐκείνῃ. Quod Interpres sic vertit: *Post populo Romano eximium illud, & celebratum Theatrum extruxit, & iuxta velut appendicem ædificauit Domum priore splendidiorem*. Sed vox, iuxta, omnino redundat, abhorrentemque à Plutarchi mente sensum efficit, quam tamen Interpres eruit à verbo *παρῑκτικῆς*, quasi *παρῑκτικῶς* significet solum iuxta, & prope ædificare; cum & idem quod simplex *παρῑκτικῶς* sit. Dicendum ergo: *Post autem cum Romanis splendidiorem illud, & celebre Theatrum erexit, veluti appendicem quamdam ædificauit Domum priorem splendidiorem*. Itaque appendix in ædificationem, non in locum cadit; Pompeius enim post Theatrum, ædificauit Domum, sed non Theatro proximam; verum illam eandem, quam ante habebat, amplificauit. Erat autem illi Domus in Carinis paulum ultra Amphitheatrum in quarta Regione, vt ait P. Victor, & sequentia Plutarchi verba demonstrant. Cum enim dixisset: *Pompeius splendidiorem Domum ædificauit*, subdit, *sed ne hanc quidem inuidiosam: vt ille, qui dominus eius post Pompeium fuit, cum ingressus obstupesceret, & quaereret ubi nam Pompeius Magnus cognasset*. Hic sane fuit Antonius, qui eodem Plutarcho, & Cicerone referente, domum Pompeij à Cæsare sub hasta venditam emit. Atque hæc ubi fuerit, refert Appianus. *Decretum*, inquit, *perleum est, Antonium sequenti die in Telluris Templo haud longe ab ipsius Domo, Senatum habiturum*. Supra vero probatum est, Telluris Aedem contra Arcum Constantini prope Carinas fuisse. Idem habetur ex Suetonio in Tiberio. *Statim à Carinis ac Pompeiana Domo Esquilias in Hortos Mæcenatianos transfignauit*. Idem perspicue demonstrat Sexti Pompeij scitissima vox, qui Pompeij Magni filius inita pace cum Octauio Cæsare, & Antonio. *Haud absurdè, quod scribit Velleius, cum in nauis Cæsarem, & Antonium cæna exciperet, dixit: In CARINIS suis se cænam dare, referens hoc dictum ad loci nomen, in quo paterna domus ab Antonio possidebatur, & Dion: Carinæ, inquit, loci nomen est Roma, quo in loco Pompeius Magnus Aedes habuerat; quam tum temporis Antonius possidebat. porro autem nauis aliqua pars Carina dicitur, & ambiguitate ludens Sextus conuiuium aiebat se ipsi in Carinis suis præbere.*

Domus
Pompeij.
in vita
Pompeij
lib. 6. c. 5.
lib. 4.

Pompeij
Theatrum,
Domum
ædificat.

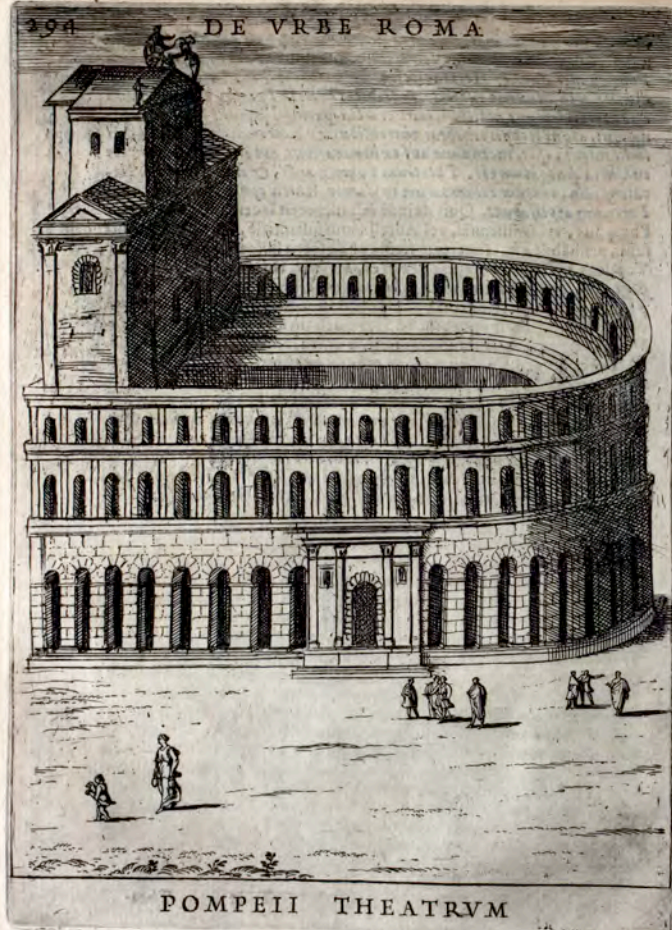
ubi domū
Pompeius
ædificauit

Plutarch.
in Ant.
Cic. 2.
Phil.
lib. 2. de
Bell. ciuili.
Cap. 15.

lib. 2.
lib. 48.

T 4

Quod

POMPEII THEATRUM

Quod si dicant hanc Pompeij Domum, & alteram ad Theatrum venisse in manus Antonij, nihil planè dicunt. Illam enim Antonius incolebat, quâ, teste Plutarcho, splendidiorem à Pompeio factam cœmerat, eamque primum ingressus, quæsiuit ubi nam cenasset Pompeius Magnus; eandemque fuisse in Carinis auctores citati demonstrant. Quare miror Causabonum eo Suetonij loco: *Pompeij statum contra Theatri eius Regiam marmoreo Lano suppositum*: Regiam, interpretari Pompeij Domum Theatrum additam, & in eam rem Velleium adducere, cuius verba sunt; *Perseidit numeribus Theatri, & aliorum operum, quæ ei circumdedit*. Nam Regia Basilica est Romanis, Iudicum, & Negotiatorum ædificium. Quæ interpretatio placet Beroaldo. Nec alia opera, præter hanc, Curiam, & Porticum Theatro circumdata Velleius vel dixit, vel dicere potuit, cum Domum Pompeij construat in Carinis. Neque dicas *ἀγλαῖον* significare *lembum*, ac *tenuis nauigium*, quod maiorem nauim propè adhaerens consequi solet; ideo & domum maiori Theatri fabricæ adiunctam. Esto enim, vox illa Græcè cymbam onerariæ additam significet; eo tamen loco rectius appendicem, & additamentum notat. quod utique non eodem loco, vt dixi, sed alibi factum est. Cæterum hanc Domum ROSTRI S nauium, sed marmoreis, vt opinor, in memoriam deuictorum piratarum ornatam multo post Gordianorum familia, tum Cæsares possederunt. Testis Iulius Capitolinus in Gordiano Maiore. *Ipse*, inquit, *Cos. ditissimus, ac potentissimus Romæ Pompeianam Domum possidens, in Prouincijs tantum terrarum habuit, quantum nemo priuatus*. Et paulo post: *Extat sylua eius memorabilis, quæ picta est in Domo rostrata Cn. Pompeij, quæ ipsius, & patris eius, & proauis fuit, quam Philippi temporibus vester siscus inuasisit*.

In vita
Aug. c. 31.
Lib. 2.

Supra Plu-
tarchus.

Domus
Pompeij
Rostrata.

Bibliotheca
Gordiana.

In vita
Maximi,
& Balbini.

In hac forte Domo fuit insignis BIBLIOTHECA Gordiani Iunioris primi, de qua Iulius Capitolinus: *Serenus Sammonicus libros patris sui, qui censebantur ad L. X. & duo milia Gordiano Minori moriens reliquit, quod eum ad Cælum tulit. Siquidem tante Bibliotheca copia, & splendore donatus in famam hominum litteratorum decore peruenit*.

Prope hanc in iisdem Carinis DOMVS Balbini Cæsaris fuit, qui exlo in Africa Gordiano, cum Maximo Imperij collega iussus esset à Senatu. Idem Capitolinus: *Domus*, inquit, *Balbini etiam nunc Romæ ostenditur in Carinis magna, & potens, & ab eius familia huc usque possessa*.

Monas

Mons Esquilinus, eiusque ambitus, & adiacentes Viæ. Cap. IX.

PARS Esquiliam imminet Carinis meridiem versus, vbi Thermarum Titi vestigia sunt. In hunc ergo montem ambitu cæteris ampliore breui ascensu subeundum est. ESQVILIAS, vt docet Varro, alij scripserunt ab *excubias Regis dictas*: alij ob eo quod excubita à Rege Tullio sunt. Huic origini magis continent luci vicini. Videtur Ouidius priorem complecti:

Addo quod excubias, vbi Rex Romanus agebat.

Qui nunc Esquilus nomina Collis habet.

Excubias item Cato in originibus amplectitur à Tullio Rege institutas, sed à Lucumone Hetrusco Romulo traditas. Subdit Varro: *Esquilie duo montes habiti*. Eorum nomina Cispium, & Oppium fuisse Festus ex Varone: Oppius, inquit, appellatus est ab Opita Oppio Tusculano, qui cum praesidio Tusculanorum missus ad Romam tuendam, dum Tullius Hostilius Vicos oppugnaret, considerat in Carinis, & ibi castra babuerat. Similiter Cispium à Lauro Cispio Anagnino, qui eiusdem rei causa eam partem Esquiliarum, quæ iacet ad Vicum Patritium versus, in qua Regione est Aedes Mephitis, tenuit. Ex quo apparet, Oppium verticem Esquiliarum, illum esse, in quo Templum Sancti Petri ad Vincula. alterum cliuo Suburrano discretum Cispium dici, vbi Templum Sanctæ Mariæ cognomēto Maioris. Porro his sunt fines Esquilini Montis. Ab Amphitheatro secundum Carinas Orientem versus valle profunda primum, deinde modica diuiditur à Cælio, complexus & aliud exigui Collis veluti additamentum, qui Templo Sanctæ Crucis cognomento in Hierusalem nobilitatus est. Quamquam hic æque ad Cælum atque Esquilium, in finibus vtriusque situs putatur pertinere. Inde perpetuo tractu mœnibus cingitur, & ultra portam Sancti Laurentij, quæ patet in planiciem, propter Aggerem olim Tarquinij conuersus ad Septemtriones iungitur Viminali: mox ab eodem scernitur tenui vallicula in ipsi hortis Peretinis: quæ profundior in Vico olim Patritio, & Suburra, mox redit ad Amphitheatrum.

Ouid. 3.
Fast.

Esquilinus
Collis bi-
uertex.

Fines Es-
quilini
Collis.

Iam in ascensu Esquiliarum occurrunt CYPRIVS, & SCELERATVS Vicus. Ille à Cypro dictus; quod teste Varrone, ibi Sabini Cives additi consederunt, qui à bono omine id appellarunt. Nam *Cyprum sabine bonum*. Prope hunc Vicus Sceleratus dictus à Tullia Tarquinij Superbi vxore; quod ibi cum iaceret pater occisus, supra eum vt mitteret carpentum mulio, iussit. Liuius: *cum se domum Tullia reciperet, peruenissetque ad summum Cyprum Vicum, vbi Dianum nuper fuit, steciente carpentum dextra in Vrbium cliuum, vt in Collem Esquilium eubere- tur; restitit pauidus, qui iumenta agebat, iacentemque domina Seruum trucidatum ostendit. sedum inhumanumque inde tradetur scelus, monu-*

Vicus Cy-
prius, &
Scclera-
tus.

*mentoque locus est. Sceleratum Vicum vocant: quod amens agitantibus su-
rijs sororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur. Li-
uius quidem subofcure Vicum eundem Cyprum, & Sceleratum videtur
facere. Apertè vnum clamat Dionysius. Is, inquit, Vicus Cyprius tum
dictus, ex eo diro casu Sceleratus est vocatus mutato nomine. Varro v-
trumque coniungit. quem placet sequi. Nam & Liuius, si in hanc senten-
tiam perducimus, fortasse non repugnat. Porro DOMVS SER-
V11 Regis erat in Esquilijis. Liuius: Deinceps, Seruius Tullius, auge-
t Esquilias; ibique ipse ut loco dignitas fieret habitat. Habitauit autem su-
pra clium Virbium, vt ait Solinus, iunctum Scelerato Vico, quamquam
alii Vrbium habent. Sed Liuius Virbium dicitur. Tullia ergo rediens è
Foro in domum patris, primum venit in Sacram viam: ab hac in Cyprum
Vicum Sacrae viæ adiunctum, contra Arcum Constantini; in illo enim cõ-
federunt Sabini; cum Romulus, & Tacitus in Sacra via sedes fecissent.
Cum ad caput Cyprij Vici venisset, alter occurrebat Vicus, cui postea,
Scelerato nomen, vnde & cliui incipiebat ascensus in Esquilias, vbi &
patrem trucidatum offendit. Ex quibus tria deprehenduntur. Vicum
Cyprum è Sacra via in ipsa planicie Suburram versus fuisse protensum;
Vicum autem Sceleratum secundum radices Esquiliarum. Vrbium cli-
uum, aut eundem esse, quo nunc ascenditur ad Diui Petri ad Vincula,
aut exiguo intervallo ab eo distantem. Cum autem Domus Seruij Regis
supra clium esset; insertur etiam non procul ab eodem Templo S.
Petri sitam, vbi nunc Minimorum Cœnobitarum domus, & horti sunt.
Hæc paulo accuratius euoluam, vt de Marliano, alijque auctoribus iudi-
cium feratur, qui eam Seruij Domum in altero Esquiliarum vertice im-
minentem Vico Patricio prope S. Mariæ Maioris Aedem constituunt.
Esto enim, quod inculcat, in eum Vicum compegerit Patricios Seruius
Rex, vt siquid noui molirentur, è superiori loco opprimi possent; Nun-
quid tamen ibi Rex habitauit, qui supra Virbium clium, quod fatentur,
Domum habuit? quod si cliuius ille tanto spatio seiunctus erat; tam Do-
mus ab hoc vertice distabat, quam illi distant à veritate.*

Veteris item facti monumentum prope Vicum Cyprum erat, sororum
sigillum; lignum nempe transversum, & via imminens, positum olim in ex-
piationem Horatij, eius, qui occisis Curiatij reuersus victor foretrem,
quoque necauit. Dionysius: *Est autem, inquit, in angiporitu, qui à Cari-
nis ducit ad Vicum Cyprum, via nunc secundum Amphitheatrum, & Es-
quilias, vbi & Ara manent tunc posita. & lignum super eas transversum,
infixum duobus inter se aduersis parietibus, quod capiti excurrentium immi-
net.* Liuius: *transmisso per viam tigillo, capite adaperto velut sub iugum
misti iuuenem. Id bodie publicè quoque semper rescitum manet; Sororum
Sigillum vocant.* Ad eundem Cyprum Vicum locus ad Busta Gallica,
quod Romæ recuperata, Gallorum ossa, qui possederunt Vrbem, ibi coacer-
uata ac condita; vt ait Varro. Aiunt tibi nunc positam Aedem S. Andreae co-
gnomèto in Portogallo, corrupta nempe appellatione ad Busta Gallica.

Aedi-

TITI IMPERATORIS THERMAE

VESTIGIA THERMARVM

Ædificia Esquilium. Cap. X.

Plin. l. 36.
cap. 5.
Sueton. in
vita Titi
cap. 7.
Strabo.
Laocoontis
vbi in-
uentus.
Thermæ
Traiani.

CONTRA Amphitheatrum THERMAE TITI sunt, ut supra dicebam in ipso colle sitæ, quarum supersunt reliquæ, non longe à Templo S. Petri ad Vincula. Suetonius: *Amphitheatro dedicatæ, Thermisque iuxta celeriter extructissimum edidit apparatusissimum.* In vineis loci statum Laocoontis laudatam à Plinio conservatamque in hortis Vaticanis Pontificiis inuentam viderunt tēpora vix inchoata prioris seculi. Plinius eam statuit in *Titi Imperatoris Domo*: Itaque præter Thermas hæc quoque hanc partem Esquilium infederat. Posthæc Titi Balnea, TRAIANI THERMAS statuit P. Viſor, tamquam non longe distantes à Ticianis. Sitas voluit prope Templum S. Martini cognomento in Montibus: & illi multo viciniore, quam Templum S. Petri ad Vincula, vbi fuerat Domus Seruij Tullij Regis. De his etiam infra: quarum vestigia, cum pro nouis fabricis repurgaretur locus superioribus annis deprehensa sunt. Anastasius Bibliothecarius in vita Symmachi: *Intra Ciuitatem, inquit, Romanam, Basilicam Sanctorum Syluestri, & Martini à fundamentis construxit, Symmachus, iuxta Thermas Traianas.* De Traianis Thermis scripsit Pausanias, appellatque *ἡ τῶν τριῶν θεῶν, Thermas ipsi cognominæ.* Operibus præterea, inquit, quam plurimis Vrberem exornauit, quorum ceteris magnificentia præstant Thermæ, quæ ab ipso nomen acceperunt. Marrianus eo loco THERMAS ADRIANI collocat. Atqui hæc si fuerunt, in Regione nona Circi Flaminij locatae sunt: ibi quæ numerantur à P. Victore. Nisi forte Adrianus Thermas Traiani patris exornauit, additisque signis, & picturis, paratuque pulchriore instruxit. Eusebius in Chronico: *Forum Traiani, Thermas Traianas, & Ticianas, & Pantheon baud vere ascribit Domitiano.* Nec tamen vacat suspitione, Domitianum & Titi Thermas & Pantheon vel inlastrasse, vel additis ornamentis excoluisse. THERMAE PHILIPPI Ticianis à P. Viſore subscriptæ, si quæ proximæ in editore solo fuisse dicuntur. Nec quidquam præterea de his accepimus.

Luci in
Esquilij.

Lib. 16.
cap. 10.

Iam plures fuere LVCI in Esquilij, partim in Colle, partim ad radices. Varro: *Lucus Fagutalis, & lucus Mephitis, & lucus Iunonis Lucina: quorum angustii finis. Item lucus Larum, & Querquetulanum sacellum.* Lucus FAGUTALIS, idest fagis confectus fuisse fertur, quæ parte Esquilinus spectat extremum Viminalem, imminetque Suburræ, olim Oppius dictus. Varro: *Oppius Mons princeps lucum Esquilinum, lucum Fagutalem habet.* Dicitur erat Ioui. Plinius: *Syluarum certe, Roma, distinguebatur insignibus. Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus Fagutis fuit.* Pessu: *Fagutalis sacellum Iouis, in quo fuit Fagus arbor, quæ Ioui sacra habebatur.* Varro: *Fagutal à Fago, inde etiam quod ibi sacellum Iouis Fagutalis.* At prope Vicum Patricium ad radices Esquilium

rum fuit Lucus MEPHITIS. Pessu: *inquit, eiusdem rei causa eam partem Esquilium, quæ iacet ad vicum Patricium versus, in qua Regio nesci Aedi Mephitis, tutatus est, Lucus autem Aedi aditus venerationi erat.* Porro Mephitis Dea fuit grauissimi odoris, vt est apud Seruilum. Ideoque quidam, *Mephitin, inquit, Iunonem volunt, quam aërem esse constat, nouimus autem putorem non nisi ex corruptione aëris nasci.* Colebatur hæc tamquam Dea, vt Febris, vt alia, quæ nocumētum afferunt, ne afferrent. Et terti quidem odoris, afflatuque pestilentis causa erat in propinquo; nempe Campus Esquilinus, commune plebis sepulchrum, & Patricolæ, quo innumerabilis fere populi cadauera proieciabantur. In ipso autem Vico Templum DIANÆ erat, quod viri non intrabant, vt ait Plutarchus. Lucus IVNONIS LVCIANÆ sub eodem colle, fuit in ipso cliuo, cui imminet Maioris Virginis Auguste sedes, quomodo multo magis præcipitem, quam oppleta, & in oculis nostris finitimo Viminali exæquata prope valles, videamus, vidit antiquitas. De eo Lucio Quidius:

Monte sub Esquilio multis incidiuus annis

Iunonis magnæ nomine Lucus erat.

Huc ubi venerunt pariter nuptæque, virique;

Suppliciter posito procubere genu.

Cum subito mota tremuere cacumina syluæ;

Est Dea per Lucos mira locuta suos.

Et paulo post. *Gratia Lucina dedit hæc tibi nomina Lucus,*

Aut quia principium tu Dea lycis habes.

Plinius priori ethymo à Lucio Lucinam derivat: *esse, inquit, vetustiore non est dubium, cum ab eo Lucio Lucina nominetur.* At Iunonis Lucina Templum putatur fuisse, vbi B. Virginis Maior Basilica colitur, in tantam religionem conuersa superstitione. Alter hic Esquilium vertex Cispus vt dixi, dicebatur. Varro: *Cispus Mons septicepsus apud Aedem Iunonis Lucina.* Lucum vero LARVM, & Querquetulanum Sacellum arbitror ad Caelium, & Palatinum pertinere, quamuis Varro videatur ponere in Esquilij. Nam cum dixisset de Lucio Fagutali, Mephitis, & Lucina, subdit: *quorum angustii finis, non mirum.* Iam diu enim late anaritia est. Item Lucus Larum, & Querquetulanum Sacellum. Nempe Lucus Larum: & Sacellum in Colle Cælio quercubus cinctum easdem, propter auaritiam ad se cuncta trahentem, angustias habent. Varro: *Et unde ascendeant ad imam nouam viam Lucus est, & Sacellum Larum.*

Iam VICVS PATRICIVS inter Esquilias, & Viminalem vbi nunc Aedes Sancti Laurentij in Fonte, D. Pudentianæ, & ima pars horretorum Perettinorum, quod ibi vt dixi iussu Seruij Regis Patrij habitarent, ne quidpiam in humili molireatur, coniungitur Suburræ, & cliuo Suburrano. Martialis:

Esquilij domus est, domus est tibi colle Diana

Et tua Patricius culmina vicus habet.

SVBVRRA celebris in Vrbi locus, vnde olim Regio SVBVRRA-Suburræ. NA

Mephitis
quæ, &
cui à pri-
cis culeta.
7. Aeneid.

La quæst.
Rom. q. 3.

Ouid. 1.
Fast.

Plin. l. 17.
cap. 44.
Iunonis
Lucina
Templum

Lucus La-
ræ, & Sa-
cellum.

Vices Pa-
tricius.

Lib. 7. ep.
72.

NA ceteris iam finibus terminanda est. Tres ergo Romani Colles, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis cum prope Forum Romanum desinant, vallem inter se relinquunt, quæ est Suburra attribueda. Hæc primo quidem plana, postea acclivis in Esquilium affurgit. Vt autem ceteris eius colles fines, repetendum est, CARINAS, qui olim locus veterum Iuti Suburbium ut dixi, Urbis fuit, ex eo appellatum, quia domos inervas quasi navium Carinas haberet, incepisse ab Urbis muro, quem posuerat Romulus ad Curias veteres, iuxta Arcum Constantini, intrer Palatium, & Cælium. Porro hinc Carinæ (quamquam alij aliter statuant) secundum Esquilias, & Cælium, ultra Amphitheatrum protendebantur. Propterea Varro: *Cum Cælio, inquit, coniunctæ Carinæ*. At contra Arcum Constantini, sub initium Hortorum Cardinalis Pij, fuit Pagus Sucullanus, inde dictus, ut ait Varro, *quod succurrit Carinis*. Huic Pagus finitimus erat Suburra. Immo & ab illo nomen accepit. Ego, inquit Varro, *à Pago potius Sucullanò dictam puto Suculanam*. Quæ postea Mutinensis Suburra hinc producta vallem, quæ extremos angulos Quirinalis, Viminalis, & Esquilij Collis interiacet, complectebatur. Idem auctor aliunde nomen derivans ait, *Suburra, quod sub muro terreo Carinarum*. Etpaulo post: *Suburra, Iunius scribit, ab eo quod fuerit sub antiqua Vrbe, cui testimonio potest esse quod subesse ei loco, qui terrenus murus vocatur*. Hic murus quod Carinas attingeret, à Varrone Carinarum dictus, ad antiquam etiam Urbem pertinebat, quam scilicet Romulus & Tatius ampliavit. Tunc enim recepta intra Pomerium Sacra via, toto spatio Templi Pacis, & Basilicæ murus Capitolium versus ferebatur. Itaque Suburra quæ suberat terreo muro, hinc incipiens per vallem primum, deinde per clium extendebatur, quo nunc ascenditur ad Aedem S. Lucie in Silice; cum Carinæ ex altera parte, minore spatio, ambituque producerentur. Sic Martialis fauces, idest initium Suburrae constituit ad Argiletum & Forum Cæsaris, ut dixi lib. 2. cap. ultimum. Quare Marlianus: *Suburra quæ intrer Esquilias, & Viminalem iacet, principium habuit à Foro Romano sive à Foro Nervæ, finem vero ad clium Suburranum*. Et prima editione: *Viminialis collis ab Octavio partem Quirinalis oppositam habet, & vallis interiacenti planæ Suburra fuit nomen*. Hac de causa Templum S. Agathæ, quod in fine Quirinalis, versus hanc vallem situm, à S. Gregorio (ne aliquis dubitando ingenium offenderet) & nostro ævo, hinc ponitur in Suburra. Nam ille sic scribit: *Arianorum Ecclesiæ, in regione Urbis illa, quæ Suburra dicitur, cum clausulaque antebennium remansisset, placuit ut in Fide Catholica: dedicati debussent; quod factum est*. Idem alibi: *Quia ergo Ecclesiæ S. Agathæ sita in Suburra, quæ ipsa fuit aliquando præsulatus hareticæ, ad Catholica Fidei cultum Deo propitiante rediit*. Suburram autem Regionem, idest Urbis partem appellavit; nisi forte eius ætate pro Regione habebatur. Certe antiquitus habitata est: cum teste Varrone, in quatuor Regiones Urbis distributa, Suburranam, Esquilianam, Collinam, Palatinam. Suburra Cælium montem, Carinas cum capite Sacrae viæ; & Suburram conti-

continebat. Quare Suburra, quæ nomen dabit antiquæ Regioni, præcipua, & ampla pars illius erat, descriptis terminis patens.

Iam ut ædificia attingam; *GABRIEL S. A. R. habitavit primo in Suburra*. Sueton. in vita Cæsar. cap. 46. Lib. 12. Ep. 3.

Vel si malueris prima gradiere Suburram

Alia sunt illic Consulis alta mihi

Eodemque libro clamoriam nuncupat, feruentem Iuvenali, propter populi frequentiam; quod ibi rebus venum expositis mercatus esset. Idem libro septimo cum alia enumerasset, subdit:

Quidquid villicus Umber, aut colonus

Aut tuscis tibi, Tuscisve militibus

Aut rus marmore tertio notatum

Id tota mihi nascitur Suburra.

Et alibi: *Hæc igitur mæda quæ sunt mihi nata Suburra*.

Mittimus Autumni cerea poma mei.

Eadem infamis meretricijs nudinis, nec alia Horatio Suburræ canes, quam lupæ.

Subibat deinde Suburranus CLIVVS. Hic est, quod ad Templum Sanctarum Virginum Lucie, & Præxedis hodie ascenditur. Martialis de antiquo cliuo:

Illic Orphea protinus videbis

Altum vincere tramitem Suburra,

Vdi vertice lubricum Theatri.

At quod THEATRVM prope Suburræ? Fulvius: *Circi, inquit, forma, ac seditum vestigia adhuc apparent inter Viminalem, & Esquilias iuxta Suburræ, ubi nunc Aedes S. Laurentij in Fontana, & S. Euphemie*. Negat Marlianus, quod Circensis moles Vicum Patricium, aut magnam Suburræ partem clausisset. Verum ibi si aliqua fuit pro ludis fabrica, non alia profecto fuit, quam Theatralis, ut habetur ex Martiale, nisi per Cathachresin Theatrum, pro Circo ponit. Sed fortasse non Theatrum ad ludos ibi describitur, sed fons aliquis in summo cliuo Suburrano structus ad formam Theatri, nempe testudinatus, & fornice cameræque suspensus iuxta Plinij domum, quod librum Poeta mittit, aut etiam in ipsa domo. In quo sane recurro, & humidæ rotunditatis fonte, assiduæ aquarum lapsus stillicidioque lubricæ Orphei statuæ feras, atque cantu perducere videbatur. Tria quidem stabilia Theatra in Vrbe fuisse novimus. Quantum hoc statuere in terræ pondus non ausim, nisi alius, clariorque antiqui auctoris proferatur locus: aut pro Theatro Circus fuisse demonstraretur. Porro illos versus in epistola ad Priscum Plinius adducens suæmet D O M V S ipse meminit posita in Esquilij, *Alloquitur, inquit, Musam: mandat ut domum meam in Esquilij quærat, adeantque reverenter*. Erat igitur in Collis vertice posita in Esquilij, S. Lucie cognomento in Silice, quam Ecclesiastici scriptores, & antiquarij in Orphea nuncupant, deducto fortasse nomine à veteri Orpheo simulacro.

Ha-

Apud Clau-
conium
Cap. 2.

Habent etiam Orthea, & id Templum nominant in Septisolio, à vicino scilicet SEPTIZONIO quod multo ante Seuerianum structum est: Sic in vita Gregorij IX. legimus: *Pontifex creatus prope Septiconium in Diaconia Sancta Lucia in Septisolio: alias: Orthea: & in silice,* vt dicitur in vita Honorij III. Huius Septizonij meminit Suetonius in Tito: *Natus est prope Septiconium fordidis adibus.* Quas fortasse postea in domum & luas Augustas Aedes mutauit, haud longe adiunctis Thermis. Iam Plinianæ domui minorem alteram Pedonis Poeta nobilis, an Causidici subiicit Martialis:

Illic parua domus tui Pedonis;

Calata est Aquile minore penna.

Arcus Gal-
lieni.

A Cluio Suburrano recta eunti occurrit ARCVS GALLIENI & Tiburtino lapide cuius hæc Inscriptio est:

GALLIENO. CLEMENTISSIMO. PRINCIPI

CVIYS. INVICTA. VIRTYS

SOLA. PIETATE. SVPERATA. EST

ET. SALONINAE. SANCTISSIMAE. AVG.

M. AVRELIVS. VICTOR

PEDICATISSIMVS

NUMINI. MAIESTATIQUE. EORVM

In eodem Colle domum, & hortos Gallieni fuisse probabilis coniectura est, vt dicam postea. Ibidem S. Viti Aedes, quam in MACELLO nuncupant. P. Victor Macellum Liuiani, seu Liuianum in Esquilij: in Regione II. Caelij Montis Macellum magnum constituit. De Macello

Falu. lib. 1.
Mar. lib. 5.
cap. 14.
Macellū
vnde di-
ctum.

alii rectè scripserunt; tamen hic prætereundum non est. *Est enim Macellum*, vt ait Varro, *ubi oleum copia*; Sed paulo post non de his tantum, sed alijs, quæ vitæ vsui sunt, loquitur. *Hæc, inquit, omnia postquam contracta in vnum locum, quæ ad victum pertinebant, & edificatus locus, appellatum Macellum, vt quidam scribunt, quod ibi fuerit borus: alij quod ibi domus eius fuerit, cui cognomen Macellus, quæ ibi publice diruta, à qua edificatum hoc, quod vocatur ab eo Macellus. Hoc postremum sentit Festus. At Plutarchus tantum carnibus publicè vendendis Macellum parat. Ferunt, inquit, Romæ latronem truculentum fuisse, nomine Macellum, qui multis deuerberatis vix tandem captus, supplicio quæ affectus; vt ex pecunia eius locus carnibus publicè vendendis edificatus fuerit, nomen ab ipso habens. Sed in Macello præter carnes, cætera obsonia vendebantur. Plautus in Aulularia.*

In quæst.
Rom. q.
54.

Aët. 3.
Sc. 5.

Venio ad Macellum, rogito pisces, indicant

Caros, agnina caram, bubulam,

Vitulinam, cetum, porcina, cara omnia:

Varro

ARCVS GALLIENI NVNC S. VITI

Varro aliud Macellum prope Sacram viam constituit. *Exadificatus, inquit, Vicus, & inter Sacram viam, & Macellum editus.* Hoc forsitan ad Corneta dictum à Cornis, quæ abscisse loco reliquerunt nomen. Idem enim ante scripserat: *ubi varia res venduntur*, dicitur, *ad Corneta.* Et supra, in Sacra via, & propinqua Suburra emi venalia diximus.

Castellū
Aq̄z.

Front. l. r.
de Aq̄z.
duct.
a De his
capite vltimo,

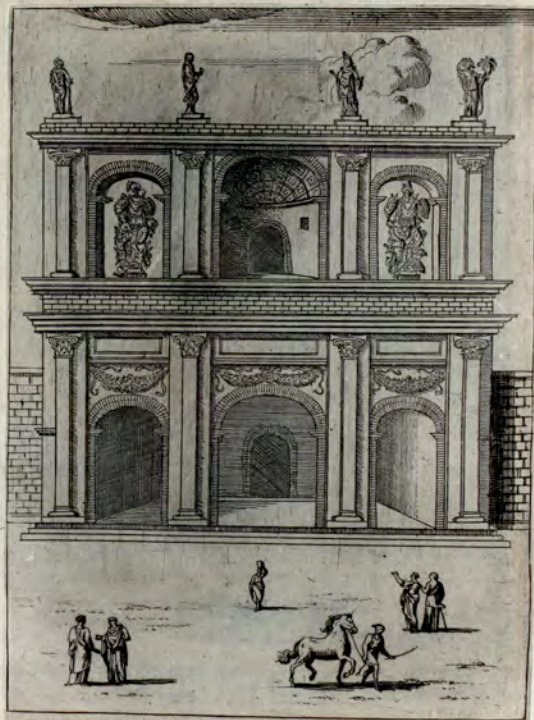
l. i. g. c. i. s.
a. edit.
Fulu. lib. 2.

Epist. 58.

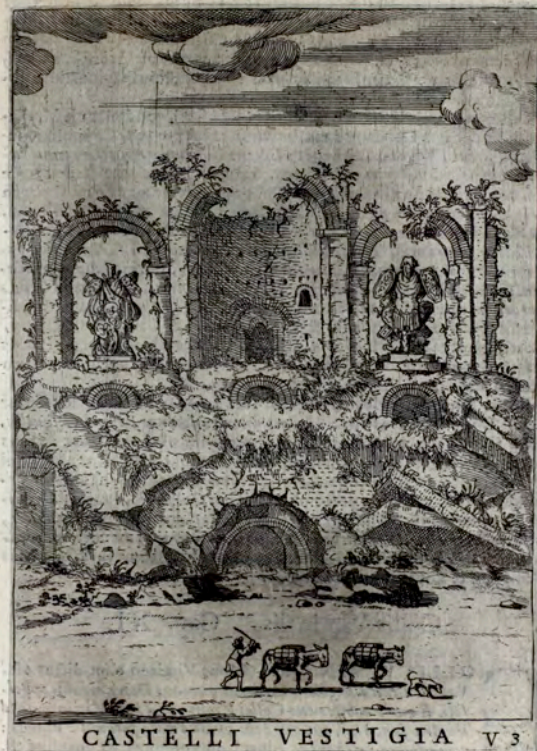
Ab Aede S. Viti parum distant veteris ædificij parietinæ, Castellum, Aq̄z, vt quidam aiunt: vt alij Trophœa Marij de Cimbris à Cesare restituta, ideoque locum *Cimbrum* dici autumant. Equidem vt ibi fuisse Trophœa Marij nullo modo dicerem: ita fuisse Castellum Aq̄z tuto affirmarem. Nam vt constat ex Frontino, Aqua tam Claudia, quam Martia post hortos Pallantianos, qui fuerunt in Esquilij, effundebatur. Duo quidem illa Trophœa insculpta è marmore, quæ videntur in Capitolio, ex hoc loco transtulit Populus Romanus: cur tamen potius Marij, quam alterius fuisse dicantur, non video, presertim in Vrbe olim eiusmodi ornamentis refertissima. Moles vero ipsa indicat Aq̄z receptaculum, vnde in fistulas diuideretur: ab illo videlicet, qui extruxit, aut instaurauit, Trophœis ornatum. Quod quidem Aq̄z Castellum, quia plerique eruditorum Martiæ attribuunt, & inscriptio basis Capitolinæ docet, repugnandum non iudico. Porro vt quidam putant ab ijs monumentis Marij nomen loco relictum est. Marrianus, quod ante Fuluius dixerat: *Hinc ea tota Esquiliarum pars, quæ est plana, Esquilias inter, & Caelium Montem Basilicamque Lateranensem vergit, bodie dicitur Merulana, pro Mariana.* Atqui aliunde nomen Merulanæ fuisse desumptum, conijcitur ex lib. 2. Epistolarum S. Gregorij, *Quia igitur, inquit, Ecclesiam postitam iuxta domum Merulanam, Regione tertia, quam supersessio diu Arianae detinuit in bonorem S. Severini cupimus consecrare.* Hic locus à Templo S. Matthæi contra Caelium fere planus excurrit, olim Tabernola dictus, cuius meminit Varro: *Dexterior via in Tabernola est.*

Cum Traianus, ampliori opere, Martiam reddidisset Aquam; atque in suas induxisset proximas Thermas; nō potest ambigi, quin Trophœa illa eiusdem Traiani sint, ad Castellum ornamentum. Argumento quoque sunt pellitæ Dacorum clamides, & arma, egregiumq; sculpturæ opus, quale prorsus in Traiani Columnam. A monumentis verò Aq̄z Martiæ, Martianam potius, quam Marianam Regionem dictam credetum.

Cate.

CASTELLVM AQVAE MARTIAE

CASTELLI VESTIGIA V 3

Ceterum ab eo aquæ Castellæ ad Aedem vetustam S. Bibiani, noua
via nuper patefacta est. Nec longe ab eo Templo, locus olim in Vrbe
celebris cognomento *Ad Vrfum Pileatum*, quod ab Vrfi pileum habentis
vix marmore, vix coloribus exprella effigie suscepit. Ibi Palatium
Licinianum, Licinii Imperatoris, vix aunt : an potius Licinii Trai, qui
vix Dion testatur, Traiani familiaris, & opulentissimus Gymnasium po-
pulo Romano suis fumptibus edificauit?

Sed non placet. Iaeurum vbi Aedes S. Eusebij, quod placuit Martiano, fuisse domum Gordianorum. & frustra adducitur Iulij Capitolini mutilatus locus. Ille enim sic habet: *Domus Gordianorum etiam nunc extat, quam isse Gordianus pulcherrime exornauit*. Hanc ante dixerat fuisse Cn. Pompei, nempe in Carinis, & Philippo Principe ad Fiscum Caesaris deuenisse. Atque sequuntur, Villam non Domum in Vrbe describere. *Et Villam, inquit, eorum via Praenestina, ducentes columnas uno peristyllo habens, quarum L. Cbriseta, Claudia L. Siennitis L. Numidica parimenfura sunt*. In qua Basilica centenariae tres. Cetera huius operi conuenientia, & Therma, quales praeter Vrhem, et tunc, nusquam in Orbem terrarum. quae postrema verba Villam semouent Vrbe. De alijs Elquilinis fabricis, nempe hortis, & Basilicae Lucij, & Caij Aquaeductibus, Hortis Mecenatis alibi dicam. Hi sane Mecenatiani contigui Hortis Domus Neronianae, & in potestate Principum magnam Collis partem occupauerunt.

Prope Mœcenatis Hortos VIRGILII DOMVM fuisse testatur Aelius Donatus in eius vita. *Habuit, inquit, domum Roma in Esquilij, iuxta Hortos Mœcenateanos.* In iisdem Esquilij Propertius, ac Persius Poetæ habitarunt. Acliorum quoque Domus ibi constituitur ab ijs, qui Marii Trophea inibi recognoscunt. Demum Campus Esquilinus ab Vere diuivus pro sepulchris peramplus in plano Colle fuit. Livijs: *Consules Numidas transire Esquilias iusserunt: nullo aptiores inter conuales, tellure hortorum, & sepulchra: & causæ aditæ vias ad pugnamdum futuros rati.* Sed auditis mœnibus, campus ultra submotus est, versus Templum S. Laurentij extra muros.

Collis Viminalis. Cap. XI.

COLLI VIMINALIS à l'oue Vimineo olim dictus est. Varro: *Tertia Regionis Colles ab quinque Dcorum fanis appellati. E quibz nobiles duo Colles à Viminali à l'oue Vimineo quod ibi Aræ sunt, scilicet, aut quod ibi vimina nata fuerant.* Plinius: *Colle, in quem vimina petebantur.* Situs Colli oblongus, & angustus est. Exurgit e valle, in qua Templum colitur Virginis cognomento à Montibus secundum viam, quæ inde ad Palatium Quirinale Pôsticis reââ deducit. Dextrorsum Suburrum, & clium Suburrum, Vicum Patricii, & Esquilias habet: à suorum illi adiacet vallis olim Quirini Aede in cli-

Phn 1. 16.
cap. 10.
Situs Vi-
minalis
Collis.

uo, nunc S. Vitalis Templo infignior: quæ deinde paulum edita inter hortos, & vineta ad Thermas vique Diocletianas ferè perducitur. Ipse autem Viminalis molli cliuo ascendens vique ad Aedem S. Laurentii cognomen in Palisperna, inde perpetuo ingo porrectus viam intersectat ab alta olim semita, nunc quatuor fontium, tendentem ad Liberianam Aedem Magnæ Virginis. tum occupat villæ Peretinz partem, aliorumque hortorum, & villarum. tum exquatus, complanaturque ad Thermas Diocletianas, inde ad mœnia decurrens indiscrimitis finibus, Equilias dextrorsum, sinistrorsum Quirinali commiscetur. Habet ergo à Septemtrione Quirinalem: ab Orta montis Vrbs: à Meridie Equilias: ab Occasu Suburrum, & vallem, quæ Equilias, Viminalem, & Quirinalem interiacet. Porro hic Collis antiqui nominis iacuram fecit, nec vulgare alterum quasi naufragij apprehendit. Ideo & vulgo vix notus, præteritè ad Aedem S. Laurentij in Palisperna mutatus ab illa cognomen.

Causa vero, cur hi tres Colles, Viminalis, Esquilinus, Quirinalis iun-
cta Themas Dioeletianas vsque ad muros Vrbs indifferiminat iun-
guntur, Tarquinius vultus est Agger, vt primo libro dictum est. Natura-
lis enim locorum situs, eos colles tenui valle discretos depressis in plani-
ticiem verticibus pene exquararet: atque Vrhem hac ex parte intus,
& hostium incurfus obnoxium fecerat. Itaque septem stadia, nempe
passus octingentos septuaginta quique mutatione producta, & ad me-
niam altitudinem edita, interiora trium Collium latissime Romani com-
planarunt, vt indeperennis terminis iungerentur. Quamuis autem tanta
non esset eius mutationis latitudo, quanta Themas, & menia interia-
cet, cum, referente Dionysio, lata esset quinquaginta pedes; tamen vt
commodus ad eam esset accessus, omnia circum complanari, tresque
montium vertices quamquam modicis vallibus discretos omnino ex-
quari placuit. Proprie autem montis erat ad menia, vbi deficientis-
que collibus, ingesta humo locus est oppletus: terreusque Agger, quem
perduas murus sustinebat, eius altitudini fere equatus. Hac de situ
Collis.

Quod ad ædificia pertinet, lauacrum AGRIPPINAE, ac Thermae OLYMPIADIS in Viminali P. Victor, & alij deinceps statuerunt. Sed lauacrum balnea sunt, ne quispiam fortasse fontem designet. Lampridius in Commodō: *Opera eius*, inquit, *præter lauacrum, quod Glander nomine ipsius fecerat*, nulla extant. Vbi de balneis loquitur. Porro hæc balnea Agrippinæ matris Neronis sub Templo B. Martyris Laurentij quæ collis decliuis est in vallem Quirinalem, fuisse, cum defositi lapides, tum antiquariorum probat auctoritas. Thermae autem Olympiadis in ipso Templo, ac Cænobio Monialium statuunt aëta eiusdem Martyris. Siquidem in ijs lignem Beatiſſimum luuenem Christi causa crematum, aſſatūque ad lentum ignem crate ferrea in Thermis Olympiadis expiraſſe. Ad quem locum victoris laurea conſecratum ſubſtituto ſubterraneo Templi facello habetur populi Romani religioſa celebritas. Quæ autem fuerit hæc Olympias ab alijs libenter audiam. At

Thermæ
Diocle-
tianæ in
Viminā-
li.

Tres col-
les simul
iuncti.

Plin. lib. 3.
c. 5. Dio-
nyf. lib. 9.
Str. lib. 5.

Thermæ
Agrippi-
næ, & O-
lympia-
dis.

V 4 NO.

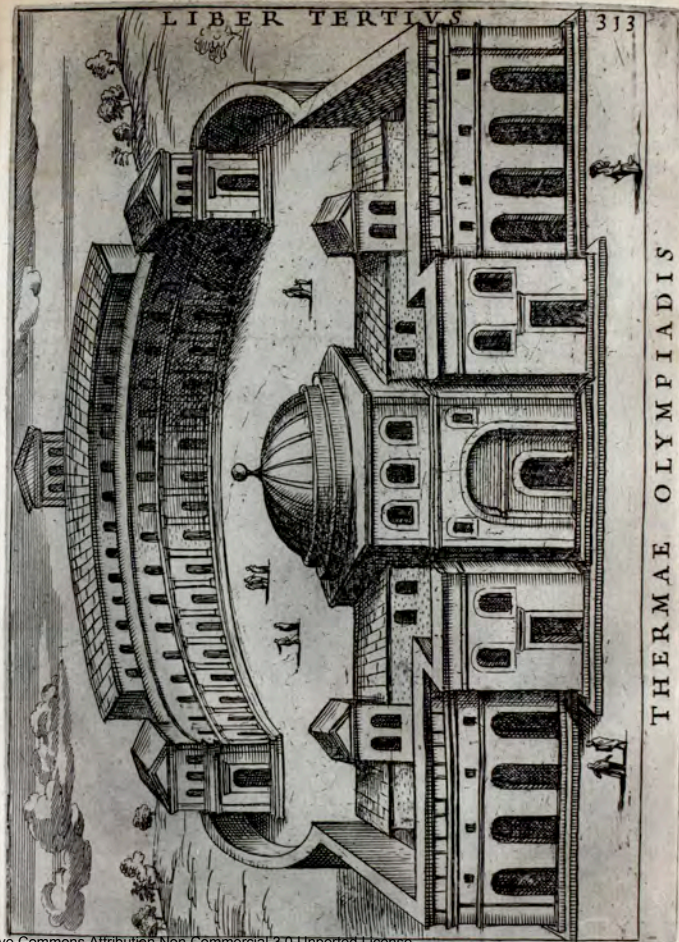
NOVATVS balneas Novatianas inter Templi B. Laurentij, & Pu-
dientianæ Virginis, eiusdem germanus simul cum Timotheo fratre fecit.
se fertur. vt à scriptoribus Ecclesiasticis non modo Novatiane, sed &
Timotinæ nuncupentur. Anastasius in vita S. Pij I. Papæ: *Kogatu*, in-
quit, *B. Praxedis dedicauit Ecclesiam Therma Novati in Vico Patricio*
in honorem sororis suæ S. Pudentiæ. Fuit etiam Nouatus, ad quem
scripsit Seneca de Ira: eiusque frater fuisse credetur. nec puto eius no-
men quis traduxerit ad Thermas. Sed præter clariores Cæsarem Ther-
mas, plurimas priuatorum Cuium, aut ad quæstum paratas, quæ popu-
lum quotidie lauantes exciperent, certum est fuisse. P. enim Vigor, vt
etiam notauit Philander, supra octingentas agnouit. At Plinius: *Ady-
cit Agrippa gratuita præbita balinea GLXX. quæ nunc Romæ ad infi-
nitum auxere numerum.*

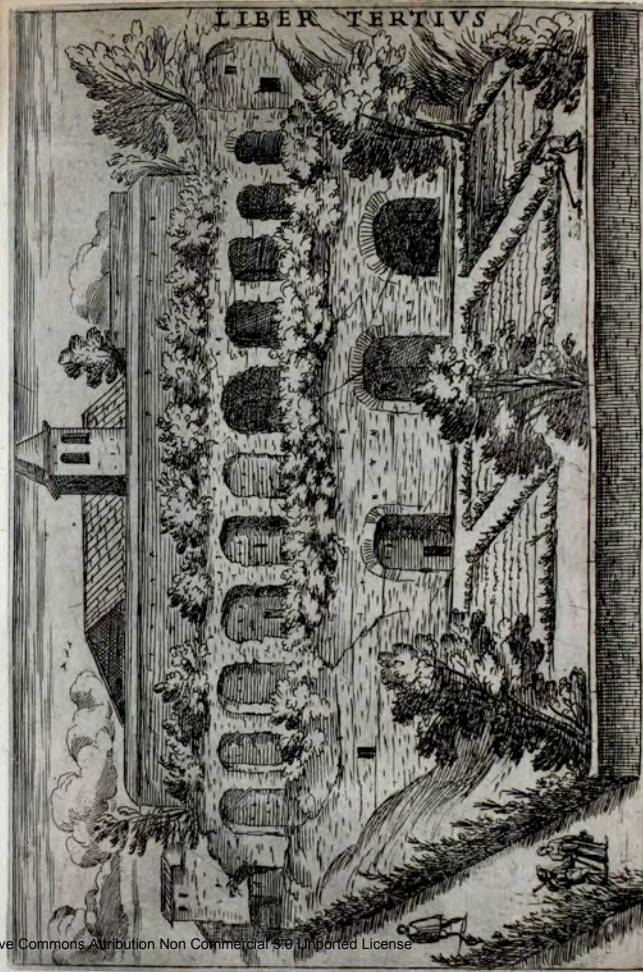
In Vitru.
lib. 5. c. 10.
Plin. l. 36.
cap. 15.

Lib. 17.
cap. 1.

Cententur in hoc eodem Colle à P. Vigore, & ab Antiquarijs D O-
M V S. Aquilij Iure Consulti. Q. Catuli, & M. Crassi. Sed cur M. Cras-
si? Nam Plinius, quem supra citavi, scripsit: *Craſſus Orator* (& loquitur
de L. Craſſo) *fuit in primis nuntius Romanus. Duxus ei magnifica;*
sed aliquanto præstantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbro cum
G. Mario fudit. Multo vero pulcherrima consensu omnium, ætate ea, in
*Colle Viminali G. Aquilij Equitis Romani, clarioris illa etiam quam Lu-
rii Civilis scientia.* Hæc sola igitur in Viminali: alia duæ in Palatino,
in quo, Regione decima numerat etiam P. Vigor domum Q. Catuli.
At de M. Craſſo, qui occisus est à Parthis (si de hoc sermo est) scribit
Plutarchus: nihil ipse ædificauit, nisi propriam domum. Sed ubi sue-
rit, non tradit.

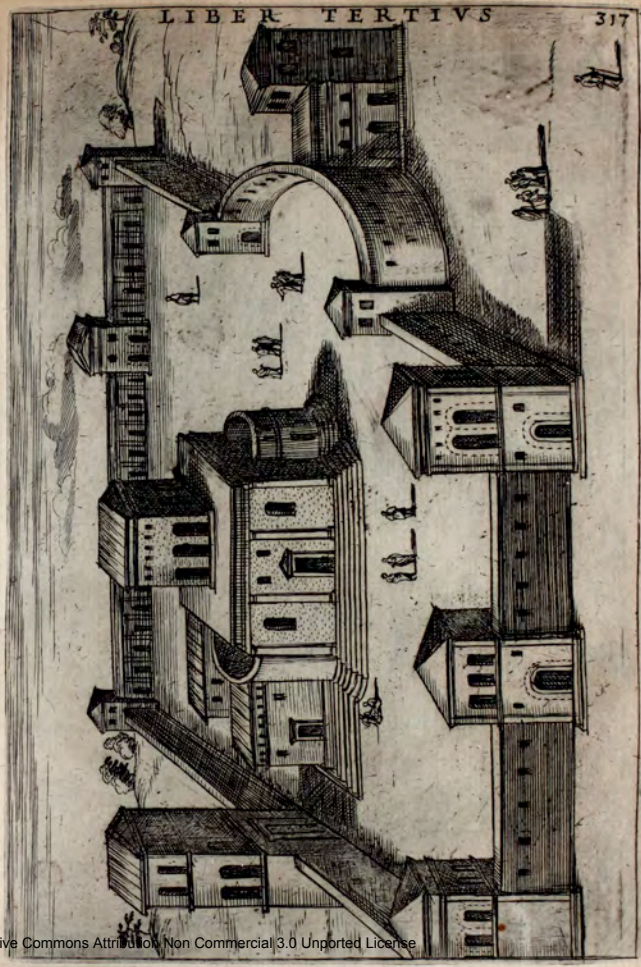
Eodem

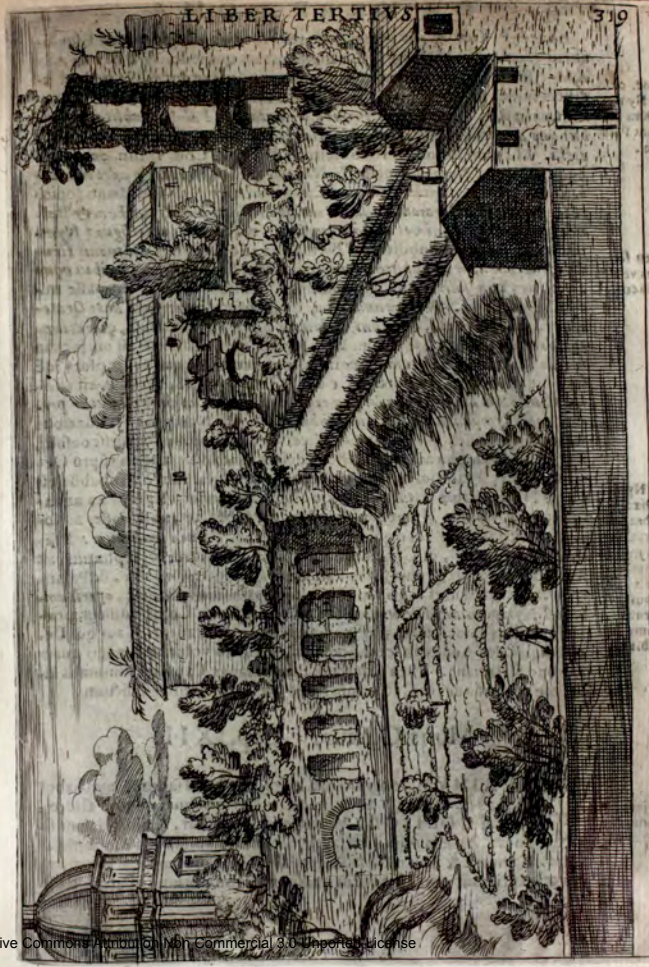

THERMARVM OLYMPIADVM RELIQVIAE

315

THERMAE NOVATIANAE

LIBER TERTIUS

319

THERMARVM NOVATII RELIQUIAE

Loc. cit.
Nymphaeae fuerunt Palatia.

Sen fontes ve alij placet.

Nymphaeae pulchrae edificia, Nymphaeae ita tuis, & fontibus ornatae. Ammian. lib. 15.

Eodem P. Viatore, & Sexto Rufo referentibus, Regio quinta Esquilina, in qua Collis Viminalis, habuit, incertum qua sede, NYMPHAEAE Alexandri Imperatoris. Gulielmus Philander docet Nymphaeae aedificia fuisse, in qua gratia, & voluptatis causa aqua deducebatur. Zonaras tamen, inquit, in Leonis Primi Vita putat esse Palatia publica, in quibus qui angustius habitarent, Nuptias celebrarent à Nympharum statuis dicta. Id etiam scripsit Iurisconsultus ad leg. V. Cod. Iustin. de Aqueduct. Nempe, Nymphaeae patuisset Nuptias celebrantibus, & aedes non habentibus. At Interpres in Iulium Capitolinum, ubi de Gordiano Iunioris scribit, opera Gordiani nulla extant, prater quadam Nymphaeae, & Balneae, ait, errare, qui vel domos Nuptiales, vel Balneas intelligunt Nymphaeorum nomine. Subditque, Nymphaeae esse salientes, vel manu firmatas fontes aquam in publico eiaculantes, distinctos à lacubus, quibus aqua arripitur, non salit. Anastasius hac significatione videtur vituperasse in vita Hilari Papae. Nymphaeum, inquit, & triporticum fecit ante Oratorium Sanctae Crucis, ubi sunt Columnae mira magnitudinis, quae dicuntur beatorum petra. Hoc enim loco Nymphaeum aliud non est nisi fontis in media illa porticu centum quinque columnarum, de quo fonte plura idem subiicit, neque alium puto describit. Idem in Vita Siluerij PP. ait: Intra Civitatem autem grandis fons erat, ita ut aqua venundaretur pretio, nisi Nympharum remedium subvenisset. ubi Nymphas pro fontibus videtur vituperasse. Nec tamen displicet opinio Zonaræ, & Iurisconsulti. Cur enim Nymphaeae inter pulchra aedificia laudantur magno sumptu Caesarum facta, si tantum in usum exilientis aquae facta sunt? Probabile est etiam Nymphaeum statuis, & quod aiebat Philander, Nymphaeae aquarum copia, quibus Nymphaeae delectari credebantur, abundasse, ad loci pulchritudinem. Ideo alijs Nymphaeae sunt, & Balneae mulierum: Prater hanc Alexandri, & Gordiani, Iouis à P. Viat. Marci Nymphaeum, ab Ammiano refertur; cuius sedes non ignoratur inter Coelium, & Palatinum, ubi erat Severi Septizonium. Ad Septizonium, inquit, operis ambitiosi Nymphaeum Marcus condidit. Cetera huius Collis aedificia, prater Thermas Diocletianas, de quibus postea, ignorantur. Nam qui Decij Augustales Aedes ibi componunt, nescio an voluntate magis quam ratione id faciant. Ultra Thermas Diocletianas Campus Viminalis latissime produciatur, & Castrorum sedes, de quibus alibi est dictum.

Mons Coelius. Cap. XII.

PLVRIMVM longitudinis, latitudinis haud sane multum habet Mons COELIVS, & per se magnus adhuc minore altero, quem COELIOLVM dixerant, augetur. Cuius hi sunt fines. Ab Esquilij interiacente scilicet valle, ubi Amphitheatrum, Carinae, & Regio olim Tabernulae, supra Aedem S. Clementis, praecelsio primum iugo ad Aedem quatuor Coronatorum: tum molli cli-

uo

uo prope Basilicam Lateranensem, Orientem versus versus ad moenia procurrit. Flexis porro moribus ad Templum S. Crucis (hic enim Colliculus in fine Esquilij, & Coelij vtriusque, ut dicebam, putatur appendix) largoque intervallo quasi in rectam produciat, clauditur à Moridie. Hinc secretus modica planicie à Coe iolo, eoque audis, extenditur ad vallem Occasum versus, in qua Thermæ Antoninianæ, & Piscinæ olim publica, via Latina, & Appia. Ea valle diuiditur ab Aventino. Hinc rursus contra Palatinum conuertitur, à quo item valle discretus redit ad Amphitheatrum.

Quod spectat ad nomen, Coelius, à Coelio Vibenna Tusco Duce nobilis est dictus qui cum sua manu dicitur Romulo venisset auxilio contra Sabinum Regem, ut ait Varro. At Tacitus hoc refert ad postiora tempora: ut tunc diceretur Querquetanum à quercubus confitis. Haud furit, inquit, absurdum tradere montem eum, Coelium, antiquitus Querquetanum cognomento fuisse quod talis sylva frequens, secundusque erat: mox Coelium appellatum à Coelio Vibenna, qui Dux gentis Petrusce cum auxilium appellatum ductauisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu qui alius Regum dedit; nam scriptores in eo dissentiant. Idem eodem loco scribit, actum in Senatu, ut mons Coelius Augustus appellaretur, quando deusto monte, & cunctis circumstantibus sola Tiberij effigies sita in domo Iunij Senatoris inuoluta mansisset. Cum etiam Caesar obuiam iuerat tribuendo pecunia ex modo detrimenti. An vero Augusti nomine mons coepit appellari non constat. Constat certe appellationem non mansisse. Dictus postea LATERNVS, à Lateranorum, nobilissimum Civium, quorum aliquot Cōsules censentur in fastis, magnificentissimis AEDIBVS: quæ ubi Basilica Lateranensis, & Palatium Pontificium est, fuisse: atque egregie dicuntur à Iuvenale, obesseque à Nerone propter eadem Plautij Laterani Consulis designati. S. Hieronymus in Epistaphio Fabiolæ: In Basilica quondam Laterani qui Caesariano truncatus est gladio. Aurelius Victor: Lateranum, Gionem, Anulinum, Bassum, ceterosque alios ditavit Severus, Aedibus quoque memoratis dignis; quarum praecipuas videmus, Partiborum qua dicuntur, ac Laterani. Eadem Eutropius. Domum Lateranorum successu temporis possedit Constantinus: idemque B. Syluestro habitandum dedit: aut Militadi, qui B. Syluestrum praecesserat, ut putat Card. Baronius. Nicephorus. Quod sane Palatium Lateranense ipse quoque Constantinus ingentibus impensis magnifice construxit, & Christo sacrauit. Nam & Basilicam Lateranensem in eo extruxit, & Pontifici Christi Vicario donauit. Deinceps verò in eo Romani Pontifices habitauerunt, donec commigrarunt in Vaticanum, amplissimis aedibus inibi aedificatis.

Eiusdem Domus Lateranorum meminit Iulius Capitolinus in Marco Antonino. Natus est, inquit, Marcus Romæ in Monte Coelio, in hortis; educatus est in eo loco, in quo natus est, & in domo Aui sui Veri iuxta Aedes Laterani. Tam pauca sunt quæ de Coelio eiusque aedificijs dici possunt.

In eo prima DOMVS crustata marmore sub Caesare Dictatore fuit.

Plinius:

Vnde sic dictus Coelius. Tacit. l. 4. Annal.

Laterani ciues dāt nomen. Laterano.

In Severo.

Eutropius lib. 10.

Niceph. l. 7. c. 49.

Lib. 36.
cap. 6.

Plinius: Primum Romę parietes crusta marmoris operuisse totius domus
fug in Caelio Monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram Formij natum
Equitem Romanum, Pręfęctum Fabrorum C. Cęfaris in Gallia. Pręte-
rea Domus TETRICORVM, qui inter XXX. Tyrannos sub Gal-
lieno XXII. & XXIII. numerantur, posteaque ducti sunt in trium-
phum ab Aureliano. Trebellius in Tetrico iuniore: Domus, inquit, Te-
tricornum hodieque extat in Monte Caelio inter duos lueos, contra Itium
Metellinum pulcherrima, in qua Aurelianus pıstus est, utrique prętextam
tribuens, & Senatoriam dignitatem accipiens. Quam cum dedicasset, Aure-
lianus ipsum dicunt duo Tetrici addidisse conuiuio. Domus, siue I N-
SVL AE non bona fide venditę meminit Cicero: Cum in Arce Augu-
rium Augures aeluri essent, iussissentque Titum Claudium Centimalam
qui ades in Caelio monte habebat demoliri eas, quantum altitudo officeret
auspicijs. Claudius proseripit, Insulam vendidit. Ex quo intelligitur, do-
mum in parte Cęlij fuisse, quę pręcurrit versus Palatium Capitolio
propinquior; & magna altitudine sublatam, quę captantibus auguria
ę Capitolij arce editissima officeret. Quod indicat sublimitatem tecto-
rum Romanorum.

Cic. lib. 3.
de Offic.

Campus in eodem MARTIALIS nomine ad Ludos, & Equiria,
id est cursus equestres, qui pridie idus Martias ibi fiebant in honorę Mar-
tis, si forte Tiberis plana Vrbs inundasset. Ovidius:

3. Fast.

Altera gramineo spectabitis Equiria Campo;

Quem Tiberis curvis in latus orget aquis.

Qui tamen cęclis si forte tenebitur onda;

Caelius accipiet pulverulentus Equos.

Id raram, cüm raro inundet Tiberis, pręsertim adulto iam Martio, Est
campus decursionis gratia vacuus ab edificijs, in dorso Montis non lon-
ge a Basilica Lateranensi esse debuit. Porro clius, quo secundum Aedem
Sanctorum Ioannis, & Pauli ascenditur, VICVS SCAVRI olim
dictus, dextrorsum habuit paternas Aedes B. Gregorij, & in Cęnobium,
ac S. Andreę Templum a sanctissimo illo Pontifice conuersas.

Verum ad Aedem beatorum Ioannis, & Pauli, Tullij Hostilij DOMVS
Tertij Romanorum Regis, & CVRIA de eiusdem nomine HOSTI-
LIA fuit. Hic enim Rex diruta Alba Romam Albanos traduxit. Caelius,
inquit Lilius, additur Vrbi Mons. & quod frequentius habitaretur, eam
sedem Tullius Regis caput ibique deinde habitauit. Templumque ordini a
aucto Curiam fecit, quę Hostilia usque ad patrum nostrorum statem ap-
pellata est.

Domus,
& Curia
Hostilij
Regis.
Lib. lib. 1.
Id est Se-
natu, ad-
lectis Pa-

Ferunt Albanos habitasse, vbi Templum Virginis cognomento in Do-
minica. Alij contra, ibi collocant CASTRA PEREGRINA, dicti mi-
dest domicilia, & hospitia peregrinorum ab Augusto, vt aiunt instituta.
tribus, qui
not gen-
tium.
quibus lapides ibidem inuenti suffragantur; cum primi auctores hæc ca-
dem Castra ponant in montis crepidine, vbi Aedes sanctorum Quatuor us in Ve-
Coronatorum; quę sedes quidẽ aptior videtur, ac tutior, de quibus Ca-
be.
firis Sextus Rufus, & P. Victor in II. Regione Vrbs. Ammianus: Mys-
sus exinde Romam, Rex Chodamarius Germanorum, in Castris Peregri-
nis, qua in Monte sunt Caelio, morbo veterni consumptus est. Porro cum
Albanis nouis Ciuibus traditus fuerit Mons Caelius ad habitandum, eo-
rumque principes dicantur a Lilio Tullij, Seruilij, Quintij, Geganij, Cu-
riatij, Chelrij; probabilissimum est, nobiles horum familias domos in eo-
dem colle deinceps habuisse.

Amm. lib.
16.

Loc. cit.

Quod autem a P. Victore dicuntur in Caelio fuisse MANSIONES Man-
ALBANAE, suspicor non tam id referri ad veteres illos Albanos, quę
alios milites, quibus Cęsarum principatu cüm in Albano Castra, & fami-
liz essent, necesseque haberent sæpe, accitu Imperatorum, alijsque de-
cau.

X 2

Ferunt

Lib. 8.

causis Romam ventitare, mansiones quoque in eadem, domosque paratas habere debuerunt. Meminit illorum Herodianus: *Visum est, inquit, militibus ijs, quorum ad Vrbem Romam sub Monte Albano Castra erant, atque in eis liberi eorum, coniungesque relicta neci dedere Maximinum.* Julius Capitolinus in vita Maximini: *Timentes milites, quorum affectus in Albano Monte erat.* affectus autem sunt fortunæ, coniuges, liberi. Refert etiam Appianus, Antonio post mortem Cæsaris turbante Rempublicam, ibidem stationes militum fuisse. *Ad portam, inquit, recta properauit officium; sed cum peteret telis de manibus retrocessit: duæ enim legiones ab illo ad Octavianum Cæsarem defecerant. Qui, ut idem auctor paulo post: omnibus Albam conuenire iussit, rem significauit Senatui.* Dion, siue Xiphilinus in Heliogabalo: *Quasi milites quosdam ex ijs cogisset, qui stipendia faciebant in Albano.* Spartian, in Anton. Carac. *Pars militum apud Albam, Getam occisum acerrime accepit: clausisque portis diu Imperator non admissus, nisi delinitis animis, non solum querelis de Getæ, & criminationibus editis, sed enormitate stipendijs militibus, ut solet, placatis, atque inde Romam redijt.* Extat adhuc, ut aiunt, apud recentem Albam veterum forma Castrorum quadratis muris, quæ adhuc statua militum indicet.

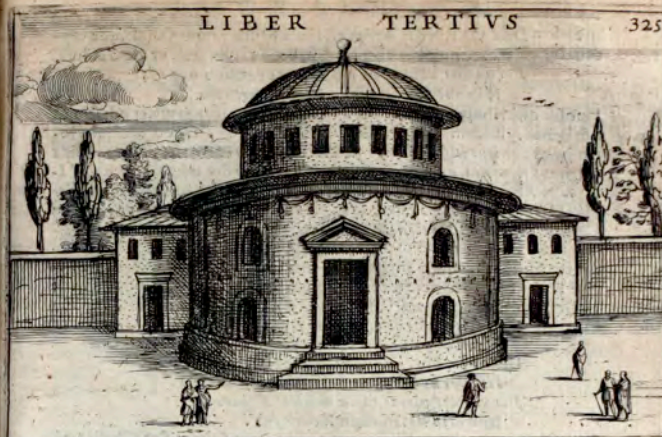
Templum
Claudij
Cæsaris.

Iam, vbi Aedes S. Stephani cognomento Rotunda, statuunt Cæsaris CLAUDII TEMPLVM, de quo Suetonius in Vespasiano: *Pecit Templum D. Claudij in Calio Monte captum quidem ab Agrippina, sed à Nerone prope funditus destructum.* Fuisse eo loci docet Frontinus scribens, arcus Neronianos, qui adhuc videntur, *desisse ad Templum D. Claudij.* Porro B. Protomartyris Templum ipsum Claudij fuisse probabilius est quam Fauni Capripedis, ut multi, quod scripsit Vgonius, affirmant, nemo probat. Id vero simplicius I. Pontifex consecrauit. De eo Anastasius: *Dedicauit Basilicam S. Stephani in Calio Monte.*

Templum D. Claudij in Calio Monte captum quidem ab Agrippina, sed à Nerone prope funditus destructum. Fuisse eo loci docet Frontinus scribens, arcus Neronianos, qui adhuc videntur, desisse ad Templum D. Claudij. Porro B. Protomartyris Templum ipsum Claudij fuisse probabilius est quam Fauni Capripedis, ut multi, quod scripsit Vgonius, affirmant, nemo probat. Id vero simplicius I. Pontifex consecrauit. De eo Anastasius: Dedicauit Basilicam S. Stephani in Calio Monte.

Templum D. Claudij in Calio Monte captum quidem ab Agrippina, sed à Nerone prope funditus destructum. Fuisse eo loci docet Frontinus scribens, arcus Neronianos, qui adhuc videntur, desisse ad Templum D. Claudij. Porro B. Protomartyris Templum ipsum Claudij fuisse probabilius est quam Fauni Capripedis, ut multi, quod scripsit Vgonius, affirmant, nemo probat. Id vero simplicius I. Pontifex consecrauit. De eo Anastasius: Dedicauit Basilicam S. Stephani in Calio Monte.

In

TEMPLVM D. CLAUDII IN MONTE COELIO

MONIMENTA TEMPLI D. CLAUDII NVNC S. STEPHANI

6. Fast.

In eodem DE CARNAE Aedes cõdita à Bruto primo Cõsule, quæ credebatur cõservare humana viscera, & præesse cardinibus, ut ait Ovidius, *Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc est; Numine clausa aperit, clauditis aperta suo.*

Lib. 7.

Pluribusquæ fabulam prosequitur, quomodo puerorum viscera defendat à strigibus. Ibidem ARMAMENTARIUM. De eo, alijque Herodianus: quippe iussis effringi publicis Armamentarijs in quibus pompa magis instrumenta, quam belli aseruantur. Aedes insignis VECTILIANA in eodem censetur, ubi oculus est Commodus. Quæ Vestilianam dicuntur à Cassiodoro. De ijs Lampridius in Commodus: Ipse ad Cælium Montem in Vestilianas ade migravit, negans se in Palatio posse dormire. In eodem DOMVS Philippi ponitur à P. Victore, qui videlicet post Gordianum imperavit. In infimo cliuo eiusdem Cælij MINERVÆ cognomento capte Delubrum, fortasse non longe ab æde B. Gregorij: ubi quinquaginta fiebant XIX. die Martij. Ovidius.

In Chronico.
Iul. Capitolin. in Per.
tinace.Ouid. 3.
Fast.

*Vna dies media est; & sunt sacra Minervæ;
Nomina qua à sanctis quinque diebus habent,
Cælius ex alto, qua mons descendit in aquum;
Hic ubi non plana est, sed prope plana via.
Parua licet videas capta delubra Minervæ.
Quæ Dea natali cepit habere suo.*

Die primo quinquaginta, quo propterea sacra fiebant sine Gladiatoriis, ut idem paulo ante cecinerat.

COELIOLI qui Cælio additus modicè acclivis pertingit ad viam Latinam, meminit Varro: eoque traductus ait Principes de Cælianis, qui à suspitione liberi erant. M. Tullius: L. Pisonem quis nescit bis ipsis temporibus maximum, & sanctissimum Diana Sacellum in Caliculo sustulisse? Hoc, non ut Marliano placer, ubi Aedicula Sancti Ioannis cognomento ante portam Latinam, statuendum est hanc enim in via ipsa Latina positam videmus; cum Sacellum DIANAÆ maximum in ipso tumulo qui viæ immixtus Cicero posuerit. An ibi L. Cornificius aliquid struxerit, qui sub Augusto Aedem Dianæ ædificavit, incertum est. De utroque Cælio Martialis.

Sueton. in
Aug. c. 29.
Lib. 12.
Epig. 18.

*Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat, vagumque
Maior Cælius, & minor fatigant.*

Mons Auentinus. Cap. XIII.

Situs, Sc.
fines Aue.
tini Col.
lis.

PERAMPLVS latissime patet, longior tamen, quam latiores AVENTINVS. Cuius hi sunt fines, A Tiberi, quo, interiecta angusta via, ferme alluitur, secundum Velabrum, Circi olim Maximi sedem, & Appiam viam, ad portam vique Capenam excurrit. Ab ea conuersus, semper; Pomærio terminatus, secundum Ver-

bis

bis monia pertinet ad portam Hostiensem, nunc S. Pauli. Inde inter Septemtrionem, & Occasum è lata planicie exurgit, ubi Testaceus mons. Tum redit ad Tiberim. Eundem angusta valle diuisum via intersecrat, quæ à porta Hostienfi recta tendit ad Amphitheatrum. Inde biceps Auentinus, duosque vertices vetustis Sanctorum Templis nobiles late extollet. Vnetis, & hortis hoc æuo confusus: olim nemorosus, plurimisque lucis inumbratus. Ovidius:

Auentinus
biceps, &
nemoro-
sus.1. Fast.
Dionys.
lib. 3.
Pia. 1. 15.
cap. 30.

Gæus Auentinus timor, atque infamia sylva.

Et alibi, Dionysius: Sylvis obstitit varij generis, præcipue lauro, unde LAVRETVM pars eius dicitur. Plinius: LORETVM in Auentino vocatur, ubi sylva lauri fuit. P. Victor. Vicum Loreti maioris: alterum Loreti maioris, ubi erat Vertumnus. Ea de causa, quod extra Pomærium vsque ad Claudium Cæsarem, & antiquis infrequens ædibus Cuium esset: illò secudenti velut in campos plebi capax sedem præbuit. Nomen autem sortitum ferunt ab antiquis, quod eo se ab Tiberi servent aues: alij à Rege Auentino Albanos, quod ibi sit sepulchrum: alij ab aduentu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianæ Templum sit constitutum: ego maxime puto ab aduentu: nam olim paludibus mons erat ab reliquis disclusus. Hæc Varro. Idem MVR CVS dicitur à Murcia Deæ Sacello, ut ait Festus. Hoc Myrtæ Veneris fuit in Valle Circi Maximi. Sed & locus in summo Auentino REMURIA, eodem auctore, dicitur ubi Remus de Urbe condenda fuerat auspiciatus.

Porro illud celebre DIANAÆ Templum impellente Seruio Tullio Rege populi Latini cum populo Romano fecere: Quæmadmodum, ut ait Liuius, inelytum Diana Ephesia sanum communiter à Ciuitatibus Asia factum fama ferebat. Addit Dionysius, à Seruio fœderis leges conscriptas Ciuitatibus, ritulque celebrandi festi, cuiusque participes Ciuitatibus in area, Columna incisæ ad suam vique ætatem permaniscent. Affixa erant huic Templo, quod solum Dianæ agnoscit in Auentino Plutarchus, bouem cornua: cum reliquis Dianæ fanis, ut idem ait, ceruorum cornua Romani affigerent. Causa fuit, quam ipse, & Liuius narrant; quod bouem ingenti specie, ac magnitudine, quæ populo: cuius Cuius eam Dianæ immolasset, portendere credebatur Imperium. Romanus decreto, missoque ad Tiberim viro Sabino, ut se flumine perferret, bouem mactauit. Fixa, inquit Liuius, per multas atates cornua in vestibulo Templi Diane monumentum ei fuisse miraculo. Sed & alia, præter ea mactatae bouis, adiecta cornua indicat Plutarchi locus. Neque huius Templi sedes, ubi nunc S. Sabinae colitur, statuenda est, ut quibuscum placet. Sic enim legitur apud Martialem.

Liui. lib. 1.

Dionys.

1. 4. antiq.

In q. Ro.

quæst. 4.

Liui. lib. 1.

Dianæ Te-

plum ubi

fuit.

Lib. 6.

Epig. 64.

*Quique videt propius magni certamina Circi,
Laudat Auentina vicinus Sura Diana.*

Palphurius enim Sura nobilis Orator è domo propinqua Dianæ Templo in Circum Maximum despiciebat. Circus autem sub altero Auentini latere, quo ad ortum spectat & Palatium, iacebat; cum Aedes B. Sabinae martyris imminens Tiberi cum suo Collis iugo septemtrionem prospiciat.

X 4

ciat. Itaque Dianæ Templum potius statuendum est in summo cliuo finistrorsum, versus Aedem B. Priscæ. Hæc enim est aptior sedes, facilemque prospectum habet in Palatinum, Capitolium, Cælium, aliaque veteris Urbis loca celeberrima. Ab eius fani nobilitate Auentinus Dianæ Collis dictus est. Martialis.

Lib. 7.
Epig. 72.

Idem: *Esquilis domus est, domus est tibi Colle Diana:
Aut Collem domina teris Diana.*

Sil. lib. 13. Hic Dianam aduersus Annibalem confedisse cecinit Silius.

*At qua vicinis tollit se collibus alta
Molis Auentinus, vident ut Latonia virgo
Accensas quatias Phlegæontis gurgite tadas?*

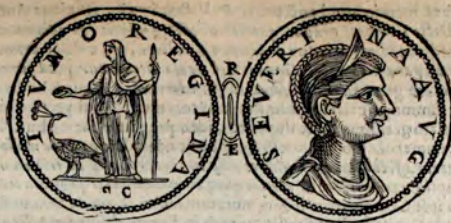
Plutarc. Eo confugit C. Gracchus cum fugiens Opimij Consulis, indeq; trans Tiberim elapsus est, quod frustra adducit Marlianus vt Templum ad D. Sabinaz statuat; nam eodem modo elabi potuit ex eo, quem designauit, loco. Appianus id quasi propugnaculum Græchanos occupasse memorat, vt ostendatur firmitas, & magnitudo ædificij. *Cum bis*, inquit, *qui eos circumsteterant, Diana Templum inuadentes per vim retinere conabantur.* In eodem Colle aliud Templum eadem Diana diuerso habuit nomine L V N Æ enim Templum dictum est. De eo P. Victor. Colebatur in fine Martij mensis. Ouidius:

Lib. 3. Fast. *Luna regit menses; huius quoque tempora mensis
Pinit Auentino Luna colenda iugo.*

Vitruuius Hæc fortasse illa est ædes, quam ornaui L. Mummius, Vitruuius: *Au-*
lib. 5. c. 5. *thorem habemus L. Mummiæ, qui diruto Theatro Corinthiorum eius anea Romam deportauit, ea de Manubijs ad ædem Luna dedicauit.*

Ibidem I V N O N I S R E G I N A E fanum celebre, quod captis
Veijis, & asportato lunonis simulacro ex præda Veientana Camillus condidit. Iulius. *Integramque in Auentinum, æternam sedem suam, quæ vota Romani Dictatoris vouerant, perlata.* Vbi Templum ei postea idẽ qui vouerat Camillus, dedicauit. De alio signo idem: *Signum æneum, matrona lunoni in Auentino adificauerunt.* Idem alibi: *Tacta de Cæli Aedes in Auentino lunonis Regina.* Et paulo post: *per Boarium Forum in cliuum publicum, atque Aedem lunonis Regina peruentum.* Cliuo publico ascendebatur in Auentinum e valle Circi, vt hodie ad latus Aedis S. Anastasiz videmus. Prope summum cliuum dextrorsum sita Aedis S. Sabinaz. Itaque hic potius lunonis Reginz, non autem commune illud Dianæ Templum collocandum est. Videmus in veterum Augustarum numismatis frequentem lunonis Reginz effigiem.

Vbi Templum lunonis Reginz.

Templi Mineræ in eodem colle incerta sedes. Celebrabatur à Populo die decima septima Iunij. Ita Ouidius:

*Iam sex, & totidem lucas de mense supersunt;
Huic enim numero tu tamen adde diem.
Sol abit à Geminiis, & Cancris signa rubescunt;
Capit Auentina Pallas in arce coli.*

In eodem summo Colle, quæ pars R E M V R I A dicta est, Aedes B O N A E D E A E condita, quæcunque illa fuerit; cui tantum sœminæ sacra faciebant. Ouidius:

*Interea diua canenda Bona est.
Est moles natua loco; res nomina fecit:
Appellant saxum; pars bona montis ea est.
Huic Remus insisterat frustra, quo tempore fratri
Regna palatina prima dedisti aues.
Templa patris hic oculos exosa viriles
Leniter æstui constituisse iugo.*

Claudia Virgo Vestalis dedicauit. postea verò;
Livia restituit; ne non imitata maritum
Effet; & ex omni parte sequuta virum.

Interpretes Ouidij molem illam seu locum natura editum, qui saxum dicebatur, captatis Remi auspicijs insignem, Tiberi imminentem faciunt; & Antiquarij antiquam Aedem, vbi Templum S. Mariz cognomento Auentinaz colitur, ibi constituunt. Videant tamen oportet, an leniter accilium dici possit iugum, edita tamen pars Auentini, vbi Aedes Magnæ Virginis; quod de sede Templi Bonæ Dæ dictum est. Spartianus de Adriano: *Fecit & Aedem Bonæ Dæ.* An hoc ipsum, an alibi positum, non constat.

In ea quidem parte, quæ vergit ad Tiberim C A C I olim spelunca fluuii imminabat; moles enim saxea teste Virgilio, *Speluncæ dorso insurgens* — *leuam ad amnem incumbens.* Propterea Hercules Victoris Templum in eadem crepidine collocant, vbi Cæcum latronem magna incolarum lætitia occiderat. Vbi & scale G E M O N I A E decliuis in Tiberim apponuntur; quò trahebantur, abijciebanturq; supplicio damati.

Lib. 6. Fast.

Lib. 3. Fast.

Remuria,
& Aedes
Bonæ Dæ
vbi essent.

Caci spelunca.

Fulu. lib. 4
Mar. lib. 4
cap. 4.

Tem-

rum crebra mentio apud auctores. P. Victor in xlij. Regione Auentini posuit. *Disti Gemonij gradus, quod locus esset gemitus, & calamitatum. Nam quod aliqui augurantur de Gemonio auctore, & vel qui primus sit extarbat, parum comperi. Gradus vel Scala dicebantur, quod surrectus foret locus, & gradibus quibusdam consenderetur.* Caelius Rhodiginus. Quasi in summum scalarum dampnati abicerentur. Mihi verisimilis est in alijs etiam gradibus fuisse depositos, ideoque paulo latioribus. Quod indicant numerose sub aliquot Principibus cedes. Dion: *Hoc modo multum viri morte affecti, multae mulieres alij in carcere, alia ad tribunal protrahere captiuarum inflar: & earum quoque in Gemonias proiecta corpora.*

Coel. Rho.
dig. lib. 10
cap. 5.
Dion. l. 59

Dion. l. 8.

At Dion ipse Gemoniarum sedem incertam facit. Nam de Seiano sic ait: *Quemque in Capitolio sacrificasset, ac inde in Forum descenderet, serui eius stiprantes eum propter turbam eum sequi non possent, in viam, qua ad carcerem ducit, diuerterunt ac per Scalas Gemonias lapsi deciderunt.* Hæ igitur non in precipitibus Auentini ad Tibetum; sed in crepidine Capitolij, aut prope carcerem fuerunt. Neque dicas, in codice Græco Gemonias non legi, qui habet: *καὶ τὸν ἀναβασιμὸν καὶ ὁ οἱ ἀναβασιμὸν ἐπὶ τῷ ὄρει, καὶ τὸν ὄρει, καὶ τὸν ὄρει.* Et per gradus, in quos dampnati proieciabantur, descendentes lapsi sunt, & deciderunt. Quid enim aliud hi gradus, nisi Gemoniae sunt? De quibus eodem modo ipse auctor alibi loquitur. Paulo ante de Sabino: *ὁμοῦ αὐτὸς τὸν ἀναβασιμὸν ἐπὶ τῷ ὄρει.* Et postea de Seiano: *τὸν τὸν ἀναβασιμὸν ἐπὶ τῷ ὄρει in gradus abieciens est.* quos duos in Gemonias abieciens fuisse constat ex Plinio, Tacito, Suetonio. Equidem quid Dion loco illo sibi velit, nisi Gemonias velut Capitolio adherentes, non intelligo. Contra tamen P. Victor, & alij, præter eos, quod dixi, Antiquarij, & Alexander sentiunt. Qui vtrumque tueri velit, auctores habet, quibus id teneatur.

Plin. l. 8.
cap. 40.
Tac. Ann.
lib. 5.
Sueton. in
vita Tib.
cap. 61.
Alex. ab
Alex. d. 3.
Gen. dier.
cap. 5.
Ædes
Herculis,
& Siluani,
Vinea
Coll. Ro-
mani.

Iam P. Victor HERCVLIS, & SILVANI cōmunem facit Aedem in Auentino. Aliamque Siluano propriam attribuit, & fontem. Hæc forte Aedes in altero montis vertice vbi Templum S. Balbinæ, dicata est, in quo effusus est lapis Principis olim Traiano positus, inueniturque de pastinatoribus in vinea ad Thermas Antonianas. Porro eius Tabule marmoreæ tres in partes diffractæ pars media cum litteris tituli perijt, cuius verba diuerso charactere notata supplementimus. Sic autem se habet integra inscriptio. Sic legitur, Concomeratione, & Vipsiano.

Numini domus Augustæ & Sancti Siluani salutaris sacrum

Imp. Cæs. Nerua Traiani optimi Princ. Germ. Da cici imagines argenteas

Parastaticas cum suis ornamentis, & regulis, & basibus, & concomeratione ferrea

C. Iulius Nymphis dec. annalis sua pecunia ponendas curauit donumque dedit

In Templo S. Siluani salutaris quod est in hortis Auentinis, & prædio suo dedicauitque

Idibus Ianuarij L. Vipsiano Messala. Q. Pedone Coss.

San-

Sancti autē cognōmentum Siluano attributum veteres lapides apud Græcos, & alij demonstrant.

Porro ELICII IOVIS Ara ad radices Auentini nō longe à Tiberifortasse fuit; vbi fons in antro, & circumposita sylua. Fons EG ERIAE Nymphæ credebatur esse; cum qua sermōnes nocturnos, vtrudij, ac bellico populo religionem iniiceret, simulacrum Numa. De eo fonte Ouidius: *Desinit incerto lapidosus mœnium rivus; Sæpè, sed exiguis faucibus inde bibi.*

Ara Iouis
Elicij.

Egeria est, qua præbet aquas Dea grata Camenis;

3. Fasti

Illa Numa coniux, consiliumque fuit.

Tum de sylua, & fonte simul canit.

Lucus Auentino suberat niger illicis umbra,

Quo possis viso dicere, numen inest.

In meo gramen, muscoque adoperta virenti

Manabat saxo vena perennis aquæ.

Deinde vero: *Elicium Cælo te Iuppiter, vnde minores*

Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.

Constat Auentina tremuisse cacumina sylua,

Terraque subsedit pondere pressa Iouis.

Vicinior Tiberi locus HILERNA nomine, item cum luco, Ouidius: *Ouid. 8.*

Fasti

Adiacet antiquus Tiberino lucus Hilerna:

Pontifices illuc, nunc quoque dona ferunt.

In eodem Auentino priuata DOMVS Vitellij Cæsaris, siue eius vxoris fuit, cum ejus frater prope Forum habitaret. Tacitus: *Cur enim e-*

Tac. lib. 3.

fratris, fratris domum imminuentem Foro, & irritandis hominum oculis, quæ

Histor.

Auentinum, & penates vxoris petisset?

Ibidem TEMPLVM, & ATRIVM LIBERTATIS P. Vi-

ctor constituit. De Templo Liius: *Dignæ res visa, ut simulacrum ce-*

Dec. 3. 4.

lebrati eius dici, quo contra Hannōnem Annibalis ducem pugnavit ab Be-

neuentum, Græchus postquam Romam redijt, pingi iuberet in Aede Li-

bertatis, quam Pater eius in Auentino ex multatitia pecunia faciendam-

curauit, dedicauitque. Atrium aiunt ab Aelio Patro, & Cornelio Cethe-

gor Censoribus relictum, & ampliatum. De eo Liius: *Custodiebantur*

Dec. 3. 5.

obsides Tarentini in Atrio Libertatis minore cura. Idē TABVLARI

Dec. 3. 3.

Atrio adiuncti alibi meminit: Censores extemplo in Atrium Libertatis as-

cenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clasque Tabulario, & dimissis

seruis publicis, negarunt se prius quicquam publici negotij gesturos, quam

iudicium populi de se factum esset. De eodem. Atrium Libertatis, & Vil-

Dec. 4. 1.

la publica ab eisdem Censoribus refecta amplificataque. Tacitus. *Præ-*

Tac. lib. 1.

ceptum, ut Germanicos milites à Libertatis Atrio accerferent. Cæterum,

Histor.

præter hoc in Auentino, aliud alibi ATRIVM LIBERTATIS

Lib. & Ep.

ponit locus Marci Tullij, nisi corruptus est: *Paulus, inquit, in medio Fo-*

Ep. 15.

ro Basilicam iam pæne texuit ipsæ antiqui columni. illam autem, quam

locavit, facit magnificentissimam. Quid quæris? nihil gratius illo moni-

mento, nihil gloriosius. Itaque Cæsaris amici (medico, & Oppium) dif-

rum-

rumparis licet, monumentum illud, quod tu tollere laudibus solebas, et Forum laxaremus. Et quod ad Atrium Libertatis explicaremus, contempsimus sexcentis sextertium. cum priuatis non poterat transigi minore pecunia. Video cum magis viris locum esse suspectum. Sed siue Tullius loquatur de Foro Caesaris explicatio usque ad Atrium Libertatis, ut placet Manutio, mihi quæ magis probatur: siue disuncta voce, Forum, ut placet Lambino (nam & alij aliter legunt) loquatur de Pauli Basilica pertingente ad Atrium Libertatis; vtrumque ædificium longe distabat ab Aventino. Pauli enim Basilica, ut alibi diximus, in Foro Romano prope Tempium Faustine; paulo remotius Forum Caesaris à tergo Templi Pacis fuit. Itaque hoc Libertatis Atrium non longe à cliuo nuttente in Esquilias prope Turrim Comitum fuisse crediderim. Addam hoc loco de Basilica Pauli, quod supra omisi, à Lepido eiusdem gentis ornatam fuisse sub Tiberio. Tacitus: *Lepidus à Senatu petiuit, ut Basilicam Pauli, Æmilia monumenta propria pecunia firmaret ornaretque.* Et paulo post: *Lepidus quamquam pecunia modicus autum decus recoluit.*

Tac. lib. 3.
Annal.

Armilus-
trium.

Demum quoniam in eodẽ Aventino ponitur *ARMILVSTRIVM*: *Armilus-trium*, ait Varro, ab eo quod in Armilusstro armati sacra faciunt, nisi locus potius dictus ab his; sed quod de his prius, id ab ludendo, aut lusstro est, quod circumibant ludentes ancilibus armati. Quod ergo Salij, qui galeam, clypeum, & enslem ferebant, illud in sacris circumierent, non, quod ibi recenserent arma, & milites, ut placuit Volaterrano, dictum est Armilus-trium. Positam hoc erat in ipso Colle. Nam Plutarchus de Romulo sic scribit: *Corpus Tatij magno bonore Romam delatum tumulavit in Aventino ad Armilus-trium.* Censum autem militum, aliaque bellica munia Campus Martius sibi ab initio vindicauit.

Subiecta est ab utroque latere Colli Aventino planities amplior illa, quæ sinistrorsum alluitur Tiberi, ubi in ipsis mœnibus PYRAMIS sepulchralis C. Cestij. Hæc ex quadratis constat marmoribus, decrefcente paulatim, & in acumen desinente structura. C. Cestio condita est, ex eorum Collegio, qui quod epulare sacrificium in ludis facerent, Epulones dicti. Duplex in ea titulus. Alter, quæ Occidentem spectat, sic inscripta bipedalibus litteris.

C. CESTIVS. L. F. POB. EPVLO. PR. TR. PL

VII. VIR. EPVLONVM

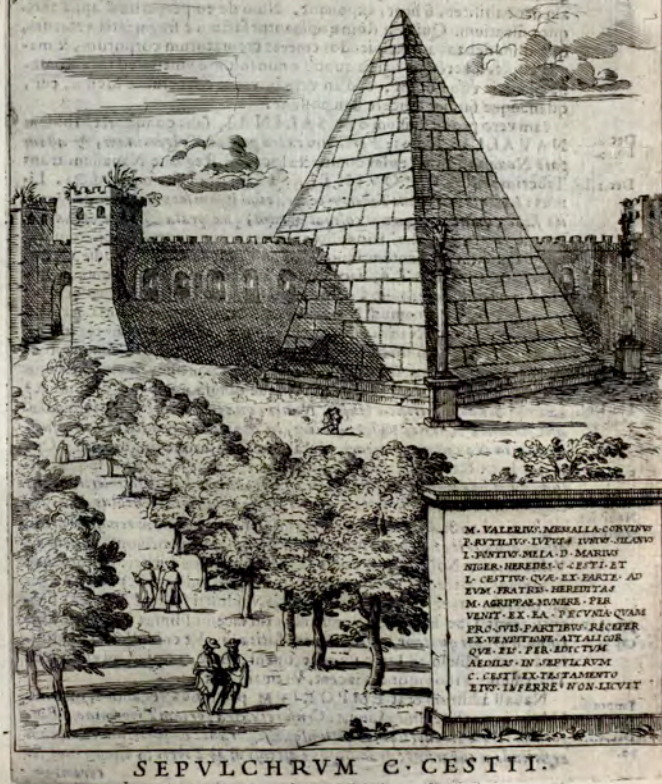
Altera verò parte, quæ Orientem spectat, sic, sed multo minoribus litteris.

OPVS. ABSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCCXXX

ARBITRATV

FONTI. P. F. CLAMELAE. HEREDIS. ET. PONTII. L

Non

Mons Te-
staceus.

Non longe vñ situr TESTACEVS mons. Hunc verò colliculum è valle vñdique exurgentè testarum, vasorumque fragmētis extitisse aiunt. Mirum vñde tanta copia figlinorum operum: nec satis caulæ afferunt, cur in eum locum comportata, & in cumulum coaceruata fuerint. Fictilium quidem ibi reliquæ congestæ conspiciuntur: sed cur in collem creuerint alij probabiliter, si licet, exponant. Nam de eo perpetuum apud antiquos silentium. Quidam Romæ opinantur factum è fragmentis vinarum, quæ olim fiebant ad excipiendos cineres crematorum corporum, & magna copia, diuersaque figura quotidie non solum è vineis, sed tota Romana planicie effoduntur. Sed an vere in vnum coaceruatæ locum, cur, quandoque fuerint, dicere non possunt.

Dec. 4.
lib. 10.

Iam vero prope fluvium oim SALINAE, salis conditoria. Ibidem NAVALIA. Liuius: *Porticum extra portam Trigeminam, & aliam post Naualia*. Erant enim coniuncta loca. E Regione Naualium trans

Dec. 1. 13.

Tiberim PRATA QUINTIA, à Quintio Cincinnato dicta. Liuius: *L. Quintius trans Tiberim contra eum ipsum locum, ubi nunc Naualia sunt, quatuor iugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur*. Itaque vetera Naualia, Dionysio auctore, prope pontem Sublicium statuenda sunt. Prata autem Quintia, non ea dicenda, quæ hodie vulgari

Prata Ne-
roniana.

appellatione, PRATA, iacent inter Molem Adriani, & Pontem Miluium tantoque intervallo à ponte olim Sublicio, & Naualibus distant. Nuncupat hæc Procopius NERONIANA prata: Quintia certe nō sunt. Neque enim Naualia fuerunt in campo Martio, qui campis illis est obiectus; etsi non omnibus, & vltra, ad pontem vsque Miluium protensis. Quo modo enim, si ibi fuissent, intersepto pontibus fluuiio, onerariæ magnæque naues præaltis malis, velisque diffusæ eò deduci potuissent?

Liui. Dec.
5. lib. 5.

Liuius: *Senatus sacrificari iussit. Nauis, quæ in Tiberi parata instructæque stabant, ut si Rex possit resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in Naualibus collocari*. Plutarchus de Catone minore, qui è Cypro rediens classi aduersum Tiberim erat inuectus: *Insolens, inquit, visum, quod ad Consules, & Prætores effusus obuiam non descenderit, neque cursum inibuerit; sed incitata hexeri Regia ripam præteruictus, & a iugis*

Plutar. in
eius vita.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

Nauis sex
remorum.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

Plin. 1. 18.
cap. 3.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

Emporiū.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

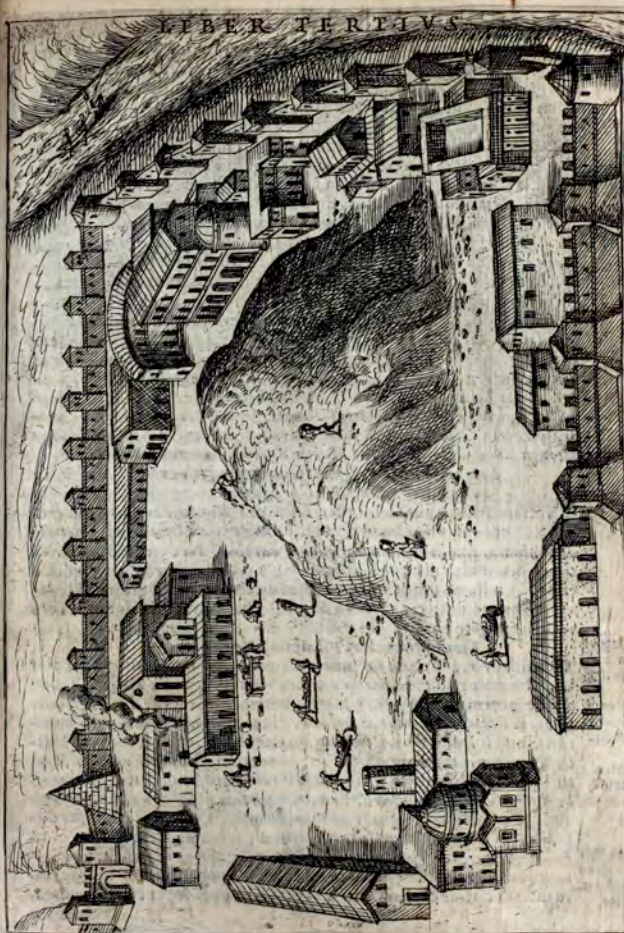
Dec. 5. 15.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

Dec. 4. lib.
10.

decursu, in Regia ripam præteruictus, & a iugis

cerunt:

TESTACEVS MONS

Edificia
ad Aue-
tium.

cerunt: & extra eandem portam in Auentinum porticuli sicut strauerunt:
Et Censor faciendum curauit Forum & Porticum extra portam Trigeminam, & aliam post Naualia, & ad sacrum Herculis. Alibi autem diximus, hanc portam fuisse, ubi nunc Templum S. Mariae cognomento in Cosmedin, prope quam erat Aedes Herculis. Quare huiusmodi fuit locorum, & edificiorum situs. A sano Herculis ad portam Trigeminam Porticus fuit. Extra portam alia Porticus, donec angustia inter Auentinum, & Tiberim laxantur in planiciem. Ibi Forum: Post hoc Naualia; ubi alia Porticus, Naualia ad iunxerunt Emporium. Extra eandem portam alia Porticus, Livijs: Aedes Porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt. Hanc dextrorsum versus Tiberim fuisse reor, antequam fluuio obiectus Auentinus tenuis spatium interiectum relinqueret. Aemilia autem porticus hic sita, & refecta à Censoribus diuersa est ab illa, quam supra prope Forum statimus.

Dec. 4. 15.

Plura, & celebriora aedificia dexterum Auentini latus in subiecta valle desepit. Ibi enim porta Capena non minus Appiae viæ, cui imminabat celebritate, quam se ipsa celebris, quippe quæ primæ Urbis Regioni nomen dederit. Extra hanc portam nobis fuit Templum Martis. De eo Livius: Eo anno AEDES MARTIS Gallico bello vota dedicata est à Tito Quintio Duumuiro sacris faciendis. Idem: Semitamque saxo quadrato à porta Capena ad Templum Martis strauerunt. Idem: viam silice sternendam à porta Capena ad Martis Aedem locauerunt. Ouidius.

Li. Dec. 1.

Lib. 6.

Fast. lib. 6.

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra.

Appositum testis porta Capena via.

Testam viam appellat, cui effecti posita Porticus. Fuerunt enim crebri fornices extra Romanas portas. Interpretes: Ab Oppido, inquit, testis denominata, quæ in Flaminiam quoque ducebat. Nec est audiendus. Vtraque enim via quid magis diffinit? Cum Appia extra Capenam, quæ etiam ibi testis ob Porticum impositam dicebatur, in Campanos; Flaminia ad Gallos mitteret. Neque Martialis hanc, ut idem autumat, illo versu intelligere potuit:

Lingonæ à testis, Flaminiaque recens.

Tres enim viæ præcipuæ fuerunt in Campo Martio: Fornicata propior Colli Hortulorum: Media: quæ etiam Flaminia. Testis propior Tiberi quæ minore in Campum & Martio mittebat. Seneca: Inter Tiberim & viam Rectam descendit ad inferos. Hanc Martialis, non testam inculcat. Quod si testam legas, fornecatam intelliges. Sed ut redeam ad Martis Templum, prope portam id fuit. Monet Seruius: In Vrbe duo Martis Tempia sunt: unum Quirini intra Urbem, quasi custodis, & tranquilli; aliud in Appia via extra Urbem prope portam, quasi Bellatoris, vel Gradui. Nam, ut alias dixi ex Vitruvio, Martis, Bellonæ, Vu canæ, & alia huiusmodi Deorum Tempia extra Urbem præci mandarunt: sero intra eandem recepta. Quod autem aliud hoc Templum in Aedilitate à Sylva consecratum positumque super centum columnas, vellem cum auctore dictum clarius explicasset. Quid enim est poni supra centum columnas,

Sic legendum non testis.

In ludo de mor. Claudij.

In lib. 1.

Aenid.

Fulu. lib. 1.

Interpres

Ouid. loc. citato.

nas, quæ solent non Templum, sed testum sustinere: Legi equidem apud Lampridium de Alexandro Seuero: Basilicam Alexandrinam instituitur inter Campum Martium, & septa Agrippiana in latitudine pedum centum, in longitudinem pedum mille, ita ut tota columnis penderet; quam efficere non potuit morte præuentus. An simile opus intelligant, & parces illi extruendo Aelii Syllæ opes attribuant, ipsi exponant. Illud explaratus; insignem pompam ab eo Templo ad Calloris, in Forum quotannis fuisse deductam Idibus Quintilibus. Dionysius: Per tribus, & Centurias, inquit, distincti qui equos habent ex publico, ordine inequis vebuntur omnes, quasi à pugna trabecant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabecæ initio pompe sacro ab Aede Martis, quæ extra Urbem sita est, & pertransientes cum cæteras Urbis partes tum Forum, & demum Caesorum, nonnunquam quinque vicorum milia, gerentes quidquid donorum militarium acceperunt à Ducibus, & egregium sancti spectaculum dignumque Imperij magnitudine. Id institutum à Q. Fabio Censore, qui primus Maximi cognomen accepit. Livius: Ab eodem institutum dicitur, ut Equites Idibus Quintilibus transirebentur. Aliter spectaculi meminit Dion, scribens: Equestris certamina, quæ Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea quod ea die Martis aedes consecrata est. Sed loquitur de Aede Martis in Foro Augusti. Idem alteram Templum Martis statuit in Campo Martio: Templum, inquit, Martis in Campo Martio fulmine idem erat.

Lib. 6. Ro. Auct.

Dec. 1. 15.

Diog. 1. 52

Extra eandem portam MANALIS LAPIS, de quo Festus: Maledum Lapidem vocabant petram quandam quæ erat extra portam Capenam iuxta aedem Martis, quam cum propter nimiam siccitatem in Urbem protraherent, insequeretur pluuia statim, eumque aqua manaret. Maledum Lapidem dixere. Ibidem crebri, vberes, & madidæ Capenæ fontès & TEMPESTATIS Aedes, quam Metellus, tempestatem Sardo mari passus, vovit, posuitque: an Claudius, ut alij, vanissimo numini vaniora capita. Ouidius.

6. Fast.

Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur.

Cum pæne esset Coris obruta Classis Agui.

Plura intra portam fuere Tempia. Cicero ad Atticum. Cum venissem ad portam Capenam gradus Tempiorum ab infima plebe completi erant, à qua plausu maximo cum esset mihi gratulatio significata. Inter hæc Tempia numerantur Aedes Mineræ, Spei, Isidis, Fortuna, Camænarum. Hanc Fulvius Nobilior extruxit ad eandem portam, & luco instruxit. cum antea lucum alterum perenniam ænum fonte Camænis Numa dicauerit, & in eo Fidei sacrarium constituerit, ut refert Livius. Aedis Camænarum meminit Plinius. Notatum ab auctoribus, & L. Atilium portam in Camænarum Aede maxima forma statum sibi posuisse, cum brevis admodum fuisset. De ea Martialis.

Li. 4. Epig.

Dec. 1. 1.

Philo. 1. 34.

cap. 5.

Li. 4. Epig.

6.

Et cum currere debeas Bouillas,
Iter iungere quaris ad Camænas.

Y

Bo.

RO

Lib. 9.
Eiud.
Dec.

Plin. lib.
35. cap.
10.

In Claud.
cap. 1.
Tac. lib. 2.
Ann.

Lib. 3. Ep.
ad q. frat.
epist. 7.

In Seuer

Bouille enim in via Appia. Ibidem Templum HONORIS, & VIRTUTIS. Hoc vouerat bello Gallico Marcellus, sed duo fecit. Causam affert Lilius: Marcellum alia atque alia obiecta animo religiones tenebant. In quibus quod cum bello Gallico ad Clusidium Oppidum Ligurum Aedem Honoris, & Virtutis vouisset, dedicatio eius à Pontificibus impeditur: quod negabat unā cellam amplius quam uni Deo recte dedicari, quia si de Caelo taeda, aut prodigij aliquid in ea scilicet esset, difficilis procuratio foret; quod utri Deo diuina res fieret, sciri non posset. Neque enim duobus, nisi certis Deis ritē una hostia fieri. Ita addita Virtutis Aedes appropriato opere. Et alibi: Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit septimo decimo anno postquam à patre eius primo Consulatu uota in Gallia ad Clusidium fuerat. Restituit has Aedes Vespasianus auctore Plinio: Fuere, inquit, in auctoritate Cornelius Pinus, & Aelius Priscus qui Honoris, & Virtutis Aedes Imperatori Vespasiano Augusto restituenti pinxerunt. Tres ARCUS triumphantiales à P. Vidorio in Regione vā Capenae collocantur. Arcus DVERI Partibici: Arcus D. TRIANI; Arcus D. RVSI. De hoc Suetonius: Druso Senatus marmoreum Arcum cum tropaeis via Appia decreuit. Decreuit & Germanico Drusi filio. Tacitus: Arcus addita Roma, & apud ripam Rheni, & in Monte Syria Amano. Aedes item Honoris, & Virtutis à Mario postea memorantur, de loco non constat.

In eadem via, alia tamen Regione, eaque duodecima Piscinam publicam locant, ad Templum nunc S. Sixti. Hæc quamvis dederit nomen Regionis, non tamen mansit, seruato duntaxat loci nomine. Festus. Piscina publica bodieque nomen manet, ipsa non extat; ad quam & nataum, & exercitationis alioque causa ueniebat populus. Cicero. Roma, & maxime Appia ad Martis, mira proluuiet. Crassipedi ambulatio ablata: hortis, tabernis plurima: magna vis aqua usque ad Piscinam publicam. Ammianus: Obeliscus per Offensem portam, Piscinamque publicam Circus illatus est maximo.

Sed qua via Appia flexus est ad Arcum Constantini inter Caelium, & Palatinum, occurrebat olim contra Templum S. Gregorij Septizonium Septimij Seueri. Sepulchrum illi positum, & posteris Antoninis. de eo Spartianus: Auream uenulam tantum fuisse dicunt Seueri reliquias continentem, Antoninorum sepulchro illatam. Cum Septizonium faceret, nihil aliud cogitauit; quam ut ex Africa uenientibus suum opus occurreret, &

¶

nisi absente eo per Præfatum Urbis medium simulacrum eius esset locatum, aditum Palatinis adibus idest Regium atrium ab ea parte sacro uoluisse perhibetur. Et ante scripserat: Opera publica præcipue eius extant Septizonium, & Therma Seueriana. Idem in Antonino Geta. Illatus est maiorum sepulchro, hoc est Seueri, quod est in Appia via: iunctis ad portam dexteram specie Septizonij extructum quod sibi ille uiuus ornauerat. Erat porro Septizonium per magna moies, quæ septem ueluti zonis, & præcinctioibus ambiretur. Zone autem sunt columnarum ordines, quæ quo altiores, eo minores essent. Et alia fuisse in Vrbe huiusmodi ædificia supra diximus: natumque Titum Cæsaem prope Septizonium; unde cognomen tum Templo S. Lucie ad Septisolia. Septizonij autem Seuerianis tres tantum supererant ordines columnarum uelut Mariani, nam hodie nihil apparet, & tanta, inquit, est trium horum altitudo, ut maiorem habuisse non fiat uersimile. Idem sentit Philander: Vltra quartam, inquit, columnationem sursum uersus non puto antiquos esse progressos. Neque Septizonium via Appia inter Palatinum, & Caelium montes à Seuero Imperatore extructum à septeno columnarum ordine uocatum est. Arguunt, qui super sunt tres altitudine specabiles: arguunt interioris adificij ex quadrato lapide inter septa quadam, & ueluti solaria, ut loquuntur, siue tabulata, unde à nonnullis Septisolia nominatur. Quod ceteri parum uidentur, qui alios quatuor columnarum ordines super impositos fuisse existimant. Nec credibiles reliqua altitudo fastigium ad cacumen astantibus, Hæc ille. Verum hos auctores primo aliorum vulnerat auctoritas, quibus spectus ille ordo asseritur. Deinde quia Septizonium sepulchrum erat, in medio, nempe summo loco, statuam Seueri positam sustinens, ut ex Spartiano dictum est, tuto inferri potest, instar Mausolei, atque eius tabernaculi, pyrae forma extructum, quam in consecratione Diuorum cremabant, in Campo. Illa autem vitra quartum fuisse, & gradum attolbat alios inferioribus contractiores, donec ad extremum perueniretur, ut constat ex Herodiano, qui huius rei luculentus auctor, comparat turribus gradatim degressibus, quæ in portu nocte prælucentes Phari dicuntur. Idem plurima ex antiquis numismata demonstrant, quamquam non omnes gradus breui schemate comprehenderint. Illa ergo Seueri statua in medio, summoque, & perexiguo fuisse locabatur. Quod sane imago Septizonij, ab ijs proposita non representat, neque desinit in turritum, atque extenuatum cacumen. Quare vitra tertiam columnationem ad septimam, diminuto ordine, & coarctata turris altitudine extructum Septizonium libens affirmo. Porro Schema, quod figurant, non mutilatum solum, sed dimidiatum est, quod tamen additis ordinibus perfici potest. Eadem recta via, & sine Piscina publice occurrebat Circus Maximus, de quo nunc, alijsque Circus dicendum est.

In Com.
Vite lib. 5.
cap. 9.

Y 2

De

SEPTIZONIVM SEPTIMI SEVERI SEPVLCRVM

De Circis. Cap. XIV.

CIRCVS à circuitu nomen accepit, quod circum spectaculis adificatis ibi ludi sunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt, ut ait Varro. Ideo & ἵπποδρόμος Hippodromus græcè dictus, equis in illo, cursu agitat. ^{scd. 159} etiam Stadiū

latine curriculum, ad eius similitudinem quod Pisis in Græcia Hercules eodem decurso constituisse dicitur, quamquam stadium Romæ aliud præter Circum, ædificium fuit. Suetonius: *Athleta Stadio ad tempus extructo, in Regione Martij Campi certauerunt per triduum.* Idem: in Domitiano. *Extruxit Flavia Templum gentis, & Stadium, & Odeum, & Naumachiam.* Quoniam autem varij in honorem Deorum ludi decreti Romæ sunt multi etiā Circi varij in locis positi. Decem numerantur. Nunc de eo, qui antiquitate, & magnitudine præcellens, Maximus appellatus est.

Dictus est CIRCVS MAXIMVS, vel quod magni ludi, qui & Romani, solemniter ibi celebrarentur: *Magnique appellati* ut ait Afconius, *quod magnis impensis dati sunt*: vel quod Conso, idest Nepetuno, & Dijs magnis, idest Laribus Urbis Romæ: vel, ut ex Cicerone, & Liui discitur, quod Ioui, Iunoni, Mineræ in eo fierent: quodque omnium Circorum esset Maximus, & amplissimus. Designatus est hic primum, Circus Tarquinio Prisco Quinto Romanorum Rege, inter Aventinum, & Palatium, in Valle Murta, à Myrteto, & Veneris Murtæ, seu Myrtæ sacello, ut supra diximus. Liuius: *Tunc primum Circo, qui nunc Maximus dicitur, designatus locus est.* Loca diuisa Patribus, Equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent: Fori appellati. *spectauere fureis duodeno ab terra spectacula alta sustinentibus pedes.* Quod opus referent Dionysio, procedente tempore annumerandum erat inter totius Urbis pulcherrima. *Longitudo eius, idem inquit, est trium stadiorum cum dimidio; latitudo quatuor ingerum.* Plinius: *Circum, inquit, Maximum à Cesare Dictatore extructum longitudine stadiorū trium, latitudine vnius, sed cum adificijs ingerum quaternum ad sedem CCLX. millium.* At P. Victor in Regione secunda ait, Circus Maximus, qui capit loca CCCLXXV. millia. Certe Traianus V. millia locorum adiecit.

In Cesare cap. 39. cap. 5.

Circo vnde nomen.

Vbi esset Circus Maximus. Liui. dec. 1. lib. 1.

Dion. lib. 3. Ant. Ro.

Lib. 36. cap. 15.

Y 3

Tria

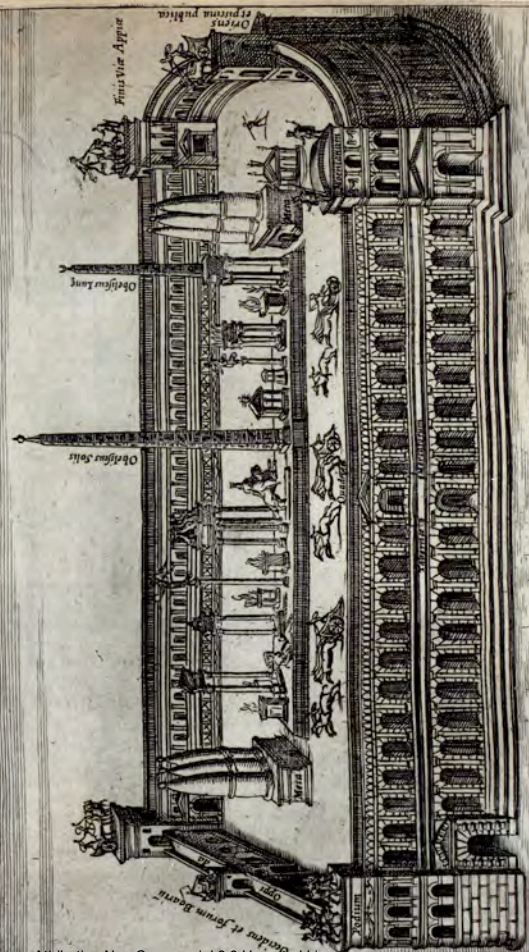
Lib. a.
cap. 23.

Tria autē stadia Plinius posuit (dimidium reliquit) idest passus trecentos septuaginta quinque. Nam ut idem Plinius: *stadium centum viginti quinque nostros efficit passus*; hoc est pedes sexcentos viginti quinque; cum pedes quinque passum efficiant. Tria igitur stadia sunt passus CCCLXXV. pedes MDCCCLXXV. Romani nostrates palmi MMD. iugerum autē eodem auctore pedes continet ducentos quadraginta, idest nostrates palmos trecentos viginti. Quatuor ergo iugera pedes efficiunt DCCCLXX. recentes autem Romanos palmos MCCLXXX. Hoc latitudinis spatio includuntur ædificia, quæ Circi caueam cingebant. A duobus, ait Dionysius, maioribus lateribus, & uno minore, summo videlicet Circo, ubi non erant Carceres, extructa sunt triporticus. Ima habent lapide paulū scandentia, sicut in Theatris, sedilia. Super duplici contiguatione sunt lignea. Duas maiores porticus tertia minor coniungit trauerim, lunata specie apposta. (Hæc est, quæ summum Circum Theatri specie concludebat) Externe ambit Circum simplex contecta porticus habens officinas & superne cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, ut nulla confusio oriatur. Verum in ima parte minus altitudo iacuit, eodē Dionysio auctore, subdinale erat, habens fornicatos Carceres unde equi emitterentur. Carceres dicti, ait Varro, quod coercentur equi, ne inde exeant, ante quā Magistratus signum misit. Hi & Oppidum olim dicti sunt; quod, ut idem ait, à muri parte pinnis, turribusque Carceres olim fuerunt. His arcuatis fornicatisque duodecim ostia intrant, quæ omnia simul vna machinatione aperiebantur, vno videlicet transuerso ligno, & obijce clausa; qui tollebatur, cum dato signo mittebantur equi. Longitudo Circi distinguebatur interstructa Spina: Cuius extrema metas, ubi fiebantur currus: media Obeliscos, & alia continebant.

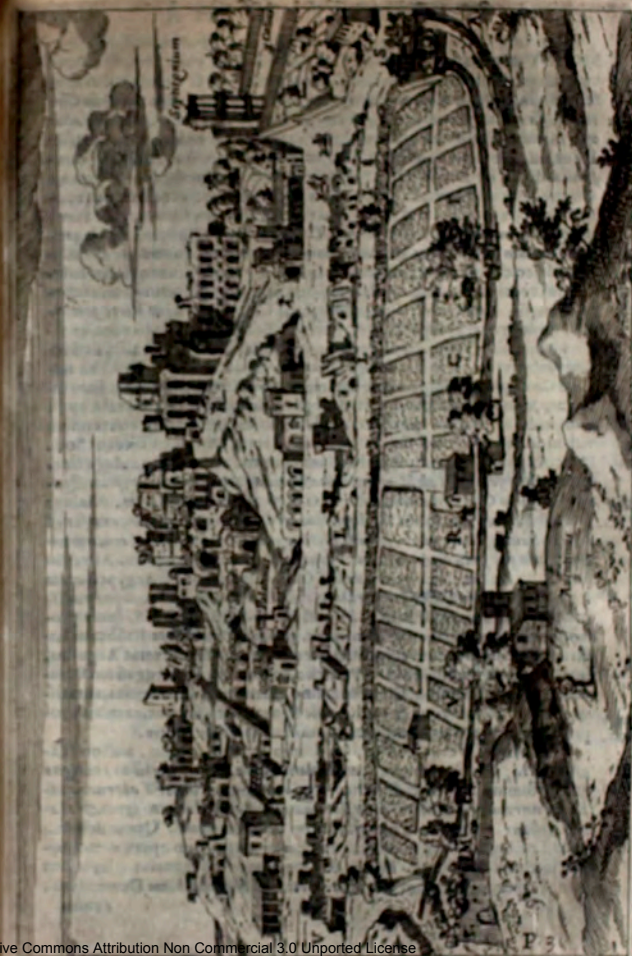
Lib. 4. de
ling. Lat.
Dion. loc.
cit. Cassio
dor. lib. 3.
var. ep. 51

Sed nequaquam in hanc amplitudinem, partiumque numerum, & ornatum extructus est à Tarquinio, successu temporis auctus, & ornatus. Lilius, L. Stertinius de Manubij fornem in Maximo Circo fecit, & signa aurata imposuit. Idem: Iudis Romanis MALVS in Circo inflabilis in signum Pollentie (Dea hæc erat Potentia) prociat, atque id deicit. Ea Religione moti Patres, & diem unum adijciendum ludorum celebritati censerunt, & signa duo pro vno reponenda, & nouum auratum faciendum. Loco eius mali postea positus est primo vnus, tum duplex OBELISCVS. Idem: Temples, inquit, SIGNA in Circo Maximo cum COLVMNIS, quibus superflabant, euerit. Idem: Censores, Carceres in Circo, & Oua ad notas curculis numerandas & dam & metas trans & caueas ferreas, pe intromitterentur, faciendas locarunt. OVA Castori, & Polluci consecrata erant; nam eos ouo prognatos ex fabulis arbitrabantur: eaque prope metas posita sunt, quod illis currentium spatia notarentur. Cassiodorus: Metarum circuitus ouorum erectionibus exprimitur. Porro septena spatia, & circuitus currum fiebant in Circo. Quamquam in Ludis secularibus Domitianus quo facilius septem missus peragerentur, singulos à septenis spatij ad quina reuocauit. METAE rotundæ, ac turbinatæ fuerunt, & in formam coni, & cupressi. Ouidius; Metæque imitata cupressus.

Hæc

Metæ tur-
binatæ.
Metarum.
lib. 10.

CIRCVS Meridies et Auentinus MAXIMVS

PALATIUM, ET CIRCI VESTIGIA.

Hæ primæ, & vltimæ in pariete intermedio, qui arenam diuidebat, SPINA appellatur. Primæ ad CERCERES, vnde equi, & currus emittebantur, in Circo Maximo dictæ Murcia; vbi & Conſ. ARA fuit, fed deſoſa, cuiusque Edicula ſubterranea. Tertullianus: *Ara Conſo in Circo adſoſa eſt ad primas metas ſub terra. Hæc Ara in Circo Maximo aliàs opera ludis Circenſibus aperitur*, ait Plutarchus. Conſus autem Conſilij Deus ſive Neptunus equeſtris fuit, vt idem in Romulo: Inde ludi Conſualia, dicti. Et DELPHINUS columnis ſuperpoſiti ſunt in Spina Circi, tanquam Neptuno debiti. Hos poſuit, ſeu potius reſtituit repoſuit Agrippa in Aedilitate ſua. Dion: *In Circo cum videret errare homines propter multitudinem ſpectatorum, Delphinas, & ouata opera poſuit, quibus curſum circutiones, & conuerſiones oſtenduntur*. In eodem EVRIPVM fecit Cæſar, quâ porticus, & ſedilia in margine caueæ deſinebant, vt aquas reciperet, deſcendendi profunditate ſimul, & latitudine, auctore Dionyſio. Suetonius: *Circenſibus ſpatio Circi ab vtraque parte producit, & in gyrum Euripo addito*. Porro in Euripo non modo navales ſæpè pugnae, ſed etiam caſæ aquatiles animantes, Crocodili, & aliz. Et Hellogabalus vino impleuit. Lampridius: *Fertur in Euripo vino plenis navales Circenſes exhibuiſſe*. Scribunt, eundem columnas addidiſſe auro inſignes, & pauimenta ſcoe auri, & argenti ſtrauiſſe. Etſi nihil tale apud Lampridium legerim, quod inter Circi Maximi ornamenta referendum videatur. Iam Circo à Cæſare ædificato deerat Obeliſcus dicatus Soli.

Hunc Auguſtus Aegypto aduehendum curauit. Ammianus: *Auguſtus, inquit, Obeliſcos duos ab Hieropolitana Ciuitate tranſtulit Aegypto. Quorum vnus in Circo Maximo, alter in Campo locatus eſt Martio*. Plinius: *Iſ, inquit, Obeliſcus quem D. Auguſtus in Circo magno ſtatuit, exciſus eſt à Rege Semneſerte, quo regnante Pythagoras in Aegypto fuit, centum viginti quinque pedum, & dodrantis præter baſim cuiusdam lapidis*. Alter illo maior, in eodem Circo poſitus eſt à Conſtantino Auguſto. Aegypto enim item aduectus per Oſtienſem portam, vt ait Ammianus, piſcinamque publicam, Circo illatus eſt Maximo. Hic eſt ille OBELISCVS, quem prolapſione fractum Sixtus V. Pont. Max. reſciendum, & ante Baſilicam Lateranensem ſtatuumdum curauit. Alterum vero, quem crexerat Auguſtus, in aditu portæ Flaminiz, idem Pontifex collocauit. Poſt Auguſtum Claudius, auctore Suetonio, Circo Maximo marmoreis Carceribus, auratisque metis, quæ vtraque & tophina, & lignea antea fuerant, exculto, propria Senatoribus conſtituit loca promiſcui ſpectare ſolitis.

Aſit Circus Neronis incendio: Immo incendiij initium, auctore Tacito, in ea parte Circi ortum, quæ Palatino, Cælioque montibus contigua eſt. Ibi ſumma pars Circi, & in hemicyclum flexa. Vbi per Tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, ſimul ceptus ignis, & flammæ validus, ac vento citus longitudinem Circi corripuit. Quem deinde ante Traianum nemo reſtituit, quamquam magnorum operum molitores fuerint Veſpaſianus, Titus, & Domitianus. Suetonius eſt lapidibus Naumachiz inſtauratum aſſeruat: *Fecit & Naumachiam Domitianus, & cuius*

& cuius poſtea lapide maximus Circus deſtitit vtrinquè lateribus extructus eſt. Plinius in Traiano: *Hinc immenſum latus Circi Templorum pulchritudinem prouocat. Digna populo victore gentium ſedes, nec minus ipſa viſenda, quam quæ ex illa ſpectabuntur, cui locorum quinque millia adieciſſi*. Dion in Traiano: *Circum collapſum ampliorum, atque elegantiorum reſtituit, quod ideo ſe ſciſſe inſcripſit vt populum Romanum capere poſſet*. Poſt Traianum STAVAS Illuſtrij virorum in Circo poſitas à Sennero teſtatur Xiphilinus. Sed ante, illam iterum collapſum reſecerat forſtaſſe Antoninus Pius. De eius ruina: Iulius Capitolinus in vita. *Aduerſa eius temporibus hæc prouenerunt: Fames, de qua diximus, Circi ruina. Alia de Circo narratur. Stratum minio à Caio: ab eodem, & Nerone, aurigatorio, Obryſocolla: aliàs ſterni ſolitum ramentis lapidis candidi. In eodem aliquando Neronem cænare. Denique pompa, quæ ante ludos exhibebatur, nihil ſolemnius, aut ſpectabilius fuiſſe, quæ deſcribitur à Dionyſio lib. 7.*

Quædam præterea iuxta Circum Tempia fuere, Tacitus: *Deum Aetides vetuſtate aut igni abolitis, ceptaque ab Auguſto Iulius dedicauit, LIBERO LIBERAEQUE, ET CERERI iuxta Circum Maximum, quas Aulus Poſthumus Dictator conerat: eodemque in loco Aetidem FLORAE ab Lucio, & Marco publicis Aedilibus conſtitutam*. Templi SOLIS idem Tacitus: *Propriusque, inquit, bonos Soli, cui eſt votus Aedes apud Circum. Aedes CERERIS meminit Liuius: Forem ex Aede Luna, quæ in Auentino eſt, coorta tempeſtas raptam tulit, & in poſſitis partibus Cereris Templi affixit. Idem: ex Mulſaticia pecuariorum pecunia gatera aurea ad Cereris poſita. Et: Aedes Cereris de Cælo taſſa. De eadem Vitruuius: Tuſcanico more, vti eſt ad Circum Maximum Cereris, & Herculis Pompeiani, item Capitoli. Præter Mortis Veneris, aliud eiſdem Templum ibi poſitum eſt. Liuius: Fabius Gurgis ex capronearum mulſaticio are VENERIS Aetidem, quæ prope Circum eſt, faciendum curauit. Idem. viam à Foro Boario ad Veneris faciendam locauerunt. De Templo MERCVRII ſcripſit P. Victor, quod illud fortaſſis eſt, de quo Liuius. Aedes Mercurij dedicata eſt Iulius Marijs. Quam paulo poſt ad Conſulum ignominiam iuſſu populi dedicatam ſcribit à M. Leſtorio primi pili Centurione. De eadem Ouidius, & eiſdem Mercurij fonte ad portam Capenam, quo expiationis gratia venirent Mercatores:*

*Templa tibi poſuere Patres ſpectantia Circum
Idibus, ex illo eſt hæc tibi feſta dies.
Eſt aqua Mercurij porta vicina Capenæ,
Si inuat expertis credere, Numen habet:
Huc venit incinctus tunica Mercator, &c.*

In Panc.
griſco.

Sueton. in
Calig. c. 18
Plin. lib. 38
cap. 5.

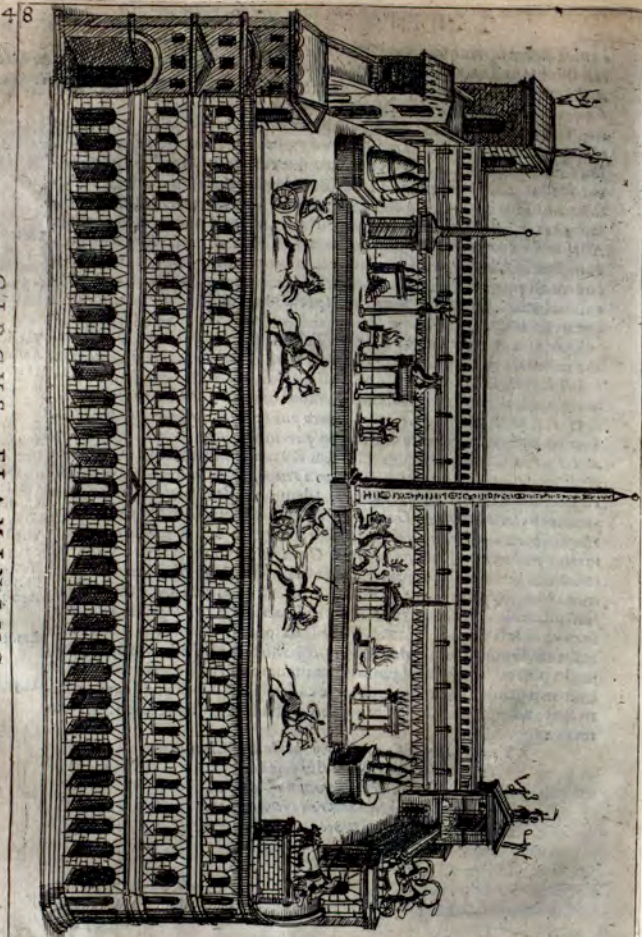
Tac. lib. 2.
Annal.
Templa
in Circo
Maximo.

Tac. lib. 15
Annal.
Dec. 4.
lib. 10.
Liui. lib. 10
Liui. dec. 3.
lib. 8.
Vitr. lib. 3.
cap. 3.
Liui. Dec. 1
lib. 10.
Dec. 3. 19.

Liui. lib. 2.

Li. 5. Faſt.

Circo

Circo Maximo proximus antiquitate vſaque CIRCVS FLAMINIVS fuit, de cuius auctore ſitueque dictum eſt alibi. Nunc de Tempſis quæ in eo fuerunt. P. Viſtor in Regione nona. Aedes, inquit, HERCVLI magno cuſtodi Circi Flamini. Id Sylla condidit ob Sibyllæ oraculū. Ouidius, *Circus Flaminius & eius Tempſa*, Faſt. 6.

Alter a pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt;

Quod Deus Euboico earmine munus habet.

Muneris eſt tempſis, qui nonas Lucifer ante eſt;

Si titulos quæris; Sylla probabit opus.

Loquutus ante fuerat de ſummo Circo.

Proſpiciet à tergo ſummum brevis area Circum.

Hæc pars vt aliàs dixi, deſinebat ad Templum nunc S. Angeli in Foro Piſcario. Itaque altera pars, vbi Templum Cuſtodis Herculis erat ad Carceres, nunc Fornacem calcis, & Templum S. Nicolai. In eodem Circo ARA NEPTVNI cui fabuloſo Equorum inuentori non deerat honor in Circo equis currentibus. Liuius; *Ara Neptuni multoſudore*, Dec. 3. l. 8. *manaffe in Circo Flamini dicebatur cum Aede eiſdem*, Li. 36. c. 5. *In maxima dignatione Cn. Demetij delubro in Circo Flamini ipſe, & Thetis, & Achilles*, Marſianus ex vetuſto lapide, vbi legitur. *Abſcantiſ Aug. lib. Aedituo Aedis Neptuni, qua eſt in Circo Flamini, iure conicit Aedē illi dicatam*. In eodem VVL CANI Aedem ſtatuit P. Viſtor, in qua reſerunt, canes fuiſſe pro ædituis, & tantum ſacrilegis allatraſſe. Item, IVNONIS REGINAE, & DIANAE Tempſa. De his Liuius; *Alter ex cenſoribus M. Aemilius petijt ab Senatu, vt ſibi dedicationis Tempſorum Regina Iunonis, & Diana, qua bello Liguriſtino ante annis octo vo- uiſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreuerunt. De- dicauit eas Aedes, vtramque in Circo Flamini, ludosque ſcenicis triduum poſt dedicationem Tempſi Iunonis, biduum poſt Diana, & ſingulos dies ſe- cit in Circo*. Quidam Porticum ante Tomplum S. Angeli in Foro Piſcario Iunonis fuiſſe autumant à Seuero olim refeſtā, vt declarat Inſcriptio,

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS

PIVS. PERTINAX. AVG

ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAXIMVS
TRIB. POTEſT. XI. IMP. XI. COS. III. P. P. ET

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS

PIVS. FELIX. AVG

TRIB. POTEſT. VI. COS. PROCOS
INCENDIO. CORRVPſAM. RESTITVERVNT

PORTICVS ET VESTIGIA TEMPLI IYNNONIS REGINAE

LIBER TERTIVS.

351

De Aede CASTORIS Vitruvius: *Item generibus alijs constituitur Aedes, ut est Castoris in Circo Flaminio*. Ibidem Templum Bruti Calpurni, quod in Regione nona numerat P. Victor. De eo Plinius: *MARS etiam nunc sedens GOLOSSEVS eiusdem, Scopæ in Templo Bruti Callaici apud Circum eundem*. Hoc Templum iure suū vendicavit Mars tanto Colosso ibi simulatus. At mendum iocundatibus Plinii verbis subesse suspicor, ad Lauticanam portam eunti. Quid enim hic cum porta Lauticana tanto intervallo seiuncta? In eodem Circo Templum HERCVLIS MVSARVM. De eo Suetonius: *Multaque à multis extructa sunt, sicut à Martio Philippo Ardes Herculis Musarum*. Vitricus hic erat Augusti, habens in matrimonio Acciam eius matrem. Neque fecit, sed olim factam Aedem restituit. Ita intelligendus Ovidius:

Dicite Pierides, quis vos adduxerit illuc?

Qui dedit inuictus victa Nouerca manus?

Sic ego, sic Chio. Clari monumenta Philippi

Aspiciunt.

Constat autem Fulaium nobiliorem fecisse, qui cum Atolis Ennio comite bellauit, ut ait Tullius, nec dubitauit Marti manus Musis consecrare. Hic ex Vrbe Ambracia, teste Plinio, Musarum signa Romam deportauit: & in Herculis Aede ab se structa posuit, ut ait Eumenius: *Atidem inquit, Herculis Musarum in Circo Flaminio Fuluius ille Nobilior ex pecunia Censoria fecit; non id modo sequutus, quod ipse litteris, & summa Poeta amicitia duceretur; sed quod in Graecia cum esset Imperator, acceperat Herculem Musagetem esse, idest Comitem, Ducemque Musarum*. Idemque primus signa nouem, hoc est omnium Camænarum ex Ambracienso opido translata sub tutela fortissimi Numinis consecrauit; quia mutuis operis, & pramij tuuari ornarique deberent, Musarum quies defensione Herculis: virtus Herculis voce Musarum. Plutarchus quaerens cur communis fuit ara Herculis, & Musarum, respondet: *An quia Euandrum litteras docuit Hercules? ut Iuba narrat*. Sed potior Eumenij causa est. Leuius Torrentius ex veteri nummo promit imaginem Herculis Musarum, nempe spolum Leonis, & Lyræ ferentis, quod videtur respexisse Ouidius vltimo carmine.

Annuat Alcides, increpuitque Lyra.

Hæc Tempia vel intra Circi Flaminij ambitum posita, vel illi adiuncta, certo tamen Circi loco, ut fecimus de Syllano Herculis, designare non possumus. Vendebantur, an etiam fiebant in Circo Flaminio vitrei, sed viles calices. Martialis:

Cum tibi Niliacus portet Crystalla cataplas,
Accipe de Circo pocula Flaminio.

Fast. 6.

* In Aede Herculis.

Pro Ach.
Poeta.
Lib. 35.
cap. 10.
In Or. pro
129. Scho.

In q. Ro.
q. 19.

Fast. 6.

Li. 11. Ep.
71.

Circus

Circus Agonalis.

Vnde Agonalis dicta sunt.

dictus, & locus ipse Agon? *Agon* quidem ludum, & certamen significat. Gracis. Latini autem *Agonium* ob hoc ludum dixerunt, ait Festus, quia locus, in quo ludi primo facti sunt, fuerit sine angulo, cuius *festi Agonalia* dicebantur. Atque hæc potissimum est multis causa probatur Ouidio, cur *festi Agonalia* quinto Idus Ianuarij eo nomine appellata fuerint. Nam siue dicerentur à Ministro, qui cæsurus hostiam, ageret ne, rogabat: siue quod pecudes agantur non veniant, ideoque hostiam antiqui *agoniam* vocabant: vel *agonalia*, quasi *agnalia*; vel à pecudum metu, nam *agone*

Fast. 1.

idus idem quod metuo, & periculi tor, subdit:

Fas etiam fieri solitis atate priorum

Nomina de ludis græca tulisse diem.

Et prius antiquis dicebat agonia sermo,

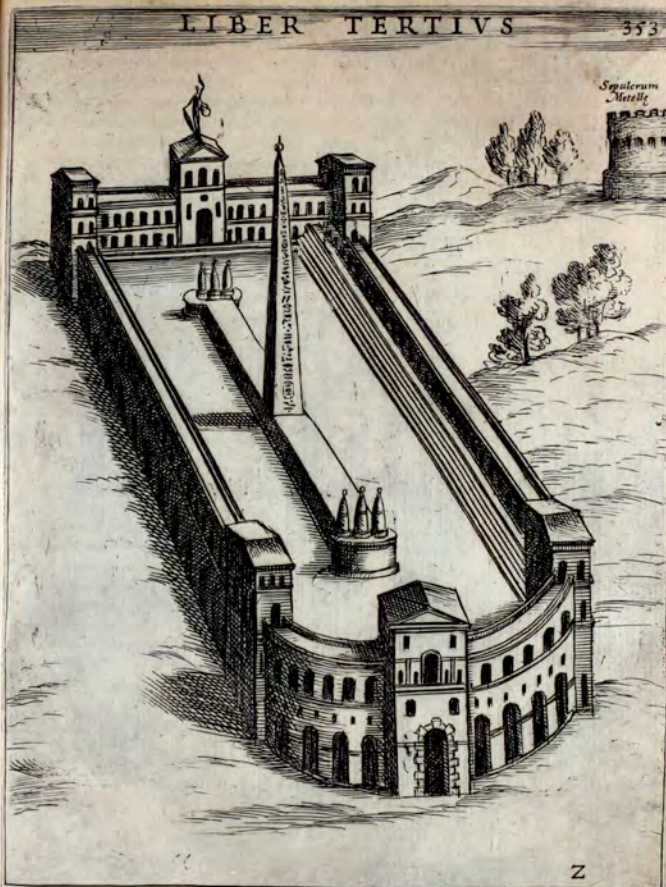
Veraque iudicio est ultima causa meo.

At Varro: dies *Agonales*, per quos Rex sacrorum in Regia arietem immolat, dicti ab *Agone*, eo quod interrogatur Princeps Civitatis, & Princeps gregis immolatur. Demum Festus, *Agonium* putabant Deum præsentem rebus agendis: *Agonalia* eius festivitatem. Huic Deo sacros fuisse ludos in Circu Agonali potest Fulvius. Verum non hæc tantum spectacula illi tribuenda. Sed forte antequam extrueretur Circus, Iano Agonio Deo *agonalia* ibi herbido in loco facta, ex instituto Numæ: ideoque Circus deinde ædificatus, alijs celebratis ludis Agonalis dictus. Quam ob causam putaverim Circum magnifice potius instauratum, quam factum ab Alexandro.

Circus extra portam Næviam.

Quartus CIRCUS extra portam Næviam fuisse nonnullis adhuc vestigijs deprehenditur. Fulvius iuxta viam Labicanam, & formas Aquæ Claudie à tergo Cænobij S. Crucis testatur extare veteres parietinas, & in medio iacere duas in partes contractum Obeliscum. Huius Circi conditorem quidam faciunt Aurelianum Imperatorem. Apud veteres auctores de eo nihil invenimus.

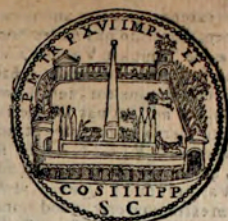
Quintus, & tantibus muris CIRCUS Lateritius via Appia non longe ab Aede S. Sebastiani hodieque visitur, quem Antiquarij ascribunt Antonino Caracallæ, quod in eius numismatis ea sit figura expressus. Spectatur eo in loco ingentis magnitudinis iacens Obeliscus: spina in medio

CIRCUS LATERITIVS ANTONINI CARACALLÆ
Cuius reliquie extant in via Appia prope Sepulcrum Metelle

SEPVLCHRVN METELLORVM, VVLGO *Capo di Boue.*

medio secundum Circi longitudinem producta, & metarum signa, & post caueam acclius parietum structura pro spectatorum sedilibus:

Quatuor Circi super sunt: FLORAE inter Quirinalem, & Pinciū, Alij quae de quo dixi: NERONIS in Vaticano ad S. Petri: ADRIANI in Hortis post Molem ipsius: Et qui in HORTIS SALVSTIANIS ad Portam Collinam al quot sui vestigia reliquit. de quibus suis locis dicendum est. Illud postremo observandum. ludos etiam in Circis ad tempus extractis, ut in Theatris, & Amphitheatris, fieri solitos. Suetonius in Caligula: *Aurigabat extructo plurifariam Circo.*

Suet. in vi
ta cap. 54.

Mons Quirinalis. Cap. XV.

QUIRINALIS incipiens à Turri Comitum prope Forū Nervae oblongo dorso ad portam usque Viminalem, & Collinam excurrit. Sed ad portam Collinam subsidente introrsus terra, veluti quodam cubiti flexu curvatur, & quo magis à porta recedit, latiore infra se vallem relinquit; quae duobus Circis olim sedem percommodam praebebat. Alter Collinae propinquior, nobiliorque in Hortis Salvstianis fuit: Alter à porta remotior Florae dicatus, rudis, & impolita structura cuius superioribus annis vestigia extabant ad caput domorum; sic enim vulgari vocabulo nuncupant. Hos Circos duo Colles hinc inde claudabant, Qui Circis dilapsis nunc vallem elaudunt. Alter ad Urbis mœnia complanato procurrit solo, ubi Horti Ludovisiani sunt, & declivis idem, ab illis se demittit in Vallē. Alter ab eo, quem dixi Salaris flexu, recta quasi crepidine tendit ad Hortos Barberinos, deinde Pontificios, tum Columnenses, ac Cenobium Theatinorum. Ambigitur inter Antiquarios, an alter vertex ad Hortos Ludovisianos sic pars Quirinalis, an Pincijs Collis, & Hortulorum. Qui partem Quirinalis esse volunt, observant, hunc Collem ad Salariam inflexum nunquam intermitteri, sed ad portam Collatinam, seu Pincianam altiore Piccio terminari, bipitem duntaxat, & bihericem. E quidem potius dixerim Quirinalem citra portam Collinam, siue Salariam versus Hortos Ludovisianos

Situs, &
fines Quirinalis.

Quirinalis nomen dicitur.

ianos extendi, quamvis antiquitus Romana mœnia non excederent crepidinem montis, in qua Aedes Principum Barberinorum, tum Sanctæ Sulpiciæ, ac Templum Virginis à Victoriâ, tum Horti Valli imminentes. Quod spectat ad situm montis, habet Quirinalis ab ortu ætius mœnia, & portam Viminalem, nunc Piam: à meridie Esquilias, & collem Viminalem, cui ad Thermas Diocletianas indisceritis finibus coniungitur: ab Occasu Neruæ Forum: à Septentrione plana Urbis, & Pincium Collem.

Nomen Quirinæ. Nomen QVIRINALIS sibi adiecit, vel à *Curibus*, seu *Quiritibus*, qui Urbem Tatius Duce obsidentes ibi castra posuerunt, quod placet Varro: siue à Quirino, idest Romulo, cuius in eo Colles nobile sanum extructum erat, quod Plutarchus, & Ovidio placet.

Templa Deo sunt, Collis quoque dictus ab illo est.

Et referunt certi sacra paternæ diæ.

Quamquam & Mars aut Marti alius similis Quirinus Romanis fuerit, vt refert Dionysius. Hunc, inquit, *sicut hos sequuti Romani Quirinum nominant, nondum satis certi, Mars ne is, an quis alius honore Marti similis.*

Dictus est etiam COLLINVS, AGONALIS, siue AGONVS,

& SALVTARIS. Dionysius Collinum nuncupat, & per antonomasiam Lilius. *Collem in Aede, inquit, Primigenia Fortuna, cui Colles est.* Id fortasse non modo propter præruptum, productumque altitudinem, qua Campo Martio imminet: sed etiam quia plura in Quirinali fuere olim iuga, vt patet ex Varrone, à quo etiam *sexticeps* appellatur. Sed & alij Romani Colles bicipites, aut tricripites fuere: quod nunc ex quaris supercillij alicubi non apparet. Agonalis idem: quia Agones dicebantur Montes, ait Festus: Agonia sacrificia, qua fiebant in Monte. hinc Roma mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenfis: qua & Salutaris à Salutis vicino Templo, & Quirinalis quod ea iretur in Collem, vt idem ait, Quirinalem: siue quod proxime eam esset Quirini sacellum. Hoc intelligit Martialis cui extra mœnia propinquum Templo QVIRINI

suburbanum erat:

Hic mihi quando dies meus est, iactamus in alto

Urbis, & in sterili vita labore perit.

Dura suburbanum iugera pascimus agri,

Vicinoque tibi Sanctæ Quirine lares.

Sed non solus amat, &c.

Numam Dionysius huius Templi conditorem facit. Romulum, inquit, vt augustiorem homini Templo honorauit, & sacrificio quod alteris annis in Quirinali Colle inflaturat. Verum præter hanc ædem Quirini ad portam, aliud QVIRINI Templum nobile fuit, imminens valli, in qua nunc Templum S. Vitalis que ideo Vallis Quirinalis, & Quirini olim dicta. Causa ædificandi fuit, quod Iulius Proculus Senator ex ijs, qui cum Romulo ex Alba venerant, post mortem Romuli iurauit in concione, visum ab se humana specie augustinum. Dionysius, Lilius, Plutarchus, & Ovidius, illi in Historia, hic Poetica, æque mendaces tamquam rem veram tradiderunt. Ouidius.

Publ.

Puleher & humano maior, trabeaque decorus

Romulus in media visus adesse via.

Et dixisse simul: prohibe lugere Quirites,

Ne violent lacrimis numina nostra suis.

Templa ferant, placentque nouum pia turba Quirinum.

Et ibi fortasse locus ædificando Templo delectus est, vbi visu in ab se Proculus narrauit: siue illud spectrum de monis illudentis: siue deliramentum mentientis fuit. *Aedes illi in colle consecrata*, inquit Plutarchus, *quæ ab illo nominatur Quirinalem.* Dubium an de hac, an de priore loquatur. Lilius: L. Papyrius Cursoris filium Aedem Quirini dedicasse scribit: *Aedem Quirini ab Diatore patre vocatam filius Consul dedicauit, exornauitque bosium Polij, Samnitium, quos vicerat.*

Conditæ est hæc Aedes anno Urbis CCCLX. Horologium Solarium ibi erat: cuius, ac Templi meminit Plinius: *Principes, inquit, Romanis Solarium Horologium statuisse ante duodecim annos, quæ cum Pyrho bellatum est, ad Aedem Quirini, L. Papyrius Cursor, eam eandem dedicauit, à patre suo vocatam, à Fabio Vestalis proditur.* Addita est insignis PORTICVS, quo homines vel otia, vel negotiandi causa conuenirent. De otio Martialis.

Vicini pete Porticum Quirini

Turbam non habet otiosorem

Pompeius, vel Agenoris puella.

De negotio Iuuenalis:

officium eras,

Primo sole mihi peragendum in valle Quirini:

Quæ causa officij? quid quaris? nubit amicus,

Nec multos adhibet &c.

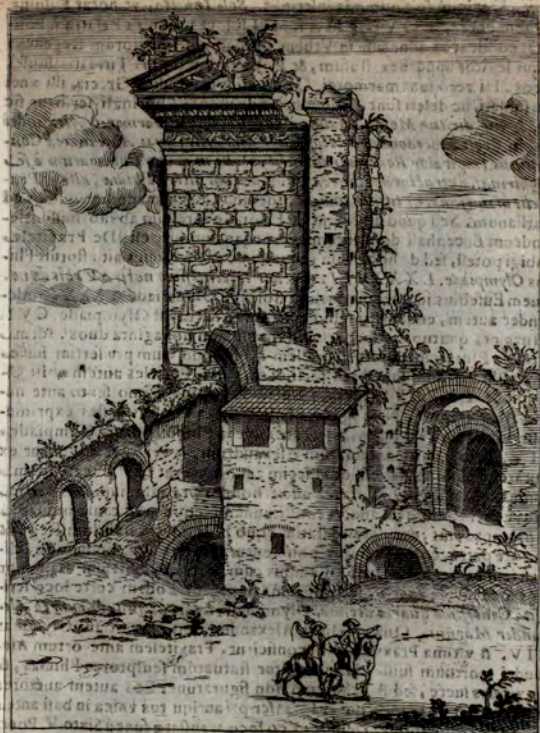
De duabus antea Edem Mirtis. Inter antiquissima delubra habetur Quirini hoc est ipsius Romuli. In eo sacra fuisse Myrti due ante Aedem ipsam per longum tempus, altera Patricia appellata, altera Plebeia. Patricia multis annis præualuit, flauescente Plebeia, exuberans ac lata: quamdiu Senatus quoque floruit illa vigens, Plebeia retorrda ac squalida. Quæ postea quæ equaluit flauescente Patricia, Marci bello languida auctoritas Patrum facta est, ac paulatim in sterilitatem emaruit Maestas. Fuluius, Quirini Templum semper fuisse clausum scribit, quod aperiri non liceret, perinde arcanum foret, an Romulus humo reclusus, an inter Deos relatus fuisset. Alterius Templi QVIRINO dicati meminit. Dion: *Ante, inquit, suum obitum Augustus Templum Quirini de nouo adificatum dedicauit, ideo commemorandum duxi, quod id Templum cum sex, ac septuaginta columnis decorasset, totidemque omnino annos ipse vixit, occasione nonnullis dedit ea res, vt dicerent, non sortis fortuna, sed consulto ipsum hoc columnarum numero usum fuisse.*

Iam ascendendo in Collem, superioribus annis cernebantur ingentes Thermæ reliquæ Thermarum Constantini, quæ dirutæ nullum iam sui vestigium Constantino reliquant: Nam partim in amplas Aedes Bentiuolij mutatae sunt,

TEMPLI SOLIS VESTIGIA

Templum sancti Solis quod apud Palmyram milites diruerunt, ad eam formam volo, qua fuit, reddi. habes trecentas auri libras, habes argenti mille octingenta pondo, habes gemmas regias. Ex his omnibus fac cobonestari Templum: mihi, & Dijs immortalibus gratissimum feceris. Ego ad Senatum scribam et mittam Pontificem, qui deducet Templum.

TEMPLI SOLIS VESTIGIA

Templum sancti Solis quod apud Palmyram milites diruerunt, ad eam formam volo, qua fuit, reddi. habes trecentas auri libras, habes argenti mille octingenta pondo, habes gemmas regias. Ex his omnibus fac cobonestari Templum: mihi, & Dijs immortalibus gratissimum feceris. Ego ad Senatum scribam et mittam Pontificem, qui deducet Templum.

Fulu. lib. a. *plum*. Denique suis nummis inscripsit. *Soli Inuicem*, ut notat Fulsius. Idem docet, EQVOS MARMOREOS contra Palatium Pontificis collocatos aduexisse in Urbem Tridatem Armeniorum Regem. Atqui legitur apud Sex. Rufum, & P. Victorum Equos Tridatis fuisse, eneos. Hi vero sunt marmorei, Quare alius transtulit & Grecia. Illi aucti iam sublati, ac deleti sunt. Honuphris de monte Quirinali scribens sic ait. *Nunc dicitur Mons Caballus à duobus statuis marmoris Alexandri Magni Regis Macedonum Bucephalum domantis; quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transtulit, atque in medio Thermarum à se in Quirinali extructarum collocavit. Quarum altera Phidia, altera Praxiteles manu sunt, ut titulus indicat.* Idemque leges in adnotationibus ad Marlianum. Sed quod affirmant de Phidia, expressum ab illo fuisse Alexandrum Bucephali domitorem, pernegandum iure est. De Praxitele ambigi potest, sed de hoc etiam negandum. Nam Plinius ait: floruit Phidias Olympiade LXXXIII. circiter trecentesimo nostra Urbis anno. Quem Eusebius in Chronico tradit floruisse Olympiade LXXXV. Alexander autem, eodem Eusebio referente, natus est Olympiade CVI. octuaginta quatuor post annos: iuxta Plinium nonaginta duos. Idem patet ex Plutarcho, qui ait: erilem edificando usum præsertim fuisse opera Phidiae tamquam Architecti, & magistri. Pericles autem obiit Olympiade LXXXVII. ut ait Eusebius, septuagesimo sexto ante natum Alexandrum. Non igitur Phidias Alexandri res gestas exprimere potuit, iam Praxiteles, referente eodem Plinio, floruit Olympiade CIV. octo annos ante natum Alexandrum. Is vero, ut colligitur ex Plutarcho aliisque, saltem quindecim annorum erat cum Bucephalum domuit. Anni ergo viginti tres additi homini præstanti iam, & clariori arte, cum in etate iam affecta constituit. Neque vero caule quidam in promptu erat, cur domito statim equo, Alexandro nondum Regi, & viuenti patre, colossæ statuz ponerentur, præsertim ab opifice, qui alibi artem exercebat. Quid? si Plinius cum florere Praxitelem dixit, non eius media vitæ spatia, sed postrema signauit? Eodem certe loco scripsit: *Centesima quarta decima*, Olympiade, *Lysippus fuit, & cum eo Alexander Magnus*. Qua videlicet Alexander obiit. Sic etiam Olympias CIV. si vitima Praxiteli fuit, conficitur, Praxitelem ante ortum Alexandri mortuum fuisse. Hatum igitur statuarum sculptores Phidias, & Praxiteles fuisse, sed Alexandrum non figurari. Eos autem auctores fuisse constat ex titulis, qui erant inscripti antiquis vnica in basi ante Thermas Constantini. Deinde ex eo loco translatae sunt à Sixto V. Pont. Max. ad arcam contra Pontificij Palatii vestibulum. sua vtrique subiecta, basi, priscique titulis restitutis, *Opus Phidia, Opus Praxiteles*. Porro quando, aut vnde hæc statuz aduexæ fuerint in Urbem, ante Constantinum, an illo iubente, dici probabiliter non potest. Credibile est tamen eius ætate, ut nouis operibus Urbem excoleret, & suas Thermas ornaret.

Mōs Quirinalis vn de Caballus.

Plin. lib. 34. cap. 8.

In vita Periclis.

Loc. cit.

Quando mortuus Alexander.

Equi marmorei vn de translati.

Iuuenum hæc equos frenantium colossica signa, Castoris certè, ac Pollucis sunt, pro typo æternitatis posita, ut videre est, in antiquis nummis, & præcipue Maxentij, quem exhibemus.

Fabulantur immortalem Pollucem, Castori mortali fratri, dimidium suæ immortalitatis impertitum: vnde alterius diebus immortales singuli viuere dicuntur. Falsò ergo Alexandro Bucephali domitori ascribunt; adeoque de sculptorum ætatibus non est differendum, quod porro affirmant alterum à Phidia signum, alterum à Praxitele expressum, verisimile non est; centum enim circiter annis, inter se artifices distant: vtraque verò signa ex eadem officina prodijisse sculpturæ periti obseruant: nec deluerat Castor Olympiade LXXXIII. à Phidia effigi, & Pollux à Praxitele Olympiade CIV. Non immeritò tamen præstantissima opera, quæ miraculo habentur eximijis sculptoribus adiudicata fuisse, Constantinis sæculo: tituli namque in veteri basi, OPVS PHIDIAE, OPVS PRAXITELIS recentiores sunt, ac latino, non græco idiomate inscripti, ut erat in more positum sculptoribus Græcis, per omnia, quæ adhuc extant simulachra.

Quod vero Marlianus DOMVM ATTICI constituit in ea parte Quirinalis, quæ Templo S. Vitalis incumbit minus exploratum existimo. Nam Cornelius Nepos in eius vita, *Domum*, inquit, *habuit in Colle Quirinali Pamphilianam ab auunculo à hereditate relictam, cuius amœnitas non edificio, sed sylua constabat.* P. Victor numerat inter Quirini Templum, & Malum Punicum, qui locus fuit non longe ab æde nunc S. Susepianæ. Itaque cum esset amœna domus, & cinctâ nemore, remotior è Foro, & Urbis frequentia probabile est, prope quatuor nunc fontes sita fuisse.

In eodem Colle DOMVM NVMEÆ fuisse testis est Plutarchus. Nam cum Regiam haberet prope Aedem Vestæ: *Alteram*, inquit, *habuit domum in Colle Quirinali, cuius adhuc locum ostendunt.* Crediderim, hanc prope eisdem quatuor fontes fuisse, proximam Capitolio Veteri, quod idem deducatur. Sicut enim Rex ille, ut rebus suis Religionem obtenderet, ædificatæ Vestæ Templo domum illi, quæ Regia vulgò dicta est, atexit: ita probabile est, alteram in Quirinali prope delubrum à se conditam ædificasse. Nec tamen aliàs Dionysio subsciberet volui scribere à Dionysio.

Numa lib. 2.

Domus in vita.

Plutarch. in vita Numæ.

Ant. Ro. *Numa Quirinalis Collem complexus est ampliatas manibus. In eadem*
 Liba. *parte Collis Templum fuit CLATRAE Clatrorum, & Cancellorum*
Dez, & APOLLINIS; ubi, vt ait Fuluius, Quirinalis imminet Re-
gioni, ac fontibus Triuij. Quia vero, vt ante dicebam, aliquot iugis col-
libusque constabat Quirinalis; hac olim vallicula subsidebat, quâ quatuor
fontium vicus è monte Pincio deducit in Esquilias.

Valer. l. 4. *Inde modicum supercilium, in signe CAPITOLIO VETERI;*
 cap. 4. *Erant, teste Valerio, Veteris Capitoliij humilia tecta, siue Aedes à Numa*
 Capitolij *Rege, vt creditur erecta Ioui, Iunoni, Minervæ, Nam Eusebius, & Cas-*
 Vetus. *siodorus in Chronicis scribunt Capitoliij quoque à fundamentis edificauit.*

Atqui in Tarpeio Monte alij Reges condiderunt. Hoc igitur Numa con-
 struxit, quod deinde à Tarpeio, & minus antiquo Capitolio, propter eor-
 um præfides Deos accepto nomine, maiorem adhuc ex conditoris me-
 moria Religione recondidit. Varro: *Capitolium, inquit, Vetus, quod ibi*
 Lib. 4. de *facellum Iouis, Iunonis, Minervæ, & id antiquius, quam Aedis quæ in Ca-*
 ling. Lat. *pitoliis facta. Hoc sane Templum in ea parte Quirinalis noui Antiquarij*
omnes, & ratio manifesta collocat. Celebrata est enim o'm ea vicinia,

quibusdam locis, & ædificijs, quæ nemo eruditus separare audeat. Nam
 & DOMVS MARTIALIS, & PILA TIBURTINA, & CIRCVS FLORAE, & VETVS CAPITOLIVM ibi suis-
 se leguntur, quæ à me simul explicanda sunt. Varro: *Clius proximus ad*
 Domus *Floraes usus versus Capitolium Vetus. De domo sua Martialis sic ait:*
 & alia æ-
 Lib. 5. Ep. *Nam Tiburtina sum proximus accola pile,*
 23. *Quod videt antiquum rusticæ Flora locum.*

Et alibi: *Bis vicine Neptis; nam tu quoque proxima Flora*
 27. *Incolis, & veteres tu quoque Picelias*
 Lib. 1. Ep. *At mea Vipfanas spectant Cœnacula lauros,*
 109. *Facilius in bac ego sum iam regione senex.*

Pila ergo Tiburtina, vel à Lapide Tiburtino, quo constabat, vel à Tibur-
 tinis ibi poma, mercesque vendentibus dicta est. In Vrbe enim pile, co-
 lumnaque passim erectæ videbantur, quibus vendibilia mercimonia ap-
 pendi, vntique exponi solebant. Negat Horatius libros suos, vt aliorum
 Poëtarum ituros ad pilam, à bibliopoli, & librarij pretio distrahendos:
 Lib. 1. Sat. *Nulla taberna meos habet nec pila libellos.*
 Sat. 4. *Et in Arte Poëtica ————— medioeribus esse Poëtis,*

Non Dij, non homines, non concessere columnæ;
 Lib. 7. Ep. *Deque his à Domitiano sublati à decorẽ Vrbis, Martialis:*
 6. *Nulla catenatis pila est præcinctâ latænis.*

Iam, Tiburtina pila loco nomen secit, cui proxima domus Martialis;
 Et Picelia, in quibus vicinus Poëtæ habitabat nepos, à Ficū vel sculpta,
 vel lata, vel picta, nuncupata; vt propinquum *Malum puniceum* ab eius
 medi arbore: sicut & *Pyrus* à Pyro, quo nomine domum suam quoque
 Lib. 1. Ep. *designat Martialis.*
 119. *Longum est si vellet ad Pyrum venire;*
Et scalis habito tribus, sed altis.

E suo

E suo idem cœnaculo prospiciebat lauretum VIPSANIAE POR-
 TICVS, quæ adiuncta erat Septis propinquis fonti aquæ Virginis, nunc
 Triuij, vt postea dicam.

Ceterum Tiburtinæ pile, in Regione septima Vici latæ, finitimus erat
 CIRCVS FLORAE in Regione sexta Alteræ semitæ. Erat hic Circus
 in Valle media inter Quirinalem, & Pincium, eiusque caueam, & vestigia
 sedilium subiecta Aedibus Barberinis vidimus aliquot ante annis, anteq-
 uam ea vallibus nouis edificijs implecteretur. Immo veteres substructionem
 reliquæ, quibus fulta eius Palatii moles Septentrionem versus frontem
 erigit, crypto porticus, murique arcuati erant, aut ego fallor, ad gradus
 exterioresque Circi porticus sustinendas. In circulo Templum eiusdem
 Floræ; quam ideo *rusticam* Martialis nuncupat, vel quia præerat floribus
 & florentibus frumentis, quæ opera rusticorum succresceret: vel quia,
 idque magis placet, Circus rudi structura constabat. Domus porro
 Martialis in eadem vicinia, quam hodie vulgus, nuncupat, ad Caput Do-
 morum.

Ad Capitolium vetus, quod è Floræ Circo spectabatur, in Colle
 erat, ubi Barberinarum Aedium horti, & forum Capitolium est. Argu-
 mento sit aliud eiusdem Poëtæ Epigramma in hominem pluribus locis ha-
 bitantem.

Esquilij domus est, domus est tibi colle Diana,
Et tua Patricius culmina vicus habet:

Hinc vidua Cybeles: illic sacra Vestæ:
Inde Nouum, Veterem prospicis inde Iouem.

Lipius: Cerni ab eo, inquit, utrumque Capitolium vult: Vetus è Col-
 le Auentino, siue Diana: Nouum ex Esquilij, & Vico Patricio. Etsi for-
 tasse nouum Iouem Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit.
 Magni viri interpretatio, & ingeniosa clausula. Verum aliter interpreta-
 bitur, qui situs locorum oculis subiecerit. Nam ex Auentino nullus est,
 intersecto monte Capitolino, prospectus in eam Quirinalis partem Cap-
 itolio Veteri dedicatam, longeque distitam: facilis verò, & propinquus
 ab Esquilij. Contrà, Nouum Capitolium, & Iuppiter Tarpeius in con-
 spectu erat Auentini, Velabri solum valle interposita. Quare ille Maxi-
 mus, in quem scribit Martialis, ex domo Auentina Nouum Capitolium:
 ab Esquilina Numæ sacella prospicebat. Hæc est humilia & angusta,
 nihilominus videbantur ab Esquilij, aut etiam è culmine domus in Vico
 Patricio Esquilij subiecto sitæ; ideoque necesse est in summo Quirinali
 fuisse, in hortis, vt dixi, prope Altam semitam, nunc Piam cognomen-
 to. Illud addam pro interpretatione eius Epigrammatis: mihi non videri,
 oportere versus posteriores referri ad priores, ita vt ille diues solum
 ex Auentino, Esquilij, & Vico Patricio prospiceret Tempia Cybeles,
 Vestæ, & utrumque Capitolium: sed significari, Maximum, præter domos
 positas in Auentino, Esquilij, & Vico Patricio, qui est in radicibus Vi-
 minalis, quartam habuisse in Palatino, vnde Templum Cybeles: quintam
 prope Forum Romanum, vnde Templum Vestæ: sextam in Capitolio, aut

Vbi esset
 Capitolium
 Vetus,
 Lib. 7. Ep.
 72.

Lib. 3. de
 Admit. c.
 5.

illi adiunctam, vnde Iouis Capitolini Templum: septimam demum in Quirinali, & Regione Altit Semita, vnde Vetus Capitolum spectaret. Si enim illi tres tantum priores domus fuissent, nescio an ex ijs Templum Vestæ videre potuerit in ima valle, & Foro situm, tot circum exantibus præaltis ædificijs. Deinde qui tribus tantum in locis habitasset, quomodo in clausula Epigrammatis vbiq; habitare diceretur? quæ tanta in eo requiringo difficultas.

Dic ubi conueniam, dic quæ te parte requiram?

Quisq; ubiq; habitare, Maxime nusquam habitat.

Rectè autem vbiq; & tota in Vrbe dici ut habitare, qui præter Cælium omnes cum forensi valle Romanos Colles suis domibus infederat.

Vicus Mamurij. Iam VICVS MAMVRH, ubi statua eius plumbea fuit ad Aedem S. Sufannæ: Constat ex Actis eius sanctæ Virginis apud Cardinalem Cajodorum, in quibus hæc habentur, et aliis diximus. *Erat coniuncta Bai domus cum Aedibus sanctæ Sufannæ, & Gabinij Patris eius. Facta sunt hæc in sexta Regione apud Vicum Mamurij ante Forum Salustij.* Et supra ex iisdem Actis dixerat, domum Gabinij fuisse a tæceus porte Solarie iuxta Aedes Salustij. Tum subdit: *Perfuerat bætenus nobilis memoria S. Sufanna eodem in loco.*

Prope Vicum Mamurij fuit & MALVM PVNICVM, Vicus, scilicet, in quo natus est Domitianus, Regione Vrbis sexta, DOMO, quam postea in TEMPLVM FLAVIÆ GENTIS conuerit, ut ait Suetonius. Is locus citra Aedem S. Sufannæ, aut in Septis Monialium, aut in Hortis Barberinis erat. P. Victor: *Malum Punicum ad quod Domitianus dedicauit Templum Flauia gentis, & erat domus eius.* Hæc Templum inter pulcherrima Vrbis opera censebatur. Constat ex Martiale pluribus in locis.

Hæc qua tota patet, tegiturque & marmore, & auro, Infans domini conscia terra fuit.

Hic steterat veneranda domus, qua præstitit Orbi

Quod Rhodod, astrisero quod pia Creta polo.

Et: Iuppiter Idæi risit mendacia busti

Dum uidet Augusti Flauia Templa poli.

Gnosita vos, inquit, nobis monumenta dedistis.

Cernite quam plus sit Caesaris esse patrem.

Vbi Vespasianum præcipuo honore memoriaque cultum apparet; cum quo Titus, & Iulia Titi filia: sed præterea gentis Flauia vnum veluti Numen colebatur. De eodem.

Addita quid Latio Flauia Templa polo

Manebit altum Flauia deus gentis

Cum sole, & astris, cumquæ luce Romana;

Inuicta quidquid condidit manns, Cælum est.

Iam in eodem colle constat AEDM FIDII fuisse. Cuius fabulam habes apud Dionysium lib. 2. Hunc seu Fidei prædrem, fuit Hercules Iouis filium, Sanctum, & Sangum, & Sabum dixere, vnde Sabinus est no-

men:

men: Quem illi cum Tatio venientes ad Vrbum asportarunt, Ouidius:

Hunc igitur veteres donarunt Aedem Sabinæ;

Inque Quirinali constituere iungo.

Dedicatis eidem Nonis Iunij. Idem eodem loco.

Quarebam Nonas Sancto, Fidonè referrem,

An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.

Cuicumque ex istis dederis: ego munus habebō,

Nomina terna sero: sic voluere Cures.

Quare postea Numam ab Sabinis protectum, cum vetus Capitolium, si bique domum erigeret. putauerim, locum Sabo haud longe distantem, delegisse. Erat autem Aedes Sangi propinqua Templo Quirini, quod ad portam statumimus. Colligitur ex Liuiο: *Bona, inquit, Semoni Sango effuerunt consecranda: quodque aris ex eo redactum est, ex eo anxi orbes fæli positi in sacello Sangi versus Aedem Quirini.* Porro in ea Sangi Aedem lanam cum colo, & fuso Tanaquilis, quæ eadem Gaia Cæcilia vocata sibi duxerat, prodente se, auctor est Varro, factamque ab ea togam Regiam vndatam in Aede Fortuna, qua Seruius Tullius fuerat usus. Inde ortum, ut nubentes Virgines comitaretur colus compta, & fusus cili flamine; Plinius.

Eodè in loco fuit & SALIORVM SACRARIVM. Atqui sciendum est duplicis generis fuisse Salios Martis Sacerdotes: alios PALATINOS, alios COLLINOS. Ita Dionysius, Palatini, *ὡς τὸς παλάτιος κῆρας τὰ ἱερά:* vertit Interpres, *Qui sacra in Palatio celebrant.* an rectius? quorum in Palatio res sacra reponuntur. ut eorum Ancilia significentur. Hos, qui duodecim erant, Numa instituit. *Ἀγωναλεῖς, καὶ κολλῖνοι, ὡς ἡ ἱεροδουλκων ὄντων τὰ κολλῖνοι λόγῳ.* Agonales, & Collini, quorum sacrarium est in Collino, seu Quirinali Colle. Hos successores Numæ Tullius Hostilius instituit bello Fidenatum, vel Sabino, ut Liuius, & Dionysius tradunt: *Vixit etiam Rex in pugna se Saliorum numerum duplicatum.* Hi Martiales item Sacerdotes fuerunt, non Pauciores, aut Palliores, ut quidam opinantur, quod in Liuij, & Dionysij citatis locis animaduertere poterant. Porro sacra scuta quæ ANCILLA, & arma Celestia dicebantur, cum tripudijs, solemnique cantu saltuquæ ferè postea vnde acceperant, reponebant in Sacrario Martis, ut loquitur Seruius. Quidam in Templo Martis recòdita fuisse docent. Verum quod nam fuerit in Vrbe Templum Martis, in Palatio præsertim ab antiquissima ætate Numæ, ignoro. Nisi Templum latiori significatione quodcumque inauguratò conditum velint. Quod autem Camillus apud Liuium in concione dixit: *Quid de Ancilibus vestris Mars Gradine, tuque Quirine:* Id nemini arbitror, referret ad Templa Martis, & Quirini, in quibus conderentur Ancilia; sed potius ad eos tamquam Ancilioꝝ præfides, & quorum sub tutela erant Salij, & Ioue, ut ait Seruius. Hæc igitur non Templo credita sunt, sed *ἱεροδουλκῳ*, seu Sacrario Martis. Est autem Sacrarium, ut leges movent, locus, in quo sacra reponuntur, quod etiam in edificio priuato esse potest. Rursus sacra res sunt, quæ publicè consecrata sunt. Si quis ergo priuatim sibi sacrum constituerit, sacrum non est, sed profanum.

Hæc

Falt. 6.

Liui. Dec. i. lib. 8.

Plin. lib. 8. cap. 43.

Dionys. lib. 2.

Dec. i. l. i. Antiquit. lib. 2. & 3.

Æneid. l. 7. & 8.

ff. de rer. diuic. l. 8. l. sacra. Eod. tit. l. in tantu.

Hæc ibi. Cum ergo Ancilia sacra essent, locū in quo recondebantur, Sacrarium fecere. Salij autem tam Palatinis, quam Collinis sua fuere Ancilia, & Sacraria. Palatinis antiquioribus à Numa institutis Sacrarium fuit in Palatio, vt ex allatis supra Dionysij verbis licet conijcere. Illo Rege Quirinalis extra Urbem fuit, centum circiter post annos intra ætatem receptus à Servio, quæ sub Numa solum Palatium, & Capitolium cinxere. Neque dixerim prudentissimum Regem, arma Cælestia, quibus fore prædicauerat, vt Urbs perpetuò defenderetur, ac staret, credidisse immunito Colli, hostiumque direptionibus exposito. Onuphrius designauit in Palatio Curiam Saliorum, & Sacrarium. Mihi probabile est eandem Curiam fuisse Sacrarium. At Salij Collinis in Quirinali Sacrarium fuit, & Ancilia Hostilij iussu fabricata. In antiquis marmoribus hæc scuta cum Salij inculpta sunt, figurata etiam in nummis, non solum vindicque iucisa, vt docet Plutarchus in Numa, & qui instat incuria: sed geminis cum lunulis introforis in duplici latere cōformata. Priora illa Numæ videntur fuisse: aliqua è posterioribus fortasse Hostilij placuerunt.

Cur autem Sacrarium Martis pro Ancilibus Saliorum Collinorum in hac parte Quirinalis statuendum sit, hæc potissimum causa se offert. Numa de Cælo, vt vulgabat, delapsum, an clam fabricatum Ancile, quo staret iactabat salutem Urbis, ne quisquam auferret, multa eiusmodi odifcuta à Mamurio insigni illius ætatis fabro facienda curauit. Huius Mamurij, qui identidem à Salij inter canendum vocabatur, Vicus cum statua plumbea fuit ad Aedem S. Sulannæ, vt eius Virginis Acta denotant. Hostilij autem cum Salios, & Ancilia duplicata et, Sacrarium statuisse prope Mamurium credendus est. sic enim & venerationem suis quærebat Ancilibus, quasi ab eodem artifice elaboratis; nec, quamvis extra Urbem poneret, Urbis si aliquando auferrentur, periculum creabat; cum ibi non esset Numæ scutum Cælestē: Et Mamurij non incongrue Ancilia, eorumque Sacrarium spectabat è propinquo. Erat etiam prope Capitolium Verus à Numa factum, qui & Ancilia prior fecerat. Scribit Seruius, eum, qui susceperet curam belli gerendi, Sacrarium Martis ingressum. Ancilia commouere solitum, tum hastam ipsius, & dixisse, *Mars vigila*. Quod Lipsius à Turnebo relatum non probat. In antiquiore nē Sacrario id fieret, an in vtroque non constat: probabile est in vtroque.

In eodem Quirinali sui que fanis olim Fortuna culta est. Plura autem dicuntur fuisse Tempia FORTVNÆ in Regione sexta Alæ semite, quæ fere spatium occupat Quirinalis, Primigenia, Publica, REDVCTIS. De Primigenia Lilius: *Aedem*, inquit, *Fortuna Primigenia in Colle Quirinali dedicauit. Martius Hala Triumvir ad id ipsum erat, Venerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sospes, locauerat idem Censor*. De voto idem. *Consul principio pugna Aedem Fortuna Primigenia vocat, sic die hostes iudisset*. Idem alibi tradit in *Aede Primigenia Fortuna*: *qua in Colle, duo diuersa prodigia contigisse. Palmam in Area emalam, & sanguine interdum pluisse*. De Fortuna Publica

Li. 4. Fast. Quidius.

Sacrarium
Saliorum
prope vi-
cum Ma-
muri.

7. & 8. Æ-
neid.
Antiq. le-
ction. l. 5.
cap. 16.

Lin. Dec.
4. lib. 4.

Dec. 3. l. 9.
Dec. 5. l. 3.

Qui dicit, Quondam sacra est Colle Quirini

Hæc Fortuna die, Publica, verus erit.

Et: Nec te prater eo populi Fortuna potentis

Publica; cui Templum luce sequente datum est.

Li. 5. Fast.

Hoc secundum Fortunæ Publicæ Templum vbi nam esset mihi nō liquet. Primum, vt dixi erat in Colle Quirinali. Quidij Interpres eandem facit Publicam, & Primigeniam. Nec placet. Magnæ enim Religioni Romanis erat, quo sub nomine Dijs Tempia nuncuparentur, neque licebat alterum pro altero supponere. Publica quidem dicta est propter assertam Publicam libertatem pulsus Regibus. Esti alijs de causis dici publica potuit, sicuti non vnum eius Templum fuit. Primigenia vero, cui ante Seruius Rex Aedem dicauerat in Capitolio, dicta est, vel quod ille Rex ad Fortunam prima initia, & originem sui Regni vel quod Roma Imperij sui principia ad eā referendo censuerit. Aedem Fortunæ Reducis statuit Sex. Rufus in Regione sexta Alæ semite, quæ tamen vt postea dicam, altera est ab illa, quæ causa reductus Domitiani posuit Populus Romanus. Dion Augusti; Ob reditum. Fortuna Reduci Aram consecrari, diemque sui reductus inter ferias referri, & Augustalia dici passus est. Nondum fortasse Templum erat.

Plutarch.
de Fort.
Rom.
Idem in
q. Rom.
q. 16.
Dion. l. 54.

In eodem Colle fuit Templum SALVTIS, quod erat prope muros Urbis. Porta enim Collina dicta est in Vrbe Saintaris, quod est: ad Aedem

Qui

A a

Aedem

Dec. 1. 19. *Aedem Salutis*, ut ait Festus, locauit edificandam Iunius Bubulcus Censor, quam teste Lino, *Consul bello Samnitium voverat*. Et alibi. *Aedem Salutis, quam Consul voverat, Censor locauerat. Dilector dedicauit*. Extremo Martij illi sacrificabant, & alij Dijs. Ouidius.

3. Fast. *Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis, Et Romana Salus, araque Fatis erit.*

I. 37. c. 4. *Aedem Salutis* Fabium, qui ex eo dictus est Pictor, pinxisse testatur Plinius, principatu Claudij exultant: Pacuum vero Poetam Aedem Herculis in Foro Boario. At extra portam Templum *ERYCINAE VENERIS* celebratum est. P. Vidor in Regione quinta. *Templum Veneris Erycina ad portam Collinam*. Liuius: *Ludi Apollinares Circo inundato extra Portam Collinam ad Aedem Erycina Veneris parati sunt*. Ouidius.

Dec. 3. lib. 10. Fast. 4. *Templa frequentari Collina proxima porta Nunc decet, à Siculo nomina colla tenet.*

Nempe ab Eryce Sicilia colle, à quo, transito inde moni Sibilini carminis signo, digressa Venus Erycina: erat adiuncta insigni Porticus. Strabo 11. bro 6. *Strabo: Eri & Roma ante portam Collinam Dea huius aedificium, quod Veneris Erycina Templum dicitur: cui cum Aede Sacra insigni adiacet Porticus*. Appianus: *Collina porta iam propinquus Sylla ad Aedem Veneris castra posuit*. Extra eandem portam *TEMPLUM HONORIS*.

App. lib. 1. De Bell. ciu. De quo M. Tullius. *Nestis extra portam Collinam Aede Honoris: Et Aram in eo loco fuisse memoria proditum est. Ad eam cum lamina esset inuenta, & in ea scriptum, Domina Honoris, ea causa fuit Aedis huius dedicanda. Sed cum multa in eo loco sepulchra fuissent, exarata sunt. Statuit enim Collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obligari*. Eodem in loco *TEMPLUM HERCULIS*. Liuius. 1. 26. Annibali, ad portam Collinam, usque ad Herculis, templum est progressus: atque unde proximè poterat, moenia strumque Vrbs obsequiis contemplantur. Et: intra muros solus hostium emisit basiam, ut ait Plinius.

Dec. 3. 1. 6. Prope eandem portam extra muros *SCELERATVS CAMPVVS*, ubi inceste Vestales viuae sepeliebantur. Id argumenti satis est, nequiquam iure ponat intra moenia. si enim intra Urbem neminem licebat sepelire, quanto minus scelerata cepita? Liuius: *Minucia V. Flalis, facto iudicio, viua sub terram ad portam Collinam, dextra viam stratis deossa, scelerato Campo credo ab incesto id eo loco nomen factum*.

Lib. 34. cap. 6. *Aedificia Campi Martij, & Flaminij.*

Cap. XVI.

Dec. 1. 1. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

Lib. 1. c. 8. *ECOLLIBVS* ad aqua Vrbs descendendum est: & primum in Campum Martium. De finibus, amoenitate, & viriditate Campi Martij diximus. Nunc eius aedificia in conspectum damus, quae aliquam eius partem ceteroque herbidis, & grantinei occuparunt.

STATVAE primò se offerunt virorum illustrium ab Augusto ex Capitolina arce propter angustias in Campum collatae. Et quamvis à Caligula deiecta, mox tamen restituta, & si non saluis titulis, ut ait Suetonius, Has Statuas in crepidine viarum, ego putauerim, interiectis forte arbutus collocatas. Tres autem viz, quod antea dicebam, vti hac tempestate, secundum eius longitudinem fuerunt in Campo. *VIA FORNICATA, FLAMINIA, RECTA*.

De via Fornicata, idest tecta Fornicibus, & porticu Liuius: *Et in via Fornicata, quae ad Campum erat aliquot homines, de calo tacti, exanimatique fuerunt*. Ad Fontem hodie Triuij colitur Templum S. Mariz cognomento in Fornica: deducto fortassis à prisca via Fornicata: ibi enim erat, propior Collibus. Via Flaminia propior Tiberi, medio fere Campo strata. Tacitus de exercitu Flauiano, qui pontem Miluium superauerat.

Pars, inquit, ut assisterat, Flaminia via. Suetonius de Mausoleo Augusti. *Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tiberis*. Fuit & viz Flaminiz superstructa porticus, de qua Iulius Capitolinus in Gallieno: *Porticum*. inquit, Flaminiam, usque ad pontem Miluium ipse parauerat ducere, ita ut tetralice fieret: ut autem alij dicunt, pentastice, ita ut primus ordo pilas haberet, & ante se columnas cum statuis, secundus, & tertius, & deinceps, & postea, columnas. Via Recta propior Tiberi strata est, inquam delinebat, priusquam ad Mausoleum Augusti perueniretur. Seneca: *Inter Tiberim, & viam Rectam descendit ad inferos*.

Ipsum porro *MAVSOLEVM*, mirum quam umbrarum opacitate, ac pulchritudine extremo Campo asseret? Suetonius: *Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tiberis sexto suo Consulatu extruxerat: circumiectasque sylvas, & ambulationes in usum populi tunc iam publicaret*. Strabo: *Quorum, sepulchrorum, omnium praclarissimum est Mausoleum: agger ad amnem, supra sublimem albi lapidis fornem congestus, & ad verticem usque semper virentibus arboribus coopertus*. In subsidio statua Augusti Caesaris. Sub agger loculi eius, & cognatorum, ac familiarium. A tergo laeui magnus ambulationis habens admirabilis. In medio autem campo busti eius ambitus ex albo saxo in orbem circumferens, iunius arceus populi constitus. Huius molis (Augustum nunc appellant) v. st. g. adhuc extant intra materiarij mercimoniij officinam ad Aedem. Rocelli, & Ripam, ut vocant, minorem Tiberis. Meminit illius Tacitus: *Dies, quo reliqua tumultu Augusti inferebantur, modo per silentium vastius, mox ad ploratus iniquis: plena Vrbs stinera: conlucentes per Campum Marti faes*. Habuit haec moles in parte anteriori duos *OPELLISCVS*, quorum vnum ad Aedem Liberianam Maximae Virginis, in Esquilij positum videmus. Pars autem anterior Mausolei la fuit, quae spectabat Urbem. Itaque cum sylux, & opacae ambulationes essent à tergo molis, versus portam, nunc Flaminiam secundum ripam Tiberis producebantur. Mausolei autem forma est notissima. Hanc enim suggestu, & tabernaculum quasi per gratus decredens, quod in Apoteosis pro rege Caesarum incedebant, imitabatur. Quia vero locus, ubi crematus fuerat Augustus al-

Statuz in Campo Martio. in Calig. cap. 34.

Lib. Dec. 3. lib. 1.

Hil. lib. 3. in Aug. cap. 100.

In ludo de morte Claudij. Mausolei Augusti. Loc. cit.

Strabo 1. 5.

Tac. lib. 3. Ann.

Sylux Mausolei verius vocant Flaminiam.

bo distinctus saxo, ferreisque cancellis, & umbrosa arborum corona cinctus in medio erat Campo: ibi quoque exusta deinceps fuisse cadauera Augustorum, vel cadauerum effigies credibile est. Herodianus: *Letum extra Urbem perferunt in Martium Campum, ubi, quā latissime Campus patet, suggestus confurgit.*

Septa vbi essent. In eodem Campo fuere SEPTA. Hic locus est, quo populus conveniebat ad ferenda suffragia in Comitij, qui primo ligneis cancellis, postea marmoreis septus est. Ideoque propter similitudinem caularum gregis, OVILE dictum. Nam vocatus ad Comitia populus, & distributus in Tribus, vel Centurias, manebat in Campo. postea ut quæque centuria latura erat suffragium introocabatur in Septa per angustum pontem: neque tunc alijs licebat esse in Septis. Quamobrem Marius in petitione præturæ ambitus suspicionem dedit, quia eius servus intra Septa, vel Ovile est deprehensus. Lilius: *Citatis Centuria senioribus, datum secretum in Ovili cum bis colloquendi tempus.* Lucanus.

Concidit, & misera maculavit ovilia Roma.

Iuvenalis: *Isidis, antiquo qua proxima surgit ovili.*

Ad Attic. Septa voluit Cæsar primum extruere curante Marco Tullio, ut alibi ex

Cicerone dictum est: *In Campo Martio Septa Tribunicij, Manutio Tributis, Comitij marmorea sumus, & tecta fasturi, eaque cingemus excelsa porticus, ut mille passuum efficiatur.* Sed opus varijs de causis, & postremo, exortu belli civilis omisum est. Ea deinde Lepidus ædificavit, perfecit ornauitque Agrippa. Dion: *Augusto V I I I. Statilio Tauro Consulibus, Agrippa, quia nullam viam sternendam susceperat, Septa dedicavit.* Septa locus est in Campo Martio. Eum ad habenda Tributa Comitia, Lepidus undequaque porticibus circumductis ædificaverat, tabulis lapideis, & picturis à se exornatum: Agrippa Septa Iulia ab Augusto cognominavit. Plinius: *Fuit memoria nostra & in porticibus Septorum à M. Agrippa relicta trabs aque miraculi causa, quæ Diribitorio superfuert, viginti pedibus brevior, priore C X X. pedum, sesquipedali crassitudine. Quoniam autem hæc Porticus amplissimæ fuere, spectacula ibi ab Augustis non raro data, ut de Augusto, & Caio memoriæ proditum est. Et quotidiana ibi mercium præsertim pretiosarum venditio, ut colligitur ex Martiale.*

Dion. I. 53. *In Septis Mamurra diu multumque vagatus*

Hic ubi Roma suas aurea vexit opes.

Iam ubi Septa collocanda sunt? Cōmuni opinione collocantur inter Forum Columnæ, fontemque Treuentis Aquæ: siue inter viam olim Fornicatum, atque Flaminiam. Erigitur Colliculus prope Flaminiam, & Forum Columnæ vulgari appellatione Citorius. hunc à citandis Centurijs, ac Tribubus in Comitij dictum autumant.

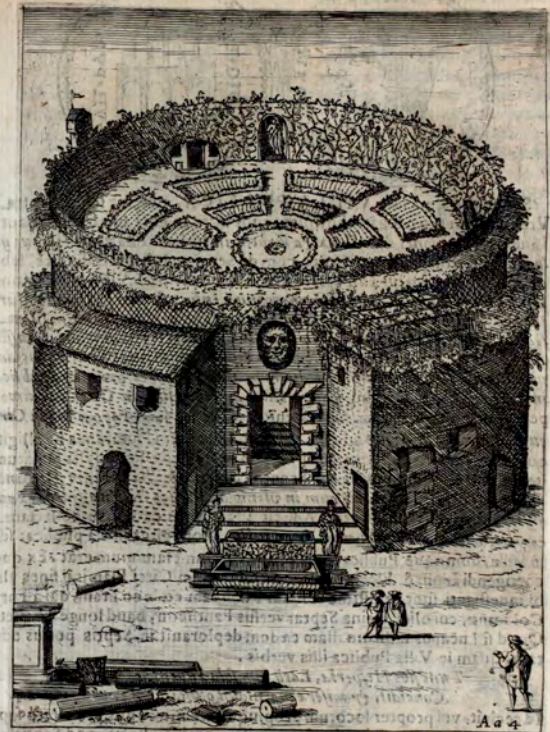
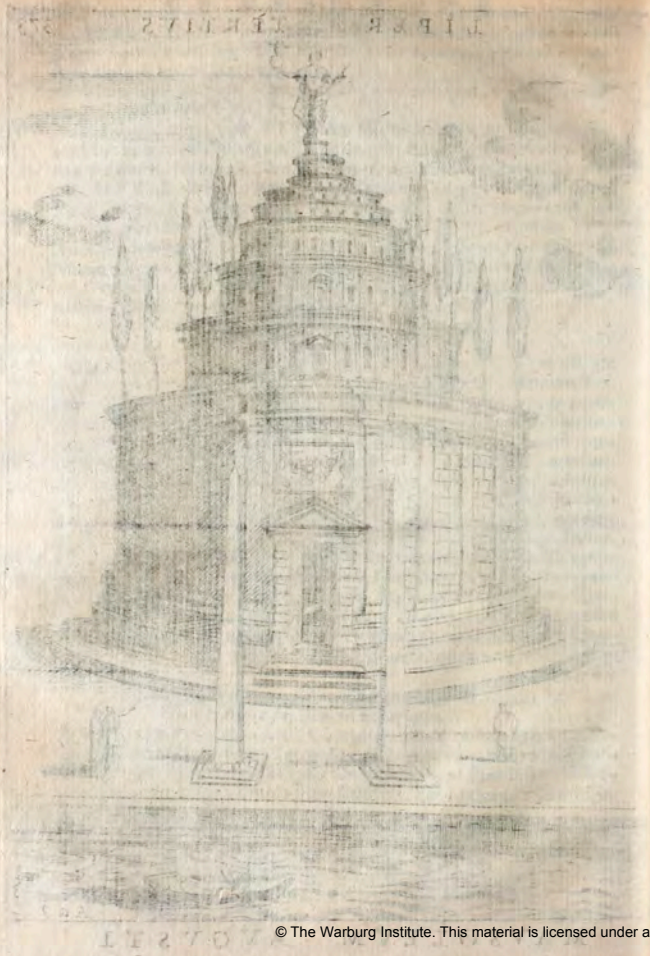
In Septis Mamurra diu multumque vagatus

Hic ubi Roma suas aurea vexit opes.

Iam ubi Septa collocanda sunt? Cōmuni opinione collocantur inter Forum Columnæ, fontemque Treuentis Aquæ: siue inter viam olim Fornicatum, atque Flaminiam. Erigitur Colliculus prope Flaminiam, & Forum Columnæ vulgari appellatione Citorius. hunc à citandis Centurijs, ac Tribubus in Comitij dictum autumant.

Septis

MAVSOEI VESTIGIA

Villa Publica.
Dec. 4. l. 3.
Loc. cit.
ad Attic.

Septis proxima fuit VILLA PVBLICA, publica scilicet extra Urbem domus pro legatis hostium, quos intra mœnia admitti volebant. Liuius: Macedones deducti extra Urbem in Villam Publicam, ibique ijs locus, & laetitia prœbita. Cicero cum de Septis ædificandis dixisset, subdit: simul adiungitur huic operi Villa etiam Publica. P. Victor in Regione nona; Villa Publica, ubi primum populi Censui est actus in Campo Martio. Valerius Maximus. Quatuor Legiones contraria partis fidem suam sequenti in Villa Publica, quæ in Martio Cæpo erat, Sylla obruncari iussit. At Liuius de eadem cæde: Octo milia deditorum in via publica trucidauit, Florus: Quatuor milia deditorum inermium Ciuium in via publica interfecit iussit. Plutarchus. Superflites ad sex milia in Circo Maximo, perperam hoc Interpretes. Græce enim, ὁδὸς τοῦ ἱεροῦ, iuxta Circum, Maximum de suo adiecit. Flaminium autem Plutarchus intelligit, qui tunc erat extra Urbem; prope quem in Aede Bellonæ Sylla Senatorem item extra Urbem vocauerat. Seneca: Septem milia Ciuium Romanorum contrucidari iussit. Et cum in vicino ad Aedem Bellonæ sedens exaudisset Sylla, conclamationem. Adiecit Plutarchus cædem fuisse factam, & τοῦτο μὲν ἐν τοῦτο, & angusto. Non igitur in via publica; sed in Villa, domoque Publica, quæ prope Circum Flaminium erat. Ex quo corrigendi Liuij, & Flori Codices. Quia autem Circi Flaminij fines alibi inuestigati sunt; existimo Villam Publicam eo loco sitam, qui à Foro Columnæ, cui olim vicina Septa, versus Pantheon, haud longe abesset. Quod si Lucanus militum illam cædem deplorauit in Septis potius editam, quam in Villa Publica illis verbis.

Val. lib. 9.
cap. 2.
In epitome lib. 88.
Lib. 3. in
Bel. Mar.
in Sylla.

Lib. 1. de
Clementia
cap. 12.

Luc. lib. 2.

Tunc flos Hesperie, Latij iam sola Iuuentus
Concidit, & misera maculauit ouilia Roma.

Id cecinit, vel propter locorum propinquitatem, ut vnus pro altero supponeretur: vel per Catarchesim, ouilis nomine abusus, ut à Septis ad Villam domumque Publicam traduceret; nam & Poetis iniustitiam non est, usurpare, Septa domorum: vel quia etiam in Septis milites tendebant, & pars cædis ibi peracta est.

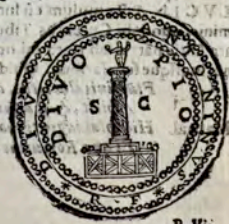
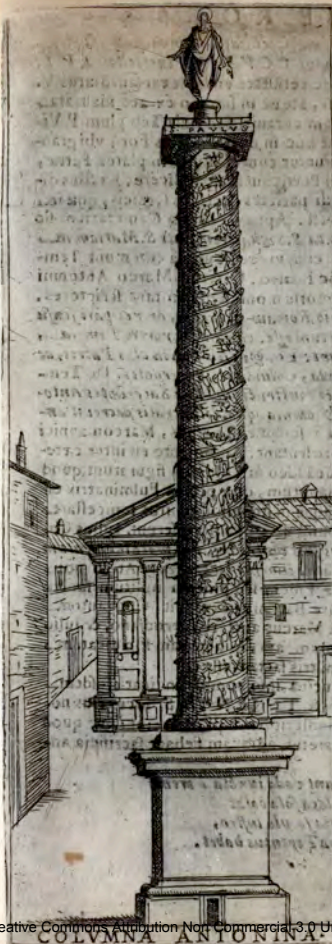
Diribitorium.
Dion. l. 55.

In eodem Campo DIRIBITORIUM fuisse certum est: Domum omnium earum quæ unquam vno culmine fuissent, maximam, vñ Dion.

loquitur. (Nunc omni eius te-
sto diruto, quia rursus commit-
ti inter se non potuit, aperto sa-
fligio conspiciatur) Agrippa im-
perfectum reliquerat. Cunc-
verò ad finem perductū erat opus.
Ecce ante scripserat: Campū au-
tem Agrippa porticu excepta, ac
Diribitorium ipse Augustus de-
dicauit. Plinius: Trabi eque mi-
raculi causa, quæ Diribitorio su-
perferuat: In eo censebantur
milites, & illis soluebantur si-
pendia, inde exortum nomen;
Diribere enim distribuere est.
Ludi interdū propter loci la-
xitatē in eo facti. Dion: Tunc
primum Senatoribus puluina-
ria subdita, vsuque pileorum
Thessalicorū concessus in Thea-
tris, ne Solis ardore laborarent;
qui sicuti esset vehemens, Di-
ribitorio Foris, & tabulatis in-
struēdo esset.

FORVM, in quo Antonini
COLUMNNA COCHLIS ere-
cta est, instar Fori Traiani or-
natum fuit porticibus, quæ im-
manibus columnis nitebatur.
Cochlidem in medio decreuit
interire, & Antonino Pio Sena-
tus post eius mortem. Extat
nummus cū Columna, inscrip-
tus, DIVO PIO.

Columna
Antonini.

P. V.

P. Viſtor: *Templum D. Antonini cum Coelide Columna, qua eſt alta, pedes CLX XV. habet intus gradus CCVI. & Fenetiſſas LVI.* quam ſane ruinoſam, & incendio, ac vetuſtate vndique exciſam Sixtus V. Pont. Max. reſectis, ſigillis, & baſi, atque in ſummo ex ære inaurata, D. Pauli ſtatua poſita, reſtituendam curauit. Sed quia Templum P. Viſtor ſtatuit prope Columnam: Erat hoc in ſine olim eiſus Fori, vbi grandes adhuc marmoreæ Columnæ viſuntur cum epiſtilio, in platea Petreæ, vt dicunt. Quod alij Baſilicam, alij Porticum malunt dicere. Hæc ſui diſcretis Templum, vt oſtendunt ſolidi parietes, parſque ſornicis, quæ in Aedes Romani ſeminarij obuerſa eſt. Apud Cencium Canerarium ſic legimus *Templum D. Antonini iuxta S. Saluatorem ante S. Mariam in Aquiro.* Præter hoc, aliud eiſdem cum vxore Fauſtina commune Templum adhuc cernimus in Foro nunc Boario. Ceterum Marco Antonini ſucceſſori, decreta fuiſſe paria honoris monimenta notant ſcriptores. Aurelius Viſtor: *Eius morte nuncio Romam peruſſio, omnes pari ſenſu præſumpſerunt Marcum Cælo receſſum eſſe, ob cuius honorem Templum, Columna, multaque alia decreta ſunt:* Et. *Qui ſe iunſiſſi in alijs Patres, ac vulgus, ſoli omnia decreuerunt, Tempia, Columnas, Sacerdotes.* De Templo Iulius Capito inu: *Templum ei conſtructum, dati Sacerdotes Antoniniani: & Sodales, & Flamines, & omnia, qua de Sacratibus decreuit antiquitas.* In ipſa vero Pij Columna inſculptæ imagines, Marcomannici belli, quod Marcus geſſit, acta repræſentant. Argumento eſt inter cætera Iouis Pluuij ſulminantis imago; quæ ideo in Columna figurarunt, quod obſeſſum exercitum Legio Chriſtianorum, quæ poſtea Fulminatrix eſt dicta, præcibus impetrata, immiſſæque in hoſtem diuinitus tempeſtate liberauerit. Hoc quidem Ethnici inanibus Dijs adſcripſerunt. Iulius Capitolinus: *fulmen de Cælo præcibus ſuis contra hoſtem machinamentum Marcus extorſit, ſuis pluuiæ impetrata, cum ſiſi laborarent.* Atqui non ille impius, vexatorque Chriſtianæ Fidei, ſed piorum militum ſanctæ præces à Deo impetrarunt, quod ſuſe Baronius expoſuit. Cum autem nondum peracto bello in Germania Marcus auctore Herodiano, & Iulio Capitolino deceſſerit: inferitur, Columnam, quamquam Pio dicatam, Commodò Principe poſt mortem patris factam eſſe.

Templum ſancti Laurentij, in Lucina ipſo nomine indicat eiſdem. **LVCINÆ** Templum cū Iuſco. Ibi & **TERENTVS**, locus eiſus nominis, quod ibi Carnatus Tiberis ſiniſteriore ripâ attereret: ſive quod ara Ditis patris ſub terra ibi occultaretur, ad quam fiebant ſacrificia anno, ludique ſecularibus. Ouidius;

Fuminis illa ſatus, cui ſunt vada iuncta Terenti

Aſpicit, & ſparſas per loca ſola ſaſas

Hic colat tugenti redeuntia ſecula luſtro,

Et qua Romuleus Sacra Terentus habet.

Legio
Chriſtia-
norum.
Fulmina-
rix.
In vita
Marci.
Tom. 3.
An. Au.
ſal. 176.

Faſt. 1.

Li. 4. Ep. 1.

Martial.

ARCVS DOMITIANI PORTA DICTVS diPortogallo.

Horologium in Campo Martio. Plin. l. 36. cap. 4 & cap. 10. De eo Ful. lib. 4. Mar. l. 5. cap. 6 & prioris ed. lib. 6. c. 16.

In eodem Campo HOROLOGIVM olim fuit strato lapide areisq; regulis descriptum adprehendendis Solis umbras, & dierum, noctiūque magnitudines. Huic pro gnomone OBELISCVS ingēs fuit aduectus ab Aegypto, pila aurata apici superposita. Hunc Plinius ait fuisse pedum CXVI. qui modo multas in partes contractus, ac terra obrutus iacet ad radices Montis Citorij versus Tiberim, sub priuatis Ciuū domibus. Fuluius in basi hanc legisse inscriptionem testatur:

IMP. CAESAR. DIVI. FIL. AVG
PONTIFEX. MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV
AEGYPTO. IN. PTESTATEM
POPVLII
ROMANI. REDACT
SOLI. DONVM. DEDIT

Arcus in via Flaminia, quem in via Flaminia vulgari appellatione Portugallia nominant, Domitiano passim attribunt. At omnia eius monimenta decreto Senatus diruta fuerunt. Suetonius: *Senatus imagines eius coram detrabi, & ibidem solo affigi iussit, nouissime eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decreuit.* Dion: *Fuere quoque, inquit, Arcus triumphales, quos ei plurimos fecerant disturbati.* Idemque dixerat de Statuis eius aureis, & argenteis. Perleuis etiam est eius rei coniectura: *Argumento, inquit Fuluius, sumpto ex verbis Suetonii, qui scribit Domitianum somniasse à Minerva destitutum, & illam excedere Sacratio, ut simulacra eius rei ibi marmorea extant.* Atqui somnium illud paulo ante Domitiani mortem conuictum: nec quāquam persuadeat, illum in Arcu insigni victorij, & trophaeis referri sibi voluisse inausa prodigia. Deinde non est, cur velint, hunc illum esse Arcum, de quo Martialis.

Stat sacra, edomitis gentibus Arcus ouans.

Cum ille multo ante in reditu Germaniæ, & triumpho Domitiani fuerit erectus. Quo tempore nondum quidquam somnauerat Domitianus; veniens per somnium videret, quod in eius Arcu triumphali nunquam fuerat insculptum. Est in nostra Bibliotheca Collegij Romani Codex manuscriptus, in eam ex Bibliotheca Mureti translatus, Ioannis Marchanovæ ad Malatellam Principem Cæsareum, in quo docet, ARCV M illum esse DRVSI Germanici priuigni Augusti. Hic auctor, nonnulla de Antiquitatibus Vrbis rudi stylo est complexus, multoque copiosis inscriptiones, quæ non modo in Vrbe, sed etiam extra sunt. Suam ille tuetur sententiam potest, quod Drusum, teste Suetonio in Germania bellum gerentem species barbaræ mulieris humana amplior victorem tendere, ultra sermone Latino prohibuit. Id vero virtutis, victoriæque monumentum in Arcu post eius mortem erecto, insculptum est; non illud inausum somnium Domitiani. Quod si, eodem Suetonio auctore, Senatus inter alia plura, Drusum marmoreum Arcum cum trophaeis via Appia decreuit: eundemque P. Victor numerat in Regione prima portæ Capenæ: ex quo inferitur, hunc in via Flaminia Drusi Arcum non esse dicendum; respondere potest, hunc esse Arcum, quem Claudius Drusi filius post Caium Imperator patris memoriz posuit, non quem Senatus statim vita functo decreuit. Illum autem in numismatis Claudij expressum videmus formæ eius, qui mutilus superest, respondentem.

Structus est autem in campo, quia & in campo Martio Drusus sepultus est. At nummi veteres Arcum Domitiani huic simile referunt. Respondebit iterum, alium quempiam referri ex ijs, qui post eius mortem deieci sunt; non hunc, qui quoniam non est deiectus, Domitiani non est. Ceterum Arcus ille triumphalis Domitiani certam, puto, sedem non habet. Fuisse verus portam triumphalem colligi forsitan potest ex epigrammate Martialis. nam ubi reducem & triumphaturum Domitianum Senatus

Populusque salutauerat (ait postea).

Stat sacra edomitis gentibus Arcus ouans.

Hic gemini currus numerant elephantæ frequenter:

Sufficit immensis aureus ipse iugis.

Hæc est digna tuis Germanice porta triumphis,

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Quamvis enim hæc postrema verba de Arcu ipso Interpretes exponant, indicant tamen portam Vrbis propinquam; neque enim Arcu posito in media Vrbe recte videretur dici:

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Sed illo ad portam structo, & porta, & aditus Vrbis illustratur. Præterea credibile est, salutantem plaudentemque Senatum obuiam factum Domitiano

mitiano triumphaturo non longe à porta; ut aliquot ante annis Vespasiano, & Tito, quod de his affirmat Iosephus, & alibi est dictum.

Validissimis perstringit Donatus rationibus, hunc in via Flaminia Arcum Domitiani non esse: Druso tamen Germanico, Augusti priuigno fuisse erectum ab Imperatore Claudio, Drusi filio non assensur. Argumento sunt figuræ insculptæ protensa barba, quem morem certum est emanasse ab Hadriano, qui (teste Dione) barbam nutrire primus Romanorum Imperatorum cepit. Ignotam verò antiquitatis latebras aperit, in Arcus fronte, marmor insculptum, quod ut oculis perlegi, rarum quiddam mihi intelligere contigit, nondum ab alijs animaduersum. Præter marmor Iunioris Faustinae Marci uxoris imaginem, atque eius Apotheosis monumentum: ipsa quippe in Cælum asportatur à Diana Lucifera alata, utraque manu facem gerente; esseque eius caput velatum, ut moris fuit Imperatricibus iam diuis; quemadmodum in eius consecrationis nummo à nobis de prompto ex rarissimo quem in suo adseruat Theatro Illustriss. D. Camillus Maximus Patriarcha Hierosolymitanus.

Flammans quoque pyra visitur in marmore, insidenque figura palliata, & semivivus huius procumbens Genius. Hinc error patet Fului assentis expressum esse Domitiani somnium à Minerua destitutum, aliorumque opinantium monumentum esse Victoris Drusi, de quibus satis Donatus: mulier enim illa, nec Minerua est, nec specie barbara, sed Faustina iam Diva; sic ad astra fertur à Diana. In altero ite marmore expressus est Imperator stans (opinor) Marcus, quamvis exesa nimis imago sit vetustate, atque e suggestu alioquitur populum, adstante palliato puero, qui siue alimento, siue tutelam Italiae designat, ut in nummis. Hic ergo Arcus D. Marco, & D. Faustinae extructus fuit à Commodo ipsorum filio ad Antonini Forum; ubi ille, & Columnam patris rebus gestis, in Marcomannico bello, dicauerat insignem. Hic opportunus erit recensendi locus cum anno MDCXLI. ab Illustrissimo, atque Excellentissimo Carboniani Principe, ex præclarissima Columnensium familia, inflaturarentur Aedes, in platea quæ vulgò Sciaræ nuncupatur, non longe ab hoc Arcu in Flaminia, inter iaciendum Porte fundamenta, quædam in ruderibus, latericia lapideaque vestigia eruta fuisse: vnde Leonardo Augustino Eminenti ssim, ac Reuerendissimo Principis Frâncisci Barberini Cardinalis Antiquario, aliquas inibi præclaras subesse antiquitatis reliquias, non temere arbitrans, ad xxiij. palmos, in eadem Flaminia, terra circum æstiva, antiquum pavimentum taxillatum detectum est, effossumque ingens marmoris frustum, cū triumphalibus titulis Imperatoris Claudij. Effossumque insuper ex Africano marmore striatæ, sed dirutæ columnæ simulque captivi truncus, quæ omnia Arcum

Arcum Imperatoris Claudij fuisse abundè testantur. Sed ut nihil remaneret dubij, aureus quoque nummus ipsius Claudij est adinventus, qui exhibet ab vno latere Imperatoris caput cum litteris T. I. CLAVD. CAESAR AVG. P. M. TR. P. VIII. IMP. XVI. ab altero verò Arcum ipsum, cum equestri Claudij Statua, inter trophæa, & litteris DE BRITANNIS. Inscriptionis porrò fragmentum sic genuinè restitutum antiquitati.

T. I. CLAVDIO: DRVSI. F. CAESARI
AVGVSTO. GERMANICO

PONTIFICI. MAXIMO. TRIB. POT. IX.

COS. V. IMPERATORI. XVI. P. P.

SENATVS. POPVLVSQVE ROMANVS QVOD

REGES. BRITANNIAE PERDVES SINE

VLLA. IACTVRA CELERITER. CAEPERIT

GENTESQVE. EXTREMARVM. ORCHADVM

PRIMVS INDICIO. FACTO. R. IMPERIO. ADIECERIT

Fragmentum ipsum ad Barberinas Aedes in Quirinali asportatum adseruatum cum eodem Claudij nummo, in antiquitatum larario: Britanni verò captivi exesus truncus, extat in ædibus supra laudati Illustrissimi D. Camilli Maximi prope locum eiusdem Claudij Arcus, in Flaminiam.

In eodem loco **TEMPLVM FORTVNÆ REDVCIS** Templum extructum est. Quanta pulchritudine idem eodem Epigramate declarat: **Fortunæ Reducis.**

Hic vbi Fortuna Reducis fulgentia latet

Templa nitent, felix area nuper erat.

Hic stetit Atrium formosus pulvere belli

Purpureum fundens Caesar ab ore iubar.

Hic lauro redimita comas, & candida cultu

Roma salutauit voce, manumque ducem.

Claudian. *Aurea Fortuna Reduci si Tempa priores*

Ob reditum vouere Ducem: non dignius unquam

Hac Dea pro meritis amplasibi posceret ades:

Frequens in numismatis Caesarum, Imago Fortunæ Reducis.

De VI.
Consul.
Honorijs.

Bb

Tem-

Templum vero et si vbi fuerit, affirmari certo non queat, aliqua tamen eius vestigia præbet Martialis in Epigrammate, & quæ de proximo Arcu diximus confirmant. Fuit enim extructum, vbi erat area, id est solum, vacans, & antea carens structura; quod præsertim in Campum Martium quadrat. Deinde ibi à Senatu, & populo laureato salutus est triumphum initurus Domitianus, quod videlicet Principi non longe à porta Triumphali solemniter præstari solebat. Templum igitur vel in finibus Campi Martij, aut in altero Campo Vrbis propinquiore (neque enim inclusus adhuc intra mœnia fuerat) statuentū videtur. Quod si apud Sextum Rufum in Regione sexta. Altræ semitæ legimus, *Templum Fortune Reducis*; primo id apud P. Vitorum non habemus; deinde putandum, est in Vrbe plura eius fuisse Tempia, idque posteriori tempore ædificatum. Errant autem, qui constituto Arcu Domitiani in via Flaminia, ibi & Templum Flauiae gentis constituunt, cum vt diximus ad Malam Punicum fuerit in Quirinali, vbi natus Domitianus, & postea humatus est.

Eiusdem Domitiani, nec auctori futuram superstitem *NAVMA-CHIAM* quod erat ædificium pro naualibus pugnis, collocant in Campo Martio ad Cœnobium Monialium Sancti Syluestri. Suetonius: *Fecit & Stadium, & Odaum, & Naumachiam: è cuius posita lapide Maximus Circus deussis utrinque lateribus extructus est.* De hac, an potius de Naumachia Augusti in Transtiberina Regione loquutus est Statius.

*Continuò dexteras flauis pete Tiberidis oras,
Lydia qua penitus stagnum nauale coerces
Ripa suburbaniq; vadum pratexitur hortis.*
Martial. *Hanc norint unam secula Naumachiam.*
Nisi de Titi spectaculo in aquis edito sermo sit.

Prope autem *STADIUM* fossatæ idem extruxit, in quo præter cursum certamine gymnico, exercebantur pugiles. Suetonius. *In Stadium, cursu certamine Virginis certamine præstitit.* ODAE VM vero, ædificium ad Musicos concentus, vbi posuerit, non constat. De eo idem Suetonius. Cæterum in eodem Campo prope Tiberim egesta terra, factoque lacu dati sunt Nauales ludi. Dion de Cæsare: *Prælium Nauale exhibuit effosso ad id loco in Campo Martio, eoque aqua repleto, inducissque nauibus.* De Augusto Suetonius. *Dedit, Nauale prælium circa Tiberim cauto solo, in quo nunc Cæsarium nemus est;* quod adiunctum erat Mausoleo Augusti. De Domitiano idem: *edidit Nauales pugnas pæne inissurum classium effosso, & circumducto iuxta Tiberim lacu.* Quod etiam, inducta in Amphitheatrum, & Circum aqua factum est. Denum in eodem Campo Martio *TEMPLVM, & ARA MARTIS* fuit, quod supra diximus.

At in Flaminio ædificia etiam plurima fuerunt; quædam prope Urbis mœnia, alia remotiora; vt iudicari vix queat, verum ad hunc, an Martium Campum pertinerent. Prope Urbem, & portam Carmentalem, Tempia Bellonæ, & Apollinis: tum Circum Flaminium, & alia illi adiuncta delubra, fuisse dictum est.

Paulo

Paulo longius distabat à mœnibus *TEMPLVM MINERVAE*, Templum quod Pompeius construxit, & in eo rerum ab se gestarum insignem monumentum posuit. Plinius: *Hoc ergo honores Vrbis tribuit in delubro Minervæ, quod ex Manubij dicebat Cn. Pompeius Magnus Imp. bello XXX. annorum consecro & terris à Martis lacu ad rubrum mare subactis votum marito Minervæ.* Hoc iuxta Aedem Virginis cognomento supra Mineruam fuit in ipso Patrum Dominicanorum Cœnobio vbi à Clemente Pont. Septimo huius nominis, cubicula illis, vt ait Fuluius, extructa sunt. Et vero hanc potissimum Templi sedem Pompeio placuisse credibile est, quod non longe abesset ab eius Curia, & Porticu, & Theatro, quæ quasi Minervæ præses custodiret. Prope hanc ædem intra ambitum Romani Collegij alia *MINERVAE AEDICVLA*, nuper detecta est, altè sub terra desossa, & in eius abside Statua Mineruæ è basi delapsa, & capite pedibusque diminuta. Ea dextero cubito nitebatur in truncum angues ingentibus spiris circumuoluto. Vestem tenuissimam anguiculi pro lingulis humero alligabant. sub collum ante pectus inserta bulla, Medusæ vultu, & crinalibus notata serpentibus. Quæ nunc rescæta, & restituta, in Hortis Ludouisiensis aspiciuntur.

Alterum *MINERVAE* Templum ædificauit Augustus. De quo sic Dion: *Deinde Minervæ Templum quod Chalcidicum vocatur, à δῶμαζον καὶ ἡ χάλκιδον ὀνομαζόμενον perfecit, (de quo supra) & Cariam Iuliam in honorem patris sui factam dedicauit.*

PANTHEON tertio Consulatu extructum Ioui Vitori ab Agrippa factum, vt ait Plinius, hodieque miraculo est. De eo sic Dion: *Pantheum quoque perfecit Agrippa. id sic dicitur fortassis quod in simulacris Martis, & Veneris, multas Deum imagines acciperet. Vt vero mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma conuexa fistigiatum Cæli similitudinem ostenderet. Voluit Agrippa in eo Augusti quoque statum collocare. Neutrum autem eo accipiente in Pantheon ipso Cæsaris superioris statum: suam, & Augusti in vestibulo posuit.* Ammianus: *Pantheon velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam.* Hoc Templum quia in summo patens Solem ac pluuiam excipit imperiti quidam tholo superæcto rectum & opertum fuisse arbitrantur. Cæterum id non alia ratione factum perfectumque est à conditore. Hoc enim videtur esse ex eo Templorum genere, quæ hypæthra, id est subdualia dicuntur à Vitruvio. *Quæ, inquit, habent interiore parte columnas in altitudine duplices remotas à parietibus ad circuitionem, vt Porticus peristylorum: Medium autem patet diuo est, sine tecto: aditusque valuarum ex utraque parte in pronao, & postico.* Huius autem exemplar Roma non est, sed Athenis *Oleostylos* in Templo Iouis Olympij. Hæc Vitruuius. At Philander in Commentariis: *Pantheon vero, inquit, Templum bodie D. Maria olim Ioui Vitori, fuit, vt alij volunt Matri Deum, & tandem Marti: Veneri quamvis solo foramine supernè lumen admittat, Vitruuius hypætrum non dixerit.* Ego tamen à Vitruvio numerari etiam inter hypæthra dicerem, Quamuis enim in interiore parte non habeat instar Portus, quadratum & sub-
Pantheon
Templum
quadratum.

In vita
cap. 5.

Li. 4. sylu.
ad Marc.

In vita
Domit.
cap. 4.

Dion. l. 43

Cap. 45.
in vita.
in vita.
cap. 4.

Templum
Minervæ.
Plin. lib. 7.
cap. 26.

Fulu. lib. 4.

Alia Ae-
dem Min-
erue.

Alia eius-
dem.
Dion. l. 61.

Plin. li. 36.
cap. 15.
Dion. l. 53.

Lib. 16.

Vitr. lib. 3.
cap. 1.

Eodem.
capite.

Pantheon
Templum
quadratum.

diuale peristylum, & in postico valuas (qua forma negat Pantheon esse hypætrum) tamen quia supernè non tegitur, & verè sub dio est, non vi deo cur Agrippa Iouis Olimpici Aedem imitatus, quamvis diuersa forma, noluerit etiam Romæ ædem hypætram Ioui constituere. Alia Tempia, de quibus ibi Philander, nudo ne, an tecto foramine lumen acciperent, non constat. Aliqua certe religio antiquis fuit, ne aliqua parte, Tèplorum tecta continuarent. Quemadmodum cernere erat intermissum. Templi Capitolini tectum, vt sub dio esset Terminus, & immobile saxum sub Cælo. Sæpe instauratum est: ab Adriano, qui *Pantheon*, vt ait Spartianus: ab Antonino Pio, qui *Templum Agrippæ*, vt Capitolinus: à Seuero, vt monet inscriptio. Olim non modo tectum porticus, sed tota Templi testudo tegulis ac tabulis æneis tegebatur. Eas à Constantino Græcorum Imperatore direptas, & in Siciliam cum alijs Urbis ornamentis translatas auctor est Anastasius in vita S. Vitaliani Pontificis. Idem auctor est, Gregorium III. laminis æreis tectum, siue testudinem operuisse, quæque per circuitum dissipata fuerant, instaurasse. In eius porticu æræ tabulæ fuerunt crassitudine quadrantis, ita commissæ, vt in fastigium ab epistilijs elatæ, vnâ verò supernè expansam duæ in extrema ora vtrinque suppositæ, alterique transversum coniunctæ fixæque trabibus clauis, tigillorum, tectique oneri recipiendo firmarent. Hæ iam nouo muneri subierunt. Urbanus enim VIII. cum singularis operis æneam molem conderet, Petri, & Pauli Ecclesiæ Principum Sepulcro impostam in Vaticanâ Basilicâ, vetusto metallo nobilitari voluit. Bombardæ præterea, & bellicæ tormenta complura ex eo fusa sunt ac delata, in Aeliam Molem. Eorum vnum factum è clauis, qui tabulas æreas necebant, id duobus in tubo machinæ expressis, ac titulo præfert:

EX CLAVIS TRABALIBVS PORTICVS AGRIPPÆ.

Reliqua, Templi portæ appposito titulo declarantur:

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.

VETVSTAS. AHENEL. LACVNARIS

RELIQVIAS

IN. VATICANAS. COLUMNAS. ET

BELICA. TORMENTA. CONFLAVIT

VT. DECORA. INVTILIA

ET. IPSI. PROPE. FAMÆ. IGNOTA

FIERENT

IN. VATICANO. TEMPLO

APOSTOLICI. SEPVLCHRI. ORNAMENTA

IN. HADRIANA. ARCE

INSTRVMENTA. PVBLICAE. SECVRITATIS

ANNO. DOMINI. MDCXXII. PONTIF. IX.

Refe-

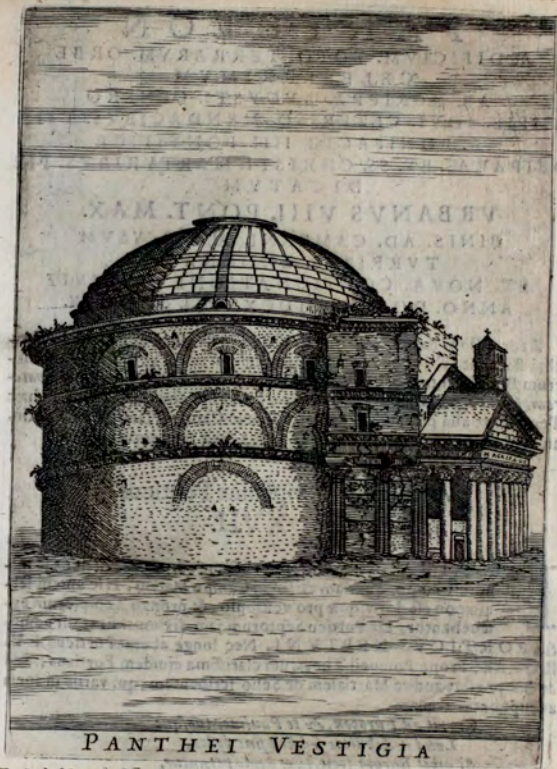
PANTHEON AGRIPPÆ

In fronte sequentes duo leguntur Tituli: Prior literis pedalis

M. AGRIPPA. L. F. COS. TERTIVM FECIT.

Alter paulo inferius, literis digitalibus.

IMP. CAES. L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS. PERTINAX. ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. XL. COS. III. P. P. PROCOS. ET. IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEVM. VETVSTATE. CORVPTVM. CVM. OMNI. CVLTV. RESTITVERVNT.

PANTHEI VESTIGIA

Refecit idem tectum, crassique trabibus compegit. In angulo porticus columnæ capitulum, quod vetustas exederat restituit, imposito cum parte fastigij marmoreo epistilio. Geminas turres ad statos æreis Campani sonitus edendos super tecti culmen crexit, atque extimum vetusto Templo decorum adiecit. Hæc in altero portæ titulus sic leguntur:

Tectum
Panthei
refectum.

4 PAN-

PANTHEON

AEDIFICIUM. TOTO. TERRARVM. ORBE
CELEBERRIMVM

AB. AGRIPPA. AVGVSTI. GENERO
IMPIE. IOVI. CETERISQ. MENDACIBVS. DIIS
A. BONIFACIO IIII. PONTIFICE
DEIPARAE. ET. SS. CHRISTI. MARTYRIBVS. PIE
DICATVM

VRBANVS VIII. PONT. MAX.

BINIS. AD. CAMPANI. AERIS. VSVM
TVRRIBVS. EXORNAVIT
ET. NOVA. CONTIGNATIONE. MVNIVIT
ANNO. DOMINI. MDCXXXII. PONT. IX.

Aedes Boni Euentus de qua P. ViGor in Regione nona à tergo Panthei statuunt, vbi veteres è rubro laterculo parietes cernuntur. Simulacrum Boni Euentus ita conformarunt, quod scribit Plinius: dextera patenam, sinistra spicam, ac papauer tenens. Cæterum non clare cõstat, an hæc Templi, vt alia priuata ac publica, essent in Campo Flaminio, an Martio, an in sinibus vtriusque: sicut aliqua ex his, quæ referentur ædificia.

Vtriusque Campi aliæ Porticus.

Cap. XVII.

PLRIMAE, vt ex Strabone dictum est, fuere Porticus in minore Campo, quædam etiam in Campo Martio. Hic autem sermo non est de ijs, quæ pro vestibulo, & pronaio Templorum extruebantur. De Porticu Septorum iam diximus. Erat illi adiuncta PORTICVS NEPTVNI. Nec longe aberat Porticus EVROPAE. Prope Pompeij Theatrum clarissima eiusdem Porticus. Sed de his præstat audire Martialem de Sello scribentem, qui varijs in locis aucupabatur cenam.

Porticus ad amoenitatem.

Lib. 3. Epi- gr. 14.

*Currit ad Europen, & te Pauline, tuosque
Laudat Acbillios sed sine fine pedes.
Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur,
Si quid Phyllirides præstet, & Asionides,
Hinc quoque deceptus Memphytica Tempia frequentat,
Assidet & cathedris mæstia iuuenca tuis.
Inde petit centum pendens scela columnis,
Illinc Pompeij dona nemusque duplex.*

libant

Ibant igitur Silius ad Europam, seu PORTICVM EVROPÆ, in Porticus
qua si neminem cœnæ datorem inuenisset, pergebat ad Septa, Septorum Europæ.
videlicet Porticum, porticum Europæ propinquum, quare non longe abe-
rat à fonte Aquæ Virginis, nunc Tritij. Martialis.

Lib. 7. Ep.
34.

*Sed curris nivas tantum prope Virginis undas,
Aut ubi Sidonio Taurus amore calet.*

Iuppiter enim in Taurum conuersus, vti pictura referebat, videbatur ibi
Europam ferre. Ex quo dicta est Porticus Europæ. indicant illa verba,
Martialis:

*Currit ad Europen, & te Pauline, tuosque
Laudat Achilleus, sed sine fine pedes.*

In Campo enim vt dixi, cursu, equo, armis, palastra Iuuenes exerceban-
tur. Eius auctorem Augustum quidam referunt, ab eoque lithostroto,
aliisque ornamentis instructam docent ex Velleio Paterculo. Sed ego ni-
hil horum apud Velleium legi; tamen vel ad Augustum auctorem refe-
renda est: vel fortasse ad sororem Agrippæ Polam. De qua Dion; Por-
ticus in Campo, quam eius soror Pola, quæ etiam cursus ordinauit, para-
bat, absoluta nondum erat. Nisi hæc propria illius ab omnibus alijs secer-
nenda est. Fuit Europæ Porticus amœnissima, Septa vndique virente,
buxo. Martialis.

Quis au-
tor por-
ticus.

Citat. E-
pig. lib. a.

*Lotus ad Europæ tepida buxeta recurrit,
Signis ibi forum carpant amicus iter.*

Et celebratam fuisse frequentia inambulantium Cuium idem ostendit;

*Turbam non habet otiosiore
Pompeius, cui Agenoris puella.*

Lib. 11.
Ep. 1.

Et alibi: *In delicata sole rursus Europa
Inter tepentes post meridiem buxos*

Lib. 3. Ep.
20.

Sed et, ambulatue liber acribus curis?

Ex quo coniecitur, hanc porticum ad Occidentem Solem spectasse. Et
quia inter eam, & fontem Aquæ Virginis intercedebat Septorum Porti-
cus, credibile est hanc fuisse sub ipso Monte Pincio, nunc Trinitatis. hæc
enim pars Urbis vergit ad Occalum.

Septis propinquior fuit alia Porticus nomine ARGONAVTARVM.
Hanc, propter propinquitatem, videtur Martialis Septis ipsis includere.

Porticus
Argonau-
tarum.
Epigr. cit.
lib. a.

*Si nihil Europa fecit, tum Septa petuntur;
Si quid Phyllirides præfiet & Aesonides.*

Chiron, & Iason: ille filius Phylliræ, hic Aësonis, Argonautæ pictura,
referabantur in Porticu, ex qua desumptum nomen. Dion; Agrippa, Lib. 53.
inquit, eodem tempore proprijs sumptibus Urbem exornauit, & Porticum
Neptuni propter victorias navales extruxit, & Argonautarum pictura de-
corauit. Habuit Porticus adiunctum NEPTVNI TEMPLVM,
quem summopere propter bellum mari feliciter gestum colebat Agrip-
pa; & suis nummis culis ex S. C. Neptunum apposuit.

Merito

Merito autem Neptuni Aedes cum Argonautarum Porticu iungebatur, hi enim primò maria, quibus ille præsidet, transmissērunt. Ad amonitamentum Porticus additum est illi Lauretum. Hinc opacæ amœnæ, lucundæque in ea Ciuium inambulationes. Martialis.

Lib. 3. Ep. 20.

Lib. 11. Ep. 1.

*An spatia carpit lentus Argonautarum?
Turbam non habet otiosorem
Pompeius, vel Agenoris puella,
Vel prima Dominus leuis Carina.*

Lib. 1. Ep. 109.

Eas lauros spectasse et sua domo testatur Martialis.

Tac. lib. 1. Hist. 4. Ep. 16.

*At mea Vipsianis spectant cœnacula lauros:
Vipsianæ enim laurus, vt & Vipsianæ Porticus à Vipsanio, postea Marco Agrippæ conditore. Tacitus: Misus & Celsus Marius ad electos Illyrici exercitus Vipsianæ in porticum tendentes. Martialis:*

*Sua vicina fuit Vipsianis porta columnis,
Et madet assiduus lubricus imbre lapis.*

Quibus versibus puto indicari vicinum fontem Aquæ Virginis, quæ est ductu arcuato, tum patenti tanquam porta est marmore structa effundebatur. Nam Interpretes aut mira, aut nihil dicunt; vt aliquis nescio quo saltu refugiat ad portam Capenam, duobus circiter milliariibus distantem, assiduus quidem imber, & sereno celo fieri non poterat, nisi ex aqua ductili, hæc autem cum pleno è fontis ore non tota efflueret, etiam ex alio siphonibus diuisa, desluebat, de pluebatque multiplici stillicidio. Quod cum hiberno frigore congelasset, pendens stria decidit.

Mart. eod. Epig.

In iugulum quæri, qui proxima Tempia subibat:
An Aedem Neptuni intelligit, aquarum prædis: ideoque propinquam fontis aquis pluuiialibus? Hæc à me probabiliter prolata sunt: Cæterum constantius refragari audeo auditoribus, qui aiunt Lauretum, quo ex cœnaculo domus spectabat Martialis, non Porticum Vipsianæ Argonautarum, sed Panthei Agrippæ additam fuisse. Domus enim Martialis Hortorum inter Collem & Quirinalem posita (qui locus vt dixi ad caput domorum dicitur) prospectum habuit in vicinam Porticum Argonautarum, ad fontem Aquæ Virginis, & Porticus Lauretum: in Porticum autem Panthei non item, tanto intervallo seunctam, & interpositis ædificiis ab aspectu submotam. Neque ibi fuisse lauros quicquam veterum scripsit. Quæ sit domus Martialis, vt supra diximus, confirmant.

Templum ISIDIS percelebre propinquum Porticui Vipsianæ fuit: Et Iauentalis prope Septa constituit, vt alibi diximus, *In Aede Isidis, antiquo qua proxima surgit Oculi.*

Cap. 17. Iuu. Sat. 6. Porticus Pompeij.

Ab hoc Templo ad HECATONSTYLO, vt Silius ille, transimus, quæ Porticus, vt nomen sonat, centum columnarum erat.

Epigr. cit. lib. 2.

Inde præt centum pendens tellus columnis.
Hæc est POMPEIA PORTICVS magnis antiquorum laudibus celebrata: atque vt buxo Porticus Europæ, lauro Vipsianæ, vite Liuiæ, vt supra diximus: hæc platanis cingebatur, Propertius:

Prop. li. 2. Eleg. 3.

*Scilicet umbroso sordet Pompeia columnis
Porticus aulais nobilis Attalici.
Et creber pariter platanis surgentibus ordo,
Flumina sopito quæque Marone cadunt.*

At Mart. *Proxima centenis ostenditur Vipsa columnis.* Lib. 3. Ep. 39.

Exornant fides quæ Platanos fere.

Et vero platanus procera arbor, & folijs, ramisque diffusa opacare poterat non modo spatia Porticuum, sed ipsarum etiam præcellas columnarum, vt loquitur Propertius. Centenaria igitur Porticus est Pompeiana. Idque confirmat propinquitas Theatri Pompeiani. Quare cum arisset Theatrum sub Philippo, Porticus quoque igne correpta, & consumpta est. Eusebius in Chronico: *Theatrum Pompei incensum, & Hecatonstylo.* Scio quid alij scripserint de Hecatonstylo; sed ille persuadeat, qui solidius probat. Cæterum propter platanetum mira in Porticu opacitas, & inumbratio; tum Ciuium inibi spatiantium multitudo, Quidius:

Lib. 1. de Arte,

*Tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra,
Cum Sol Herculei terga Leonis adit.*

Et alibi. *At licet, & prodest Pompeias ire per umbras,
Virginis fœderis cum caput ardet equis.*

Lib. 5. Ep. 20.

Martialis. *Sic veterem ingrati Pompeij quarimus umbram.*

Lib. 4. B. leg. 9.

Propert. *Tu neque Pompeia spatia habere cultus in umbra.*

Augebat in ætate frigus, & loci pulchritudinem fontis structura, & aquarum copia, de qua Propertius.

*Flumina sopito quæque Marone cadunt
Et leuiter lymphy tota crepitantibus Vrbe,
Cum subito Triton ore reconditis aquam.*

Optimor, inquit, Turnebus in Aqua ductu, quæ saliebat aqua, fuisse statuat Maronis, siue ille Porta fuerit, siue a Maro Homerici, eo habitu positam, vt suspirio eius aqua, supitus videretur. Credibilis omnino tamen est, in Aqua ductu statuat fuisse præfixi iulius Maronis Optimi Vintonis, Comitæ expeditionum Osridis: quem ætate prouocet, vt Diodorus scribit, in Tbraeia reliquerit, Marone aque conditor em monumenta antiqua produnt: atque argumentum non inelegans inicitumque fuerit, vitigem potus optimum cultorem, pæneque inuentorem pro vino hominibus aqua misijisse. Cui autem

Turn. lib. 1. cap. 26. Qui dea vinctus Vlysiæ.

Lib. 1.

aut em quadam in Vrbis parte Triton magnam aqua copiam ore profundens; epistomis versis aquam recondiderat, & fundere delibenter; illa mutata, flexoque cursu magno impetu crepitans ad Porticum Pompeij tendebat per tubos, quos ipsi erat statua Maronis, & tanta cadebat mole ut cum leuiter in reliqua Vrbe aqua susurraret, illic flumen videretur iustum esse.

Statu-
ibidem.

Hæc Turnebus. Et quia hæc opera perfecta sunt à Pompeio, Virgilij Maronis statua in fonte esse non potuit; sed Maro alteruter è sequentibus uterque enim cum vinum præbuerit, significabat recentem aquam veteri vino, salubritate, iucundoque haustu præferendam. De Tritone, et si non displicet expostio, contraria tamen interpretatio dicerem: eum non alibi, sed in ipso fonte Pompeiz Porticus fuisse, magnam vim aquæ, fluminis instar effundentem, quæ recondita, & intercepta, ad alios in Vrbe salientes fontes occultas per fistulas cōmmearet. Decorem addebant in loco posita ferarum marmorea simulacra, de quibus Marialis citato Epigrammate. Parietes Porticus ornabantur picturis, & auro intextis peristromatis. Tabulam Antiphilij, quæ Cadmum, & Europam referret in Pompeia Porticu statuit Plinius. Idem: *Polygnoti*, inquit, est tabula in Porticu Pompeij, in qua dubitatur, ascendente cum elypeo pinxit; an descendente. Idem: *Pausias* autem fecit, & grandes tabulas, scilicet statum in Pompeij Porticibus bonæ immolationem. Idem: *Alexander* quoque in Pompeij Porticibus præcellens, & *Calipso* sedens Niceæ Atheniensis. De vestibus aureis Propertius:

Lucus cū
simulacris
ferarum.
Epigrammate.
I. 3. Ep. 19

Plin. li. 34.
cap. 10.
Li. 35. c. 9.
Li. 35. c. 11.
Picturæ in
eadem
porticu,
aulæ.

Porticus aulæ nobilis Attalæis.

Lib. a. de
bell. ciuili.
Ipse denique vix à vicina mole Pompeiani Theatri ornabatur: ita vicissim illi, ante frontem structa ornamento erat: Appianus; *Brutus*, inquit, summo mane in Porticu, quæ ante Theatrum sita erat, exigentibus ab eo veluti Prætorius administrabat. Quæ hæcenus dicta sunt de Hecatonstilo Pompeij, intrinsecus videntur auctoritate Martialis, qui cū dixisset de Seliō: *Inde petit centumprædientia tecta columnis.*

Subdit: *Illinc Pompeij domus, nemusque duplex.*

Seiungit igitur à priore fabrica Pompeij. Sed hoc quemadmodum non remouit à nostra sententia claros Interpretes, ita nobis negotium non facessit; loquitur enim ibi Martialis de alijs Pompeij fabricis, nempe Basilicæ eiusdem, & Theatro. Nonore autem duplici, duplices eius hortos significari, de quibus alibi, non dubitem, quod Leuino Torrentio item placet.

PORTICVS PHILIPPI Circo Flaminio, & Capitolio propinquior fuit. Martius enim Philippus Augusti viricis vix supra dixi, Aedem Herculis Musarum insintrauit, & prope ingentem nobilemque Porticum extruxit: non illam quidem tamquam Templi pronam, sed Ciuium commoditati, decorique Vrbis erectam. Sextus Victor Philippi Porticum posuit in Regione IX. vix porticum Corinthiam Cn. Octauij. Quod certo argumento est, Philippi Porticum à Templo Herculis fuisse omnino seicundam, contrā quā aliqui sentiant. Si enim Templi pronam esset, non censeretur tanquam ædificium à Templo secretum, & proprio Phi-

Philippi nomine; ut videre est in cæteris, Templis, quæ scilicet nulla mentione facta porticus, solum ipsa numerantur. Martialis:

Lib. 9.
Ep. 50.

Vites censeo porticum Philippi;

Sic viderit Hercules, perijit.

Quo innuit statum Herculis in porticu collocatam. Hæc fortasse, est illa porticus, quam eo loci sitam lineauit Sebastianus Serlius: pro idæque per amplo spatio à Foro nunc ludæorum, usque ad nouam Aedem S. Caroli in chnographiam, & orthographiam descripsit. Vulgus enim locum illum Caccabarium nuncupat, ut videatur ab Hercule Musarum, qui prope aderat, deduci posse. Plinius: *Liberum Patrem Alexandrum puerum, Hippolytum tauro emissio expauescentem pios ab Antiphilo fuisse in Philippi porticu scribit.* Idem: *pinxit Theodorus bellum Iliacū pluribus tabulis, quod est Roma in Philippi porticibus.* Idem: *Zeusidis manu Roma Helena est in Philippi porticibus.* De Porticu Cn. Octauij Corinthia diximus. Hæc cum multo amenissima dicatur à Velleio, quem tamen locum adfirmum habere, non legi.

Lib. 3. qui
est de Ro-
man. an-
tiquit.

Plin. li. 35.
cap. 10.

Supra l. i.
cap. 11. d.

PORTICVS OCTAVIA Theatro Marcelli adiuncta est in n. minus molitione, quam ornamentis insignis non longe aberat à Campo Flaminio. Ab hac Aedem Magnæ Virginis cognomento in Porticu dictā autumant; ibi certè olim erat. Fuere autē ibi ante Augustum, (hic enim nomine Octauiz sororis porticum condidit, ut Suetonius relict) aliæ nobiles Porticus, quas Q. Metellus, qui Pseudophilippum, & Achæos superauit, extruxerat. Velleius: *Hic est Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuere circumdata duabus aedibus sine inscriptione positus, quæ nunc Octauia porticibus ambiuntur, fecerat: quique hanc turmam statuarum, quæ fuere circumdata edium spectant; hodieque maximum ornamentum eius loci, ex Macedonia detulit. cuius turma hanc causam referunt. Magnum Alexandrum impetrasse à Lysippo singularem talium auctore opus, ut eorum Equitum, qui ex ipsius turma apud Granicum flumen ceciderant, expressa similitudine figurarum, faceret statuas, & ipsius quoque ipsi interponeret.* Plinius: *Lysippus Alexandrum, amicorumque eius imagines summa omnium similitudine expressit. Has Metellus Macedonicus subacta transtulit Romam. Continebant hæc porticus alia ædificia, Tempula Iunonis, & Apollinis, Curiam, Scholas, Bibliothecam.* Plinius: *Nec Sauron, atque Batrachum obliterari conuenit, qui fecere Tempula Octauia porticibus inclusa, natione & ipsi Lacones. Quidam & opibus præstantes fuisse eos putant, ac sua impensa construxisse, inscriptionem sperantes, quæ negata, hoc tamen alio loco, & modo usurpasse. Sunt certe etiamnum in Columnarum spiris insculpta nomina eorum argumenta, Pandæ, atque Iacerta. Marmorea ornamenta Octauiz porticus expressit Quidius his verbis:*

Porticus
Octauiz.

Sueton. in
vita Aug.
cap. 29.
Hist. lib. 1.
Iunonis
fortasse,
& Apol-
linis.

Plin. li. 34.
cap. 8.
Alia ædi-
ficia in
portibus
Octauiz.

Lib. i. de
art. am.

Aut ubi muneribus mati sua munera mater

Addidit externo marmore diues opus.

Erat enim prope Theatrum Marcelli filij Octauiz. Plinius: *Cornelia*

Græcorum matri, quæ suis Africanis prioris filia, sedens statua posita

Plin. li. 34.
cap. 6.
eß

Lib. 36.
cap. 1.

est solis quæ sine amento insignis in Metelli publicæ porticus, quæ statua nunc est in Oſtæia operibus. Idem: Veneremur quæ Phidia est Roma in Oſtæia porticibus. Idem: Intra Oſtæia porticus, in Iunonis Aede Esculapius, ac Diana. Idem: Cupido obiectus à Cicerone Verri ille, propter quem Tæſpæ viſebantur, nunc in Oſtæia Scholis positus. Idem: in Curia Oſtæia quæritur de Cupidine fulmen tenente, cuius munus sit. Idem ibidem: Ad Oſtæia vero porticum Apollo Philisci Rhodij in delubro suo. Item Latona, & Diana, & Musæ nouem, & alter Apollo nudus. Eum qui citharam in eodem Templo tenet, Timarebides fecit. Intra Oſtæia vero porticus in Aede Iunonis ipsam Deam Dionysij, & Polyces, altam Venerem eodem loco Philippus. Cætera signa Praxiteles. Item Polyces, & Dionysij Timarebides filij Isonem, qui est in proxima Aede, fecerunt. Pansa, & Olympum luſtantes eodem loco Heliodorus, quod est alterum in tergis symplegma nobile. Venerem lauantes se, sed Dadalum ſtanti Polyebarmus.

Plin. l. 35.
cap. 10. & 11.

Non minoris pretij picture fuerunt. Plinius: Antiphius Hefionam, nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerva, qui sunt in ſchola in Oſtæia porticibus. Et: Nobilissimas autem, quæ sunt in porticibus, Oſtæia operibus.

Plutar. in
vita Marcelli.
Dion. l. 66.

Bibliotheca inter cæteros meminit Plutarchus: In Marcelli honore, & memoriam Mater Oſtæia Bibliothecam dedicauit, Cæsar Theatrum, quod nomine Marcelli inſcripſit. Dion autem: Arferunt, inquit, sub Tito Oſtæiana ædificia, una cum Libris. Quæ postea, cum alijs, quæ arſerant, reſtituenda idem Imperator, eodem, ac Sætonio teſte, curauit.

Porticus
Minucia
Vell. lib. 2.

Aliæ porticus numerantur, quarum incerta ſedes. Minucia, de ea Velleius: Per eadem tempora clarus eius Minucij, qui porticus, quæ hodiequæ celebres sunt, molitus est, ex Scordisij triumphus fuit.

Porticus
Seueri.

PORTICVS, quæ SEVERI dicebatur, ubi fuerit, incertum est. De ea Spartianus. Extat ſane Roma Seueri Porticus, geſta eius expri-
mens, à ſilio, quantum plurimi docent, ſtruſta. Idem: Reliquit & Porticum patris nomine, quæ geſta illius contineret, & triumphos, & bella.

In Sæuro.
In Antonino
Caſcalla.
Porticus
Gordiani.
In Gord.
Iunior.

De Porticu inchoata GORDIANI Iulius Capitolinus: Inſtituerat Porticum in Campo Martio ſub Colle, pedum mille, ita ut ab altera parte, quæ mille pedum porticus fieret, atque inter eas pariter, & ſpatium pedum quingentorum, cuius ſpatij bina, atque inde viridaria eſſent lauro, myrto, & buxo frequentata: medium vero lithoſtrotum, breuibz columnis altrinſecus poſitis, & ſigillis per pedes mille, quod eſſet ambulatorij, itant in capite Baſilica eſſet pedum quingentorum. Hæc ille. Præterea numerantur Porticus Traiani in Campo Martio: Conſtantini in Regione Via late, & aliæ, de quibus P. Viſtor, & Sextus Rufus.

Aqua

Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus. Cap. XVIII.

PROPE porticum Septorum, & Argonautarum ſons Aquæ Virginis, fuit. Veteres quidem Romani, auctore Frontino per annos CCCXLI. contenti fuere uſu Aquarum, quas aut ex Tiberi, aut è puteis, aut è fontibus hauriebant. Poſtea ſubterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam vim Aquarum inducere, non ad fontes modo, & publicos lacus, ſed etiam ad uſum Balnearum, & Naualium ludorum. Inſtuebant autem ſerè in Vrbe iuxta Portam Nævij, Viminalem, Latina, Ianiculenſem. Quanta vero eſſet horum operum, & molium magnitudo oſtendit Dionysius: Mibi ſanè, inquit, magnificentiſſima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, lib. 3. Aquæductus, Vie ſtrate, Cloacæ. Eadem tria miratur Strabo. Caſſiodorus: In formis autem Romanis utrumque præcipuum eſt, ut fabrica ſit mirabilis, & Aquarum ſalubritas ſingularis. Quod enim illuc flumina quaſi conſtruſtis montibus, perducuntur, naturali credas alucos, ſoliditate ſaxorum; quando tantus impetus fluminis tot ſæculis firmiter potuit ſuſtineri. Aquæductum quidem admirabilitatem augebat numerus, quod plurimi: longitudo, quod quidam ſexaginta amplius paſſuum millia producerentur: laxitas, eum flumina (quod paſſim auctores) recipere, ac redderent: ſubſtruſtio ſub terra, magnis eſſoſſis montibus: ſupra terram in alimis vallibus arcuationes immanibus pilis elatazque, ut alicubi altiffimè C I X. pedes auctore Frontino, nempe noſtrates palmos CXLV. & trientem ſubeleuarentur. Superſunt adhuc ingentia arcuatorum operû veſtigia tum extra Vrbe, tum intra mœnia: Claudie per dorſum Cælij Montis à Nerone in Palatium deriuatæ, & Martiæ. Vere de his, grauiterque Plinius: Nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum.

At magnitudinem operum ſequatur difficilis conſeruandi. Nam, aut vetuſtate, aut Frontinus, corrumpuntur, aut impotentia poſſeſſorum, aut vi tempeſtatum, aut culpa malefacti operis, quod ſapius accidit in recentibus. Minus iniuria ſubiacent ſubterraneæ, nec geliſſijs, nec coloribus expoſita. Pila quoque ipſa topbo extruſta ſub tam magno onere labuntur. Quæ hodie ſuperſunt coſtilli latere extrinſecus munias cernimus. Idem ait, Proximos duſtus, id eſt, qui à ſæcto milliaro lapide quadrato coſiſſunt, maxime cuſtodiendi, quantam & ampliſſimi operis ſunt, & plures aquas ſinguli ſuſtinent. Tutela duarum antiquius penes Cenſores, & Aediles erat. Primus M. Agrippa poſt Aedilitatem quam geſſit conſulatus, idem loc. cit. operum ſuorum, & munerum veluti perpetuus curator fuit. Inde inſtituti Curatores Aquarum: & illis duæ ad inſtaurandum datæ familiæ, altera publica, quam Agrippa; altera Cæſaris, quam Claudius Cæſar coſtituerat. Hæc erat hominum CCCCLX. illa CCXL. His ex Fiſco, atque Aerario commoda dabantur, diſiſis in Villicos, Caſtellarios, Curatores,

Strabo l. 5.
Caſſ. lib. 7.
var. Ep. 6.

Front. l. 3.

Idem loc. cit.

Curatores
Aqua-
rum.

tores, Silicarios, Teſtoreſ, alioſque opifices, & miſſis quo vocabat neceſſitas. *Minifteria ita inſtituimus*, ait Frontinus, *ut pridie quid eſſet factura vitraque familia, diſtarentur; & quid quaque die egiſſet, actis comprehendiretur*. Cura illa vetus admonet, quid recens ætas eiſumodi operibus tribuere debeat. Plura a Caſſiodorus, b Marſianus, c Blöduſ, d Lipſius legenti proment.

a l. 7. Ep. 6.
b Lib. 4. c.
10. 2. edit.
c Lib. 2.
d Lib. 3.
c. 11. ma.
ga. Rom.

Duo nuperima præterire non poſſum. Vnum eſt, in ſubterraneo ductu Aquæ Claudiæ nouas lapidū fodinas fuiſſe repertas. Intermiſſo enim aquarum curſu ſub altiffimis montibus Aequicolarum; ſed nihilominus bibulæ terræ, quæ forniciſ camera ſuſtinetur, collecto ſuperne humore, in ſpecus deſudante, eoque arenæ admifſo, locique opacati frigorigibus concreto, nouus lapis alabaſtrites ingenti maſſa formatus eſt, qui longitudinem formarum cum perporis collucere in arſis cepit. quamquam lapidarij aduertunt, ſcabrum lapidem leuiſſimam polituram non admittere, eam tamen, quæ Romanis in Templis tanto mar-morum ſplendore fulgentibus, laudetur.

Vetus A-
quæ du-
ctus.

Alterum. ſub Collegij noſtri Romani ſolo veterem arcuatam Aquæ ductum ruinis obrutum ſepultumque, nuper fuiſſe inuentum, cum frontis Templi Ignatiani fundamenta egereretur in finibus Campi olim Flaminij, & Martij; ſed multo cultiore, pulchrioremque cæteri ex coſtili latere conſpiciantur. Extremi enim facie tabulis marmoreis veſtiebantur pilæ, antiſ ad latera Corinthiarum columnarum extantibus: ſed paulum reductis, itemque cruſtatis marmore paraſtatis. Exinde epiſtilia, Zophori, & Coronæ marmorea, ſtructurumque ſupra parietem marmora contegebant, & columnæ eſt marmore ſtriatæ ſtatue, vt reor, fuerant impoſitæ. Interiori parte, eaſdem pilas Tiburtini lapidis ſtructuræ ſolidabat, proſtantiſ antiſ opere Dorico, & Epiſtilum Coronamque ſuſtinentibus. Supra, opus lateritium, qua condebatur Aquæ ductus altus circiter ſex: tres palmos latus. Arcus inter pilas marmorato obducti, & certis ſubinde ſpatiis quædam ampliora, minoribus interſtitiis, intercolumnia. Secundum eos arcus, cum inuentas cloacas ſoſſores repurgarent, partem ingentiſ ſitula plumbeæ non longe à Pantheo Agrippæ reppererunt, eratque ſuſſibiſ litteris in ea inſcriptum; T E M P L O M A T I D I A E. P. Viſtor in Regione nona habet, *Baſilica Macidij*, & Onuphrius idem repetens, addit, aliâ Matidij, aliâ Matidiz. Sed, Matidiz legendum eſt. Vel enim Baſilica idem eſt cum Templo nempe inau-gurato condita: vel quod verius reor, & Baſilica Matidiz nomine condita, & Templum illi dicatum fuit, poſtquam ab Adriano adſcripta eſt inter Diuæ. Erat enim Matidia Marcianæ Traiani ſororis filia, Iuliz Sabine, quæ nupſi: Adriano, ſoror: cuius meminit Spartianus in Adriano:

Plumbus
canalis.

In regio-
nibus Vr-
bis.

Traia-

Traiani, inquit, reliquias Attianus, Plotina, & Matidia referebant. Extant, & numiſmata cuſa Matidiz nomine. In argenteo legimus *Matidia Auguſta D. Marciana F.* Porro Templum Matidiz non longe à Pantheo in Regione nona fuiſſe neceſſe eſt. illo enim mittebant Aquæ ductus.

In eiſdem Templi fundamentis, quæ ſecundum latus Templi ducebantur, non exigua balnearum priuatorum reliquæ inuentæ ſunt. Conuexæ ibi fornaculæ, vnde per fictiles canaliculos inuicem conſertos igneus vapor in varia etiam diuerſæ contagionis hypocausta expirabat, modicæ ibidem cellulæ, ad ſtaturam hominis paulo amplius dimenſæ: cruſtæ tectæ marmoreis maculoſis, & parijs: vermiculata ibidem, teſſelliquæ verſicoloribus in ſolia floreſque picturata pavimenta. qualia vidimus etiam in Auentino, & memorantur à Plinio: *Lithoſtrota captauere* Lib. 36.
iam ſub Sylla parulis certè cruſtis, extatque hodie quod in Fortuna delu- cap. 25.
bro Prænſte ſecit. Fiſtulæ quoque ibi plumbeæ in conij figuram ſuſæ, in quarum vna, ſuſili item opere legebatur Inſcriptio: NARCISſI AVGV. LIB. AB EPIſTVL. Nempe hic habitauerat Narcifſus ille Claudij Cæſaris libertus, de quo Suetonius: *Sed ante omnes ſuſcepit Claudius Narcifſus* In vita
ab Epiſtulis, & Pallantem à rationibus. Plinius inter diſtiffimos numerat: Claudij
cap. 28.
Multos poſtea cognouimus ſeruitute liberatos opulentioreſ, Craſſo, pariter- Lib. 33.
que tres Claudij principatus, Pallantem, Calpifſum, & Narcifſum. Iuuenalis: cap. 10.
Iuu. Sat. 5.

Nec diuitia Narcifſi,

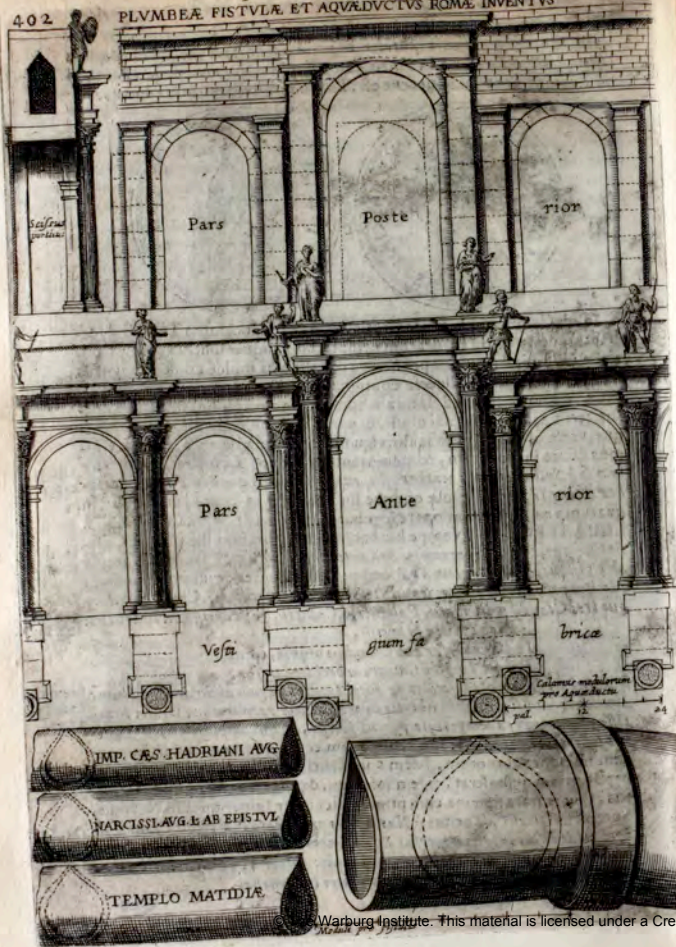
Indulſit Caſar cuiſ Claudius omnia, cuius

Paruit Imperijs, uxorem occidere inſuſ.

Suetonius: *Querente Claudio de Fiſci exiguitate non abſurde eſt dictum*: Sueton. in
abundaturum ſi à duobus libertis in conſortium reciperetur. Dion: Nar- Claud. ca.
ciſſus hominum ea tempeſtate potentiſſimus, & qui amplius quatuor mil- p. 28.
lies ſerſterium poſſederet: id eſt, pluſquam centies centena milia, ſive decem
milliones aureorum. Idem conſulenti Claudio nuptias Agrippinæ
neptis palam diſſuſerat, eidem inſenſus, & cum Auguſta poſtea iurgatus.
Quare irata ſcæmina cum primum licuit per Imperium filij Neronis,
hominem ſuſtulit, Tacitus: *Nec minus preparato Narcifſus Claudij li-* Tac. l. 13.
bertus, de cuius iurgij aduerſus Agrippinam retuli, aſpera cuſtodia, & ne- Annal.
ceſſitate extrema ad mortem agitur, inuito principe, cuius abditis adbus
vitij per auaritiâ, & prodigentiâ mirè congruebat.

C c

Quo-

Quoniam autem canalis ille plumbeus in latere finisiorie Templi re-
pertus est: in dextero immanis alia est plumbo fitula, est inuenta, quin-
quaginta palmos sub terra defossa, lato hiantique, quas maiorum bom-
bardarum extrinfuscos solet esse tabo: nec omni ex parte teretia, quas rorid-
os: sed paulum acuminato, vt latus qui fubeat in imo aqua spanti effert.
Huius fitula quia longissime excurrerat, inuentus non est extrus: & quia
nullius auctoris nomine notabatur, earundem Narcissi hanc arum for-
tasse fuit: aquarum videlicet on nium receptaculum quas est superioribus
tubis confluentes, humiliori latiorique aluco decedebant ad Tiberim.
Alia quoque fitula hac posteriori minor, illa Narcissi latior est refo-
sa in ipsis fabricæ Collegij fundamentis, cum hac Inscriptione:

IMP. CAES. HADRIANI. ANTONINI. AVG. PII
SVB. CVR. PORCI. POTITI. PROC. ANN. SYMPO. F.

Hæc omnia in ære incidenda curauimus. Sed quoniam altior arcus fultus maioribus columnis minores hinc inde arcus distinguebat (incertum quam ob causâ, & an certa per intervalla alios æquales haberet) ibi aqua ductu inferiore fluens paulum ascendebat: vel in eod. procedebat æquilíbrio, arcui maiori aliquid aliud molitores subtruxerant, vt fornicem aque inter parietes fulcineret. Vtrumque in postica parte ædificij punctis notatum est.

tus notatum est.
 Iam quæ p̄secant ad corruatas aquas, A **QVAM VIRGINEM**,
 de hac enim dicere cæperam, Agrippa deduxit. *Virgo* ideo appellata, ut
 Frontinus, quod quarentibus aquam militibus puella virguncula quasq̃
 venas monstravit, quas secuti qui foderant, ingentem Aquam modum inue-
 nerunt. Aedicula fonti apposta hanc Virginem pictura ostendit. Plinius
 aliam causam refert. Idem, inquit, Agrippa, & *Virginem* adduxit ab Æli-
 i lapidis diuerticulo xj. milia passuum *Prænestina* via. Luctæ æst̃ Hercu-
 laneus rivus, quem refugit, *Virginis* nomen obtinuit. Aliam Cassiodo-
 rus lib. 7. Epit. 6. Currit aqua *Virgo* sub delectatione purissima: qua ideo
 fci appellata creditur, quod multis fribus polluat. Dion. Aquam, qua
Virgo vocabatur, proprijs sumptibus Agrippa adduxit, Auguſtiamque no-
 minavit. quod itagratum fuit Auguſto, ut inopia aliquando vni exſiſten-
 te eum quareretur populus, satis prouisum diceret esse ab Agrippa, nequis
 eorum fci, periret. Frontinus: post iter Consulatum Agrippa id factu
 scribit C. Sentio Sp. Lucretio. Coss. Anno Urbis DCCCXXXV. cum
 quo confecit Dion: Plinius: Agrippa, inquit, in *Adulatus* sua (& fuisse
 Aedilem post Consulatum idem eodem capite testatur) adduxit *Virginem*
 Aquam, cæteris corruatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit, prætere
 salientes CV. Castellâ CXXXV. complura etiam culu magnifica: ope-
 ribus fci signa CCC. æta. aut marmorea imposuit, columnas ex mar-
 more CCCC. æque omnia annis ipſo. Numc om fontium innume-
 rabile, quos alij faciendis curant, quos potest cum jecere. Pars omi-
 nia, inquit Frontinus, *Castellis* CGLII. Montis *Iquinis* effibus ef-
 fusi.

Fistulae
plumbeae
Aque du-
ctum.

Plin. lib.
32. cap. 5.

Lib. 54.

Front. l. 2.

Dion. l. 54.
Plin. l. 36.
cap. 15.

Front. l.e.

funditur. Porro fons Aqua Virginis, eodem fere, ubi nunc est, loco fuit, iuxta Septa, siue eorum Porticus, non longe à Colle Hortorum adiuncta Aede Iuturnæ. Ovidius:

Te quoque lux eadem Turni soror ada recepit,

Hic ubi virginæ campus obit Aqua.

Arcus Virginis, ait Frontinus, initium habent sub Hortis Lucullanis, hi erant in Colle Hortorum, finiuntur in Campo Martio secundum frontem Septorum. Ibi vero emergebant aquæ, ubi definebant arcus. Hos arcus disturbavit C. Cæsar, quia nimirum Amphitheatrum iuxta Septa inchoauerat, Claudius restituit.

Deinde aliquot seculis interceptam, & dilapsam Nicolaus V. tum Sixtus IV. deinde Pius IV. acquisitis etiam nouis fontibus restituerunt. Tacitum præstitisse olim Virginem, haustu Martiam tradit Plinius. Nunc Virgo, Treuia nomine, Martia pridem intercepta, tacitum pariter haustuque præcellit: non solum publicis, sed priuatis etiam Ciuium vsibus totam per Urbem distributa.

IVLIAM idem Agrippa deduxit. Sed XIII. annis ante Virginem anno Urbis DCCXXI. ad milliariū ab Urbe XII. via Latina: acquisitæque ab inuatore nomen Iuliz est datum. hæc ductu quindecim milliū passuum prope portam Næuiam parte sui effundebatur. Frontinus: Prius tamen pars Iulia ad Spem Veterem (huius Aedes ad eam portam fuit) excepta Castellis CGLII. montis vsibus diffunditur. altera pars effundebatur in Viminalem. Dion: Eodem, inquit, tempore (sub Triumviratu) Aqua, quas Iulias nominarunt, IN VRBEM CANALIBVS DVGTÆ SVNT.

Huic TEPVLA ab eodem Agrippa mixta est, vt ait Frontinus; Quæ ante ex agro Tusculano collecta, & in Urbem perducta fuerat. Aliam exclusit, quæ dicebatur Crabra; seu quia esum improbauerat, seu quia Tusculanis postis soribus relinquendam credebat, vt idem Frontinus. In Viminalem Tepula exibat cum Iulia, quamquam paulo inferiore libra. Censores autem Cn. Seruilius Cæpio, L. Cassius Longinus, qui eam in Urbem perduxerant, in Capitolium ante adducendam curauerunt. Eodem anno Agrippa ductus Appia, Anienis, Martia pæne dilapsos restituit, & singulari cura cum compluribus salientibus aquis instruxit Urbem: Frontinus. Eiusdem Appia, vt ait Plinius, Anienis, Tepula ductus reficere. Marcianus iussus à Senatu, nouam à nomine suo appellatam cuniculis per montes ædificatis intra Præture sue tempus adduxit.

Hæc est Aqua MARTIA, eodem auctore, inter reliqua Deum munere Urbis tributa clarissima aquarum annuum in toto Orbe, frigoris salubritatisque palma: præconio Urbis: flagmino colore præuiridi, splendore & rigore gratissima. Quod postremum illi attribuit Frontinus, Statius:

Marsaque nives & frigora ducens

Martia. Et alibi eodem libro.

Teque per obliquum penitus quæ laberis annem

Martia & audact transcurris flumina plumbo.

Nam

Nam & flumina Aquæ ductus traieciabant, teste Frontino. Hæc ad milliariū XXXIII. concepta in Pe'ign' s nomine quidam Aufeia, ductu passuum LX. milliū DCCX. & semis corruata est. Transiit, inquit Plinius, Marsi, & Fucinum lacum Roman non dubie petens. Mosseu mersa in Tiburtina se aperit LX. m. p. fornicibus stractis perducit. paulo aliter Frontinus: Opere, inquit, supra terram passuum vij. milliū CCCCXLI. Neque ille Anei Marci mentionem fecit, qui teste Plinio, prius eam auspiciatus est in Urbem ducere, quod tamen vis per suaferit, cum eo Rege longè à dirione Romanorum tam ipsa, quam regio, in qua oriebatur, Romanis esset ignota.

Martia va
de dedu-
cta quo ef-
funderetur.

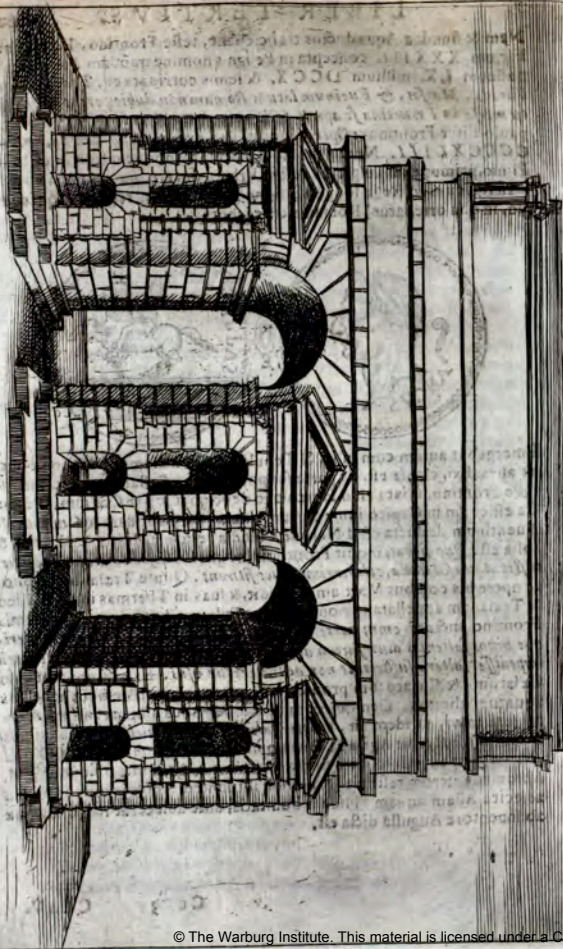

Emergebat autem cum Iulia, & Tepula ad Viminalem portam, quæ nunc, vt alias dixi, clausa est. Et parte sui post Hortos Pallanianos in Esquilis, teste Frontino, mixta riuo Herculano deieciat se per Cælium. Perducta est etiam in Capitolium, & Auentinum, sed postquam in Cælium, & Auentinum deducta est à Nerone Claudia, exclusa ab his & Martia, & Iulia est. Quo fiebat, inquit Frontinus, vt quoties defectio aliqua interuenisset Aquæ Claudia, celeberrimi colles sitirent. Quare Traianus ampliore opere his colibus Martiam reddidit, & suas in Thermas induxit. Ideo & Traianam appellatam, non dubiet Fuluius, & Marthianus. Eodem Frontino auctore. omni parte Urbis lacus tam noui, quam veteres plerique binos salientes diuersarum aquarum accepterunt; vt si casus, aut centra impedisset, altera sufficiens non destitueret vsus. Ex quo apparet tam Cæsarum, & Curatorum providentia, quam geminatis ubique fontibus aquarum vbertas. Denique cum alia iis vrbibus atque arentior. Martia tota potui, vt idem ait, propter salubritatem seruiebat. Eius ductus cum Augustus, siue Agrippa eius nomine, & Titus rescissent (Dion. enim Agrppam: Inscriptio portæ Esquilinæ Augustum pronunciat) M. Antoninus iterum restituit, & nouum illi fontem Antonianum nomine, adiecit. Aliam aquam eiusdem bonitatis, ante adiecerat Augustus, quæ ab inuatore Augusta dicta est.

Martia fer-
uiebat po-
tui.
Lib. 49.

Cc 3

CLAV.

CLAUDIA bonitate MARTIAE proxima, & illa altior, à Caio Aquæ Claudia. Caligula inchoatis binis ductibus, à Claudio perfectis per millia passuum XLVI. auctore Frontino, & arcuato opere cum Aniene Nouo perducta est. A lapide, inquit Plinius, quadagesimo (XXXVIII. iuxta Frontinum) ad eam excesserat, ut in omnes Urbis montes leuantur, influxere Curtius, atque Caruleus fontes. Suetonius: Claudia In vita. Claudij cap. 20. aqua gelidos, & vberes fontes eorum alteri Caruleo, alteri Curtio, & Albulino nomen est: simulque riuum Anienis nouo lapide opere in Urbem perduxit, diuisitque in plurimos, & ornatissimos lacus. Ductus Anienis efficiebat passuum LVIII. millia. DCC. opere omnium altissimo, quæ arcuatam attollebatur. Hic Romæ cum Claudia mixtus eam frequenter abactis secum ripis limo turbidus vitabat: nec minus cæteras, in quarum specus, quod altissime fluere, ab aquariis inducebatur: donec Nerua Principe tam Anio, quam reliquæ inter se discretæ fluxerunt.

Dicitur hic ANIO NOVVS ad VETERIS discrimen, quem Anio no- M. Curtius I. Papyrius Censor Censores in Urbem deducendū curarunt, uis & ve- Ann. Urb. CCCCLXXIC. Effluebat ANIO VETVS in fa- tus.

linas, qui locus erat ad portam Trigeminam. alia sui parte intra portā Esquilinam per altiores Urbis tractus distribuebatur. Postea verò, quod turbulentus, & minus salubris esset, in hortorum rigationem, atque in ipsius Urbis sordidiora ministeria destinatus est. Hi duo riuus Anienis ex Aniene flumine in Urbem corruati. Sed vetus humilior, quia propius Urbem, supra Tibur XX. milliario concipiebatur. At Claudia, quæ post Anienem, secundum tenebat altitudinis locum, post Hortos Pallantianos (Hi erant ad S. Eusebium in Colle Esquilino) finitis arcubus, cum Aniene nouo stilulis per Urbem distribuebatur. Sed ante, partem sui ad portam nunc Maiorem transferebat in Cælium. Nero enim extructis arcubus deduci voluit in Palatium. *Id dicitur*, inquit Frontinus, per Cælium Montem iuxta Templum D. Claudij terminantur. Et: Nero Imperator Claudiam opere arcuato assumpsit, exceptam usque ad Templum D. Claudij perduxit, ut inde distribueretur. Erant ibi Castella, per quæ partim

lzuorum in Auentinum, partim in Palatinum dextrorsum distribuebatur. Porro Arcum Neronianum magna pars adhuc visitur, longo tractu intersecantium Cælium Montem. Incipientes enim ab ea, quam dixi porta, secundum Hortos Card. Federici Corneli per dorsum Cælij procurunt ad Basilicam Lateranensem: inde ad Aedem S. Stephani cognomento Rotundam, vbi dicitur olim fuisse Templum Claudij. Hic modum, Aquæ, quem acceperunt, ait Frontinus, aut circa ipsum Montem Cælium, aut in Palatium, Auentinumque, & in Transiberinam Regionem demittunt. Quare Arcus, qui inde conuerit ad Templum SS. Ioannis, & Pauli descendit in Vallem inter Cælium, & Palatinum sitam, in quem postremò Aquam deferrebant, Neronianum nomen non habuerunt: vel antiquiores illo, vel recentiores. Arcus autē Neronianus L. Septimius Severus, & Antoninus filius reficiendos curarunt, quod notat vetus lapis, vt ait Marlianus, repertus ad Portam Næviam: cum ante Aquæ du-

vbi Clau- dia effun- derecur.

Front. lib. Idem lib.

Arcus Ne- roniani ad excipien- dam aquā Claudia.

Et omnes Vespasianus, ac Titus reddita aqua restituerunt. De Claudia in Auentinum perducta scripsit etiam Cassiodorus lib. 7. ep. 6. *Claudiam per tantam fastigij molem sic ad Auentini caput esse perductam, ut cum ibi ex alto lapsu ceciderit, cacumen illud quasi imam vallem irrigare videretur.*

ALSIETINAM prouidit Augustus, ideo & Augusta dicta est. Hæc omnibus humilior erat; ut ait Frontinus, parum salubris: Naumachia, quam Augustus trans Tiberim fecit, Hortis subiacentibus, & visibus priuatorum inseruiens.

HERCVLANEVS RIVVS supra Anienem nouum conceptus ei postea iungebatur, gratiam splendoris amittens, cum esset natura purissimus. In Vrbe etiam Martiæ ad iunctus Cælium irrigabat.

APPIA à nobis vltimo dicitur, quæ primo est ab Appio Claudio, cui postea Cæco cognomen fuit, deducta, M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coss. Anno Urbis CCCCXLII. Cassiodorus: *Hic Consulibus per Appium Claudium Censorem via facta, & aqua inducitur, quæ ipsius nomine nuncupatur.* Inter miliarium VI. & VIII. concepta, passuum amplius vnde cum milibus deriuata effundebatur prope portam Capenam, & Trigeminam, ad Salinas, fluens vsque ad Campum Martium. Hæc post Alsetinam maxime humilis, & subterraneo labens riuo, quod teste Frontino; *humilioris diriectura antiquiores perducerent, nondum explorata arte libranda, vel quia sponte aquas celarent, ne hostis interceptet.* Sed tamen illis magne fuit laudis cepisse, quod deinde tantam aquarum copiam, & commoda in Ciuitatem inuexit.

Hæc porro aquæ, quæ varijs temporibus fluxerunt Romanam in Urbem sunt: Appia: Anio Verus, & Nouus: Martia, cui addita est Augusta ab Augusto vsque ad caput Martiæ deducta, & fons Antonianus: Alsetina: Tepula, cui postea mixta est Iulia, Crabra, quæ primum pro voluntate aquariorum, deinde tota iussu Imperatoris exclusa est: Aqua Virgo: Claudia, quæ triplex, Albudina, Curtia, & Carulea: Demum Herculeana, siue Herculeanus riuus vna cum Claudia fluens. Aliæ multæ nomenantur. Sed quis post M. Aurelium Imperatorem deduxerit, plane non liquet. Varij quidæ Cæsares ductus vetustate collabentes vsque ad Theodoricum Regem instaurarunt, & aquas dilapsas, vel interceptas restituerunt: in colles, quos antea non irrigabant, deduxerunt, & ad suas Thermas, Balnea, Nymphæas, Prætorias, vnde illis nouum nomen quæsitum est. Ut Aquæ Traianæ, quæ ut aiebant, Martia erat. Quid? si idem accidit Anieni Nouo? Nam Traianus, ne ille fluere lutescens, ac turbidus exciperet lacu iussit, ubi aqua purissima erat, non ex flumine: *Cæsarem, inquit Frontinus, Neruam, Traianum præscribente titulo.* Sed tamen cum aquis, quas enumeravi, aliæ ab alijs, & post Frontinum perductæ adiciantur, prætereundæ non sunt: etsi quædam non fontes, sed nomina multiplicent. *Sabatina*, quæ in lacu Sabate, ut ait Festus, excipiebatur. *Alexandrina*, de qua Lampridius: *Therma sui nominis fecit Alexander iuxta eas, quæ Neroniana fuerunt aqua inducitur, quæ nunc Alexan-*

drina

drina dicitur. Nisi hæc, ut Traiana, vetus erat, *Septimiana*: nisi hæc quod ex antiquis fuit. *Seueriana*: sed cur hæc Septimiana non est? *Ciminea*: quam Sabatinam dicit Onuphrius. Annia, Algentiana: mihi sanè ignota. *Carulea*, *Albudina*: nunc aliæ additæ, nam sunt partes Claudia. *Damnata*: hæc, teor, Crabra est, quam exclusit emisit Agrippa. Aurelia, Antoniana: sed ad quem Cæsarem referendæ? nam plures Aurelij Antonini. Quorum vnus ductus Martiæ instaurauit, & aquam dilabentem re-duxit, ut in Arcu portæ nunc S. Laurentij legitur.

Nomina non semper aquas multiplici-

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. PARTH. MAXIM
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS

AQVAM-MARCIAM-VARIIS-KASIBVS-IMPEDITAM-FVRGATO-FONTE-EXCISIT-ET-PERFORATIS
MONTIBVS-RESTITVIT, FORMA-ADQVISITO-ETIAM-FONTE-NOVO-ANTONINIANO
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVICENDAM. CVRAVIT

Ab hoc Cæsare Aureliam fortasse adiecto ad Martiam nomine, & Antonianum cum illa permixtam habemus. Quis autè est Marcus Aurelius Antoninus præter Caracallam, Parthicum se, & Britannicum Max, dixisset?

Iam Aquæductus teste Frontino prope Urbem, nempe à sexto millia-
rio plures aquas singuli sustinebant; Romæ autem fuisse quatuordecim,
testator Procopius. Roma, inquit, *Aquæductus decem, & quatuor nu-
mero sunt, collecti ex lapide per præcos homines adificati, ea latitudine, ac
simul profunditate, ut eques vir aliquis ipso cum equo per eos superne
evadere liberius queat.* Ideoque Bellisarius, ne per eos Gothi transirent,
edificio complexus munivit, ac sepit. Quo tempore cum idem Gothi
in Urbis obsequio Aquas omnes sustulissent, quæ præter reliqua cômô-
da versatiles molas ad conterenda frumenta volebant; molas frumen-
tarias, quas hodieque in medio Tiberi adificari videmus, excogitavit
Bellisarius. Hæ multiplici laxoque ferreo vineolo ripis alligantur: tum
lignis machinis, quæ denticulatis rotis committuntur, expansas tabu-
las flumini obijciuntibus, & vndarum vorticolo impetu circumactis, in-
sertos supra immanis ponderis molares lapides celerime versant. Cæ-
terum paulo ante Gothicum bellum Theodoricus Rex Italiæ curauerat
ductus reficiendos. Iubet enim apud Cassiodorum: *Si quid autem com-
ficiente senio fuerit demolitum, Peruigili celeritate reparatur; ut & con-
structio fabrica illibata permaneat, & aqua distributio nulla se custodiam
venialitate subducatur.* Tanta vero non modo publicè, sed etiam priuati
per Urbem vis aquæ distributa erat; ut vix animo queat comprehendere.

Molæ ad
conterenda
frumenta
inueni-
untur.

Strabo l. 9
Front. l. 2
Plin. l. 36
cap. 15.

Front. l. 1.

domibus, curiis, hortis suburbanis, villis spatioque aduenientis, extru-
dos arcus montes per fossos, conualles aquas, saltebitur nihil magis miran-
dum fuisse in toto Orbe terrarum. Frontinus: Sentit hanc curam Regina,
& Domina Orbis in dies, quia terrarum Dea consistit, cui par nihil, & nihil
fecundum: & magis sentiet salubritas eiusdem aeterna Urbis, aucto castel-
lorum, operum, munerum, & lacuum numero nec minus ad priuatos com-
modum, quod ex incremento beneficiorum eius diffunditur. Quorum si-
milis usurpare hac tempestate possumus influentibus in Urbem vberri-
ma copia Aquis, Virgine, Pœlice, Paulina, & in omnes Urbis angulos
distributis. Sed ex his sola Virgo potui idonea. Et forte accidet aliquan-
do; vt etiam Martia, illa aquarum Regina, Domine Urbis restituatur.

Thermæ. Cap. XIX.

Thermæ
quid sint.
Dec. l. 6.Thermæ
Romanis
Balnea.Et fere in-
numera.
lib. 36. c.
15.
lib. 4. Ep.
8.Virtut. lib.
5. cap. 10.
Thermæ
Agrippæ.
Dion. l. 13.

THERMÆ Agrippæ, & nonnullorum Cæsarium, Martio mi-
norique Campo assignantur. De ijs, aliisque nunc institutis
sermo est. Porro THERMÆ calida dicuntur loca, in quibus
non solum Aqua, sed etiam vapore, halituque corpora in-
calescunt. Sæpius enim calor est. Linius cum saltum Thermopylarum in
Grecia inter duo altissima iuga describeret: idem, inquit, Pylæ, & ab alijs
quia calida aqua in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatus: no-
bilis Lacedæmoniorum aduersus Persas morte magis memorabilis, quam
pugna. THERMÆ igitur Romanis BALNEA fere calidarum
aquarum, vnde ædificijs adhæsit nomen; quamquam in ijs etiam frigida
perfunduntur. Admiranda autem est earum amplitudo, & numerus;
nam de luxu alibi est dictum. De amplitudine Ammianus: Lavacro enim
dixit in modum provinciarum extructa; & quæ supersunt ex Antonianis,
ac Diocletianis reliquæ abunde cōstant: quæque ab his vestigia Ro-
mani Architekti lineantur. At numerus fere sine numero. supra octingen-
ta. P. Victor agnoscit, Plinius: Quæ nunc Roma ad infinitum auxere nu-
merum. Quotidie enim lauant ante eam horam, vt ait Martialis,
oculæ; quæ vnde vigesima Italice æstat: hęc vigesima prima cir-
citer responderet. Nam Romani horas inæquales duodecim de die nume-
rant. Itaque præter lauacra Principum, quæ gratuita populo præbe-
bant, & alia quæ conducebantur; suas quisque balneas domi fere habebat,
præsertim nobiles Cives ad priuatos vsus. De modo ædificandi Vi-
truius, & apud illum Interpretes. Hic de Thermis Principum sermo est.
Fuerunt in Campo, aut finibus campi vtriusque, THERMÆ AGRI-
PÆ, quas excitauit Agrippa prope Pantheon. Dion: Agrippa Vapo-
rarium Laconicum fecit. Laconicum autem vocatur id genus Balnei, quo-
niam hic tum nudari corpora tum inungi oleo præcipue videbantur. Idem:
Moriens Agrippa populo hortos, & balneum a se denominatum legauit, ut
gratis leuarentur. Ad earum ornatum pertinent statua ibi ab Agrippa
positæ, inter quas distinguentem se à Lyfippo saltem ante Thermas dicunt
mire

inire gratam Tiberio Principi. Qui non quinit temperare sibi in eo, quam-
quam imperio suo, inter initia principatus: transfudit quæ in cubiculum
ibi signo instituto: Eumque clamoribus populi reposcentis reposuit; vt
Plinius. Et picture, de quibus idem: In Thermarum, quoque calidissima
parte marmoribus incluserat Agrippa paruas tabellas paulo ante cum re-
uerentur sublatis. Idem: Agrippa in Thermis, quas Roma fecit signum
opus encaustum pinxit, in reliquis albaria adornauit: non dubie vitreas sa-
clurum cameras, spriorum inuentum id fuisse, aut à parietibus sceno, vt di-
xitimus Scavri, petruissit in cameras. Ambigi potest, an ad eandem Ther-
mas, & Pantheon Campus Agrippæ fuerit, an potius ad Porticum Vi-
pianiam, & Aquæ Virginis fontem. Campus autem Agrippæ, Porticu ex-
cepta, ac Diribitorium ipse Augustus dedicauit, siue publici iuris fecit, hæc
porro sunt Agrippæ monumenta; quæ memorat Tacitus: Sed solatium
populo exturbato, & profugo Campum Martii, ac monumenta Agrippæ;
Hortos, quos etiam suos Nero, patefecit.
Idem NERO SVAS etiam in Campo THERMAS extruxit.
eximij operis. Testatur Martialis.

quid Nerone peius?
Quid Thermis melius Neronianis?
De ijs & Statius laudans balneum Etrusci:
falsis componere magnis
Parua, Neronæ nec qui modo lotus in onda
Hic iterum sudare neget &c.

Hæc Imperij anno ædificata à Nerone sunt, vt ait Eusebius in Chro-
nico, quas Neronianas appellauit. Sed Thermæ NERONIANÆ,
vt ait P. Victor, postea ALEXANDRINÆ dictæ. Et Cassiod. in
Chronico: Thermæ à Nerone ædificatæ, quas Neronianas appellauit; cuius
edio, mutato vocabulo nunc Alexandrina nominantur. At Eusebius in eod-
em Chronico refert nouas ab Alexandro excitatas anno eius Imperij quin-
to. Et Lampridius: Opera, inquit, veterum Principum insaurauit ipse noua
multa instituit. In his Thermas nominis sui iuxta eas, quæ Neronianæ fue-
runt, aqua inducenda, quæ Alexandrina nunc dicitur. Nemo Thermis suis
de priuatis adibus suis, quos emerat, diruptis ædificijs fecit. Dicendus est
ergo Alexander veterum operum insaurator restituisse, atque ornasse.
Neronis Thermas, & nouas ipse ædificasse. Aliquis etiam timide dixe-
rit: quod hæc illis essent proxima, fortasse vtrasque dictas esse Alexandri-
nas. Semper enim in nouos Principes prona adulatio est. Cum præfer-
tunt ille Neronianis, circumcirca, lucos, & sylvas addiderit: neque his
tantum, sed etiam alijs lumina adiecerit, vt de nocte etiam vlti essent.
Quod notat idem Lampridius: Ariam vñtigal pulcherrimum instituit.
Ex eo quæ iussit Thermas, & quas ipse fundauerat, & superiores populi es-
bus exhiberi: sylvas etiam in Thermis publicis deputauit. Addidit & oleum
luminibus Thermarum, cum antea non ante Auroram paterent, & ante So-
lis Occasum clauderentur. Sed postea Tacitus Cæsar auctore Vopisco, de-
nuo Thermas vniuersas ante lucernam claudi iussit, ne quæ per noctem sedi-
tentiis

Lib. 31.
cap. 4.
Lib. 36.
cap. 35.Dion. l. 55
Tac. lib. 15.
Annal.Thermæ
Neronis.
lib. 7. Ep.
33.
Scat. lib. 1.
Syluar.Thermæ
Alexan-
drina.
In vita
Alexandri.
Aqua Ale-
xandrina.Luci cir-
cum Ther-
mas.

Vbi essent *tignis oriretur*. Apparent harum vestigia prope Templum S. Ludouici nationis Gallicæ in ædibus Medicis ad Circum eiusdem Alexandri, hodie Nauium. Neronianæ in propinquo fuisse dicuntur.

Thermarum ADRIANI meminit P. Victor, & Sextus Rufus in Regione nona. alius veterum, quem ego viderim, non meminit. Spartianus ita scribit de Adriano: *Roma inflauravit lauerum Agrippæ, etque omnia proprijs, & veterum nominibus consecrauit*. His verbis adduci quispiam potest, ut putet, Thermas Agrippæ Adriani fuisse nuncupatas, & vtrumque nomen fortassis quare alias Adriani in Campo non esse vestigandas. Sed tamen auctribus Sexto Rufo, & P. Victore propriæ Adriani Thermæ in Campo statuendæ sunt. Eas autem prope Forum Antonini, nunc Columnæ, fuisse haud ab simile veri est. Idem Adrianus laualacra pro sexibus separavit: vetuque ne mulieres cum viris lauerent, ut Spartianus, & Dion testantur, quod postea iterum sanxi Alexander, referente Lampridio.

Ponuntur & THERMÆ DOMITIANI, prope eius Naumachiam in Campo ad Cœnobium Monialium Sancti Syluestri, de qua supra. Eusebius perobscure de his: *Sub Domitiano multa opera Romæ facta, in quibus Therma Traiani, & Titiana*. Idemque Cassiodorus: *Sub Domitiano insignissima Roma facta sunt opera, Forum Traiani, Therma Traiana, & Titiana*. Plutarchus Balneum quidem factum à Domitiano tradit, sed in Palatio, ut alias dixi, si in Domitiani domo videant Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel Pellicum diatam. Verum Ecclesiasticæ Historiæ de S. Syluestro tradunt: *eum Ecclesiam fecisse, & constituisse titulum iuxta Thermas Traianas* (alias, alunt, Domitianas. Rufus de eodem: *Titulum suum constituisse iuxta Thermas Domitianas, que cognominantur Traiana*. Rufus: *Consilium celebrasse intra Thermas Domitianas*. Titulus autem ille Equitij dictus est, quo Aedes S. Martini in Montibus hodieque insignitur: certique vestigijs S. Pontificis memoriam designat: id Templum conditum iuxta Thermas Traianas, supra retuli ex Anastasio. In hac dubitatione ponendum est, Domitianum etiam Balneum fecerit in Palatio, eo tamen loco Esquiliarum Thermas non fecisse, nihil enim de his legitimus apud Ethnicos scriptores. Quod si dicas: Thermas Domitianus fecit, nec perfecit perfectas postea à Traiano: Ideoque nomen vtriusque adeptæ non memorantur à Suetonio; contra est, quia etiam opera imperfecta Domitiano Suetonius ascriptis, ut Forum Nervæ, quod Forum Traiani dixit Cassiodorus. Cur igitur non idem scripsit de Thermis, si illum inuenerat earum conditorem? Deinde si inchoatas perfecisset Traianus, Domitiani nomen, ut Forum Nervæ peritus amississet. Sed cum Domitianus Thermas non fecerit, Thermæ tamen Titi eius fratris in eo tractu vel auctæ à Domitiano, & ornata, vel propter incendium, quod sub Tito Romæ ingens fuit, non improbabili resecutæ sunt. Quamobrem dixit etiam Domitianæ. *Plurima*, inquit Suetonius, *& amplissima opera incendio absumpta restituit: sed omnia sub titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctoris memoria*. Iam Thermas à Traia-

Traiano factis à Titi Caesaris Thermæ proximæ erant & prope contigæ. Quæ cum Domitianæ dicerentur; multos post annos ætate scriptorum vitæ S. Syluestri, credibile est, propter ædificiorum propinquitatem, promiscue à vulgo fuisse usurpata nomina: & quia vnum quodammodo esse videbatur, Traianas Domitianas, Domitianas Traianas esse dictas. Quod si non placet solutio, dicent alij meliora, quæ placeant. Nec sane ab his dicuntur, qui vel Domitianum fecisse Thermas nullo veteri auctore, affirmant: vel contra eisdem negant Traianum struxisse.

Thermas PHILIPPI cum Titianis, Traianisque in tertia Regione, & parte Esquilini collis inter se propinquas iam statumus. Alij Balnea Traiani statuant in Aventino, Adriani vero in Esquilij. Sed certiores cum P. Victore PRIVATA Traiani BALNEA in Aventino collocant, fortasse extructa ante adeptum Imperium. Adriani verò veteris ponunt in Campo, ut diximus. Aurelius Victor in epitome. *Traianus*, inquit, *ob honorem Suræ, cuius studio Imperium arripuerat, laudæ condidit*. De Thermis item Traiani Eutropius.

In Aventino quidem Thermæ Variæ fuerunt, idest Heliogabali, qui & Varius est dictus. Eas P. Victor statuit in Regione xiii. Idemque ostendit plumbeus canalus in Aventino inuentus versus portam Ostiensem. S. Pauli in quo vetus erat Inscriptio:

AQVA. TRAIAN. Q. ANICIVS. Q. F. ANTONIAN

CVR. THERMARVM. VARIANARVM

Dubium vero, an de his Lampridius loquatur. *Opera publica præter Aedem Heliogabali. Et Amphitheatrum inflauravit post excussionem, & lauerum in vico Sulpitio, quod Antoninus Severi filius exæperat, nulla exstant*. Hic fortasse est Antoninus Geta: Nam de altero Antonino Severi filio videtur illa subjicere: *Et lauerum quod Antoninus Caracalla dedicauerat & lauando, & populum admittendo. Sed Porticus destruxerat, quæ postea ob hoc sub Decio Antonino extructa sunt, & ab Alexandro perfecta*.

Hæ THERMÆ ANTONINIANÆ sunt omnium, quæ Romæ essent, nobilissimæ in Regione decima Piscinæ Publicæ, inter Auentinum & Cœlium. Spartianus in Severo: *Vixit*, inquit, *diu in odio populi Antoninus, quamvis & vestimenta populo dederit, unde Caracallus isse dicitur, & Thermas magnificentissimas fecerit*. Idem: *opera Roma reliquit, Antoninus, Thermas nominis sui eximias, quarum cellam solearem Architecti negant possi: ulla imitatione, quæ facta est, fieri. Nam & ex arce vel cupro Cancellis superpositi esse dicuntur, quibus cameratio tota condita est, & tantum est spatij, ut id ipsum fieri negent potuisse docti Mechanici*. Idem etiam novam munivit, quæ est sub eius Thermis, Antoniniani scilicet, quæ pulcherrima inter Romanas plateas non facile quidquam inuenias. Quam asserit inter Romanas plateas pulcherrimam, eam ut cætera fora Columnationibus, & Porticibus cinctam fuisse necesse est. Aurelius Victor: Per eum (Antoninum) aucta Urbis magno accessu via no-

De quibus supra c. 10

a P. Vict. & Pausaniam & lapides Thermæ Philippi.

Eutr. l. 10.

Thermæ Heliogab.

In vita Heliogab.

Thermæ Antoninæ.

In vita Antonii Carac.

ua, & ad lauandum absolutam opera pulchri cultus. Habebant, inquit Olympiodorus, in usum lauantium scillas mille sexcentas, & posito marmore factas. Fecisse Antonium anno Imperij quarto scribere Eusebius, & Cassiodorus in Chronicis. Has postea ornatas, ut dixi ab Heliogabalo, etiam Alexander, quod refert Lampridius, perfecit, & ornauit. Eorum Ichnographiam ex ijs, quae supersunt parietinis peruestigatam Serullus Architectus descripsit; asseruitque, symmetria partiumque dimensionibus, esse omnium, quae extant pulcherrimas. Vbi fane multo maior inspicitur ambitus, quam stantes reliquae demonstrant.

In vita Alexandri.

Lig. Act. Rom.

Thermæ Antonii ad exercitationem Seminar. iuuentutis.

Thermæ Severi & Commodi. In Securo. In Commod. Herod. L.

Quoniam autem praecisi & laterculo parietes magnam intus locorum amplitudinem includunt; Paulus V. Pont. Max. qui in Cardinalatus purpura Senatorij Romani patricinij sapientissimè gesserat, postea euentus ad Pontificatum collectus ex tota Italia nobilissimæ Seminarianæ iuuentuti liberaliter indulsit, ut ex Thermis Antoninianis, tanquæ & suburbano opportune commodum caperet. Itaque repurgato, & complanato solo, concisis sublarique ruderibus, cum à contentione studiorum, & scholis vacant, ad Thermas animi gratia conueniunt, & ibi maioribus pilis, folliumque colludentes se secundæ exercitatione reficiunt. Vt ex miserabili ruina Antonini moles iam resecia videatur; quod quæ mæbra abluerat, animos morore detergat; nec minus corporum quam bonam mentis valetudinem ad vitam, sapientiamque propagandâ tueratur.

In proxima Regione portæ Capenæ Thermæ SEVERIANÆ, & COMMODIANÆ numerantur. De Severianis Spartianus: *Opera eius, & Severi, præcipuè extant Septizonium, & Thermae Severianæ.* Meminit etiam Cassiodorus in Chronico. De Commodianis idem, & Eusebius scripserunt. Et Lampridius: *Opera eius præter lauacrum quod Cleander non in eis fecerat, nulla extant.* Herodianus: *Idem Cleander, Gymnasium quoque maximum exedificauerat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum insecraret.* Quidam Thermas Severi Septimianas nominant, easque trans Tiberim locant. At Spartianus Severianas appellat, quas P. Victor statuit in prima Regione portæ Capenæ. Quis autem alius huius nominis has condere potuit? Spartianus de eodem Severo: *Eius denique etiam Ianus in Translyberina regione ad portam nominis sui, quarum forma intercedens statim usum publicum inuidit.* Hos alij Ianos esse volunt, idest Arcus quadrifariam peruios. alij idem significari putantes, Ianæ, pro Iani legunt; quod non placet. Et aliquid aliud fortasse Spartianus ibi præter Ianum significare voluit. *Iani Septimiani* meminit P. Victor.

Thermæ Decij.

Thermæ Diocletiani.

Thermæ Decianæ à Decio ædificatæ sunt. Cassiodorus: *Decius, inquit, lauacra publica ædificauit, quæ suo nomine appellari iussit.* Pomponius Latius: *Senatus, inquit, Decij nomine, Decianas Thermas in Auentino ædificauit.* qua Collis parte incertum. De Thermis Constantinianis Quirinali pauca supra dicta sunt.

At in Viminali Thermas Diocletianas omnium maxime integras reliquo seruauit, ut verterentur in Templum, quod præter ceteros præ eruditique;

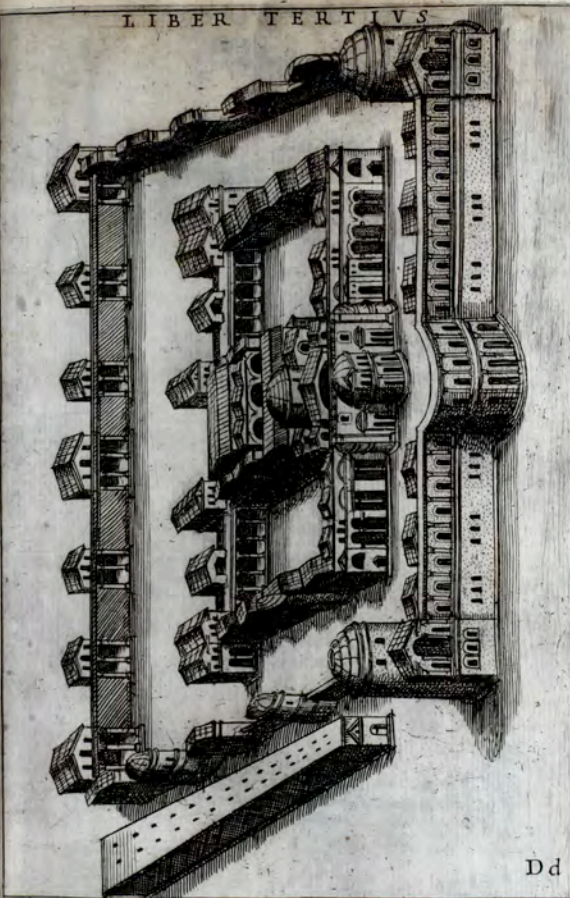
diteque obseruauit Card. Cæsar Baronius. Nam Diocletianus hostis Christiani nominis infestissimus aliquot militum Christianorum millia quos cum ignominia exautorauerat, mancipiorum instar ædificationi destinauit: per se quoque ædificio trucidari iussit. quorum corpora in Templo ad Aquas Saluinas condita sunt. Superfuit ergo post tot secula illa moles, ut demum Pio I V. Pont. Max. Virgini Angelorum Domine consecraretur: iam ante tanto Sanctorum sudore, ac sanguine consecrata. Verum illa quamvis magna, quantula pars Thermarum fuit? Fuerunt ibi in usum lauantium folia, sellæque plura tria millia, altissimi fornices, camerationes, hemisphæria, testudines, porticæ, latissimæ areæ subdiales: aliaque admirabilia, quæ in earum ichnographia proponuntur: & nunc hortos, horrea publica, duo Cænobia, vineta, plateas amplissimas capiunt. Flores de his apud Gruterum leges inscriptos lapides.

Dicuntur & ab Aureliano THERMÆ factæ trans Tiberim. Vopiscus in eius vita: *Thermas Translyberina Regione Aurelianus facere præceperat byemales, quod aqua frigidi aeris copia illis desset.* Ex quibus veritas non constat fecisse, nisi aliunde deducatur. Referuntur & Thermæ GORDIANÆ. De his Iulius Capitolinus in Gordiano Iunior. *Thermæ Gordiani Roma nulla extant præter quadam Nymphææ & Balneis. Sed balnea priuatis hominibus fuerunt, & ab eo in usum priuatum exornata sunt.* Et supra de Villa Gordianorum via Prænestina: *Cetera huic operi conuenientia, & Therma, quales præter Urbem, ut tunc nusquam in Orbe terrarum.*

Taciti etiam fuisse Augusti Thermæ. Vopiscus in eius vita. *Domum Thermæ suam destrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato sumptu iussit.* Vbi fuerint incertum. Præter balneas publicas, & priuatas, Piscinæ publicæ ad natandum, priuatæque in domibus fuerunt. Quarum una dedit nomen Regioni.

Clos.

Roma, in Thermis Diocletiani.

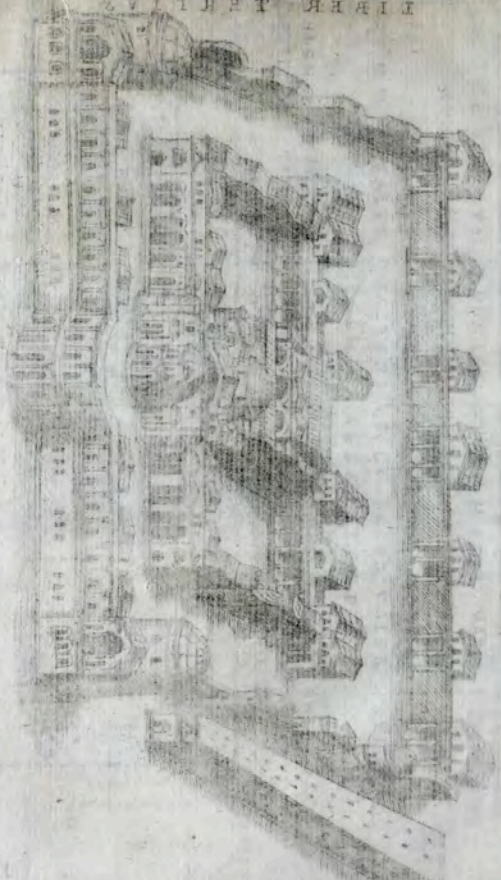
D. D. N. N. C. AVREL. VALER. DIOCLETIANVS. ET. M. AVREL. VALER. MAXIMIANVS
INVICTI. SENIORES. AVGG. PATRES. IMPR. ET. CAES. P. P.

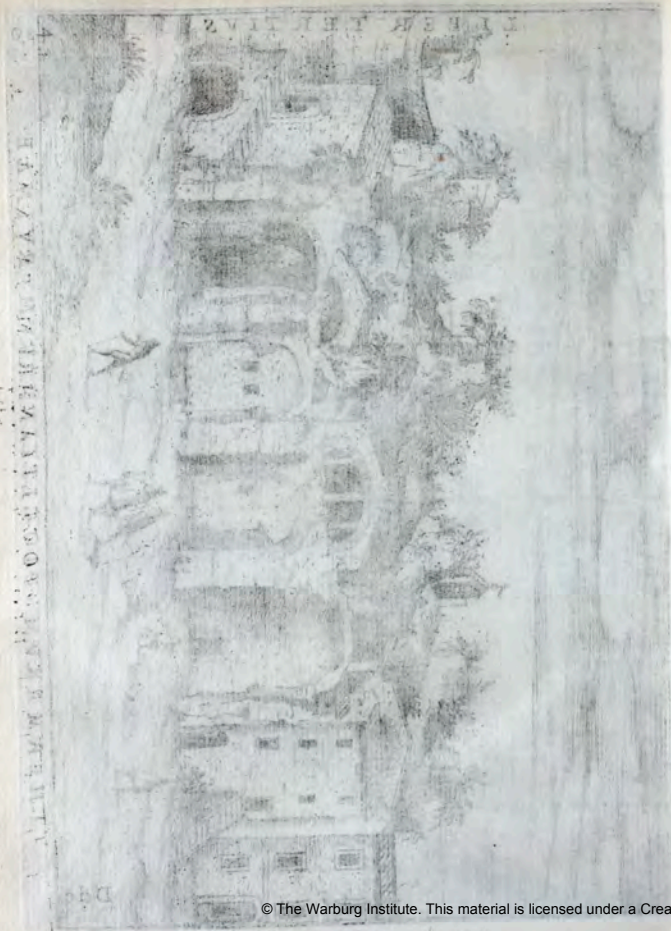
D. D. N. N. FL. VALER. CONSTANTIVS. ET. GALER. VALER. MAXIMINVS
NOBILISSIMI. CAESARES. F. F.

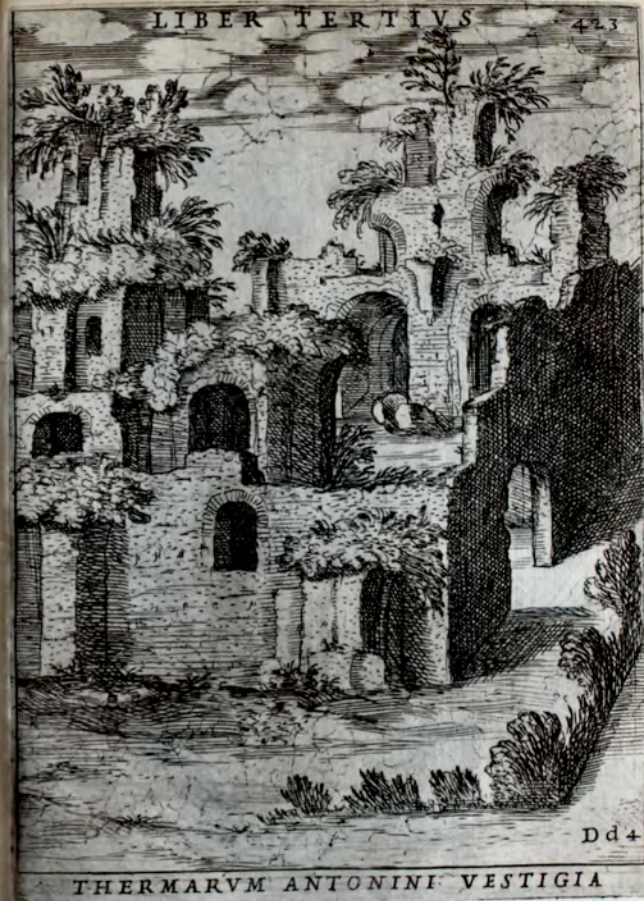
THERMAS. FELICES. DIOCLETIANO. COEPTAS. AEDIFICIIS. PRO. TANTI. OPERIS
MAGNITVDINE. OMNI. CULTV. IAM. PERFECTAS. NVMINI. EIVS. CONSECRARVNT

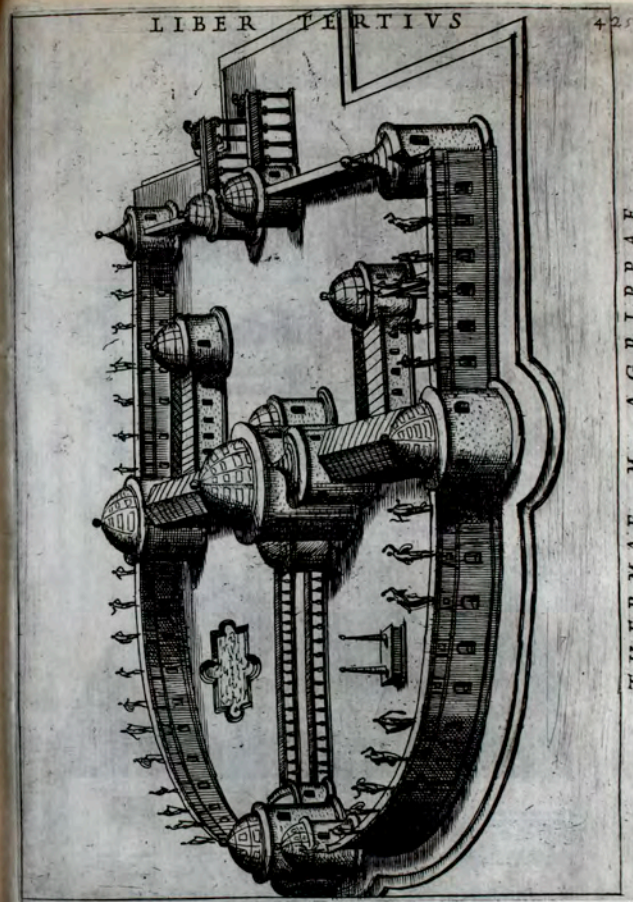
Roma, Thermarum Constantinianarum visus in aedibus aedificis Helianstro hujus
Thermis. littera longa & inequali.

PETRONIVS PERENNA MAGNVS QVADRATIANVS VC ET N L PRAEF VRB
CONSTANTINIANAS THERMAS LONGA INCVRIA ET ABOLENDAE CIVILIS VEL
POTIVS FERALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER AFLATAS ITAVT AGNI
TIONEM SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONEM CVNCTIS REPA
RATIONIS ADFERRENT DEVIATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO
SVAPTQ VANTVM PVBLICAE PATIEBANTVR ANGVSTIAE AB EXTREMO
VINDICAVIT OCCASV ET PROVISIONE LARGISSIMA IN PATETIAM
FACIEM SPLENDOREMQVE RESTITVIT

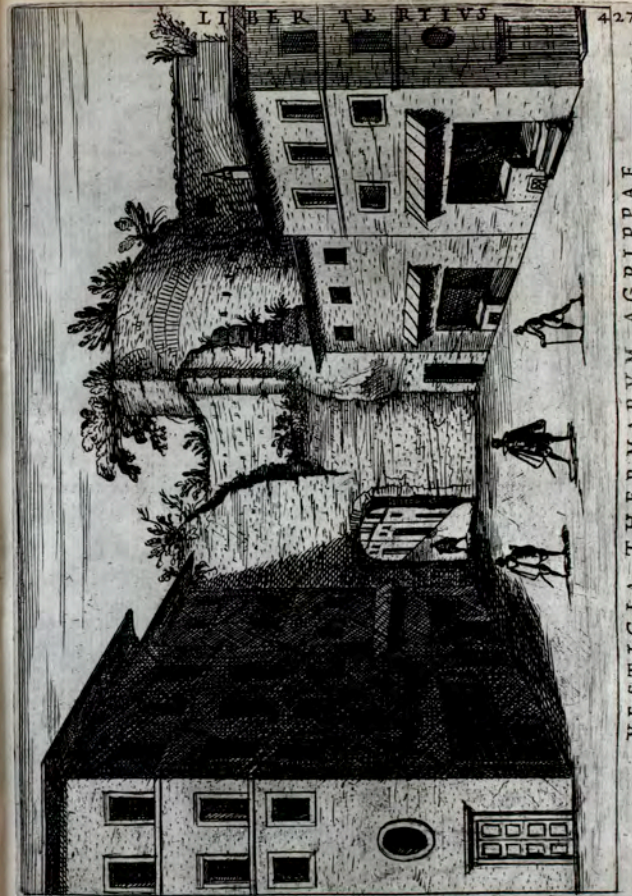
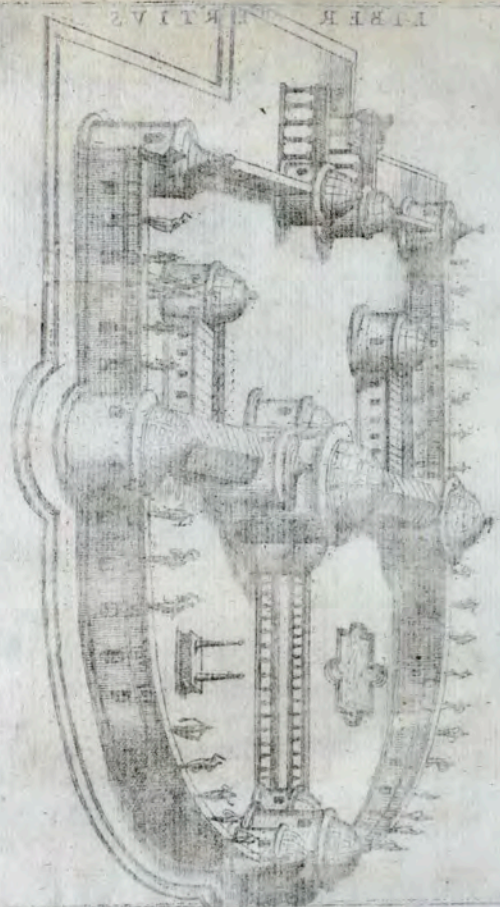

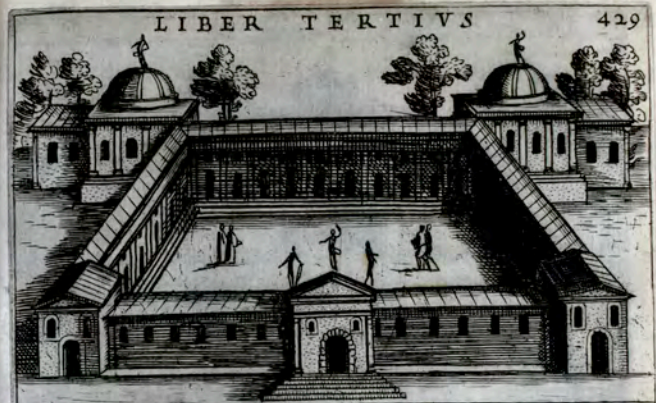
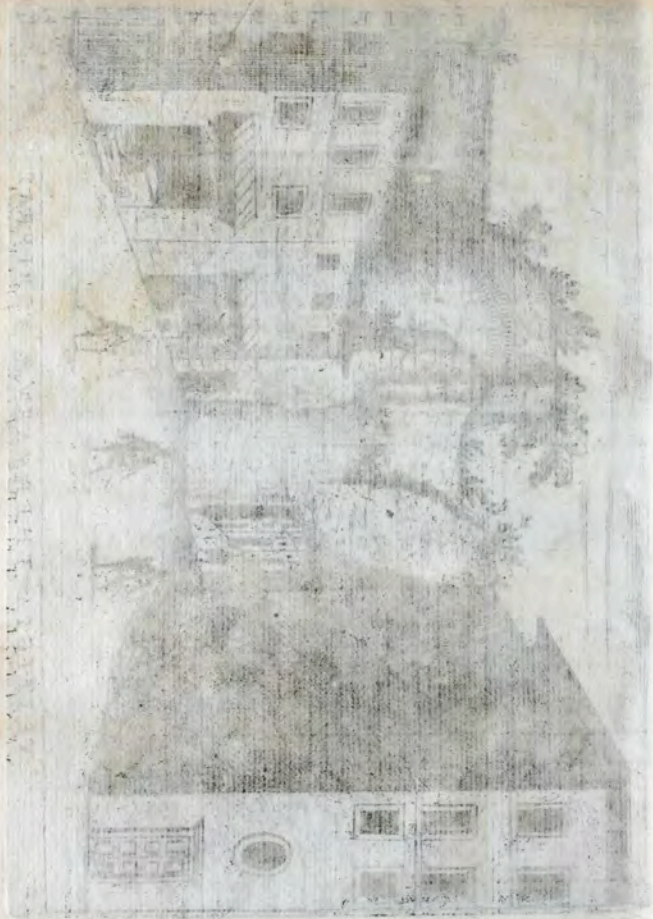

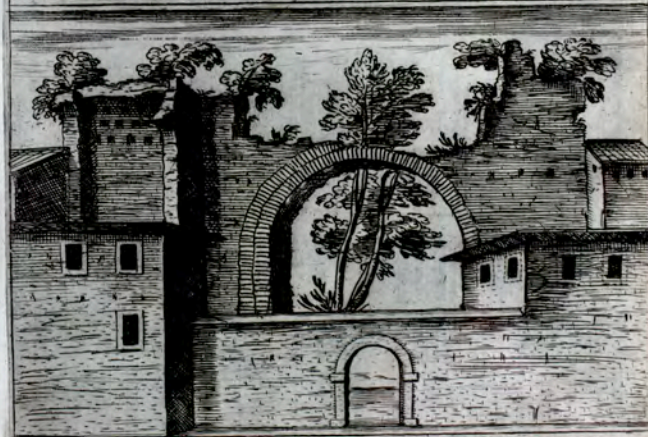
THERMÆ M. AGRIPPÆ

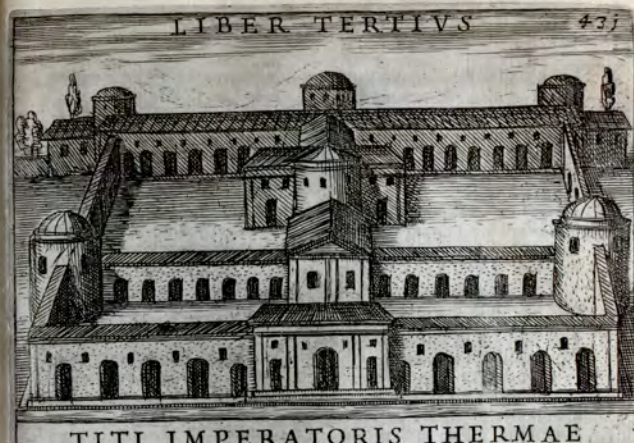
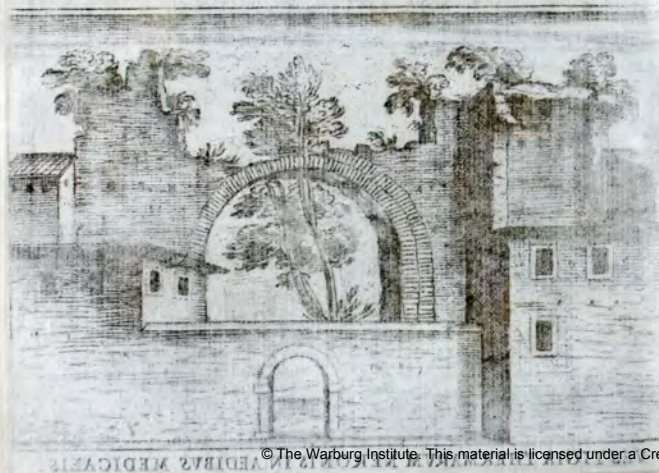
VESTIGIA THERMARVM AGRIPPÆ

THERMAE NERONIANAE POSTEA ALEXANDRINAE DICTAE

PLANITIA THERMAE NERONIS IN AEDIBVS MEDICAEIS.

Cloacæ. Cap. XX.

TANTA vis Aquarum, quæ per Aquæ ductus in usum Ciuitatis effluxit, receptacula, quo illaberetur, reposcebat, atque euolueretur in flumen. Ea porro conuenientia fuit: quamquam ante facta; & alijs vñbus destinaata. Exundans enim aqua Tiberis è planioribus Vrbis locis euehi non poterat. Quare Tarquinius Romanorum Rex Quintus infima, ut ait Liuius, Vrbis loca circa Forum atque interiectas Collibus conuales, quia ex planis locis baud facile euehebant aquas, CLOACIS è sabbigio in Tiberim ductis siccatis. Dionysius: cepit & Cloacas, Tarquinius fodere, quibus in Tiberim corriuatur quidquid acquarum est per vias; dici vix potest quam admiranda opera. Mibi sane tria magnificentissima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, Aquaductus, Via strata, & hæc Cloaca reputanti non solum utilitatem operum, verum etiam impensarum magnitudinem; quam vel hinc licet conijcere, quod et affirmat C. Aquilius, negligas aliquando Cloacas, & non transmittentes aquas, Censores mille talentis purgandas locauerint: hoc est, sexcentis milibus aureorum. Strabo cum eadem tria, ut supra dicebam, admiretur: Cloaca, inquit, Straboni quibus Ciuitatis sordes in Tiberim eluerentur, duro camerata lapide peruias carris stramentorum semitas reliquerunt. Sed has omnium maxime Plinius admiratur, operum, inquit, omnium diu maximum suffossis montibus Vrbe pensili, subter quæ nauigata. A M. Agrippa in Arditate post Consulatum per meatus corriuati septem annes, cursuque præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti, insuper mole imbrum concitata vada ac latera quatunt: aliquando Tiberis retro insusi recipiunt fluctus, pugnantque diuersi aquarum impetus intus, & tamen obnixæ firmatas resistit. Trabuntur moles interna tanta non succumbentibus causis operis: pulsant ruina sponte præcipites, aut impacta incendijs, quatitur solum terramotibus; durant tamen à Tarquinio Prisco annis DCC C, prope inexpugnabiles. Amplitudinem causis tam scilicet præditur, ut vehebant leni large onustam transmitteret. Augetur adhuc sollicitatis admiratio, quod Cloacarum fornicibus firmo tanquam solo altissimæ domorum niterentur moles. Liuius: Resinatio curam exemit vicis dirigendi, dum omisso sui, alienique discrimine in vacuo adificant. Ea est causa, ut veteres Cloacæ primò per publicum ducta, nunc priuata passim subeant tectis, formaque Vrbis sit occupata magis, quam diuisa similis. Habetur his firmitas operis, & causa fluendi, ut scilicet Vrbis purgamenta, & aquæ eueherentur. Maior deinde cura seruandi Cloacas mansit, postquam induta tot flumina in eas corriuata sunt. At quoniam tantum Vrbem subibant, non omnes fluxit Tarquinius, sed inchoatas ab illo alij perfecerunt. Nam Prisco regnante, quatuor montes Romani incolebant, Capitolinum, Palatinum, Auentinum, Caelium. Tres ab eius successore

Liui. lib. i.

Dionys. lib. 3. Roman. ant.

Lib. 36. cap. 15.

Liui. Dec. 1. lib. 8.

E c Ser-

Li. 1. Dec.
3. lib. 9.

Seruius Tullius sunt additi Quirinalis, Viminalis, & Esquilinus; Sub his Cloacas Tarquinius, uti sub Aventino non fecit, sed postea Censoribus Flacco, & Catone sunt factæ. Livius: *Opera deinde faciendæ ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque quæ opus esset Cloacas: In Aventino, & in alijs partibus, quæ nondum erant, Censores faciendas locaverunt.* In campum deinde extra montes deductæ, quorum aliquæ nunc repurgatæ Romanis in usu sunt, præsertim alijs coniunctæ recentiore memoria structis. Inter quas maximam nuper utilitatem, & commodum Civibus præbuit, quæ à Gregorio XV. paucis ante annis à Tiberi inchoata, Urbano Pontifice ad Pantheum usque, inde ad viam Flaminiam, & ultra, Collem Pincium versus, & Quirinalem est deducta. Hæc magno Civium commodo Urbis planicicm lubeantes aquas magna ex parte exhausit: subfederuntque in puteis; exiccatique cellis vinarijs, terræque solo, humor qui subter stagnabat in fluvium euectus est. Incidere fossore in veterem, ab Agrippa ut creditur factam, quæ secundum fundamenta Panthei productio specu, inde flexo Quirinalem versus per amplam decurrebat, latitudine palmorum sexdecim, altitudine tredecim. Ea cum recta Civium subiret, deinde alterius operis stabili, durissimoque fundamento, præcludebatur, quod dolabris, rutisque vix aliquis foderet. Sed circumcirca aliæ minores Cloacæ deprehenzæ altiores, humilioresque, & earum nonnullæ aquis, quæ dabatur exitus, abundantes. Alti- tudo earum sex, septemque palmos, tres ferme, ad summum quatuor habuit latitudo. Cæterum in vita Gregorij IX. scribitur, eum veteres Cloacas expurgatas restituissæ, novas extruxissæ.

Tiberis, & Transiberina Regio. Cap. XXI.

Lib. 1. Ital.
ant. 10.

TIBERIS, cuius appellatio, & apposita apud alios, præsertim Cluicrum videri possunt, ex Appennino profluens, tenuis primò, tum infra Glanin duobus, & quadraginta fluvijis auxilium, & ideo quamlibet magnarum navium ex Italico mari ca- pax, Etruriamque ab Umbris, Sabinis, & Latio dividens in mare Tyr- thenum evoluitur: subitis incrementis, & usque magis aquis, quam in ipsa Vrbe, teste Plinio, flagrantibus. Cuius rei multiplex causa, sed ea non minor habenda est, quod intra mœnia receptus angustiori alveo, ut olim coarctetur.

Latitudo
Tiberis.

Nunc enim ad pontem Milivium latitudo fluvij est palmorum plus quin- gentorum sexaginta. Postea intra Urbem coarctatus, idem antiquitas ad- cidisse ex Aelio ponte demonstrat.

Hic enim ab Adriano Imperatore extru- ctus longus est palcos CCCXXX. Quæ utraque Tiberis ripa, quæ illo iungeba- tur, tantumdem eodè Principe distabat. De- inde laxatur sub exitum Urbis. Itaque pons S. Mariz olim Senatorius productus in lō- gitudinem palmorum circiter quingentorū. At Dionysius de Tiberis latitudine: Tibe- ris fluvij inquit, *ὅστις ἐστὶ περὶ τὴν πλῆ- θρον μάλιστα latitudo ἐστὶν ὡς ὅσον ἑρμι- ἰον: profunditas manibus etiam magnis meabilis: fluxus concitatus, & vorticosus, si- quis alius.* Cætera ijs, quæ hodieque durant, apprimè respondent. Nā & præaltis coer- citus ripis, magnarumque navium patiens pro- fundo fertur alveo: idemque arenosus, atque in se ipso, siue ad prolapsorum ædificiorum iacentia in imo rudera frequenter allisus, crebros contorquet silentique vortices. Tā- tum latitudo videtur angustior, quæ tradat Dionysius. Sed advertendum est, Dionysium scripsisse, *περὶ τὴν πλῆθρον*. Plethrū au- tem non est eiusdem mensuræ cū Iugero. hoc enim in longitudine pedes continet CXXL. Plethrū autem C. ut docet Lucas Pætus, & Matth. Rader. Quatuor autem Plethrorum quadringenti pedes efficiunt palmos nostrates quingentos triginta tres, & trientem. Quam latitudinem hodie in Tiberi habemus. Eius alveum, referente Suetonio, Augustus repurga- vit, laxavitque. Aurelianus deinde à Vopisco SPONDAS ripis addi- disse dicitur; quarum nullum superest vestigium. Earum terminos subin- de constitutos variæ apud Gruterum, lapidum inscriptiones testantur.

Iam verò riparum, totiusque alvei altitudo octuaginta palmorum est; nullique ut ait Plinius, *Fluviorum minus licet, inelusus utrinque lateribus.* Aquæ labentis profunditas etiam æstatis siccis feruoribus, quæ summa est, palmos XXV. quæ minima, palmos XV. descendit. Illud vero, seu veteris magnificentiz potentiaque, siue æris in deterio- ra vertentis, seu rerum vicissitudinis non leve indicium, quod de eodem idem refert Plinius: *Pluribus propè solus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, aspiciturque villis;* Cum hodie nullam Prætorij, & amenitatibus instructam habeat. Causa reiicienda est in æris intem- periem insalubrem, & grauem. Nam quod Alexander Petronius Me- dius insignis typis evulgavit, omnium assensu, & experientia compro- batur; insalubres esse Civibus circum Urbem æstivas in vineis stationes, nec procul à periculo valetudinis abesse. Itaque non modò secundum Tiberim, sed etiam in agro suburbano, in tanta Principum, & diuitia- rum copia, paucissimæ numerantur Villæ, quæ paulo remotiora Tibu- ræ, &

Dionys.
lib. 8.Tiberis al-
veus pro-
fundus.a Lib. 1. de
Mens. &
p. 6. cap.
v. In 1. Ep.
Martialis.
In vita
cap. 30.
Spondez
olim in
Tiberi.
Altitudo
Tiberis.
Loc. cit.Tiberis
olim villis
frequens.

Ec 2 ris,

Hic

Pons Sub-
blici.

ris, Tusculi, & Albæ iuga infederunt.

At extruendum in Tiberi Pontium antiquissimum est SVBLICIVS, ab Anco Quarto Rege, qui Ianiculum adiecit, factus è trabibus, tabulisque illicis, unde nomen accepit. *Roboreus* Ouidio; nam vel vnum in eo clauum figere religioni erat, & ab eodem ponte, quod eius curam gerebant, Pontifices dictos autumant. Idem clarus Horatii Coclitis pugna, cum ægre disruptus, ne clauis vniquam ferreis committeretur, sanctum est. Hunc P. Victor AE MILIVM nominat. *Aemilius*, inquit, *Pons*, qui *Subblici*. Nam ab Aemilio Lepido Pratore lapideum factum voluit. at quis Aemilius, & quo tempore fecerit, tacent. Nam ætate Ouidij adhuc erat roboreus; & fortasse Sublici nomen mansit, cum lapideus esset, & simul Aemilius diceretur. Sic Tacitus: Othone Principe *Tiberis immenso aëu* prorupto *ponte Sublicio resusus*. Et Iulius Capitolinus de Antonino Pio, cuius opera cum recenseret, *Pons*, inquit, *Subblici*, *Phariæ restituit*. Lampridius *Aemilius* nuncupavit: *Cadaver*, inquit, *Hellogabali per pontem Aemilium, annexo pondere ne suisaret, in Tiberim abiectum est, ne vniquam sepeliri posset*. Situs erat pons Subblici ferè ad radices Auentini vitra pontem nunc S. Mariz appellatum. Plutarchus de C. Graccho descendente ex Auentino: *In Caium fugam capessentem inferebantibus se hostibus, & assequentibus eum ad pontem Subblicium*. Valerius de

Pons Sub-
blici fa-
ctus lapi-
deus.In vita
Gracch.
Lib. 4. c. 7.

Pomponio, & Lætorio amicis Gracchi fugientis: *Pomponius*, quò faci-
lius Caius euaderet, concitatum sequentium agmen in porta Trigemina
(erat vt alias dixi ad radices Auentini) inibuit: *Lætorius in ponte Sub-
bicio constitit*. Idem offendit Ouidius qui Forum Boarium Auentio
proximum asseruit pontibus terminari.

Pontibus, & magno iuncta est celeberrima Circo

Arca, qua posito de boue nomen habet.

A vicino
Templo S.
Mariz Aeg-
yptiacæ.
Dec. 4. lib.
10.Pons Se-
natori.

Hi pontes fuerunt Subblici, & qui nunc S. MARIAE dicitur, olim SE-
NATORIUS, & PALATINUS. De hoc Lini loquutum exi-
stimant: *M. Fuluius plura, & maioris locauit usus: portum, & pilas pon-
tis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus,
& L. Mummius Seniores locauerunt imponendos*. Reliquerat hunc pon-
tem Iulius III. cum magna ex parte Gregorius XIII. sub initium anni se-
cularis MDLXXV. durantibus antiquis fornibus ad vtramque ripam.
Sed anno MDXCVIII. inundante, vt nequam, Tiberi, versus Palati-
nam ripam iterum proruptus, necdum instauratus in vsu non est.

Potes Fa-
brius.
Caestius.

Dion. l. 37.

Duo deinde pontes peracti operis Insulam Tiberis iungunt. FA-
BRICIVS, & CAESTIVS. Fabricius nunc quatuor capitum à quadri-
fronte Iani statui ibi posita in ceteriore ripa L. Fabricij C. F. Cur. viar.
faciendum curauit, vt in vtroque fornices arcu inscriptum est. De eo
Dion: *Pons quoque lapideus ad Insulam, qua in Tiberi extat, pertingens
extructus Fabriciusque dictus est*. Id peractum Anno Urbis DCXCII.
Alterum olim Caesium, nunc S. Bartholomæi Ianiculum versus, Valen-
tinianus, Valens, Gracianus Imperatores, vt monet duplex inscriptio,
faciendum curarunt. Ipsa porro INSVLA præter Templum Iouis, Ac-
cula-

sculapij, Fauni, de quibus alibi, lapidibus olim instructa in modum pup-
pis, insignem fertur habuisse statum Iulij Cæsaris, ac semel quod scribit
Tacitus, in *Insula Tiberinæ annis sereno, & immo de ab Occidente in*. Tac. lib. 2.
Oriente conuersam. Eodem loco Simonj Mago statum Ethnicij posue-
runt, vt narrat Eusebius. Eccl. Hist. lib. 4. c. 12.

Prope Insulam alterum Pontem nomine Ianiculensem statuunt, vbi
nunc SIXTVM SIXTUS I. V. Pont. Max. magnificè posuit.

Pontis VATICANÆ in via Triumphali ad Nolocomium S. Spi-
ritus nonnulla in flumine cernimus extare vestigia. Sed falluntur, qui illi
adnectunt portam Triumphalem, vt alibi copiosè exposuimus.

MILVIUS extra Urbem deriuato vocabulo ab Aemilio Scauro
conditor dictus est, eumque Nicolaum V. Pont. Max. perhibent in-
staurasse.

AELIVS ad Molem Adriani adhuc extat. De eo Spartianus: *Fecit
Adrianus, & sui nominis Pontem, & Sepulchrum iuxta Tiberim*.

Tam in Transtiberino solo MOLES, & Sepulchrum Adriani ponti
Aelio adiunctum, alterum in Vrbe Mausoleum, ex pario marmore in-
mo quadratum, exinde rotundum exurgebat. Habet in prospectu ad la-
uam in ceteriore ripa Mausoleum Augulij: cuius imitatione conditum,
decrecentem per gradus figuram neglexit. De eo sic Dion: *Sepultus est
Adrianus in ripa fluuij iuxta pontem Aelium*. Illic enim sepulchrum con-
ditum. Tam enim Augulij monumentum repletum erat. ne quisquam am-
plius in eo sepeliebatur. In eo deinceps Antonini conditi: describiturque
à Procopio Equitibus statuis, & quadrigis ornatum.

A porta Aurelia vsque ad Templum D. Petri, vt à porta Ostiensis vsque
ad D. Pauli, continuus PORTICVS olim fuisse notat Procopius. Ceterum ante con-
ditum spatium ædificij, ac domibus impeditum. Ceterum ante con-
ditum à Constantino illud Templum terris omnibus venerabile, ibi fuerant
Horti Neronis de quibus paulo post. Quædam alia de Vaticano memo-
rantur, haud sane firmis auctoritatibus nixa, præter frequentia in eo cam-
po sepulchra, & insalubre Cælum, quod nostra ætas propter Cuium, te-
ctorumque frequentiam salubrius experitur. De Sepulchris ab Helio-
gabalodis diffectis meminit Lampridius: *Fertur*, inquit, *Elephantorum qua-
tuor quadrigas in Vaticano agitate dirutis sepulchris, qua obfitebantur*. Tac. lib. 1.
Hist.

De loci natura Tacitus: *Postremo ne salutis quidem cura infamis Vaticano
locis magna pars tetendit, unde crebra in vulgus mortes, & adiacentia Ti-
beri Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis auisitas,
& effus impatiencia labefecit*. Quo loco, etiam Ianiculo subiecta loca,
comprehendi arbitror à Tacito. Omnis enim ille tractus sub Vaticano
montibus situs est.

Accedit, quod sub ipso Ianiculo, non horum tantum Vitellianorum
temporaria stationes, sed perennes militum erant institutæ ab Augusto.

CASTRA RAVENNATIVM dicta; nempe militum qui Classsem
Rauennæ collocatam tuebantur ad defensionem superi Maris. Hi Clas-
sarij venientes ad Urbem ibi statui habebant, & ad hos, siue alios

Castri Ra-
uennati.
Sæcon. in
Aug. 49.

Ec 3

TA-

Fos Olei.

Dec. 3.
lib. 6.In vita.
Cap. 83.
De Foru-
na Roma-
norum.

Lia. Ann.

Fast. lib. 6.

In vita.
cap. 79.

Front. l. 1.

In vita.
Gracc.Lia. lib. 3.
dec. 1.

TABERNA MERITORIA. ubi nunc Aedes S. Mariae trans Tiberim pertinebat: unde Oleum abunde ad fluvium usque fluxisse Ecclesiastica monumenta prodidere: & constans fama designatque in Templo maximam sub Aram locus, veterique hoc titulo notatus, *Fons Olei*, abunde testantur. Quoniam vero principatu Caesarum rarissime expeditiones maritimae, Rauennates Classiarj frequentes erant in Vrbe, ludisque vela ducebant in Theatro. Lampadius in Commodo: *Iritum*, inquit, id credens, Commodus, ad Populo Romano, à militibus *Classiarj*, qui vela ducebant, in Amphitheatro interim praeciprat. Præter milites Transiberinam Regionem, extra Urbem positam, incolendam ijs Romani decernunt, quibus ipsi insensibile essent. Quare visitis Campanis *Locus ubi habitarent*, ut ait *Liuius*, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, datus est. Et Veliternis: in quos, ut idem ait, graviter sauitum, & mari delin: & Senatus inde abductus, insigne trans Tiberim habitare, ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset. Eodem, & Iudæos compulerunt, notorque apud Martialem Transiberinos ambulatorios stæro vitro sulphurata permittentes.

Ad Aedem nunc Sancti Francisci collocant *HORTOS* Cæsaris, de quibus Suetonius. *Populo Hortos circa Tiberim publicè & viris trecentos, effertur Cæsar legauit*. Ibi & Templum Fortis *FORTVNAE*. Plutarchus. *Quæ vero ad Tiberim dedicata est Fortuna Fortis, scilicet vi omnia vincendi prædita, & generosa, ei sanum in hortis populo à Cæsare legatis edificauerunt: quod hunc quoque saure Fortuna ad summam potentiam cunctum indicarent, quod & ipse testatus est*. Tacitus: *Aedes Fortis Fortuna Tiberim iuxta in Hortis, quos Cæsar Dictator Populo Romano legauerat, sacrarium genti Iulia, effigiesque Diuo Augusto apud Bonillas Tiberio Principe dicantur*. Aliam *Seruius Rex*, ut alias dixi, ad Tiberim Fortuna Fortis Aedem extruxerat, Ovidius:

Ite Deam latis sortem celebrate Quirites,

In Tiberis ripa mura Regis habet.

Et deinde: *Conuenit & seruis, serua quia Tullius ortus.*

Constituit dubia Tempia propinqua Deæ.

NAVMACHIAM, Augusti, quod deducit est Aqua Alfectina, statuunt ad Templum, & Cænobium Monialium SS. Colmæ, & Damiani. Suetonius: *His omnino toto secessu tempore Tiberius Romam redire conatus semel trivem usque ad proximam Naumachia Hortos subuenus est: disposita statione per ripas Tiberis, quæ obuiam procedentes summoerret*. Frontinus: *Ni forte cum opus Naumachia Augustus aggrediretur, ne quid salubrioribus aquis detraberet, Alfectinam aquam proprio opere perduxit: & quod Naumachia caperat superesset, hortis subiacentibus concessit*. *LUCI* olim Furinæ incertus est locus. Meminit Plutarchus. Caius, inquit, occupauit aliquantisper in Lucum Furina confugere. Nec *PRATA MVLTIA* certo demonstrari possunt, quo agro à Senatu Romano Mutius Scauola donatus est: an prope *Quintia*? an quæ postea *Nonæa*, hodieque vulgò *Prata* dicuntur? De ijs *Liuius*. *Patres C. Mutio virtutis causa*

trans

trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt *Mutia prata* appellata. Datum est quemadmodum ante *Horatio Pontis defensori* quantum posset circumferre uno die, ait *Dionysius*. Denum sub Ianiculo sepulchrum fuisse Numam, duasque areas lapideas ibi reperiens testatur *Liuius*; quarum altera cadaver Numæ iam penitus absumptum; altera quatuordecim libros, de Latina, Græcæque disciplina habuissent, eosque decreto Senatibus in Comitio combustos. Alia Ianiculi propria, vel dicta à nobis, vel postea dicenda sunt.

Dionys.
l. 3, Rom.
antiquit.
Liu. dec. 4
lib. 10.

Quædam Tempia. Cap. XXII.

MVLTA in decursu operis Tempia suis locis constituta sunt. Nunc ea, quorum sedes veluti digito indicari non potest, paucis designabimus: neglecto narrandi ordine, ut se se obtulerint.

Fuit in Campo Aedes *LARIVM* permarinum, quam vovit *L. Aemilius Regillus* nauali prelio aduersus Præfectos Regis Antiochi: *Quadragesima* post annos dedicata est. Ita *Liuius*.

Aedes La-
rium.
Dec. 4. lib.
10.

METELLI Aedes prope Campum. De ea *Plinius*: *Praxiteles Iouem fecit chryseum in Metelli Aede, quæ Campus petitur*. Hæc opinor Iouis fuit. Indicio est signum Iouis. Templum *FOELICITATIS*. De eo *Plinius*: *T. bespiades ad Aedem Foelicitatis*. Et: *Signa, quæ ante Aedem Foelicitatis fuisse*. Dion: *Erat enim Curia Hostilia cum refecta fuisset, de nouo destructa, eo verbo, quod ibi Templum Foelicitatis ponere instituisset: Quod Lepidus Magister Equitum absolutum. Sed re ipsa ob banc causam, ut ne in eo quidem loco Sylla nomen superesset, ac noua Curia Iulia vocaretur*. Huius Templi Sylla primus videtur auctor, & quæ Foelice cognominavit. Refectum id fortasse est ab Antonino Pio. Vidimus enim in eius nummis, cum Inscriptione: *Templum Foelicitatis*. Templum *ANTONINÆ* apud *Plinium* ornatum pictura *Herculis*: *In Antonia Templo Herculem auserunt*; ut, quod est difficilior, faciem eius ostendat verum pictura

Lib. 35.
cap. 11.
Li. 36. c. 5.
Lib. 34.
cap. 8.
Dion. l. 44

com promittit. Sed fortasse Templum ab Antonia factum significat. Aedes *POMPEII* apud Circum. *Plinius*, *Hercules, qui est apud Circum Maximum in Aede Pompeij Magni*. à Pompeio videlicet, extructa.

Lib. 35.
cap. 10.

Templum *HORTÆ*. De hæc hortando dicta; ideoque semper aperta, quod hortaretur ad honestas actiones. De eo videndus *Plutarchus*. *DIANÆ* multa Tempia Romæ. Idem in q. 3. Rom. Templum *BACCHIS*, & *HERCVLIS*. De his *Dion*; *Tam Bæcco, quàm Herculi Templum Maximum Severus edificauit*.

In q. Ro-
man. q. 46
Lib. 76. si-
ue Xiphil-
in Seucro.

Templum
Equestris
Fortunæ,
Dec. 4. lib.
10.
Lib. 2.
dec. 5.
Lib. 3. c. 2.

Girald.
synag. 16.
Tac. Ann.
lib. 3.

Dec. 7.
lib. 10.

In lib. de
Fort. Ro.

Athen. 18

Templa FORTUNE, quam plurima, de quibus Plutarchus in quaest. Rom. quaest. 74. & libide Fortitudine Roman. Inter cetera VITALIS Fortuna Templum ab Aneo Martio Quarto Rege est edificatum. Plutarchus: *MVDIEBRIS* Fortunæ (idem ait) Romani fecerunt, quo tempore Marcium Coriolanum Volsco aduersus Vrbem adducentem mulierum opera auertit. Templum EQVESTRIS Fortunæ vocit Q. Fulvius Propertor in pugna Celtiberorum, locandamque curauit Consul, tunc sit Lioio. Idem Censor annos sex postquam voverat, eodem aug. & ore, dedicauit. Vitruuius de sytlo, in quo columnas duarum spatium diuidit, præcepta tradens: quemadmodum, inquit, est Fortuna Equestris ad Theatrum lapideum. Interpretes ad Theatrum Pompei fuisse interpretatur, quod primum mansurum conditum est. Potius dicerem Theatrum Balbi, aut Amphitheatrum Tauri, impolitioris opere facta. Id enim significare videtur lapideum. Theatrum vero pro Amphitheatro frequenter ponitur. Hæc cum certa sint, miratur Giraldus, cur legatur apud Tacitum: *Incessit deim religio quoniam in Templo locandum foret donum*, quod pro castetudine Augustæ Equites Romani voverant Equestri Fortunæ. Nam & si delubra eius Dea multa in Vrbe; nullum tamen tali cognomento erat. Repertum est, Aedem esse apud Antium, qua sic nuncuparetur. Ita donum apud Antium statuitur. Agebantur hæc paulo post mortem Augusti, quo viuente, Vitruuius illa scripserat. Neutrum tamen aberrasse dicerem. potuit enim interea temporis illud delubrum fortuito aliquo incendio, qualia frequentissima in Vrbe fuerunt, corripi, & absumi; vt vel consumptum iaceret, vel ante usum instaurari oporteret. Templum nouum Fortunæ: item Spei. P. Victor in Regione septima Aedes CONCORDIÆ in Area Vulcani. Dedicauit C. Flauius scriba Edilis Curulis qui primus Fastos publicauit. Linius: *Aedem Concordiæ in Area Vulcani summa inuidianobilium Flauius dedicauit. Aedes VULCANI* in nummis Valeriani. Templum VIRTUTIS posuit, teste Plutarcho, Scipio Numantinus, siue Africanus secundus. Templum FORTUNE VRBIS. Hoc Adrianus Cæsar ædificauit. Athenæus: *Celebrabantur enim Parilia diei qua quondam Ferie, nunc Romanas appellant, extruendo, dicatque Fortunæ Vrbis Templo ab optimo, & humanissimo Imperatore Adriano. Templum COMMODI*. De eo Vopiscus in Aureliano: *Commodi Templum ascendit*. Hoc fortasse Seuerus posuit, qui Diuum Commodum fecit Aedes PORTVMNI ad Pontem Amelii, olim Sublicium. P. Victor in Regione xj. Circi Max. LIBERTATIS in Auentino. Templum CLEMENTIÆ Cæsaris. Id ostendunt nummi veteres, & auctor est Plutarchus. Templum PACIS Perpetua, AETERNITATIS Augustæ, AETERNITATIS Flauiorum

IV-

IVNONIS MARTIALIS, & alia; nummi Cæsarum. Templum CÆ. in Galba SARVM in quo communiter colerentur. De eo Suetonius: *Ac subinde cap. 1. tacla de Cælo Cæsarum Aede: capita omnibus statuit simul deciderunt. Augustique sceptrum è manibus excussum est*. Herodianus lib. 4. *Ita comitatus magno pompa composuerunt ipsum; Seuerum, in Templo, vbi Marti, ac superiorum Principum sacra essent monumenta*. Sed dubium, an de hoc vel alio Templo loquatur. cum præsertim de eius reliquiis affectis sepultura sermo sit, quas eius Mausoleo illatas diximus.

Antiqui Romanorum Horti. Cap. XXIII.

ALIQVA suis locis ædificia consule prætermisimus, quia in Hortis excitata, cum his quoque erant coniungenda. Nunc Hortos seorsim inspicimus, ordine temporum, quo quisque in pretio fuit, conseruato. HORTI quidem NVMÆ Horti Nuri Regis referuntur ab Ouidio, sed vbi fuerint non constat. nisi forte in Quirinali, vbi quædam alia huius Regis, aut sub Auentino collocandi sunt. Sic autem ille 3. Fast.

*Cade caput dixit, cui Rex parebimus, inquit;
Cadenda est Hortis eruta cepa meis.*

Viridarium deinde Regium antiquissimum in Vrbe fuit TARQUINII Superbi, in quo inambulans Rex, consulenti per nuncium Sexto filio nihil respondit; sed vt olim Perianter Corinthiorum Tyrannus in re non dissimili eminentiores spicas contriuit: sic Tarquinius Rex summa papauerum capita decussit, auctore Lioio, & Dionysio. Et Horti fuerint in Esquilij, vbi Rex, Solino teste habitabat. At in qua parte montis? *su. lib. 4. pra, inquit Solinus, clium pullum; sacundalem lacum*. vbi corrupto loco corrigendum, Fagutalem lucum. Hic autem Fageus lucus pertinebat ad montem Viminalem, qui idcirco Fagutalis etiam nuncupatur est, vt aliis diximus. Ideoque Hortos in Esquilij fuisse dicendum est, quæ versus vicum Patricium, vergunt ad vimineam partem Collis, in qua Aedes S. Laurentij; erant enim ædibus adiuncti. Linius: *Rex velut deliberabundus in Hortum adium transit, sequente nuncio filij*. Ouidius: *Loc. cit. 2. Fast.*

*Hortus odoratis suberat cultissimus herbis
Sæcius humum riuo lenè sonantis aquæ.*

Quæ sequuta sunt tempora Hortos in pretio habuerunt, sed minime pretiosos. quippe caulium, & brassicarum prouentu vberissimo Horti, & agricolæ prisci probabantur: nec illos solum blandimenta delecebant, sed olera, quæ aut facile coquerentur, aut ex se se expedita, & parata ligno parcerent, igni non egerent. Quod Plinius scribit. Nec sane ex Plin. 19. *ut non minus natos inter legumina Fabios, Lentulos, P. fones, alioque huiusmodi Roma laudaret. quam ex Lactucarum thyrio Lactucinos. lam quod ait idem, In senectutis suis plebs Vrbana in imagine Hortorum quomodo* Loc. cit. titida.

Penfiles
Horti.
Plin. l. 19.
cap. 5.
Col. li. 11.
cap. 3.
Plin. lib. 2.
epist. 17.
Mart. lib. 8.
Epig. 14.

Ep. 68. 18. Et alibi:

*tidiana oculis rura praebeant, antequam praefigi propeflus omnis coegit
multitudinis innumera saeva latrocinatio. Sed hi HORTI PENSILES
crescente luxu rotis promouebantur ad Solem, rursusque hibernis die-
bus intra specularium monumenta renouabantur. Quod Plinius, & Co-
lumella, & Iunior Plinius confirmant, & Martialis:*

*Pallida ne Cilicum timeant pomaria brumam,
Mordeat, & tenerum fortior aura nemus.
Hibernis obiecta notis specularia puro
Admittunt Soles, & sine faece diem.*

*Inuida purpureos vras ne bruma racemos,
Et gelidum Bacchi munera frigis edat.
Conditas speculicula vixit vindemia gemma,
Et tegitur felix nec tamen vna latet.
Famine non lucet sic per bombycina corpus:
Calculus in nitida sic numeratur aqua.
Quid non ingenio voluit natura licere?
Autumnus sterilis ferre iubetur byemis.*

Epist. 122.

Li. 19. c. 5.

Loc. cit.

Horti Ma-
rij.

Plin. l. 25.
cap. 7.

Luc. lib. 2.
rij

Sic autem non solum poma feruabant, sed etiam flores alieno tempore
exprimebant, ut scribit Seneca: *Fomento, inquit, aquarum calentium,
& calorum apta mutatione bruma lilium, florem vernū expriment.* Hac
ratione, teste Columella, sere toto anno Tiberio Caesari cucumis sere-
batur. Sed Plinius singulis diebus allatis Tiberio cucumeres notat, *pen-
siles eorum Hortos rotis in Solem olitoribus promouentibus.* Quod autem
Martialis specularia illa gemmas nuncupauit, causa est, quod antiqui in
vfu quosdam lapides pellucidos, ac speculares habuerunt, tenues in cru-
stas dissectos: vti hac tempestate vitreis orbibus, & quadratis nos frig-
us ventosque arcere solemus. Illud etiam hortensis luxur argumentum
est apud Romanos, quod, Seneca referente, P O M A R I A summis etiā
turribus habuerunt, eorumque sylux in tectis domorum, ac fastigijs nu-
tarunt, inde ortis radicibus, quō improbe cacumina egissent.

Sed his cum longo annorum cursu praetermissis, ut veros proferamus,
ac germanos Hortos, M A R I A N I primo fe offerunt spectandis, &
Mario opinor Cimbrorum illo victore confiti. De his Plinius: *ea pidi-
na cum peracta esset in Marianis Hortis acensa fulmine et optima Hor-
torum parte confignauit.* Horum quidem solum nomen ad nos perue-
nit: vbi, aut quomodo parati fuerint, quia ceteri siluerunt, ego quo-
que silentio praeteribo. Neque enim dixerim fuisse ad Anienem, vbi Ma-
rius tumulus, de quo Lucanus:

*Tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
Agricola fracto Marium videre sepulchro.*

Horti L V C V L L I A N I multo notiores. Nec tamen ita certo de lo-
co, ut de auctore constat L. Lucullo victore Mitridatis. Singularem ve-
ro loci amenitatem testatur si Plutarchus. *Quando, inquit, vel hac eta-
te ita gliscente luxu, Horti Luculliani inter Principis sumptuosissimos ha-
beantur:* De his Plinium in Panegyrico ad Traianum loquentem putant:

Plutar. in
vita Lu-
culli.

Ipso

*Ipso illos magni aliquando Imperatoris Hortos, illud nunquam nisi G-
saris suburbanum licetur, emimus, implemus. Tanta benignitas Prin-
cipis, tanta securitas temporum est, ut ille nos principibus rebus existi-
mus dignos, nos non timeamus quod digni esse videamur.* Venerunt in po-
testatem Augustorum Claudio Imperatore cum a Valerio Asiatico secu-
dum Consule magnificentes pulchrioresque factos Messalina Claudij
vixor concupiscit. Tacitus: *pariterque Hortus inbians, quos ille a Lucul-
lo coemptos insigni magnificentia excolebat.* In quibus deinde, ut huius
ceterorumque flagitiorum poenas penderet, gladio Tribuni transfolia-
est. Idem: *Interim Messalina Lucullianis in Hortis vitam.* At venditi
sunt a Traiano? id quid videtur conijci ex Plinio. Adhuc Lipsius prio-
re Taciti loco citato: *Vides, inquit, quomodo in Principis res pervenerint
Horti Luculliani manserintque ad statem Traiani.* Verum aliquis pos-
set Plutarchum obijcere, qui sua aetate Hortos Luculli vendidit, se-
cundo circiter principatus anno id probabiliter fecit. Habuit enim
Panegyricus a Plinio ante bellum Dacicum. Traianus autem quarto Im-
perij anno de Dacis triumphavit, teste Cassiodoro in Chronico, & Eu-
sebio. At Plutarchus si illa scripsit ante Traianum Caesarem, quis non
putet, tamen si Luculli vitam publicasset, quod scripserat corrigendum
fuisse? Verum credendum non est, tunc ea scripsisse, vel saltem publica-
se, qui anno tertio Adriani, id est viginti circiter post annos floruit, &
habebatur insignis Philosophus, testibus Eusebio, & Cassiodoro. Itaque
videtur elici posse, nisi Horti, quos Traianus abalienavit, Luculliani fue-
runt, fuisse forte Pompeianos, qui item post Antonium venere in Augu-
sti, & Caesarum potestate.

Ut ut res habeat, quo tandem loco Urbis confiti? Sane videre diffi-
cile est, nisi forte Frontinus faciem praferat. Ait enim, *Arcus Aqua Vir-*
ginis initium habens sub Hortis Lucullianis, finiuntur in Campo Martio
secundum frontem Septorum. Aqua quidem Virgo, ut hodieque postquā
a Nicolao V. Pont. Max. ductus relictus est, cernitur, per subterraneos,
& profundissimos specus meabat sub collibus declivibus in Tiberinam
planiciem, & aluenam, extra Urbem, & Pincianam seu Collatinam portā.
His collibus adiunctus est is, quem olim collem Hortorum, hodie Tri-
nitatis a celebri eius Templo dixere: Campo Martio imminens; quem
subterlabens Aqua, inde super arcus in Campo extructos vsque ad Sep-
ta, vbi fons erat, decurrebat. Quare Horti Luculliani, sub quibus in-
choabatur arcus, aliquam partem Pincij collis Campo Martio immin-
tem occuparunt: vbi nunc pars item Hortorum Mediceorum, Cæno-
bium, Hortusque Fratrum Minorum cognomento. Hoc cum verba
Frontini perscrutemur, tum quia cum idem collis olim Hortorum suae Hor-
torum honorifica appellatione diceretur, praeter Lucullianos, & eos
de quibus dicam, quos alios saltem insignes aluerit, ignoro. Hi vero ta-
le nomen merito illi tribuere poterunt. Fuit autem, ut aliis dixi, aetate
Luculli, multoque post ille mons extra Urbem.

At

Pincius
collis in
de dictus.

Cass. lib. 3.
Ep. 10.

Pro Milo-
ne.

Li. a. bell.
ciuil.
Philip.

In Orat.
pro Milo-
ne.

I. b. a.
Ep. 14.

Loco cit.

In vita
Pompeij.

Horti Po-
peij vbi
fuerunt.

At vnde Pincij nomen accepit? neque enim id diximus. Audii, eruditum virum nuper id ex Templo S. Felicis in Pincis inibi olim extrudum deriuasse. Eius tamen scripta prope diem euulganda videre non potui. Placet interim, quod alijs placuit, à P I N C I I S Patritijs Romanis deriuare. Certè cum iam ab Aureliani principatu receptus in Vrbem esset collis, mirum est, tamdiu Hortorum appellationem viguisse: atque Ethnicos quorum tum plurimi erant in Vrbe, probasse inuentum cognomen à Christianis: hos vero cum insigne nomen Felicis Nolani martyris haberent, cognomentum colli quæsiuissè ex eo vocabulo in Pincis, quod etiam Nolæ quid significet, ignoratur. Ibi autem fuisse nobiles Aedes Pinciorum, qui vt ante Laterani Cælio, sic dare huic colli nomen poterant, patet ex Cassiodoro: *Declaramus, vt marmora, quæ de domo Pincianæ constat esse deposita, ad Rauennatem Vrbem per catabolenses vestra ordinatione dirigantur.*

Minus celebres HORTI POMPEII sunt, quamquam duplices. De quibus Alconius, Plutarchus, Cicero, Appianus, & alij: Cicero: *Pompeio in Hortos nunciauit.* Rursus. *At eiusdem Pompeij Aedes etiam & Hortos.* Appianus: *Antonius, inquit, Pompeianis in Hortis à Cæsare domo quodam sibi traditis versabatur.* Verum Antonio non traditi, sed venditi fuerunt, teste Marco Tullio. *Nam bona, inquit, Pompeij basta posita pro Aede Iouis Statoris à Cæsareempta sunt à seclore Antonio: idemque postea appellatus de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebat, rerum suarum auctione facta persoluit.* Alconius duplices videtur asserere. Timebat, inquit, Pompeius Milonem, seu timere simulabat: plerumque non domi sue, sed in Hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Quare quidam inferunt, superiores illi, & inferiores fuerunt. Et hoc verba Martialis accommodant: *Illinc Pompeij dona, nemusque duplex.*

Ad inuestigandam autem Hortorum sedem primum pro certo est habendum, fuisse extra Vrbem: quod perspicue Alconius, & Plutarchus tradunt. Ille enim notat, cum Pompeius Proconsul, habebat enim exercitus in Africa, & in Hispania, quas per suos Legatos administrabat, esset ad Vrbem, habitasse in Hortis: *Senatum habitum in Porticu Pompeij, vt Pompeius posset adesse;* non enim in Curiam intra Pomærium venire poterat. Quod & ipsam porticum extra Vrbem fuisse demonstrat. Idem alibi: *Quandò, inquit, ante triumphum vetitum erat, ingredi Vrbem, misit Pompeius petitum ad Senatum, vt Comitio Consularia proferret. Quodcum non obtinisset, querens Afranium Consulcm facere, nummos pro eo in tribus pronunciauit, atque ad eos accipiendos venerunt in Hortos Pompeij.* quos utique tunc Pompeius habitabat. Accedit quod superiores Villam eodem Alconio auctore, adiundam habebant: quare in edito, patentique loco esse debuerunt, quem Vrbs Ciuium testis impedita non præbuisse. Has ob causas Hortos Pompeij in eodem colle Pincio fuisse arbitror, prope Lucullianos. Hæc enim videtur fuisse eius loci dispositio, vt primò sepulchrum Comitiarum propius portæ Flaminie extaret. De hoc Suetonius:

nus: *Reliquias Neronis gentili Domitiorum monumenta condiderunt, quod prospiciat & Campo Martio, impositum colle Hortorum.* In eo monumentum solum porphyretici marmoris superstant lunæ arc circumscriptum est lapide Tbasio. Credibile est monumento propinquo alios hortos eodem colle impositos, sed eorum scriptores non meminere. Sequebantur Luculliani in Hortis nunc Mediceis: Pompeiani versus Pincianam portam, vbi pars Mediceorum est, tum Ludouicorum hortorum. Quoniam autem villa his erat adiuncta, arbitror per amplexu patentique ambitu protensam ad Orientem, aliquam partem Burghesæ nunc Villæ attigisse.

Hæc de superioribus hortis Pompeij. Maior vbra in INFERIORIBVS est: qua, vt tenebris obfita, videntur à paucis, situm quidem omnes ignorant. Mihi autem si diuinaudum est, probabile fuerit, eos ad Pompeij Porticum, & Theatrum fuisse. Nisi quis putet, dicti inferiores eo quod coniuncti cum superioribus ad radices collium, aut certe in ima eius loci parte essent constituti; quod in medium relinquo. In priorem tamen opinionem inclinar animus.

Horti CAESARIIS, vt supra dicebam, in Transiberina regione iuxta flumini fuisse ad Cænobium S. Francisci.

SERVILIANI, an Salustiani tempore præcedant incertum est, qui longa Cæsarum possessione nobilitati sunt. Seruilianorum hortorum neque auctor, neque certa sedes proferri potest. Seruilia quidem gens Romæ clarissima plurimos Romæ Consules dedit. Ab aliquo huius gentis Serulio dictos putauerim hortos Seruilianos potius, quam à Seruio: quamuis Macrobius scribat: *Cum contra, & cognomina ex proprijs sint tracta nominibus vt ab Aemilio Aemilianus, à Seruio Seruilianus.* Hi hortus in delicijs fuisse Neroni Cæsari. Tacitus affirmat, eum rarum egressu domo, aut hortis clausum. Hi enim & Seruiliani erant, vt idem paulo post Mellicus, inquit, *capti luce in hortos Seruilianos pergit, deductique ad Neronem vrgens periculum, & graues coniurationes docet.* De ipsodem Suetonius. *Nunciata exerituum seditione, Nero transijt in hortos Seruilianos.* Ibi que desertus ab omnibus, procurrit, inquit, quasi præcipitatus in Tiberim. Qui locus admonet, vt hortos seruilianos Tiberinæ ripæ adfatos putem. Cur enim habitans in hortis Imperator procurrisset se præcipitaturus in Tiberim, nisi hortos ipse flumini alluisset? Neque enim credibile est, eum extrema timentem, si horti à Tiberi longe aberant, ab eis egressum de media nocte per mediâ Vrbem ad flumini decurrisset. Accedit, quod Nero cogitans de fuga, libertorum fidiissimos Hostiam præmiserat, quò deinde secundo Tiberi esset ipse venturus, ab eisdem hortis soluto nauigio: Itaque cum alium hac de re scriptorè non viderim, nec mihi manifestius argumentum sit; arbitror Hortos Seruilianos non longe à Ponte nunc Sixto in minore campo fuisse ad ripâ Tiberis. Hic enim, affirmat Strabone, præter plurima, & pulcherrima ædificia multis etiâ lucis, & hortis ad amœnitatē confitus erat. Quæ de causa Pompeij etiam hortos inferiores habere potuit. Multa simulacra, præter Carcerem, & Vestiam sedentem, & Apollinem, commendat Plinius in hortis Seruilianis.

Et Horti
Domitij.
in Nerone
& c.

Et Horti
eiusdem
inferio-
res.

Horti Cæ-
saris.

Horti Ser-
uiliani.

Lib. 1. Sat.
cap. 6.

Tacit. 1.
an. 11.

Suet. in
vita cap.
47.

Vbi fue-
runt horti
Seruiliani.

Strabo 13.

Plin. 1. 36.
cap. 5.

Horti Salustiani, Dion. l. 43

Tac. lib. 3. Hist.

Tacit. lib. 13. Annal.

fl. lib. 30. de leg. & fideicom. l. cum servus. c. c. c. stat.

Fulu. lib. 1. Et Marci. cap. 32.

Horti SALUSTIANI in Quirinali ad Salarium portam siue Colinnam, fure. Auctor eorum Crispus Salustius Romana primus in historia; idemque suorum amicitia Hortorum nemini secundus. Hic ex Africa Prætura, quam à Cæsare acceperat, refertus pecunia Romam reuersus, eam partem Quirinalis montis delegit, in qua Hortis pretiosissimis, ut loquitur Cicero, seu quis alius in Salustiana, & loco amicitia, & sibi scriptis historiis perpetuum nomen daret; quamquam scribere ipse, contra quam fecerat. Horum multi veterum scriptorum meminerunt. Tacitus: *Tertium agmen, Flauii exercitus, per Salarium Collina porta propinquabat. id tantum (pergit paulo post) conscripti sunt, qui in partem sinistram Vrbis ad Salustianos Hortos per angusta, & lubrica viarum flexerant. Superstantes matris; Hortorum Vitelliani ad serum esque discipulis, pilisque subeuntes arcebant, donec ab Equitibus, qui porta Collina irruerant, circumuenerunt.*

Ex quo loco deducitur, non modo ad portam, sed intra portam Colinnam hortos fuisse. Idem: *Regredienti, Neroni, per viam Flaminiam, compositas insidias, satque cuitas, quoniam diuerso itinere Salustianos in Hortos remeauerit, auctoremque eius doli Syllam euentur.* Nec mirum eò Neronem diuertisse; Erant enim Salustiani Horti Principis. Quare post Neronem Vespasianus teste Diono, raro habitabat in Palatio; In Hortis autem Salustianis plurimum erat, eoque recipiebat quemcumque non solum Senatorij, sed cuiuscunque ordinis. Nerva morbo perijt in Hortis Salustianis, referentibus Eusebio, & Cassiodoro in Chronicis. *Displacebat Areliano, ut ait Vopiscus, cum esset Roma habitare in Palatio, ac magis placebat in Hortis Salustianis, vel in Domitia viuere. Militarensem denique porticum in Hortis Salustij ornat, in qua quotidie et equos et se fatigabat, quamuis esset non bona valetudinis.* Eodem A. exandri Severi fuisse colligitur ex Vipiano: Si vero, inquit, Salustianos Hortos, qui sunt Augusti, vel fundum Albanum, qui principibus visibus deseruit, leuauerit quis, furiosus est. Sub eodem enim floruit Vlpianus, & Prætorianus Præfectus est. Situs Hortorum hic est, supra descriptus à nobis: cum de monte Quirinali ageremus. Curuatur enim collis ad portam Collinam, duæque planities, altera ad mœnia Urbis, & Hortos Ludouisanos pertinet; altera secundum altam Semitam, nunc Piam ad Aedem S. Sufannæ, & Hortos Barberinos protenditur, vtraque olim celebrata Salustianis Hortis: in medio vallis angusta primum, deinde latior. In angusta visitur cauea Circi Hortorum Salustianorum, vbi acclui hinc atque hinc solo apparent hodieque sedilijs, & Templi Veneris suboscra vestigia; quod in ipso Circo, ut alia in alijs erant. De quo hanc Inscriptionem recitat Fuluius:

M. AVRELIVS. PACORVS
M. COCCEIVS. STRATOCLES
AEDITVI. VENERIS. HORTORVM
SALVSTIANORVM. BASEM. CVM
PAVIMENTO. MARMORATO
DEANA
D. D.

Elus.

Obeliscus in Hortis Salustij.

Eiusdem Circi erat Obeliscus notis Aegyptijs impressus, qui contrafactus iacet in Hortis Ludouisanis, non modico intervallo, à cauea distans, eò, incertum qua causa, translatus. Apud eodem Hortos versus portam Collinam, porticum Milliarientem locatam reor ad meridiem, hibernique Solis tepores. Sed ex altera parte Horti Salustiani ad Hortos nunc Barberinos terminabantur. Constat ex ijs quæ supra de actis S. Sufannæ recitata sunt, in quibus refertur, eius Virginis, & Gabinij patris domum postea conuersam in Templum Sufannæ nomini dicatum, iuxta Aedes, & Forum Salustij ad Arcus portæ Salarie positam fuisse.

At in Elquilijs CAII, & LVCII Cæsarem Horti fuerunt. Hi nepotes Augusti ex Iulia filia, & M. Agrippa, ab eodem Augusto adoptati sunt in Imperio successores. Horti prope ipsorum BASILLICAM, & PORTICVM fuisse: quorum & deficiorum adhuc aliqua pars extat, sphericus nempe fornix lateritij nixus parietibus non longe à muris Urbis, atque Aede S. Bibianæ. Fuluius cum locum, corrupto nomine, suo quo nuncupatum testatur *Thermas Gallitij*, quasi Thermas Caij, & Lucij. Ex quo insert, ibi Porticum, & Basilicam horum Cæsarem fuisse. Suetonius: *Quadam etiam opera sub nomine alieno fecit, Augustus. ut Porticum, Basilicamque Lucij, & Caij.* Dion: *Pagnatum est, ab alijs in Horto Caij, & Lucij, quem Augustus perdidit ob eandem causam iusserat, ubi alij pro Horto, lucum vertunt. Sed verisimile est, & Lucum, & Hortos fuisse; in Elquilijs præsertim, quas ut alias dixi, Augustus repurgauit, sepulchris amoris, & productio pomerio, salubrioris fecit, ornauit.* Itaque non necesse erat, transferri à quibusdam, ut supra dixi, Basilicam Caij, & Lucij ad Templum nunc S. Mariz Aegyptiace.

Agrippa horum Cæsarem pater nobiles & ipse Hortos parauit in Vrbe, quos moriens populo legauit. Dion: *Moriens, Agrippa, etiam populo Hortos, & Balneum à se denominatum legauit.* Qui locus indicat HORTOS AGRIPPÆ eius Thermis fuisse coniunctos inter Pantheon Aedemque S. Andreæ. In his Hortis, STAGNVM AGRIPPÆ fuisse probabile est, potius quam trans Tiberim, ut quidam ponunt. De eo Tacitus: *In flagno igitur Agrippa Nero fabricatus est ratem, cui superpositum conuiuium aliarum actu moueretur. Naues auro, & ebore distinctæ. Adita illi erat SYLVÆ, & LVCVS. Idem: Postquam tenebrae incedebant, quantum iuxta nemoris, & circumiecta tellus consonare cantu, & luminibus clarescere.* De eodem idem auctor: *Apud NEMVS quod naualis STAGNO circumposuit Augustus. Nili de Narmachia Augusti hic sermo sit.*

Agrippæ filia AGRIPPINA, nupta Germanico Cæsari, mater Caij Caligulæ; Antia Neronis HORTOS, & ipsa dicitur habuisse: qui fortasse Germanici antea fuerant. Meminit Seneca. *Deinde, inquit, adeo impatiens fuit differenda voluptatis Caius, ut in Xyllo maternorum Hortorum, qui Porticum à ripa separat, inambulans, quousque ex illis cum matronis, atque alijs Senatoribus ad lucernam decollaret.* Hi Horti fuerunt ad Tiberim, quod illa verba significant, *Porticum à ripa separat.* Confir-

Horti Caij, & Lucij.

Lib. 2.

In vita. Aug. c. 29. Lib. 66.

Horti Agrippæ. Lib. 34.

Tac. lib. 15. Ann.

Horti Agrippinæ. Lib. 3, de tra. c. 18.

Li. de leg. mat Philo: *Exceptis enim, inquit, nos primum in Campo Martio, cum de*
ad Caiu. *matris portis, Caius, exiret. Sed male interpret addidit, Martio. Nam*
Græcus Codex hic habet: ἐξελθόντων δὲ τῶν κατὰ τὴν πόλιν ὁδοῦ τοῦ αἰῶνος.
Excipiens enim
nos in campo ad Tiberim, primum, cum exiret de matris portis. Plures
autem campi ad Tiberim, & hic Vaticanus erat, vel paulo post.

His paulo antiquiores fuerunt **HORTI MAECENATIS**, quippe qui parvi cum Agrippa ætate, illi fuerint etiam superstes. Hi, vir nonnisi femel dixit, fuerunt in Esquilij, latissimoque ambitu à Templo, circiter, S. Martini in Monibribus, Orientem versus, ultra S. Antonij Aedem propecellentes, Tacitus: *Nero, non ante virum regressus fuisse, quam domo eius, qua Palatium, & Maecenatis Hortos continuauerat, ignis propinquaret.* Suetonius: *Roma reuerfus Tiberius à Carinis, & Pompeiana domo Esquilias in Hortos Maecenatianos transmigravit.* Aedes illi elegantes ornatae quæ Maecenatis cum excelsa Turri, de qua Suetonius: *Hoc, inquit, Romæ incendium Nero à Turri Maecenatiana profectus, latiusque flammæ*

Quod spectat ad HORTOS LAMIAE, hic eius Eljiz Lamiæ sine oportet, quoniam ex nobili genere Romanorum laudat Horatius. Notus est etiam apud Suetonium, & Iuvenalem Lamiæ a Domitiano necatus, & apud eundem Suetonium horti LAMIANI, in quibus Caligula sepultus. Cadaver eius clavi in hortos LAMIANOS aportatum, & tumulario rogo semibustum leui cepisse obrutum est. In his & Mæcenatius idem cum tres aut quatuor dies habitasset, Philonem, & socios ad colloquium admiserat. Ex quo inferes hos etiam Principis fuisse. Cur enim in alieno habitaret, ac sepeliretur? Idem Calio eorumdem hortorum Prætoris commendat: atque, interloquendum Caium obijisse cenacula, & conclavia: Et magna Aula circumque fenestras claudi viro cædido iussisse. Quod ii adjuvant, quinæque spectat re fenestras in antiquis fabricis.

Horti Ne. **HORTI NERONIS** in Vaticano fuere. Constat ex Obelisco, qui

qui prope Sacrarium Templi S. Petri ante Sixtum V. Pontificem erectus
medium olim Hortorum Circum, in quo fuerat positus, designabat.
De eo Plinius: *Tertius Obeliscus in Vaticano Caij; & Neronis Principum*
Circus ex omnibus uno omnino fractus est in molitione, quam fecerat Se-
ffridius filius Nuncorius. De Circo, & Hortis Tacitus, cum de supplicio
SS. Martyribus à Nerone primum illato vir Ethnicus loqueretur: *Pre-*
sentibus, inquit, addita laudibus, ut serarum tergis cunctis latitante
canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, aut ubi defecisset dies
in usum nocturnum ludibus crederetur. Hortos suos esse spectaculo Nero obtu-
lerat, & Circense ludum debat habuit auriga permixtus plebi vel cir-
culo insistent. Vt appareat spatium Basilicæ Vaticanæ, cuius magnam
partem Circus infederat, ante Martyrum sanguine, quam sacerdotum
cæremonijs, & sacrificijs consecratum. De eodem Circo paulo post.
Idem auctor de Hortis. *Solatium populo exturbato, & profugo Campum*
Martis, & monumenta Agrippæ: Hortos quin etiam suos Nero patefecit.
Non dubitem hos Neronis Hortos eodem esse, qui Caij fuerant, & Ag-
rippinæ matris Caij Seneca dixerat, cum fuerint prope Tiberim, &
vtriusque Circus dicatur, Caij, & Neronis; nempe ab illo factus, ac co-
ptus, ab isto perfectus. Quis enim neget, occiso sine hædibus Caio,
Hortos ad Agrippinam eius forem, fororibus superflitem, Neronis
matrem infigni gratia, potentiaque ab exilio reuocantem: tum in pote-
statem Neronis iussu deuolutos? Tacitus: *Nero vitare secretos Agrip-*
pina congressus, abscedentem in Hortos, aut Tusulanum laudare. V. Vi-
ctor itatuit Hortos Domitij in Transiberina Regione. Sed hos cum
Neronianis, vt arbitror, nemo miscuerit. Neque hi Agrippinæ fuere;
quæ suos ad alteram Agrippinam, matrem suam reueherat.

Flornit sub Nerone SENECA, cuius & amœnos HORTOS Roma celebrauit. Criminabantur inuidi, teste Tacito, *quod Hortorum amœnitates; & Villarum magnificentia quasi Principem supergrediretur.* Et ille apud Neronem de his ita loquitur: *Tales Hortos instruit, & per has suburbana incedit; & tantis agrorum spatij tam lato fœnore exuberat.* De iisdem Iuuenalis.

Temporibus diris igitur, iussuque Neronis
Longinum, & magnos Seneca produitis Hortos
Clausit, & egregias Lateranorum obsidet Aedes
Tota cohors

Vbi fuerint, non facile assererem; diuerfos enim fuisse à fundis, & agris
suburbanis probabile est; inter quos fuit Nomentanus. Seneca idem
Ex Nomentano meo te saluto.

Neronis successor GALBA Aurelia via HORTOS habuit: quæ prope Ædem nunc S. Pancratij mittebat in Hetruriam. Probabile est in ipso lanelico prope Templum M. Martyris, Hortos Galbæ fuisse. Suetonius: Dispensator Argius Galbæ caput, & cæterum trunci in priuatis eius Hortis Aurelia viæ, sepulture dedit. Tacitus: Galbæ corpus dispensator Argius & prioribus scruiis, humis sepultura in priuatis eius Hortis contexit.

Ff Do-

Lib. 36.
cap. 18.
Ann. l. 15.

Loc. cit.

- Tac. Ann.
lib. 14.

Horti Se-
nece.

Loc. cit.

Juven. Sa-
tira 10.

Sen. epist.
119.

Horti Gal
bx.

In Galba
cap. 20.
Li. 1. Hist.

se filium se positurum velut irridens ait praecepitque medicis, ut largius par-
garent agram. Nam necdum defuncta bona inuasit, suppreſſo teſtamento,
ne quid abſcederet.

Præter hos, DOMITIAE alterius HORTOS reperio. Nam
Capitolinus in vita Marci: *Marcus, ait, Antoninus natus eſt in monte Ca-*
pitoli in Hortis, & educatus eſt in eodem loco, in quo natus eſt: & in domo
auſi ſui Veri iuxta Aedes Laterani. Et paulo poſt. *Adoptatus ab Adriano,*
iuſſuſque eſt priuata in Adriani domum migrare, inuitus de maternis Hortis
reſceſſiſſi. At Marci mater, ut idem Capitolinus, vocata eſt Domitia Lucilla
Caluiſij Tullij ſecundum Conſulis filia. Quæ & Domitia Lucilla
dicta eſt, eodem auctore, & Spartiano in vita Iulianij; vbi ait: *educatus*
eſt apud Domitiam Lucillam matrem Marci Imperatoris. De iſdem Hor-
tis Capitolinus: *cum Omulus, inquit, Lucillam matrem Marci in Ciridia-*
rio venerantem ſimulacrum Apollinis viſiſſet. Hi Horti quæ in Cælio
monte, iuxta Aedes Laterani fuiſſe dicuntur, non procul à Baſilica Late-
ranenſi fuere, & iſdem forſitan, qui poſtea Commodiani dicti ſunt. Spar-
tianus: *Hunc, inquit, in Commodianis Hortis in Porticu curia piſcium*
de muſſio, inter Commodi amiſſiſſimos videmus. Herodianus ſuburba-
num appellat, quo frequenter Commodus commigraſſet. Dion, ſubur-
banum Quintilij ne putemus eos fuiſſe Commodi Hortos. Lampridius
iſpe, inquit, *Commodus, ad Cælum montem in Veſtilianas Aedes (alijs*
Veſtilianas) migravit, negans ſe in Palatio poſſe dormire. Vbi deinde oc-
ciſus eſt, ut conſtat ex Capitolino. Has Aedes adiungas Hortis Domi-
tiae auiz Commodi crediderim, eoſdemque ab illo auctos, & ornatos, di-
ctos forſitan Commodianos.

Horti Ge-
tz.

Sed ut trans Tiberim redeam, in ea Regione, teſte P. Viſtore, GETAE
HORTI fuerunt. Hic Seueri Auguſti filius à patre Regni ſucceſſor æ-
quali poteſtate cum Antonio Caracalla fratre conſtitutus, ab illo pau-
lo poſt trucidatus eſt. Non eſt autem vero abſimile, Hortos Getæ prope
portam Septimianam ad Tiberim vbi hodie Farnelianj ſunt, fuiſſe. Hanc
enim portam Seuerus cum Iano proximo quadrato ædificio condidit, &
ut aliqui volunt Thermas, de quibus iam diximus. Cæterum ambigi po-
teſt, an hos Getæ Hortos Seuerus ante poſſederit, & à patre filius acce-
perit, an iſpe ſibi parauerit. Sic enim de Severo Spartianus: *Proſciſcens*
ad Germanos exercuiſſet, Hortos ſpatioſos comparauit, cum antea Aedes bre-
uiſſimas Roma habuiſſet, & vnum ſundum.

Horti Se-
ueri.

In eius vi-
ta.

Horti He-
liogabali.

In eius vi-
ta.

Lib. 1. de
Aquaduc.

Antonio Helioſgabalo HORTI fuere, qui SPEI VETERIS di-
cti ſunt. Lampridius: *Iſpe, inquit, ſceſſiſſi ad Hortos Spei Veteris, quaſi*
contra nouum iuuenem vota concipiens. Et paulo poſt: *Paru militum in*
Palatium, pars in Hortos, in quibus erat Varius, ire tendunt. Et rurſus:
Inde itum eſſi in Hortos, vbi Varius inuenitur, certamen aurigandi pa-
rans. Vbi vero fuerint Horti aliquot in locis indicat Frontinus. *Partem,*
inquit, ſui Aqua Claudia prius in Arcus, qui vocantur NERONIA-
NI AD SPEM veterem tranſfert. Idem: Reſtus vero ductus Anie-
nis veteris ſecundum Spem veterem veniens intra portam Eſquilinam in
alioſ

altos viuos per Urbem ducitur. Ex quibus locis deducitur, Spem vete-
rem ad portam Næviam nunc Maiorem fuiſſe, vbi incipiunt Arcus Ne-
roniani, & tranſeunt ab Eſquilij in Cælum Montem ad Templum.
S. Stephani terminantur. Tam vero quod ſpeſcit ad nomen, ab aliquo
Spei antiquo delubro deriuatum eſt. Quod indicant allata ſupra Lam-
pridij verba: *Seceſſiſſi Helioſgabalus ad Hortos Spei veteris contra nouum*
hominem vota concipiens. Iuſſerat enim occidi conſobrimum Alexandrū,
ideoque ad Spei delubrum contendit, quaſi ſperaret ſacrum iri quod iuſ-
ſerat, reſque proſperum ſucceſſum præcatur. A Templo autem ad Hor-
tos ſe tranſtulit, ut aurigandi certamen inſtrueret. Fuere quidem & alia
in Vrbe Spei Templa. Vnum prope portam Carmentalem ſupra ſtatui
cum Luito. Sed P. Viſtor in Regione ſeptima Vite late Templum Spei
nouum ſtatuit, ſic forte appellatum, quod Spei veteris Aedes longe diſſi-
te colebatur ad portam Næviam, vbi & Horti collocantur. At ſi Helio-
gabalus inibat aurigandi certamen, vbi Circus? Hic ſanè nō longe abe-
rat extra eandem nunc portam Maiorem. Fuluius: *Extat, inquit, Cir-*
cus, extra portam Maiorem, iuxta viam Labicanam, & formā Aquæ Claudia
poſt mania Urbis, & Cænobium S. Crucis, cuius tantum extat forma,
& parietum veſtigia inter proximas vineas, vbi in medio adhuc in duas
conſtrictus partes iacet Obeliſcus. Hæc ille. Quidam hunc Circum ab Au-
reliano factum autumant. Inſtauratus forſitan ab illo eſt, ornatusque, ſi
iam fuerat Principe Helioſgabalo. Et Aureliani ætate mania vbi latio-
rem circuitum probabiliter amplectebantur; ſi tamen Circum, nunc ex-
tra poſitum, includebant.

Hortis Spei veteris propinqui fuerunt PALLANTIANI. de quibus
Frontinus: *Finiuntur Arcus Claudia, & Anienis poſt Hortos Pallantia-*
nos, unde in eſum Urbis ſiſſulis diducuntur. P. Viſtor in Regione v. Eſ-
quilina, Plancianis, vel Plautianis nominat. quos tamen non ſemo-
uerim à Pallantianis; mutantes ſcilicet ſubinde cum dominis nomen.
Plautianus enim multum gratia, & opibus valuit ſub Severo. Nec mi-
nus Pallas Claudij libertus, eidemque à rationibus, quem inceſſis A-
grippine nuptijs etiam peruerit; ideoque illo Principe diſſimilis, & po-
tens in aula, Neronis quoque imperio validus ſtetit: cum Agrippina ad-
uerſus Burrum, & Senecam moderatores Principis, babeat in partibus
Pallantem, ut ait Tacitus. Quamquam ille triſti arrogantiæ modum,
liberti egreſſus tædium ſui mouerat. donec occiſa matre Nero libertor
potiſſimos veneno, ut credebatur, ſuſtulit: *Doryphorum quaſi ad-*
uſuratum nuptijs Poppeæ: Pallantem, quod immenſam pecuniam longa-
ſenſela detineret.

Habuit & ſuos HORTOS GALLIENVS Cæſar. Iulius Capitoli-
nus: *cum, inquit, iret ad Hortos nominis ſui, omnia Palatina officia ſeque-*
bantur. De loco non conſtat; conſtat tamen Gallieno Eſquilinum col-
lem carum ſummopere fuiſſe; ibique ei poſitum Arcum: eundemque in
eodem Colle admirabilē Coſoſſum collocare voluiſſe. Quare eius Horto-
s inde adducere non poſſim.

Ff 3

Non

Alij alio-
rum Hor-
ti.
In Galba
cap. 13.

Lib. I.

In Anton.
Carac.

In eius vi-
ta.

Sueton. in
Domit.
cap. 14.
Lib. 13. An-
nal.

De qui-
bus in O-
rat. pro
Caelio.
Lib. 3. Ep.
ad Attic.
epist. 1.

Non sum inficius alios aliorum Hortos memorari à scriptoribus Cn. DOLABELLAE à Suetonio: Germanorum, inquit, cohortem, à Ca-
sariis olim ad custodiam corporis institutam, multisque experimentis fide-
lissimam dissoluit, quasi Cn. Dolabella, iuxta cuius Hortos tendebant, pro-
molem. ARGIANOS in secunda Regione Viz lata: ASINIA-
NOS in duodecima Regione Piscinae publicae à P. Victore. Hi fortasse
Asinij Pollionis fuerunt prope Thermas Antonianas, & Aventinum, ubi
Atrium Libertatis instauratum Bibliotheca instruxerat. Horum Horto-
rum meminit & Frontinus: Anio vetus pervenit in Regionem via Nona
ad Hortos Asinianos, unde per illam tractum distribuitur. Hæc autem via
Nona illa non est, quæ, ut alias dixi, prope Palatium erat, & Fori; sed alia
in Regione Piscinae publicae, in qua Caput via Nona statuit P. Victor.
Spartianus: Idem, inquit, Caracalla viam Novam munivit, quæ est sub eius
Thermis Antonianis scilicet, quæ pulchrius inter Romanas plateas non
facile quidquam invenias. ANTONINI PII à Iulio Capitolino: In
viridario, inquit, Antonini Tauri, marmoreus cornibus ramis arbori ac-
crescentibus suspensus est. ANTHERI à Lampridio, Commodi quo:
Anterum, inquit, educit à Palatio sacrorum causa, & rediens in Hos-
tos suos per frumentarios occiderunt. TORQUATIANOS, Et EPA-
PHRODITIANOS à Frontino. Torquatiani statuuntur ab Onuphrio
in prima Regione portæ Capenæ, in qua & Terentianos statuit. Epa-
phroditiani fuerunt Epaphroditi, qui Neroni à libellis auctore Suetonio,
eiusdemq; libertus eodem auctore, ac Tacito, eum in fuga sequutus iuvit
adigentem iugulo ferrum: quæ de causa capitali poena multo post à Do-
mitiano dñatus est. Hortos STATILII TAVRI à Tacito sub Clau-
dio Principe. Agrippina, inquit, Statilium Tauri opibus illustrem Hortis
eius inbians pervertit. Proximos Naumachiae hortos à Suetonio in Ti-
berio, nempe Transiberinos. Hortos CÆSARIS ad Portam COL-
LINAM cum TVRRE à Iulio Obsequenti de Prodigijs: Turris, in-
quit, Hortorum Cæsaris ad portam Collinam de Cælo tacta. Hortos SCI-
PIONIS à Cicerone, nempe antiquiores: Scapulæ: & Clodia ad Ti-
berim: trans quem M. Tullius parare sibi interdum cogitabat. Multo-
rum in via Claudia, quæ iungebatur Flaminia. Ovidius:

Nec qua pomiferis positos in Collibus Hortos
Speculat Flaminia Claudia iuncta via.

Vbi eiusdem Ovidij viridarium statuitur. Et alij inter legendum occur-
rent. Nos hic promissum Thermarum Alexandri, & aliorum nummos
omissimus.

DE

DE VRBE ROMA LIBER QUARTVS.

Sacra Ædificia ante Constantinum.
Cap. I.

ACTENVS Veteris, & superstitionis Urbis æ-
dificia indifferenter exposui. Nunc religiosæ, Chri-
stianæque Romæ Tempia, & alia monumenta cõ-
plectar; atque ad nostrum ævum sextam ædifici-
di ætatem perducam. Quamvis autem eam ab
Gothica expugnatione Urbis sub Torila Rege in-
choauerim; tamen paulo altius repetendo ad Cæ-
sarum Principatus reuertar, quibus Aedes Dei
sanctorumque cultui dicatæ fieri ceperunt.

Lib. I.
cap. 13.

Igitur integro pluraquam seculo ante Constantinum Principe Severo
Transiberinam BASILICAM VIRGINIS Callistus I. dicitur ædifi-
casse, vnde Fons Olei effluerat. Quamquam illa tempora seracia sup-
pliciorum magis, quam ædificiorum, & Christianæ pietatis, quam pecu-
niæ eam loco amplitudinem dare non potuerunt, quæ postea Templum
stetit. Nec tamen censendum est, tunc omnia penitus abditæ, & subter-
ranea fuisse. Quod interdum remittentibus Tyrannorum furoribus, quies
aliqua, & respirandi locus daretur pijs hominibus, ac rebus sacris. Et
eam quidem Basilicam in domo aliqua erectam more Basilicarum, & Chri-
stianorum conuentibus celebrem, atque aperta fruentem luce crediderim
potius, quam omnino reconditam ac latentem. Nam neque Com-
modus in nostros homines gladium strinxerat: eiusque pater Marcus in-

S. Damas.
sive Ana-
stasius in
eius vita.

Ff 4 fella

Niceph.
lib. 7, c. 30Idem: 17.
cap. 2.Euseb. 1.
cap. 21.

Cap. 3.

Ab Ana-
stasio in
vita.Tom. 1.
ann. Chr.
574.

festā Christianis edicta reuocauerat, & Septimius Seuerus maximis bellis distinebatur. Argumento etiam, quod ante Constantium AEDES SACRAE videntur fuisse in Vrbe, vt in ceteris Provinciis erectae. Nicephorus enim cum victoriam de Maxentio reportatam, & triumphalem Constantini ingressum in Vrbe enarrasset: *Aedae, ait, in primis maturauit Ecclesias Dei restaurare, easque donarijs exornare.* Idem auctor tradit, antequam Diocletianus, & Maximianus in nostram fidē seuire cepissent, propter potentiam virorum Christiani nominis, eorumque gratiam apud Caesares, AEDES SACRAS vbique gentium fuisse excitatas. *Offendunt, inquit, id quoque plurimorum millium hominum in oratorijs domibus cae-
tū, & conuentus habitū: quae oratoria cum propter angustiam, consuetum
tantam multitudinem non caperent; cernere erat, ex parvis intus, & sum-
damentis in angusta amplitudine, & magnitudine, admiranda in locis om-
nibus excitari, atque construi Tempia.* Idem exponens Eusebius ait: *Aut
quomodo quisquam illufires hominum in Templis concursus poterit oratio-
ne explicare? Vnde cum in antiquis illis aedificijs non satis loci haberent,
ampliores Ecclesiae in vniuersis Vrbus, fundamentis earum ad maiorem
laxitatem dilatatis erexerunt. Et: omnibus in locis per Imperatoris litte-
ras palam edictum fuit, ut tum deturbarentur Ecclesiae, soloque aquaretur,
tum scripturae absumerentur igni.* Neque vero tanti boni experts Roma
esse debuit, vbi Pontifices Religionum sedem defixerant. Quare non so-
lum in Cœmeterijs, locisque occultis pia Christianorum manus aedes ad
conuentus habendos fabricata est; (idque de Fabiano Pontifice, quem
Decius sustulit, refertur) sed etiam aperte ac publice. Cæcilia quidem
virgo fortissima cum accepto vulnere properaret ad sponsum, triduanas
tamen poposcisse inducias gloriabatur, vt domum suam, Alexandro Prin-
cipe, Ecclesiam consecraret. Sic & Lucina religiosissima femina domum
suam B. MARCELLI nomine dedicauit: quo Christiani interdū no-
tūque conuenirent, ac Deum precibus cantuque placarent. Aurelia via
sub Aureliano Imperatore, BASILICAM condidisse scribitur S. Felix
Pontifex, vbi & postea habitatus est. Postremo grauissimi scriptores
Philippus Caesaris Christiana fide imbutos agnoscunt: quorum pietas,
& indulgentia multa religioni tuendæ conseruandæque permittere potuit.
At Card. Baronius cum fidei promulgatione Ecclesias cepisse, earumque
numerus, vt opus fuit, in dies magis magisque auctum affirmat. Ideo &
Pudentis Senatoris S. Petri discipuli domum in Ecclesiam fuisse mutatam;
& Eutrepia matrone domum in titulum ad sacra obeunda, & alias fuisse
erectas: Euaristum V. a B. Petro Pontificem Ecclesias diuifisse Presbyte-
ris: eoque temporibus Cornelij Papæ extitisse numero quadraginta sex.
Opratum scripsisse, quadraginta in Vrbe fuisse ad Christianum vsum Ba-
silicæ excitatas: Lucianum, quamuis Ethnium scriptorem ferreas por-
tas, ærea limina auratum fastigium domui sacre assignasse. Alexandrum
Imperatorem apud Lampridium locū publicum in quo Deus colebatur,
Christianis adjudicasse. Aurelianum apud Vopiscum Ecclesiam Chris-
tianorum in litteris usurpasse. Hæc aliaque apud eum leguntur.

Basi-

Basilicæ Constantini. Cap. II.

A NNO Imperij Constantini XIX. vt refert Card. Baronius, Basilicæ
Vrbis M L X X V I. cum Baptismo ante aedē vitæ crimina-
facre quā
optimus Imperator eluisset, qui antea, vel priscis aedificijs re-
do condi-
fectis, & excultis, vel nouis aedificatis magnopere, vt di-
ximus, Vrbem exornauerat, nouam sacrorum Templorum molitio-
nem adiecit, quæ veterum operum pulcherrima, vel superauit, vel æ-
quauit. Nam in parte sui Palatii Lateranensis BASILICAM SAL-
VATORIS, & ei continentem S. Ioannis Baptistæ condidit. Nice-
phorus de Constantino: *Et manibus ipse suis ligone accepto, in Palatio
suo quod Lateranense dicitur, primus terram fodere, & Ecclesiam formam 34-
in nomen Domini nostri Iesu Christi describere cepit. Et paulo post:
Templum in Palatio suum ostendit. Et rursus: Sicut dictum est, in Im-
periali Palatio suo Templum construxit. Quod etiam in matutinis Ec-
clesiæ precibus solemniter recitamus die 9. Nouembris. Idem Basili-
cas S. PETRI & PAVLI aedificauit, vtrasque extra Vrbem, in
Vaticano, viasque Ostiensis, S. C R V C I S in extremis Esquilij: S. LA V-
R E N T I I extra portam Esquilinam, S. A G N E T I S extra Vimi-
nalem, & alias, quæ præter locorum sanctitatem, amplitudine, ac ma-
gnificientia in admiratione semper fuerunt. Hæc tum Basilicæ sunt appel-
latæ. Sed iam antiquata cæterarum appellatione, solum quatuor pri-
maria Vrbis Tempia BASILICAE dicuntur, Lateranense, S. Petri,
S. Pauli, S. Mariæ Maioris. Quæ in re duo exponents sunt: Alterum, cur
Basilicæ dictæ fuerint: Alterum, cur solum illa quatuor Tempia nunc
Basilicæ dicantur.*

BASILICA quidem ante æuum Constantini pulcherrimum fuit æ-
dificium columnis, & simulacris exornatum ad exercenda iudicia, & negoti-
atorum mercatorumque conuentus peragendos. Quod Vitruuius ad-
dendum Foro præcepit in locis calidissimis, id est in Solem hibernum obu-
erfis: ne eo conuenientibus molestiam afferret frigida tempestas. No-
men autem ipsum βασιλική Regiam domum sonat. Ideo Iulius: *Basili-
ca prius, inquit, vocabantur Regum habitacula, unde & nomen ha-
bent. Nunc autem ideo Basilica diuina Tempia nominantur, quia ibi Regi
omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur. Cum eo alij auctores con-
sentiant, quos adest Baronius, subditque: Hæc licet vera sint; tamen,
etiammodi nomen vna cum re à Gentilibus ad Christianos deriuasse mihi
magis probatur. Nam Basilica illa Gentilium in Ecclesiis Christianorum
aliquando commutabantur. Hanc vero causam, quamuis à tanto viro
prolatam, quispiam tamen non satis esse censet, cur Basilicæ nomen
in Tempia transierit. Nam ne veritatem in controuersiam, an Basilicæ
aliquando in Tempia conuersæ fuerint, idque verum, an probabile spon-
te tribuatur; tamen non ideo prima illa Constantini Tempia videntur Ba-
silicæ*

Quid fue-
rit Basili-
ca Roma-
nis.
Vitruui. 1.
cap. 1.In notis
ad Marty-
riol. die 5.
Augusti.Basilicæ
in sacras
aedes mu-
tatz.

silicæ nomen fuisse sortita. Sunt enim à Constantino extructa, antequam Ethnicorum Basilica sacras in Aedes commutarentur: & toto passim terrarum Orbe Ecclesiæ ædificatæ sunt vigentibus adhuc Gentilium superstitionibus, & immutatis Deorum Templis, intactisque opibus, quæ prius in ea congegassent. vt ex S. Ambrosio docet idem Baronius. Multo magis intacta permanerunt alia ædificia publicis reipublicæ muneribus obendis extructa. Præterea mos veteri illo Christianorum aucto inualluit, vt ædes sacræ non minus apud Latinos, quam Græcos, Tempia, & Basilicæ dicerentur. Quod manifestum est legenti scriptores Ecclesiasticos, & Concilia, à quibus promissæ vñratur Ecclesiæ, Templum, Basilica, Et ipsa facilla dicta interdum Basilicæ. Vt Basilica S. Laurentij, ac Theodori Papa, quam Sancta Sanctorum appellarunt, in Palatio Lateranensi. Immo in eodem Patriarchio Aedes omnes Basilicæ nomine censentur in quibus aliquid solemnium religionum, & Ecclesiasticarum cæremoniæ exerceretur.

Prima ergo, & augustissima illa Constantini Tempia cur dicta sint potius, & frequentius Basilicæ, equidem, vt alios, tantos nempe scriptores, audiendis censeo: ita causam nominis in formam ædificij refero. Tempia enim illa primaria, Lateranense, Vaticanum, S. Pauli, non dissimilia Basilicarum veterum fuerunt: immo eo prorsus modo ac partibus extructa, quibus Basilicæ extruebantur. Fuit enim Basilica ædificiū, quod duplici, aut quadruplici columnarum ordine medianam testudinem, simplicem, vel duplicem hinc, atque inde Porticu cingebat. Id loco citato Vitruuij docuit Daniel Barbarus. Pofius autem nobis ædificandi magister Leo Baptista

Epist. 11.
Tom. 3.
ann. Dom.
1314.

Cenci
Camera-
rius Ale-
xand. de
Parietinis
Lateran-
ensis, c. 5.
Cur Tem-
pla dicun-
tur Basili-
cæ.

Li. 7. c. 14.

Quint. 13
cap. 5.

Vitruui. 6.
cap. 8.

Plutarch.
in Poplicæ.

Ant. lud.
Lib. 8. c. 5.

Basilica
Salomo-
nis.

Albertus: *Quo esset, inquit, Basilica quidem laxior, primarijs tēlis nō sufficiens circū addidere porticus patulas intrinsecus hinc atque hinc primis simplices, mox etiam duplices.* Curuabatur ædificiū in summo, vel pari, vel minore, quam semicirculi flexus: quod Tribunal dicebatur. ibi enim habebantur iudicia. Quamquam plura tribunaia maioribus Basilicis fuisse constat. Quintilianus: *Cum in Basilica Iulia diceret primo tribunalia quatuor autem iudicia, et moris esset, cogerentur.* Nec modo publicæ, sed priuatæ in ædibus Ciuium, Cæsarumque fuere Basilicæ. Vitruuius: *Habent nobilius domus Basilicas non dissimili modo quam publicorum operum magnificentia comparatis, quod in domibus eorum sapias, & publica consilia, & priuata iudicia, arbitrarique consueverunt.* Potiori iure in Palatijs Principum fuere. Plutarchus: *Hi enim si in Domitiani domo viderent Porticu, vel Basilicam, vel Balneum.* Quod suo exemplo cæteros Reges docuit Rex sapientissimus, ac vetustissimus Salomon: cuius regias Aedes cum describeret Iosephus: *Erat, inquit, magna nimis Basilica, & pulchra: bæcque innumera columnarum multitudo portabat. Quam ad iudicia remque cognitiones distribuit, ut posset capere populi multitudinem ad iudiciū venientem. Cuius longitudinis magnitudo erat cubitorum centum, latitudo vero quinquaginta: altitudinis autem triginta: columnasque quadrangulas omnes habebat, tegebaturque cedro opere Corinthio, pialis aqualibus, & scutulis mira arte calatis, et atque robusta, & varijs decoribus exornata.*

nata. Item alia erat Basilica in medio totius amplitudinis constituta, habens latitudinem cubitorum triginta, & contra Templum validis columnis extensum: eratque in ea solum valde decorum, in quo sedens Rex iudicia proferebat. Huic erat iuncta alia quoque Regina Basilica, & reliqua habitacula, & sedilia, ubi post causas explicatas residebant strata tabulis cedrinis. Hæc ille. Quis autem dubitet, an ibi fuerint Porticus duplices, vbi erat innumera multitudo columnarum?

Verum vt ædificij forma clarius ostendatur: fuit in longitudine ambulatio. Medianam in Templis hodie nuncupant, testudinem mediæ seu medianam Vitruuius. Addit hinc atque hinc simplices aut binæ Porticus alarum instar: quibus qui ad agendum, & negotiandum conuenerant, spatiantur. Tribunal in summo mediæ testudinis respondebat. Hoc modo videlicet claudabantur minores Basilicæ, quibus & simplices tantum Porticus ad latera mediæ testudinis patebant. At quæ laxiores, & nobiliores erant Basilicæ binis hinc atque hinc porticibus mediæ ambulationem cingebant: & in fine harum quinque porticum transversam ambulationem secundum tribunaia habuerunt. Vitruuius: *Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis constituantur, ut sunt in Iulia Aquiliana.*

Chalcidica quid essent, ambiguum est. Nonnemo putat fuisse transversas hæc ambulationes. Baptista Albertus, *Addere, inquit, in super alij secundum tribunal transversam alteram ambulationem, quam quidem Causidicam nuncupamus, quod illis Rhetorum turmas, Causidicæ versarentur.* At Danieli Barbaro Chalcidica pro Thermis aliquando sunt. Sed quid commune Thermis cum Basilica, & lotioni cum iudicio? aut quomodo Balinæ partem Fori ingrediuntur, cui hæc litigantium sedes adiungitur? Idem aliò diuertit: atque Chalcidica adiungi Basilicæ, cum tantum additur, vt respectu latitudinis minor debeat esse lōgitudō. Rursus ait, Chalcidica fuisse in Basilicis loca ampla, & ingentes aulas, more Chalcidensium ædificatas, in quas Magistratus conuenirent, postremis quæ duobus parum discrepat ab Alberto. Alij aiunt esse Chalcidica, quæ latitudinem in longitudine duplicarunt. Philander: *Ego vero, inquit, in ea sui aliquando sententia, vt existimarem fuisse ambulationes secundum tribunal transversas, ubi Rhetores, & Causidici etiam versarentur, diuersis scilicet à Porticibus. Reperi postea apud Sextum Pompeium, Chalcidicum genus esse ædificij ab Vrbe Chalcide dictum.* Nec plane quid sentiat, postea clare exponit. Ego sic in Baptista Alberti sententiam discedo, vt putem alios huc non repugnantes adduci posse. Chalcidici enim, quod addendum Basilicæ præcipit Vitruuius, est aliquid proprium ipsius amplioris pulchriorisque. Neque eo potest intelligi ædificium, quasi seorsum à Basilica, vt pars illius non esset. Nec ipsum tribunal; hoc enim erat in omnibus etiam minoribus Basilicis. Non officina cudendæ pecuniæ, vt quibudam est visum; quid enim hæc ad Basilicam rei iudiciariæ dedicatam? Neque etiam hic agitata de nomine quæstio est. An quod præter Porticus addebatur Basilicæ, Chalcidicum solum, an etiam Causidicum.

Alteræ
Basilica.

Et Chal-
cidica.

Sed dubiū
quid fue-
rit.

Quid sint
Chalcidi-
ca in Ba-
silicis.

Chalcidica trāferet
se ambulaciones.

Arnob. 4.
cōtra gen-
tes,

Eutr. li. 10
de Domi-
ti. 60.

Templa
habuerūt
formam
Basilicæ.

Cui inerat
schemata
Crucis.

Tribunal
Basilicæ
caput
hunc Tri-
luna.

fidicum sit appellandum. Rem enim querimus, nomina posthabemus. Itaque mihi omnino videtur CHALCIDICA esse trāferse illæ ambulationes instar ingentium aularum. Sic autem dicebantur; vel quia perfectum exemplar extense eiusmodi Basilicæ ex Chalcide nobili Eubææ Vrbe acceperint Romani, cum antea illas simpliciori opere ædificarent; vel quia quod transfusum patebat, summi esset, & inusitatornatus, uti Chalcide fieri mox erat. Quod ostendit Arnobius à Philandro allatus: *Scribuntur Dij vestri in Triclinij; calestibus atque in Chalcidicis aureis cōstitare*. Chalcidicæ enim aureæ significant veluti cōnations; & aulas auratis cameris, vel laquearibus, ceteroque cultu, & ornato eximio splendide instructas, in quibus Dij epularentur. Meminit Dion Templi Mineræ facti ab Augusto: *Quod, inquit, Chalcidicum vocatur*. Eutropius inter opera Domitiani numerat *Minervam Chalcidicam*.

Iam in Basilicis cum pars, in qua excurrerant Porticus, prater columnas, parastatas, & signa in loculis parietum, alia fere ornamenta non haberet: pars altera longitudini obuersa, metallis, marmoribus, aliisque pretiosorum lapidum crustis, & operibus fulgebat; quod proxima tribunalibus primatæ nobilitatis viros, Centumviros, Magistratus, Prætores, Consules, ipsique Augures, patronorum, & acculatorum multitudinem acciperet. Et tunc (pergit Baptista Albertus) *basce ambulationes inter se lineamento ducto ad T litteræ similitudinem*. Itaque Basilicæ ex ambulatione constat, atque Porticibus. Ex his forma Basilicæ nobilioris, ut Pompeiæ, Iulix, Vlpix, & Constantinx, quem fecit ante Baptisum, facile deprehenditur. Nam duabus eo pacto iunctis ambulationibus, additoque, instar capitis, tribunali: cum longitudini adiunctis duabus hinc atque inde Porticibus, Basilica describitur; in qua, iuxta Vitruvium, eius longitudo latitudinem, & duas tertias latitudinis partes comprehendit. Quæ sane ædificij descriptio formam continet Lateranensis Templi, Basilicæ veteris Vaticanæ, & Basilicæ S. Pauli.

Hoc modo, vere proprieque circumscripta Basilica non magnopere querendam videtur, cur prima illa Templum Lateranense, S. Petri, Paulique à Constantino facta Basilicæ dicta sunt. Non enim alia forma ædificata sunt: & vera germanaque structura fuere Basilicæ, nec modo Christiani, sed etiam Ethnici cum sacras illas ædes videbant, Basilicas sibi videre videbantur. Cur autem hæc potissimum ædificij forma S. Sylvestro Pontifici Maximo, & Constantino Pio Augusto placuerit, causa in promptu est: quoniam scilicet illi inerat figura CRVCIS, ut ex se patet: cui Christianæ Religionis Vexillo per Cœlum viso, & ad militaria signa traducto Constantinus acceptas victorias referebat: Pontifex autem eius maiestatis sacrari Aedes volebat. Et nos transfusam illam ambulationem in Templis Crucem nuncupamus. Antiqua vero Templa superstitioni dicata, etsi variam in speciem extruebantur, huic tamen schemati Crucis dissimilia erant. Quare hæc etiam de causa novam illā sacrarum ædium structuram probauerunt, ut nonnihil differret ab ædibus Gentilium. Et vero *Tribunalis*, nomen adhuc à Romanis retinetur, qui sinuatæ Templi Apidem

dem derivata voce (quod etiam Philander adnotavit) TRIBUNAM vocant. Quamquam & antiquitus ab iisdem Basilicis, iudiciorumque sedibus translatum fuerat Tribunalis nomen ad Apidem Templorum. Vitruvius: *Quæ sine cella (Aedes) sunt, tribunal habent, & ascensum ex sua diametri tertia parte*. Et Prudentius in descriptione sacri Templi.

*Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, Antistes prædicat unde Deum.*

Extruxit idem Constantinus Basilicas simplici Porticu: uti S. Laurentij, & S. Agnetis videmus. In quibus illud peculiare est; quod Porticus etiam superiores habent, minoribus columnis effusas. Præcepit autem Vitruvius superiores etiam Porticus apponi Basilicis cum pluteis, id est interseptis, & interstruenda aliqua parte parietis inter vtramque Porticem, ut supra contignationem ambulantes ab negotiatoribus deorsum nec conficerentur.

Ceterum à primis illis & augustalibus Basilicis deinceps emanavit, ut omnia Templa à Christianis dicerentur etiam Basilicæ. Aedes autem Lateranensis præter Basilicæ partes hoc etiam habuit, quod in Palatio Imperatoris extructa est; cum Aedibus Principi, ut dicebatur, adderentur Basilicæ.

Sed cur iam quatuor tantum primaria Vrbis Templa dicuntur Basilicæ? Credibile est propter eorum dignitatem, maiestatemque factum esse, ut nomen quod initio commune cum ceteris Aedibus sacris haberent, iam sola retineant, quæ sola ceteris religione ac sanctitate præcellunt. Accedit, quod antiquissima in testimonium Christianæ fidei, auspiciata tantorum operum moitione extiterunt. Quamquam Liberiana Virginis Magnæ Basilica sub Constantio extructa non multo post fuerit. Sed Reginx prædis sublimitas, loci veneratio, cultus Pontificum, Principum ac populorum quod tempore defuit, abundè compensavit. Hæc de Basilicarum appellatio.

Quod speçat ad illarum ornatum, tanto Columnarum, marmorū tantā spatiū laxitate tanta auri, argenti, gemmarum, & sacræ suppellectilis copia conditas ab se instruxit, locupletavit; Constantinus, ut opes in Templis Ethnicorum repositas vincere voluerit. Quare eorum scriptores, reserente Baronio, largientis liberalitatem atque imposita vestigalia criminantur. Apud quem, Anastasium, & alios qui de septem Templis Vrbis scriperunt eorum magnificentia, & oblata munera videri possunt.

Sacra Vrbis Ædificia vsque ad Totilam Regem. Cap. III.

POST conditas à Constantino insignes illas Basilicas, Iulius Pappa Constantio iam Principe, duas extruxit: *Alteram, Romæ iuxta Forum: alteram via Flaminia*. Ambigui potest, an quæ deinde Basilica IULIA, seu IULIAE dicta est, ita, quam Iulius ædificavit iuxta Forum Romanum; quod Platina adiecit. Nam Anastasius de

In hymno
S. Hippo-
lyti.

A primis
Basilicis
reliqua
Templa
olim Basilicæ dicta.
Nec quatuor tantum primaria Vrbis.

Ornatus
Basilicarum
Constantinij.

Damasus,
sive Anastasius, ut
alijs placet.

Basilica
Iulij, quæ
& Iulix.

Bonifacio I. scribit: *ordinatus est in Basilica Iulia: Iulij*, apud Platanum. Quam deinde, ut idem ait Anastasius, Celestinus Bonificij successor dedicavit, ditavitque donis argenteis. Idem in vita Siluerij Papæ: *In Basilica, inquit, Iulij dederunt* (Vitigi Gothorum Regi capto à Belisario) *sacramentum de incolunitate, ut perduceretur saluus ad Iustinianum*. Idem in vita Paschalis I. refert, in eius comitijs orta populi dissensione, alios fuisse Theodoro Presbytero, alios Paschalem creasse: & c. Theodorus interiora Patriarchij teneret: *Paschalis, inquit, exteriorem partem tenuit, & Basilicam domus Iulia, quæ super campum respicit*. Idem in vita Vitaliani Pontificis scribit, Constantinum, an Constantium. Imperatorem Romam venisse, summa gratulatione ab omnibus exceptum ordinibus; tum venit, inquit, Imperator ad Lateranas, & laetit se, & ibidem præxit in Basilica Iulij. Sic apud S. Gregorium scribitur. *Venit autem icona supra scriptorum Foca, & Leontia Augustorum Romam VII. Kal. Maij, & acclamatum est eis in Lateranis in Basilica Iulij ab omni Clero, vel Senatu*. Quibus locis Basilica Iulij insigne aliquod Conclauæ, & Aulae est Patriarchij Lateranensis. Nam si Basilica pro sacello accipitur, quomodo in eo cœnase dicitur Imperator? Quæ etiam ideo domus Iulix dicta est, quod cum Basilica Iulius conditor eam Palatij partem vel inlaurauit, vel condidit. Sic domus Tiberiana à Tiberio Cæsare condita in Palatio Augustorum. Sic hodie in Aedibus Pontificijs singule fere partes seruant conditorum nomina. In eodem autem Patriarchio, ut supra dicebam, Cœnatio Leoniana, & alia quædam præcipue Conclauia Basilicæ dicebantur. Quod autem dicitur Basilicam Iulix respicere in Campum interpretari non possum; nisi Campus forte Platea sic ante Basilicam Lateranensem; aut aliaque planities propinqua Patriarchio. Ceterum cum hæc Basilica Iulij fuerit in Laterano: & duas memorare videatur Anastasius; alia IV LII Basilica extructa iuncta Forum (quod Platinæ placuit) *Romanum*, collocanda erit. In qua fortasse Vitigij incolumitatis promissio data est. Sed hæc nam eadem cum illa haberi debet, quam, creato in ea Bonifacio, Celestinus successor dedicauit: Verû aliquis non improbabilius dixerit, Basilicam à Celestino dedicatam, antiquam Iuliam fuisse ab Augusto conditam, & ab illo Pontifice cômata in Templum. Quo loco nondum dedicato est inauguratus Bonificius; quia Eulalius, quem populus euehebat, Constantinianam Basilicam, & Palatium Pontificium occupauerat. Hæc dubitando quique poterit conicere, non autem serio affirmare.

Basilicæ
late acceptum
nomen.

Altera Basilica
Iulij.

Basilica
S. Marix
Maioris.

Dux Basilicæ
Damasii.

Eodem Constantino Constantini filio Imperatore insigni ætatuam nium miraculo Regina Virgo sedem in Esquilij designauit, in qua Ioannes Patricius BASILICAM illi conderet, Liberius Pontifex consecraret, Sixtus III. deinde augeret, ornaretque, & Pontificum deinceps munificentia, Ciuum, ac Principum liberalitas effret in eam, quâ modo spectamus, amplitudinem. Damasus, qui tertius à Liberio Pontificatus gessit, duo Tempia condidit: alterum S. LAURENTIO ad Theatrum Pompeij, eximijis donis instructum, quod hodieque S. Laurentij

tij

rij in Damaso nuncupatur: alterum via Ardeatina, in quo sepultus est. Tum vero quanto cultu, auroque Tempia fulgerent, ostendit S. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Sonabant, inquit, Psalmi, & aurata testæ Tempiorum reboans in sublime quatiebat alleluia*. Tertius item à Damaso Anastasius Gratiano rerum potente, Sacram AEDDEM in Regione secunda Cælij montis edificauit, quæ Crescentiana dicta est. Tum Anastasij successor Innocentius Princeps Theodosio titulo Vestinæ Templi SS. Gerasij, & Protasij (quæ postea S. VITALIS) in valle Quirinali dedicauit: ex testamento eius pie fœminæ venditis gemmis, lautaque suppelleçili, & in Templi ornatum attributis muneribus, annuisque cœsibus.

Anasta-
sius in vi-
ta.

Templum
S. Vitalis,

Eodem Theodosio, & Valentiniano II. Augustis, Valentinianus idem ad Salutium Præfatum Vrbis litteras dedit, ut Basilica S. PAVLI latior, & magnificentior fieret. Eius porro consilij causa fuit; quod eodem in loco à Constantino Magno condita redigebatur in angustias à via Ostiensis, quæ dorso Templi adiacens modicum inter ipsam, & Tiberim spatium relinquere occupatum à Templo. Quare iussit Cæsar, ut latius longiusque aucta Basilica viam ipsam complecteretur: ideoque noua Ostiensis via sternere multo remotior à Tiberi. Id opus tunc destinatis sumptibus inchoatum, postea sub Honorio absolutum est. Et tunc fortasse Porticus à porta Vrbis ad Templum est perducta; cuius supra, auctore Procopio mentionem fecimus.

Baronius
to. 3. Ann.
Domini
386.

Templum
S. Pauli
amplius
factum.

Sub eodem Honorio Secretarium Senatus prope Forum Romanum resecutum est. Id monet inscriptio apud Gruterum, Romæ iterum detecta, dum inuento corpore S. Martinæ nouum Templum inibi excitatur.

Secreta-
rium Se-
natus.

SALVIS. D.D. N.N. HONORIO. ET. THEODOSIO. VICTORIOSISSIMIS. PRINCIPIBUS. SECRETARIVM. AMPLISSIMI. SENATVS. QVOD. VIR. INLYSTRIS. FLAVIANVS INSTITVERAT. ET. FATALIS. IGNIS. ABSVMPSIT. FLAVIVS. ANNIVS. EYCHARIVS. EPIPHANIVS. V.C. PRÆF. VICE. SACRA. IVD. REPARAVIT. ET. AD. PRISTINAM FACIEM. REDVXIT.

At quid est Secretarium? Varie enim ea vox usurpatur. Quod si iura consulas, & Iureconsultos, pro loco in quo Iudices causas cognoscunt iusque reddunt, acceptam videbis. Sic l. vi. Cod. ubi Senat. vel Clariss. Qui in crimine vocatus fuerit, sedendi quoque in aliqua Secretarij parte, quæ Iudicibus inferior, altercantibus superior esse videtur. Et paulo post. Sedendi, cum celebratur cognitio, in Secretarij iudicantium ius configuratur. l. 5. Cod. de Præp. labor. l. 3. Cod. de off. diuers. lud. l. 5. Cod. Theod. de Prox. com. disposit. Idemque eodem Cod. alibi significari admonuit Alciatus, lib. 2. Parer. cap. 26. aliaque apud Brillionem leges. Qui & docet, esse Secretarium Iudicum, ut Consistorium Principis. Quod & Iulius Bulergerius asseruit. Et Card. Baronius post allatam Constantini Sanctionem, in qua præter cætera præcipit: *Non sit venale Iudicis velum, non ingressus redempti, non infame litationibus Secretarium*; ait. Locum fuisse

Quid sit
Secreta-
rium.

Briff. de
Verb. fi-
go. lib. 17.
Buleng. de
Imper.
Roman.
lib. 3. c. 9.
Baron. an
no 332.

De off.
Constant.
Eccles.
Aula I. a.
cap. 5.
Loc. cit.

Secretaria
qua
fuerit Ec-
clesiasticis.
S. Paul.
epist. 12.

Tom. 6.
Ann. fal.
451.

Ara pri-
maria Ec-
clesiasticis
septa Secre-
tarium.

In lib. de
7. Eccles.

fuisse ubi Iudices causas audirent, & cognoscerent cum ex pluribus legibus, tum etiam ex *Aetio Martyrum recitatis* perspicuum redditur. At Iacobus Gretsero in Georgium Codinum placet: *expe* Cor, quod quidem non differt à Secretario, significari tam locum ubi Senatus cogitur, quam ipsum cœtum, vel Concilium Senatorum. Consentitque Bulengerius, qui tradit, Secretarij significatione comprehendere principum virorum Consilia, & cœtus: Conclauia etiam, in quibus illa seorsim habentur. Locum tamen potiori iure Secretarium notat.

Nec vna item est Ecclesiasticæ Secretarij significatio. S. Paulinus duas interiores Cellas hinc atque hinc ad Apſidem Basilicæ postitas Secretaria appellauit; quarum altera sacrum instrumentum ac vestes ad sacrificium: altera sacros Codices ad sectionem seruaret. Priore significatione præcipitur Dist. 24. Can. *Non liceat cuiuslibet ministeria tangere, nisi Subdiacono, aut Acolyto in Secretario.* Ibi enim Glossa: Secretarium dicitur locus, in quo sacra vasa ponuntur. Aliud intelliges eadem dist. Can. *Non oportet Subdiaconis licentiam habere in Sacram, siue Secretarium ingredi, quod Graeci Diaconum appellant, & contingere vasa Dominica:* Glossa vero: *Sacram, idest Altare.* De qua interpretatione de Concilio Chalcedonensi, quod ex Liberato Diacono actum scribit in Secretario; quoniam Patres in eodem Concilio cõfessisse dicuntur ante cancellos SS. Altaris, vt ibi Secretarium confluat, ait: *Meminisse debetis (quod & in antiquis Basilicis cernitur) inter Ecclesia gremium, & Apſidem, ubi sedes erat primum in medio situm, vndique circumeire cancellos septum.* Tum pergit: *Ante igitur Altaris cancellos Apſidem respicientes, apparet congregatum fuisse Concilium, totumque occupasse locum, qui interiacet inter cancellos, & Apſidem.* Quare hoc illi Secretarium est. Verum Altare circumcirca cancellis munitum Secretarij erat Subdiaconis à Catechismo interdictum. Sed quia sepius, cui subſellia Patrum nitebantur, ipſe non interdicitur. Sed quia sepius, cui Secretarium complectebatur; ideo locum extra Concilij tempus, omnibus patentem, Secretarium grauis auctor appellat.

Porro primariæ Basilicæ aliud in ima eius parte Secretarium erat, in quo vestibus sacris induebatur Pontifex, tum egressus in Porticum, Templum intrabam ad rem diuinam peragendam. Prope hoc Secretarium inter Breuiarij preces, humatum dicimus S. Gregorij corpus: & Lateranensi Basilicæ eodem in loco appositum narrat Ioannes Seueranus. Quare cum legitimus in Lateranensi Concilio iussu Martini I. in eadem Basilica habito: *Suggero Beatitudini Vestræ, quoniam præ foribus venerabilis Secreti Vestræ adstant:* rectius fortasse hoc Secretarium, aut simile Sacellum muris foribusque munitum, quam locum aliquem in medio Templo, tametsi tabulatis obseptum intelligere possumus. Neque vero in solis hisce Ecclesiarum Secretarijs habita Concilia sunt; sed etiam alijs. Sic, scilicet Ecclesiarum Secretarijs habita Concilia sunt in Secretario Episcopij: prima Synodus Constantinopolitana habita est in Secretario Episcopij: Quinta in Secretario, nulla Templi facta mentione: Sexta in Secreta-

rio Sacri Palatii, quod Trullum dicebant. Vt alia taceamus.

Iam ad statumendum de Secretario Senatus locum non habent Ecclesiasticæ Secretaria. Ex his vero, quæ de alijs dicta sunt, inferitur, id usurpanti pro Curia posse, in qua haberetur Senatus: seu tamquam pro iudiciali Patrum Auditorio, cum frequenter in Senatu de capite fortuissique Cuium decerneretur. Quoniam vero Bulengerius docet, Constantinopolim fuisse Secretum Priuatarum ad seruanda instrumenta Urbis, & rerum Ciuium iura: Secretum Publicarum ad condenda secreta publica Imperij; Secretarium Senatus pro secreto etiam Archiui, & Tabulario. In quo Senatus Consulta ponerentur, haberi posset. Sed vt Secretarium Curia potius fuisse credatur, vſitata primum significatione persudetur. Deinde Senatus in varia Deorum Tempia cogi antea solebat. Quem morem istum iam deseruit, & squalentibus collocuerant in Vrbe recepta Christiana sacra. Nam est veram fidem Patres non omnes profitebantur; credibile tamen est, Christianos in Deorum Tempia conuenire noluisse: aut etiam in veterem Curiam, in qua Aram Victoris, atque Ethicæ ab ingressu sacrificantes viderent. Ideoque Flavianum nouam habendo Senatui Curiam instituisse. Eam porro igne absumptam, & hunc fatalem dici, quoniam ab Gothis, qui Rege Alarico. Honorij Principis anno XVI. Theodosij III. Romam cepserant, videatur illatus. Quam illi prædam, quam vniuin maluerunt.

Addendum est, quod aliqua nititur consuetudo: nempe Theodoricum Gothorum, & Italix Regem (qui Romam venit, Senatum suum mira affabilitate tractans, vt ait Cassiodorus) octuaginta circiter post annos eodem in loco ædificasse. Quia forsitan Secretarium post institutionem, capta à Genferico Roma, tot casibus mutatisque Principibus, ferro aut igne labefactum occasione dederat ædificandi. Tegula quidem magnitudinis eximie ibidem inuenta, mihiq; spectata sunt: quibus inscripti est, REGNANTE D.N. THEODERICO FOELIX ROMA. Quam hæ aliunde asportari potuerunt. De eo autem Cassiodorus: *Magnis eius operibus antiqua miracula superantur.* Postremo, Antiquarij Templum Martis ibi posuere, versum postea in ædem S. Martinæ. Quod probabilius dicerent, si conditorem, & causam tempusq; fundandi afferrent.

Iam vero Sixtus Pontifex, qui Valentiniano III. regnante decessit, præter Basilicam S. LAURENTII excitatam, ædificatam fere de integro LIBERIANAM, sacris Aedibus, quæ extructis, quæ instructis ornatisque insignis fuit. Quo etiam Pontifice, vt tradit Anastasius (sed vt ex veteri inscriptione refert Platina) Coelestino I. Petrus Episcopus gente Illyricus S. SABINÆ Templum in Auentino erexit. Porro eiusdem Valentiniani vxor Eudoxia cū missa sibi Hierosolymis à matre Eudocia ferrea B. Petri Vincula accepisset, eaque Pontifici Romano Leoni tradita cum ferrea item catena, quam Romæ idem Apostolus tulerat, insigni miraculo iungi vidisset; magnum in Esquilij Templum columnarum multitudinem, excelsitate, & amplitudine præclarum, appellatione S. PETRI AD VINCVLA tituloque EVDOXIÆ, condidit. In eo præter recondita

Gg sacra

Secretarij
Senatus
non vna
significa-
tio.
Loc. cit.

Secretari-
um pro
Curia ha-
bendum.

Cassiod.
in Chro-
nico.

Sixtus
Pont. Basili-
canam Li-
berianam
auget.

Templum
S. Petri ad
Vincula.

facta Vincula, Sanctorum reliquias, aliaque religionis argumenta, Sancti Sebastiani musivo expressa, non vt vulgo, iuuenilem, ac senilem in speciem conformata effigies visitur: quæ Agathone Pontifice ab horribili peste tres iam menses Urbem depopulante liberauit: cognito ante diuinitus, fore vt pestis conquiesceret, si Sancto Martyri altare constituisset. Eamdem imaginem, nuper grassantis in Italæ pestilentie metu, Senatus Populusque Romanus nouo cultu, ac religione, argenteo insuper calice, ac cereis quatuor oblati, atque ex voto deinceps in singulos annos offerendis, non sine præsentis ope, Urbano VIII. Pontifice veneratus est. Idem Leo Pontifex piissimam fecinam Demetriadem impulit, vt via Latina B. STEPHANO Templum ædificaret. Ipse in honorẽ B. CORNELII Aedem via Appia ad Cæmeterium Callixti erexit. Tempa collabentia (referente Platina) restituit: sacrorum vasa comminuta, aut ablata vel denuo renouauit, vel ex integro, quoad fieri potuit, restituit. Cameras præterea tres condidit in tribus Basilicis Ioannis, Petri, ac Pauli.

At S. Hilarus S. Leonis successor Nymphæum, & Triporticum, idest fontem, & triplicem porticum ad Baptisterium Constantinianum ædificauit, & inibi sacella auro gemmisque distincta S. Ioannis Baptiste, S. Ioannis Euangeliste, S. Crucis. Adhæc Balneum, inquit Anastasius, Prætorium, Bibliothecas duas in Laterano, Monasterium ad Lunam. Qui locus ubi in Vrbe fuerit, non facile diuinari. Hilari successor Simplicius, bellante primum aduersus Odoacrem, tum Italie Regnum obtinente Theodorico, quatuor in Vrbe Tempia excitauit: S. STEPHANI in Cælio monte, quod à forma Rotundum appellant; in quo postea Theodorico Pontifex corpora SS. Primi, ac Feliciani reposuit: S. ANDREAE in Esquilij iuxta Basilicam Liberianam, intra ambitum nunc Xenodochij S. Antonij: S. STEPHANI iuxta S. Laurentium, S. BIBIANAE ad Palatium Licinianum.

At Felix III. qui ab Odoacre ad Theodoricum vsque Ecclesie præfuit, Aedem S. AGAPITI iuxta S. Laurentium struxit. A Gelasio successore, cum tres extra Urbem, Tibure, via Labicana, & Laurentina dedicauerit, nihil intra Urbem factum reperimus. Symmachus ab illo Pontifice, Theodorico Urbis ædificia muroque resciente, S. SYLVESTRIS, & MARTINI ad Thermas Traianæ in Esquilij; S. AGATHAE, & PANCRATII Basilicas via Aurelia ædificauit, SS. AGNETIS, ac FOELICITATIS restituit: Ad Aedes S. Petri, Pauli, Laurentij constituit pauperibus domos: via Tiburtina S. Petro Templum dedicauit: Vaticanam eiusdem Apostoli Basilicam quadriporticum, marmoribus, musiu, alijsque operibus instructam, nouis oratorijs ac sacellis auctam, præsertim insigni S. Thomæ trecentarum argenti librarum decorauit: iuxta Templum S. Andreæ, gradus ante fores Basilicæ veteres ampliauit: nouos addidit: alia alijs Templis donauit. Quo tempore Theodoricus Rex, & Imperatores Orientis eandem Basilicam eximij muneribus large ditant. Felix IV. Theodato Italie Rege SS. Cosma, & Damiani Basilicam, mutata veteri Aede Romuli, in Sacra via consecrauit. Idem S. Saturnini Tem-

Ann. 680.
Paulus
Diacon.
lib. 6. c. 9.
Bar. tom.
2. an. 680.
Anastaf.
in vita A-
gatho.
Leo I. Põ-
tif. refecit
sacras æ-
des aut
erigit.
Ex eodẽ
auctore.
S. Hilari
monumẽ-
ta.

Simplicij
Pontificis
Basilicæ
quatuor.
Idem A-
nastafius.

Agapiti,
& Gelasij
PP. fabri-
cæ.

Symma-
chus PP.
ædificat,
& resti-
tuit.

De his A-
nastafius.

Templum via Salaria incendio consumptum restituit. Cum postea Gothico bello afflicta Roma diu cruentam obsidionem tolerasset: Belisarius liberata Vrbe, ac recuperata Italia, mox Africa subacta triumphator, auream CRUCEM centum pondi distictam gemmis, aliaque Basilicæ B. Petri dono misit. Duo in Vrbe XENODOCHIA vnum via Latina, alterum Flaminia excitauit. Quæ sane pauperum alendorum, seu curandorum hospitium, si domos emeritorum militum, aut peregre aduentum demas, (quæ castra dixere) pie sanctæque Charitatis experts antiquitas egenis Cuius parasse non legitur. Hæc antequam Totia Urbem obideret, expugnaretque peracta sunt.

Dona Be-
lisarii S.
Petri o-
blata.

Anastaf-
sius, & ex
eo Plati-
na.

Ædificia post resectam Urbem à Belisario erecta. Cap. IV.

SEQUVTA dein exitalis Urbis expugnatio, atque excidium Gothicum. Sed cum Barbarus viçor obruta fere ruinis, & vacua Ciuius Vrbe aliquando erupisset, multi qui vicinos ad montes salusque confugerant, aut exteras in Ciuitates se receperant, rursus permoti Charitate patriæ, Romam rediere: reuocati etiam à Belisario liberati. Tyranni metu: cum monia subituario, & militari opere resecta, quæ deinde laterculo, cementisq; firmius compacta sunt. Domus præterea passim instaurari, aut ædificari coepit. Inque eam rem multum opere Narsetis patricij contulit, qui post Belisarium in Italiam missus, Gothi Herulique sublati diu in Vrbe mansit, in eaque finem viuendi fecit. De eo Paulus Diaconus: *Erat, inquit, vir piissimus in Religione Catholicus, in pauperes munificus, in reparandis Basilicis multum studiosus.* Procopius: *Narsetes exercitus partem Cumas obsequium misit. Ipse vero Romam instaurandi, ornandi; hanc causâ mansit.* Quo tempore, Ioannes Papa III. referente Anastasio, habitauit in Cæmeterio Tiburtij, & Valeriani, alijsque Pontifices alia tenuisse Cæmeteria, alij vteropassim Cæmeteria martyrum ædificasse, atque excoluisse dicuntur. Quare spectabiles hæc fabricæ fuerunt non modo ad cultum Sanctorum, sed ipsorum etiam Pontificum habitationem. Per idem tempus nouam Basilicam S. LAURENTII ad Corpus martyris Pelagius II. extruxit, veterique adiecit, hodieque vtrasque coniunctas cernimus. Sepulchrum ipsum tabulis argenteis conuestiuit: in paterna domo senum ac pauperum Xenodochij condidit. Idem SS. Philippi, & Iacobi celebrem Basilicam inchoauit, quam Ioannes III. eiusdem successor absoluit.

De gest.
Longob.
lib. 3. Bel-
lo Goth.

At S. Gregorius exornatis, (verba Platinae sunt) quibus sumque rebus potuit, Basilicis Romanis, dedicataque Gothorum Ecclesia, qua in Subura est, Agatha martyris nomine Flauij Ricimerij viri Consularis opus (ut litteræ musivæ indicant) paternam domum in Clivio Stauri positam non longe à Circo Maximo in Monasterium redegit. Quo in loco, & hospites continuo accipiebat, & pauperes undique confluentes cibo, & potu in-

S. Grego-
rius Tem-
pla resti-
tuit.

G g 2 vita

Baronius
renouat
memoria
S. Grego-
rij.

vita retinebat. Huius rei locique memoria Cæsaris Cardinalis Baronij singulari rerum Ecclesiasticarum studio, ac veneratione nonnullis ab hinc annis renouata est: qui & TRICLINIVM posito inibi S. Pontificis simulacro, mensaque è marmore, ac reliqua circum religiose excoluit. At Flauium Ricimerem non struxisse, sed ornasse Templum S. Agathæ vetustestatur inscriptio.

Fl. Ricimer V. I. Magister utriusque militia. Patritius & Exconsul

Orā pro voto suo adornauit.

Pantheon
consecra-
tum,

Ann. salut.
636.

Quadri-
porticus
ante Tem-
plum S.
Petri.

Templum
S. Georgij
in Foro
Boario,

Templum
S. Pauli re-
fectum.
Cum Tem-
plo S. Cru-
cis.

Quartus à Gregorio Bonifacius, huius nominis item Quartus, PAN-
THEON exacta veteris superstitionis fœditate, Magnæ Virginis, sanctis-
que Martyribus consecrauit, paternam domum in Cœnobium conuerit.
Honorius I. à Bonifacio Quartus Basilicam B. PETRI ancis tegulis è
Templo Romæ (Anastasiūm) quædam magnificè contexit. Aedes, S. A-
GNETIS via Nomentana, inscripto carmine: SPANCRATII Au-
relli a via restituit. Basilicas, S. APOLLINARIS in Vaticano: SS. QVA-
TVOR CORONATORVM in monte Cælio: S. LVCIÆ in clivus Su-
burrano: S. ADRIANI in tribus foris: S. ANASTASII ad aquas Sal-
uias: S. CYRIACI via Ostiensis, aliaque in Vrbe, atque extra Vrbem
magnificè extruxit, ornauitque, quædam amplissimis muneribus donauit.
Porro Aedem SS. VENANTII, & ANASTASII iuxta fontem Late-
ranensem ædificauit deinde Ioannes IV. S. VALENTINI via Flaminia
Theodorus I. Adeodatus item I. S. Petri via Portuensis instauratam dedi-
cauit: Cœnobium S. ERASMI in Cælio monte, in quo ipse Monachus
diu vixerat, ædificijs, redditibusque ampliauit. Donus Adeodati suc-
cessor Quadriporticum ante Templum S. Petri, quam fere totam recens
porticus, & Basilicæ fere occupauit, magnis struit marmoribus: Aedes
Apostolorum via Ostiensis: S. Euphemie via Appia instauratas dedicauit.
Tertius à Dono Leo II. Aedem S. PAVLI iuxta S. Bibianæ condidit, re-
positis in ea corporibus Sanctorum Simplicij, Faustini, & Beatrix, alio-
rumque Martyrum. Idem Templa S. SEBASTIANI, & S. GEORGII
in Foro Boario quod ad velum aureum dicunt, ædificauit. Eius autē suc-
cessor Benedictus II. B. PETRI Apostoli Templum, necnon S. LAUREN-
TII cognomento in Lucina, S. VALENTINI via Flaminia, S. MARIE
ad Martyres, seu Pantheon magna impensa restituit, preciosis marmori-
bus, ac vestibus exornauit. Quartus à Benedicto Sergius rectum Basili-
cæ S. PETRI aduectis trabibus è Calabria instaurauit: frontem musiuo
depinxit: alia Templa aut textit, aut ornamentis large instruxit. Decem
è octo post annis Ioannes VII. extructo Magnæ Virginis magnificè sac-
cellum in Vaticana Basilica, Aedem S. EVGENIÆ diu detectam, rui-
nosamque operuit, & alijs cum ædificijs renouauit, ornauitque.

Jam Quartus à Ioanne Gregorius II. Basilicam S. PAVLI magna ex
parte collapsam refecit: atque è Brutijs aduectis trabibus textit. Nouam
ibi aram renouat tabernaculo argenteo extruxit, Ecclesiam S. CRV-
CIS diu detectam, & circumquaque porticus vetustate quassatas, trabi-
bus

bus inductis reparauit: marmoreis operibus, alijsque donis insigniuit.
Aedem Sancti Laurentij extra muros, contrafractis ac diminutis trabibus
ruinæ proximam nouis parietibus, tectisque munuit: aquam, Martiam
opinor, cuius Formæ non longè abfunt, eodem reduxit: alia passim Tem-
pla ruinæ obnoxia renouauit. Cœnobio ad Basilicam S. PAVLI à Cœno-
bitis destituta restituit, iisdemque celebrari iussit. GEROCOMIVM à
tergo apud Basilicæ Liberianæ situm in Monasterium vertit. Cœnobij
S. ANDRÆ desertum pridem, ab se resecit, reuocatis Monachis habi-
tandum dedit, vt Deo diurnæ, nocturnæque preces utrobique assidue per-
solerentur. Paternam domum in honorem S. AGATHÆ dedicauit,
ædificato ibi Cœnobio, ac prædijs ad Monachos sustentandos attribuit.
At Gregorius III. mirum quam multa in Vrbe opera fecerit, ac restitue-
rit. Aedem S. CHRYSOGONI renouato tecto, camera, & picturis pa-
rieturum, aureis, argenteisque donis locupletauit. Monasterium Mona-
chis frequens, prædijs dotatum adiecit. Aliud Cœnobium prope Basili-
cam Constantinianam, vt in eadem diuinis laudibus Monachi vacarēt,
structura egregiam, annuoque censu donatum restituit. Aedes Sacras
S. CALLISTI pœne à fundamentis elatam: SS. PROCESSI, & MAR-
TINIANI, tecto coopertam, firmissimij pilis effulsam: S. GENESII
renouatam item tecto, altari extructo, alijsque operibus: S. MARIE
ad Martyres repurgato tecto, resecitque plumbeis tegulis: S. MARIE
in Aquiro depictam, & cum Aede SS. SERGII, & BACCHI à fundamētis
ampliori fabrica dilatatam: S. MARCI extra Vrbem tecto, quod dila-
tum fuerat, instaurato: SS. PETRI, & MARCELLINI noua molitio-
ne crexit: Basilicas S. PETRI, & S. MARIE Maioris refectis tectis in-
staurauit. Ab eodem MVROS Vrbis magna ex parte resecit, supra me-
morauit. Stephanus II. Quartus à Gregorio instauratis quatuor antiquis
in Vrbe Xenodochijs, DVO alia prope Basilicā S. Petri annuis red-
ditibus prope instruxit. Eius porro successor Paulus I. in sua ipsius domo
COENOBIVM SS. Stephani, & Syluestri Pontificū, ac Templum intra
Cœnobij claustra miræ pulchritudinis musiuo marmoribus, donisque ex
auro argenteoque illustre collocauit. Idem in sacra via iuxta Aedem SS.
Cosmæ, & Damiani Beatis Petro ac Paulo nouum Templum obtulit, eo
loci, quo, cum ad supplicium ducebantur, genua flexisse dicebantur.

Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ.

Cap. V.

ADRIANVS I. vir cetera admirabilis, structis operibus non
impar est visus. De eo Anastasius: *Omnes Dei Ecclesias tam
extra muros huius Romane Ciuitatis, quam infra muros ad
laudem Dei restaurauit, atque decorauit; verum etiam, & mu-
ros, atque turres huius Romane Vrbis, quæ dirute erant, & vsque ad
fundamentum destructæ, renouauit, atque vtiliter omnia in circuitu in-
flauit.*

G 3

Et S. Lau-
rentij.

Sennu-
domu.

Opera
Gregorij
III.

Monaste-
rium ad
Basilicam
Lateranē-
sem.

Antiqua
in Vrbe
Xenodo-
chia 4.

Anno sal.
772.

flauravit. Et verò præter primarias Basilicas S. IOANNIS, S. Petri, S. Mariæ ad Præseppe, quas renouatis tectis, & porticibus restituit; sex B. LAVRENTII Templum nouæ elegantiz reddidit, extra muros, in Damaso, in Lucina, ad Formosam, ad Taurellum, in Palatio, cum Cœnobio quod erat adiunctum. Alia plurima quoniam apud Anastasium singillatim recensentur, hic referre superfedeo. Præter hæc tamen Sancti Mariæ in Colmedin Aedem aulam à fundamentis erexit. S. PANCRAII, vetustate dirutam cum Cœnobio restituit. Idem PORTICVS Basilicæ Apostolorum in Via lata, quas Paulus inchoauerat, absoluit, eiusque Apſidem renouauit: necnon Domoſ apſoſitas S. Sylueſtro, & Adriano, ac COENOBIVM Virginum S. Eugeniz à fundamentis excitauit. Præter hæc, aliaque multa, PORTICVM à porta Oſienſi ad Templum vſque S. Pauli perduciam renouauit. Tres A. QVAEDVCTVS quæ dirutas, quæ dilapsis aquis vacuos, aut exiguo humore manantes magnis ſumptibus reſtaurauit: S. ABATINAE in Vaticanum effluens: CLAUDIAE, ad cōmoditates Palatii, & Basilicæ Lateranensis: A QVAE VIRGINIS, quæ in plana Virbis effunditur. Vt mirum ſit, cum Pontificem tot à dñcia cogitatione, necdum opere, curaque completi, ac ſua pecunia perficere poſuiſſe. addita præſertim magna vi auri, argenti, veſtiumque pretioſiſſimarũ, locis ſacris paſſim collata. Nam inter cætera Conſeſſionem B. PETRI totam ſolido auro: Altare autem illi impoſitum, & parietes dextra lauaque argento contexit.

Iam Leo III. eius ſucceſſor multa & ipſe ædificauit. De eo ſic Anaſtaſius: *cum ex omni parte tam per diuerſas Eccleſias, quam in Patriarchio in amplis ædiſcijs conſtituens comptè ornaret*. In Patriarchio quidem, ſeu Palatio Lateranenſi TRICLINIUM maius extruxit porphyreticis, pariſſique columnis, inſculptis vaſis ac liſijs, & marmore cruſtatum ſtratūque. Tres in eo Apſides: quarum præcipua muſeo: duæ minores pictura, omnes marmorum inſtellatione decoratæ. Hæc Baſilica Leonis dicta eſt: cuius vermiculatæ Chriſti Domini, Apoſtolorum, Leonis eiſdem, & Caroli Magni effigies Franciſcus Cardinalis Barberinus egregio ſtudio Eccleſiaſticæ antiquitatis meliorem in formam reſciendæ curauit. Aliud Triclinium idem auctor memorat, maiore Apſide, decemque minoribus inſtructum, ſtratū marmore, ſedilibus, & concha porphyretica ornatum. Idem reſert, Macronam, id eſt longam Aulam in eodem Palatio vetuſtate collabentem, ſartis tectis, & camera, ſtructuræ picturis renouatam. In eodem Patriarchio ſolarium nempe Xyſtum & ambulacrum ab illo Pontifice inſtauratum: ſacellum S. Michaelis Archangeli à fundamentis erectum, teſſellatis, depictis, marmorum, metallorumque egregijs operibus exornatum. Baſilicam ipſam Lateranenſem, tectis, quadruplici porticu, & fontibus reſtitutis munitis: obſtructas Baſilicæ ſeneſtras inſertis metallo vitreis laminis pellucidis, & coloratis. Conſeſſionem S. PAVLI auro tectam: S. PETRI, præter illata ſigna aurea gemmijſa diſtincta, pretioſo pauimento auro in-

Confſſio
S. Pauli, &
Petri or-
nata.

Opera
Leonis
III.

credibilis ponderis ſtratam. Tectum Baſilicæ Equilinæ: Vaticanæ item eiſque medianam, & tranſuerſam teſtudinem, turrem, quadriporticum, fores argenteas, gradus, fontemque reſtauratum: tum Xenodochium, & Balneum, aliaque habitantium conclauia iuxta eandem Baſilicam pene diruta. Nouam domum Hoſpitalem B. Petri nomine, ac parrocino, eiſque Templum condidit. Baſilica S. Pauli terra motu conculſa, ingenti tectorum, & parietum ruina ceciderat: eam cum porticibus reſectam marmoribus præclaram in ſpeciem obduxit, renouatis antiquis auri: argenteque operibus, nouis, atque egregijs additis. Aedes Sanctorum quamplurimas munifice reſtituit. Nouam S. Nerei, & Achillei iuxta veterem iam collabentem extruxit: S. Suſannæ, cui Preſbyter præſerat, à fundamentis renouauit, auxit, donauitque præclaris muneribus; quibus alia etiam Tempia liberaliter inſtruxit, & ab Anaſtaſio reſeruit.

Tertius à Leone Paſchalis PORTICVM, quæ à Mole Adriani ad S. Petrum pertinebat, & arſerat per incendium ædificiorum in quibus Angli tendere conſueuerant, ſimul cum domicilijs Peregrinorum illico reſecit. Aedem SPRAXEDIS quod vetuſtate caſum cernebat, aliam nõ longe eidem Virgini auguſtiorē, quam hodieque, colimus, excitauit. Aedem S. MARIE in Dominica, tum S. CECILIE inſtaurauit, vel vt alij, condidit inſignibus donis locupletatam: tranſlatoque in eam S. Virginis corpore. Virginum inibi COENOBIVM, in honore eiſdem, Sanctæque Agathæ erexit, annuiſque cenſibus dotauit. Aedis porro Apſidem, vt Prædianæ, muſiſis imaginibus marmorumque inſcriptionibus colorauit: dicauit aram argento immenſi ponderis elaboratam. Hoſpitalem domum apud S. Petrum à Leone III. fundatam redditibus firmauit. Reſtituta Baſilica LIBERIANA, quam vetuſtas quaſſauerat Apſide ſubſtructis gradibus elata ab Eccleſiæ corpore, ac ſtrata marmoribus: aram præcipuam argento inaurato: aram Præſepis ſolido auro: Conſeſſionem columnis, & epiliſijs, interius exteriuſque auro textit: illuſtribus donis cætera compleuit. Eugenius eius ſucceſſor S. SABINÆ Templum, in quo Preſbyter fuerat, ad meliorem cultum perduxit, picturatis, & argenteis operibus exornauit. Gregorius IV. AEDEM iam collapſam S. Saturnini martyris, S. Gregorij cum ſecretario S. Marci reſtaurauit, S. Adriani renouato tecto munuit. Nouum, & magnificum SACELLVM in Vaticana Baſilica, vbi Corpus B. Gregorij I. Pontificis reponeret, argenteis tabulis conueſſito altari conſtruxit. COENOBIVM à fundamentis iuxta Aedem Virginis Tranſiberinam multa item edificatione reſtituit, & ampliffimis muneribus donatam excitauit: annuos cenſus Monachis diurnas, nocturnasque Deo laudes perſoluentibus attribuit. Patriarchium Lateranenſe renouatis exculſiſque: veteribus: nouis cellis, conclauibus ad habitandũ erectis cum balneo, amplificaui. Duo Palatia, (quorum vnum Baſilicæ S. Petri proximum erat) porticibus, aulis, ambulacris, conclauibus viſenda, commoditati Pontificum faciendæ curauit. Formas & Arcus Aquæ SABATINÆ rimofos arque interſoſ antiquæ integritati commiſit, reducta aqua in Ianiculam, & Vaticanũ. OSTIAM

Baſilica
S. Pauli
terra motu
deſecta
& reſecta

Paſchalis
Lopera.

Templum
S. Præ-
xedis ex-
trudum, &
S. Cæci-
liæ.

Confſſio
S. Mariæ
Maioris
ornata.

Gregor.
IV. opera.

Gg 4 Tibe-

Tiberinam, ne deinceps prædonum direptionibus vastaretur, nouis mœnibus, fossaque vallatam Gregoriopolim nominauit. Hæc ille.

Sergij II.
opera.

Sergius eius successor AEDM, & ipse extra portam Salariam B. Romani martyris perfectæ à fundamentis. Orphanotrophium refecit, Aedemq; SS. Syluestri, & Martini in Montibus: nouum ibi COENOBIVM psallentibus Monachis constituit. Basilicæ Constantinianæ aditum addita picturata Porticu illustrauit. Principem Aram nixam columnis, marmore instructam: inferiorem Confessionem argenteis laminis auro perfusis: Cameram Præfepi, an totum Sacellum in Basilica Maioris Virginis argenteis item laminis inauratis splendide obtexit. At Leo IV. COENOBIVM Virginum ad S. Sixtum, quod seculares infederant, refecit muneribus, redditibusq; auctum Monialibus reddidit. Alterum S. S. Stephani, & Cassiani prope S. Laurentium extra Vrbem renouatum tradidit Monachis Græcis, & copiosis opibus præditi. Patriarchij euersum, solarium siue ambulacrum meliorem in formam redegit: marmorea sedilia in eius aditu collocauit. Nouum miræ pulchritudinis in S. Petri Basilica Sacellum lunensî lapide, ac musuo coopertum, ubi Corpus D. Leonis Papæ conderet, adificauit.

Piratz di-
ripit Ba-
silicas ex-
tra Vrbem.

Ea tempestate, Sergio Pontifice, piratz Saraceni infestis classibus ad Ostia Tiberina appulsi SS. Apostolorum Basilicas extra Vrbem sitas diriperant. Quare illi suffectus Leo quæcumque è Basilica Vaticana ablata fuerant reficere decreuit. Tum præter alia plurima atque eximia liberaliter collata, aureis argenteisque laminis, quarum vna ex auro, pondo ducentorum sexdecim erat, vndique nō solum Apostoli SEPVLCRVM sed Altaris frontem auro gemmis distincto contexit: eiusdem Cameram vel, vt aiunt, Ciborium, columnas, & lilia (capitula reor, cauliculis, & lilijs insculpta) argento inaurato, pondo mille sexcentorum sex: coronis quatuor, calicibus sexdecim ex auro, aliisque innumeris ornamentis aræ, ac toti passim Templo impofitis. Portas Saraceni fregerant, & argento nudarent: eas iterum calato argento vestiuit. fornix ante portas: casuram porticum ad leuam Templi: alteram Aedi vicinæ S. Andreae adherentem: tectum magnis trabibus renouauit. AEDM B. Virginis ad scholam Saxonum, nunc in Saxia ab humo erexit. Idem in Basilica S. Gi Pauli à Barbaris item direpta, altare è columnis, & camera argentea, pondo nongentorum quadraginta sex eidem Apostolo dedicauit. AEDM SS. Quatuor Coronatorum, cuius titulo insignitus Presbyter fuerat, ruinæ obnoxiam ab imo solo reficiendam ornandamque: & Aram, qua mulatorum SS. corpora condidit, argento inaurato, hyacinthis smaragdique præfulgente vestidit: Apudem vero Tranliberibus Virginis, item ruinofam inflaurandam curauit. E suis porro Aedibus, Virginibus se Deo vouentibus domicilium, patronis S. Simitrio, atque Cæsario. Demum ne Romanis mœnibus immensam beneficentiam concluderet, Ciuitatem PORTVENSEM ad ostium Tiberis nouis cum firmasset munimentis, fabricisque excoluisset, Corsis irruptiones, direptionesque Maurorum fugientibus habitandam cum agro ad culturam dedit.

CEN.

Portæ S.
Petri ar-
gento co-
tectæ.

Basilica
S. Pauli di-
repta, &c.
exornata.

CENTVMCELLAS dirutis muris populus deseruerat metu Saracenorum. Ipse alio in loco munitiore oppidum ædificari iussit, aquis solum persluentibus: per somnium sibi mœnia portaque designare visus, eundem ordinem ædificando retineri voluit. LEOPOLIM placuit nouam Vrbem appellare: nec tamen id nomen perdit conditori superiuit.

Et Cen-
tumcellæ
quæ Leo-
polis di-
xit.

Ciuitas Leoniana. Cap. VI.

AT Vrbis, quam Romanæ addidit, inditum LEONINÆ, seu LEONIANÆ nomen pertinacius viget. Quamquam in communionem appellationis adscito vocam-
bulo (vt sermè deterior magis possent) ratur est in ore vulgi, doctorum linguis, aut eruditus scriptorum paginis fere contem-
poro Vrbis, quam Leo IV. condidit è Vaticano colle descen-
dit ad Tiberim. Vaticanus quidem campus ad ea usque tempora ex-
tra Vrbem fuit, Hortis etiam Principum olim confitus, sed amœnitati
vti permixta insania insalubris Calis frequentior funeribus ac tumultis
quam telis: vt Tacitus, & Lampridius scribere. Sed postquam Con-
stantinus sepulchro Apostolorum venerabilem omnibus terris Basilicam
superstruxit, Vaticana planities quamquam exclusa pomerio, ædifi-
cijs tamen, & incolis deinceps abundauit. Mœnia vero interiore ripa
Tiberis producebantur, præter munitionem, quam ad Molem Adria-
ni exci tulerant. Quare Stephanus Tertio Summo Pontifice, cum Desi-
derio Longobardo, um Regi intello agmine ad Vrbem venienti Roma-
ni clausisset portas, statua ipse cum exercitu posuit ad Sanctum Petrum,
eō cum euocasset Pontificem, mutuolque sermones habuissent: *Rursum*,
inquit Anastasius, *ipse Beatissimus Pontifex reuersus, ingressus est in Ciuitatem*,
Postridie cum iterum Stephanus ad Basilicam Vaticanam redisset, vt leniret iram Regis, duos è Romana Curia poscentis ad ne-
cem: ipse autem oclusis portis neminem è Templo exire permitteret:
Pontifex Episcopos duos misit ad portam Ciuitatis, quæ egreditur ad San-
ctum Petrum. Et paulo post idem auctor: *Abstulerunt Christianorum,*
& *Sergium ab Ecclesia B. Petri Apostoli, & propterantes cum pluribus Longobardis usque ad portam Ciuitatis, ibi eorum oculos eruerunt.* Idem in-
uita stephani II. Nam & foris muros huius Ciuitatis Romanæ secus Ba-
silicam B. Petri Apostoli duo fecit Xenodochia. Et Pauli I. ann. DCCLVII. S. Petri ex-
tra muros
dicitur Basilica S. Petri extra muros Ciuitatis Romanæ. In vita stepha-
ni IV. anno DCCLXVIII. cum memorasset portam Ciuitatis, quæ miteret
ad S. Petrum, deinde ait, *optasse Pontificem, vt quidam Beati Petri Basilica*
introducerentur Romanæ. Quin & Adriano I. Pontifice cum Carolus Francorum Rex Magnus Desiderium Regem Papæ obsides è castris
ad Vrbem venisset, Pontificem in gradibus Vaticanae Basilicæ offendit:
cum quo Templum ingressus, pieque Deum, & Apostolum vene-
ratus,

Vrbs Leo-
niana.

Vaticanus
extra Vrbem.

Mœnia
Vrbis se-
cundum
Tiberim.

Basilica
S. Petri ex-
tra muros

ratus, Adrianum rogauit, ut sibi Vrbem, ad visitanda Templi voti persoluendi gratia, liceret inire. Demum in vita Leonis IV. anno DCCC. XLVII. qui hunc Vaticanum tractum muris cinxit, memoratur ab eodem Anastasio Monasterium B. Martini extra muros Vrbis iuxta Basilicam S. Petri. Sic Luitprandus Molem Adriani constituit in Vrbis ingressu, ut infra. Quæ causa etiam fuit, cur ante illum Pontificem Saraceni qui prædabundis classibus Romanum litus tenuerunt, è Templis Sanctorum Petri, & Pauli extra Vrbem positis thesauros omnes asportarent, & rapaces manus vrbis opibus abstinerent, quas mœnia inclusas defenderant, vel irruentium ferociam frangerant stantes pro mœnibus ciues. Illa ergo pars agri Vaticani Suburbium erat, ædificatis passim domibus, & à porta Vrbis vsque ad Apostoli Basilicam continuata porticu. Verum cum quotidie religio, cultusque ad Apostolorum sepulchra auerteretur: multique ex tota Europa præsertim è Longobardis, qui tunc dominabantur in Italia, atque è Transalpinis Franci, Germani, Frisii, alique Romam confluerent; ne cum hospitum frequentia, morbi in Ciuitate vulgarentur: in eo Suburbio illis data sunt ad habitandum sedes. Inde & Burgi nomen traxit. Anastasius: *Eodem, inquit, tempore, per quorundam gentis Anglorum desiderium ita est omnis illorum habitatio, qua in eorum lingua Burgus dicitur, flamma ignis exundante combusta, ut etiam nec vestigia pristina habitationis in eodem loco inueniri potuissent. Cuius exuberantis incendio pene totam, porticum, qua ducit ad Basilicam Principis Apostolorum ignis fomes deuastauit. Quæ paulo post Paschalis Pontificis munificentia restaurata sunt: tum vero traditis vestibus, distributis alimentis, erogato auro, atque argento peregrinorum necessitati subuentum. Eiusdem loci incendium Leone IV. renouatum est. Anastasius: Põstificij sui exordio Saxonom citum validus ignis inuasit, ecclesia comburens, atque comminuens, ita ut proprius B. Petri Principis Apostolorum Basilicæ proueniret, Saxonom, Longobardorum domos ac porticum cõcernens, atque diripiens. Hæc multorum eiusdem ordinis, & conditionis contubernia, & cœtus Scholas dicebant: (ut de militibus, excubitoribus, palatinis aulicis, aliisque legimus). Itaque Leoni IV. è Gallia ad Vrbem redeunte effusus obuiæ fuisse dicitur populus Romanus vniuersus, & Scholæ Francorum, Saxonom, Longobardorum, Aedem præterea S. Michaelis Vaticanæ Basilicæ propinquam conditam aiunt in Frislonum Scholâ. Hæc ad eam cum Basilicam extra Vrbem clarè demonstrant, miserabilibus ostendit crudelis illa Maurorum irruptio, quibus duntaxat ad direptionem Apostolorum limina nudata mœnibus patuerunt. Porro idem noua spe opulente prædæ alleci inlustris iterum classibus ad Vrbem expugnandam incitato cursu ferebantur. Defixit nouus terror Romanorum animos ex præterito malo futuram cladem à stimantium: Vt tamen hostium furori obuiam irent, Campanorum classis adiunxit: quos omnes Leo Pontifex precibus, & publica supplicatione muniuit ad belum. Pugnatum est, quâ Tiberim vorticosis influentem vadis excipit mare: ventusque in media pugna subito coortus, quem Deus è thesauris suis produxisse*

Anastaf.
in vita Pa-
schalis I.

Scholæ
quid esset

Saraceni
diuina o-
pe victi.
Psal. 134

credebatur, discretis classibus prælium diremit, sed naues hostium abrepas afflixit, fregitque, aut desertas ad Insulas, & saxa detrulit. Magna eorum pars cæsi: alij capti, & ad Vrbem deduci; quorum opera in ædificando postea vltus est Pontifex. Cum ergo Sanctiss. Pater, ut gratias Deo, ac B. Petro ageret immensam argenti vim eius Basilicæ, aliisque Templis munera obtulisset, quod pridem agitauerat, statuit Vaticanum Templum muris cingere. Cœperat antea fundamenta iacere Leo III. sed postea intermissi operis, quæ extabat, maceriam auerterat quorundam avaritia, ut vix vestigia apparerent. Anno igitur Pontificatus II. qui è natali humanæ salutis fuit DCCCXLI X. cum ad Lotharium Augustum de eare scripsisset, ut sibi consilio, sumptusque adesset, ædificare aggressus est. Misit Cesar cum fratribus liberaliter ad Leonem non modicam pecuniæ summam. Ipse vero Pontifex cum ceptum opus frequenter inuideret, structuramque strenue vrgeret, quarto post anno absoluit. Nouæ Vrbis LEONIANÆ inditum nomen, quam ipse, & vniuersi Antistites, ac reliqui Clericorum ordines cinere conspersi, nudique pedes Ecclesiastico ritu Litanis, Psalmisque decantatis circumiecit lustranturque: scriptas in eam rem preces Pontifex super murum recitauit, tum sacrificio ad Aram Apostoli peracto, Romanos Ciues in suam quemque domum, muneribus donatos dimisit. Posthæc muri Vrbis secundum ripam Tiberis deserunt, quos aut Romanorum securitas, aut multo serius annorum vetustas demolita est. Quamquam aliqua pars ante Leonianâ Vrbem conditam collapsa erat. Nam Adriano Pontifice Tiberis effusus, portaque Flaminia, quam deiecerat, immixtus, Vrbem late inundauit, & Porticum, quam Palatinam dicebant, ad Templum S. Marci, euerit: tum aqua magno impetu ad pontem Adriani confluentes murû Tiberis ripæ impositum proruerunt, sequè iterum fumio alueo insudere. Cæterum Vaticanus ille tractus tutus deinceps oppugnationes hostium, & obsidia non semel propulsauit, elusitque. Neque desisterunt consequentes Pontificis mœnia bello quassata vel tempore collapsa rescire, nouis que aggeribus, & propugnaculis munire. Quo nomine celebris est inter ceteros Nicolaus V. de quo sic Platina, qui vidit, scripsit: *Muros Vaticanos præaltos, & lato inchoauit, iactis insani fundamenta ad turres, & molem superædificandam, quibus coerceri hostes possent, ne Aedes Pontificis, & B. Petri Templum, ut antea sepe factum est, dispereretur.* Post illum Paulus III. cum antea expugnatis à tergo S. Petri mœnibus hostes Vaticanum Clemente VII. Pontifice irrupissent, nouas in eo molitiones duxit. Paulus deinde, & Pius IV. qui à Piam Vrbem vicis in longum directis adfluxit, idque publico diplomate testatur voluit: & portam conditis muris ex priore suo nomine Angelicam nominauit. Demum Leonianæ Vrbis Moles Aelia, siue Arx S. Angeli inexpugnabile munimentum ædificum est.

Captiui
ædifican-
do deli-
nati.

Anastaf.
in ciuis vi-
ta.

Mœnia à
tergo se-
mel S. Pe-
tri expu-
gnata.

Arx

cic-

Arx S. Angeli. Cap. VII.

Forma
Mausolei
Adriani.Sepul-
chrum
Adriani
tamquam
Turris
mœnibus
adjunctū.In 6. Con-
sul. Diono-
rij.Ornamentū
Mausolei
Adriani.Gothi Mo-
le habent
pro Arce.De Bello
Gothico
lib. 3.

ADRIANI MAVSOLEVM ad vltiorem ripam Tiberis ex-
citatum iam diximus. Id pario ē marmore extructum, & in-
mo quaternis, pari dimensione lateribus, postea circumuen-
te fabrica, rotundam, spatiosamque eminebat in Turrim:
equestribus ex eodem lapide statuis, aut ē curru extantibus in summo
collocatis. Quæ Principum decora vsque ad secundum bellum Gothi-
cum inuiolata manserunt: ac præterea Moli ad tuendam Vrbem mun-
tiones addite sunt. Nam vt supra referebam ex Procopio, *Sepulchrum*
id extra portam Aureliam, & ad lapidis iactum à mœnibus vsque porrectis,
Romani brachij duobus à mœnibus vsque ad sepulchrum id vsque porrectis,
in adificijsque complexi sunt; vt ē muro non sit perinde pari quadam esse-
rum; apparet namq; altissima turri per simile, & ea regione imminet por-
te. Hoc ante Iulianian atatem peractum, quo tempore incertum est.
Crediderim primo Gothico bello, quod mouit Alaricus, id fecisse Ro-
manos, vt in ea obfisione se tanto munimento tuerentur. Subindicat
Claudianus:

Addebant pulchrum noua mœnia cultum
Audito per fœla recens rumore Getarum.

Quo sane metu si cætera reiecta, hoc quoq; validum Vrbis propugnacu-
lum adiectum est. Cæterum egregia illa statuarum decora Gothici secu-
di belli turbo decussit. Nam Gothi Molem aggressi cum pro mœnibus
stantes Romanos Græcosq; alij telis arperent, alij scalis in summum eua-
derent; qui munitionem tuebantur suæ iam salutis, nedum victoriæ despe-
rantes, atque opem in loco oblatam rati, frangere simulacra, & trunca-
eorum faxa in subeuntibus deuoluere cœperunt. Sic hostium pars cæcis
pars fugati: omnium repressus impetus, & à Mole diuulsus est. Dein Mo-
les pro Arce tam Græcis, quā Gothis fuit. Nam capta primū & amisa
dein à Totila iterum expugnata Roma; Paulus inter cæteros Græco-
rum duces ex Cilicia profectus se cum quadringentis ad Molem recepit.
Pacriter contra Totilianos, suos etiam reuocante Rege pugnavit. Po-
stridie Paulus desperatione vitæ iam fortior cum suis erumpebat ex Ar-
ce, stationes hostium inuasurus. Sed Totilas caduceatore præmisso, om-
nibus, si mallet abire, discessum: si pugnare secum, stipendium obtulit.
Sic illi ad Gothi signa transire. Paulus cum socio in Græciam rediit.
Arce deinde Gothi habuerunt. At post Belisarium missus in Italiam.
Narfes cum Romanis exierat: m. ad inuisset, & Gothi, quod scribit Pro-
copius, *haudquaquam Vrbis mœnia cuiusvis custodire sat commodè pos-*
sent breui admodum adificio circa Adriani Molem, locum complexi, eo-
demque priori muro adnexo, in præsidij formam mox redigunt, ibique præ-
ciosissimis rebus depositis, diligentissime præsidij id asseruabant Vrbis mœ-
nibus, cæterisque desitutis, atque neglectis. Mox tamen subeuntem ad
muros

muros hostem repellere conati, cum ille nihilominus Vrbem intrasset,
ad Molem se receperunt, nonnullis duntaxat Ostiensē ad portum con-
fugientibus. Postridie Narfes omnibus copiis præsidium cingit. Quo
terrore percussī Barbari, salute pacta præsidium dedunt, sexto & vigesi-
mo Iulianian imperantis anno. sic enim Codex Græcus habet *ἐκ τῆς τα-*
κῆς ἀποδοῦναι τὴν ἑσπέρην τῶν βασιλέων. Deinceps munitio Narfets in po-
testate fuit, atque Exarchorum qui post illum Romam, & Italiam Im-
peratoris nomine regebant.

Necdum tamen Angelica appellatione veterem infelicitis sepulchri
nomen exuerat, cum sub hæc tempora, grassante Romæ pestilentia, Gre-
gorius Magnus Pontifex, qui ad D. Petri solemnem supplicationem ha-
bebat, Angelum in edita Mole ensē vagina includere; & vnā vim
morbi condere suspexit. Inde S. ANGELI inditum nomen: addita etiā
in summo vertice dicataque Archangelo MICHAELI sacra Aedes.
Qua deinde ad imam viciniam translata, seu potius ibi substructa, in rei
admirandæ testimonium, marmoreum ANGELI simulacrum, præcelso
loco impositum est. Eius porro Aedis meminit Luitprandus, qui etiam
quomodo sua ætate haberent se munitiones, enarrat. *In ingressu, inquit,*
Romane Vrbis quadam est miri operis, miraque fortitudinis constituta
munitio; ante cuius ianuam ponit præfiosissimus super Tiberim fabri-
catus; qui a primis Romam ingreditibus, atque egredientibus est. nec a
est alia nisi per eum transiendi via. Hoc tamen nisi concessu custodiendi
tanta altitudinis fieri potest. Munitio autem ipsa (et cætera desinam.)
summi, & celestis militie Principis Archangeli Michaelis fabricata,
dicatur Ecclesiæ Sancti Angeli vsque ad Cælos. Quod si ex hoc inferas,
hoc illud Templum videri, quod in summo Circo Bonifacius Pontifex di-
cauit: Respondeo, Molem summi Circi appellationem, quod supra di-
cebam, reculare: & Aedem, siue Aediculam S. Michaelis alius, qui mu-
nitionem bellico tantum Præsidem quæreret, excitare potuit. Cæterum
amplioribus deinceps munimentis Moles aucta, & CASTRVM, siue
ARX dicta est.

Sed statum ac regimen Italiæ cum vertissent Longobardi: eadem quæ
horum excusio dominatu, plures minoresq; principatus extulisset; Mar-
chiones in Hetruria clari, in primis extiterē, quos ad eandem originem
referunt, quæ deducti postea Romanæ possessionem adiecerunt. E quibus
Adelbertus anno salutis DCCCXVIII. adeo excelluit, vt vnus inter om-
nes Italiæ Principes appellaretur *Dux*: & Rex verius, quam Marchio,
solum duntaxat nomine Regibus haberetur inferior. Per id tempus flore-
bat Romæ opibus, patrioq; genere, nec moribus tamen probis Hæ-
dora illustis femina; quæ turpibus illecebris Adelbertum illexerat, in
communione Arcis possidendæ recepta: vbi & deinceps habitare con-
suevit. Quare velut Principatū Vrbis adeptā, ex Arce, cui nobiles Aedes
vel impositæ, vel appositæ iam tum fuerant ad excipiendo Hetruriz
Prin-

Arx venit
in potesta-
tem Nar-
fets.Anno sal.
590.Arce indi-
cū nomen
S. Angeli.Luitpr. 3
cap. 13.Nā diu
rupto pon-
te Milio,
hac solum
transiri in
Vrbē vo-
lebant.De hac re
lib. c. 10Ead. 10, 10
Anno sal.
877.Comites
Hetrurici
Arce pos-
sident.Et Theo-
dora Ro-
mana.

Anno sal.
1099.
Arx recep-
ta in Pon-
tificem.

Tum Romam reuersus, & Arce septimo anno, quam Guibertus ceperat, potitus, ad S. Nicolai in Carcere, in Aedibus Petri Leonis plenus gloria decessit.

Baronius
tom. 12.
Anno sal.
1111.
Pugna
populi cū
Cæsaribus.

Paschalis II. deinde creatus est Pontifex: inter quem, atque Henricum IV. grauibz ob iure Ecclesiastica exortis controuersijs, dati sunt inimicū obfides; quos Henricus acceptos, vt *seors transfret Castellum & pontem*, mox erat apud Arcem redditurus. At ille nihilominus in Basilica Vaticana circumuentum Pontificem, captumq; non longe custodia militum detinebat. Cum Populus Romanus arreptis armis, Germanos in ipsa porticu Templi fortiter aggressus cecidit, fugauitque: sed eundem victorem, multaque onustum præda remeantem, iussu Cæsaris inuēti Teutones multa cæde fuderunt, donec ad Arcem progressi, ab his qui se portis recentes effuderant, in fugam vertuntur: Magna vtriusque edita strages. Tiberis fluxit sanguine infectus refertus cadaueribus. Fluvius quidem per ea tempora, quod tutor esset ab hostibus, externisq; Cæsarum exercitiis Roma, rupto, & intercluso Miluio ponte, collapsus iam Triuphali, vno Aelio intra mœnia transitum præbebat. Facile autem erat, quolibet propter imminentem Arcem transitu prohibere: quod dicitur scilicet Guibertinos. Toris ea res Romanorum animos; quorum plerique factiosi, ac rebelles Pontifici, per extremum Innocentij II. & Lucij, successorumque Pontificatum, hæreticis cuiusdam Arnaldi furis, profitebatur se se Reipublicæ, & antiqui Senatus restitutores. Itaque vt firmius munirentur, aduersariorum potentiamque Cuius domibus turribusque solo æquatis, vel imperij nomine detentis: multisq; eorum patria eiecisset, Conradum Cæsarem datis ad eum litteris in Urbem inuitant. Aiunt, pontem Miluio metū aduentantium Imperatorum pridem abruptum, *ne Petri Leonis per Castellum S. Angeli nocere illi possint*, se iam restaurare, nec multo post silicio firmissimoque muro perfecturos. Risit Arnaldus Imperator; nec, quamvis structo ponte, ad Urbem accessit. Petri autem Leonis filij Petri Leonis clari, & opulenti Ciuis, cum patre, & auo Leone, vnde origo familiaris, rem Pontificiam assidue constanterque prouexerant, quos tamen causa Petri Leonis fratris, cum patre transuersos egit. Fuerat falsus hic Anacletus aduersus Innocentium II. euēctus, genere, clientelis, thesauris etiam, quæ direptis impie Urbis Ecclesijs congesterat, potens: atque, vt Consules, & Urbis, Arcisque Præfectos natus erat sibi consanguinitate obstrictus; facile omnes cum Adriani mole munitiones inuasit; vix vt Innocentio reliquæ essent Frangipanum, Corforumque domus, quibus non longe à Capitolio receptus sese per nobiles fortisque Ciues tuebatur à satellitum globo, quos ille gladiatorum centuriator immiserat. Igitur Pontifex, affeculorum fidissimis per fœderatorum Aedes, turresq; latentibus, ab ore Leonis eripitur, è Transiberinis ædibus maritimo itinere Pisas primū, deinde in Galliam profectus. Tū Anacletus datis ad Reges litteris, iactabat se illustres viros, plebem Romanā vniuersā, castella, & munimenta Urbis omnia possidere. Redijt tribus post annis Innocentius cum Imperatore Lothario, qui castris in Auentino positis, re-

Miluuius
pons diu
ruptus, &
interclusus.
Aelio pō-
te Tiberis
transmis-
situr.
Anno. 1144

Miluuius
pons à
Romanis
restaura-
tus.
Baronius
an.
sal. 1111.
tom. 12.

Arx in po-
testate
Anacleti
Pseudo-
papæ.

Anno sal.
1130.

Tū Anacletus datis ad Reges litteris, iactabat se illustres viros, plebem Romanā vniuersā, castella, & munimenta Urbis omnia possidere. Redijt tribus post annis Innocentius cum Imperatore Lothario, qui castris in Auentino positis, re-

ductoque in Lateranum Pontifice, Arcem tamē, cæterasque Collium munitiones expugnare non potuit; penuriaque commeatibus in Galliam, nec multo post Innocentius Pisas iterum discessit. Redijt rursus ad Urbem; nec anguem Molis latebris incubantem educere poterat, quem tamen mors exultit ad tumultum octauo anno, quam Vaticani sedem inuasit. Tum vero altero iniquitatis furculo, qui Antipapæ adnasci voluerat, sublatō, omnes in Vrbe præsertim Petri Leonis Innocentio Pontifici, Arcē restituta Sacramentum dixerunt. Iam quies parva videbatur; cum ex tranquilla serenitate coorta tēpestas cuncta subuertit. Nam Romani occupato Capitolio, dum ordinem Senatorium restituere, remque Romanam gerere conantur, morore curisque consumptus est Pontifex. Nec, creato Cælestino II. & Lucio item II. quamvis complures è nobilitate Pontifici fauerent, destiterunt; adiecto etiam Patritio tantquam Senatus Principe Iordane Petri Leonis filio. Inter hæc renuntiatus Pontifex Eugenius III. cognito, fore, vt Senatus vehementer obfisteret, nisi noua inauguratione Senatoriam dignitatem confirmaret, antequam Pontificatus coronam acciperet, Urbem egressus, primum Viterbij moratus est; tum isto fœdere cum Romanis, vt Patriciatum abolerent, Senatores ipse diceret, Romam reuertitur. Sed tum Arnaldus seditiosus facies, quas Populo Romano longe afflauerat, præfens euentilabat: vexatusque Pontifex trans Tiberim, in Aedes ne Insulæ, quas alij Pontifices incoluerant, migravit: an Arcem S. Angeli, cui Petri Leonis filij Pontificis fautores præsidebant. Certæ Senatores Urbis hæc tuta, & inuoluta, vt narrat Cencius Camerarius, præstituros se Pontifici iure iurando as-

Arx reci-
pitur ab
Innocen-
tius Pont.
Anno sal.
1141.

firmabant: S. Petrum, Romam, Cinitatem Leonianam, Transibericum Insulam, Castellum Crescentij, S. Mariam Rotundam. Quod signum est, munitiones in Insula fuisse. In Galliam deinde discessit à Ludouico Rege magnifice exceptus: reuersusque in Italiam, Vrbe abstinuit, donec ad arbitrium Pastoris se componeret. Secundus ab Eugenio Adrianus IV. ad S. Petri Federicum I. Imperatorem Imperij corona donabat; itabatque populus ab utroque diffidens sub signis ante Arcem: cum repente, in Cæsarianos milites ante Basilicam impetum fecit, & vique in castra fugauit. At Germanis auxilio subuentibus, multi cæsi, multi etiam capti: populo intra portas Castris recepto finis pugnae fuit.

Vt arbitri-
tur Card.
Baronius.

Baronius
tom. 12.
an. sal. 1146.
Anno sal.
1155.

Successit Adriano Alexander III. quem à Bosone Cardinale intra Arcem cum Patribus fautoribus receptum Ciacconius narrat. Sed hos in munitione B. Petri inclusos testantur eius Acta referente Baronio. Quique nouem dies in illa egisse, iisdem in Ecclesiā B. Petri fuisse dicuntur. Porro de Castro sermonem non esse, argumento est; quod ex eo loco, vbi nouemdiem moram egerant, in arctiorem, tutioremque custodiam trans Tiberim translatos esse narratur, triduoque ibi detentos. Quid autem in Transiberina regione Arce S. Angeli tutius poterat inueniri? Verum dimissis Pontifex, cum à Gallia multo post omnium Ciuum votis Romam reuertisset; Germania profectus exercitum ad Urbem admoitit Antipapæ fautor Federicus I. Ille castra metatus in pratibus

Anno sal.
1159.
Eodem
anno, &
sequenti.

Baron.
1167.

Hh

Nño-

Neronianis, postero die instructis copiis progressus *vsque ad portas Castelli S. Angeli*, Molem acerrime oppugnavit. Sed Pontificiis fortiter obstitentibus repulsus; postmodum ad S. Petri Basilicam se conuertit: ignem pontificibus, proximoque Virginis Templo, quod in Turri appellabatur, iniecit. Quibus incensis, tandem scelere ac sanguine imbutus Basilicam irrupit; non vitæ sedit exercendi facinoris pœna. Nam vulgata inter suos pestilentia, qua milites, & clarissimi duces perierunt, maturare ab Vrbe non discessum, sed fugam, & sola suorum funera referre coactus est. Aberat Vaticano Alexander, cum ibi seiret obfidio, & ad Frangipannum domos periculo vacuas cum Patribus, & aulicis venerat Lateranensis ab ædibus. Erant enim illa tempestate ad S. Mariz cognomento Noxæ firmissimæ munitiones in antiquis Cæsarium fabricis constructæ: Castellaria in Thermis Titæ, Colosseum in Amphitheatro Vespasiani, Turris Cartularia, quæ propria Frangipannum ipsæ auctoribus nomen dedit, vel illo ævo de Cartularia dicentur: eiusque vestigia (ait Card. Baronius) *visuntur vsque hodie iuxta Arcem Titæ ad vaditæ Palatini*. Quam & dicere cū Arcu Titæ *Septem Lucernarum*. Ibi tuto debebat Pontifex, paulo post in Campaniam profectus: mansitque Castrum in eius, ac deinceps aliorum fere Pontificum potestate. Verum de Nicolao III. Vrsino Ciacconius subobscura loquitur: *Arcem S. Angeli, Ecclesia excepta, Vrsi fratris filio donauit*. Sed & auctor vitæ Nicolai Renzii *Nicolao Vrsino* pluraquam Præfecturam videtur ascribere: cum tamen Renzius, longe agente in Gallia Pontifice, Romanum regimen Tribuni assumpto nomine adeptus, Arces, transitis, pontesque Urbis in sua etiam ditioe habere voluerit. Deiectus quidem Tribunatu ad Arcem statim se contulit, illaque se clausit: deinde clam discessit in Boemiam: se; timor; post anno ab Innocentio VI. ad repetendam dignitatem missus, dein Romæ populari conuocatione obtruncatus est. Exinde cum populus eiectione pontificis Senatori septem Ciues Reformatorum nomine subrogasset (quorum iam sublatæ præter duas familiæ, De Capite ferreo, De Gottifredis), ne popularis audacia frenos frangeret, aut Arcem irumperet aliquando; Pontifex nouum Senatorem imposuit Hugonem Lusignanum Regem Cypri, Reformatorum Magistratum concessum aboleri iussit.

Alexander Pontifex domibus cuius se defendit.

In vita Nicolai 16. & 18. Anno sal. 1347. Auctor eius vitæ c. 10. Ann. 1313. Tabula Capitoli. ne, & vetus Statutum M. S. Codex collegii Mercatorum.

Anno sal. 1376.

Arc in potestate Cardinalium Galliarum.

Rediit deinde Pontifex & Gallia Gregorius XI. eoque duobus post annis vita functo, creatus in Vrbe Urbanus VI. Cum populi metu, qui armis ac tumultu omnia compleuerat quidam Cardinales in Arcem confugeret, qua, ne reuocante quidem Pontifice decedere voluerunt. Venerat cum Arc nescio quomodo in potestatem Gerardi Cardinalis Galli, qui Petro Præfecto custodiendam dederat; neque Pontifex soluta quamuis pecunia ab eodem recuperare potuit. Immo cum profecti ab Vrbe Gallici Cardinales, & aliquot accitis, Pseudopontificem Fundis creassent; Pontifex Urbanus Tibure ad Vrben reuersus, aliquot menses propinquas ædes Transiberino Virginis Templo incoluit; loco opportuno, & munito, quod Arc in potestate Cardinalium Gallorum esset. Discessit deinde saluus ille Clemens VII. in Galliam, in Campaniam Urbanus: quo

te m.

tempore vt probabilis coniectura fert, populus vel pactus cum Præfecto, vel iuxta eius præsidio ad sese Arcem transiit: neque deinceps constat, an Urbanus de eius potestate receperit. Bonifacius IX. Urbani successor ex Umbria Romanorum rogatu ad Vrben reuersus cum pendi sibi publica vestigalia mandasset, creassetque pro arbitrio magistratus, etiam Adriani Molem recepit, quam priscis saccentibus, nouis mœnibus cœxit, munitisque pontibus frenos Urbis imposuit, & Pontificias opes latius propagauit. Verum Innocentius VII. ad Pontificatum euecto Romani iterum restitit sibi libertatem, reddiditque Capitolium, pontem Miluium, & Arcem petebant: Mox itum ad arma: ac per absentiam Pontificis occupato Capitolino Colle, ac ponte Miluio, Arcem frustra oppugnant. Nam cohortes Pontificis quæ superuenerant, Romanos, auxiliaresque eorum copias sudare in Campis Neronianis. Sic recessum ab armis, & pacata deinceps potestas; donec Ioannes X. XII. Pontifice Ladislaus Regni Neapolitani Rex Ostia Tiberina expugnata dirutisque muris Constantinianam versus Basilicam, potitus est Palatio Lateranensi tum Ioanne in Hetruriam profecto, Arcem S. Angeli in dedicationem accepit, non multo post ipse veneno periturus. Tenebatur Arc absente Pontifice, Ioannis II. Regina nomine, quæ Ladislaus fratri successerat: neque cum Brachius Montonius quamuis acriter obfessum cepit, qui, Sfortia cum Ioanne copiis Vrben porta Flaminia ingressi, pulsus lugatusque est. Rediit deinde Moles Martino V. Pontifici Eugenio IV. captus quidam Massius falsus est in questione, sibi in anno fuisse Arcem S. Angeli de lo capere interfecto Arcis Præfecto, vt Pontifex, & Vrsini ab Vrbe pellerentur. De quo postea sumptum supplicium est. Idem Pontifex, cum orta populi seditione & Transiberino palatio ad fluvium primum, inde secundo Tiberi ad hostia fluminis, cum Pafis, & Florentium peruenisset: Romani, qui Vrben suos per magistratus regere coeperant, vt Arcem quoque obtinerent, Urbanas cohortes ad eam admoerunt. Sed à Præfecto callido fortique viro deceptis, captisque per simulationem dedicationis primoribus Ciuium quieuerunt. Sub hæc tempora Sixtus IV. antiquarum iam morem renouauit tradendi Cardinalibus Arcis Præfecturam. Christophorus enim primum, tum Dominicus Ruuerei Cardinales leguntur ab illo Præfecti Arcis constituti. Adhuc Innocentio VIII. Pontifice legitur Præfectus Arcis à Iuliano Ruuere Cardinali ei muneri prepositus. Quod sane licere illi non poterat, nisi peculiaris eius moderanda cura Iulianum attigisset. Eonius etiam Verulanus, & Ioannes Vincencius Aquaiua Cardinales Paulo III. rerum potestate Arcis Præfecti dicuntur fuisse.

At post Innocentium Alexander Borgia, huius nominis VI. in Arcis munienda curam intentus, vetus Mausoleum magnis quadratæ lapidibus compauctum, opere lateritio excelsius fecit, commodasque Aedes superstruxit. pulcherrimum propugnaculum prostantibus identidem tiburinis quadratis imminens Tiberi, Aelioque ponti erexit: turas denique munitiones constituit, quibus ipse sponte se aliquandiu tenuit, ingresso

Anno sal. 1392. Recepta, & munita à Pontifice.

In potestate Ladislaus Regis.

Redditum Pontifici.

Romani Arcem frustra obfident.

Præfecti Arcis Cardinales.

Arc iterum munitur.

Anno sal. 1494.

Hh 2 in

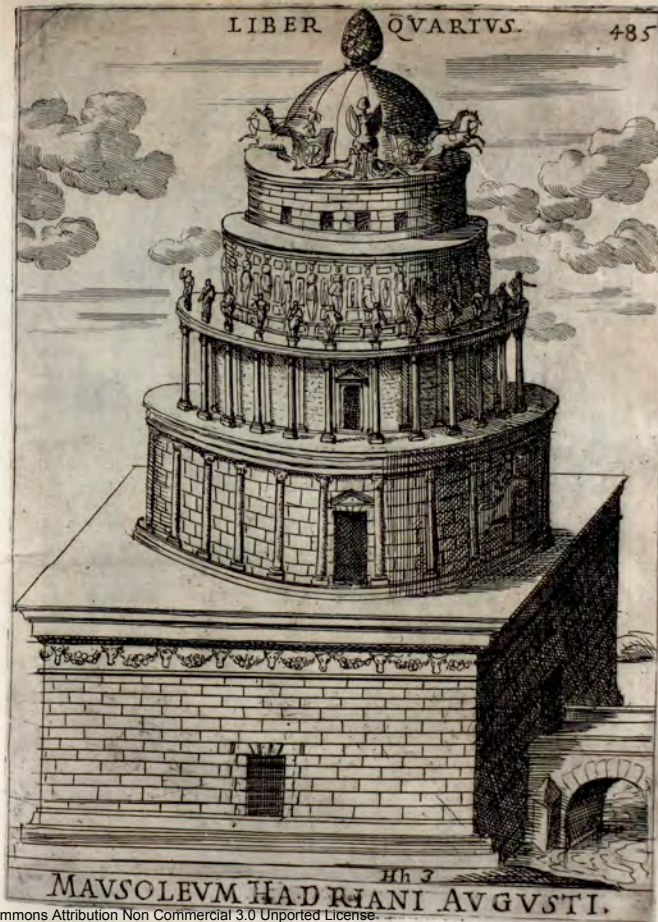
in Urbem cum copijs Carolo VIII. Francorum Rege. Mortuo Alexandro Cæsar Valentinus Arcem, quam habebat in potestate aggeribus vallatam, & Vaticanam cum duodecim milibus armatorum circumfedit, ut Patres in Aedibus Pontificijs habituros comitia ad sua vota cōpelleret. Qui cum in Aedem, & Cœnobium Virginis supra Mineruam confugissent, inire Comitia noluerunt, donec egresso cum militibus Cæsare, Vaticano, & Arce recepta, vrbaniſque cohortibus totam Urbem firmarūt. Cæterum validæ Alexandri munitiones impetum victoris exercitus preſſerunt, qui Borbonio Duce Vaticanum, & Urbem irruerat, ſeptemque ipſos meſes obſidentem retardarunt, donec emiſſus, ſeu clam proſectus Pontifex libertatem recepit. Fuerat Alexander Farnēſius Cardinalis cum Clemente in Arce detentus: tum eius ſucceſſor vetera per obſidionem quaſſata reſci, noua ædificari, inſtrui bellico inſtrumento, ſuperiores Aedes inſtaurari, picturis ornari iuſſit. Plura molitus eſt Pius IV. qui noua mœnia latiore circuitu, porrectis, ſeſceque inuicem tuentibus propugnaculis adiunxit, ut hoſti, qui primum vallum intraſſet, ſecunda molis munimenta bellum de integro formidabile occultarent.

Sed quamuis hæc caute prudenterque prouiſa, nondum tamen periti rei militaris inſtructam ſatis Arcem prædicabant: deque ea munienda, nonnulli Commentarios, librosque in lucem edidere ad oſtentationem magis ingenij, quam adducendos Pontificum animos, quos longe voluntas abſtraxerat. At Vrbanus VIII. vix inito Pontificatu operis molitionem aggreſſus, celeriter magno ſumptu perfecit. Nam mœnia intuta, aduerſus tormentorum icūs, elato ſuper terreo AGGERE ad eos eludendos oppleta ſunt: perducta latiſſimam in altitudinem FOSSA, eoque interfluens aquæ corruuatus RIVVS ſeſe evoluens in Tiberim: quædam quæ deſiderabantur adiecta PROPUGNACULA: interq; magna pars muri directæ. Camporum retro iacentium elata paulatim acciliuitas, ut ſoliæ crepidæ æquaret altitudinem mœnium: diſturbata circum tectæ, & vacuum ab ædificijs pateſactum ſolum. Deiectum propugnaculum lapideum Alexandri VI. quod in medio ſitum extrema, & anguloſa propugnacula, mutuo ſe tueri, inuicemque bombardas collineare prohibebat. Quod & Tiberis ALVEVM laxauit. Pons enim Aclius quatuor magnis arcubus, duobus minoribus extremis ripam vtramque coniungit. Horum duos clauſerat abſuleratq; Alexandri munitio. Quare fluuius coarctato alueo, tranſituque, & hibernis aquis crebro intumeſcens, reliquis arcubus haud facile eluctabatur, ne Urbem inundaret. Quod ſane cum timeretur, ſpondarum partem amoueri ſemel vidimus. Verum ſublato propugnaculo; ſuique ponti redditu Arcus minantem. Vrbi fluuium, exceptis vndis, iam ſemel repreſſere, ne extra ripas eſunderetur. Præter hæc æneæ MACHINÆ ad centum, diſpari magnitudine conſtate, perque muros collocatæ: DOMVS præſidiario militi, horrea frumento, apothecæ oleo, cellæ vino condendo, receptacula pyrio pulueri, cæteroque bellico inſtrumento parata: iuſſe diſpoſitæque nouæ militum ſtationes ac vigiliæ, addita præter morē cohorte: aditus in Arcē

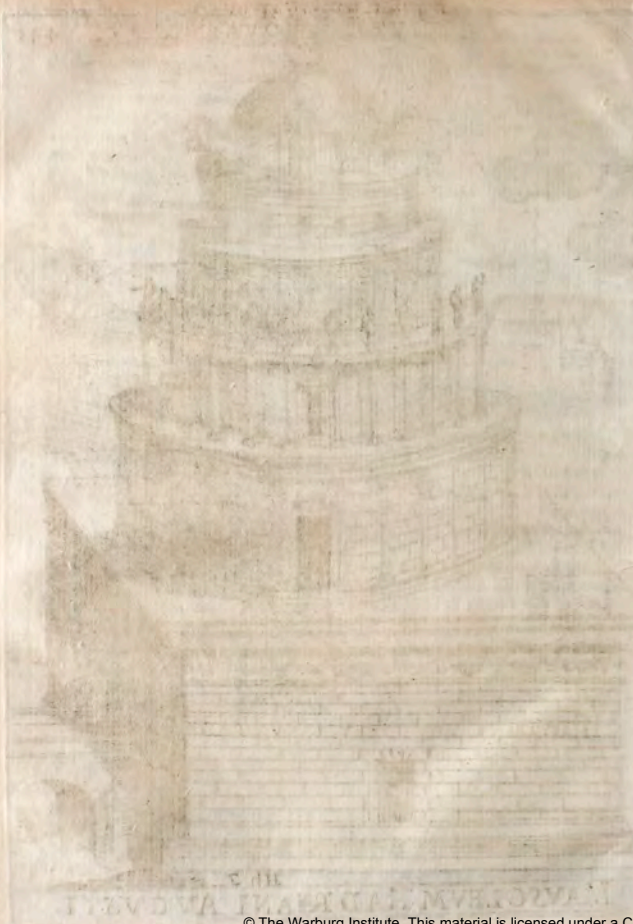
ligno

Vrbanus
VIII. Arcē
firmius
cōmunit.
Agger,
foſſa, propugnacula
addita.

Laxatus
Tiberis
alueus.

MAVSOLEVM HADRIANI AVGVSTI.

ligneo mobiliq; PONTE, solidissima muri compagē ferreisq; claustris,
& foribus cōmunitus. Eodem studio Pontifex ARMAMENTARIVM Armamē.
copiosissimum, refertissimūq; quo, si aliqua vis ingruat, maximi exer- tarium in
citus arma in promptu habeantur, instruxit in Vaticano. Nimirum Apes Vaticanas
non solum mel conficiunt, sed etiam aculeatę armantur ad pugnam. Vt
quę præcelsa de sede Vrbanz liquorem sapientię, in populos effuderunt,
constanti etiam fortitudine timorem prouocantibus inferrent.

H h 4

Quæ

Quæ post Leonem IV. ædificata sunt,
Cap. VIII.

Benedicti
III.

Et Nicolai
I. operam
Triclinii
pro Pontifi-
cibus.
Aque du-
ctus refe-
ctus.

Anast. in
vita Bene-
dicti, &
Nicolai.
Auct. La-
teranensis
Palatium.

Platina
Ciacco-
nius.

Incendit
Vrbis.

Vrbis Leo-
nina ca-
pta.

Roma ab
Henrico
III. capta.
Ann. 1099.

SUCCESSIT Leoni Benedictus huius nominis III. qui restum Basilicæ S. Petri magnis trabibus firmavit, instauravitque: Apud S. Mariæ trans Tiberim meliorem in formam erexit: porticum, alique circum ædificia restituit. EDEM SS. Petri, & Marcellini renouato tecto, & circumiectis olim porticus refici iussit. Eius autem successor Nicolaus ad Templum S. Mariæ in Cosmedin renouata Porticu, Secretarium, ac præcipuum domum, in eaque nouum postea Triclinium ædificauit, in quam Pontifices cum vniuersa Curia pro arbitratu diuerterent. Dicitur Aquæ TOCIE (ait Anastasius, quæ sit ex antiquis nisi forte fit Tepula, ego nolim diuinare) iterum reficiendus, dilapsosque riuos in Vrbem reducendos curauit: tum Aquam, quæ olim in Vaticanum deducta, fluere desierat, eiusdem impensa Basilicæ S. Petri, & pauperum gregibus inibi degentibus est restituta. Extruxerat Leo IV. Templum sanctissimæ Virginis NOVÆ cognomento iuxta Sacram viam. Hoc Nicolaus salutariter egregie ornauit. Officium menibus, ne Barbaris pateret, conclusit: turribus, & militum stationibus muniuit. In Patriarchio Lateranensi DOMVM pulcherrimam, & Sacellum super præmæ Dei Matrî splendide instructum condidit. Idem Basilicam (ut refert Anastasius, seu quis alius in vita Adriani II.) *Nicolaitanam adeo luculenter cum tribus Aquaductibus sabrefactis instruxerat, ut omnes Lateranenses Basilicas sui pulchritudine superaret. Hanc Adrianus iuxta votum prædecessoris sui picturis varijs decorauit. Neque hoc Sacellum à Patriarchio videtur seungendum.*

Consequuta tempora incuriosiore operum memoria defluxerunt Cæterum Sergius III. anno salutis 907. BASILICAM Lateranensem, quæ terræmotu concussa Stephano IV. Pontifice corruerat, instaurauit, ornauitque picturis non sine titulo nominis sui. Martinus autem III. triginta quinque post annos religionis studiosissimus TEMPLA vetustate collapsa impense restituit. At sub Leone IX. magna pars Vrbis incendio corrupta dicitur, Anno, circiter ML. Sed triginta post annis Gregorio VII. Pontifice malum longe luctuosum passa est expurgatione, directione, incendio. Nam cum Henricus III. Imperator Gregorium Ecclesiasticæ libertatis vindicem acerrimum bello persequeretur, venit Romanam cum exercitu, & ab Vrbe Leoniana primum repulsus, eandem, sequenti anno ad obsidionem reuersus Romanis frustra tutantibus, cepit. Sed à reliqua Vrbe disclusus, & diu consistatus Tibur recessit, relicto in Castris, reique bellicæ præfecto Guiberto, seu Clemente Pseudopontifice, ab eo pleraque ædificia, quibus pepercerat Henricus, cum ferro lacerata, aut igne combusta. Dein Cæsar grauiore belli mole Vrbem adortus tandem irrupit: tum explorato, Robertum Guiscardum suppetias Ponti-

Pontifici ferentem aduentare cum iniuncto Nortmannorum exercitu, se recepit in Hetruriam, posteaquam dispositis præsidij munitionibus Vrbis loca institisset. Robertus porta Flaminia Vrbem ingressus, resistentibus Cuiuslibet Henrici foederatis plana Campi Martij, vique ad Arcum quem Portugallia nominant, incendio consumpsit. Mox Lateranum, & Aedes Pontificias occupauit. Ex ea velut arce Capitolium versus, quod tenebant hostes, ferro, & igne viam aperuit. Quare & illa pars Vrbis euerfa: & ipsum Capitolium fere solo tenus æquatam est. Inde Ciuitas prædicta: & solutus obsidione Pontifex. Duraret hodieque in Cælio Monte, interque ipsum, & Capitolium miserabilis fides prostrata Vrbis, nisi in hororum vinetorumque amœnitatem Roma resurrexisset, vt perpetua viriditate contegeret vulnera, & ruinas suas.

Antequam hæc omnia gereretur, eiusdem Guiberti opera Cincius Romanus Stephani Præfecti filius sacris operantem Gregorium in Templo Esquilinæ Virginis captum, & in Parionis regionem deducum turri incluserat. Sed postmodum Populus Romanus sumptis armis, assertoque in libertatem Pontifice, audacissimi hominis Aedes turrimque euerit, publicis insuper bonis; pulsatque ab Vrbe familia nobilibus mutilata. Petri etiam Frangipanis domum Gregorio IX. rerum potente Pontifice factio cum Turri, quæ Cancellaria dicebatur, euerit. Petrus enim Gregorium Vrbis aditu prohibuerat. At Corforum, Romani potentique generis AEDES sub Capitolio insignes ab Henrico exultæ, ac solo æquate sunt, quod pro Gregorio Corsi fideliter, fortiterque pugnabant. Sed firmiores alie ab ipsæ extructæ, in quibus Gelasius Pontifex seclatatus est, cum ante ad Bulgamini domum clari item Cuius confugisset. Nec postea Innocentio II. cum vim Anacleti declinaret, aliud in Vrbe subsidium paratum est, præter Corforum, & Frangipani domos. AEDES item Petri Leonis quibus Capitolij rupes imminet, tum nobiles fuere. Multas autem priuatorum Ciuium illa tempestate in Vrbe munitiones fuisse argumento est: quod Alexandri III. hostis Federicus Roma discessurus, cæteros quidem ad suas partes tradidit: Frangipanes vero persequere alios nobiles Cives, qui præcelis se turribus, ac munitis ædibus clauerant, non potuit abducere à Pontificis fide.

Sed vt opera Pontificum perleuat Paschalis II. quatuordecim TEMPLA Romæ scribitur consecrasset: inter quæ fuit Aedes quandoque Coronatorum in monte Cælio cum reliquis eius regionis ædificijs durata: multorumque Sanctorum corpora sub Altari cõposita: quæ paucis ante annis Garzias Cardinalis Millinus, cum, apud muris, picturisque renouata, Aram pulcherrimam locaret, in eodem loco religioso composuit. Callistus item II. multas in Vrbe Aedes sacras vetustate collapsas restituit: Aquæ induxit: S. NICOLAI Ecclesiam in Palatio ædificauit. Innocentius II. Aedem S. ANASTASII ad Aquas Saluias nobili Cænobio amplificauit. Apud S. MARIÆ trans Tiberim musico opere, quod hodie extat, crustauit: Lateranensem Basilicam nouo tecto contexit: Palatium vero cubiculis: autem pictura colorauit. Caput Basilicæ S. PAVLI quas-

Baron. an-
no 1167.

Innocen-
tius II. opo-
ra.

fatam, & castrum solidissima murorum compage sustinuit, quod deinde Honorius III. vermiculatum figuravit: atque eiusdem Basilicæ ædium magna ex parte restituit. Quo tempore Aedes S. LAURENTII in Lucina renouatur, consecratur; ab Anacleto Pseudopapa, Anno MCXXX. vt tabula marmorea in aditu dextrorum Aedem ineuntibus indicat. Eodem tempore Gerardus Cardinalis S. Crucis in Hierusalem qui postea, creatus Pontifex Lucius II. dictus est, Templum illud inflauravit, & Cœnobium: in eoque claustrum cum tabernis, & officinis, & Canonicorum inibi degentium cellis edificauit. Eugenius etiam III. dicitur vetustas fabricas reparasse, nouas excitasse. PORTICVM quidem Basilicæ Liberianæ aut nonam extruxit, aut splendide restituit, & ad initia Templi referenda testiferis multicoloribus induxit effigies. PALATIVM apud S. Petrum à fundamentis erexit, magnificum certe, & amplum, & Pontificum vsui futurum, si quando Vaticanum incolerent. Itaque Adrianus IV. coronato Federico I. Imperatore, cum ille in castra se recepisset ipse in propinquam Palatium S. Petri diuertit; cum antea Anathasis IV. AEDES egregias apud Pantheon suo, & successorum commodò fabricaric, qui lane multa ad Vrbs ornatum destinauerat, nisi cirmors interuenisset.

A Clemente III. qui annum penconem muris reficiendis populo Romano foponderat, claustrum Canonij S. Laurentij extra muros factum est: in Templo pictura lapidum coloribus simulata. Palatium Lateranense non mediocriter fumptu refitutum, & amplificatum; Cui & cubicalia Celestinus IV. postea adiecit atque egregias A E D E S in Vaticano ijs fortasse, quas Eugenius III. fecerat adiunctas extruxit. Quantum autem iam non esset palatium Vaticanum iudicio est, quod Petrus II. Aragonie Rex ingenti comitatu veniens ad Urbem, vt per manus Innocetij III. regni coronam acciperet, Pontificis zibus in Vaticano exceptus est. Eius porro Pontificis quidam egregie structa referunt ornatum Altare S. Petri: eisque Basilica APSIS musio opere elaborata. Huius operis tantquam index, eiusdem Innocentij imago adhuc superstes viuic. quam dicto veteri Templo & summa testudine detractam, pone radiata cum columna reuerantur. Eam Clemens VIII. Lothario Duci Pol: donodedit, vt adillatrem stirpis memoriam custodiret: qui Muro Sacelli S. MARIÆ cognomento Candide in Poleni foro, inferendam curauit. Porro in regno lombardie, existeret huius operis, quod in eadem ciuitate

ticibus. Idem TVRRIM, quam Comitum nuncupant in Suburra. Turris Co
extruxit, siue antiquitus lapide quadrato extructa coctili laterculo ope-
ritur Marchionem insigni sui ætatis Architecto, ad habitandam, vel vere-
batur mos illorum temporum, familiæ vel securitate, vel magnitudine.
Iam tum enim in ea vicinia Comites domos sedesque fixarant: quarum
hodie aliqua pars superat, quamvis præter splendore amissio viles in vñs
conuerſa. Ex eadem Comitum gente Gregorius IX. Innocentij vel æmu-
latione, vel quouis alio consilio TVRRIM, vulgo Militarium in sum-
mo Quirinali iugo Aemilij Pauli vetustæ fabricæ imminet erexit. Idem
Pontifex musius imagines frontis Basilicæ Vaticanæ affabre induxit, non
sine sua ipsius effigie. Quam Paulus V. vel Templum pe-ficeret, vetustas
parietes demolitus, conseruatum eidem Duci Poli donauit, vel apud se,
eadem atq; alteram cura haberet. Iſque eodem in facello Candide Vir-
ginis Poli reposuit.

Cæterum Honorius III. è gente Sabella Innocentij successor Cæno-
bium S. LAURENTII extra muros instauravit, & Templum B. Marty-
ris. Cuius confessionem fræficavit Card. Boncompagnus cancellis qua
marmoreis, qua inauratis præfepit: tabulis etiam è marmore variam in
speciem segmentatim decoravit. PORTICVM præterea Honorius
marmoreis, & in spiram liriatis fultam columnis, musivo, & picturis or-
natam appoſuit. Aedem S. BIBIANÆ cum Cænobio Monialium
refecit. Quam inter vineta fere ſepulchrum Vrbanus VIII. renouatis pa-
rietibus, extructa porticu, Ara marmore, laqueariis virisque pictura ve-
ſtitis: patefacta, & vmbroſis arboribus ad amoenitatem conſita vi-
diſturbatis, qui aditum intercludebat, præſcis Aëquiductibus arcuatis, ma-
gniſicè reſtituit. Honorius autem præter hæc, condito S. MARTINI
Cænobio Eccleſia ſanctorum Vincentij, & Anaſtaſij conſecrauit. Idem
Cardinalis Camerarius æneas FORES, quæ in Baſilica Lateranenſi vi-
ſuntur antea faciendus curauerat. Sed cum illi Gregorius IX. in pontifi-
catu ſucceſſiſſet, florebat in Vrbe nobilitate ac potentia Iacobus Capocius,
qui Aram, & Aræ imminens tellurellum è marmore tabernaculum colū-
nis elatum in Baſilica Equilina compoſuit. Petrus autem Capocius Car-
dinalis propinquum illi NOSOCOMIVM, Templum, & Cæno-
bium S. Antonij moriens extrui mandauit. Per id tempus Bobonis, &
Aegidij nobilium Romanorum domus, quod a Pontifice diſſentient, ab
eius fautoribus euerſæ. Porro Gregorius præter ornatam, præ dixi, Vati-
canam Baſilicam, veteres CLOACAS repurgauit, nouas ſubſtruxit,
Aream Lateranenſem quorundam domibus, turribusque diſturbatis la-
uauit: Patriarchium auxit: Ingens NOSOCOMIVM illi propin-
quum curandis ægrotis ſoudauit. Alexandri IV. ex eadem Comitum
gente, ſpectata religio Templum olim Bacchi, præ aiunt, reſtitutum ad-
gente, S. Agnetis, ſacro ritu expiauit, dicauitque S. CONSTANTIAE.
Quod paucis ab hinc anniſ Fabricius Cardinalis Verralis ſitu deſerit
pictura: a marmoreis cruſtis Ara, dealbatis, circumſcriptisque parietibus
ad eximium cultum renouauit.

I am

De ea Ba.
ron. co-
dem ann.

Porticus
S. Mariæ
Maioris.
Palatium
Pontificū
apud S.
Petrum.

Annua
pensio ad
reficien-
dos mu-
ros.

Aragonix
Rex Vati-
canis Ae-
dibus ex-
cipitur.

Innocen-
tij Ill. ima
go, & o-
perz.

Nofoco-
mum ce-
lebre S.
Spiritus.

Turris Mi
litium,

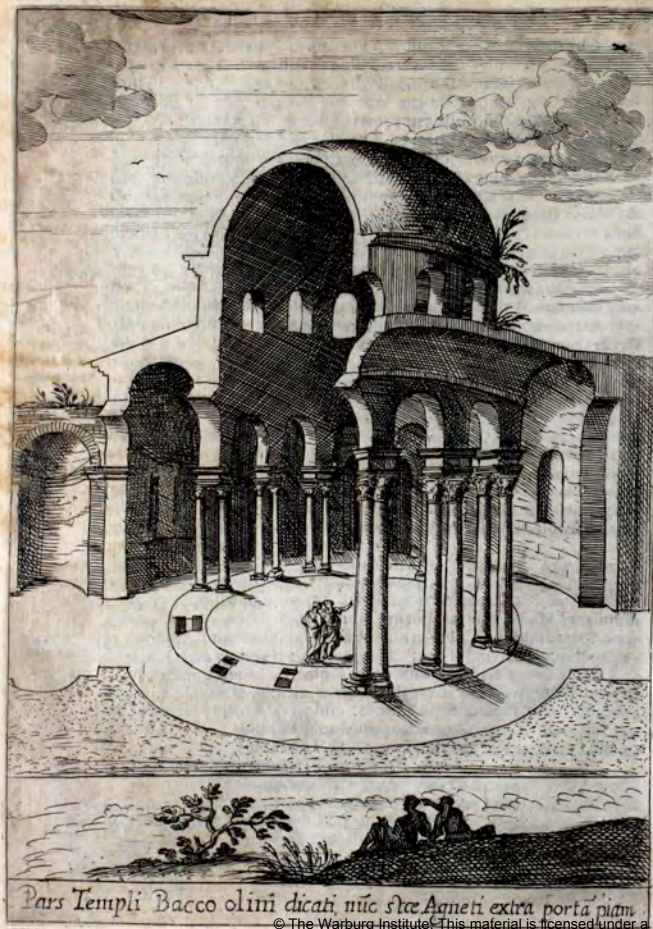
НОВОГІЙ
ШКОЛА.

Aedes 5.
Bibianæ
recta &
ornata.

Nofoco-
mium, &
Templum
S. Antonij.

Nosco-
mum in
Laterano.

Templum
S. Conſtân-
tiae dictu-
tum, or-
natūque.

Pars Templi Baccho olim dicati nunc S. Agneti extra portam piam

Iam vero SS. Adriani, & quatuor Coronatorum Aedes restituta; cum
 teſto Oratorij S. Sylueſtri, & aula Lateranenſis Urbani IV. opera ſunt.
 Sed in Laterano plura molitus eſt Nicolaus III. genere Vrſinus. Nam
 Baſilicam Conſtantinianam renouare aggreſſus, quod opus antea cœ-
 ptauerat Adrianus IV. Aedes Lateranenſes ab Adriano item inchoatas
 perfecit. Iſdem in Aedibus SACELLVM Sancta Sanctorum à fundamen-
 tis condidit muſiuo cruſtiſque marmoreis coopertum, priore iam vetu-
 ſtate collapſo: eoque SS. Petri, & Pauli Capita contulit, donec Baſilicæ
 Conſtantinianæ reſtitutio abſolueretur. Qua peracta in Templum ſo-
 lemni ſupplicatione Populi Romani capſulis argenteis incluſa retulit, &
 in Altari excelſo, ſeptoque inauratis cancellis reſoluit. AEDES idem apud
 S. Petrum percomodas ſtatuit, quas deinde Nicolaus V. magna impenſa
 reſtaurauit. HORTOS Pontificios inibi muris in Urbis modum cinxit.
 Baſilicam S. Petri, quam ſere vetuſtas conſecerat, reſciendam locauit,
 pingendamque in Zophoro coronæ ad viuum expreſſis ſummorum Pon-
 tificum imaginibus. Idemque in Baſilica S. Pauli præſtitit ſertur. Hono-
 rius autem IV. egregias Aedes apud S. SABINAM, quarum veſtigia
 ſuperſunt, cum in Auentino habitaret, extruxit: cumque multis Roma-
 norum vt in eo colle ædificarent tenderentque, exemplo eſſet, breui
 mons ipſe factus eſt incolis, domibusque frequentior. De Nicolaio IV.
 ſic Platina: Apud S. Mariam Maiorem habitauit, quam BASILICAM
 ipſe vna cum Iacobo Columna reſtituit, vt tu formæ maiori apparet; on-
 de Saluatoris, ipſuſque Pontificis, ac Iacobi Cardinalis imago ex opere mu-
 ſiuo adhuc cernitur. Idem quoque Pontifex, anteriorem, poſterioremque
 partem Baſilicæ Lateranenſis reſtituit, ornauitque opere vermiculato, quem
 admodum littera ipſa indicant. Bonifacius VIII. Baſilicam Vaticanam in
 qua humari voluit, excoluit pluriſimum, & ſuggeſtum cum porticu Late-
 nenſi Templo ſubiecit.

Laterana
 Baſilica.
 exornata.

Aedes pō-
 tificiæ
 apud S.
 Petrum.

Honorius
 IV. habi-
 tat in A-
 uentino.

At Clemente V. qui iam Romanam ſedem in Galliam, Auenionem
 tranſulerat, id præter cætera inſauſto prodigio Romæ fuit: quod fortuito
 incendio arſit Conſtantiniana Baſilica, corruitque: Porticus, Patriar-
 chium, & circumſcripta Aedes omnes præter Sacellum Sancta Sanctorum
 exiſte ſunt. Improviſe calamitatis nuncio indoluit vehementer Pon-
 tifex, quod datæ eâ ſuper re ad Regem Siciliæ teſtantur litteræ, quibus pe-
 tit, vt caſis in eius ditione trabibus, materia in Urbem conuehatur. Ad-
 hæc miſſa magnæ vi pecuniæ, atque indulgentiæ piæ dilargitus ſumptum
 in id opus facientibus, Templum celeriter æquæ ac luculenter reſtituit;
 Benedictus XI. reſtutum Baſilicæ Vaticanæ magna impenſa ſarciuit: quo
 Pontifice NOSOCOMIVM Incurabilem ex legato Petri Colum-
 næ Cardinalis fundatum ereſtumque eſt.

Romana
 ſedes Aue-
 nionem
 tranſlata.
 Anno ſal.
 1308.
 Baſilicæ
 Lateranæ-
 ſis incæd.

Innocentio VI. Templum Lateranenſe (ait Ciaconius) caſu fortuito
 incenditur. neſcitur tamen quid obſiſterit quo minus Innocentio iuſſu reſi-
 ſteretur. Nam ad Urbanum V. (eius ſucceſſorem) ſcribit Petrarca,
 Lateranum adhuc tacere, & Eccleſiarum omnium Matrem teſto carere.
 Hæc ille. Sed niſi aliud aſſeratur, ipſis verbis Franciſci Petrarçæ nullum
 incit

ineit noui incendij argumentum. Vnde enim tam crebra conflagratio? Hanc verò postremam Platina, Onophrius, & alij nesciunt. Quare, Vrbano Pontifice, Lateranense Templum non causa iterati incendij testis caruit, sed quia cum resciceretur, per obitum Clementis V. & successorem absentiam non perfectum omnino fuerat, & aliquis angulus adhuc Cælo patebat. Huius rei luculentus testis idem Petrarcha est, versu scribens ad Clementem VI. qui ante Vrbano, & Innocentium Pontificatum gesserat. Idque ibi, loquente Roma, narratur; nempe testis carere Lateranum: sed causa refertur in flammis, quibus Clemente V. Basilica conflagrauerat. Eo quippe incendio caput S. Pancratij, quod in ea seruatur, tres dies sanguineo sudore, ac lacrimis manauit. Id cum cæteris quæ acciderunt, Poeta commemorat. Ad quis periclit? nam neque Vrbano, nec alius nominatim refertur. Fecisse tamen, si opus erat, Vrbano credendus omnino est, qui Romanam reuersus CAPITA APOSTOLO- RVM quæsit, & in Sacello Sanctarum inuenta in maiore Ara- Basilicæ Lateranensis venerabunda totius populi celebritate collocauit. Idem cum in Vaticano sibi sedem delegisset, propinquum Templo Palatium partim collapsum, partim propediem collapsurum restituit, instruxitque hortis, & viridariis; tum in Galliam iterum reuersurus, si per mortem licuisset, nauigauit.

Aedificia Romana post reuersionem Pontificis è Gallia. Cap. IX.

Cities
Epistola
ad Vrbano
num V.

Ad eum-
dem lib. 9.
simil. E-
pist. 1.

Miseria Vr-
bis condi-
tio ab-
sentie Pon-
tificis.
Pon-
tiffex
redit ad
Vrbem.

QVO in statu res forent vrbanæ scripsit ad Pontificem Franciscus Petrarcha: *Iacent domus, labant mœnia, Templorum, sacra pereunt, calcantur leges.* & paulo post: *Lateranum humi iacet, & Ecclesiarum Mater omnium testis carens ventis patet, ac pluuijs.* Et Petri à Pauli sanctissima domus tremant: & Apostolorum quæ nunc Aedes fuerat, iam ruina est, informisq; lapidum æter- nus, lapideis quoque pectoribus suspiria extorquens. Idem alio loco: *Romam longa suorum Pontificum, ac Principum absentia extenuatam, & attritam, ac pæne consumptam dolens fateor. cuius vastitas, &c.* Idem ad Clementem VI.

*Quot sunt mihi Templi, quot arces
Vulnera sunt totidem. crebris confusa ruinis
Mœnia reliquias immensa, & flebilis Vrbis
Ossentant, lacrymasque mouent spectantibus.*

Idem Benedicto XII. inculcauerat. Gregorius igitur XI. Vrbani successor Auenionem Romam rediens secum speciem tulit, & salutem Vrbis, Anno MCCCCLXXVI. Mœnia, inquit Platina, & Basilicæ, & publicæ, ac priuata ædificia ubique ruinam minabantur. Quæ certe magna ex parte restituit; et turris suo iussu ædificata ad S. Mariam maiorem indicat. Sed duos post annos intempestiua morte sublatus, multa, quæ cœperat, absol-

absolvere non valuit. Venerat cum eo Romam Petrus de Luna Hispanus Cardinalis S. Mariz in Cosmedin, qui postea Antipontifex Benedictum XII. se appellauit. Hic cum habitaret in Aedibus S. Apollinari propinquis ad Turrin vulgò Sanguineam easdem suo sumptu magnifice instaurauit. Vrbano VI. Gregorij successor varijs perturbationibus destitutus nullum lapidem mouere potuit. Bonifacius IX. propensissimus ad excolendam ædificijs Vrbem fuisse dicitur. & D. E. S. Senatoris in Capitolio: nonnulla in Vaticano, vt eius itemina demonstrat; alia alibi, præsertim in Adriani Mole construxit, quam tutissimam reddidit.

Nec tamen diu assidua Ciuitas satis se ex præterito malo recreauerat. Cum inter diffidia schismatis iterum discedente Pontifice carere coacta est. Et Martinus V. celsi generis Columna tandem reuerfus adeo distans, & vastam inuenit, vt nulla Ciuitatis facies in ea videretur. Collapsas vidisset domos, collapsa Templi, desertos vicos, canosam, & oblitam Vrbem. Quare permotus Pontifex optimis animum ad exornandam Ciuitatem adiecit. Porticum S. Petri iam collapsentem restituit, & pavimentum Lateranensis Basilicæ opere vermiculato perfecit, & teludinem lignam eidem Templo superinduxit: picturamq; Gentilis, opus pictoris egregij inchoauit. Aedes præterea ad aduocem Apostolos restituit, ubi & annos aliquot habitauit. Huius autem studia Cardinalis sequens titulos suos ita certatim restituit, vt iam aliqua facies rediisset Vrbis Roma videretur. Hanc eam Ciuitas ipsa cum non modo summum Pontificem, verum etiam Patriam Parentem appellauit. Iulianum Cæsarinum seniore Cardinalem Martinus dixit, qui A. E. D. S. Ducum Cæsarinarum fundauit: cum Cæ- Iulianus iunior Cardinalis perfecit ornauitque. Eiusdem apud Turrem Argentinam insignis porticus amœnis hortis adiungitur.

Eugenius IV. per diu absens ab Vrbe fuit. Cum postea rediisset Templum reficere, atque ornare non desistit. Nam BASILICAS S. Petri, IV. adu- S. Pauli, Lateranensem, Liberianam, S. Sebastiani, S. Susannæ, Pantheon cia resti- instaurauit, plateamque eius patefecit, & instruxit. Sacellum in Palatio tuit. Vaticano etiam instaurato condidit. Aeneas S. Petri valuas fieri iussit, quas Paulus V. longiores refecit.

Ea tempestate spectabilis in purpura vixit Dominicus Capranica, quæ illi Martinus V. designauerat, tribuit Eugenius. Is Romæ sibi domum extruxit: quam deinde doctrinarum studiose iuuenum cœtui legauit, eisdemque alendis annuos redditus. Angelus porro eius frater à Pio II. creatus Cardinalis domum illam incoluit: sed ne Dominici iussu irrita esset, Collegium ei coniunctum, quod CAPRANICVM appellant, magnificentius edificauit.

Ab eodem Eugenio renunciati sunt Cardinales Bessarion, Trapezuntius, Guillemus de Estouteuilla, Ludouicus Mediarota, seu Scarampus, Ioannes de Turrecemata. Habitauit Bessarion ad SS. Apostolorum: de- que eo Platina in eius Panegyrico: *Aedes sacras, aut instituit, aut colla-
psas restituit refecit. Quod indicat Templum Apostolorum in Vrbe, ubi Sa-
celum sibi condidit, & secretus crypta serrata Beata Virgini dicatus. Do-*

Ex nobili
familia
de Sâgi-
neis, quæ
defecit.
Ædes Se-
natoris in
Capitolio

Platina;

Martinus
V. Vrbem
restituit.

Ædes Du-
cardinalis
Martinus
dixit: cum
Cæ-
Iulianus iunior

Eugenius
IV. adu-
cia resti-
tuit.

Ædes
Card. de
Caprani-
ca.

Et Colle-
gium Ca-
pranice-
m.

Bessarion-
is Card.
Sacellum,
& Ædes.

mm

S. Augu-
stini Tem-
plum
Ædes S.
Apollina-
ris.

Collegiū
Germani-
cum.

Templum
S. Mariæ
supra Mi-
neruam.

Campus
Floræ.

Cœnobio
Turris Spe-
culorum.
A specu-
lis, ut aiūt
Turri im-
positis.

nam quoque sibi parauit ita dignitati, & facultatibus congruentem, ut ne-
que melius quisquam, neque modestius in Vrbe habitet, Guilelmus nobi-
le Templum S. AVGVSTINI sed nondum desolatæ architecturæ, Si-
xto IV. Pontifice Maximo à fundamētis erectum amplissimis muneri-
bus donauit. Basilicam S. Mariæ Maioris ductis læuæ, dextraque fornicu-
bus restituit. ÆDES Templo S. Apollinaris adiunctas extruxit: quas
deinde Hieronymus Capiferreus Cardinalis resectas marmore picturis
que decorauit: tum Cardinalis Ioannes Baptista Pallaucinus ingenti vl-
tra Templum accessione futurorum officinis imminente ampliari cepit,
nec perfecit. Eas demum Gregorius XIII. instituto ab se COLLEGIO
GERMANICO habitandas dedit. Templum præter quotidianam, ac-
curatamque sacrorum curam, illustri argenti, vestiumque lauto instru-
mento, & diuinis precibus concentu musico peritè concinnæ emo-
dulatis per dies totius anni festos, Principibus Ciuibusque celebratur as-
sidue. Germanica porrò, & Hungarica iuuentus, quæ in spem tuendæ
propagandæq; fidei educatur, domi pridem consignatum exemplar cul-
tus religionum, ac doctrinæ ipsa per sese exprimit: quod deinde transfe-
rat in patriam sordibus hereticæ improbitatis oppositum. Neque hoc
loco eiusdem Hieronymi, quamuis ad posteriora Pauli III. tempora
referatur, magnificentiæ extitandis peramplis ac pulcherrimis Ædibus
omittenda est: quas Farnesianis propinquas, Romæq; semper laudatas,
nuper Cardinalis Bernardinus Spada magno coemptas miram in speciē
composuit. Ioannes de Turrecremata Templum S. MARIÆ supra Mi-
neruam camerauit, textique media testudine cui exadificando alii quo-
ruum camerauit, textique media testudine cui exadificando alii quo-
rumque Romani Principes impendium fecere. Nam Odæum, postea rese-
ctum, Sabelli: Arcum fornicemque Aræ primariæ imminente Caieta-
ni: Templi faciem Vrsini posuere. Idem porro Ioannes atrium, quod
claustrum vocant à fundamentis conditum picturis illuminauit. Nunc
vero exornato Secretario, magna, ut dicebam, & elegantia absoluti ope-
ris fabrica Cœnobium augeat. At Scæmpus CAMPVM FLORÆ,
quod nomen à Flora Pompeio cara non duxerim, neglectum atque in-
æquorum pascua herbosum ac viridem lapidibus strauit, solo utique sæ-
centiore, ut in eo deinceps nundinæ mercimonia depalcerent, & florent
siliceo in Campo forum floræ. Ædes idem iuxta Basilicam Sancti Lau-
rentij in Damaso magno sumptu abfoluit.

Eiusdem Eugenij beneficio fundatam ab se Oblataram Virgini Mari
familiam FRANCISCA Romana sanctitate celebris coegit in Ædes
prope Capitolium institutas. TURRIS SPECVLORVM Cœnobio
nomen est: quod loco ante impositum conseruauit. Turrita nempe al-
titudine ac securitate Virtutum, quarum fulgor tamquam speculo reper-
cussus longius funditur, & propagatur illustris. Hoc sane vt inclusa An-
nunciatæ Virginis, ac personatæ Ædes nobilitauit: ita magno opere auxit
non minus virginalis præstantium seminatum, quam adepto iam coniu-
gio soluta nobilitas.

Iam vero Nicolaus V. Eugenij successor edificauit magnifice ac sple-
didè:

dide: oblata quoque pecunia multos in Vrbe ædificantes iuuit. Ipse, Aedes pē-
quidem ÆDES Pontificias in Esquilis prope Basilicam Maximæ Vir-
ginis condidit: quæ aliquot ante annis, deserta iam ruinosisque parieti-
bus, priuatis in domos non sine ciuili cultu conuerse sunt. Templum,
S. STEPHANI in Cælio monte, noua ædificatione restituit. Hoc sum-
motis Eremitis è Pannonia olim Romam profectis, cuiusque redditus Col-
legio Germanico, & Hungarico tradidit Gregorius XIII. Tum vero
circumductis pictura innumeris Martyrum triumphis exculcum est: vt
introeuntium obtutus alliciat, & pascat pietatem. S. THEODORI Æ-
des sphaerica inter Capitolium, & Palatinum in veteri Romano Foro,
eiusdem Nicolai opus est: PANTHEO quoque plumbeum operimentum,
quod septingenti post restitutionem anni consumplerat, restitu-
tum: ÆDES Pontificiæ Vaticanæ sumptuosius operibus amplificatæ: in-
choata ad caput Basilicæ Sancti Petri perampla, & circumflexa telludo:
PONS Miluius instauratus: Vici Vrbes fere omnes lapidibus strati: BI-
BLIOTHECA Vaticana ab eodem viro multarum litterarum, & litte-
ratorum studio mirifice aucta: Vrbs Leonianæ resecti muri. Demum
Nicolaus, vt sepulchri monet Epigramma:

RESTITVIT MORES, MOENIA, TEMPLA, DOMOS.

Idem AQVAM VIRGINEM multo ante dilapsum, mutato nomina-
Triuiam Vrbi reddidit. Id docet Ponti addita Inscriptio:

NICOLAVS V. PONT. MAX.

Post illustratam insignibus monumentis Vrhem
Ductum Aqua Virginis vetustate collapsum
Sua impensa in splendidiorem cultum restituit
Ornarique mandauit

Anno Domini Iesu Chrysti MCDLIII.

Cui deinde rursum restituendæ ducendæque Sixtus IV. plurimum opis
ac sumptus contulit. Extat, in Arcuaductu, propè Fontem, vberis Aquæ
Virginis Inscriptio quæ à Donato, suo loco, præterita hic recentenda est.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS
GERMANICVS. PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V.
IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. ITIL. ARCVS
DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DIST. RBATOS. PER
C. CAESAREM. J. A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT
AC. RESTITVIT.

Latinum Vrsinum, Philippum Calandrinum, Nicolaum de Cusa Germa-
num præter ceteros, Nicolaus dixit Cardinales. Latinus Templum
S. SALVATORIS cognomento in Lauro inter egregia Romæ opera,
visendum fundauit: Cœnobium Templo adiunxit. Philippus Calandri-
nus ÆDES ad S. Laurentij in Lucina, quas Ioannes Morinensis Cardi-
nalis

Ædes pē-
tifficæ in
Esquilis.

Templum
S. Steph-
ani in Cæ-
lio moun-
te.

Ædes S.
Theodori.
Cætera
opera Ni-
colai V.

Aquæ Vir-
ginis du-
ctus resti-
tutus.

Templum
S. Saluato-
ris in Lau-
rina.

Aedes ad
S. Laurentij
in Lucina.

Templum
S. Petri
restituit
& ornauit.

Quædam
Pij
II. opera.

Palatium
S. Marci.

Tēpla S.
Laurentij
extra mu-
ros, ab A-
ra Cori-
S. Mariz
de Pace.

Nosoco-
mum S.
Spiritus.

Aedes S.
Mariz Po-
puli.

nalīs ante ampliauerat, auxit. Auxit etiam ornataque sunt à Ioanne Baptistā Cibo, postea Innocentio VIII. & Georgio Costa Cardinali Lusitano: vnde & propinquus Arcus Flaminiz viā impositus Portugalliz cognomen assumpsit. Sed paucis ab hinc annis Michael Perettus Sixti V. nepos Venafri Princeps munificē edificare aggressus, earumque partē absolutā, aliam morte præuentus imperfectā reliquit.

Callistus III. triennalis Pontifex quod pecunias in vsum Turcici belli contraheret, exiguis in edificando sumptus fecit. Restituit tamen diuitiā Vrbs mœnia, & S. PRISCÆ in Auentino Templum: Quod Clemente VIII. Pontifice rursus instauratum ornauit Benedictus Cardinalis Iustinianus: cuius, & Crescentiorū Aedes spectantur prope Pantheon, ac Thermas olim Alexandrinās, Pius II. Turcico item bello adornando intentus edificandi tamen studio delectatus, SCALAS Basilicæ Vaticanæ vetustate dilapsas renouauit: ad eas simulacrā marmorea SS. Petri, & Pauli, quæ visuntur, imposuit. Aream pro Templi foribus sternere parabat: porticum, vnde Pontifex populo benediceret, inchoauit, Paulus II. Aedes adhuc Cardinalis ad S. Marci, amplissimas extruere coepit: quas deinde cum Pontifex edificaret ex Amphitheatri ruinis (vti postea Raphael Riarius, & Alexander Farnesius fecisse dicuntur) statuas veteres tota Vrbe conquisitas eo transferendas curabat: absolutas solemnibus ludis, cursu præsertim in subiecta via datos Bachanalibus serijs insigniri voluit. Oliuerius Carrafa à Paulo dictus Cardinalis religione ac munificētia insignis Templum S. LAURENTII extra muros laqueato tecto picturis, & auro exornauit. Maiorem partem Templi Virginis AB ARACOELE: IN ÆDE SS. Syluestri, & Martini multa restituit. Canonicis Regularibus COENOBIVM struxit: quibus ē Lateranensi Basilica translatis Sixtus IV. Templum edificauit: quod Magnæ Virginis ARBITRÆ PACIS dicatur, nec plane absolutum Innocentio VIII. perficiendum reliquit. Ei nuper Rinaldi apsidem, cum Ara principe adiecerunt egregijs picturarum, & marmorum operibus instructam. Verum Sixtus monumentis publicis reparatis aut extructis totam Vrbe excoluit. Nam (quæ fufius narrat Onuphrius) vt eam à situ cœnoque vindicaret vias munij, & lateribus strauit: porticus ac mœnia, quæ deformia, trabibusque nixa, ac fere continuata proflabant ē domorum parietibus vicofque inobfcurabant, deiecit. PONTEM veterem laniculensem pridem ante difiectum, quem ruptum dicebant, publice commoditati, decorique à fundamentis Tiburtino lapide restituit, suoque nomine SIXTVM vocari iussit. Nosocomium S. SPIRITVS obsoletum ac sordidum, ac vetustate pœne collapsum vsque ad solum diuit, & pulcherrimis edificij in meliorem, amplioreque formam ampliavit. Pueris expositis puellisque, quas nobiles daturit, sedes in eo habitandas impartij. Nobilibus quoque seorsum à promiscua plebe loca idonea decenti apparatu attribuit. Nobilem Aedē S. MARIE POPVLI cognomento, ad muros Vrbs, & eiusdem nominis Portam, cum Cœnobio Ordini Augustinianorum posuit à fundamentis. Aedem quidem ante Virginis condi-

tam

tam constat à Paschale II. repurgato expiatoque loco, quem fuisse credebantur cineres Neronis. Sed iam pœne defecerat, nisi ē suis quodammodo cineribus & ipsa resurrexisset. Basilicam D. Petri in Vaticano idem Sixtus marmoreis, & vitreis fenestris illuminatam, tum sinistro latere corruentem noua parietum soliditate firmavit. Basilicæ quoque Constantinianæ latera strauit: Palatium Lateranensem ruinofum resarciuit. Multas per Vrbe sacras Aedes vetustate labefactas sub auro sublimi MCDLXXV. reficiendas curauit. Muros item Vrbs, multis locis temporum iniuria collapsos, ductus AQVÆ VIRGINIS pœne contractos perpetuo fornice à monte Pincio ad Triuij fontem cum aqua perduxit. Cloacas Vrbs repurgauit, & subtruxit. M. Aurelij statum areæ equestrem, & olim inauratam humili ac sordido loco iscentem in areā Lateranensi augustiore loco reposuit: quam postea Paulus III. in areā Capitolinā, pulcherrimamque basi parij marmoris collocare adhuc ferentem spiritus inuicem in Vaticano deducit amplissimis porticibus ab eodem Sixto renouatæ. Prætorianis Heluetij Pontificis, & Palatij custodiæ ab eo primum delectis: Magistratibus insuper, aliisque aula munera obuentibus, sedes quibus commodè habitarent, condidit. BIBLIOTHECA VATICANA toto terrarum Orbe celeberrima aduectis ex omni Europa voluminibus constituta, certi prouentus, vnde emerentur Libri Cultodes & Librarij Græci, Latini, Hebraici, alerentur, designati. Opus sane dignum Pontifice, ac Religionum magistro: successoreque Pontifices strenue permouit, vt pro se quisque eius dignitatem augerent. Neque ante illum Benedictus III. Martinus V. Nicolaus V. Pius II. Bibliothecæ parandæ curam deposuerant. Sed eos operis instruendi voluntas, non peracti laus fuerat consequta. Tentatum ergo à pluribus fecit Sixtus IV. exactoque post seculo, quasi ex integro redorditus iterum perfecit Sixtus V. Nam quæ Aedium Pontificiarum longissimum atrium Collis Vaticanus modicè decliuus duo veluti cornua committit, nouum ipse edificium, quo atrium diuideret, deduxit. Hic præter Bibliothecæ immensum Conclauē, cuius fornem lateritiz pilæ medio surgentes sustinent, alia subeunt minora libris item referta. Tum Librarijs & Custodibus, ipsique Bibliothecæ Præfecto Cardinali idoneos cubiculorum ordines parauit, vt ē: sedere pro arbitratu possent. Habet edificij exterior paries imagines super albarium nigro ilitum, stylo ferreo exaratas: interiorum coloribus pictura conuectis. Ibi Armariæ, secundum parietes libros dispersitos puteis recondunt: Quamquam hi prius etiam appositi scannorum instar intercurrunt: molī acclutitate, lectioni scriptioque percommoda, librisque superiacentibus. Codices membranarum manuscripti, antiquissimi, innumerabiles addentus, & typis cusi. Adiecit Paulus V. tabularium, quo Pontificia dip omata continerentur. Urbanus VIII. Palatini ad Rhenum ditione pulsi celeberrimam Bibliothecam vsque ad Adelbergā Germaniz Vrbe translata magnō sumptu, ornatuque composuit: latantibus videlicet codicibus, quod mutatis fortunato velut exilio sedibus, ē caluiniano impietatis domici-

li 2

Basilica
S. Petri.

Er S. Ioan-
nis, & Pa-
latrium.
Aliz Ae-
des Sacre
Muri Vr-
bis.
Aqua Vir-
go.
Statua M.
Aurelij
Impera-
toris.
Aedes Po-
ntificæ.
Prætoria-
norum, &
aliorum-
que. Biblio-
theca Vati-
cana.

Sixtus V.
Bibliotheca
cam Vati-
canam
coltruxit.

munitiones intercederet. At Pio IV. Pontifice, pari fere à ponte, & Basilica S. Petri intervallo, edificari cum Cœnobio ceptum est: præclarum sane, ac Regina Virgini non sine antiquo cognomine commendata sedes. Cæterum Alexander Aedes argentarij propinquas, quæ postea Sforziarum fuere, Cardinalis extruxit: Pontifex Basilicæ Liberiæ in laqueare inauravit. Quo tempore Templum nobile S. IACOBO tutori Hispanica natio à fundamentis posuit; subruo veteri, quod cum proximo Xenodochio Alphonsus Paradinas Episcopus Ciuitatensis ædificauit. Tunc quoque Carolus Octauus Galliz Rex alterum SS. TRINITATI in monte Pincio dicitur auspiciatus, cum Cœnobio Mitimorum Fratrum, admodum S. Francisci eius familiæ Fundatoris tum viuentis. Id vero multorū impensa deinde perfectum est, pontificiæ etiam liberalitatis monimentum. Nam præter alios Gallici nominis, cum à Guilielmo Maclouensi Cardinale structura, & Sacello auctum excultumq; esset, Gregorius XIII. præcella fronte geminis clata turribus, scalis item duplicibus spectabili, utrinque in arcolum ante fores mitteatibus ornauit ac perfectit.

Templum
SS. Trinitatis
in monte
Pincio.

Opera
Iulij II.
Templum
S. Petri ad
Vincula.
Sepulchrū
Iulij II.

Alia eius
opera.

Templum
Virginis
Lauretanæ
Romæ
ædificum.

Iulius II. quamquam periculosis, diuturnisque dissentus bellis, curam tamen ornandæ Vrbs solertissimam egit. Cardinalis quidem Aedem S. PETRI ad Vincula, cui præerat, in eam, qua pollet, ædificij dignitatem euexit: Cœnobium refecit: addiditque Titulari DOMVM. nec perfectit. Eandem ipse Aedem plus fere post mortē extulit admirabili specie marmorei Sepulchri: cuius in medio iacens, sed cubito innixa viuit Pontificio habitu eius effigies. aliquot hinc & inde simulacra in loculentis manent, monentq; perituræ mortalitatis. MOSES in imo sedet, opus Michaelis Angeli Bonarotus, cum quolibet veteris memoriæ conferendum. Idem quoque Cardinalis Aedem SS. Apostolorum pæne collapsentē restituit: Fornicatam præ foribus porticum posuit: Aedes proximas à Petro Riario Cardinale inceptas perficere conatus est; sed à Martino V. ibidem inchoatas, amplissimo ædificio prouexit, statuis, picturis, marmoribus instruxit: deditque Antonio Columnæ iam Pontifex, cum illi fororis filiam collocasset, quas deinde auctas Columnæ Principes sibi habuerunt: extra Urbem Cœnobium CRYPTÆ FERRATÆ, Aedesque appositæ muro fossaque instar castelli muniuit. At Pontificatu potitus, Templum quod Virgini Populorum Patronæ Sixtus IV. eius patrū ad portam Flaminiam dicauerat, Sacellis, aliisque operibus auxit: testum Esquilinæ Basilicæ nouis trabibus compegit: Turrim noua molitione firmavit: Cum ære publico Populus Romanus Magnæ item VIRGINIS LAVRETANÆ testudinatū pulcherrimūque Templum in Foro olim Traiano excitabat. Idem Pontifex Arcem ampliavit. VIAM IVLIAM longissime ad lineam iuxta Tiberim directam aperuit, Palatium in eam Iulianum cum Aede S. Blasij geminaque Turri extuere cœperat, longe maximum: destinaueratque Magistratibus, ut in eo ius dicerent, publicisque muneribusungerentur. Eam porro viam festus Pontifex super pontem, quem à fluuio deicendum, eidem rursum cogitabat imponere, ad Vaticanam vique Basilicam ducere voluisse. Alias idem vias aut iam

strat-

stratas produxit, aut nouas direxit, prolatauit, strauitque lateribus; aut plateas ampliavit. Cloacas substruxit: officinam eudendæ pecuniz parauit. Aedes Nicolai V. apud Basilicam Liberiānam insertis valuis ac fenestris absoluit. Capitolinas autem Senatoris, & Conseruatorum quos vocant, quæ iussu, sumptuque Bonifacij IX. Martini V. Sixti IV. Innocentij VIII. erectæ vel auctæ fuerant, ipse picturis illuminandas curauit. ANIENIS in Tiberim influentis alueum nauigabilem fecit. Aeneum elegantissimumque Sixto patrūo TVMVLVM in Basilica Vaticana, fusili opere Antonij Pallarij insignis ea tempestate magistri posuit: cuius artificio ex ære item elaboratum Innocentij VIII. sepulchrum in eadem Basilica celebratur. Sed quod operibus præstat vniuersis. Iulius nouum S. PETRI Templum veteris parte disiecta, ad Bramantis exemplar, illius & consequentium temporum claustris Architectoris, ædificare aggreffus est, primumque lapidem his verbis notauit.

Sepulchrū
Sixti IV.
& Innocentij VIII.
Templum
S. Petri.

IVLIVS II. PONT. MAX.

ÆDEM D. PETRO DICATAM VETVSTATE COLLABENTEM
IN DIGNIOREM AMPLIOREMQUE FORMAM
VT ERIGAT
FVNDAMENTA IEKIT. ANNO CHRISTI MDVIL.

Eodem tempore PALATIVM Pontificum auxit longissimis, ornatissimisq; porticibus, & ambulacris: iunxitque duos Vaticanos colles, continuato per valliculam interiacentem ædificio. Aulas vero, & Conclauia, & cubicula ab alijs, præsertim Nicolao V. extructa: & Sacellum Sixti patrui picturis ornauit admirabili sollicitate. Tunc enim post aurea illa tempora, quibus cum stante imperio Roma omnium domina bonis disciplinis, & artibus stationem præbuit, est misero puluere pestulorū operum atque opificum, sculpendi, fundendi, pingendi peritiora seculorum. Nec paulatim, ut ferme fit in humanis, fastigium tenuit: sed cum celerime in summo stetit, retro deinde prolabi visa est, velut in iuniorum reuoluta. Nos quidem in tanta opificum turba pingendi magistris inuideri illi ætati possumus, æquales videre non possumus. Conduxerat iam Pontifex non ignobiles, operamque suam strenue liberali Principi locauerant. Cū lumina illius xui superuenere RAPHAEL SANTIVS Vrbinas MICHAEL ANGELVS BONAROTA Florētinnusille Pictor incomparabilis, & insignis Architectus: hic Sculptor Pictorq; & Architectus eximius. Remotis ergo cæteris, Raphael secretiores AVLAS, & Conclauia vique ad miraculum colorauit. Bonarotæ oblatum Sixti SACELLVM, in quo Pontificis sacrorum cæremoniis cum Patrum Senatus obire solent, ut eius fornices per lunulas suspensum pictis iam parietibus appingeret. Fecitque admirabili opere. Aliquantū post, Paulo III. Pontifice, interiori fronti eiusdem Sacelli nouam picturæ claritatem induxit. Leonem extremi IVDICII, & Christum Dominum venientem in nube maiestatis expressit, subterque adiudicandam quæ gloriæ, quæ supplici vniuersitatem generis humani; successu singulari, & absolute

Palatium
Pontificū
auctum.

Picturæ
Michaelis
Angeli Bo
narotæ.

Ii 4 artis,

Bonarotz
modus
pingen-
di.

Et Rapha-
elis Vrbi-
nans.

Raphae-
lis Santij
picturæ.

Plastica
coreum-
ta veter-
um Ro-
manoru.

Marmo-
rati consi-
endi in-
uencio.

artis, quam tamen ingenium artificis superauit. Præcipuum quippe in illo erat noua excogitare, & alijs nondum tentata depromere: interual-
partium, noderis articulum, extremorum lineamenta, nuda corpo-
rum, ossium eminentias, circuitus venarum, incisuras, nexus, proiectus-
que membrorum prope ad illudendam veritatem effingere. Quare præ-
ter hæc in vdo tectorio colorata, tabulas ab eo pictas omnino paucas;
in membranis & macrocollis descripta plurimorum vestigia habemus;
quod palmam adeptus figurando, eam vel sine coloribus, penitioris ar-
tis inuidio robore retinebat. Verum vt hæc Vrbinatis quoque manum,
& eorum aliqua molliora sequebantur: ita ab eius penicillo emergebat
flos pulchritudinis, oris venustas, coloris suauitas, lumina pigmentorum,
capillorum elegantia, dignitas vestium, tantoque partium, & imaginum
splendore coagmentata species operis, quanto potius defixos teneret
oculos, quam moueret. Porro in vtriusque tabulis cum quisque videret
morum varietatem, ætatum diffensionem, impetus animæ ab oculis emi-
cantes, illitas vultu cupiditates, iras, dolores: manibus totoque corpore
diffusas agendi voluntates, fatebatur in tanta dissimilitudine pin-
gendi nihil similibus exitisse vel ad æmulationem naturæ, vel consequen-
tionem gloriæ. Pingebat præter Palatii parietes Raphael Sacellum in
Templo Pacifera Virginis, ad Dini Augustini, tabulam transfigurantis
se Christi Domini, quæ, ad D. Petri in Montorio visitur: alias aliò tabu-
las tamquam è cœlesti promptuario, non sine gentium stupore submite-
bat. Tum ex humanis sublato Iulio recentibus Leonis X. conationibus
ac porticibus, vt splendoris durarent, stabiliis famæ Dædalus, suorum
perennitatem operum appingebat. Ea tempestate ignota Romanis hy-
pogea, & concenteratas cryptoporticus in antiquo Titi Cæsaris Pala-
tio, ac Thermis Esquilianis effoderat insita mortalibus peruestigandi cu-
pido; quam latens aurum accendit, aut si quid artefactum, & auro præ-
tiosius celant custodis ruinæ. Apparebant parietinæ plasticis toreuma-
tis loricatæ. Hæc porro quamuis tot ante seculis sepulta, adhuc tamen
vegeta, & integra vetustate sub terra, quasi è tuto non fenserat: Grot-
ticæ vocantur, quod in cryptis reperiuntur. Erant in comitatu, & con-
tubernio Raphaelis plurimi picturæ candidati: quos ille non modo spe-
artis addiscendæ, sed suauissimis moribus alebat: interque eos Ioannes
Vtinensis, iuuenis promptus & sagax, traductoque ad posteros nouo plas-
ticæ inuento nobilitatus. Is in cryptas cum magistro frequenter venti-
labat, manumque plastrum veterum commendabat assidue. Iamque
prodigiosas illas semihominum, monstrorumque figuras, & habitus rub-
rica retulerat in membranas; sed materiam, quæ formarentur, odorari
non poterat. Calci addendum aliquid constabat. Sabulum pulvisque
puteolanus ruber, & paulo crassior reijciebatur. Contudit lapidem tibur-
tinum: linebat calci permixtus, nec figurata leuigabat. Marmoris con-
tusi candidum, & cribro excretum puluerem macerata cum calce subie-
git ac molliuit. Hunc vero formando leuigandoque habilem expertus,
deprehendit, non alium intrinsecus visum fuisse veteribus plastis, quam tem-
porum

porum obliuio ex officinis remouerat. Nam ad eam diem mixtura ne-
scioqua è gypso, calce, pice, & cæta eliquata, contritico; laterculo parietes
leuerant. Hoc tristi temperamento elaborabant inæquale tectorium,
vt auri bractæolas super inducerent. Igitur receptum vetus, germanum-
que MARMORATVM ad Leonis porticus primo traductum est. Id, Marmo-
ratum tra-
ductum, primo ad
Porticus
Leonis.
præter tenias, & astragalos, multata fideque hominum, & animantium
specie Vtinensis figurauit: eiusdemque generis monstruosas effigies sub-
inde interpositas, (quod faciendum Litanæ cryptæ docuerant): tum
per ramos arbutularum errantes Simias, Cercopithecos, Pavones, Pfit-
tacos, aliaque Indicas aues idem, aliique artifices colorauerunt. Equidem
de veteris marmorati inuentione hæc, quia referuntur ab alijs, referre
volui. Sciebam enim eius apud Vitruuium fieri mentionem, quæ, referre
leuigandi causa, non figurandi: mirorque traditam ab ædificandi magi-
stro tectorij rationem tamdiu ædificatores latere potuisse. Adhuc in rui-
nis Templi Pacis, eiusque fornicum cauis multa è marmorato celata vi-
suntur, à quibus idem artifices modo aduertissent, exprimere poterant.
Nisi obstant rudibus seculis haud meliora ingenia: vel potius agendi
voluntas antea mercedis experts, quam tum Pontifices vberitè ingere-
bant. Vtili documento; plurimum valere opes Principum alendis bonis
artibus. Cæterum ad exaggerandas Leonis porticus accessere Raphaelis
manu depictæ imagines. Quod sane opus tot admirandis compositum,
inter pulcherrima, quæ vnquam, Roma numerabat. Nec eo secius ar-
chitecturæ consultus Varicanæ fabricæ, Bramante vita functo, præter
Vrbinas: & cum Leoniana in Vrbe domum sibi illo architecto parasset
alteram ipse hand longe, marmoribus, & marmoratis operibus distin-
ctam Aquilano Cui magister lineauit ac struxit. Multa quidem Braman-
tes in Vrbe fuerat molitus. Nam & Templum S. IACOBI Hispanoru,
& Vicecancellarij PALATIVM: & Templum, quod Regina Virgini
cognomento AB ANIMA Germani magnifice struxerunt, cum costu
magistrorum ipse omnium magister descripsit: Palatium in via Iulia, à
Iulio Pontifice Iurisdictioni dicatum: Aedes Adriano Cardinali in Ciui-
tate Leoniana, imperfectas: Aediculam ad D. PETRI in Ianiculo; ra-
ra artis subtilitate. Sed tum se ipse altior est visus, cum totius Palatii Pô-
tificij Ichnographiam, vt noua cum veteribus, plurimaque inter se
magistrorum componeret: & Basilicæ Varicanæ admirabilem formam expo-
suerat: cuius ædificij, quod caput est omnium, procuracione defecit. Nam
vltra plus audere non decuit machinorum Principem.

Per eadem tempora Patius Santorius, quem ante in vtraque fortuna
perpetuum Comitem Iulius Cardinalem renunciauerat, AEDIS S. Sa-
binæ in Auentino quas Eugenius II. Honorius III. Honorius IV. inco-
luerant, primum à Cardinali Montis Regalis, tum à se instauratas hortorij
elegantem amonitate præcinxit. Idem Domum S. ANTONII in Esquilij
collatentem cum Aede S. Andree, renouato in ea pavimento tectoque:
insuper Nolosomium, & horrea; aliaque restituit. Aedes in Via lata,
à Gabriele Agriensi Cardinale inchoatas, ipse atque porticu, aula, con-
clau-

Marmo-
ratum tra-
ductum, primo ad
Porticus
Leonis.

Lib. 7. c. 3.

Fabricæ
à Braman-
te archi-
tecto li-
neate.

Vbi S. Pe-
trus dici-
tur Cruci
affixus.

Aedes ad
S. Sabinā
aucta.

clauibus, viridarij, statuis instructas eximie perfecit. quas postea Iulius Pontifex Francisco Mariae fratris filio haud iniqua Sanctorio conditione proposita, addendas curauit; deinde à Petro Card. Aldobrandino ingenti fabricæ accessione productas.

Leo X. cui Populus Romanus cum statuam in Capitolio dedicaret, ab eo *Restitutam Instauratamque Vrbem* inscripto Elogio concessus est, GYMNASIVM ROMANVM, quod Sixtus IV. nouum vestigium commentus in salaria professorum fundauerat, accitis vndique viris doctissimis instaurauit auxitque. Quare illius velut auctoris memoria quotannis funebris laudatione, frequenti Principum, doctorum, auditorumque conuentu, in eius Aula Gymnasij celebratur. *Basilicam Vaticanam* (scribit Onuphrius) miro artificio à Iulio II. incubatam, perfectendam quantum in eo fuit, magno animo suscepit. Palatium Vaticanum triplicibus longis, & præaltis porticibus eximia structura, auratis laquearibus, egregijs, nobilissimisque operis picturis splendidissimum fecit, Despæra Virginis Aedem, cui Cardinalis præfuerat in monte Cælio à fundamentis pene resecit, & laqueari aureo exornauit. Lauacrum Constantini Lateranense ruinam minitans restituit, laminis plumbeis tegulum reparauit. Pyrgorum portu, cæno, & saxis repleto; publica commoditati purgato, oppidum muro cingere cepit. Arcem montis Flascionis: Corneti Cardinalis Vitelleschi, & in multis patrimonij oppidis per amplas edes vel restituit, vel à fundamentis adificauit. *Mænianam Villam* corruata aqua elegantiori adificio exornauit: Roma S. Alexij Caput argentea tbea cluist. aulaa è Belgis ferica, auroque intertexta quinquaginta aureorum milium Sacelli Pontificij ornamento coemitt. Eodem tempore Ioannes Saluatus fororis Leonis X. filius, & ab eodem dictus Cardinalis ædes apud S. Spiritum in Saxia à fundamentis erexit. Ioannes Dominicus Cardinalis de Cupis aliquanto post magnificam DOMVM ad Circum Alexandri, seu forū Agonis Idem S. HONVPHRII Templum in Vaticano Colle extruxit. Sequuta Clemente VII. Pontifice Borbonici exercitus inruptio, ac direptio est. In ea etiam militaris furor in corpora fortunata; Cuium potius, quam in recta grassatus demolendis exurendiq; adificijs temperauit, tanta nihilominus hominum strages, calamitas, & fuga, cum deferere iacentem patriam, præreptique bonis summam egestatem vix emendicata stipe tolerare cogentur, miseram quoque domorum solitudinem stragemque congestit. Paucis post annis Tiberis inundatio accessit, qua nulla fuerat ad illam vsque diem altior, & violentior. Quæ vix tunc cessauit, & sedam Vrbem relinquere sic residente rursus alio prolabentia, tædæ recurrentes in aquas trahit. Nec illi Pontifici per temporum difficultates damnum refarcire licuit, à quo duæ duntaxat statux SS. Petri, & Pauli in ponte Aelio positæ spectantur.

Opera Leonis X.

Leo X. Gymnasij Romani quam fundator laudatur.

Templum Virginis, cui à Nauiacula cognomen.

Aedes Ioannis Card. Saluati. Et Dominici Card. di. de Cupis. Rom. calamitas, & direptio. An. 1527. Inundatio Tiberis.

Aedifici-

Aedificia Vrbis post Clementem VII. præsertim Templum Vaticanum. Cap. X.

TANTIS calamitatibus defuncta Ciuitas, ipsæ pulchrior prius calumitas deformitatem, vt olim incendijs, decoxit. Nam deinceps affluente rerum copia opes magnæ floruerunt; infestiq; cura ædificandi Romanos Cives, ac Principes viros. Tum Architectorum arx exquisita: & nouorum hominum, quibus abundat Roma, adeptas aut inuectas fortunas, & translatos aliunde, seu recens editos familiarum titulos ostentare cupientem voluntas, expansa noui adificij tamquam fronte depromitur. Nondum ex humanis sublato Clemente, id cæperat. Eiusque rei argumentum adhuc extat in foro præ septis ludæorum. In domus enim tunc extructæ fronte sic legitur.

Vrbe Roma in pristinam formam renascente Laurentius Manlius caritate erga patriam has edes suo nomine Mænianas pro fortunarum mediocritate ad forum Iudæorum sibi posterisque suis à fundamentis posuit. Clement. VII. P. XI. Cal. Aug.

Ac Paulus III. Pontifex, vt salubritatem, & pulchritudinem Vrbi quæreret, cenosæ, & stagnantes passim in Vrbe aquas exsiccauit, discreuit insulas, direxit vias, stravitque, in ea præsertim partem, quæ Populi dicitur. MVROS, & validas in Auentino, versus portum Ostiensem munitiones duxit. LEONIANAM Vrbem nouis mœnibus, & propugnaculis obstrui mandauit, curare præsertim Antonio Sangallio Architecto, à quo cum Bonarota vehementer dissentiret, formamque mœnium longe dissimilem proferret, post est intermissum; vt porta S. Spiritus, quæ lapidibus tiburtinis firmiter obsepta surgebat, cessante ædificatione, semiperefecta hodieque sit. Cæterum propter instruendam, & ornatum Vrbem, statum Paulo posuit Populus Romanus in Capitolio, cui subscriptum est.

Calx muro inducitur litteræ te xit.

Nouæ in Vrbe munitiones.

PAVLO III. PONT. MAX.

Quod eius iussu, auspicio, atque are conlato Vrbem situ, & diuerticulis viarum deformem, & imperuam, discretis malis positis adificijs, in meliorem formam redegerint: visi aresq; cum veteribus directis, & ampliatis. tum noui constitutis auxerint, ornauerintq; Latinus Iuuenalis Manneflus, Hieronymus Masseus, Curatores Viarum, Vrbe instaurata, officij, & memoria ergo statum in Capitolio optimo Pontifici PP. Anno Christi MDXLIII.

De eadem Laurentius Gambara in sua Caprarola: Cui sponte dicauit Hoc Capitolina simulacrum in sede Senatus Romanus, populusque: quod instauraueris Vrbem Romulidum, multasque vias quod straueris: illasque Ornari; quo pessiferas non amplius auras Roma auctore times, prius ut miseranda timebat.

PA-

Palatium
Farnesio-
rum.Extructio
archite-
cto Mich.
Ang. Bo-
narota.Corona
adificij.Statue à
Thermis
Antoniani-
s trans-
lax in
Aedes
Farnesior.Horti Trā
siberini
Farnesio-
rum.Galatea
à Raphael
le Vrbini
depicta.Fontes ad
Aedes Far-
nesiorum.

PALATIVM FARNESIANVM Cardinalis inchoauerat: eoq; Pon-
tificem cum aliqua fecisset Rainutius Cardinalis Farnesius, postea Alexan-
der item Cardinalis Farnesius tanto splendore in quadrum, pari laterum,
dimensione perfecit, quantum qui oculis non subiecerit, animo concipe-
re vix queat. Molitionem regebat iussu Pauli Michael Angelus Bonaro-
ta. Huius magisterio ATTRIVM, quo nihil scientius aut copiosius ha-
beas ab architecto, pilæ quadratis porticibus subiectæ medio scapo, ex-
stantibus Doricis columnis definiunt. Epistilia, & coronas excipit graci-
lioribus pilis, & columnis ea portione prominentibus ordo Ionicus: par-
tim arcubus, partim oculis per arcus patentibus fenestris. Summa
spatia Corinthio, ornatissimoq; genere clauduntur. Verum pro colum-
nis ante quadrato saxo, & parallelæ sustinent incumbentes coronas. Sed
nihil æque oculos tenet, atque exterior CORONA ad tecti subgrun-
dam, & culmen; tanta partium symmetria scotias primum, regulas, tor-
solq; duxit artifex: tum zophori Hyacinthos, dein proiectos mutulos, &
impositam super coronam, & cimatia, atque in his altissima leonum capi-
tula conformauit, & sculpsit. Plurima autem Romæ effossa præsertim in
Thermis Antonianis, & huc deportata in atrio, scalarum areolis, alijsq;
in locis conspiciuntur simulacra. Quippe AVLÆ, & cubicula pul-
cherrimis lucentia picturis, quibus interior item XISTVS, & statuis,
præficus est marmore admirandis operibus abundat. Designauerat idem
Bonarota ab ædium pseudothyro quicquid trans viam Iuliam vique ad
fluvium patet, HORTIS conferere. Quibus alij è regione respon-
derent trans Tiberim fati. Tum parabat palatij, hortorumque portas
dirigere ad lineam, atque ex huius limine, vestibuloque tam interiora
ædium, quam vtriusque Farnesiani VIRIDARIJ amenitatem, inter-
que fluentem Tiberim, vno oculorum obtutu spectanda proponere. Sed
perducere ad exitum non potuit. Fuertat hi trans Tiberim HORTI
Augustini Chisij opulenti Cuius Senectus in quibus Aedes discipulæ Bal-
thasar Peruzius Senensis, architectus idem pictorque nobilis, & colora-
tis parietibus clariore fecerat. Aulam pinxit in qua simulatas inter co-
lumnas pascit oculos prospectus aruorum. Aliaq; plurima adumbravit
imitatione veritatis, quæ oppido ingenium hominis, & artem ostendunt.
Quod æque prestat PORTICVS hortis continenda, in cuius fornice
alba toreumata, & plasticæ veris non dissimiles cælaturas vique ad ludici-
ficationem eruditissimorum artificum expressit. Sed in pariete GALA-
TEAM fluctibus errantem expeditis ad prædam marinis monstribus
depinxit par sibi semper Raphael Vrbina; aliaque in porticu Deorum
ICONIA prodeuntes ab eius palæstra pingendi principes non sine
lineamentis, ductuq; aut etiam penicillo institutoris colorarunt. Nihil
certe magis Romæ celebrant iuniores picturæ competitoris: & imitari
enixe student; quod sua raritate allicit, & ab imitatione deterret. Cæte-
rum ad eos hortos limonij, malleque medicis semper virentes ex alteris
hortis in ceteriore fluminis ripa constitis cymbula trajectur, quos cum
palatio iungit immanis ARCVS via Iulæ impositus. Adit sunt nu-
per,

per, confrata silicibus ante ædium frontem platea, salientes vberri mique
FONTES: in quibus non satis mirabere siue aquarū è Ianiculo laben-
tem copiam, siue recipientium lacuum magnitudinem, & formam: tum
circumfectorum ædificiorum sublimitatem, & pulchritudinem.

Cum ergo Farnesiam struendam vigeret, VATICANÆ quoque Basilica.
BASILICAE curam Pontificis mandato iniierat Michael Angelus, Vaticanæ.
quam vt dixi, fundare, ac struere cœperat Iulius II. in ea quidem Baltha-
sar Leone X. iubente, à Bramantis, & Raphaelis inuentis multa detor-
serat: quod putaret immenso ædificio solidiorem compaginem opus esse.
Itaque longiorem formam in quadratam verterat, facellis, & apsidibus
quatuor, totidemque portis sibi mutuo respondentibus. Hoc ille exem-
plar tamquam faciem operi faciundo præmisit, vnde posteri curatores lu-
men acciperent. At Michael Angelus, quadrangulam figuram retinen-
dam, nonnulla tamen in extremis mutanda censuit. Nam superiores magis
gisti Templi apsidem, transuerariamque ambulationem duplici flexerant
hemicyclo. Alterum quæ columnis, quæ muro interstata distinguebant;
alterum non intermedium extimi parietis flexu clausere. Hos ille semi-
circulos duplices ad simplices redegit; vt omnia liberiore, vnoque visu
oculi metirentur, & immodicis sumptibus parceretur. Hemisphærium
in medio latissimum, & alterum tamquam Cæli fornitem triplici ordine
columnarum niti voluerant. Quorum exterior perpetuis columnis cir-
cumibat, interiores duos parietum interstitio octo per interualla sciungun-
bant. Ille subiectus arcus, è quibus eminet immanis tholus, haud paritā
vastum pondus, quod alij quoque viderant, animaduertit; vtque minori
mole incumbere, extenuauit; duplicem tamen fecit, vt tholus exterior
alterum includeret spatio intercurrente discretum. Quippe maiestas Ba-
silicæ consulebat, quæ extimi verticis sublimitate sit augustinus. Intus autē
propinquiora depresso ambitu ad oculos lucundius accident. Porticus
Templi, Panthei porticum, non eundem lapidem poscentibus colum-
nis referebat. Hæc forma Pontificibus placuit, eaque super re consulto
cœtui Cardinalium. Tum strenuè à Paulo III. properata ædificatio est.
Exteriora Templi cooperta sunt grandibus Tiburtinis lapidis glebis, af-
fabre in antas, capitula, epistilia, coronas, loculamenta, aliaque formas
elaboratis. Struendam deinceps Iulius II. Paulus IV. Pius IV. pro-
sequuti. Iamque ad culmen nonnulla prouexerant, cum vita sancto Bo-
narota, magistri successores rursus decreta inuenter rudebant. Hæc
agitantibus interdictum quidquam addere, vel adimere. Et quidam cum
recularer, munere submotus. Tanta eius viri, rebus iam perperis ex-
plorata Prudentia.

Iisdem ergo vestigijs Gregorius XIII. multa enixe molitus CELLAM
insuper magnificentissimam maculosis marmorum incrustationibus, ca-
merato inauratoque ambitu, ac tholo, columnis, piscibus, speciosis Or-
ganis tubis, mulsis, alijsque clarissimis operibus vix imitabilem fecit.
Sextus V. vastissimam duplicemque HEMISPHERII molem su-
perstruxit: qua quid latius, aut excelsius, aut pulchrius cogitari fingique
potuit?

Transuer-
sa ambu-
latio vno
termino
conclusa.Porticus
similis Por-
tici Pan-
thei.
Exteriora
Templi à
Pecuni.Sacellum
Gregoria-
num.
Tholus à
Sixto V.
extructus.

Ornamen-
ta Clemē-
tis VIII.

potest? At Clemens VIII. SACELLVM Gregoriano obiectum,
& multa pictorum, plastrum; sculptorumque præcellentium arte decora-
tum, hand æquo tamen splendore perficit. Eodemque tempore Ange-
lorum Sanctorumque lucentes effigies in tholi interiore camera vermi-
culato emalemate coagmentandas curauit: tum de laeis & marmoreo
interseptis aurum induendum: tum variegato scilique marmore ster-
nendum pavimentum: tum reliquos Cellarum parietes laugatis lapid-
um segmentis vestiendos: vniuersamque Templi concamerationem te-
dorio loricatam bracteis aureis distinguendam, atque eiusdem quadra-
tos loculos inserto rosarum auro illuminandos.

Paulus V.
Basilicam
absoluit.

Decreuerat centum post annos supremum lapidem Paulus V. impone-
re, architecto Carolo Maderno. Quare pars ima veteris Basilicæ, quæ
supererat, cum vestibulo diuita est. Tum curuata fundamenta immen-
sa in altitudinem demisse: iamque ab humo extare paries cœperat, &
compositis stercomatis antea bales locabantur, cum secunda, & me-
liora consilia interuenerent. Quadripartitum Templum ex præscripto Mi-
chaelis Angelii paribus modulis angulisque finiebant. Huius autem à
fronte Aedes altera, quod ille non iusserat, longe minor condebatur; ex
qua maiorem in Basilicam per arcuatam parietis transitum pateret in-
gressus. Vt olim Marcellum iubente Collegio Pontificum è Cella Virtutis
in Templum Honoris aditum patefecerat. Minorem hanc Aedem
porticus exterior excipiebat. Sed quatuor præsertim in Patrum cœtu ac-
curatè discussa ædificationem interturbabant, inuenteruntque placita Bo-
narote. Vnum, quod spatium quadratæ Basilicæ per se amplissimum,
exiguum tamen censebatur capiendæ multitudini, quæ confluit ad inau-
gurationem noui Pontificis, declarationes Sanctorum, solemnis Iubilæi
expiationes. Quo sane tempore tanta laxitas, vt, vidimus, suis archæis,
finibus exundantem populum vix capit, quæ videtur posse capere gentes
terrarum. Alterum, quod Odeo ad obeundam Psalmodiam, vel Secreta-
rio ad sacram suppellectilem conferuandam in Templo maximo locus
non erat. Tertium, quod diruta porticus, in qua Romani Pontifices tri-
plici diademate coronari solerent, & acclamanti Ciuitati salutari Crucis
signo designare salutem; necesse erat alteram tantis parare cæremonijs.
Quippe à porticu Michaelis Angelii id haberi non posse, quæ fastigio co-
lumnis imposito, superstrui secundam non sinebat. Postremum, quod
recentem Basilicam ambitum Constantinianæ veteris vniuersum comple-
cti volebant, è S. Syluestro Pontifice consecratum. Quamobrem cum
Templi vestibulum iam conderetur capax superioris porticus; placuit
Pontifici, & Patribus, inchoatæ structuræ sublato interiectione, Basilicam
produci, atque in eam spatium transferri, quod minor Aedes complectebat-
ur. Ita medium Templi corpus transuersa brachia Crucis instar, quod
præcis Basilicis vsitatum longitudine excedit. Mox demoliti quæ muri
furgebat, retracta in rectum fundamenta iacere, effusi in priora sum-
ptus non leui dispensio. Aditæ sunt Cella vtriunque duæ: Odeum præte-
rea, & contrâ, eiusdem magnitudinis, & magnificentiæ Sacellum. Hanc

enim

Boharota
Benedi-
ctionibus
pontificum
non parat

Basilica
S. Petri
produci-
tur.

Extensa
in formâ
Crucis.

enim locum Secretario destinauerant; verum postea suspensa delibera-
tione manendum in vetusto Secretario, nec facile ex eo discendè censu-
runt. Gremio Templi camera imminens plasticis modulis discriminata
est indeuexas surgentesque seduras, vbi per lacunas fornicis erumpen-
tes flores superbiæ candoris, vt reliqua opera, auri fulgore commiscunt.
Ibi quoque fulget stemma Burghesium vermiculatum illustriori emble-
mate. Sic & Porticus exterior cameratur: & quinos aditus inter sustine-
ntes fastigium immanes columnas aperit ad Orientem. Eadem minoribus
alijs è marmore columnis, quæ veteris Basilicæ fuerant, ostia fulcenti-
bus, sustinetur, ornaturque: tum opere tedorio inauratoque admi-
rabili alteram habet porticum pari magnitudine superstructam. In ea ex-
stantibus mœnians soliti Pontifices triplicem capere coronam, & plau-
dentem populum salutari prece, signoque lustrare. Explicatam latissime
frontem Turres in angulis attollunt, ac terminant. Inter ornamenta
Templi præterea postremum non habent locum, quibus aras instruxerunt
conquisti vndiq; Apellium scientissimi. Horum tabulæ arcuatæ, insertæque
maculoso, celatoque marmore fastigiatum intercolumnio continentur. Omnè
autem Pauli V. structuram designat exeunti lxxviorum obiecta inscriptio:

Parti Tē-
pli a Pau-
lo V. ad-
dita.

Ex addi-
tione ad
Cicconiu.

Aræ tabu-
lis pictis
insignitæ.

P A V L V S V.
PONT. MAX.
VATICANVM TEMPLVM
A IVLIO IL INCHOATVM
ET VSQVE AD GREGORII ET CLEMENTIS
SACELLA
ASSIDVO CENTVM ANNORVM
OPIFICIO PRODVCTVM
TANTAE MOLIS ACCESSIONE
VNIVERSVM CONSTANTINIANAE
BASILICAE AMBITVM INCLVDENS
CONFECIT
CONFESSIONEM BEATI PETRI EXORNAVIT
FRONTM ORIENTALEM ET PORTICVM
EXTRVXIT

Iam vero Gregorius XV. rerum potente ODEVM testorio loricari, or-
narique cœpit, concameratione aptera toreumatis, & loculis sigillatis
inauratisque; succedente Urbano VIII. resplicitur. Tunc quoque indita
nobilis materia scabellia, sed nobiliore scalpitorum artificio elaborata.
Odeo cella obiecta plastrum æquales formas splendoremque sortita
est. Cæterum plurima in Templo spirant Urbanae magnificentiae argu-
menta. OPVS Musium loti olim pictoris Florentini, cuius sacras ima-
gines in atrio ante veterem Basilicam populus venerari solebat, dirutus
parietibus integrum nihilominus conservauit: adiuuque Pontificia-
rum muro extimo commiserant. Id Urbanus Templo, eidemque fere,
vbi

Odeum
Gregorio
XV. orna-
ti cœpit

Opera Vr-
bani VIII.
in eadem
Basilica.

vbi semper fuerat, loco reddi iussit, apertis ex utroque latere fenestris, quâ paries aversus à fronte Basilicæ intra arcuati fornici curvaturam altissime expanditur. Mirum, ibi duris è lapillis exprimi humorem aque: & immobilem Petri nauiculam fluctu statuque iactari. Illum autem in vndis pedem figere, sed modica vndarum fide. Quippe incipientem mergi subleuat Liberatoris manus, vento imperantis, & mari.

Iam Pilæ Hemisphærio suppositæ, quæ ad angulos conuertuntur, quatuor ingentibus locamentis in medio spatium relinquunt. Horum vni dextrorsum Pauli III. monumentum inerat, è quo statua ipsius ænea pontificio habitu eminet, Farnesia maiestate. Dux inferioris è marmore, sedentes ad tumulum, nutu magis sepulti admiratione, quam durtie lapidis, prolixè tamen commendant opificis manum, ænimque Pontificis. Id sepulchrum loco motum summæ apud pari locamento, digniorique sede Verbanus composuit. Contrâ, sinistrorsum sibi parauit & tumulum. In eo colosea celsus effigies ex ære ad viuum expressa Pontificali laxoque amictu, ac thyra: extensa dextera, sedensque benedictio similis. Non enim habet similitudinem viuientis, nisi dispensare dona etiam videretur è sepulchro. Deorsum vtræ locus, ac super vtrâ Mors immortalè Vrbani nomen æternis Pontificum annalibus inscribens duobus hinc, atque hinc, altero ad Iustitiam, altero ad Charitatem exprimentam simulacris constituit. At vacuis sub Hemisphærio locamentis, alabastrite varioque peregrinorum lapidum genere crustatis ingentis Diuorum statuas locari iussit, quorum beneficij ornatur Basilica: & Aras substructis in cellis dedicari. VERONICA effigiem dolorum Regis, quam in Vrbem portauit, defixis oculis contemplari in linteo. At laurorsum HELENA Augusta Imperij scetrum, vexillo Crucis commutauit. Quippe Crucè inuenta cepit imperare; nam & antea regnauit à ligno Deus. Alia ex parte ANDRÆ Apostoli simulacrum inhiat Crucem, cui brachium iniecit. Neque enim ille triumphalem curram, deferat, quo Cælum intrauit: quamquam caput confetto syderum lumine coronatum super clatrato conditorio adorandum reliquit. Hinc præfert LONGINVS Centurio lanceam beata cuspidè præfixam. Quippe latus Domini sola aperuit, vt è vitali fonte fluens salus eliceret. Verum ipsa per attactum diuini sanguinis iam rebus humanis pretiosior terras spreuisset, nisi Templo, quod ferè humana excedit conderetur. His magnis statuarum locamentis alia quatuor eiusdem magnitudinis imminant, inducta auro, cochlidibus è marmore columnis, epistilijs, & coronis instructa. Singulis singula sunt repositoria, quibus Veronica linteum, Frustum Dominicæ Crucis, B. Andræ Caput, Longini Lancea reconduntur, ostendunturque votis diebus marmoreo è podio subter proflante, non sine clamore, ac votis venerantium Ciuiû. Hæc habent Hemisphærij parietes angulosi flexique.

Sepulchro autem Apostolorum quod sub eiusdem altissimo vertice situm est, Paulus V. venerationem, & cultum quæsiuerat. Nam propter, *egressa humo, biantem extrinsecus locum aperuit. Confessionem nuncupat, quam*

Sepulchrum.
Pauli III.

Et Vrbani
VIII.

Statue
marmo-
rea in Te-
plo S. Pe-
tri collo-
cata.

Statua S.
Veronica

Statua S.
Helene.

Statua S.
Andræ.

Statua S.
Longini.

Auctor in
eius vita
in addi-
tione ad
Cicconem.

quam obseptam cancellis marmoreis, ac descendentibus gradibus suffulsum pretiosis lapidum crustis, & figurato pavimenti emblemate conuulsiuit: inferiores aditus statuis columnisq; decoratis inauratis ex ære valuis oculis: lampadumque inibi ardentium luminum cum splendoribus Sanctorum luere scilicet voluit. Adhuc tamen deerat Ara, siue Ara Moles superstructa tumulo Apostolorum. Et alij sub alijs Pontificibus multa, nec fortasse paria loci sanctitati excogitarant, atque deseriperant. Vrbanus Equite Ioanne Laurentio Bernino Architecto, insigni operis, & materie nobilitate perfecit. Tota MOLES fusi ex ære constat, auro subinde interlita, vt misceat perennitati splendorem. Tortiles in ea columnæ quatuor ternis portionibus compactiles. Infima parte in spiram striata, tortuosè & è folioso caudice erumpentibus canalibus: exinde arbuticulis laureis scapum amplexis identidem conuulsiuit; quarum ramulis ænei quamquam pueri colludunt, & auro guttatæ interquefunt apes: perinde durtitiei æris ore molliant, quæ hæc ferrea bellorum ætate nobis mollitudinem Pacis aluerunt. Nituntur columnæ spiris æneis: hæc stylobatis è pario marmore, quibus profluentes anguli retractum ac velut alucoalio opitem marginant, virgatumque verticilorum maculis, modo sparsis, & errantibus, modo se colligentibus, & conuolutis. At exterioribus quadratis ex eodem marmore insertum stemma Barberinû est, superculptis Pontificijs diadematis, & clauibus. Capitula columnarum Ionico, & Corinthio genere composita in oliuæ folia se induunt, dispari altitudine è fundo subascentia, resupinato per ambitum verticis labro. è quibus erumpentes cauliculi circumflectuntur extremos in flosculos. Super hos echinum spectare est scalptum ouis, & spiculis altioremq; abacu medio contamant flore (etsi alicubi pro flore Sol est) intorsus sinuatum, & supra volutas angulosum. Hæc porro inter echinum, & abacum emergentes, in angulis soliorum tenuis latiore circulo se demittunt: tum arcuatis in Orbem circinatæ in medium tandem florem, florem quasi oculum desinunt. Capitulis incumbit Epistilium, ternisq; fascijs intermiscet atragallas baccis, & verticillis interfectos. Hoc sequitur Zophorus radio notatus Sole: quem Corona superfluet supernè proiecta, deorsum autem oculis denticulisq; celata, super Coronam, quæ quadrupartita, nec vltra, quam pro columnarum crassitudine producit, statuta quatuor cælitum iuuenili specie simulacra sunt: quos cælestis quidè sensus ad custodiam religionum accendit: manibuseq; laureas retinent frondes prolixa implicatione, contextuque tamquam in encarpis aduolutas, retroque pertinentes ad proximam trabem, & quodammodo colligantes. Trabes æneæ quatuor totidè modis angulis inflectæ, ab ijs obuergæ inuicem tolluntur, anfractuque flexuose: tum paulatim coeuntes, superpetentis palmis inauratis, nec modicè resupinis, neclutur in medium supercilium, è quo eminens globus superstante Crucè inauratus effulget. Sub trabibus expana ex ære vmbellæ, & ære imminens, cœtinatæq; margine, summo Coronæ cymatio coniuncta, toto inter columnas Cælo sub tenditur: aut ipsa Cælum est; quod diuinæ Columbæ, aurato radiocum

Moles æ-
nea tumu-
lo Aposto-
lorum lu-
perposita.

Capitula
ex Ionico
ex Corin-
thio gene-
re compo-
sita.
Cum epi-
stilio zo-
phoro, &
coronâ.

Statua æ-
nea supra
coronam.

Trabes æ-
neæ in me-
dium
coeuntes.

Vmbella
sub trabi-
bus.

K k

circu-

circulo subuolantis exornat candor, & fulgor illustrat. Extremis umbellæ oris velut assuuntur æneæ, in flexuram concisæ, auroque fimbriatæ laeïniz, flocco inaurato pendulo: quas ad Coronæ altitudinem intercolumnium implentes Superorum aligeræ facies, & Barberinæ Apes alterno auro distinguunt. At medium umbellæ marginem tenuerunt minores duo Cœlites: Quorum alter insidet, alter superuolat, uterque puerili forma, & habitu. Et anteriori quidem fronte hic Pontificia Corona, ille, Cœli terrarumque claudibus oneratur. Ipsidem insignibus gaudent in aure, & extremitate posteriores. Qui latera tumentur, hinc atque hinc minantes impietati Paulino gladio coruscant.

Hæc est ærea Urbani moles, digna, quæ ad cultum Ecclesiæ Principum in Augusto Templo teneat principatum. Ex tanta enim operis magnitudine non modo admirabilitatem cepit auctoris potestas, sed sanctorum cinerum veneratio incrementum, loci sublimitas maiestatem. Quippe obuersatur mentibus eorum in Cælo sedes triumphalis, quorum sepulchrali splendore oculi perlinguntur. Quod si figurata æris firmitas auro illusa tantam admirationem mouet intuentibus; quanto stupore deuinciet Fundatorum Religionis exornata dignitas, & ornantis religio? Quæ demum permotus Urbanus nouam Basilicam Ecclesiastico ritu consecrauit, die XVIII. Nouembris: quo die olim S. Syluester Pontifex veterem consecrauerat. Porro hæc omnia testatur super fores, ut altera Pauli V. sculpta inscriptio:

VRBANVS VIII. PONT. MAX.
VATICANAM BASILICAM
A CONSTANTINO MAGNO EXTRVCTAM
A BEATO SYLVESTRO DEDICATAM
IN AMPLISSIMI TEMPLI FORMAM
RELIGIOSA MVLTORVM PONTIFICVM
MAGNIFICENTIA
REDACTAM
SOLENNI RITV CONSECRAVIT
SEPVLCVRVM APOSTOLICVM
AEREA MOLE DECORAVIT
ODEVM ARAS ET SACELLA
STATVIS AC MVLTIPPLICIBVS OPERIBVS
ORNAVIT.

Porro inter digniora Urbani opera, ac Vaticani decora, Comitissæ Matildæ monumentum recensendum est; corpus namque huius inclytæ Heroïnæ ex Mantuano Sarcophago ad D. Petri Basilicam translato, statua posuit Urbanus sceptrum dexterâ gerens, leuauit Pontificium diademâ, & clauis, ad designandum Romanæ Sedis patrociniū ab ea susceptum, & temporaneam ditionem munificæ pietate auctam, & propagatam. Vnde ad eius memoriâ æternandam idem Pontifex ita lapidē iussit inscribi.

VR-

VRBANVS. VIII. PONT. MAX.
COMITISSÆ. MATHILDI. VIRILIS. ANIMI. FOEMINÆ
SEDIS. APOSTOLICÆ. PROPVGNATRICI
PIETATE. INSIGNI. LIBERALITATE. CELEBERRIMÆ
HVC. EX. MANTVANO. SANCTI. BENEDICTI
COENOBIO. TRANSLATIS. OSSIBVS
GRATVS. ÆTERNÆ. LAVDIS. PROMERITVM
MON. POS. AN. M. DC. XXXV.

Iam verò Innocentius X. Urbani successor, statim ac, secundo Columnæ omine, ad D. Petri culmen est euectus, in Vaticanam Basilicam maiora meditatus decora, ad proximū tunc solemnis Iulij annū MDCL. magnificentissima, ac splendidissima moliri opera constituit. In duobus vtrinque facellis ad Templi limina, maculis lapidibus, musuique picturis cruitari parietes, lacunasque fornicum, plasticis modulis auro fulgentibus loricari mandauit. Pila quoque ibi Navi maximæ supposita (in quibus arcuato fastigio oedem ac Sacella ipsa aperiuntur) marmorū segmentis, interpositis Pōsticum vultibus, genisque puerorum in effigiem, vario emblemate decorauit. Inter columnia, in vtraque Templi ala, pari operis præcio ditauit; sublatique rudibus & Tiburtino laxo columnis, nouas variegato marmore induxit illustres. Pavimentū insuper vario lapide strauit; atque in dies, pietate ac munificētia prædecessores emulatus, Aram Leoni I. sanctissimo Pontifici dicatam, & marmorea tabula, miro Alexandri Algardi artificio, elaborata perfecit. In ea tum Attilæ retrocedentis fuga, eademque maledicens Pontifex Leo exprimitur; tum etiā è cælo desuper, gladijs in ipsum Petrus ac Paulus inruentes apparent. Vniuersam verò additam ab Innocentio structuram, media super maximam interioris Basilicæ ianuam testatur inscriptio; inter eas, quas Paulus V. & Urbanus VIII. P. P. M. M. posuerant.

BASILICAM
PRINCIPIS APOSTOLORVM
IN HANC MOLIS AMPLITVDINEM
MULTIPLICI ROMANORVM PONTIFICVM
ÆDIFICATIONE PERDVCTAM
INNOCENTIVS X. PONT. MAX.
NOVO CÆLATVRÆ OPERE
ORNATIS SACELLIS
INTERIECTIS IN VTRAQVE TEMPLI ALA
MARMOREIS COLUMNIS
STRATO E VARIO LAPIDE
PAVIMENTO
MAGNIFICENTIVS TERMINAVIT.

Kk 2

Eodem

Eodem tempore Leonis XI. Pont. Max. monumentum sculptoris insignue, prope Odeum, in Vaticano perfectum est: constituta Pontificis statua duobus vtriusque simulacris, fortitudine, ac munificentia existentibus. Vnde in Auunculum pietas plurimum commendata est Roberti Cardinalis Vbaldini, qui opus, superemis tabulis, consiciendum mandauerat: hi verò notatur inscriptus lapis.

D. O. M.

LEONI XI. MEDICI FLORENTINO PONT. OPT. MAX.
QVI AD SYMMAM ECCLESIAE DEI FOELICITATEM
OSTENSVS MAGIS QVAM DATVS
CHRISTIANVM ORBEM BREVI XXVII. DIERVM LÆTITIA
ET LONGO ANNORVM MOERORE COMPLEVIT
ROBERTVS CARDINALIS VBALDINVS EX SORORE PRONEPOS
GRATI ANIMI MONVMENTVM P.
OBIIT AN. ÆTATIS SVÆ LXIX. QVINTO KAL. MAII
M. D. C. V.

Alia sub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificibus Ædificia. Cap. XI.

Scale ad
Ædes Sen-
atoris.

Ædes Cō-
seruatorum
earumque
ornamen-
ta.
Insignis
Aedum
Porticus
Picture
in Aula
Capitolii
na insi-
gues.

INTEREA dum Michael Angelus, Paulo III. Pontificatū regente, fabricæ Vaticanæ præerat, in Capitolio ædificauit iubente Senatu, Populoque Romano. Nam ad Senatoris Ædes, inclitas SCALAS vtriusque ascendentes, septasque lapideis cancellis ex-
truxit. Ijs ad ornatum extrinsecus adiecta sunt iacentia duo aluminum simulacra: Nihilum, & Tiberim vocant. Medio parieti anguloso præstantique fons est appositus vberibus aquis perenniter in labrum defluentibus: inter captiuos superfluentem ROMA. Idem condidit nouas CONSERVATORVM Ædes. Ibi ad exteriorem frontem, PORTICVS frequens columnis, struatur, & artificio eximia conspicitur: cui pars superioris contignationis incumbit, cubicula, Aulamque Capitolinam continentis. Supra porticum facies lateritia quadratis columnis distinguunt, quæ stylobatis elatæ Coronam sustinent suamet specie, signisque marmoreis crebra per interualla superstantibus insignem. In Aula statz sunt LEONI X. SIXTO V. positæ. Parietes recenti cœtorio pinxit Eques Ioseph Cæsar Arpinas eo præsertim colorandi genere illustris: expressitque res à Romulo gestas, & Romanis Regibus. Mirandum opus, & Capitolio dignum. Alia alijs conclauibus, veteris recentique memoriz visuntur insignia simulacra, & monimenta. Atrium quoque statuis, & inscriptis lapidibus visendum. E regione, quæ signum ingens iacentis, Martiis an panarij Iouis (Marforium appellant) aquas

in

in lacum effundit, pares omnino Ædes sub Clemente VIII. Populus Romanus condere aggressus erat: sed vix paululum extare à solo cœperant, cum ab opere cessatum est. Idem Clemens dealbatam Senatoriz DOMVS frontem antis capitulisque Corinthijs, & suprema Corona signis; superpositis ornauit. Nam antea è medio eminentem TVRRIM ædificarat Gregorius XIII. Locatis ex altera parte Capitolij supercellas bases colossæ CASTORIS, & POLLVCIS equos frenantium simulacris: tum dextra læuque marmoreis trophæis è castello Aquæ Martiæ translatis. Ascensum inibi cliuosiūque cancellis Tiburtinis insinuerat Michael Angelus: qui & statuas, quæ non sunt appositæ, cæcis cancellorum spatijs imponebat. omnia denum Capitolij ornamenta cumulat statua equestris ænea M. AVRELIJ quam è Laterano transtulit idem Paulus III. subiecta marmoreo basi. Eodem Pontifice, quæ Vrbs maxime depressa subsidit, vt aiunt, in vallem, Balthassar Maximis Aedum egregiam formam descripsit. Nam prisco more, struço præ foribus vestibulo validis Dorici generis columnis murum commisit: atrium ac reliquias ædificij partes eleganter composuit. Quod tamen, ante vita defunctus perficere non potuit. At Nepos Pontificis Alexandri reconsecrato Templo S. Laurentij in Damaso, inauratum addidit laqueare, præcellis; parietibus præstantiam opificum picturas induxit. Atqui nullum eius magnificentiz certius exitit monumentum, quam cum NOMINI IESV Templum à fundamenti erexit. Eodem Alexandro, & Rainutio Cardinalibus patronis Oratoriū S. MARCELLI erectum est, nec modo illustri apparatu sed præcipue Romana nobilitate in eiusdem pios cœtus adscita insignitū. At propinquum S. MARCELLI Templum Leone X. Pontifice, cum subito incendio arsisset, Crucifixi Domini imago admirando euentu flammis euasit. Ex eo increuit veneratio, & cultus: Templo rumque ædificari propensius, ornarique ceptum, contra, ac fuerant, conuersis foribus, eorumque loco apside constituta. Nouum postea domicilium Seruitæ Fratres veteri Cœnobio addiderunt. Alij, quoque tum principes eodem studio instruendi sacras Ædes commendati sunt. Nam Ioannes Bellaius Cardinalis Gallus S. ADRIANI, quam optauerat, Aedem restaurauit. Federicus Cæsius Cardinalis perelegans Templum S. CATHARINAE, quod à Funarijs nuncupant in medio olim Circo Flaminio, & Cœnobio honestis puellis quibus periclitantibus S. Ignatij Loiole moniti pij homines prouidere iam cœperant, extruxit. In Basilica Liberiana Sacellum: alterum in Aedæ paciferæ Virginis dedicauit. Rodolphus vero Pius Cardinalis Carpenfis, vir ad cultum litterarum, & summa omnia natos, Romanas, aliarumque gentium antiquitates magna impensa congestis. Has cum in Aedibus magnificis in regione Campi Martij: tum Hortis Quirinalibus exquisitè disposuit. Ea quidem ætate nihil Hortis Carpenfis celebris, aut amoenius scriptores fuisse testantur.

Sequuta sunt Iulij III. tranquilla Romæ tempora. Et ille etsi non multum in Vrbe, in suburbio tamen via Flaminiz Prætorium & VILLAM

Noua mo-
lito in Ca-
pitolio,
nec per-
fecta.

Ornamē-
ta Capi-
tolij.

Ædes Ma-
ximorum.

Crucifixi
Domini
imago ad
mirabili-
ter serua-
ta.

Villa Iulia

k k 3

Iu-

Iuliam hodieque nobiliem, Michael Angelo dirigente extruxit: quod cū Purpuratis Patribus frequenter conveniret, leniretque incommoda feceretur. Villam porro alteram suæ propinquam arboribus vinetisque amœnam, & fructuosam Iohanni Poggio Cardinali Bononiensi Aedesque ibi perlegantes dedit. Qui non dissimili munificentia alias in Vrbe fabricavit. Ioannes vero Riccius ab eo Pontifice dictus Cardinalis eximiam domum in via Julia, cuius postica Hortorum pars Tiberi alluitur: In Vaticano, ascendentibus clium Pontificij Palatij Aedes primum occurrentes, imminentesque Prætorianorum stationibus: In monte Pincio veterem amœnitatem excitavit, quam postea Hetruriz Magni Ducis auxerunt. Pauli I V. Pontificatu Neapolitani potius detrimenta belli Roma petulit, quam paravit pacis ornamenta: Tunc tamen pluribus in locis ad Urbis mœnia struxit munitiones, & Inquisitionis AEDES novæ inchoatæ: Diomedes Carrafa S. Martini in Montibus, quam ipse Ecclesiam regebat, instauravit, condito ibidem sepulchro illatus. Ipse Pontifex Theatinis suis Aedem S. SYLVESTR1 in Quirinali attribuit, inchoat ab imo Collis scalarum ascensu, qui statim desijt. Patres autem Templum ornarunt, domum extruxerunt.

Prætorij
& Horti
in Pincio
colle.

Pij IV.
opera.

Aqua Sa-
lonia.

Templum
S. Mariz
Angolorū
Aedes S.
Prædis
a S. Carolo
exornata.

Templum
S. Mariz à
Montibus.

Iam vero Pius IV. nemini posthaberi voluit in exornanda Vrbe. Nam ut memorat Onuphrius. Multa vetera, & publica Aedificia vel vetustate collabantia, vel imperfecta, vel quæ omnino esse desierant reparavit, ut perficere aggressus est. Portam, & viam in Quirinalis dorso fecit, P I A S de suo nomine appellavit. Viam Flaminiam refecit: PORTAM autem à fundamentis novam erexit. Viam item fecit, & Portam Anglicam de suo priore nomine nuncupatam. Aquæ Virginis ductus restituit: novam Aquam, cui SALONIAE nomen erat, illi adiunxit. ARCEM S. Angelii auxit novis muris, & propugnaculis muniuit. Palatium Pontificium in Vaticano auxit, ornavit: Aedes in summo Capitolio restituit: quod supra Cuium testæ extructo ambulacro transivit aperuit à Palatio S. Gregorii Marci, cuius Turrem instauravit. Villam Iuliam, cui maiorem elegantiam quaesivit, excipiendis Cardinalibus, Oratoribus, & Principibus Romanis venientibus perpetuo usui esse voluit. Thermas Diocletianas vetustate corruptas in sacram REGINAE ANGELORVM Aedem, & Carthusianorum Cenobium convertit, non sine magisterio ductuque Bonarotæ. Molitionem Templi Vaticani magnopere promovit: SEMINARIUM ROMANVM post Concilium Tridentinum instituit, Tunc & Pontificis nepos S. Carolus reconcinnavit Aedem S. Prædis, iterum postea ab Alexandro Mediceo Cardinali, picturis ornatam. Marcus vero Sitticus Cardinalis ab Altacamps eximias Aedes molitus est ad Sancti Apollinaris. Idem in Aede Transtiberina Virginis Sacellum fruxit, & ornavit. Gulielmus Sirletus Templum S. Laurentij in Palisperna via impensa refecit. Templum admiranda Virginis, cognomento à MONTIBVS ut ad testum perduceretur, magno adiumento fuit. Quod deinde inaurata testudine, marmoreo pavimento, organo splendido & magno, elegantibus Aris, & Sacellis prouexit cultum Prædis Reginæ.

Pius

Pius V. etsi maluit destrucere vim hostium Ecclesiæ, quam ædificiorum moles extruere, AEDES tamen Sacre Inquisitionis in Vaticano fecit: S. DOMINICI Templum cum Cenobio Monialium in summo Quirinali fabricari iussit. Id vero opus nobilium Virginum Romanorum, quæ ibi se Deo vouerunt, magnopere augmentum est, ac Templum magnifico ornatu perductum ad culmen. Proximum item Virginum domicilium, aliquot ante annis fundari ceptum nouo Templo S. CATHERINÆ Senensis patronæ decoratum est, ædificioque domestico ampliatum. Porro idem Pontifex Societatis Iesu Patribus Domum POENITENTIA-RIORVM fundavit, influxitque redditibus: ut in Basilica Vaticana expeditiores haberet soluendis animorum nexibus, qui debellata Othomani classe captis hostibus vincula iniecerat. At eius nepos Michael Bonellus insignes AEDES condidit prope Templum S. Apostolorum etsi præ magnitudine insula semipertectas. Petrus Donatus Casius Templi excellæ Virginis à VALLICELLA fundavit apicem: ceptis ædibus Presbyterorum Congregationis Oratorij habitationem dilatavit. Id porro Templum magnitudine ac dignitate memorabile, Gregorius XIII. Pontifex, S. Philippo Nerio fabricam piotum largitionibus moliente, Alexander Cardinalis Medices, postea Pontifex Leo XI. facta in fundamentis primo lapide auspiciatus, deinde absolutum consecrauit. Anteriorem partem Angelus Petri Donati frater tiburtino lapide compactam elatumque fundavit, ornavit, perfecit, vt monet inscriptio, extructo insuper ac dotato Sacello. Ante quam nuper disturbatis propinquis domibus, & ruinosis: patefacta raram in latitudinem strataque via: nouis circum ædibus excitatis, mirum, quæ loco species, quæ amplitudo accesserit? His domus ædificationem Patres adiunxit, ingentis insulæ ambitum complexam. Vrbis ibi paululum æe planicie asurgit. Montem Iordanum appellant, cuius potiore partem Ducum Vrfinorum peramplè occupant ædes. Aliæ eorumdem ad imum eius colliculi, & carceres olim Circi Agonalis: reperto, cum struerentur, in fundamentis, simulacro, quod Paquinum vocant.

Aedes Sa-
cræ Inqui-
sitionis.
Templum
S. Domi-
nici.

Et S. Ca-
therinæ
Senen.

Templum
S. Mariz à
Vallicele-
la.

Via noua
patefacta

Iam vero Hieronymus Rusticucci ab eodem Pio dictus Cardinalis præter ornatam domum in Vrbe Leoniana exedificatam, Aedem S. V. S. ANNÆ in Quirinali sic refecit vt nouam potius videatur ex integro refecisse. Interius quidem maculosi lapidibus, picturis, leui asperoque testorio, laqueati testæ, ac parietum inauratorum splendore tota fulget exterior Tiburtino marmore elegantissime concinnata; Templo-rum tamquam Phoenix; nisi propè alterum haberet VICTRICIS Virginis, interiore cultu, candidoque ornatu exstitit frontis commendatissimum, quam illi adiecit Scipio Cardinalis Burghesius.

Templum
S. Susan-
næ.

Templum
S. Mariz à
Victoria.

Hæc tamen tempora excepit Gregorius XIII. Pontifex inclytus liberalitate, magnificentia; studio propagandæ religionis. Ille in PALATIO Vaticano plura molitus; Aulam, quam Constantinii appellant, picturatis parietibus: Aulam regiam, picturis & operose testæ fornice, marmoreo scætilique pavimento; Sacellum Paulinum: Arrij porticus: Aulam, vul-

Opera
Gregorij
XIII.

Kk 4 go

Sacellum
Gregoria-
num in
Templo
S. Petri.

go Bononiam, regionumque cubiculorum ordines absoluit. Fornita-
tum SIXTVM, siue interius ambulatorum & Vaticanæ vallicula crectum
appictis geographicis Italiae tabulis, lithostroto, alijsq; picturæ operibus
mire conuulsiuit. Magnificam domum, & summi Palatii cubicula: Plu-
rimum fabricæ Templi Vaticanæ, & SACELLVM Gregorianum lucu-
lentissimum adiecit. Academiam Romanam, vulgari appellatione Sapientiam, auxit Porticibus, & Scholis. Palatium Senatoris Capitolini
refectum extulit excelsa Turri: Pontem in Tiberi Senatorium magnifi-
centiore, quam fuerat vetus, structura restituit. Nouum fluuij Felice
in sinibus Mediceæ, & Ecclesiasticæ dititionis imposuit. Porticum Basilicæ
Maioris Virginis ab Eugenio III. factam refecit. Lateranensem Tem-
plum nouo Eucharistice conseruandæ Sacello instruxit: Proximam Aedem
Baptismo Constantini celeberrimam ornauit. Insauro ad S. Marcum Pala-
tio, Nouum in Quirinali cum Hortis amœnissimis Pontificum habitatio-
ni extruxit. Horrea publica in ruinis Thermarum Diocletiani: Portam
Cælimontanam, nunc S. Ioannis: collapsam Molis Adriane propugna-
culum: Nosocomium, & Ecclesiam S. Marthe palatinorum ministrorum
commodo edificauit. Vias ab Esquilina ad Lateranensem Basilicam: ab
hac ad S. Sixtum aperuit ac direxit. Ab Vrbe Lauretum: vique præro-
pennini iugo peruiam curribus strauit, munivitque. Cum multa
in Vrbe Collegia fundarit, Germanicum, Anglicanum, Græcorum, Ma-
ronitarum, Neophytorum: Germanico, vt dixi, Aedes, & Templum
S. Apollinaris: Anglis, S. Thomæ, cum Xenodochio eius nationis: Do-
mum Maronitis, Neophitis, Græcis: horum autem Patrono S. Athanasio
magnificum Templum extruxit. Alia in Vrbe Cænobia fundauit, ampli-
uitque: eique Domus Piz Gubernatores ac Præsides. eorum numisma
dedicauit cum insigni Elogio: *Monasteriorum, Ecclesiarumque Fun-
datori, Conseruatorique*. Illud vero inter cætera memorabile, quod
COLLEGIVM ROMANVM Societatis Iesv a fundamētis extruxit,
ac dotauit. Opus sane, si fabricæ amplitudinem ac dignitatem: si vniuer-
sitate disciplinarum, quæ in eo traduntur: si Professorum doctrinam,
si attributos redditus, si discipulorum ex eadem Societate ad omnes
dein terras commeantrum, externorumq; multitudinem species, Grego-
rianæ Charitati par, quæ omnia complectebatur. Primum in fundamenta
lapidem iecit ad tertium Idus Ianuarij Philippus Boncompagnus S. Sixti
Cardinalis, fratris filius, sic inscriptum: *Religionis causâ Gregorius XII l. Pont. Max. Bonon. Collegij Romani
Societatis Iesu amplissimo redditu aucti Aedes ad omnes nationis optimis
disciplinis erudiendas ære dato extruens, primum in fundamenta lapidem
coniecit. MDLXXII.*

Collegia
à Grego-
rio XIII.
fundata.

Collegij
Romanū.

Ex litteris
annis 50
ciet. anno
1582.

Forma &
structura
Collegij
exterior.

Ipsa ædificationis initio cum iam surgeret murus, Pontifex fabricæ ip-
sius structuram inspicere voluit. cumque muri partem vidisset simplici
opere constructam, illico deiici iussit, atque opere lateritico & magnifi-
co refici. Tum ædificationem strenue promouit. Biennio post in eam-
que spectatur, formam est perductum. Externa Collegij facies latissima
è gran-

è grandi lapideaque corona in medio eminet, tum celsam extat in Tur-
rim: duobus hinc atque hinc supremos cancellos claudētibz acroterijs.
Eadem latere cingitur læuigato modo in falsis procurante, tum re-
tracto & exzquato: angulatis eadem lapidibus tiburtinis, antarcum in-
star proiectis munita, non sine multiplici, directoque ordine paterium
fenestratum. Media pars Gregorij simulacrum in oculo ponendum ex-
pectat: altiusque imposita eiusdem insignia egregie sculpta ostendit, sub
quibus titulus operis in marmore inscribitur:

• GREGORIVS XIII. RELIGIONI ET BONIS ARTIBVS.

Deorsum ad iustam ædificij formam duplex ostium habet, pulcherrimis
instruatum antepagmentis, & arcuato supercilio, quod prothyridis sus-
tinent. Horum vnum auditorum quamlibet multitudinem excipit, ve-
stibuloque mittit in atrium Gymnasij, & illo exeuntem reddit. Porro im-
pluuium coëdili latere stratum, radiorum instar intercurrentes candidi
lapidis patulæ ac perpolitæ glebæ in fuderis speciem figunt: tum qua-
ternæ ambiunt quadratæque porticus nixæ pilis Tiburtini lapidis. E pilis
ante prostant, inferiores Ionici generis: his vero superstantes, Corin-
thij, quibus Epistilia & coronæ incumbunt. Binis scalis se mutuo è re-
gione spectantibus ascensus est ad superiores porticus, quæ lapideis mer-
ianis cancellatim marginantur ad pulchritudinem simul, & securitatem
deambulantium. Cohærent quadrilateris porticibus Scholæ: superiori-
bus vero Aula etiam ingens ad publica munia doctrinarum: in qua sum-
ma, Gregorij effigies ad viuum exposita in folio sedens visitur purpuratis
Patribus ad latera confidentibus. Ad eius pedes alumni accidunt è Ro-
mano, alijsque Collegijs, quæ reliquos circum Aulæ parietes picta sunt, &
vbique terrarum à pio Pontifice religionis propagandæ studio constitu-
ta. In summo titulus totius nominis Societatis Gregorio inscriptus est.

Litteræ
annus 50
ciet. anno
1584.

Collegia
toto Or-
be à Gre-
gorio
Constitu-
ta.

GREGORIO XIII. PONT. MAX.

HVIVS COLEGGII FVNDATORI SOCIETAS IESV AMPLISSIMIS AB EO
PRIVILEGIIS MVNITA ET INGENITIVS AVCTA BENEFICIIS
IN HOC TOTIVS ORDINIS SEMINARIO PATENTIS
OPT. MAX. MEMORIAM SVIOQUE GRATI ANIMI MONIMENTVM P.
Absoluto Gymnasio, domus deerat ad habitandum: cui sane extruendæ
non modicam in certum tempus pensionem attribuerat Pontifex. Hac
quoque per occasionem Templi S. Ignatii dedicandi, ædificata: nouo-
que vico patefacto Aedes SS. VIRGINI, & S. FRANCISCO XAVERIO
adfecta est. In ea piorum hominum ad profectum & animæ salu-
tem vespertini sunt, & quotidiani conuentus. Sodalitatem Communio-
nis Generalis nuncupant. Sedulo enim curant, vt in exitu cuiusque mē-
sis diuinum Eucharistiæ epulum mutatis subside Templis populo præ-
beatur: & forensis turba in plateis ad conciones tum voluntarias verbe-
rationes paratam in Aedem conueniat.

Verum vt ad præterita tempora redeamus, cum Collegium Romanum
Gregorius extrueret, Alexander Farnesius Templum NOMINI IESV
absol-

Templum
NOMINIS
IESV
absol-

absoluit, lineatore & Architecto Iacobo Barozzio Vineolano præstantissimo ætatis suæ. Qui vnus exemplo formam quodammodo præfipit, quæ hodie Templi pulcherrima conduntur. Nam ante Paulum V. vt aiebam, aliò distrahatur idea Vaticanæ Basilicæ. Occidenti Soli facies Templi est obuersa decente ascensu, ac Tiburtis lapidicinæ glebis in antarium, coronarum, fastigiorum præclaram speciem expolitiss. Extrà locus apertus, ac patens, quinque præcipuis viarum eodem mittentibus: Alteriorum olim forum: qui, præter cætera, Romanam nobilitatem antiquo loci cognomento testati, in eo nuper edificauerunt. Itur tribus ostijs in vnâ Aedis testudine, dein conuersis angulis in Crucis schemata dilatata. Tres hinc atque hinc Cellæ versicoloribus lapidibus, picturis, testorijs operibus, auroque excolunt. Tum ab viroque latere mediani aditus. Dein explicata brachiorum instar amplitudo, exurgente Hemisphærio: quod laminis plumbeis coopertum, interioris picturatis imaginibus, & quatuor è gyro intra loculamenta simulacris decoratur. Excipiunt Cellæ minores duæ, non dispari à cæteris ornatu: tum apudata extremitas, vbi præcellam & principem A R A M nato Regum Regi, & octauum post diem circumfecto Farnesæ pietas dedicauit. At circumcludentes parietes quadratæ pilæ coniunctim structæ distinguunt, grauanturque capitulis foliosis, echino scalptis, & ionica voluta: superque deducto epistilio præstatique symmetriæ corona. Infra coronam, octo podia è marmore paulum à muro extant supra Cellarum arcus, & medius aditus: alia sex, prope apsidem, atque in transuersa testudine, multum eminent. duæque sublimes organorum machinæ duobus impostæ auro præfulgent. In auersâ fronte totius operis inscriptio est:

ALEXANDER FARNESIVS CARDINALIS S. R. E. VICECANCELLARIVS PAVLI III. PONT. MAX. NEPOS CIVIS AVCTORITATE SOCIETAS IESV RECEPIT PRIMVM. FVIT ET DECRETIS AMPLISSIMIS ORNATA TEMPLVM HOC SVÆ MONVMENTVM ET RELIGIONIS ET PERPETVÆ IN EVM ORDINEM VOLVNTATIS A FVNDAMENTIS EXTRVXIT ANNO IVBILÆI MDLXXXV.

Ex litteris Ad exitum Aede perducta Gregorius Pontifex, cum per asinos calores ad
annuis Diuini Marci de more versaretur: incidissetque dies B. Virginis Assumptionis
ciatis, fieri, quo die sacrorum sollemnia in Sacello Pontificio celebrantur, nouam
an. 1583. Aedem, quæ cum D. Marci parietem continens esset, ad eum augendum
celebrandumque diem sibi delegit. Itaque tum primum in Ara maxima
magnifico extructa opere sacrificari coepit. Aderat Cardinalium corona,
cæteraque Pontificalis Curia pompa: multitudo vero tanta quantâ
nouus Templi facies, & nouus ille confusus illecebat. Proximo anno rediit
ad eum celebrandum volendumque diem, quemadmodum superiore anno
fecerat. Summus Pontifex: Quis hoc etiam magis ea delectatus est ade, quod
Ex iisdem paulo iam erat ornator, & præclara quadam Eucharistia sede ac domi
litteris an. 1584. cilio illustrabatur. Est enim multorum opus annorum, cum magnitudine
nobile, tum artis varietate distinctum: fulget auro, accensoque colore, plurimique
sacrarum historiarum argumētis illuminatur: ut quicumque
figas obtutus nouo semper delectetur aspectu. Hæc ab Alexandro peracta:
cuius

cuius vt magnum nomen: sic magnitudine rerum gestarum æquari debuit. Domus
Accessit deinde par Odoardi Cardinalis Farnesii liberalitas, qui adiun- Societatis
ctam Societatis domum Clemente VIII. Pontifice ædificare aggressus, Iesu ab
aliquot post annis absoluit opere lateritio candentibus lapidibus inter- Odoardo
fecto. Latam insulam complexus, elegantem fabricâ longo spatio cir- Card. Far-
cumduxit: vt domum illam, quam antea nostri ordinis homines primam nesio ex-
dignitate, atque antiquitate dicebant, fecerit etiam inter præcipua Ro- tructa.
mæ ædificia non possemus. In ea hæc legitur inscriptio:

ODOARDVS FARNESIVS DIACONVS CARDINALIS
SOCIETATI IESV QVA PIETATE MAIORES SVI NASCENTEM
EXCEPERVNT CRESCENTEM FOVERVNT ADVLTE IAM AC
PROPAGATÆ DOMVM HANC PRIMO LAPIDE IACTO EXTRVXIT.
ANNO IVBILÆI MDC. ETATIS SVÆ XXVII.

Commemoratis Gregorij fabricis, postremo quid optimo Principi Ro- Pop. Ro.
ma vicissim constituerit, memorandum est. Nam Populus Rom. statum Gregorio
ei marmoreâ in Capitolio dicauit: in cuius basi claro Elogio hæc scripsit. XIII. sta-
tuum po-
Gregorius XIII. Pont. Max. Ob farina vestigal sublatum. Vrbem Tem- nit.
plis & operibus magnifice exornatam, H. S. DCCC. singulari beneficentia
in egenos distributum, ob seminaria exterarum nationum in Vrbe, ac toto prope terrarum Orbe, Religionis propagande causa instituta, ob pater-
nam in omnes gentes charitatem, quæ ex ultimis nouis Orbis Insulis Laponi-
um Regum Legatos trienni navigatione ad obedientiam Sedi Apostolica ex-
hibendam primum venientes Romam pro Pontificia dignitate accepit.

S. P. Q. R.

Creatus ab eodem Gregorio Cardinalis Matthæus Contarellus Aedem Templum
S. Ludouici nationis Gallicæ eiusdemque nationis impensa magnifice ere- S. Ludouici
ctam, ad exitum perducendam, & exteriorem faciem Tiburtino lapide, ci nationis
luculenter extruendam curauit. Cellam ipsæ, in qua & sepulchrum sibi Gallicæ
delegit, extructam ornauit persceticæ. Scipio eiusdem Gregorij Cardinalis
Lancellottus Cellam item, in Lateranensî Basilica, atque Aedes media in Vrbe
spectabiles condidit. Aedes S. Thomæ Cinciorum ab ipsædem
restituta: quorum domos Campus olim Flaminius præsertim habet Tiberi
propior: qui & Sanctæ cruciorum alijs gaudet, nunc vero etiam re-
centibus, & purpuratis. At Card. Antonius Maria Saluiatus præter suas
Aedes. S. ANCTI IACOBI Templum exitum veteri subruo, & Nouum.
& proximam domum ægrotis, molitus est. Nosocomium pauperum incurabili- Templum
bilitatem auxit attributo censu: fabricam curandis fæminis, & magnos S. Iacobi,
reditus adiecit. Idem Orphanorum Protektor, Aedem S. Mariz in Aquiro,
pænes quam iidem incolunt, ruinæ obnoxiam magno sumptu instaurauit:
Collegij Saluiatum instituit constitutis redditibus, in quo ex or-
phanotrophio delecti adolescentes ad studia litterarum alerentur. Idem
orphanarum puellarum ad sanctos quatuor Coronatos domicilium cõ-
posuit: cum orphanorum domus aliquot post annis extructa sit.

Sixti

Sixti V. & aliorum deinceps Ædificia.
Cap. XII.

Sixti V.
opera.

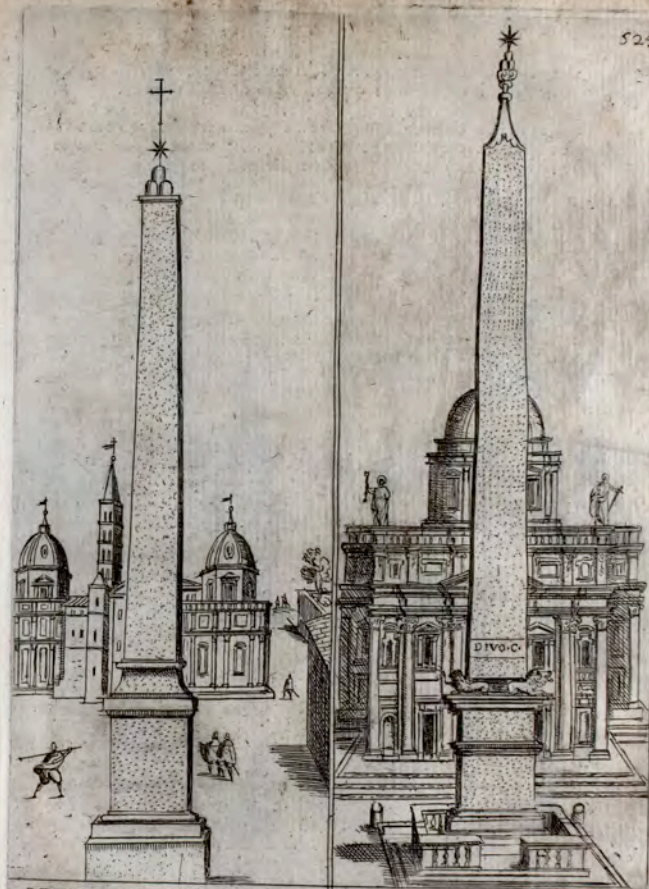
Nouum
Palatium
Vaticani.

Xenodo-
chium
pauperu.
Obelisci
erecti qua-
tuor.

Palatium
Lateran-
se resectu

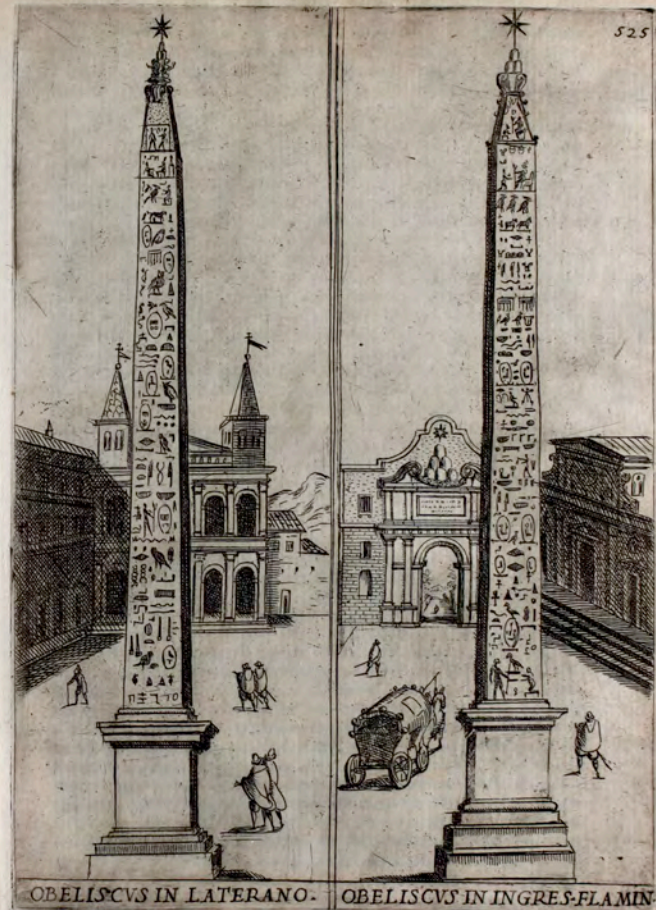
Scala San-
cta digno-
ri loco po-
sita.

SIXTVS V. nouam omnino Vrbem videbatur animo comprehendi, cum breui pontificatu tanta est opera molitus. Vastissimum HÆMISPHERIVM Basilicæ Vaticanæ, quod vix attolli posse credebatur, duplici camera, altera alteri subiecta festinatò perscie. Insigne sacellum Augustissimæ Eucharistiæ in Basilica Maioris Virginis, cuius fundamenta iecerat Cardinalis, Pontifex eadem magnitudine absoluit. Nouum in Palatio Vaticano PALATIVM, ex quo subiecta Vrbis incundissimus est prospectus, excitauit. Quod ab alijs Pontificibus deinde exornatum hodie idem incolunt. Idem scalas fecit ab Aedibus Vaticanis in Templum Diui Petri, quibus clam populo descenderent Pontifices. Eadem Aedes Bibliotheca Vaticana nobilitauit. Templum Sancti Hieronymi Illyricorum, quem titulum optauerat Cardinalis, noua molitione erexit. Xenodochium Sanctissimæ Trinitatis apud Tiberim alendis vestitidique pauperibus condidit, censuque abunde dotauit. Quatuor OBELISCOS, reliquias miraculorum veteris Urbis, transtulit. Vnum in Vaticano stantem in media area ante D. Petri collocauit. Trium, qui iacebant, minimum quidem à tergo Basilicæ Equilina: alterum longe maius in introitu Portæ Flaminie; altissimum, vero omnium ante Basilicam Lateranensem erexit: Cruci, quam omnibus superposuit, dedicauit. Ad eandem Basilicam PATRIARCHIVM vetus Pontificum Romanorum partim vetustate collapsum, partim incultum ac deformatum, totum à fundamentis magnificentissime resecit, & picturatum edificauit: ea laxitate, vt cum in eo Senatum seu Consistorium haberet, Purpuratos Patres omnes, suis quemque cubiculis dispersitos acciperet. PORTICVM Basilicæ ad Benedictiones Pontificis adiecit. SCALAM SANCTAM, qua Christus Dominus in prætorio Pilati fertur descendisse, digniori loco, ante Sacellum Sancti Laurentij, seu Sancta Sanctorum posiram nouis scalis, & clatratis porticibus cinxit. Sacella duo addidit: Sacrarij Præfectum, & alios ministros instituit. Pontificum Gregorij XIII. Palatium in Quirinali circumductis porticibus, & interiore Sixto amplificatum ingenti atrio laxauit. Columnas TRAIANAM, & ANTONINAM refarscit: in ea Sancti Petri inauratum ex ære simulacrum: in hac, S. Pauli collocari iussit. Aedem S. Sabinae instaurauit. Aliquot vias aperuit, & direxit. A Templum SS. Trinitatis in monte Pincio: quam vsque portam Flaminiam destinauerat. alteram per Esquilinum, Viminalem, & Quirinalem ad Palatium S. Marci: alteram ad portam S. Laurentij. Ab eadem ad Thermas Diocletianas. A Lateranensi Basilica ad Colosium. Porro inter vias propinquas Liberianæ Basilicæ ingens vir ex, atque Hortorum

OBELISCVS IN EXQVILIIS.

OBELISCVS IN VATICANO.

OBELISCVS IN LATERANO.

OBELISCVS IN INGRES-FLAMIN.

rum Perettinorum ambitus concluditur, quos adhuc Cardinalis inchoauerat, eleganti prætório inibi extructo, vbi procul à strepitu habitaret. AQVAM FOELICEM in altitudinem Romanorum Collum ad Vrbem perduxit: in Colle primum Quirinali, tum tota Vrbe publicis, priuatique fontibus emergentem. Tres lapideos lacus, in quos ex arcuato ductu tribus ostijs primum effunditur, præter egregiam structuram, columnas & alia marmorum ornamenta, ingens MOSIS simulacrum offerentis aquam, & Hebræorum occurrens multitudo expressa lunensi candidoq; marmore, commendant. Hæc ille in Vrbe. Ideoque Populus Romanus Sixto dicatæ in Capitolio statuz inter alia subscripsit: O B VRBE M AEDIFICIIS, VIIS, AQVAEDVCTV ILLVSTRATAM. Eius porro nepos Alexander Cardinalis Montaltus, Templum S. ANDREAE præclarum inter Tempa Clericis Regularibus condidit. Id postea insignitum est Cellarum ornatu; eius præsertim, quæ ab eximio non magis cultu, quam auctoris Massæ Cardinalis Barberini nunc Põtifcis, nomine effulget. Auget eius Cella dignitatem subiectus veteris Cloacæ sinus iniecto quondam S. Sebastiani corpore consecratus. Strozia item eo Templo insignis, ibi ante, Ducum Piccolhomineorum Aedes, & FORVM SENARVM: nunc autem in nomen Apostoli cum ædificio vertit & nomen Fori. Idem Alexander Clericis Regularibus minimis Aedem S. Laurentij in Lueina cum à Paulo V. impetrasset, amplas Aedes coniunctas coemit, & attribuit. At Henricus Caietanus S. R. E. Camerarius cum è Gallia rediens Legatus indidem Monachos præfcs S. Bernardi legibus arctiora, sequant, habitu, vnicolores, & candidos, laxiore cucullo, & ad mentum pendulo, ligneis focculis, tibijs denudatis, in Italiam deduxisset, isdem Aedem S. PV DENTIANAE, quam Rainulphus de Monteruco Urbani VI. olim Cardinalis instaurauerat, iam vetustate fere consumptâ, & à se restitutam, isdem ad sacra ministeria tradendam curauit. dein, auxit pulcherrimo Sacello, in quo ipse humari voluit. Hieronymus Matthæius eiusdem Pontificis Romanus Cardinalis fundato Matthæiorum Collegio, quo præscriptus adolescentium numerus ad bonas artes educatur, stabile liberalitatis suæ monumentum constituit. Inchoata Sixti opera perfici mandauerat Vrbani VII. cū inchoato vix pontificatu decessisset; vir summus, antequam maximus diceretur. Gregorij XIV. tempora fabricis caruerunt. morbofa enim fames ademit potestatem fabricandi. Eius porro fratris filius Paulus Cardinalis Sfondratus, cuius erga res sacras religionem comitata munificentia est, sub Clemente VIII. S. CAECILIAE aliorumq; SS. Martyrum corporibus inuentis, eodemq; gloce reconditis, Ecclesiam ante ruinofam, & fatiscentem, mox restitutam, præfcs renouatis, nouis pigmentis, ariq; additis copiose ornauit. TVMVLVM vero Virginis vario marmore, pretiosisque incrustationibus pellucentem mira operum elegantia, atque opificum arte elaboratum, & cancellis obseptum, luminibus plus LXX. perpetuo ardentibus quasi Cælum stellis illustrauit: Aedem Sacerdotibus, ministris, argenteis, & aureis vasis, ac Sanctorum Reliquijs andam hæredem ex asse reliquit.

Octa-

Aqua Fœ
lix in Vr-
bem indu
cla.

Templum
S. Andree
de Valle.

In eodem
Cella Mas-
sæ Cardi-
nalis Bar-
berini.
Clerici
Regula-
res mini-
mi.
Monachi
S. Bernar-
di arctio-
ris disci-
plinæ.

Collegiũ
Matthæ-
iorum.

Octavius Paravicinus ab eodem Gregorio iussu Cardinalis, cum Aram principem Templi S. Alexij, cui præerat in Aventino mirifice decorasset: Aedes quoque in Vrbe perficit.

Opera
Clemen-
tis VIII.
Aedes S.
Cassiani.
Collegiū
Scotorum
fundatū.

Iam vero Clemens VIII. ut Aedem S. CAESARII quam SIXTUS V. expunxerat, inter Cardinalium titulos more antiquo referret: non longe à porta Capena luculenter restituit, tum Syluestro pronepoti creato Cardinali regendam attribuit. Collegium SCOTORVM, quorum patronus fuerat in purpura, vt Romanam fidem in patria tuerentur, fundatū, donauit; prouentibus. Palatium Vaticanum, quod SIXTUS V. ædificarat, laquearibus, cæterisque ornamentis præclare instruxit. Ex his Aula vulgo CLEMENTINA, picturis, fallente imaginum prospectu, & egregia opificum arte oculos tenentibus: tum specie marmorearum inerrationum inter spectanda Urbis merito ascribitur. Basilicæ Vaticanæ quod fuerat extructum præclarissime perfecit. Eiusdem opus est in Basilica Lateranensi Sanctissimæ EVCHARISTIAE diuini Regis regia. Transuersam enim Templi partem colorato elaboratoque marmore, exquisitis picturis, inaurato laqueari, segmentato pavimento pulcherrime ornauit. Erant in Templo, prope apsidem veteres quatuor genæ columnæ striatæ. Eas lamellis auri coopertas, basibus, spiris, capitulis effultas, coronam, & fastigium ex ære inauratum sustinentes ad aram composuit. Hæc introitus adstruæ parieti viridibus columnis æbalij marmoris, alijsq; discoloribus lapidibus insignis splendidi præ se fert gemmis & auro conditorium, quo sol vite contegitur. Contrâ, Organi vegrandibus tubis admirabilis machina nixa croceis est marmore columnis inauratis è ligno præcinctâ, alijsq; præclaris ornamentis sursum deorsum illuminata. Idem Capitolium, vt supra dicebam, pro loci dignitate, excoluit. Demum in Aede Virginis super Mineruâ sumptuose SÆCULO gratus Pontifex parentum memoriæ monumenta posuit: quorum marmoreas effigies super vnam varij lapidis nitentes in cubiculo numerosa nobilium capitum, & purpuratorum ex Aldobrandino genere corona circumdat.

Sacellum
Clemen-
tis in Tem-
plo super
Mineruâ.

Horum præcipuus Petrus Clemētis nepos S. Nicolai in Carcere Cardinalis; qui antiquæ illius adis faciem plasticis artificio cōformatam dealbavit. Postea vero Transiberinâ, cui præerat VIRGINIS MATRIS Aedem elato altius tectō, celato inauratoque laqueari, restituit, tunicatissime marmorato parietibus splendide instruxit. Eiusdem HORTI per quam ameni sunt in Quirinali huius & miracula picturârū in Aedibus, & multitudinem statuarum inter vireta, & viretis picturæ fragmentum, repositum à pastinatoribus spectanda exhibent. Idem porro vetustam Aedem ad aquas Saluias renouatam extruxit: locum S. PAVLI Apostoli martyrii, & trium fontium, qui ad saltus præcis capitis emanarunt, miraculo insignē ornauit. Eodem Pontifice Basilicam S. PAVLI non longe sitam Monachi Cassinenses, dealbatis muris, erectisque altaribus, apsidem præsertim picturis, & marmoribus, in hanc quæ cernitur nobilem formam redegerunt: iidemq; postea resecō S. CALLIXTI Tem-

Aedes S.
Pauli ad
tres fon-
tes.

plō

plō in Transiberina regione, adiectam Cœnobij partem magnifice ædificauit. Per idem tempus Cæsar Cardinalis Baronius, cum Annalium volumina æternitati conderet: Aedem SS. NEREI, ET ACHILLEI collapsam ornate reparabat: S. Gregorij monumenta prope eius Aedem adificatis, aut restitutis minoribus ædibus instruebat. At in valle Quirinali Templum S. VITALIS vetustissimum, & ruinæ obnoxium Iabella Feltria Ruerea Bisignani Princeps fundata apside, non itaque structura directum firmatumque, totum picturis, & Ara decorauit. Cardinales vero, Andreas Perettus vetustissimam Aedem S. ANGELI in Foro Piscario tectorijs operibus: Bernardus de Roxas, & Sandoal Aedem S. ANASTASIAE elegantipronao ante frontem excitato quam nuper collapsam Vrbanus VIII. mausuram restituit: Bartholomæus Cæsius Aedem S. MARIE in Porticu coloratis imaginibus exornauit. Hanc vero postremam in area domus Sanctæ Gallæ patriciæ olim erectam Ioanne I. Pontifex scribitur dedicasse, reposita inibi admirandæ Virginis imagine, quæ religiose colitur, manu Angelorum, vt fertur, depicta. Restituit deinde Aedem Gregorius VII. tum Hugo Verdalæ Cardinalis, & magnus Melitenis militie magister: quibus Cæsi pigmenta accessere.

Aedes SS.
Nerei, &
Achillei
resecræ.
Templum
S. Vitalis
resecræ.

Templum
S. Mariæ
in Porti-
cu.

Iam vero, Pauli V. in exornanda Vrbe singularis cura, & diuturno Pontificatu festinata studia fuisse. Ex eius Vita Ciaconio addita placet Paulinas fabricas enumerare, paucis omisiss quas ante commemorauimus. A Cælitum Regina Virgine auspiciatus, contra SÆCULVM in Basilica Esquilina à Sixto V. Dei nascentis incunabulis erectum, alterum Dripara Matri, quantum nusquam Roma esset, adificare aggressus est. In eiusdem Sacelli tam perfecti aram ex antiqua Templi adicula eiusdem Virginis IMAGINEM Luca Evangelistæ manu depictam, cunctis gentibus venerabilem transiit, inusitato spectaculo. Fulgebant undique parietes sericis, auroque intextis perisotomatis: & imperata omnium ordinum supplicatione circumuicta cælestis effigies iustitiam Esquilias, purpuratorum Patrum Senatu, populoque Romano prosequentibus. Ipse Pontifex ad hostium Basilica Regiam Argenteo ferculo sub umbella magnifice subeunte obtuit, ac venerandus excepit, & in Sacelli ara deposuit. Porro sacellum totum quidem admirandum, & variegatis lapidum crustis, simulacris è Pario marmore, picturato inauratoque hemisphærio, festis parietibus: tereti striâ ex ære inaurato segmentatis canales distinguente. Eæ eodem lapide stylobata purpurant. plinthis, thoriq; cum cimatijs ex ære inaurati sunt: vitispiræ, & capitula columnarum. Ex eodem cipitissimam & coronâ. Zophorum decorat lappis virgatus, ac spiris, vt in Alabastre conuolutis, maculosis. Interethi sagittæ coronam Cælitum ex ære expressa

Pauli V.
opera.

Ara infi-
gnis lapi-
dibus præ-
tiosis co-
agmenta-
ta.

Ara B. Vir-
giniæ.

iuuenili forma simulacra insident. Ipsum porro medium ornant virginales nives olim in *Equilinum* collem delapsae: hac splendido toreumate Pontificum Templi limites designantem speculantibus similes aurata circumfuntur imagines. Et infra capitulum, oram intercolumnij quaque versum claudit quadrangula, & turgens in astragalos, equata in tancias lapidis: ex cuitque immissa instar tabula expansam sapphirum, colore caelestis laud ab simili, & stellarum radios imitantem, auro intermitentibus vanis. Sapphirino illo tamquam Caelo superi auro splendidi circumuoluant, quadratum in medio loculum pretiosis lapillis, gemmisque coagmentatum sustinent. In eo solo maiestatis augustiam *VIRGINEM* Paulus collocavit, accensis perpetuo cereis, & hybnucibus lampadum igne fulgentibus. Ad eandem Basilicam elegantissimas Aedes excitavit: in quibus nobile *ODEVM* plurifariam diuisum *SACRARIVM*: aditus, & Canonici Liberianis, sua cuique, mansiones distributa: Vbi Paulo aneum habitu Pontificis *SIMVLACRVM* idem posuerunt. Ante vestibulum Templi *COLVMNAM* ex antiquo *PACIS* delubro translata, superstante Virginis Matris cum Filio in aurata effigie, basi impositam erexit. Eodem tempore *D. PETRI* Templum, Templorum miraculum aliquando perfecit. Ad eius laxandam arcam ades Innocentij *VIII.* per amplum atrium ambientes, aliaque veteris structura demolitus, multa splendide edificauit, aut restituit ad presentis elegantiam temporis. Bibliotheca Vaticana *TABVLARIVM* insuper addidit quo Pontificia diplomata continentur, *PAVLAM AQVAM*, magni aqua flumen *XXXV.* ab Vrbe milliario, opere subterraneo, & arcuato in Ianiculum perduxit: deicientem se in iacientia Transiberina regionis, inde eis Tiberim super pontem deduciam in usum reliqua Ciuitatis diuisit. Eadem gemino ab *Vrbe* lapide, sacro diuortio, sinistrorsus Vaticanum petens, Hortis Pontificijs, in plurimos pulcherrimosque fontes emergit: tum in subiectam adibus arcam, totamque Leoninam Vrbe[m] copiose per lacus, & salientes effundit. Quirinales Pontificum *AEDES* augustissimo sacello auctas, duplicibus scalaris, pluribus & ingentibus aulis porticibus, varioque Conclauum ordine perfecit. Publica *HORREA* amplificauit. Domum pauperum seminarum incendio pene consumptam restituit, auxitque propinquis ab adibus, aperta, & interstrata via, secreuit. In sylua Tusculana Eremitis Camaldulensibus Templi posuit. Diue *AGNETI* aram peregrinis mar moribus fulgentem, sub qua reque secret, dedicauit. In hac tanta opera impendisse dicitur aureorum supra vicies quinquies centena milia. Porro ut edificatis resedisset monumentis amplissime Vrbe[m] excoluit sic eius augende contentio promanauit ad Cuius, decorum ratos decorare patriam imitatione Principis. Tum in Vrbe passim aedificia vel antiquioribus dirutis noua substituta, vel eadem instaurata, ut exulta sunt. Quin etiam confluens ad rerum copiam multitudo cupide in vacuo aedificauit, ubi antea Romanos per montes solitudo erat. Nam inter Collem Hortulorum & Quirinalem, ad Pilam olim Tiburtinam, & Circum *Flora*, in rectum quadam ducens vicorum ordines ciuilibus tectis frequentes. Alia in foris quondam

Iocus in quo est Virginis imago.

Secretarium nouum Templi adiectum.

Pauli statua a Canonice recta.

Templum D. Petri abfoluunt.

Aedes Pontificis aucta.

Aucta Vrbs edificijs.

Casaris, Augusti, Nerva excitata domus: alia in Suburra, Vico patricio, Quirinali valle, Esquilij Viminali erecta: alia trans Tiberim ad Augusti Naumachiam, Hortosque Casaris, tanto locorum intervallo productae: laxatis ubique, vel directis ad lineam, vel apertis nouis, confratryque viarum spatij. Ut iure Paulus, non quemadmodum Augustus, gloriari potuerit: se Vrbe[m] ex lateritia marmoream, sed ex priore alteram relinquere. Propter hac publico decreto Populus Romanus marmoream tabulam magnifico titulo insculptam, affixamque extrinsecus fronti Aedis S. Francisci trans Tiberim eius memorie dicitur:

PAVLO V. PONT. OPT. MAX.

Quod Vrbe[m] augustissimis Templis, & Aedificijs illustrauerit: Transiberinam Regionem uberrimis riuus ex agro Brachiano supra Ianiculum ductis irrigauerit: nouis olerum Hortis in pomaria domusque distribuit Caelo sublimitatem reddiderit, priuatorumque censum auerit: Vix quae apertis, quae amplificatis directisque, insignia SS. Benedicij, & Francis Monasteria, portamque Portuensem in nobiliorem prospectum dederit: expedito utroque Fabricij Pontis aditu, & scalis ad Tiberis alueum deductis Ciuium, Peregrinorum, Nautarum commodis contulerit.

S. P. Q. R. publicis ad Deli votis atque muneribus felicitatem precatur.

M D C X I.

Omiti postremo non debet, quod cum Tiberis Paulo Pontifice bis inundasset, semel mitius, & humilioribus tantum locis, latius iterum, & violentius, multa domus in ripa fluminis prolapse sunt: & pars spondarum Aelij pontis sublata, ne fluuij tumescenti obstaret. Has deinde Paulus pulchrioris refecit. Domus etiam quae ceciderant restituit: Vrbs non minus decori quam incolumitati prouisum. Qui vero primus omnium Paulum est imitatus Scipio Cardinalis Burghesius, vetustam Aedem S. SEBASTIANI ruinofam, & rudi antiquitate informem ad huius æui proliorem normam instaurauit: Aras, Tholum, Laquear, aliaque interiora ornamenta congestis, duplicem aditum extrinsecus laxauit: Porticum frontiadecit: descensum, & scalas ad inferiores cryptas: religionis sanctissime martyrum memorie addidit. Idem præter faciem Aedis Virginis Victricis in Quirinali, de qua supra sermo fuit, S. GREGORII ad Clauum Securi exteriorem frontem plurimis ab imo gradibus sublata, faxisque Tiburtinarum latomiarum artificie candidam in altitudinem perpolitis, ita collocavit, ut interius atrium laxauerit, nitentisque pilis quadripartitis porticus ante Templum statuerit. Id opus cum vita absoluit. Sed multo ante Templum S. Chrysogoni, quod moderandum ab ipso Paulo moderatore antequam Pontifice acceperat, restitutum, coacervatis pilis, & iugatorum gypsatorumque parietum, marmorum, altarium, laqueati inauratique tecti, atque exterioris porticus ornamentis, inter illustria reddidit. Burghesiorum Aedes in Campo Martio Tiberi propinquas in eam amplitudinem produxit pulcherrimo peristyllo, multiplicatis aularum, & conclauum ordinibus, solario subdiali, porticibusque in Aquium obuersis, concluis hortis, explicato complanatoque foro, ut

Tiberis Paulo Pontifice inundat.

S. Sebastiani Aedes restituta.

S. Gregorii Templum eximia fronte instructum.

Aedes Burghesiorum.

L I in

in quavis regia nemo plura desideret. Accessere, ingens additamentum, Aedes à regione extructæ. Quæ et si Aulicorum commodo paratæ sunt, Aule tamen dominos præ laxitate videtur allicere. Domum Piam quasito præsertim extrinsecus ornatu perfecit. In Templo magnæ Virginis supra Mineram ingentia organa dæo, & auro intermicantia molibus est. Extra portam Collatinam; vbi olim aliquam partem Hortorum Pompeij fuisse diximus, VILLAM, in ea pulcherrimas Aedes extruxit status prificis toreutatis, pictis tabulis, & alijs ornamentis abunde refertas. In villa præter amenitatem locorum immensitas, apricæ acclivitates, & prospectus, vmbre, vinetæ, auium, ferarumque vivaria spectaculo sunt. Idem diritis Constantiarum Thermarum reliquijs nobiles in Quirinali aedes inchoauerat quas deinde auctas Card. Bentinulus perfecit.

Quo tempore Aedes quoque ROMANO SEMINARIO paratæ sunt. Nam plures domus ad Templum olim Antonini cemptas, præ maiores ad idem culmen sublata, Pauli Pontificio stemmate decorata frons: tum duplici Porticus, Triclinij, & Cubiculorum ingens additamentum, Aule præsertim, in qua præter alias litterarum exercitationes, per Bæthanales ferias minora, seu comica dramata: rarius autem latino metro insignes Tragedias habere solet nobilis iuventus non sine Romæ admiratione, ac plausu. Tum quoque commendata est Michaelis Angeli Pontii Cardinalis liberalitas, qui Collegium Adolescentium instituit addiditque bonas artes, quod ab eodem Nazareno pridem Archiepiscopo Nazarenum dicitur. Alios suis in Aedibus Dominicus Card. Gymnasium ad cultum doctrinæ educari iussit, luculenter edificatis, & auctis; quibus deinde vetus S. Lucie Templum à fundamentis renouatum, & Moniales collata ab se pecunia dotatas inclusit. Paulo ante insignes Aedes Matheziorum in ampla insula perfectæ sunt, cum alteras similis magnificentie aucto in angulo antea fecissent. Eorum quoque in extremo Cælio Monte, qua planus, & postea declivis se demittit in vallem, vbi olim Piscina publica, Horti laudantur, vmbreis, & arborum opacitate amant. prificijque marmoribus, æ simulacris locupletati, lacus ibi, & salientes plurimi, aquis, vel in aditu occulte erumpentibus ad spectatores irrigandos. Sed Hortis recentibus alij etiam Romani colles celebrantur. In fine quidem Esquiliarum Horti sunt Federici Cardinalis Cornelij ad veteres arcus Neronianos Aquæ Claudie: quibus sua peculiaris laus, quod nobile florum in areolarum paluillis, citrorumque sobolem in vasis vitridarijs educant. Earundem pars Esquiliarum, & Viminalis Hortos Peretionis habet. His præter consilium fructuum circumcinctos ordines, & areolarum amenitatem, duo sunt prætoria pulcherrima, copia fontium, & statuarum: immensa patent magnitudine, expatiantibus virentibus pratis, pomarijs, & vinetis fructuosi. In Palatino Farnesij, quæ editiores sunt, quodammodo peniles; antiquos super Palatij fornices litato solo, nec admodum alta terra vireunt. Non vnam planticem istem inferiores nobilium vmbra, & viriditate arborum conuelliunt. Non longe ab his, in capite olim Suburræ post Templum Pacis, Cardinalis Pius cultissimos habet,

Villa Barberina.

Seminarium Romanum.

Collegium Nazarenum.

Horti Martij.

Horti Farnesij.

Horti Cardin. Pij.

habet, qui candidis ædibus constructis novam dignitatem amœnitatis conferuit. In Pincio, & colle quondam Hortorum Ludouij, sylva statuarum copia, Xystorum opacitate, prætorij ornatu, & pictis tabulis insignes. De alijs alibi. Sed vt ad ædificia redeamus, in Translyberina Regione exalcecati Carmelita Deiparæ Virginis Aedem, & adiunctum Cænobium posuerunt. Nocturno autem ex incendio nobile Templum S. Caroli, vulgò ad Catinarios ædificatum est. Nam cum æliis feruoribus congestum, consipatumque in amplo fœnili sœnum incaluisse, concepto igne sponte exarsit, vicinamque materiam apothecam ingenti asserum, & tabularum copia refertam comprehendit. Nihil illa nocte Roma vidit illius; tanti flammatarum vortices sereno cælo vasaucere. Excita vicinia, nihil quicquam domi retinuit: quidquid erat claudum publicè exposuit, aut alio exportauit imminentes incendij metu. Et sunt fere domus plebionum vetulstæ, aridæ, ruinis obnoxie, & flammis papulum daturæ frequentibus signatorum, & linariorum officinis. Arserunt aedes propinquæ, nec modicæ. Quare patefacta area, Templo delectus est locus, Bernabitis Patribus honores S. Caroli promouentibus. Sed magno operi opes defecerant. Cum opportuna religione Ioannis Baptistæ Lenij Card. prouidum est; vt magna vi pecunie testamento legata, quod imperfectum manebat, perficeretur. Porro Templum quadrangula forma, medio tholo altissimè exurgente constructum quæ retraxis, quæ prominentibus camerarum partitionibus, & albario rectis, inauratisque, inter eximia Romæ numeratur. Alterum in via Flaminia Templum S. Caroli latius, ampliusque inchoatum Transpadani præsertim, & Insabres perficiendū curant. Cæterum alia duo incendia decorem Vrbi contulere. Alterum prope Pantheon: ibique Patres signati Cruce ministrantes ægris, qui Templum S. Mariz Magdalenæ auxerant, & ornarant, vbi ruinis domum, aream ante Templum laxarunt, concinnam domum & regione statuerunt. Alterum prope Campum Floræ; vbi ædibus S. Hieronymi nocturno igne ferme consumptis, eas sospito candore vestitas inaurauit Franciscus Cardinalis Barberinus.

Hæc ad Urbani VIII. Pontificatum referenda sunt. Ille vero adhuc Purpuratus Princeps peramplas, & lautas Aedes, ad Porticum olim Pompeij, cum Carolo fratre, vbi ambo degerent, ædificat. Exin Pontifex, præter ea quæ memorauimus, PALATIUM Vaticanum pro eius dignitate excoluit: multa ad commoditatem Pontificum, & Aulicorum utilitatem composuit. Ambulationem Gregorij XIII. camera sitiscente tecto muniuit: sublapsum identidem parietem lorice, quibus cosmographicas per tabulas Italia eleganter expingitur, pristinum pigmentorum splendorem induxit. Templum nobile CONSTANTINI Baptismo nunc eiusdem iussu sumptuque perpolitum columnis, concinnatisque earum capitibus, & basibus dealbatis, magna ex parte vestitis marmore parietibus, laqueato inauratoque tecto colluct. Spatium, in medio clausum, circulus cancellis, continensque salutaris aquæ fontem prætoriorum lapidum incrustationibus operitur: laqueare inauratum, calatumque ex

Henri Ludouij.

Templum S. Caroli.

Card. Lenij Templum S. Caroli absolutum.

Aliud Templum S. Caroli.

Urbani VIII. operum.

Templum in quod præcipuum est Constantini ornatum.

tero apparatui respondet. Aedem Sanctorum COSMAE, & DAMIANI idem præclare exornatam illustravit. Nouum S. Martini Templum, quod Franciscus Card. Barberinus ædificat, Vrbanus fronte Tiburtini lapidis exornat. In Quirinali perennis erat memoria S. Susannæ ad duas domos. Nam cum illa Diocletiani Cæsaris neptis paternam domum habitaret: haud longe Caius Pontifex ex eodem Cæsaris genere Virginis cōsanguineus alteram incolebat. Sed cum Susannæ domus eiusdem purpurata sanguine inaurato Templo resplenderet; quæ CAII Pontificis fuerat, nusquam apparebat. Parietina tantum rimosæ caducæ; sine aditu, sine tecto haud procul extabant. Hanc igitur alteram domum habitaram olim S. Pontifici desertam, & ignotam Vrbanus in nouum elegantique Templum nitide formauit, vt simul Ecclesiasticæ antiquitati, Sancti Pontificis venerationi consuleret. At in eodem Quirinali, Palatii Pontificij hortensis amenitas disculsa viridi septo à via publica prope omnibus sponte, atque intus patebat. Ea nunc cingitur circumstructo muro in modum ARCIS pari securitate ac pulchritudine. AREA, quæ ante palatium vetusti ædificij latissimo fundamento subtergebat, magno lapidiorum sudore densa, & complanata. Terreus agger & regione Palatii, ex eiusdem vetustæ molis ruina in magnam altitudinem exurgebat; subducta humo est exæquatus. AVLA Palatii præcipua, quæ pilis lateritijs haud satis sulta ruinam minabatur, si dem Tiburtino lapide refectis solidata est. Austi HORTI adiacentes. Obstat obiectus collis, subiecta vallis. Asportantes multorum manus ille sequutus decreuit in planiciem: valliculam repleuit iniecta, & aggesta humus, cui sustinendæ directæ ingenti mole substructio est. In fine Hortorum ad remittendas interdum curas adiuncta domus. Horti verò æquata planicie iam in immensum excurrunt. Recti in illis, longissimiq; Xysti, conuilijs cincti plantis, myrto, buxo, cupressu, lauro, iunipero, citro: innumeris stationes cameratæ flexilibus ramis, semperque virentibus folijs: spatia dispersita pomis, & floribus. Hic fraga, & rosa, & cætera veris familia: illic arborum fœtus, & grauis autumnus. E planicie mollis cliui descendus, & adiacens inferior campus malorum medicarum ferax: tum planities innumbratus Hydraulam ab Sole defendit, aquatiliu machinarum quasi Reginam, pluribus vndique fontibus coronatam.

Horti Quirinales amplificati.

Portus ad Centumcellas.

Leander in descensionem Italix.

At extra Vrbem Vrbanus ad mare Tyrrhenum, & Ciuitatem veterem seu Centumcellas PORTV ædificato, totius Europæ empireum Romanæ dignitati, & commodis aperuit. Id sanè opus multi Pontifices antea aggressi fuerant, quos rei molitio, & sumptus magnitudo, ac frementium vndarum insani æstus retardauerant. Quippe fabulosum litus, & importuosum Austro opponitur, fluctibusque recurrentibus verberatur ex alto: nec vilo introrsus retracto sinu curuatur, quò subfidentibus procellis, naues se tuto recipiant. Oppidum porrò conditum est, prope antiquam Vrbem Centumcellas, eiusque vestigia situm. Quam in eo Tuscia tractu, Pyrgis veteribus longius paululo summotis Geographi nobiles scriptores recognoscunt. Vrbem se iungunt à portu mœnia, quæ

intec-

interiecta semita, parum distant à mari: eorumque extrema clauduntur uorium Arx quadrangula: bellicisq; tormentis, & quatuor munita turribus Vrbem, ac portum, cui imminet, propugnat. Hinc secundum mœnia sinuatur retrorsum portus: dein dextro tamquàm cornu moli coniungitur: quæ continenti primùm recto opere commissâ, postea in vandas excurrens: tum cubito velut: flexa sinum fere quadratum efficit, spatio aditu ad ingressum nauium relicto. Hoc sinu anguloso, quem extrinsecus muniunt cuneata propugnacula, statio ab omnibus ventis tuto præbetur nauigijs: hic hibernant Pontificiæ trirèmes, quò per lapideos gradus facilis est mole descensus. Verum è sinu aditu nouum de integro, & curuato molis quasi brachium pelago est deductum; vt alter efficeretur sinus: qui primus ex alto inuictis patet, vulgarique appellatione, portus dicitur. Quoniam autem exæstantis, & profundi maris altitudinem æquare necesse erat, sic nexus operum est compactus. Ingentia saxa magno labore ingerebantur: atque ea iniectis alijs, alijsque onerata, et si aquis absorbebantur, substratis tamen, patientemque oneris struem attollebant. Quæ ubi ex aqua paululum eminer caput, tum iunctis lapidibus moles superstructa est in ludibrium maris, & nauium quietem. Igitur brachium, quod caput ab sinu introitus, curuato ad Vrbem littori haud impari flexura respondet, rotundo tamquam propugnaculo inchoata, pari etiam curuatura ad arcem fertur, continuatque molis structuram tendentem ad Vrbem. Inter hæc duo monumenta libero mari panditur ostium portus, quò naues tuto commeant. Sed quoniam Austro opponitur euolutos longe fluctus inuehenti, altera contra ostium, scopuli instar iacta est non modico intervallo moles, ostio portus obuersa. Id validum est frangendis procellis ac fluctibus munimentum. Cæterum forma portus nec ouate, nec orbiculata par, inter illas media latissime panditur. Quo perfectò data à Pontifice immunitas ventalium commeanibus: & alleciti infitores loci securitate, lucris spe: copizque mercimonij Romæ consultum. Hæc à munifico, optimoque Pontifice, præter ea, quæ diximus, perfectæ sunt. Ideoque in Templo Virginis ab Ara Cæli Senatus Populusque Romanus horum gratia, aliorumque beneficiorum, quæ in Vrbem, & Ecclesiasticam ditionem, contulit, insigne illi rerum gestarum monumentum posuit:

Sinus in portu, & statio trirerum.

Quomodo portus extructus.

Monimentum positum Vrbis nò VIII.

VREANO VIII. PONT. OPT. MAX. Quod Vrbe grassante per Italiam acerbissimè pestilentia lue isacolum feruauerit Et spatia alicubi contagionis semina prope extinxerit quod Dominatum Ecclesiæ Peropportuna ditionis accessione amplificauerit quod Italiam eductis iam Ad prelium aduersarum partium exercitijs in ipso pugnae procijs summa felicitati Incauerit quod Romanæ Alia Arce in meliorem formam redacta magno æconum Tormentorum paratu & copiosissimo Armamentario fides vnde Arce Urbana A fundamentis excitata Vrbeque alias complures summissis operibus manuerit Quod Traiani Portu ad Centumcellas refinito perfectoque varijs officiorum generibus ubique Inductis frumentaria inopia ingentis fumptu subleuata qua Tempia exadificata qua relictis ornatis. Iusta ac temperata vereque paterna dominatione populum commoda vigili cura prosperetur.

S. P. Q. R.

Æternum memoris gratiæ animi monumentum posuit An. fil. MDCXXXIV.

LI 3

At

Aedes, &
Horti Bar-
berinoru
in Quiri-
nali.
Facies æ-
dium or-
nata.

At Frânciscus Card. Barberinus Ducis Sfortiz coemptos Hortos in Quiri-
nali magnificis operibus exornauit. Possederat, vt dixi, Cardinalis
Carpensis, deinde Sfortiz Duces prætorio amplo lautoque instruxerât,
quod è priscis fundamentis sedilium Circi Floræ exurgebat. Igitur quâ
in Septentriones obuersa AEDIVM præcella FACIES longissimè
producit, primum nouis suffulta fundamentis, tum pro eadē æquato
stratogue latissimam in arcem solo, cæmentitio muro onus sustinent,
solidatque. Eandem marmorato in lateritiz tunicz speciem loricant: ex-
plicant regiam subgrundiorum coronam: mœniana in medio collocant,
non sine multarum viriditate è vasis frondentium arbutularum: procur-
rentibus cingulis ad æqualia intervalla distinguunt: imponunt fastigia
fenestrarum: intrinsecus aulas ornant, plurima reficiunt, instruntque
cubicula. Verum ad Solis occasum reuocant introrsus ædificium, & no-
uas Aedes eximia descriptione erigunt: quas altera, ad oppositæ æquali-
tatem, extante parietum tanquam ala concludunt. Quod inter has me-
dium resilit, porticibus euehit: quarum inferiores multipliciter pa-
tent: superioram aliquæ continuato muro obstruunt, quoniam per luc-
dis specularibus omnes teguntur, procul visentibus indifferenter arcua-
tos hiatus videntur efflicere. Picuris Petri Berettini Aula memorabilis.
Scalz in quadrum, & cochleæ formam redactæ, columnis nobiles. Plu-
ribus contignationibus, satigato per multitudinem obtutu, expatiuntur
conclauia. Inter cætera ibi Francisci Cardinalis visenda Bibliotheca; in
qua incertum, vtrum sit admirabilior amplitudo, & ornatus, an nu-
cem materiz sculptura, columnis & coronis distincta, an pluteorum ven-
do ordine duplicem per ambulationem recurrentium concinnitas: an
voluminum copia innumerabilis, an propensa in liberales disciplinas stu-
dia Principis, quem tanta rerum moles non modo non retardat à curis
sapientum, verum ad hæc amœna diuerticula sensim pellicit, & quasi è
curiz tumultu ad doctrinarum quietem inuitat. Nec parum Aedium il-
larum gloriam amplificauerunt sacrarum spectacula fabularum. Neque
enim theatralibus in ludis Roma quidquam laudaret illustrius, quam nu-
per aut peregrinum ALEXIVM, aut THEODORAM à liberato-
re dimissam. Inchoat fabulam, perficitque concentus. Modos Musi-
ci Romani, hoc est Muscorum reges agunt. Machinamenta, & auto-
mata plusquam regia. vitatum quippe ibi transuolare cum leui nube,
cum igne crumpere, cum pegmate euancescere: maria terris enasci: val-
les ascendere, montes subscindere, alium in orbem momento transmigre-
re: sensu pericundo sequi triumphantes Diuos, ac Cælum curru sul-
cantes. Nam choros, saltationes, lyrata personarum, & reliquum Cho-
ragij apparatus haud facile sit animo æstimare: tanta sunt, quæ videntur.
Ab his spectaculis ad hortensia transitur, quoniam & illic croceis, vt olim
cum odoribus agitur fabula. Quidquid vispiam florem apud nos viuunt,
in illa veris scena primas sustinet: exitu quidem Tragico; nam & florum
regibus vitæ caduca fors: & quibusdam vel in primo actu sanguis pur-
purat. Hi verò è secundo solo perennitatem possent haurire, si vellent:
in

Bibliotheca
Francisci
Cardi-
nalis.

Musica
dramata
data in
idem
bus.

Mira in
machina-
menta &
spectacu-
la.

Flores
honorum
amœnitatis

in quo perennant Apes mellifera, ac cœlestis pabulum non tam libant,
quam refundunt æque in flores, ac florentem in Vrbe virtutibus, & otio
Pacis. Eodem tempore Antonius Francisci frater Cardinalis Aedem ve-
tustam S. AGATHAE egregiis operibus instaurauit, ornauitque: por-
ticum exteriori extruxit. Antonius vero Cardinalis S. Onuphrij Ve-
bani VIII. frater suo fratrurn Capuccinorum Ordini Cœnobium, cum
Temple condidit, vt monet addita inscriptio:

Frater Antonius Barberinus S.R.E. Presb. Cardinalis Sancti Honuphrij
Vrbani VIII. germanus Frater Templum immaculatæ Virginis Concep-
te, Capuccinis Fratribus Cœnobium à fundamentis erexit, religiosi in-
Deiparam obsequij, beneficia in suum Ordinem ebariatisti monumentum
anno sal. 1624. Capuccini Fratres grati animi ergo pos.

Primum Lapidem sub Ara primaria posuit Maximus Pontifex. Templum
pro familie instituto vindice Euangelicæ paupertatis, ornamentis instru-
ctum. Domus ampla, & fratrum conuentibus, quos capitum numero
frequentissimos habent: oppotuna. Idem COLLEGIO NEOPHIL-
ORVM in veteri suburra domum extruxit; Collegio PROPAGAN-
DÆ FIDEI sacram Aedem sub monte Pincio.

Sed intra Romani Collegij ambitum Ludouicus Ludouicis fratris
Gregorij XV. filius & Cardina is Vicecancellarius, S. IGNATIO LO-
IOLÆ, quem Sanctorum numero Gregorius ascripserat. Templum in-
choauit. Primum lapidem ipsemet in fundamenta iecit die septima Au-
gusti, octaua ab Ignatii ann uersarijs sacris. In lapide, & aureis numis-
matis vnâ demissis inscriptum erat:

LVDOVICVS CARD. LVDOVISIVS S.R.E. VICEANCELL. IGNATIO CVI
GREGORIVS XV. PONT. MAX. PATRVVS SANCTORVM CVLTVM DE-
CREVIT COLENDO TEMPLVM EXTRVXIT ANNO MDCXXVI

Intus verò super media, ac principe porta:

LVDOVICVS CARD. LVDOVISIVS S.R.E. VICEANCELLARIVS
IN HONOREM B. IGNATII
SOCIETATIS IESV FVNDATORIS
QVEM GREGORIVS XV. PONT. MAX. PATRVVS
INTER SANCTOS RETVLERAT
TEMPLVM HOC A FVNDAMENTIS EXTRVXIT
NICOLAVS PLVMBINI ET VENVSIAE PRINCEPS FRATER
APERIENDVM CVRAVIT AVSPICIIS
INNOCENTII XI. PONT. MAX. ANNVM IVBILAEI MDCL.
SANCTISS ME CELEBRANTIS.

Inchoatum strenuè moliri cœpit: sed molis magnitudo ipsa per se mo-
ram fabricauit. Itaque sex post annis vita functus ad summam iam ex-
pensam tantum supremis tabulis adiecit, vt ducentis aureorum milibus
opus longe pulcherrimum ex animi sui sententia sta et. Porro Templum
in ampliorum huius æui Templorum formam descriptum est, & figuram
Crucis: cuius pars ima longior quam summa, transuersæ æquales. Tern-
a in imo per amplam Cellam ternis sibi obuersis respondent, & quo quæque
tholo sublimis cæmentantur. Postea maius Hemiphaerum; quod duplici
globosæque concameratione fornicatum exteriori altissime prouehit,

Ll 4 inte-

interiorem deprimit ad iucundiorē prospectum. Tum singulæ hinc, atque hinc Cellæ paulo minores, suas quæque fores introeuntibus aperiant, alteras è via publica, alteras è secretariis & domesticis ædibus. Tum Templi, & principis Aræ sedes. Sed quod rarius hodie huius generis Tempia sortiuntur: ad interiectus aditusque Cellarum quadraginta & octo marmoreæ columnæ singulari ornamēto constitutæ. Pilæ autē medium Templi intercurrentes è Tiburtino lapide, perpetuis à summo ad imum canalibus striatæ capita sustollunt de more Corinthio, eodemque conformatum epistilium, zophorum, atque è mutulis prominentem coronam. Hinc paries paulum rectus minorem usque proiecturam, deinde sinuatur in fornice, qui zonis proflentibus, retrahitque causis, & loculis ad inferendas p' altarium imagines distinguitur. Frons Septentriones spectans, quo & vicinum Pantheon vergit, candidis commissis glebis Tiburtinarum lapideinarum latissimè, altissimèque confurgit. Porro sub Templi sinistro latere fuisse molem Circi similem suspicor, inchoatæ ab Aede S. Mariz in Aquiro, ad quam Equorum curius cum ædificio. Idem indicat magna pars Obelisci prope collocata, & in vicinia minora eiusdem fragmenta: & perpetuum latumque fundamentum repertum secundum Templi longitudinem, forsitan ad porticus, & sedilia. Idem Cardinalis Collegium Hibernorum fundavit, & Patribus Societatis regendū commisit. Quo tempore Germanici Collegij per lapsum ruinosa domus inchoata structura, pars quædam spatiosi ambitus ædificari cepta; ipsa tamen domus ingens, nobili aula, cubiculis, subiectisque instructa, operariorū officinis. Nec longe in Agonali foro productis ædibus Cardinalis Pamphilus ædificabat. In eiusdem olim Circi carceribus Aedes de Torres: & in propinquo de Lantes. Has autem cum Romana Academia, credibile est fuisse ad nemus Thermanum Alexandri. Ad latus autem Circi in Thermis ipsis antiquarum ædium species reslorescit opibus Medicis, ac Iustinianis. Sed Agrippæ Themas Aedes Sannæz, Victoris, Robertz designant. Thernis vero adiuncti Horti cum stagno, & nemore, quam Vallem vulgo dicimus, occupabant. Ibi Aedes de Valle, & Caffarelle sunt. Aedes Causleriz, & Philonardæ ad Porticum Octavij Corinthiam: quam, prope excipiebat Circus Flaminius. Huius Circi ad metas Patritiz, Serlupæ, Paluzæ, Capizuchiz. Extra latus Circi dextere, prope Capitolium, Mutiz, Astallizque ponenda: in Læuo, an extra? Costagutz. Capitolio non multum distat via Lata, quæ fines suos Regio viz olim Latæ perduxit. Itaque Aedes Aldobrandinz (& fortasse Frangipanz) Cæziz, propinque Columnensēs, alizque in foro gentilis Sciaræ eius notant Regionis sedem. Sed vbi Cæretis Ducum Aedes, tū Cardinalis Cornelij, Porticus Argonautarum: vbi Collegium propagandæ Fidei, Porticus Europæ recognoscenda est: Vbi clivus Pincij, & Museum Angelonium, terminus Hortorum Pompeij. Post eas Porticus Septa tendebat ad forum Columnæ, olim Antonini. In eo, eiusque aditamentis Verallæ, Spadæ, Bubalæ: tum in via Flaminia Caietanæ, Verospiz, Theodulæ. Minus certa in Campo Martio habemus. Sed tamen quæ post Collem Citorio versum Tiberim panditur, Cænobium Monialium

Columnæ
in Tēplo.

Ex alia or-
namenta.

Collegiū
Hiberno-
rum.
Collegiū
Germani-
cum.

lium Regiæ Virginis ibi esse dixerim, vbi Solarium quondam Horologium fuit. Indicio est Obeliscus pro gnomone erectus ab Augusto. Nam, & vicina, & fundamenta ædium subit, quas Cardinalis de Comitibus posuit Rondinini ædibus contiguas. Rondinini autem illius aræ aliquam partem sibi etiam vendicant: & molles terminos ad serras usque fuisse extensos probabile est. In proximo Citorio colle, splendidissimè ædificat Nicolaus Ludouiscus Plumbini, ac Venusæ Princeps; ipsiusmet collis ruderibus egestis, atque inclinato fastigio; vt, ad Antonini Forū, hinc Egnatium Templum, hinc Ludouisciana domus pietatem patris, nepotisque magnificentiam testentur.

Porro ad Ripam Tiberis Collegium Clementis VIII. Clementinum. vifit, prope antiquum Terentum, vbi ara Ditis, & Proserpinæ pax terra. Prope, ortum habuit via Recta diuidens hanc partem Campi. Quod si alterum ripæ latus spectamus vbi domos pauperum, ac Xenodochium. SS. Trinitatis, quo peregrinorum Romam venientium excipitur, incredibilis multitudo; Hic opinor Horti Principum Scruilianifuerunt, longoque tractu ad Collegium Anglorum, tum Roccias Aedes ac Cerrias pertinebant. Etiam Ricciz Varesiæque, cum horti secundum Tiberim producerentur, illorum terminis inclusa. Aliæ dignitate ac specie non inferiores, vel quia veteres fabricas illis designari promptum non erat: vel quia memorauimus, reticentur. Vrbis adeo totius facies eximias passim domos offentat, humilioribus tamen non raro intermissis. Quod sane ingentibus oppidis familiare est, & Vrbis etiam veteri fuit: quam sex amplius secula præter Capitolij substructiones, paucis commendatam, rudibusque tectis demissa, & humilem exteri, quamuis dominam cludebant. Orbis imaginem dixeris in quo maximis Vrbibus minora castella pagique succedunt: ac præcella montium fuga modici colles excipiunt. Sic, & regia domus non amplas vbiq; aulas, sed angustas etiam cellulas probe complectitur. Romæ vero id præsertim accidat necesse est, quod in eam ex omni Europa confluentes noui opifices, & aduenæ, vbi in communi patria sedem elegerunt, domos sibi quoque modo comparant, & pro facultatibus ædificant. Verum quamuis rarè coniuncta, sed sparsim erecta, sint sublimia Principum, & nobilium virorum ædificia; tot tamen ea sunt, tantique ornatus; vt, si simul collocentur, ex his magna Vrbis splendidi ædificij statuenda sit. His accedunt crebra vtriusque sexus Cænobiaz, & opera Templorum pulcherrima; quorum pleraque sufficerent singulis Vrbibus illustrandis. Quæ omnia si quis completi velit, Elenchum Romanorum ædificiorum per Regiones Vrbis quatuordecim contextat, vt olim P. Victor, ac Sextus Rufus de Roma veteri fecerunt.

Domus
ample in
Vrbe hu-
miliori-
bus inter-
missæ.

Infignia
Cænobiaz
& Tēpla.

F I N I S.

INDEX FIGVRARVM AENEARVM.

R oma Romuli in Palatino condita, & quadrata forma delineata pag. 7	
Roma à Romulo, & Tatío auſta.	12
Inſula in effigiem nauis Aeſculapio ſacra.	20
Eiuſdem Inſula Veſtigia.	21
Circus Flaminius, & Campus Martius extra Vrberem deſignatur.	38
Caſtra à Viminali, ad portam Eſquilinam.	45
Roma Ambitus à Caſaribus ampliatus.	52
Murus obliquus, vulgò Muro torto diſtus.	54
Porta Nauia, nunc Maior denominata, in formis Aqua Claudia.	75
Iſidis, ſive Oſiridis ſimulacrum Romæ repertum.	81
Effigies Capitoli veteris accurata delineatio.	112
Columna Roſtrata in Capitolio.	130
Numiſmata Iouis Capitolini, & Arcus Neronis.	142
Veſtigia Porticus Iouis Statoris.	150
Aedes Concordiae, illiusque Veſtigia.	152
Aerariam ad radices rupis Tarpeia.	155
Veſtigia Aedis Saturni cum Aerario in clauo Capitolino.	157
Arcus Septimio, Antonino, & Iulia erectus.	160
Antonini, & Fauſtina Templum.	169
Eiuſdem Templi Veſtigia.	171
Arcus Septimio, & Antonino à S. P. Q. R. erectus.	181
Veſtigia Fori Nerae.	189
Veſtigia Templi Neruae ſive Minervae.	195
Columna Traiani Imperatoris.	197
Numiſmata ad Traianum, & alior Imp. ex S. C. euſa.	201
Herculis Aedes iuxta Tyberim.	204
Templum Fortuna Virilis iuxta Tyberim.	206
Templum Iani.	209
Imperatorum Romanorum antiquum Palatium.	215
Circus Maximus exadificatus, & ornatus.	227
Eiuſdem ruina, & rudera, qua viſuntur.	229
Templum Romuli, & Remi.	235
Eiuſdem Templi Veſtigia.	237
Templum Pacis.	239
Eiuſdem Templi Veſtigia.	241
Titi Imperatoris Arcus.	248
Solis, ſive Serapidis Templum.	261
Eiuſdem Templi Veſtigia.	263
Lunae, ſive Iſidis Templum.	265
Eiuſdem Templi Veſtigia.	267
Arcus Triumphalis Conſtantini ſubſto Maxentio.	272
Metaque ſudani iuxta Amphitheatrum.	274
Amphitheatrum Caſtrenſis Veſtigia.	279
Amphitheatrum Flauium, vulgò Colloſaeum.	281

Eiuſdem Amphitheatri Veſtigia.	283
Theatrum Marcelli.	287
Eiuſdem Theatri Veſtigia.	289
Theatrum Pompei.	294
Titi Imperatoris Thermae, earumque Veſtigia.	299
Arcus Gallieni, nunc S. Viti.	305
Caſtellum Aqua Martia.	307
Eiuſdem Caſtelli Veſtigia.	309
Therma Olympiadis.	313
Eiuſdem Thermarum Veſtigia.	315
Therma Nouatiana.	317
Eiuſdem Thermarum Veſtigia.	319
Curia Hoſtilia in Monte Celio.	323
Templum Claudij Imperatoris in Monte Celio earumque Veſtigia.	325
Sepulchrum C. Ceſtij cum Inſcriptione nuper reperta.	333
Teſſaceus Mons.	335
Septizonium, Septimij Severi Sepulchrum.	340
Circus Flaminius.	348
Porticus, & Veſtigia Templi Iuonis Reginae.	350
Circus Lateritius Antonini Caracallae.	353
Solis Templum ab Aureliano ſactum.	359
Eiuſdem Templi Veſtigia.	361
Mauſoleum Auguſti Imperatoris.	373
Eiuſdem Mauſolei Veſtigia.	375
Columna Antonina.	377
Arcus Domitiani Imp. poſtea diſtus di Portogallo.	381
Pantheon Agrippae.	389
Pantbei Veſtigia.	391
Effigies Campi Martij veteris delineatio.	393
Fiſtula plumbea, & Aqueductus Romæ repertus.	402
Therma Diocletiani in Viminali.	417
Eiuſdem Thermarum ruina.	419
Therma Antoniana.	421
Eiuſdem Thermarum ruina.	423
Therma M. Agrippae.	425
Eiuſdem Thermarum Veſtigia.	427
Therma Neroniana, poſtea Alexandrina diſta.	429
Eiuſdem Thermarum Veſtigia.	431
Therma Titi Imperatoris.	433
Eiuſdem Thermarum Veſtigia.	435
Mauſoleum Hadriani Auguſti.	485
Eiuſdem Mauſolei Veſtigia in Propugnaculum ſive Arcē S. Angeli verſa.	487
Parī Templi Baeco dicati, nunc S. Agnetis extra Vrberis mania.	492

In Urbem Romam.

*Languentem gressum paulisper siste, Viator?
Et lege marmoreis carmina sculpta notis.
Roma sui quondam toto celeberrima Mundo
Marte, situ, ingenio, nobilitate potens
Quippe triumphalis frœnavi legibus Orbem,
Paruit imperio te, ra fretum, ue meo.
Imposita septem micuerunt Colibus arces.
Totque Arcus, Therma, Tempia, Theatra, Via,
Prorsus eram felix, si non peritura fuisset,
Et nisi tam multas fors rapuisset opes.
Roma ego iam non sum, perij, p. opprijque ruinis
Obruta sum, gremio condor & ipsa meo.
Reliquias quascunque vides, qua diruta cernis.
Mœnia, splendoris sunt monumenta mei.
Frustra igitur ROMAM, ROMAE tu quaris: abire
Iam potes hinc ROMAE ROMA sepulta iacet.
Interea temere peritura ne struis moles,
Cautior exemplo cum potes esse meo.
Carpe viam, volui sci: es hæc pauca, memento
Vt meminisse tui, sic meminisse tui.*

Andreas Præfatus Soc. Iesu.

In Eandem.

*Roma vetus, totum manibus qua amplexeris Orbem,
Seu dare vis terris, seu dare iura mari
Vna triumphalis diademate cingeris: una
Omnia Tarpei cernis ab arce iugi.
Te caput ad caelum tollentem suspicit Atulas,
Te tibi subsistit pondere sessus ariet.
Salus magna parens virtutum, magna Virorum
Qui titulus armis, qui peperere toga
Nil tantis cœtet tibi laudibus omnia vincis,
O decus, ð hominum gloria ROMA vetus.*

Franciscus Bencius Soc. Iesu.

In Eandem qualis est hodie.

*Qui miserranda videt veteris vestigia ROMAE,
Ille potest meritis dicere, ROMA fuit.
At qui celsa noua spectat pallatia ROMAE,
Hic meritis poteris dicere, ROMA vixit.*

Georgius Cassander Brugensis.

INDEX

RERVM MEMORABILIVM.

A EDIFICANDI æta-
tes variz in Vrbe 89. &
deinceps.

Ædificia Urbis modica.

primum 90. & deinceps.

Ædificia lignis ta-

bellis 91. parua etiam

notum ibid. quando

primum exulta 96. & sequent. eorum.

luxus, & pulchritudo 98. & sequent. variz

ornata, & insurata 104. & sequent.

Adriani Romæ plura 156. Publicum 156. pri-

uatum 156. Militare ibid. sub tutela Satur-

ni ibid. in eius Aede 156.

Aequimilius 213.

Agger Tarquinij Superbi 23. 311.

Agonalia festa 351. Agonius Deus, Agonal-

Circus 352.

Agrippæ magnificentia, vide opera.

Alaricus parit muris, & ædificijs Romæ 59.

Ataulphus ibid. & Genesius 60.

Altitudo domorum quanta 97.

Alueus Tiberis non mutatus 198.

Ambitus Urbis sub Romulo 8. & deinceps.

Vetereuribus sub alijs Regibus 15. & sequent.

quantus sub Consulibus 23. & sequent. sub

Augusto, & alijs Cæsaribus 41. & deinceps.

quantus post Aurelium 48. & deinceps.

non diminutus à Belisario 61.

Amphitheatrum quid 276. & liguo ibid.

C. Caligulæ inchoatum 285.
Flauium siue Colosium 285. in media Vrbe
ibid. eius capacitas, & descriptio 284. ara,
pugna 285. cur crebra in eo foramina 287.
Lignea Caligulæ, Curionis, Neronis, Fideles,

278.

Statilij Trauri 278.

Traini 285.

Ancilia 369. 368.

Anciens alueus nauigabilis 505.

Anser Capitolium seruat 116. 117.

Apollonius M. Aurelij magister 219.

Aquarum in Urbem deductarum numerus

408. 409. aquæ vis, & copia in eadem 409.

416. eius Curatores 399.

Albudina quæ, 409.

Alexandrina quæ, 409.

Alfistina quæ, & Augusta 408.

Anio vetus, & nobis 407.

Appia 408.

Antoniana quæ, 409.

Autelia quæ, 409.

Cærulea quæ, 409.

Claudia 407. eius aqueductus gigæ alaba-

strum 399.

Crabra, quæ forte Damnata 409.

Curtia quæ, 407. 406.

Herculanea 408.

Iulia 404.

Martia 404. tota potui feruit 399. mixta cum

fonte Antoniano 408.

Sabatina quæ forte Cimisia 409.

Septimiana, quæ forte Severiana 406.

Tepula 404.
 Traiana quædam
 Virgo 399. quæ nunc Traia 404. deducta
 ab Agrippa 474. saluberrima ibid. nunc re-
 ducta 497. 498. addita aqua Salodina 518.
 Aqua Fœlix à Sixto V. deducta 400.
 Aqua Paula à Paulo V. deducta 501. 528.
 Aqueductus Romæ quatuordecim 409. eo-
 rum admirabilitas 399. 95. vnus nuper in-
 uentus 400. & deinceps. Refecti 470. 471.
 458.
 Ara Herculis 202. Iouis Elifci 398. Neptuni
 347. 348. Iouis Stigli 381. Martis 386.
 Fortunæ Reducis 388. Cæsaris 266. Confi-
 4. 346.
 Arcus B. Virginis dicatæ descriptio 527.
 Arcus aqueductum 399. 400. Neroniani 407.
 412.
 Arcus ad Aedem Saturni ob recepta Vari fi-
 gna 156.
 Ad Martis Vitoris, Germanici, & Drusi 188.
 In Capitolio ob signa de Parthis recepta
 188.
 Constantini 269.
 Domitiani 382. 383.
 Drusi 338.
 Drusi, nunc Portugallie 383.
 Fabianus 147.
 Gallieni 304.
 Neronis 142.
 Titi 242. quando erectus 247.
 Septimij Seueri 181. 201.
 Veri 338.
 Traiani 338.
 Arcus Triumphales cur prope Sacram viam
 86.
 Argiletum 212. forte duplex 212.
 Armamentarium verus 275. 326. nouum Vr-
 bani VIII. 487.
 Asylum 132. vbi effecit 139.
 Athenarum circuitus 63. 64. quomodo cum
 Roma conferenda ibid.
 Athenarum in Capitolio 136. in eo recitabant
 Poetæ, & Oratores ibidem tradebantur
 doctrinae ibid.
 Atrium Libertatis 135. 331.
 Atrium in Capitolio 124. 125.
 Auentinus 16. extra pomerium, & cur ibid.
 receptus à Claudio ibidem 42. descriptus
 236. eius ædificia 336. Diane collis 327.
 habitatur ab Hononio IV. & Romanis
 493.
 Augustus Vrbem augeat 41. & ornat, cum alijs
 98. modice habitat 93. marmoream relin-
 quit 98. desinit altitudinem sociorum 97.

forum fruite 187. Vrbem marmoream relin-
 quit 97.
 Augusti, qui vocarentur, qui Cæsares 242.
 Aurelianus Solis cultor 319.

B

B Alnea Palatii 221. 224. Olympiadis 312.
 Agrippinae ibid. Nouatiana 312. Aemilij
 Pauli 358. Luxus balnearum 100. vestigia
 balnei inuenta 400.
 Basilica quid 107. 296. 457. pro Iudicijs, ibid.
 forma 459. 460. Chalcidica in ijs, porticus,
 tribunal 460.
 Aemilij Pauli 167. refecta, & ornata 352.
 Alexandrina, quam Alexander Seuer. struere
 voluit 337.
 Antonina, sed verius, Templum 378. 42.
 Caij, & Lucij 447.
 Constantini 275.
 Domitiani 221. 458.
 Gordiani instituta in campo pedum D. 398.
 Iulia 458. 167. & sequenti.
 Iulij, siue Iuliz altera 461.
 Opimia 183. 214.
 Porcia 214.
 Pompeia 291.
 Salomonis Regis 418.
 Sempronii 211. 214. 215.
 Vlpia Traiani 198. 199.
 Basilicæ tres antiquitus 234.
 Basilicæ centenariæ quid 256.
 Basilicæ struebantur in domibus nobilium
 418.
 Basilicæ Sacræ à Constantino conditæ 457.
 quando, ibidem. cur Tempa didicæ Basilicæ
 460. cur quatuor, Lateranensis, S. Petri, S.
 Pauli, S. Mariz Maioris nomen retineat
 461.
 Basilica Lateranensis condita 457. in domo
 Laterani postea Constantini 321. 322. res-
 tituta 470. 488. renouata 493. exulta, refecta
 493. 499. ornata 516. ei addita porticus 473.
 524. & Aedes 493.
 S. Mariz Maioris condita 457. 462. 465. re-
 stituta 470. 471. 494. porticu aucta 490. 519.
 & sacellis insignibus 524. 527. laqueari in-
 aurato ornata 502. In ea sacellum Pres-
 byteri Domini argenteis laminis inauratis te-
 ctum 472.
 S. Petri condita 457. tegulis æreis tecta 462.
 firmata trabibus 469. restituta ibidem 470.
 471. 493. ornata 468. 472. 492. 499. Noua
 à Iulio II. inchoata 503. extructa 506. 509.
 510 eius forma, ibid. mutatur 511. aucta
 hemiphærio 510. 522. rursus mutata, &
 cur,

cur, extructa 510. 511. absolutæ 528. orna-
 ta 510. 511. & sequenti. directæ à Sara-
 cenis 472. 474. porticus eiusdem extructa
 482. noua Pauli V. 510.
 S. Pauli condita 457. aucta 463. refecta 493.
 ornata 472. 482. 126.
 Belisarius defendit Vrbem à Gothis 59. clau-
 dit Aqueductus 409. Totilam litteris miti-
 gat ibid. muros ab illo dirutos refecit, non
 minuit 61. 467. & Clues reuocat 469. dona
 mittit S. Petro 367. duo Xenodochia in
 Vrbe fundat, ibid.
 Bibliothecam qui primus publicauit 135.
 136. quæ Romæ antiquissima ibid.
 Bibliotheca Capitolina 135. eius fundator
 135. 136. exulta 135.
 Apollinis Palatii 217.
 Apollinis Teij 135.
 Diocletiana 200.
 Gordiani 296.
 Luculli 235.
 Octauie Sororis Augusti 397. 398.
 Templi Pacis 238.
 Principum seu Tiberiana 219.
 Vlpia Traiani 222.
 Bibliotheca Vaticana 497. 499. 500. 528.
 Francisci Card. Barberini 534.
 Bramante architectus 503. 505.

C

C Acis spelunca vbi 349.
 Caius Caligula pro Deo se gerit 247.
 inter Castores adoratur 161. eius crudeli-
 tas 447. Capitolium, & Palatium ponte-
 iungit 275. Ludos habet in honorem Cæ-
 sarij 277. vbi sepulchus 445.
 C. Græccus quomodo fugit in Auentinum
 in Templum Diane, inde trans Tiberim
 43. 338.
 Cæsarum contentio in augenda, & ornanda
 Vrbe 99. 103. 104.
 Cæsar Card. Baronius monumenta S. Grego-
 rij restituit 468. Et Aedem SS. Nerei, &
 Achillei 127. Quid senserit de foro Roma-
 no 162. & cliu Capitolino 144. De Nau-
 machia Neronis in Vaticano 471.
 Calices venditi in circo Flaminio 311.
 Campus Agrippæ 410.
 Campus Flaminius, & minor extra Vrbem
 28. 31. eius fines 21. ædificia 83. 386. & de-
 inceps.
 Campus Floræ 496.
 Campus Iouis 23.
 Campus Martius extra Vrbem 24. 26. fines
 24. magnitudo 21. amœnitas 27. quando

muro inclusus 27. in eo exercere iuuen-
 tus 27. statue in eo positæ 371. eius ædificia
 371.
 Campus Esquilinus 212. 310.
 Campus Martialis in Cœlio 321.
 Campus Tiberinus 231.
 Campus Sceleratus 370.
 Campus Vaticanus 40. 471.
 Campus Viminalis 320.
 Cæsares in foro, & vijs 211.
 Capitolium verus 188. 364.
 Capitoli Vbi additur 10. eius nomina 212.
 ambitus ibid. figura ibid. eius duo vertices
 ibid. 113. 114. forma, in modum arcis 113.
 fores ibid. monumenta ibid. pulchritudo
 ibid. ut distinctum ab arce 113. 114. saxo
 quadrato substructum 93. Galli ascendunt
 116. repellunt ibid.
 Capitolium recens ornatur à Pop. Rom. 116.
 Caprificus Romuli 273.
 Carolus V. Vrbem spectat à Pantheo 150.
 Carolus VIII. Templum SS. Trinitatis ponit in
 monte Pincio 102.
 Carcer media Vrbe, quo sensum dictum 16.
 Carcer Tullianus 176. 213. an esset vbi Ae-
 des S. Nicolai in carcere 177.
 Carcer Mamertinus 179.
 Carceres olim duo Romæ 177.
 Carceres in circo ad mittendos equos 322.
 343.
 Carinæ quid, & vbi 146. 271. 302.
 Casa Romuli in Capitolio 138.
 Castellum aquez 366. 404. 407.
 Castra Prætorij vbi 44. & sequent. recepta
 in Vrbe 46.
 Castra in Albano 324.
 Castra Misennatum 276.
 Castra Peregriana 323.
 Castra Rauennatum 437.
 Centumcellæ extructæ 473. Leopoldi didicæ
 ibidem.
 Chalcidica in Basilicis quid 459.
 Christiani milites inbrem à Deo impetrant
 378.
 Cimbrum quid, & vbi 306.
 Cippus quid 10. 43.
 Circi nomen 221. quorsum factus ibid.
 Circus Maximus 241. qui, & ianuis 30. eius
 magnitudo, partes, & forma 242. 346. ex-
 tructus à Cæsare 242. incensus 346. restit-
 utus ibid. statuas, & ornamenta 347. 346. Tem-
 pla in eo 47.
 Circus Flaminius 30. 34. & sequent. extra
 Vrbem ibid. eius fines 31. in eo Trium-
 phantes 37. & qui Vrbem non intrarent
 36. eius Tempia 349.

Circus Agonalis, nunc Naonius 352. 28.
Circus Adriagi 450. 452.
Circus Antonini Carac. in via Appia 352.
Circus Aureliani extra portā Neutiam 352.
Circus Caji, & Neronis 449. 451.
Circus Floræ 354. 355. 369.
Circus in Hortis Sallustianis 446. 355.
Circi ad tempus à ligno facti 363.
Circensibus septem eorum spatia 342.
Claudius Cæsar Urbem auget 43.
Claudius pro nota annorum fixus 219.
Clius Capitolinus 143. ad arcum Septimij
145. deducit in Capitolium 144. silice
stratus 145. cum portico 144. 145.
Clius publicus, seu publicus 143. 328.
Clius sacra Via 147. 230.
Clius Suburanus 303. 304.
Clius Victoris 13.
Cloacæ fructus à Tarquinio 16. 159. 453. mi-
rabiles ibid. 91. repurgatæ, aliz additæ
434. 368. 499. inuenta 454.
Coelius additur Vrbis 15. 17. eius nomen, &
seus 321. dictus Querquetolanus 77. La-
teranus 321. frustra Augustus 321.
Coellolus 346.
Cometeria martyrum fabricis exculita 466
Cenerationes rotundæ veritatis 256. 223.
explicatur 258.
Cognatio Iouis 223. Apollinis, Mercurij ibi-
dem.
Coenobia facta, restituta 468. 469. 470. 471.
489. 490. 491. 496. 497. 500. 517. 526.
Collegium Anglicanum 519.
Capranicum 495.
Clementinum 537.
Germanicum 466. 497. 520.
Græcorum 520.
Hibernorum 536.
Maronitatum 520.
Matthæiorum 525.
Nardinum 520.
Nazarenum 520.
Neophytorum 520. 535.
Propaganda fidei 535. 4.
Romanum 520. & sequens.
Salauium 523.
Scotorum 526.
Collegia Romæ Gregorius XIII. fundat. 520.
Vbiq. terrarum 521.
Colofus in Cap. Iouis, Hercules, Apol. 228.
Colofus Apollin. in Bibl. temp. Augusti 175.
Colofus Iouis Pompeiani 292.
Colofus equestris Domitiani 184.
Colofus Martis ad Circum Flaminium 321.
Colofus Neronis 252. in sacra Via ibid. 353.

Sept. refectus ibid. eius altitudo 252. ab
eo dictum Colofum ibid.
Columna cochlis Antonini 377. 524.
Columna Bellica 34. 35.
Columna Lactaria 210.
Columna Cæsaris 166.
Columna Duiliij 183.
Columna Mœnia 183.
Columna Milliaris 126.
Columna Rostrata, & aliz quatuor in Cap-
itolio 129.
Columna cum statua Iouis 128.
Columna cochlis Traiani 196. 523.
Columna cum statua B. Virginis 527.
Columnæ ad Arcum æneæ 513. 526.
Comitium quid, vbi 173.
Comitia centuriata vbi fierent 18.
Comitia, Vici, & Regionis Vrbis 62. 97.
Conseffio S. Laurentij ornata 491.
Conseffio S. Petri folido auro. recta 470. 472.
signis aureis, & gemmis distincta 470. re-
cens ornata 511. & deinceps.
Confus quis 346.
Consulatum petens intrat Urbem 36.
Constantinus Urbem exornat 104. Basilicam
Lateranensem condit in suo Palatio 457.
alias fruit ibid. in formam crucis 460.
largiter donat 461. Vincit Maxentium ad
Pontem Milium 53.
Curia vbi 183. 273. quæ, & Secretarij 469.
Curia Calabra 138.
Curia Hostilia 322. 273.
Curia Iulia 168. 174.
Curia Octaviae sororis Augusti 397.
Curia Pompeij 291. 295.
Curia Saliorum 231. quæ, & sacrarium 367.
368.
Curie veteres 4. 273.
Cyneas duo in Vibe laudat 95.

D

Dætyliotheca quid 184.
Dædalus duo templa ædificat 462.
Dex Potentia Pollentia 342.
Delphines in Circo 346.
Diui nomen, cui tribueretur 244. & seq.
Diribitorium quid, 150. vbi 376.
Doliola in Foro 184.
Domitianus vbi natus 366. domum vertit in
templum 366. Urbem exornat 100. 103.
Capitol. reficit 124. 125. Statuas sibi au-
reas, & argenteas ponit 127. Capitol. cap-
pro periculatur 122. Templum ædificat
Ioui Custodi 122. & Forum 172. 1220. &
Palladi templum 193. Palatium auct. 147.
Ther.

Themas non fruit 425. Deum se dicit 246.
Domitiz quæ, 451. horti Domitiz 452.
Domus publica Pontificis maximi 185. 186.
189.
Acliorum patriciorum 95. 310.
Aclij Augusti 95.
Aquilæ Equitis Romani 312.
Attici Vestini Col. 214.
Augusti 95. 185. quæ fuerat Hortensij 95.
Babini Cæsaris 296.
D. Brut 214.
C. Cæsaris 95. 145. 185. 186. 303.
Caj, & Tiberij Græcorum 232.
Q. Cæciliij Metelli 93.
C. Calpurnie 96. 220.
Sp. Calpij 275.
Catonis Censorij 93.
Cætiliz 232.
Q. Cætilij 96. 232.
M. Ciceronis 122. quæ antea Crassij, postea
Censorij, & Stanij Sennæ fuit 32.
Claudij Centimali 32.
P. Clodij 233.
Constantini Cæsaris 321.
L. Crassij 95. 322. 312.
M. Crasij 95.
Decij Cæsaris 320.
Domitiani 227.
Flaminij Dialis 232.
Q. Fratriss 233.
Fulvij Flacci 232.
Gallien 304.
Gordianorum 101. 320.
Lateranorum, aliorumque 321.
Marci Liuij 233.
Mamuræ Equitis Romani 322.
Manlii Capitolini 116. 123. & seq.
C. Marij 213.
Martialis 364.
Maximi pluribus locis 365. 366.
Sp. Melij 213.
Milonis 145.
Neronis aurea 250. fines 250. & seq. vehi-
bulum cum Colosso vbi 251. stagnū 250.
Transitoria dicta, & cur 256. eius partes,
& ornatus 256. Horti, & eorum amplitu-
do 251. 257. sumptus ibid. perit incendio
258.
Numæ quæ Regia 147. in Quirinali 363.
Ouidij 198. Propertij, Perij, Poetarum
310.
Parthorum 321.
Pedonis Poetz 304.
Philippi Cæsaris 326.
Pincij Senatoris 444.
Piliij Iunioris 303.

On. Pompeij 146. 295. in Carolis ibid. longe
ab eius theatro 295. rostrata 296. postea
Antonij 275.
Pomponij Attici 363.
Proculi 230.
Romuli 10. 13.
M. Scuri 232.
P. Scipionis Africani 217. 212.
Serui Tullij Reij 258.
Stellæ Consulis 303.
Tarquinij Prisci ad 104. Stat. 149.
Tarquinij Superbi 441.
T. Tatij 8. 10.
Tetricorum Cæsarum 321.
Tiberianæ 219.
Titi Cæsaris 300. 303.
Tullij Hostij 321.
Valerij Poplicolæ 163. 164.
Vedij Pollio 186.
Veri aui Marci Cæsar. 321.
Vestilianæ 326.
Virgij Poetz 310.
Vitellij Cæsaris 311.
Domus S. Cajj Pontificis 55. 366. 321.
Conseffuatorum in Capitolio 503. 516.
Bessarionis Cardinalis 495.
Bobonis, & Aegidij, diruta 491.
Bulganinorum 489.
Coriorum 480. 489.
Frangipontiorum 480. 489.
Pauperum 466.
Petri Leonis 480. 489.
Petri de Luna 495.
Pontifici apud Cometeria Martyrum 467.
apud Pantheon 479. 490. in Insula Tiberina
479. 480. 482. Apud S. Mariam Neouam 479.
482. Apud S. Mariam Maiorem 493. Apud
S. Mariam trans Tiberim 182. Apud S. Sa-
binam 493. Apud XII. Apollolorum 495.
Apud S. Petrum 490. 491. 492. in Capitol.
518. Apud S. Marcum 498. vide Palatium.
Senatoris in Capitolio 495. 503. 517. 120.
Sennæ 467.
Stephani Cinesij diruta 489.
S. Sulpianæ. 55. 366. 386.
Dona oblata Ioui Capitolino 122.
Diribitorium quid 376.
Duces cum exercitu Urbem non intrabant
31. & seq.

E

Emponium 334.
Equi ænei Tiberidis 361.
Equus Cæsaris 184.
Equus Domitiani 167.

Equi marmorei in Thermis Constantini 362.
 à Sixto V. translati 362. Praxitelis, &
 Phidiz ibid.
 Equus M. Aurelij 122. 499.
 Equus Traiani 196.
 Equi Censoris, & Pollucis 517.
 Equiria 27. 325.
 Error Blondi de cursa in Circum Flaminio,
 & de Circo Agonali 30. & Platina 300.
 Iusti Riqui de clivo Capitolino longe à
 Templo Concord. 133. Honuphri de Vrbis
 ambicu 37.
 Elquilinus mons Vrbis additus 16. Nomen
 297. Fines 52. 297.
 Euripus in Circo 346. impletus vino aliquan-
 do ad ludos ibid.

F

Fauis quid 121.
 Fenesitæ in antiquis fabricis 448.
 Ficula. Vicus in Vrbe 364.
 Ficus Ruminalis 173.
 Fistula plumbæ inuente 400.
 Fontes Egerie, vbi 331.
 Fontes in Vrbe 303. 403. & deinceps 395.
 499. 516. 517. 525.
 Fornices in foro Boario 205.
 Fornix Fabianus 447.
 Fora tria, quæ, 175. pro iudiciis ibid. 194.
 Augusti 187.
 Boarium 158. 202. & deinceps.
 Cæsaris 184. 186.
 Nerue, & Transitorium 188. & Palladii 193.
 Oritorium 207. & deinceps.
 Pilcarium 207. & deinceps.
 Romanum, quod Magnum, & Vetus 180.
 Locus 9. Fines 162. Inter Capitolium, &
 Palatium ibid. & sequens, forma 180. la-
 titudine longius, & cur 181. ornamenta
 180. eius ædificia 165. & deinceps.
 Surtium, Salutij, Archæomorum, Cupedi-
 nis, Diocletiani, Gallorum, Pistorum, Ru-
 sticorum, Flaminio, Iulium 215.
 Forum velis inuenerunt 184. 190.
 Fossa, quæ Olympica, & Mundas 5. & sal-
 cus ad muros ducendus 5.

G

G Albæ mors 172. 168. vbi sepultus 445.
 Gabij, Gabina via, & porta 75.
 Gemonia scala, vbi 329. 330.
 Genfericus tectus Vrbis parit 105.
 Genitalia quid 7.
 Gladiatorij ludi in Foro 180.

Gothi pugnant cum Romanis 59. quomodo
 parant tectis vrbis 105.
 Gradus Templi necessarii 120.
 Gradus Templi Capitolini 120. Qui nō per-
 tinebant ad forum 121. diuersi à gradibus
 Tarpeiz rupis 123.
 Gradus Concordiæ 133. Iunonis Moneta ibi-
 dem.
 Gradus Palatii 222.
 Græcofasis quid, & vbi 183.
 Gregorius XI. sedem Romæ restituit 494.
 Gymnasium Romanum 506. 520.

H

Hariadenus Archipirata 110.
 Hecatonstylon 395.
 Henricus III. Vrbes capiebat 482.
 Habitantium numerus in Vrbe 50.
 Hilerna quid, & vbi 331.
 Horatius explicatus 18. 42. 89. 218. 364.
 Horologium Solarium 357. & in Campo
 Martio 382.
 Horrea publica 520. 528.
 Horrorum Collis, qui & Pincius 316.
 Horti qui in pretio antiquis 443.
 Horti Agrippæ 447.
 Agrippinæ 447.
 Antheri 454.
 Antonini Pii 454.
 Argiani 454.
 Aliniani 76. 454.
 Caij, & Lucii 447.
 Cæsaris 438. 445. 454.
 Commodi 452.
 Dolabellæ 454.
 Domitij 449.
 Domitia Calpurnia 452.
 Domitia amita Neronis 450. 451.
 Epaphroditiani 454.
 Galbæ Cæsaris 449.
 Gallieni 453.
 Getæ Cæsaris 455.
 Heliogabali, qui Spei veteris 452.
 Iulij, 20. Tullij Portæ 18. 450.
 Lamiæ 448.
 Luculliani 442.
 Mæcenatis 42. 448.
 Marij 442.
 Martialis 450.
 Ad Naumachiam 438. & in Elquilij 316.
 Neronis 448.
 Numæ Regis 441.
 Ouidij, & aliorum via Claudia 454.
 Palladiani 405. 453.
 Pompeij duplices 444.

Pens.

Pensiles, & specularibus tectis 448.
 Salustiani 55. 446.
 Scipionis 454.
 Senecæ 449.
 Septimij Severi 452.
 Statilij Tauri 454.
 Terentiani ibid.
 Torquati 454.
 Valerij Asiatici, qui & Luculli 445.
 Horti regentes Aldobrandini 446.
 Varianus 520.
 Card. Cornelli 530.
 Farnesij 225. 508. 530.
 Ludouij 531.
 Marthæ 530.
 Medicei 518.
 Perettini 530.
 Card. Pii 530.
 Vaticanæ Pontif. 493. 501. Quirinales 520.
 532.

I

Ianiculum extra Vrbem 17. quamuis mu-
 ro clauum ibid. & seq. cum vexillo, &
 presidio in Comitij ibid.
 Iani prima Aedes 19. translata, ibidem. vbi
 esset ibid. alia eiusdem 208. 192.
 Iani quadrifrontes 208.
 Idulia, quid 146.
 Ignis Vrbis perpetuus 165. 166.
 Intermontium quid, & vbi 138. 140. 244.
 Insula Tiberis extra Vrbem 19.
 Iugerum, Stadium, Plethrum quid 311. 312.
 Iunonium quid 208.
 Iuppiter pluuius, fulminans 378.
 Iuturnæ fons 165.
 Iuuenalis altatus 89. 92. 95. 98.

L

Lacus Curtius 172.
 Lacus effossi ad pugnas murali 386.
 Lapides creati vetus Agarductus 400.
 Lapis Phœnices, ac splendidus 221. translu-
 cens 259. alia genera 224. 99. 221.
 Lararium duplex 222.
 Lateranus mons, vide Coelius.
 Latomia quid 179. 214.
 Laurus Palatii affixa 218.
 Laurus Viplaniz 394.
 Legio fulminatrix, cur 378.
 Leoniana Claustra à Leone V. cur structa
 475. & deinceps. cur dicta Burgus 472.
 munita 476. 497. 507. capta ab Henrico
 III. 488.

Libri Intes, elephanti 199.
 Luci circum Thermas 471. porticos 394. &
 multa Tempia 300.
 Luci Asyli 133. 138. 139. 140.
 Luci duo Camoenarum 337.
 Lucus Egerie 331.
 Lucus Faguralis 300. 447. 77.
 Lucus Funtæ 238.
 Lucus Larum 301.
 Lucus Lucine 301.
 Lucus Mephitis 305.
 Lucus Querquetulanus 301.
 Lucus Rubiginis 73.
 Lucus Vestæ 167.
 Lucus stagni Agrippæ 447.
 Lucullus vt publicat Bibliothecam 135.
 Ludi dati in Foro 180. 277. in sepiis, & diri-
 bitorio 280. spectati à stantibus 177.
 Ludi literarij in Foro ibid.
 Lupercal 174.

M

Macellum quid, duplex 302.
 Macellum Coruorum quid Romæ 73.
 Mælia quid, & vbi 338.
 Mælia punicum quid 366.
 Malus in Circo 342.
 Mamertini qui, & Carcer 179.
 Mammea, Mammeæ, quid 223.
 Manalis lapis 337. Manfones Albanæ 323.
 Marmorati coadjuuati inuentio 368.
 Martialis declaratus 250. 303. 365. 382.
 392.
 Mandis quæ 400.
 Mausoleum Augusti 30. 371.
 Merulana quid 306.
 Messalina Claudij Cæsar. vxor 443.
 Mæta Iudans 277.
 Metæ in Circo quæ forma 342.
 Mica coronatio 223.
 Michael Angelus Bonarota Pictor 503. Ar-
 chitectus 109. 116. Sculptor 102. eius ope-
 ra 503.
 Milliarium aureum 156.
 Molæ frumentariæ in Tiberi 57. quarum in-
 uentor Belisarius 409.
 Moles Adriani 38. 437. 450. 476. munitio à
 Romanis facta, ibidem. Arx Græcis, &
 Gothis ibid. cur dicta S. Angeli 477. cum
 Aede sacra in summo 477. in potestate
 Marchionum Hetruriz 477. Maroziz 478.
 Alberici ibid. Pontificum quid, Crescentij
 479. dicta Turris Crescentij 479. & do-
 mus Theodorici ibid. Gregorius VII. in eâ
 se recipit. 479. Guiberti, & Ana-
 cleti

cleri Pseudopontifici. 479. 480. & Pontifici
cum ibid. & sequenti. Frustra oppugnata
ab Henrico III. 479. Federico I. 481. & Ro-
manis 483. eius praefici Cardinales 483.
384. Munia à Pontificibus 495. 501. 483.
487. 518.

Moles aere Urbani VIII. in tumultu Apollon-
torum 513.

Montes Vrbis septem 22. 11.

Auentinus 16. 316.

Capitolium 8. & deinceps 112.

Caelius 15. 320.

Elquilinus 16. 197.

Palatinus 8. 124.

Quirinalis 16. 316.

Viminalis 16. 310.

Montes Vaticanus 15.

Mons Marius inter eos 419.

Citioris 372.

Ianculum 17. 57.

Iordanus 510.

Pincius siue Hororum 22. 443.

Muri Vrbis structi à Tarquinio Prisco 16. &
pars à Tarquinio Superbo 23. eorum am-
bitus 23. cur flexuosi 61. nunc fere in ist-
dem finibus 51. & sequent. aucto imperio
augentur 39. quando non extra Capito-
lium 36. vbi secundum Tiberim 57. 58. re-
fecti ab Honorio. & Arcadio 47. Theodo-
rico 60. Pontificibus 69. vetustate lapsi 61.
63. quando ad Tiberim durant 473. 461.

N

Natatorium aquis calidis 418.

Naualia 374.

Narsetis amnis cepit de Gothis 476. refectus
& in ea moritur 467.

Naumachia Augusti 438.

Dominiani 386. & fortasse Titii ibid.

Neronis vi autem nec tamen dixit 417.

Nero Vrbem incendit 98. 99. pulchrius re-
statuit 99. Domum auream struit 99. 100.
210. 256. & sequent. vitat infidias 446. eius
nauis insignis 447. vult se praecipitare in
Tiberim. & vbi 45. 277. decurrit auriga
471. Christianos occidit ibid. quo erit oc-
cidendus 44. 41.

Nerua vbi mortuus 446.

Notocomium S. Spiritus fundatum 490. re-
stitutum. & auctum 498.

Notocomium de Consolatione 101.

Notocomium securitatum 493. 123.

Notocomium in Laterano 491.

Notocomia alia. seu Xenodochia 467. 468.
490. 469. 535.

Numa Rex Vrbis non aucta 17. extra. do-
mum habet 363. cadauer inuentum 439.

O

Obeliscus in circo. pro malo 324. ab Au-
gusto adductus 346. alter à Constantio
447. quo translatus 346.

Obeliscus iacens in circo olim Antonini 352
in hortis Ludouisi 446. in priuata via 453.
sub priuatis aedibus 536.

Obeliscus ad Mausoleum 371.

Obeliscus à Sixto V. erectus 124. 483.

Obeliscus pro pronome in Campo 382.

Oleum quid 386. 111.

Olympus. qui. & mundus. quid 5.

Oppidum in Circo quid 312.

Opera antiquiora in Vrbe 92. 93. & sequentib.
Augusti. & aliorum sub illo 96. 97. & leg.
Celsus 96. 184. & deinceps.

Constantini 104. 457. & deinceps.

Neronis 93. & deinceps 210.

Domitiani 102. 193. 221.

Pompeii 286. 397.

Seueri 103. 338.

Theodorici 105.

Traiani 103. 196.

Vespasiani. & Titii 102. 298. 300.

Pontificum Adrianus 469.

Benedicti III. 488.

Clementis VIII. 526. 510.

S. Gregorii 467. Gregor. II. Gregor. III. 468.
469. Gregor. IV. 471. Gregor. XI. 491. Greg.
XIII. 522. 117. 130.

Honorii I. 468. & Honorii IV. 493.

Innocentii III. 490. & Innoc. VIII. 498. 501.
Iulii I. 503.

Leonis III. 470. & Leon. IV. 472. & seq. &
Leon. X. 506.

Martini V. 491.

Nicolai III. 493. & Nicolai V. 496.

Papalis I. 471. & Papalis II. 459.

Pauli II. 498. Pauli III. 507. 508. Pauli V.
510. 527.

Pii IV. 509. 518.

Sergii III. 471.

Sixti IV. 497. & Sixti V. 524. 129.

Vrbani VIII. 491. 510. 511. 531. & deinceps.

Orbis pro sola 1.

Orphanotrophium 472. 123.

Officiis simulacrum inuentum 80.

Officiis idem ac Serapis 82. pro Sole. Capite
accipitris. Oculo exprederis 82.

Offia Tiberina muro cincta 472. 484.

Oua in circo. quid 312.

Ouille quid 80. 372.

Palat-

P

Palatinus 216. nomen. fines ibid.

Palatium Caesarum 217. nomen. ibidem.

auctum domo Tiberii 219. & Caji Caligulae
220. inuentum 219. 220. 224. refectum
220. 225. auctum à Domitiano 221. eius
ornamenta 221. & seq. Eius partes 223. vi-
dendarum 224. Titulus 221.

Palatium Licinianum 210.

Palatium Laceranense Pontificum 490. au-
ctum 472. 492. 488. 493. refectum 499. no-
men extructum 524. capium à Ladislao
Rege 482. à Roberto Guiscardio 458.

Palatium Vaticanum 472. 490. 491. 493. re-
fectum 493. 497. auctum. ornatum 499. 500.
502. 1032. 18. 524. 526. 138.

Palatium Esquilinum 300.

Palatium Quirinale 497. 524. 128. 592.

Paladium in Templo Vestae 147. 518. 475.
S. Pancratii caput sanguine. & lachrymis
manat 491.

Pantheon olim Vitori dicatum 387. hypertrū.
& subdiale 387. eius tegulae. & tabulae
aere 388. telluratum 466. 388. consecra-
tum 43. 468. tectum plumbeis tegulis 469.

Dictum in turribus 479. plumbeis tam-
niopertum 477. cum clavis aedibus 479.
490.

Pecuniae in templo collatae 141.

Pecunia Romae ingens 466. sedata post factam
aram S. Sebastiano ibid.

Petrus Leo. & eius filii 480. 481.

Pictura antiqua vbi seruetur 527.

Philippi Caesares Christiani 456.

Pila Horatii 184. Pila Tiburtina 364. alae per
Vrbem ibid.

Pincius siue Hororum collis 444.

Piscina publica 76. 302.

Plauti locus declaratus 214.

Plinius de Vrbis ambitu explicatus 62. 61.

Poesia sua scripta recitantes 136. 218.

Pomaria in turribus ac tectis 42.

Pomercium. quid. S. illo tantum aucto aucta
est Vrbs 16. & augebatur cum imperio 39.
à Sylla ibid. Augusto 41. Claudio. Nerone.
& Traiano 42. Aureliano 43. nec auxit Ce-
sar 39.

Pompa æquestris 327.

Pons C. Caligulae. quo Palatium. & Capito-
lium iuncti 174.

Pons Carceris 179.

Aelius ab Adriano factus 417.

Cæstius. nunc S. Bartholomaei 436.

Fabricei. nunc quatuor capitum 436.

Iuliculus. nunc Sixtus 437. 498.

Miluius 18. 12. 13. peritrus. refectus 480.
497.

Subilicis 16. 436. qui Roboreus. & Aemilius
436. vbi fuerit ibid.

Vaticanus 137. quem Triumphalem dicunt
17. 81.

Porte quomodo designantur 12. non facit
ut nunt 12.

Porte Vrbis Remuli quatuor 13.

Carmenalis 15. 28. quæ. & Scelerata 19.

Ianualis 14. quæ forte Carmenalis 15.

Mugonia 13. 148. 161.

Romanula. seu Romana 13.

Saturia. quæ Pandana 15. in Vrbe aucta à
Tacito. & aemulo ibid.

Porte Florentis Vrbis 71.

Affiana 56.

Aurelia 17. 18. 76. 457.

Capena. nunc S. Sebastiani 48. 396.

Collatina. quæ. & Pinciana 13.

Collina. quæ Salaria. & Pinciana. Agonia.

Agonensis. Sularis 73. & Sanguinalis 78.

Calimontana. quæ. & Querquetulana. nunc
S. Ioannis 75. recens ornata 120.

Esquilina. quæ. Taurina. Libitinensis. & forte
Rauduliciana. nunc Sancti Laurentii
72. 117. 118.

Flaminia. quæ Flumentana. & Ramenana.
nunc Populi 72. recens ornata 118.

Gabula. quæ Metodia. & Metroni 75.

Ianiculensis. nunc S. Pancratii 76.

Inter Aggeres 77. 78.

Latina. quæ. & Ferentina 75.

Munucia 78.

Nauia. quæ Mæcia. Labicana. Prænestina.
nunc Maior 73. 71.

Portuensis. quæ. & Naualia 76.

Piculatoris 78.

Septimiana 76. 20. & Fontinalis ibid.

Trigemina. nunc S. Pauli 76.

Triumphalis 79. & deinceps. falsa eius le-
des 84. 81. vbi fuerit 87. fortasse clausa ex-
tra triumphos ibid.

Viminalis. quæ Catularia. Lauernalis. nunc
Pia. & S. Agnetis recens ornata 118.

Porte S. Petri aeneae 495. tectis argento 479.

Porticus multa in minore campo 21.

Porticus in foris 180. 181. 187.

Argonutarius quæ. & Neptuni 393.

Abbatia 271.

Cani. & Lucii 447.

Q. Catuli 323.

Claudia quæ. & Liua 185. 186. 217. 391.

Circa Forum Romanum 180. 181.

Capitolinae ad Templum Iouis 124.

In Clivio Capitolino 114.

Con-

Conflantini 398.
 Corinthia, quæ, & Octavia 83. 93.
 Europa 393.
 Flaminia 377.
 Gordiani 398.
 Metelli 83. 93. 397.
 Milliaris duæ 356. 446.
 Minucia 398.
 Nafica 93.
 Octavia sororis Augusti 397.
 Palatii 223.
 Pauli 275. 358.
 Philippi 556.
 Pola sororis Agrippæ 393.
 Ad portam Trigeminam plures 334. 336.
 Quirini 377.
 Pompeij 291. quæ, & Hecatonstylon 395.
 Septorium 372.
 Severi 398.
 Veneris Erycinæ 370.
 Vespiana 380.
 Porticus à porta Aurelia ad Templum S. Petri 437. incensæ, inaurata 471. noua cinsdem Templi 511.
 Porticus à porta Trigemina ad Templum S. Pauli 56. 437. renouata 470.
 Promissio facta Virgi regi Gothor 462.
 Prata Flaminia 45.
 Prata Mutina 438.
 Prata Neroniana vulgo Prata 334. 451.
 Prata Quintia 334.
 Puteal Scribonij Libonis 147.
 Puticuli, quid, & ubi 41.
 Pyramis, vide sepulchr. C. Cæstij.

Q
 Vinquater, festa Minervæ 356.
 Quirinalis 346. Vbi additis 16. no. mina 355. situs ibidem. Caballus dictus, vnde 362.
 Quercus alixia foribus Palatii 218.

R
 Raphael Vrbinas Pictor 503. Architectus 505. eius opera 508.
 Regiones quatuor antiquæ Vrbis 301.
 Regiones quatuordecim sub Augusto 97.
 Regia, id est domus Numæ 147. 165.
 Rex sacrorum, qui & sacrificulus 186.
 Remuria 329.
 Remus cur occisus 13.
 Robur, & robus, quid 178.
 Robertus Guiscardus Vrbem capie 488.
 Roma quando condita a quomodo 4. à Ro.

mulo 3. in medio stitit 4. an quadrata 6. 7. an alibi quam in Palatino 8. & deinceps. eius elogium 1. aucta à regibus 15. & alius 39. 40. 41. 42. eius ambitus in septe montibus 22. 48. 51. à recenti parum distat 94. & deinceps. nec patet 55. miliaria 49. & quomodo Athenis conferenda 43. & deinceps. pulcherrima 98. inuencens 105. & deinceps vacua ciuium 107. deformata 61. 107. incendio 488. direptione, ruinis 488. 494. exornata ibid.
 Roma recens cepta refici ornariq. 494. & deinceps. 507. & deinceps. multum audeat 518. an cum veteri conferenda 108. quam tamen ante Cæsares vincit 108. 109.
 Romani primo pauperes 89. 90. & deinceps. fugatos à Sabinis 14. 149. 163. sinit Romulus ibid. numerus habitatorum in Vrbe 49. quantum agri possiderent 92. argenti habere possent ibid. exercebantur in Vrbe in Campo Martio 26. natatu in Tiberi ibid. statum recipiunt. restituere conantur 478. 480. pugnant cum Saracenis 478. cum Germanis 479. 480.
 Romana fedes Pontif. in Galliam translata 493. reducta 494.
 Rostra 172. noua. vetera 212.

S
 Acellum Pudicitie 205. Serenij 148. Deg Viriplace 237. Veneris. Muris 30. 16. Saturni 4. Volupis 3.
 Sacrarium quid 367. Sacrarium Saliorum 367. 368.
 Salii Palatini, Collini 367.
 Salina 334.
 Salustia, vbi iam horti Salustij 55.
 Saxum Tarpeium 113. Carmentis 116.
 Scholæ in porticu Octauie 397.
 Scholæ cetis hominum 474.
 Secretarium quid 463. & deinceps. sub Honorio resectum 463. Romæ pro Curia 465.
 Seminarium romanum 414. 518. 530.
 Septem Tabernæ, quæ, & nouæ 212.
 Septa pro comitijs 80. 372. 376.
 Septizonium in Esquilis 304.
 Septizonium Severi 339.
 Sepellire intra Vrbem necesse 22. 26.
 Sepulchrum Accæ Laurentis 211.
 Sepulchrum Adriani, vide Moles.
 Sepulchrum C. Cæstij 333. Tatij ibid.
 Sepulchra multorum in Campo Martio 26.
 Sepulchrum S. Cæcilie ornatum 525.
 Sepulchrum Iulij II. 503. Sixti IV. Innocentij VIII. 503. Pauli III. 512.

Soro.

Sororium sigillum 234.
 Stadium, vide Iugurum.
 Stagnum Agrippæ 447.
 Statilius Taurus 280. eius Amphit. ib. & 278.
 Statuarum multitudo in Vrbe 95. olim in Capitolio 223.
 Statuæ in Campo Martio 128. 371.
 Castoris, & Pollucis nunc in Capitolio 517. alia multe ibid.
 Cæsaris in Insula, sponte conueria 437.
 Statuæ Domitiani situs 167.
 Statuæ in Foro Augusti 187. Nervæ 193.
 Traiani 198.
 Statuæ gentium ad Theatr. Pompeij 292.
 Statua Iani 208. 210.
 Iouis Capitolini, fictilis 94. 126. aurea 127. Iunonis, & Palladis 126. Regum, aliorumq. 128. M. Aurelij 499. 517.
 Leonis 536. Pauli III. 507. Gregorio XIII. 523. Sixto V. 525. posita à Pop. Rom. Paulo V. à Canonicis S. Mariz Maior. 528.
 Orphi in fonte 303.
 S. Petri & Pauli deauratæ impostæ columnis Traianæ, & Antoninæ 524.
 Simonis Magi in Insula 437.
 Vertumæ 211.
 Vrbani VIII. 421.
 Suburra 301. eius initium 212.
 Suburbiorum longitudo 48. 49. & deinceps.
 Substructio Capitolij 92.
 Sumptus in deaurando Capitolio 125.
 Supplicium Turini falsa promittentis 194.
 Sylua Nauia, Mælia 75.
 Sylux præsertim laureæ in Auentino 327.

T

T
 S. signa vitæ, & mortis 86.
 Taberna meritoria 438.
 Tabernæ veteres, nouæ, septem, quinque, argentariæ 213. factæ circa Forum 181.
 Argiletanæ 212.
 Tabulæ æneæ in Capitolio 137.
 Tabulæ æneæ in Pantheo 388.
 Tabularium quid 137. in Capitolio ibid. incensum 137. quæ tabulæ ibi seruata ibid.
 137. aliud in Auentino 331.
 Taciti locus de censu, & numero ciuium expenditur 49. 50. numerus inuestigatur ibidem.
 Tarpeia sepulta in Capitolio 116.
 Tempia vetera differunt à nostris 110. 460.
 Tempia quando modica, & inornata 94.
 Aesculapij extra Vrbem, & cur 336. 398.
 Aeternitatis Augustæ 440.
 Aeternitatis Flauiorum 440.

337.

Iuno.

Antoniz, Metelli, Pompeij 439. ab his facta ibid.
 Antonia 378. & Faustina 168. 378. 301.
 Apollinis 31. 364. extra Vrbem ibid. in Palatio 217. & deinceps. in Quirinali 364. in porticu Octauie 397. 398.
 Augusti in foro 174.
 Bacchi 230. 439.
 Bellone 34. extra Vrbem 35.
 Bonæ Dæ in Auentino 329.
 Boni Euentus 392.
 Bruti Calpici 351.
 Camænarum 337.
 Cæsaris 166.
 Cæsarum 230. 441.
 Caracæ Dæ 326.
 Caloris 167. resectum ibid. & seq. 351.
 Cereis 149.
 Clatæ 364.
 Claudij Cæsaris 324.
 Clementis Cæsaris 440.
 Commodi 440.
 Concordiæ in clivo 133. 151. 167. in Capitolio 134. in area Vulcani 440. in foro dictum Vercordis 183.
 Cybeles 230. 365.
 Dianæ 326. 327. 349. 439.
 Febris 322.
 Floræ 364.
 Fidei 134. 331. 366.
 Fidi 366.
 Flauis Gentis 366.
 Fortunæ 205. 337. Bonæ 207. Equestris 1092. 440. Muliebris ibid. Primigeniæ 134. 356. 368. Oblequentis 134. Priuæ ibid. Viscosæ ibid. Fortis 207. 438. Publicæ 369.
 Reductis 378. 385. 398. Virilis 207. 440.
 Forticitatis 439.
 Herculis 203. 349. 370. 439. & Sitiani 330.
 Herculis Musarum 351.
 Honoris 338. 370.
 Hortæ 439.
 Iani 14. 15. 192. 207.
 Iouis Capitolini 94. 115. situs 119. forma, magnitudo 118. votum, structum ibidem. incensum, resectum ibidem. 125.
 Cellæ in eo res Iouis, Minervæ Iunonis 119. 120. gradus ibid. resectum auratum. 119. Ornamenta 124. 126. 128. 129.
 Porticus 118. 124. 125. Iouis Custodis 132. Petrii 94. 140. 141. Statens 14.
 Tonantis 149. Victoris 232. eiusdem in Campo 459. duo alia in Capitolio 141.
 Spontior ibidem.
 Idis 63. 80. & Serapidis 141. 259. 260.

Iunonis 397. Lucina 301. Martialis 441. Mo-
nera 133. & deinceps. Iunonis Regine
338. Sospite 390.
Larum permarinorum 439. in Palatio 282.
Liberi 347.
Libertatis cum atrio 331. 440.
Libera 347.
Luna 378.
Lunæ 328.
Martis in campo 386. extra Urbem 34. via
Capena 336.
Victoria Bilatoris 142. 180. 187. 337.
Martia 400.
Marsis Matutæ 205.
Mentis 141.
Mercurij 347.
Mineræ 384. 316. 329. 337. 387.
Mineræ capite 316.
Naxia Dæ 74.
Neptuni 393.
Opis in Capitolio 141.
Pacis 166. 186. 212. 238. pulcherrimum ibid.
exultum 238.
Pacis Perpetuæ 440.
Palladis 193.
Pantheon 387.
Penatium 231.
Pietatis 28. 390.
Portamini 440.
Quirini 316. 347.
Romæ 254. vbi, & à quo ibid. & seq.
Romuli 234.
Salutis 369.
Saturni cum Arario 156. 187.
Solis 330. 347. 358.
Sibani 230.
Spei 28. 205. 337. Spei veteris 404. 452.
Telluris 273. 275.
Titi, & Vespasiani 283.
Tempestatas 337.
Tiriani 176. 196.
Veiovis 139.
Victoriz 230. Victoriz Virginis. ibid.
Veneris in Circo 347. Genitricis 184. Vidi-
cis 291. Caluz 141. Erycinæ 141. Cluacina
214. In hortis Vespasianis 446.
Vellæ 165. 218.
Victoris 338. 440.
Vulcani 21. 349. 440.
Templum prisci dictum, quod inaugurato
conditum 163.
Templa, & aræ viuicentis facta 234. 238.
Templa Christianorum quando fieri coepta
456.
S. Adrijani in tribus foris 468. 517.
S. Agathæ in Subura 466. 467.

S. Agnetis 477. 468. 518.
S. Anastasij ad Aquas Salinas 468.
S. Anastasij 337.
S. Andrea in Elquilijis 466. aliud 469. aliud
ad Valle 145.
S. Angeli, vide S. Michaelis.
S. Apollinaris cum adibus 496.
S. Augustini 496.
S. Bibiana facta 466. inflatur. 497.
S. Cæcilie factum 471. refectum 519.
S. Cæij 532.
S. Callisti 469. 516.
S. Catherine de Funarijs 517. Semenſis 519.
S. Caroli 531.
S. Chirilgoni inflaturum 469. 519.
S. Constantiz 491.
S. Constantiz factum 497. inflaturum
490. 501.
S. Cornelij ad Comæterium Callisti 466.
Sanctorum quatuor Coronatorum 468. 472.
489. 493.
S. Colime, & Damiani confectum 466. 148.
refectum 517.
S. Dominici 519.
S. Erasmi in monte Coelio 463.
S. Eugenie 468.
S. Georgij in Foro Boario veteri 345. 468.
394.
S. Gregorij 471. 517. 519.
S. Honuphrij 506.
S. Iacobi Hispanorum 502. 505. Incurabi-
lium 493. 513.
S. Laurentij extra muros 457. auctum nouo
Templo 467. inflaturum 469. 470. 491.
498. In Damalo 462. 517. In Lucina 493.
In Panispera 518. 524. In Fonte 303.
Aliud 466. alia lex 470.
S. Lucie in Orpheia, sine in Silice 468.
S. Ludouici nationis Gallicæ 523.
S. Marcelli 517.
S. Mariz ab ara Cœli 498.
Angelorum in Thermis Diocletiani 415.
518.
De Anima, nationis Germanicæ 505.
In Aquo 469. 513.
In Colmedin, siue ad Scholam Græcam
470.
De Conſolatione 501.
In Dominica 471.
Laurentanæ 502.
De Montibus 518.
Nouæ 488.
De Pace 498.
De Populo 72. 498. 502.
In Porticu 527.

Piet.

Pietatis, & S. Francisci Xauenij 527.
Ad Scholam Saxonum siue in Saxia 472.
Supra Mineram 496.
Transpontinæ 501.
Trans-tiberim 451. 489.
De Vallicella 519.
De Victoria 519.
S. Martini 463. 465. 539.
S. Michaelis in foro Piscario 38. 527.
S. Nerei, & Achillei 527.
S. Nicolai in carcere 176. 213. 525.
Nominis Iclui 521.
S. Pancratij 466. 470.
S. Petri in Ianiculo, seu Montorio 501. 505.
S. Petri ad Vincula 461. 502.
S. Petri, & Marcellini 469. 488.
S. Philippi, & Iacobi, seu SS. Apostolorum
467. 491.
S. Praxedæ 471.
S. Priscæ 494.
S. Pudencianæ 215.
S. Sabinz 461. 471. 501.
Sacellum sancta Sanctorum 493. 524.
S. Saluatoris in Lauro 497.
S. Saturnini 466. 471.
S. Sebastiani 129.
S. Sergij, & Bacchi 469.
S. Stephani cognomento Rotundi 466. 497.
S. Stephani ad templum S. Laurentij 466.
S. Sufanæ 119.
S. Syluestri in Quirinali 118.
S. Syluestri, & Martini 466. 472. 498. 118.
S. Trinitatis 102. 537.
S. Valentini 468.
S. Vincentij, & Anastasij 468.
S. Vitalis 463. 527.
Templorum sacrorum ornatus 462. 465.
Terentius quid, & vbi 378.
Telliceus mons 334.
Theatrum quid, 276.
Balbi 286.
Cassij dictum 277.
Curius lignum, versatile 278.
Marcelli 286.
Pompeij 290. inauratum 292. inflaturum
ibid. velis tectum 290. cum Aede Vene-
ris supra scenam 291.
Scauri 278.
Theatra lignea 177.
Theatrum fontanum 305.
Theodoricus refecit Urbis muros 60. & edi-
ficia 101. 461. dona misit templo sancti
Petri 467.
Thermæ quid 410. eorum laxitas ibid. & nu-
merus ibid. 410. aperta post Auroram 411.
& ad lumina ibid.

Thermæ Adriani 300. 412.
Thermæ Agrippæ 410. restauratæ 411.
Thermæ Agrippinæ, vide balnea.
Thermæ Antonini 413.
Thermæ Aureliani 414.
Thermæ Commodi 414.
Thermæ Conſtantini 317.
Thermæ Decii 414.
Thermæ Diocletiani 311. 414. à Martyribus
condite. Templum ex iis factum 414.
Thermæ Gordiani 415.
Thermæ Neronis postea Alexandri 416.
Thermæ Olympiadis, vide balnea.
Thermæ Nouati, vide balnea.
Thermæ Philippi 413.
Thermæ Scauri 414.
Thermæ Traiani 413.
Thermæ Taciti 411.
Thermæ Titi 300.
Thermæ Variæ, seu Heliogabali 413.
Titi Cæſaris mors interpeſſitia 102. trium-
phat cum patre 222. confors imperij ibid.
quando Auguſtus ibid. & Diuus 214. à Tra-
iano cultus 217.
Tiberis 18. 434. stagnat in planicie Fori 14.
11. 118. 211. Urbem inundat 178. 366. 529.
eius latitudo, & profunditas 431.
Totius Urbem capit. 60. amittit, recipit 496.
murorem tertiam partem diſcutit 60. eius
abducit ibid.
Transiſſiones, Iani Quadrilateri 193.
Tria Romæ landantur a legato Pyrrhi 91.
Tribuni vnde dicti, qui primi Romæ 177.
Tribunal. Baſilicæ caput, nunc tribuna 460.
Triclinia verſatilia 198.
Triclinium. Leonis III. 470. inflaturum ibid.
Triumphum petentes Urbem non intrant 36.
Triumphij pompa ſtruſta in Campo Martio
85. vehabatur per medios Circoſ 86. per
ſacram Viam, & Forum ibid.
Triumphantium via 84. & deinceps 86. 168.
Triumphantes curru in Capitolium aſcen-
dunt 122. Ducem & captiuſ necari iubent 12.
Lauream in gremio ſouis deponunt 127.
cœnant in Capitolio 124.
Turres Argentina 491. Capitolina 117. Co-
mitum 491. Militaria ibid. Sanguinea 491.
Speculorum 496. In fronte templi S. Petri
501. SS. Trinitatis 102.

V

Vallis Murcia non autem Marsia 30.
Velabrum 87. 118. 111.
Velia quid, vbi eſſet 165.
Vertumnus, & eius ſignum 139.

Velpa.

I N D E X.

Vaspassanitriumphus 79. 84. 85. & difcra 102.
ante triumphum Vrbe egreditur 80. quo
venit. ibid.
Viz antiquæ Vrbs 88. archæ, flexæ ibid. luto-
ræ 89. 94. flice strata 88. 496. latus dire-
ctæ sub Nerone 88. lulio II. Pontif. Pio IV.
517. Gregorio XIII. 519. Sixto V. 545. Pau-
lo V. 538. Paulo III. & exiccatæ 386.
Via Flaminia 336. 371.
Fornicata 336. 371.
Ianus dicta 210.
Nova 151. 162.
Recta, & Teſta 336. 371.
Sacra 147. fines ibid. & ſeq.
Via triumphalis 84.
Vicus Cyprus 297.
Iugarius, ſive Thurarius 158. 277.

Mamurij 166.
Melius 237.
Patricius 301.
Scauri 312.
Sceleratus 297.
Tufcus 211.
Villa publica quid, & vbi 376.
Villa Burghieſa 445. 530.
Villa Gordianorum 201.
Villa Iulia 517.
Villa Manliana Leon's X. 506.
Viminalis mons Vrbi additus 16. nomen he-
nes 310. cur planus ad muros 311.
Vopifci locus explicatus 67.
Vota decennialia, & vicennialia 269.
Vrbs Antipolis in Ianiculo 18.
Verus Pileatus 310.

F I N I S.

20

21

